

JYVÄSKYLÄN KASVATUSOPILLISEN KORKEAKOULUN JULKAISUJA XI
ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE JYVÄSKYLÄENSIS XI

SUOMEN
AMMATTIKASVATUKSEN KEHITYS
KÄSITYÖN JA TEOLLISUUDEN
ALOILLA

I

(MIT DEUTSCHEM REFERAT)

O. K. KYÖSTIÖ

JYVÄSKYLÄ 1955
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTOYHDISTYKSEN JA
KASVATUSOPILLISEN KORKEAKOULUN KUSTANTAMA

O. K. KYÖSTIÖ

SUOMEN
AMMATTIKASVATUKSEN KEHITYS
KÄSITYÖN JA TEOLLISUUDEN ALOILLA

DIE ENTWICKLUNG DER FINNISCHEN BERUFS-
ERZIEHUNG AUF DEM GEBIET VON HANDWERK
UND INDUSTRIE

I

AMMATTIKASVATUKSEN ESIVAIHE VUOTEEN 1842
DIE VORSTUFE DER BERUFSERZIEHUNG BIS 1842

*Esitetään Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun
opettajaneuvoston luvalla julkisesti tarkastettavaksi
korkeakoulun vanhassa juhlasalissa 7 päivänä joului-
kuuta 1955 klo 12.*

JYVÄSKYLÄ 1955

O. K. KYÖSTIÖ

SUOMEN
AMMATTIKASVATUKSEN KEHITYS
KÄSITYÖN JA TEOLLISUUDEN ALOILLA

DIE ENTWICKLUNG DER FINNISCHEN BERUFS-
ERZIEHUNG AUF DEM GEBIET VON HANDWERK
UND INDUSTRIE

I

AMMATTIKASVATUKSEN ESIVAIHE VUOTEEN 1842
DIE VORSTUFE DER BERUFSERZIEHUNG BIS 1842

JYVÄSKYLÄ 1955

SUOMEN
AMMATTIKASVATUKSEN KEHITYS
KÄSITYÖN JA TEOLLISUUDEN ALOILLA

I

AMMATTIKASVATUKSEN ESIVAIHE VUOTEEN 1842

O. K. KYÖSTIÖ

URN:ISBN:978-951-39-9607-9
ISBN 978-951-39-9607-9 (PDF)
ISSN 2736-8475

Jyväskylän yliopisto, 2023

K. J. Gummerus Osakeyhtiön
kirjapainossaa Jyväskylässä 1955

SISÄLLYSLUETTELO

	Sivu
Johdanto	9
<i>I Taloudellinen rakenne ammattikasvatuksemme perustana</i>	<i>13</i>
1. Merkantilismin yleinen merkitys	13
2. Suomen väestön elinkeinollinen rakenne	17
3. Taloudellisen kehityksemme yleispiirteitä	28
<i>II Ammattikasvatus ammattikuntalaitoksen perinteenä</i>	<i>36</i>
1. Oppi- ja työsuhde	36
2. Opintien alku: oppilasaika	39
3. Kisällikausi kasvatusvaiheena	65
4. Pääsy mestariksi	87
5. Mestarikauden yleinen kasvatusluonne	103
<i>III Aikakauden aatevirtaukset ammattikasvatuksen virittäjinä</i>	<i>105</i>
1. Valistuksen herättävä vaikutus	105
2. Kasvatusrealismin utilistisia pyrkimyksiä	110
3. Filantropismi ja industriaalipedagogiikka	122
4. Sunnuntaikouluuuden synty ja ilmentymiä: oppilaskasvatuksen tehostaminen kouluopetuksella	132
5. Pestalozzi ja ammattikasvatus	143
<i>IV Esivaiheen koulumaailma ja ammattikasvatus</i>	<i>147</i>
A. Aikakauden koululaitos ammattien kannalta	147
1. Koulu suhteessa muihin orgaaneihin: kirkkoon, valtioon ja yhteis- kuntaan	148
2. Opillinen koulu ja ammatti	163
3. Kansanopetus ja ammatti	169
B. Ammatillisia koulusuunnitelmia ja niiden toteuttamisyrityksiä	174
1. Johtavien talousmiesten käsityksiä	175
2. Polhem ja muita yrittäjiä Ruotsin maaperällä	182
3. Kehruukouluajatus Suomessa	185
4. Hyödyn aikaa Turun akatemiassa	190
5. Johan Gadolinin ammattikoulusuunnitelma	193
6. Suomen talousseuran koulutoimintaa	198

V	<i>Käsityöläisten sunnuntaiopetuksen leviäminen Suomeen</i>	205
	1. Sunnuntaiopetuksesta yleensä	205
	2. Kaksi merkittävää ehdotusta Ruotsi-Suomen kaudelta	207
	3. Sunnuntaiopetus autonomisessa Suomessa ennen vuoden 1842 asetusta	217
VI	<i>Sunnuntaiopetuksen käsityöläisten »oppivelvollisuuslain» monivaiheinen ongelma</i>	224
	1. Hallinnollinen yritys teknillisen ammattiopetuksen aloittamiseksi sekä manufaktuurijohtokunnan perustaminen v. 1835	224
	2. Turkuilaisten käsityöläisten aloite v. 1838: paikallinen kouluvelvollisuus käsityöläisnuorukaisille	230
	3. Aatteista ja yrityksistä todellisuudeksi: asetus hantverkkarien ja manufakturistain valmistamisesta v. 1842	235
	Viitteet ja huomautukset	243
	Lähde- ja kirjallisuusluettelot	310
	Henkilöhakemisto	325
	Referat	333

O I K A I S U T

- S. 17 viitteessä 2 rivi 4 alhaalta on — s. 148 — p.o. s. 168
- » 28 otsake on — 3. Teollisen — p.o. 3. Taloudellisen
- » 29 rivillä 10 alhaalta on — rahanmenestykseen — p.o. rahanmenetykseen
- » 67 kuvan selitteen lopusta puuttuu merkintä (HM)
- » 80 saksankielisessä otsikossa on vuosiluku — 1828—1832 — p.o. 1828—1852
- » 117 rivillä 5 ylhäältä on — lisäksi» — p.o. isäksi»
- » 132 » 8 » on otsake — 4. Oppilaskasvatuksen tehostaminen kouluopetuksella — p.o. 4. Sunnuntaikouluatteen synty ja ilmentymiä: oppilaskasvatuksen tehostaminen kouluopetuksella
- » 245 viite 34) on — mts. 419 — p.o. mts. 375, 419
- » » » 36) on — s. 26—29, 42—43 — p.o. s. 26—29, 42—43, 57
- » 246 » 43) on — Sveriges handel och näringar — p.o. Svenska handels och näringarnas historia
- » 297 viite 43) on — v. 1827 — p.o. v. 1826
- » 302 » 128) on — 3/1930 — p.o. 3/1950

ALKUSANAT

Alkusysäyksen tähän tutkimukseen tekijä sai hoitaessaan kauppa- ja teollisuusministeriössä ammattikoulunopettajien pedagogista valmistusta. Ammattikasvatuksen nykyisyyden ongelmat olivat työssä luonnollisesti aina edessä, mutta niihin ratkaisua etsittäessä oli monesti aiheellista selvittää nykytilanteen synty ja siihen vaikuttaneet tekijät. Syventyminen näihin kysymyksiin johdatti tutkijan ajallisesti melko kauas nykyhetkestä ammattikasvatuksen vuosisataisiin perinteisiin. Tutkimuksen tuloksena ilmestyy tämä teos, jossa keskitytään perinteelliseen oppilaskasvatukseen ja ammattiopetuksen alkuvaiheisiin.

Kiitollisena muistan kaikkia niitä, jotka ovat minua tutkimustyöni kestäessä auttaneet ja tukeneet. Professorien J. A. Hollon, Aukusti Salon ja J. E. Saloman kanssa käydyt keskustelut antoivat minulle työni alkuvaiheessa viitteitä. Ammattikasvatusosaston päällikkö, fil.tri Aarno Niini tähdensi usein tutkimusteemani merkitystä ammattikasvatukselle. Tutkimusteni loppuvaiheessa taas professorien Martti H. Haavion, Aimo Halilan ja E. Jutikkalan neuvot ovat olleet minulle suureksi hyödyksi. Myös prof. Sakari Kuusen, fil. tohtorien H. Pohjolan-Pirhosen ja Matti A. Sainion kanssa käydyt keskustelut ovat antaneet minulle arvokkaita viitteitä.

Fil.tri Bernd Assmuth ja fil.maisteri Ritva Kiviniemi ovat auttaneet minua kieliasun suhteen. Vielä esitän kiitokset vaimolleni, joka kaiken aikaa on ymmärtävästi seurannut työtäni ja suorittanut puhtaaksi kirjoituksen ja avustanut vedosten korjausluvussa.

Kerätessäni aineistoa tutkimustani varten olen joutunut paljon vaamaan kirjastojen ja arkistojen henkilökuntaa sekä kotimaassa että ulkomailla. Ketään nimeltä mainitsematta kiitän heitä yhteisesti ystävällisestä avusta.

Ratkaiseva merkitys työni valmistumiseen on ollut niillä apurahoilla, jotka olen tutkimuksiani varten saanut. Sveitsin Euroopan avun (Schweizer Europahilfe) stipendi, jonka sain Unescon välityksellä v. 1950, soi minulle mahdollisuuden puolen vuoden aikana perehtyä ulkomaiden ammattikasvatukseen ja sen kehitykseen. Kauppa- ja teollisuusministeriön ammattikasvatusosasto on parikin kertaa taloudellisesti tukenut tutkimustyötäni. Nuorten tieteenharjoittajien apuraha, jonka Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun rehtori prof. Aarni Penttilä minulle myönsi vuodeksi 1954, mahdollisti lopullisesti tutkimusteni kokoamisen.

Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun opettajaneuvostolle ja Jyväskylän yliopistoyhdistykselle esitän kunnioittavat kiitokset siitä, että tutkimukseni julkaistaan korkeakoulun Acta-sarjassa.

Jyväskylässä syyskuussa 1955

O. K. Kyöstiö

JOHDANTO

Käsitteellä ammattikasvatus ymmärretään tässä tutkimuksessa kaikenlaatuista kasvatusta teknillisen tai muun ammatillisen tiedon sekä taidon hankkimiseksi ja kehittämiseksi, annettakoon tätä kasvatusta sitten joko koulussa tai työpaikalla. Ammattikasvatus vastaisi tällöin lähinnä englanninkielistä ilmaisua »vocational training».¹ Näin määriteltynä käsitteen piiristä on pyritty poistamaan esim. erilaiset siveelliset ja kansalaisyhteiskunnalliset normit, joita kukin yhteiskunta asettaa kasvatukselle yleensä. Jos mainitut näkökohdat näet liitettäisiin ammattikasvatukseen aivan olennaisina piirteinä, se olisi omiansa vaikeuttamaan tämän kasvatusalan erottamista itsenäiseksi tutkimusalueeksi. Voitaisiinhan tosin ajatella käytettäväksi rinnan käsitteitä ammattikoulutus ja ammattikasvatus, jolloin edellinen tarkoittaisi »pelkistettyä» ammattiin johdattamista ja jälkimmäinen joillakin lisäpiirteillä kartutettua ammatillista kasvatusta. Rajan vetäminen noiden käsitteiden mukaiselle toiminnalle olisi kuitenkin perin vaikeata, sillä yleistä kasvatusvaikutusta ei voida »pelkistetyssä» ammattikasvatuksesta täysin poistaa. Vaikka ammattikasvatus siis määritellään edellä esitetyllä tavalla teknillisen tai muun ammatillisen tiedon sekä taidon hankkimiseksi ja kehittämiseksi, niin se ei erota tuon käsitteen piiristä yleistä kasvatusvaikutusta, johon asiallisesti järjestetyssä nuorison ammattikasvatuksessa aina kiinnitetäänkin suurta huomiota. Julkisen ja yhteiskunnan tukemaan ja valvomaan ammattikasvatukseen liitetään täten määrätynlaisia eettisiä ja kansalaisyhteiskunnallisia pyrkimyksiä, joita ao. yhteiskunta pitää kaikille kansalaisille toivottavina.² Esitetty määritelmä jättää ammattikasvatuksen käytännölliselle järjestelylle useita erilaisia toteuttamismahdollisuuksia.³

Ammattikasvatus saattaa tehdyn määrittelyn mukaan tapahtua joko koulussa tai työpaikoilla. On kuitenkin syytä erottaa nämä ammattikasvatusmuodot toisistaan, kuten Kansainvälinen työjärjestö

antamassaan suosituksessa tekee. Sanonnalla »teknillinen ja ammattiopetus» tarkoitetaan tällöin kaikenlaista tietopuolista ja käytännöllistä opetusta, jota annetaan ammattikasvatuslaitoksissa. »Oppilaskasvatus» taas edustaa jokaista järjestelmää, jonka mukaan työnantaja sopimuksella sitoutuu ottamaan työhön nuoren henkilön ja järjestelmällisesti kasvattamaan häntä tai antamaan hänelle kasvatusta jotakin ammattia varten aikana, jonka pituus on edeltä käsin määrätty ja jonka kestäessä oppilas on velvollinen työskentelemään työnantajan palveluksessa. Käytännössä nämä kaksi ammattikasvatusmuotoa saattavat eri tavoin kietoutua yhteen täydentäen toisiaan.

Ammattikasvatuksen ala on hyvin suuri ammattien lukuisuuden ja eri asteiden johdosta. Tässä tutkimuksessa rajoitetaan — kuten jo nimen täydennyksestä ilmenee — käsityön ja teollisuuden piiriin. Mainitut elinkeinot ja niiden ammattikasvatus liittyivät vielä vuosisata sitten siksi läheisesti toisiinsa, että niiden yhteistä käsittelyä on pidettävä tutkimusteeman kannalta edullisena. Toinen rajoitus on suoritettu ajankohdan suhteen. Tutkimuksen kohteeksi otettu kausi ulottuu vain vuoteen 1842 ja sitä on nimetty ammattikasvatukseenne esivaiheeksi. Ammattikasvatuksen ylivoimaisesti vallitsevana, miltei yksinomaisena muotona oli näet tuohon ajankohtaan asti ammattikuntalaitoksen perinteenä tapahtunut oppilaskasvatus. Yritykset ammattiopetuksen aikaan saamiseksi jäivät tuona kautena vain hetkellisiksi ilmiöiksi. Jakson päättää vaatimattoman kouluopetuksen tunkeutuminen oppilaskasvatusjärjestelmän pakolliseksi osaksi. Siitä alkaa ammattikasvatuksen seuraava kausi, jota voidaan nimittää uuden ammattikasvatuksen etsintävaiheeksi (vuoteen 1885). Tähän liittyy sitten nykyisten ammattikasvatusmuotojemme perustamisvaihe omana jaksonaan.

Tutkimuksessa tarvittu materiaalin saanti ja käyttö on ollut työlästä ja aikaa vaativaa. Tämä ei ole johtunut niinkään lähteiden vähyydestä kuin niiden laadusta. Useimmat niistä ovat näet sisältäneet perin niukalti tutkimuksen teeman kannalta arvokasta aineistoa, vaikka ovat olleet sinänsä laajoja. Koska ammattikasvatuksen ongelmia on Suomessa vain vähän tutkittu, tarvittava kirjallisuus on täytynyt lainata huomattavalta osalta ulkomailta. Melkoinen määrä teoksista on lisäksi pitänyt tutkia ulkomaiden kirjastoissa.

Lähteiden käytössä ja laadussa on eri lukujen osalta huomattavia eroavuuksia. Taloudellista rakennetta valottaes-

saan tekijä on pysytellyt yksinomaan painetun materiaalin piirissä. Oman maamme taloudellisen elämän kehitystä koskevat tutkimukset ovat valitettavan niukat. Perusteellista kokonaisuutystä ei ole vielä ollenkaan.⁴ Useat spesiaalitutkimukset ovat siinä määrin ahtaita, että niiden tuloksia on vain varovasti voitu käyttää tässä apuna. Tämän johdosta on jouduttu tekemään ratkaisevia johtopäätöksiä väestötilaston perusteella. Ennen ensimmäistä maailmansotaa julkaistua kirjallisuutta on käytetty pääasiassa täydennyksenä, sillä tutkimukset vanhenevat taloushistorian alalla huomattavan nopeasti.

Oppilaskasvatusta käsittelevä luku valtaa tutkimuksessa laajimman tilan. Se johtuu siitä, että mainittu koulutusmuoto oli esivaiheen aikaan tyypillisin ja hallitsevin. Asiaa on pyritty valottamaan sekä lainsäädännön että arkistolähteiden avulla. Näin on koetettu saada mahdollisimman totuudenmukainen vastaus jo *Leopold v. Ranken* aikanaan esittämään ytimekkääseen kysymykseen »wie es eigentlich gewesen». Ammattikuntien toimintaa ovat useat tutkijat maassamme kyllä käsitelleet, mutta oppilaskasvatuksen ongelma ei ole heidän tutkimuksissaan joutunut perusteellisen pohdinnan alaiseksi. Se on esiintynyt heillä tavallaan vain osaongelmana. Kysymyksen kaikinpuoliseksi valaisemiseksi tekijä on poiminut esille runsaasti ulkomaisia vertauskohtia, jotka antavat kuvan oppilaskasvatuksen kansainvälisestä laajuudesta ja meidän omista erikoispiirteistämme. Suurin osa rikkaasta ulkomaisesta materiaalista on esityksellisistä syistä sisällytetty huomautusosastoon.

Aikakauden aatevirtausten ammattikasvatuksellisen vaikutuksen tutkiminen on ymmärrettävistä syistä vaatinut eniten ulkomaista kirjallisuutta. Asiaa käsittelevän luvun laatiminen on ollut eräänlaista mosaiikkityötä, jossa tosin muutamat ruotsalaiset, saksalaiset ja amerikkalaiset tutkimukset ovat olleet hyvänä apuna. Mutta kompositiossa, johtopäätöksissä sekä arvioitaessa eri ilmiöiden vaikutuksia meidän oloihimme näillä teoksilla on ollut vain materiaalin luonne. Luku on suhteellisen laaja, mutta ammattikasvatuksen kytkeminen aatteellisiin vaikutteisiin on jäänyt tähän asti vaille riittävää huomiota.

Aikakauden koulumaailman tarkastelussa on tietoisesti pyritty käyttämään mahdollisimman paljon aikalaisten omia kirjoituksia, jotta heidän käsityksensä silloisen koulun soveltuvuudesta käytännön tarkoituksiin tulisi selvästi esille. Useat kansanopetuksen ja oppikoululaitoksen kehitystä kuvaavat erinomaiset tutkimukset ovat olleet tekijälle suureksi avuksi, vaikka niiden ongelmanasettelu onkin ollut tämän teoksen kannalta vieras.

Kaksi viimeistä lukua, joissa selvitetään sunnuntaikoulun ongelmaa, saavat valaistuksensa pääasiassa arkistomateriaalin perusteella. Näiden koulujen syntyä ovat eräät muutkin tutkijat meillä käsitelleet. Heillä asia kuitenkin liittyy enemmän tai vähemmän kansanopetuksen kulkuun. Ongelman yhdistäminen perinteelliseen oppilaskasvatukseen merkitsee ammattikasvatuksen esivaiheen päättymistä ja ennustaa ammattiopetuksen alkua.

I

TALOUDELLINEN RAKENNE AMMATTIKASVATUKSEMME PERUSTANA

1. Merkantilismin ammattikasvatuksellinen merkitys

Keskiajalta juontuva taloudellinen rakenne joutui ns. merkantilismin aikana voimakkaiden muutosyritysten kohteeksi. Merkantilismi itse perustui siihen yleishistorialliseen tapahtumasarjaan, mikä johti keskitetyn valtiomahdin ja kansallisvaltioiden syntyyn. Valtio oli muodostunut itsetarkoitukseksi. Se oli sekä subjekti että objekti, kuten *Heckscher* sattuvasti huomauttaa. Heckscher korostaa, että kansallisvaltio aatteena oli romantiikan tulos. Merkantilistinen valtio taas oli mahtivaltio itsetarkoituksena.¹ Merkantilistinen ajattelu edusti ja kehitteli valtion mahtia taloudellisella alalla. Talouspolitiikan tuli olla valtion mahtipolitiikan palvelija. Meillä *Jutikkala* nimittää kautta sattuvasti ajanjaksoksi, jolloin ihminen oli olemassa elinkeinojen vuoksi.² Taloudellisen toiminnan tarkoituksena oli nimenomaan valtion, ei yksityisen kansalaisen rikkaus ja hyvinvointi.³ Talousmiehet saivat entistä enemmän vaikutusvaltaa valtion asioiden hoidossa. Tällä oli reaalin perustansa, sillä suurten valtioiden keskitetty hallinto, hovinpito ja armeija vaativat rahaa, mitä ei enää voitu hankkia yksin riistolla. Tuottava, veronmaksukykyinen ja kuuliainen kansalainen sai miltei nykyaikaisen merkityksen. Ei ole ollenkaan ihme, että sekä käytännölliset että teoreettiset talousmiehet kiinnittivät huomion siihen, miten kansalaiset saataisiin valtion kannalta hyödyllisiksi ja miten tuottavien kansalaisten määrää oikein kartutettaisiin sekä väestöä lisäämällä että ammatillisesti oikein ryhmittämällä.

Heckscher huomauttaa tosin, että merkantilismin yleisenä tunnuksena oli alhaisten palkkojen ekonomia.⁴ Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä,

ettei hyvää ammattityötä olisi sinänsä arvostettu. Tähän seikkaan liittyi myös sen laskelmointi, ettei tavaroita tuotettaisi liikaa, ts. laaja suojele- ja säännöstelypolitiikka, mikä pääsi selvästi ilmi ammattikasvatuk-sellisissa toimenpiteissä. Valtion holhouspolitiikka syntyi eräänlaisena menettelytapana — ei itsetarkoituksena — suhteelliseen rikkauteen pyrittäessä. Kun maan hyvinvointi nähtiin lähinnä suhteessa toisiin valtioihin, niin merenkulku ja ulkomaankauppa, joille käsityön ja teolli-suuden tuli tuottaa jalostettuja artikkeleita, saivat korostetun merki-tyksen.⁵ Rikkauden määrää pidettiin tavallaan vakiona, mistä kukin valtio sai osansa lähinnä taloudellisen toimintansa perusteella. Tässä mielessä tuotannolla, erityisesti jalostuksella oli ratkaiseva merkitys. Toiminnan keskittämispyrkimykset kaupunkeihin taas johtuivat tär-keältä osalta fiskaalisista syistä. Käsityön leviämistä maaseudulle suorastaan ammattityönä ei ajan mittaan kuitenkaan voitu estää.

Merkantilismi sai keskiajan kaupunkitaloudesta perintönä pyrki-myksen erikoistumiseen, johon se määrätietoisesti lisäsi tiettyjen elin-keinojen suosimisen.⁶ Eräänä tärkeänä keinona nimenomaan teolli-suuden edistämiseen pidettiin ammatillista organisoimista, mikä mer-kantilistisen politiikan aikana liittyi osaltaan ammattikuntiin, jotka sinänsä olivat keskiajan perintöä.⁷ Kaikki Ruotsi-Suomen yleiset ammattikuntajärjestykset syntyivätkin merkantilismin aikana. Valtio osoitti tosin 1600-luvun puolella meillä melkoista vapaamielisyyttä; minkä Heckscher leimaa länsieurooppalaisesta vaikutuksesta johtu-neeksi. Seuraavan vuosisadan aikana säännöstely ja valtion puuttu-minen talouselämään lainojen, avustusten tms. muodossa taas olivat seurauksena voimakkaista saksalaisista esikuvista.⁸ Koulutus liittyi läheisesti tuotteiden laatu-a koskevaan asiaan. Vain korkealaatuiset tuotteet voivat saada menekkiä kil-pailevilla markkinoilla. Jatkuvalla erikoistumisella pyrittiin kohotta-maan sekä työn tasoa että määrää. Tällaista oli tapahtunut luonnolli-sella pohjalla siten, että useat ammatit jakautuivat erikoisaloihin. Niinpä esim. sepän laaja-alaisesta ammatista olivat asesepät, pelti-sepät, kuparisepät jne. eronneet erillisiksi ammatinharjoittajiksi.

Merkantilistisen kauden tuoma lisä tähän erikoistumiseen ilmeni toisaalta kustannusjärjestelmässä, toisaalta ns. manufa-ktuureissa, joita voidaan pitää välittävänä muotona varsinaiseen tehdasteollisuuteen siirryttäessä.⁹ Kustannusjärjes-telmä ei tavallisesti muuttanut käsityönharjoitusta teknillisessä mer-kityksessä, vaan kohdistui ensi sijassa jakeluun erottaen mestarin kuluttajista. Tavaroiden markkinointi tapahtui kustantajien eli kaup-

piaiden välityksellä ja useissa tapauksissa käsityöläiset joutuivat täydellisesti näistä riippuvaisiksi. Tähän suuntaan kulkeva kehitys alkoi Italiassa ja Flanderissa jo keskiajalla ja levisi näistä maista muualle.¹⁰ Manufaktuurit eli suuret käsityöhuoneet taas merkitsivät itse työproses- sissä tapahtunutta muutosta. Privilegiolla varustettu yrittäjä sai vapaat kädet tuotannon järjestämiseksi. Lähtökohtana oli ymmärrettävästi käsityömäinen suoritus. Työn osittelussa ylitettiin kuitenkin ammattikuntien säätämät rajat. Lisäksi määrättyyn tuotantoprosessiin, esim. kankaan valmistukseen, kuuluvat työntekijät — karstaaajat, kehrääjät, kutojat, vanuttajat, värjääjät jne. — koottiin yhteiseen työpaikkaan. Työn jouduttamiseksi ei pysähdetty tähänkään, vaan jatkettiin osittelua niin pitkälle, että melkoinen osa työstä voitiin siirtää perusteellista ammattitaitoa omaamattomien työläisten suoritettavaksi. Menettely sopi parhaiten eräille tekstiiliteollisuuden ja metalliteollisuuden aloille. Näin voitiin kustannustasoa alentaa tuotannon laadun siitä kärsimättä. Kello- ja ase-teollisuuden alalla työnsittelu merkitsi nimenomaan teknillisessä suhteessa ratkaisevaa askelta.

Manufaktuurien synty nosti meillä ajoittain voimakkaan kiistan, oliko varsinaisessa käsityönharjoituksessakin rajoituttava harvoihin suuriin yrityksiin (oligopolia tai suorastaan monopolia) vai voimakkaan kilpailun elvyttämiseksi sallittava mahdollisimman useiden mestarien toimia itsenäisinä yrittäjinä (polypolia). Manufaktuurijärjestelmä edellytti jo melko laajaa tuotantoa ja kuluttajapiiriä. Tiheään asutussa Englannissa ja keski-Euroopassa oli ostajia, osa tavaroista markkinoitiin mm. siirtomaihin — siitä kiihkeä siirtomaapolitiikka — mutta harvaan asutussa Ruotsi-Suomessa koko järjestelmä sai siirtomaiden puuttumisen vuoksi keinotekoisien leiman ja oli useilla aloilla mahdollinen vain valtion taloudellisen tuen turvin. Sellaisten artikkelien osalta, joilla ehkä silloisessakin kuluttajapiirissä olisi ollut menekkiä, kuljetuksen vaikeus usein vei pohjan kannattavalta tuotannolta. Ylellisyyttä ja armeijaa on pidetty manufaktuurien kannattajina.¹¹ Edellinen ryhmä oli meillä pieni, jälkimmäinen taas tuli kysymykseen rajoitetulla tuotantoalueella. Kun sotalaitoksen varusteilta alettiin kansallisissa armeijoissa vähitellen vaatia samanlaisuutta ja vaihdettavuutta, niin nämä seikat olivat omiansa suosimaan joukkotuotantoa, mihin vasta industrialismin luoma koneteollisuus täydellisesti pystyi. Se syrjäytti lopullisesti käsityön tuotannon useilta aloilta.

Tämän tutkimuksen kannalta taloudellista tarkastelua ei ole syytä ulottaa ajallisesti kauemmas kuin 1700-luvulle. Hyödyllisyyttä tavoittelevat pyrkimykset olivat Euroopan johtavissa maissa havaittavissa

jo edellisellä vuosisadalla, ja niihin viittaavia piirteitä esiintyi Ruotsi-Suomen suurvaltakautenakin.¹² Mutta suuntaus on nimenomaan Suomessa selvä vasta suuren pohjan sodan murroksen jälkeen.

Heckscher nimittää ajanjaksoa suuren pohjan sodan päättymisestä Napoleonin kukistumiseen nykyaikaisen Ruotsin perustamiskaudeksi.¹³ Suurvaltakauden sotapolitiikan sijaan voitiin päähuomio kohdistaa rauhanomaisiin tehtäviin. Sitä todistaa myös jakson keskivaiheesta yleisesti käytetty nimi »hyödyn aikakausi». Valistuneiden kansalaisten ja näiden mukana valtion huomio kohdistui ensi sijassa sellaiseen, mistä toivottiin koituvan taloudellista hyötyä. Omavaraisalouden ihminen oli sijoittanut rahansa arkun pohjalle. Mutta nyt perusteltiin innokkaasti kantaa, että vain liikkeellä oleva raha hyödytti ihmiskuntaa.¹⁴ Ihmisten henkisessä asennoitumisessa oli havaittavissa selvä muutos edellisen aikakauden ajattelutapaan katsoen. Se edellytti muutosta myös kasvatuksen suhteen, jossa alettiin vaatia tämän elämän tarpeiden huomioon ottamista.¹⁵ Manufaktuurikomissaari *J. F. Kryger* esiintyi kieltämättä aikakautensa tulkitsijana, kun hän huomautti, että kelpo kansalainen piti enemmän rauhan toimista kuin aseiden kalskeesta. Valtakunnan voimakkuus ei perustunut sen alueen laajuuteen, hän esitti, vaan hyvinvoipien ja uut-terien kansalaisten lukuisuuteen. Sotavoimien tehtävänä tuli olla vain rauhan turvaaminen, jotta aura, sukkula ja vasara voisivat esteettömästi toimia.¹⁶

Taloudellisesti vaikuttavat piirit, kaupunkien porvaristo ja tehtaanpatruunat saivat nyt muussakin elämässä entistä suuremman merkityksen.¹⁷ Tämä ei kuitenkaan merkinnyt vielä sitä, että vanha sääty-yhteiskunta olisi sanottavassakaan määrässä murtunut, sillä suurin osa porvaristoakin oli säätyerioikeuksien kannalla. Elinkeinojen harjoittamista ajateltiin jatkuvasti säätyjaon pohjalta. Tämä seikka ilmenee sekä annetuista säädöksistä, että eri säätyihin kuuluvien keskinäisistä kiistoista. Elinkeinojen vapaa harjoittaminen oli ajalle yleensä vierasta.¹⁸ Aatelisto muodosti tästä säännöstä tavallan poikkeuksen. Privilegioidensa perusteella aatelismiehet saattoivat harjoittaa miltei mitä elinkeinoa tahansa tai pitää palveluksessaan omaa tarvettaan varten käsityöläisiä.¹⁹ Useat aateliskartanot, samoin monet ruukkitilat olivat melko myöhäiseen kauteen asti omavaraisaloudessa toimivia yksikköjä. Väestön suurimman osan elässä omavaraisalouden piirissä, jolloin oman talouden ulkopuolelta tarvittavat vähäiset hyödykkeet hankittiin pääasiassa vaihtamalla, ei vielä ollut mahdollisuuksia ammattimaisen käsityön ja teollisuuden nousulle.

2. Suomen väestön elinkeinollinen rakenne

Väestön lukumäärän ja ammatillisen ryhmittymisen tarkastelu luo taloudellisen toiminnan tutkimukselle eräänlaista reaalipohjaa. Oheisessa taulukossa (n:o 1) on esitetty maamme kokonaisväkiluvun kehitys ja kaupunkien sekä teollisuusväestön osuus 1700-luvun puolivälistä 100 vuotta eteenpäin. Mainittuja prosenttilukuja on pidettävä vain likimääräisinä arvoina, sillä säätytilastojen perusteella laaditut ammattiryhmitykset ovat epätarkkoja. Lisäksi tilastojen laadintaperusteissa tapahtui ko. aikana muutoksia.²⁰

Taulukko 1 Tabelle

Suomen väkiluku ja kaupunkien sekä teollisuusväestön osuus vuosina 1754—1850

Die Bevölkerungszahl Finnlands sowie der Anteil der Städte und des industriellen Bevölkerungsteils in den Jahren 1754—1850

	1754	1769	1805	1820	1830	1840	1850
<i>Kokonaisväkiluku</i> ¹⁾ } <i>Gesamtbevölkerung</i> ¹⁾ }	450141	553703	898364	1177546	1372077	1445626	1636915
<i>Kaupunkien osuus</i> ¹⁾ } <i>Anteil der Städte</i> ¹⁾ }			5,5 %	5,4 %	5,6 %	5,9 %	6,4 %
<i>Teollisuusväestöä</i> ²⁾ } <i>Anteil des industriellen</i> } <i>Bevölkerungsteils</i> }	2,9 %	3,8 %	3,3 %	2,7 %	3,2 %	3,3 %	3,5 %

1) Virallisen tilaston mukaan.

Nach der amtlichen Statistik.

2) Vuosien 1754, 1769 ja 1805 prosenttiluvut on saatu ryhmittämällä säätytaulujen tietoja nykyään käytettyjen ammattitilastollisten jaotusperiaatteiden mukaan. *Fougstedt—Raivio*, Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys, s. 17—19. Muiden vuosien osalta prosenttimäärät kohdistuvat ainoastaan ammatissa toimivaan väestöön. *Kilpi*, Suomen ammatissatoimiva väestö, s. 148. Samaa laskuperustetta noudattaen kolme ensimmäistä prosenttilukua olisivat suunnilleen 2,3; 3,0; 2,6. Kilven laskelmat tarkoittavat vain evankelis-luterilaista väestöä.

Vaikka esitetyn taulukon tietojen suhteen voidaan yksityiskohdissa esittää painaviakin huomautuksia, niin erään johtopäätöksen siitä saattaa tehdä. Yhteiskunnan a m m a t i l l i n e n r a k e n n e oli voimakkaasti a g r a a r i v a l t a i n e n — maatalousväestön suhteellinen osuus miltei kiinteästi 78 % — ja samalla tietysti m a a l a i s v o i t t o i n e n. Maatalouden merkitystä lisää vielä se, että varsinkin pienten kaupunkien väestö, puhumattakaan maalaiskäsityöläisistä, harjoitti sivuelinkeinonaan maataloutta. Kaupunkimme olivat todella pieniä, esim. v. 1810 oli vain Turussa yli 10.000 asukasta ja kolmessa muussa yli 3.000. V. 1850 oli Helsingissä ja Turussa yli 10.000 ja kuudessa muussa yli 3.000, kymmenessä kaupungissa alle 1.000. Väestön määrä kasvoi kyllä voimakkaasti, mutta kaupunkilaistuminen ja teollistuminen tapahtuivat suhteellisen hitaasti. Sadan vuoden kuluessa väkiluku oli tullut lähes nelinkertaiseksi. Kaupunkilaisväestön absoluuttinen kasvu oli hieman suurempikin, mutta sen suhteellinen osuus ei ollut vielä edes kaksinkertaistunut.²¹

Silloinen teollisuutta harjoittava väestö voidaan jakaa kahteen ryhmään: a) tehdasteollisuuden (alussa manufaktuuri-teollisuutta) piirissä työskentelevät, b) varsinaiset käsityöläiset.

Lisäksi kotiteollisuudella on ollut huomattava osuus tarvittavien hyödykkeiden tuotannossa. Kysymyksessä on tällöin ollut valmistus sekä omaa kulutusta että myyntiä varten. Tämän asian suhteen on kuitenkin vaikea esittää mitään tarkkoja tietoja, mutta vallitsevan omavaraisen elämäntavan johdosta sen merkitys on ollut huomattava.²² *Montgomeryn* käsityksen mukaan kotiteollisuuden osuus Ruotsin elinkeinollisessa toiminnassa oli merkittävän suuri aina 1860-luvulle asti, jolloin vasta tehdasteollisuus painoi sen alas.²³ Kotiteollisuutta harjoittavien selville saaminen väestötilastoista on mahdotonta. Työ on tavallisimmin tehty maatalouden sivuelinkeinona ja ko. henkilöt kuuluivat yleensä talonpoikaisväestöön.²⁴ Kotiteollisuuden piirissä saatu oppi on lisäksi hankittu miltei yksinomaan kodeissa kokemuksen pohjalla eikä näin ollen kuulunut julkiseen ammattikasvatukseen, jollaista tapahtui toisaalta ammattikuntamaisessa käsityöharjoituksessa, toisaalta manufaktuuri- tai tehdasteollisuudessa.

T e h t a a t olivat tuotantolaitoksia, joissa myös työskenneltiin osittain käsityömäisesti, mutta työnjaon periaate oli tunkeutunut itse tuotantoprosessiin. Koneet eivät vielä olleet saaneet tehtaissakaan nykyistä merkitystä, mutta vesivoimaa käytettiin eräissä laitoksissa jo jossakin määrin hyväksi. Jako käsityöpajoihin ja manufaktuureihin oli meillä

alkuvaiheissa laadultaan enemmän hallinnollinen kuin teknillinen.²⁵ Näin ollen käsityömaisesti, ilman sanottavaa työnjakoa tapahtunut valmistus, esim. jonkun »ruukkumaakaran» yritys, luettiin »teollisuuteen», koska ko. ala kuului hallioikeuden toimintapiiriin.²⁶ Jonkun nahkurin melko laaja parkitsimo, jossa parkitseminen ei tapahtunut englantilaiseen tapaan, taas liittyi vanhastaan ammattikunnan organisaatioon. Syvällisin ero manufakturisti-tehtailijan ja käsityöläismestarin välillä olikin ehkä heidän yrittäjänasemassaan. *Annala* luonnehtii edellisen yrittäjäksi kapitalistisessa hengessä, jälkimmäinen taas olisi harjoittanut säätyynsä liittyvää ammattia.²⁷ Ensimmäisen hallijärjestyksen mukaan manufaktuuri-teollisuuteen luettiin oikeastaan vain kutomateollisuus, minkä katsottiin erityisesti hyötyvän keskittämisestä ja kaipaavan kehittyäkseen ammattikuntasäädöksistä vapautumista.²⁸ Tehtailijoiden ja manufakturistien asema säätyjakoisessa yhteiskunnassa määriteltiin lainsäädännöllisesti manufaktuuri- ja käsityöprivilegioissa 18. 9. 1668 ja 29. 5. 1739, varsinaista ammatinharjoitusta koskevat seikat taas hallijärjestyksissä. Ensimmäinen hallijärjestys, joka annettiin 17. 4. 1722, on oikeastaan ammattikuntajärjestyksen erikoissovellutusta kutomatalalle ja sisältää lukuisasti viittauksia jälkimmäiseen säädökseen. Vasta vuoden 1739 hallijärjestys osoittaa suurempaa itsenäisyyttä ja merkitsee teollisuuspolitiikan alkua Ruotsi-Suomessa.²⁹

Hallijärjestystä alettiin kuitenkin tulkita melko vapaasti, koska sen eräät kohdat tarjosivat siihen mahdollisuuden, ja niin vanhastaan ammattikuntien piiriin kuulunutta käsityöharjoitusta joutui uudelleen yrittäjänaseman leimaamana teollisuuden joukkoon. Ammattikasvatuksesta puhuttaessa tällä on oma merkityksensä. Hallijärjestykseen jouduttiin sitä luotaessa sisällyttämään useita kohtia ammattikuntajärjestyksestä. Tämä pitää erityisesti paikkansa ammattikasvatuksen suhteen. Viimeinenkään hallijärjestys (v. 1770) ei pyrkinyt entisestä poikkeavaan ammattikoulutukseen ja niin siihen siirrettiin oppipoikia ja kisällejä koskevat kohdat hieman nuotoiltuina ammattikuntasäädöksistä. Ammatillisen opinkäynnin tuli siis tapahtua entiseen tapaan ja sen piti molemmissa järjestelmissä olla samanarvoista. Mestarien ja kisällien siirtymistä tehtaisiin vastustettiin kuitenkin ammattikuntien taholta, joten sointuvaa harmoniaa ei tässä asiassa syntynyt.³⁰

Toisaalta hallijärjestys toi teollisuuden piiriin uuden henkilöryhmän, kun tehtailijoiden sallittiin pitää palveluksessaan opinkäyntiin kuulu-

mattomia työntekijöitä.³¹ Ammattiopista annetut säädökset eivät koskeneet näitä, ja niin muodostui teollisuutemme piiriin työntekijäkunta, miehiä ja naisia, jotka jäivät varsinaisen ammattikasvatustoiminnan ulkopuolelle. Teollisuus tarvitsi silloin, kuten nykyisinkin, suuren joukon aputyöläisiä ja osatyöntekijöitä, joille perusteellisen ammattikoulutuksen antaminen ei voinut tulla kysymykseen. Mutta toimenpiteen kielteisenä seurauksena oli, että todellinen ammattikoulutuskin alkoi teollisuuden piirissä yhä yleisemmin siirtyä oppisopimuksesta riippumattoman empirian linjalle.³² Tämä aiheutti vahinkoa ammattikoulutukselle sekä teknillisessä että kasvatuksellisessa mielessä. Ammattikuntalaitoksen lakkauttamisen jälkeen, kun ammattikoululaitosta ei vielä ollut tehokkaasti järjestetty, seuraukset vasta pääsivät selvästi esille.³³

Silmäys tehdasteollisuutemme tilaan osoittaa, kuinka suuresta volyymista sen piirissä oli kysymys. Annalan tutkimusten perusteella voidaan esittää seuraava taulukko (n:o 2) Ruotsin vallan ajalta.³⁴

Rautateollisuus ei sisälly esitettyyn taulukkoon, samoin sahat, laiva-veistämöt ja tiilitehtaat ovat tilastomateriaalin puutteen johdosta sen ulkopuolella. Lisäksi usealla alalla, esim. kutoma- ja kehruteollisuudessa, on saatettu pitää kustannusjärjestelmän tapaan kotona työskenteleviä henkilöitä, joiden sisältyminen esitettyyn tilastoon ei ole varmaa.³⁵ *Fougstedt—Raivion* laatiman tilaston perusteella, mikä on siis tehty säätytaulujen pohjalla, voidaan tarkistaa ja täydentää työntekijöiden osalta Annalan tietoja, joissa lähteinä on käytetty hallioikeuksien ja maistraattien ilmoituksia.³⁶ Taulukko 3 esittää tiedot vuosilta 1754, 1769, 1805.³⁷ Taulukko 4 taas ilmoittaa tärkeimpien ruukkien ja tehtaiden omistajat ja työläiset vuodelta 1805.

Fougstedt—Raivion mainitsema tehtailijoiden luku ja *Annalan* esittämä tehtaiden lukumäärä käyvät melko hyvin yhteen. Työläisten määrässä on vuosina 1754 ja 1769 melkoisesti eroa. Se johtunee ainakin osittain siitä, että *Annalan* esittämät tiedot ovat vain eräiltä teollisuuden aloilta. *Fougstedt—Raivion* tilastojen perusteella laaditut taulukot (taulukot 3 ja 4) antanevat melko todenperäisen kuvan vuodelta 1805, sillä siihen sisältyy silloisen Suomen koko teollisuus. Teollisuutemme volyymia voidaan näin ollen pitää sekä työntekijöiden määrään että tuotannon arvoon nähden huomattavasti suurempana, kuin *Annalan* tutkimus osoittaa. Siitähän puuttuvatkin juuri suurimmat ryhmät. Teollisuutemme vaatimattomuus on silti ilmeinen ja nousu

Taulukko 2 Tabelle

Suomen tehdasteollisuus Ruotsin vallan aikana 1745—1806

Die Fabrikindustrie Finnlands während der schwedischen Herrschaft
1745—1806

Työpaikat Arbeitsplätze			Työntekijät Arbeitnehmer			Asukasmäärä Einwohnerzahl
	Luku Zahl	% koko valta- kunnan vast. luvusta % der ent- sprechenden Zahl für d. ganze Reich	Luku Zahl	Työpaik- kaa koh ti Je Arbeits- platz	% koko valta- kunnan vast. luvusta % der ent- sprechenden Zahl für d. ganze Reich	% koko valta- kunnan asukas- luvusta % der ent- sprechenden Zahl für d. ganze Reich
1745—49	9	—	209	23	—	—
1750—54	12	2,6	265	22	1,8	—
1755—59	17	2,7	317	19	1,9	—
1760—64	20	2,5	358	18	2,0	20,6
1765—69	26	3,0	472	18	3,8	21,2
1770—74	25	2,6	420	17	4,2	22,3
1775—79	26	2,9	412	16	3,9	23,4
1780—84	29	3,3	425	15	4,1	23,9
1785—89	38	4,2	519	14	6,5	24,6
1790—94	41	4,9	589	14	6,5	24,6
1795—99	48	5,6	667	14	6,3	25,6
1800—06	50	5,1	658	13	5,9	26,7

Taulukko 3 Tabelle

Teollisuuden ammattiteissa toimiva väestö vuosina 1754, 1769 ja 1805

Die in der Industrie beschäftigte Bevölkerung in den
Jahren 1754, 1769 und 1805

	1754	1769	1805
<i>Tehtailijoita</i> Fabrikanten	11	29	51
<i>Työmiehiä yms.</i> Arbeiter und dgl.	109	375	791
<i>Muita mp.</i> Sonstige (Männer)			1396
<i>Muita np.</i> Sonstige (Frauen)			93

Taulukko 4 Tabelle

Suomen tärkeimmät teollisuuslaitokset v. 1805: omistajat + työläiset

Die wichtigsten Industriebetriebe Finnlands 1805: Eigentümer + Arbeiter

	Kaupungit Städte	Maaseutu Flaches Land	Yhteensä Insgesamt
<i>Kankivasarapajat</i> Hammerwerke	—	452	452
<i>Sahat</i> Sägewerke	1	443	444
<i>Myllyt</i> Mühlen	14	248	262
<i>Kaivokset</i> Bergwerke	—	177	177
<i>Tupakkatehtaat</i> Tabakfabriken	167	—	167
<i>Verkatehtaat</i> Tuchfabriken	43	96	139
<i>Lasitehtaat</i> Glasfabriken	—	138	138
<i>Masuunit</i> Hochöfen	—	94	94
<i>Tiilitehtaat</i> Ziegeleien	53	38	91
<i>Kuparivasarat ja -hytit</i> Kupferhammerwerke und -hütten	—	54	54
<i>Rautamanufaktuurit</i> Eisenmanufakturen	—	50	50
<i>Hamppukangastehtaat</i> Hanfstofffabriken	48	—	48
<i>Nauhatehtaat</i> Bandfabriken	33	—	33
<i>Pikitehtaat</i> Pechfabriken	26	—	26
	385	1790	2175

tapahtui perin hitaasti. Annalakin toteaa, että väestön määrä kasvoi 1760-luvun lopulta 40 vuoden aikana noin 60 %, mutta teollisuusväestön luku ko. aloilla vain noin 40 %. Samaa todistavat väestötaulukossa esitetyt luvut.

Seuraavat väkilukutaulujen perusteella laaditut tiedot (taulukko 5) antavat kuvan siitä, millainen oli teollisuutemme kehitys 1800-luvun ensi puoliskolla alalla työskentelevien lukumäärän valossa.³⁸

Voimakasta käännettä teollisuudessamme ei tapahtunut. *Alho* korostaa nimenomaan, että autonomisen Suomen muodostuminen ei aiheuttanut taloudellisella alalla mullistusta, vaikka maan resurssit

Taulukko 5 Tabelle

Teollisuudessa työskentelevät vuosina 1815—50

Die in der Industrie Beschäftigten in den Jahren 1815—50

Vuosi	Oppipoikia Lehrjungen			Kisällejä ja palkkarenekejä Gesellen und Lohnknechte			Työemstareita Werkmeister		
	Maalla Auf dem Lande	Kaupun- geissa In den Städten	Yhteensä Insg.	Maalla Auf dem Lande	Kaupun- geissa In den Städten	Yhteensä Insg.	Maalla Auf dem Lande	Kaupun- geissa In den Städten	Yh- teensä Insg.
1815	198	129	327	125	69	194	318	54	372
1820	121	166	287	124	100	224	305	57	362
1825	147	133	280	155	170	325	339	42	381
1830	135	112	247	159	138	297	375	55	430
1835	75	153	228	152	116	268	371	40	411
1840	147	135	282	162	116	278	395	45	440
1845	250	181	431	214	139	353	397	34	431
1850	173	222	395	218	204	422	388	61	449
	Työläisiä (miehiä) Arbeiter (männer)			Työläisiä (naisia) Arbeiterinnen			Yhteensä teollisuudessa työskenteleviä Gesamtzahl der in der Industrie Beschäftigten		
1815	1396	341	1737	91	70	161	2128	663	2791
1820	1972	360	2332	134	86	220	2656	769	3425
1825	1725	377	2102	185	32	217	2551	754	3305
1830	1855	380	2235	141	27	168	2665	712	3377
1835	1967	390	2357	138	28	166	2703	727	3430
1840	2556	633	3189	216	239	455	3476	1168	4644
1845	2762	832	3594	228	459	687	3851	1645	5496
1850	2883	1130	4013	294	661	955	3956	2278	6234

nyt voitiin käyttää omiin tarkoituksiin.³⁹ Valtiollisten olosuhteiden muuttuminen tuotti sekavien rahaolojen, raaka-aineen saannin ja viennin suhteen aluksi melkoisia vaikeuksia. Kuitenkin *Kovero* on puolestaan sitä mieltä, että kun tehtaiden lukumäärä miltei kaksinkertaistui v:sta 1805 v:een 1850 ja usealla alalla voitiin havaita huomattavaa lisääntynyttä tuotantoa, niin kehitys 1800-luvun ensi puoliskolla on merkille pantavaa.⁴⁰ Teollisuuden palveluksessa olevien työläisten lukumäärän kasvu noin 2 1/2-kertaiseksi osaltaan tukee tätä huomautusta. Kumpikin päätyy lopulta toteamukseen, että varsinainen teollistuminen alkaa maassamme vasta 1860-luvulla ja todellisen murtautumisen Alho siirtää aina 1890-luvulle.⁴¹

Teollisuuden työväestöstä esitetyt taulukot kaipaavat 1800-luvun alkuosalta vielä eräitä huomautuksia, jotka ovat merkittäviä ammattikasvatuksen kehityksen kannalta. Jos tarkastellaan näet oppipoikia, kisällejä ja mestareita koskevia lukuja, niissä on havaittavissa suhteellisen vähäistä nousua. Osittain tämä on voinut aiheutua siitä, että joissakin teollisuuslaitoksissa on kisällejä ja oppipoikia merkitty työläisten ryhmään. Varsinaisten työläisten määrä onkin erityisesti kaupunkien osalta kasvanut voimakkaasti. Myös naisten siirtyminen teollisuuden piiriin kaupungeissa on alkanut. Molempien ryhmien kasvu merkitsee sitä, että perusteellista ammattikoulutusta vailla oleva työväki saa yhä huomattavamman osan teollisuudessa. Työn osittelun tunkeutuessa tuotantoprosessiin koulutuskysymyksellä ei alkuvaiheessa ole ratkaisevaa merkitystä, sillä tuotannon nousu saavutetaan aputyöläisten ja osatyöntekijäin avulla. Teollisuutemme nousu tapahtuikin tässä vaiheessa etupäässä aloilla, joissa täysin ammattitaitoisten työntekijäin tarve oli suhteellisen pieni, esim. saha- ja kutomateollisuudessa. Sama pätee myöhemmin nousevaan selluloosa- ja paperiteollisuuteen nähden.⁴² Sensijaan vaativa koneteollisuus pääsee kehittymään vasta, kun koulutus jo on järjestetty uudella tavalla. Työntekijöiden määrän kasvu todistaa jo aikaisemmin mainitun kielteisen seikan, että empiria ilman varsinaista ammattikasvatuksellista tendenssiä saa teollisuudessa yhä laajenevan sijan koulutustienä. Mutta 1800-luvun alkupuolen teollisuuden nousu tai paremminkin pyrkimykset teollisuutemme tason kohottamiseksi aiheuttavat myös ensimmäiset myönteiset toimenpiteet nykyaikaisen ammattikasvatuksen järjestämiseksi koulumuotoisesti tapahtuvaksi. Samalla ryhdytään oppilaskasvatusta tehostamaan täydentävällä tiedollisella koulutuksella. Ammattikasvatuksen ongelma kietoutuu meillä täten kiinteästi

nousevan industrialismin pyrkimyksiin, joilla on ratkaisevaa merkitystä myös varsinaisen kansanopetuksen kehittämiseen.

Alkavan tehdasteollisuuden rinnalla käsityölläiset harjoittivat ammittiaan vanhojen perinteiden pohjalla. Ammattikuntalaitoksen yleinen organisaatio on siksi tunnettu, että sen selostaminen ei tässä ole tarpeen. Käsityölläismestari työskenteli järjestelmän varhaiskaudella pääasiallisesti tehtyjen tilausten pohjalla saaden usein tarvittavan raaka-aineenkin tilaajalta, jonka yksilölliset toivomukset pyrittiin ottamaan työssä huomioon. Tilauksen käsityön ohella esiintyi määrättyissä ammateissa myös suoranaisen myyntiin tähtävää työskentelyä, minkä osuus myöhemmin kasvoi. Mestarin toiminta tarkoitti tavallisesti tietyn kuluttajapiirin tarpeen tyydyttämistä. Voidakseen turvata itselleen riittäväksi katsottavan toimeentulon saman ammatin harjoittajat liittyivät yhteen. Korporaatioiden muodostaminen oli tyyppillistä keski- ja varsinaiselle uudelle ajalle. Myöhemmin myös valtio näki niissä yhteiskunnan lujaa rakennetta turvaavan järjestön. Ammattikunnille suotiin ajan mittaan lukuisasti oikeuksia, jotka pohjautuivat tiettyjen velvoitusten täyttämiseen. Muuttuneissa taloudellisissa ja yhteiskunnallisissa oloissa ammattikuntien tavat ja perinteet joutuivat monesti ristiriitaan yleisen edun kanssa. Sitkeästi korporaatiot puolustivat hankkimiaan oikeuksia yrittäjinä. Mestarit näkivät uudistusten tavoittelijoissa etuoikeuksiansa loukkaajia, vanhat tavat taas edustivat sosiaalisesti turvattua asemaa, minkä säilyttäminen on ihmiselle aina läheinen asia.⁴³

Ammattikuntia säännöstelevä lainsäädäntö on meillä peräisin 1600-luvulta. Käsiteltävänä ajanjaksona noudatettiin v:n 1720 ammattikuntajärjestystä, mikä sitten pysyi voimassa aina ammattikuntalaitoksen lakkauttamiseen asti v. 1868.⁴⁴ Puhtaasti taloudelliselta kannalta katsoen ammattikuntalaitos on ehkä saanut suhteettoman suuren sijan tavallisissa kouluhistorioissa. *Heckscher* huomauttaa aivan oikein siitä suppeasta piiristä, mihin organisaation tuotannollinen toiminta pääsi vaikuttamaan.⁴⁵ Mutta ammattikuntalaitoksen huomattava asema entisessä yhteiskunnassa, mistä on todistena runsas lähdemateriaali, tekee tuon kuuluisuuden ymmärrettäväksi. Omavaraistalouden vallitessa kuluttajien piiri tosin oli pieni, mutta tällä rajoitetulla alueella ammattikunnilla oli vuosisatojen ajan ratkaiseva osuus tuottajina.⁴⁶ Kaupunkiväestö, aatelisto ja sotaväki tarvitsivat aina tietyn määrän hyödykkeitä, joita ei tuotettu omavaraistaloudessa. Erällä aloilla manufaktuuri-tehtaat alkoivat jo 1600-

luvulla syrjäyttää ammattikuntamestareita. Muutamilla aloilla käsityömainen valmistus taas pystyi menestyksellisesti kilpailuun.⁴⁷ *Jutikkala* luonnehtii asian melko osuvasti lausueessaan, että käsityö oli muuttumattomien pikkukaupunkien muuttumaton elinkeino, joka viihtyi erinomaisesti myös paisuvissa suurkaupungeissa.⁴⁸ Niissä erityisesti ylellisyystavaran kysyntä edellytti yksilöllistä työtä ja polvesta polveen kartutettua ammattitaitoa. Viimeksi mainittu seikka viittaa ammattikuntalaitoksen ehkä myönteisimpään panokseen: perusteellisen ammattikoulutuksen jakamiseen.

Teollisuuden tilastonumerojen rinnalla on syytä mainita tietoja ammattikuntaan kuuluvien lukumäärästä samoilta ajoilta. Muodollisesti maaseudun käsityöläiset eivät kuuluneet ammattikuntiin, mutta kun heidän tuotannollinen toimintansa on ollut lähinnä ammattikuntamestareiden työhön rinnastettavissa, ei ole syytä jättää maaseudun käsityöläisiä huomioon ottamatta käsityömaisestä tuotannosta puhuttaessa.

Taulukko 6 on myös laadittu *Kilven* teoksessa olevien tietojen perusteella. Aikaisemman vertailukohdan saamiseksi mainittakoon eräitä lukuja v:lta 1760 Heckscherin kokoamiin tietoihin nojautuen. Suomen kaupungeissa olisi sen mukaan ollut 3.967 ja maalla 11.027 käsityöläisäästyyn kuuluvaa. Edellinen oli 0,8 %, jälkimmäinen 2,2 % koko väestöstä.⁴⁹ Näin ollen kaupunkiemme käsityötä tekevien mestarien, kisällien ja oppipoikien lukumäärä tuskin kohosi yli 2.000:n. Maaseudun vastaava määrä olisi ollut noin 5.000. *Söderlundin* laskelmien mukaan olisi Ruotsissa maaseutukaupunkien käsityöläismestarien lukumäärä kohonnut v:sta 1751 vuoteen 1800 mennessä 6.000:sta 8.000:een (33 %), kisällien vastaavasti 4.000:sta 7.000:een (62 %) ja oppipoikien 5.000:sta 7.000:een (40 %). Maaseutukäsityöläisten määrä 7.000 olisi kaksinkertaistunut.⁵⁰ Vuodesta 1760 olisi meillä kaupunkikäsityöläisten määrä runsaasti kaksinkertaistunut v:een 1815 mennessä. Arvosteltaessa kasvua kaupungeissa on otettava huomioon, että ammattikuntalaitos ei meillä 1700-luvulla vielä ollut paisunut varsin laveaksi. Useiden ammattikuntien perustaminen 1800-luvulla osoittaa, että ko. käsityöläiset vasta silloin saavuttivat vakiintuneen aseman kaupungeissa.⁵¹ Tarvittiin näet vähintään kolme saman ammatin edustajaa oman ammattikunnan perustamista varten. 1800-luvun alkupuolta on täydellä syyllä nimitetty meillä ammattikuntien kukoistuskaudeksi.⁵² Kukoistus oli kuitenkin eräänlaista myöhäiskukintaa, sillä useimmissa maissa oli jo siirrytty elinkeinojen vapaan harjoittamisen kannalle.

Taulukko 6 Tabelle

Käsityöläismestareita, kisällejä ja oppipoikia vuosina 1815—50

Handwerksmeister, Gesellen und Lehrlinge in den Jahren 1815—50

Mestareita Meister				Kisällejä (Palkka- renkejä) Gesellen (Lohn- knechte)	Oppipoikia Lehrlinge			Kaikkia yhteensä Alle zusammen		
	Maalla auf dem Lande	Kaup. Städte	Yht. Insges.	Kaup. Städte	Maalla Auf dem Lande	Kaup. Städte	Yht. Insges.	Maalla Auf dem Lande	Kaup. Städte	Yht. Insges.
1815	4619	1681	6300	1202	—	1416	1416	4619	4299	8918
1820	5602	1850	7452	1514	—	1781	1781	5602	5145	10747
1825	6685	2194	8879	1631	—	2004	2004	6685	5829	12514
1830	7922	2429	10351	1676	—	2404	2404	9922	6509	14431
1835	8271	2532	11803	1964	—	2152	2152	8271	6648	14929
1840	8651	2543	11199	2152	—	2289	2289	8651	6989	15640
1845	9063	2794	11857	2365	2839	2608	5445	11900	7767	19667
1850	9706	2874	12580	2697	2754	3015	5769	12460	8586	21146

Myös maalla käsityönharjoittajien määrä kasvoi ko. aikana, mutta ei niin suuresti kuin kaupungeissa. Tämän johdosta käsityön alalla työskentelevien suhde maalla ja kaupungeissa pieneen ollen suunnilleen 3:2 (v. 1760 suhde 5:2). Merkitteä pantavaa on edelleen se, että maalaismestaritkin alkoivat pitää entistä yleisemmin apulaisia. Näitä saatettiin nimittää kisälleiksi, mutta virallisesti he harvoin ovat sellaisia olleet.⁵³ Laillisten käsityöläisten lisäksi on sekä maaseudulla että kaupungeissa ollut melkoinen määrä ns. nurkkamestareita. Varuskunta-kaupungeissa käsityötä harjoittavat sotilaat ovat myös antaneet oman panoksensa.⁵⁴

Teollisuuden alalla ei kaupunkilaistuminen ollut siinä määrin edistynyt kuin käsityössä. Saha- ja ruukkiteollisuus ankkuroituivat edelleen pääasiassa maaseudulle ja niinpä kaupungeissa ja maalla teollisuudessa toimivan väestön suhde oli 1800-luvun puolivälissä noin 1:2. Samanlainen kehitys oli myös Ruotsissa, jossa v. 1850 vielä $\frac{3}{4}$ teollisuudesta sijaitsi maaseudulla ja keskittyminen kaupunkeihin alkoi vuosisadan loppupuolella.⁵⁵ Voimakkaampi keskittyminen kaupunkeihin ja vaativan teollisuuden kehityspyrkimykset vasta tuovat teknillisen ammattiovetuksen järjestämisen etualalle. Käsityöläisten määrän kasvu ei sinänsä vaikuta asiaan niin tehokkaasti, sillä ammattikuntalaitoksen kasvatusorganisaatio pystyi perinnäisessä muodossaan

useilla ammattialoilla asiallisesti huolehtimaan koulutustarpeesta. Yleissiviyksellisen tason nousu ja teknillinen kehitys vaativat vähitellen vanhan ammattikasvatusjärjestelmän muotouttamista uusia olosuhteita vastaavaksi. Ammattien käsityömäinen harjoitus sisälsi siksi paljon konservatiivista väritystä, ettei se yksinään pystynyt kohottamaan ammattikasvatusta pelkän empirian pohjalta. Tarvittiin lisäksi teknillisen idean aiheuttamat syvälliset vaikutteet, mitkä industrialismi vasta toi tullessaan. Jatkuva *i n d u s t r i o i t u m i n e n* ja *e l i n t a s o n* nousu puolestaan edellyttävät juuri tehokasta ammattikasvatusta. Edellä esitetystä tilastomateriaalista ilmenee teollisuuden myöhäissyntyisyys maassamme. Siinä yhteydessä ei ole kuitenkaan vielä tullut esille, mitkä syyt hidastivat sen ja samalla teknillisen ammattikasvatuksen nousua Suomessa.

3. *Teollisen kehityksemme yleispiirteitä*

Taloudelliseen kehitykseen vaikuttavat toisaalta yleiset poliittiset ja kulttuurielämälle tyypilliset syyt. Mutta toisaalta sillä on omia sisäisiä kausaalitekijöitään, jotka eivät ole niin olennaisia muille elämänaloille. Selvitellessään Ruotsin vallan aikana tapahtunutta kehitystä teollisuudessamme *Annala* koettaa päästä käsiksi myös niihin syihin, jotka olivat kehitystä jarruttavina tekijöinä ko. ajanjaksona.⁵⁶ Hän mainitsee tällöin seuraavat seikat, jotka tulkoivat tässä aivan luettelomaisesti esille:

1. Ruotsin kilpailu, 2. tekniikan kehittymättömyys, 3. yleinen varattomuus, 4. sodat ja 5. talouselämän organisaatio.

Annalan esittämät näkökohdat ovat varteen otettavia, mutta tässä yhteydessä ei ole syytä lähteä pohtimaan ko. laajaa ja vaikeasti ratkaistavaa ongelmaa. Väestön elinkeinollisen rakenteen selvittelyn lisäksi on aiheellista valottaa vain muutamia teollisen kehityksemme yleispiirteitä, jotka luovat valaistusta aikakauden ammattikasvatukseen toimintaan.

Valtion asenne vaikutti merkantilistisena kautena teollisuuden kehitykseen merkittäväällä tavalla. Myöntämällä tai kieltämällä toimiluvan, avustuksen tai lainan hallitusvalta saattoi joko tukea tai tyrehtyttää yrityksen alkuunsa. Harjoittamallaan tullipolitiikalla valtio vaikutti ratkaisevasti kotimaisen teollisuuden kannattavuuteen. Hinta- ja palkkatasoon kohdistuvilla toimenpiteillään se saattoi edistää uusien hyödykkeiden leviämistä.⁵⁷ Erityisesti 1700-lukua ajatellen voidaan todeta, että valtio monin tavoin puuttui teollisuuden kulkuun.

Alingsåsin manufaktuurin keinotekoinen kukoistus Ruotsissa on loistava esimerkki teollisuudesta, jonka hyväksi valtio teki kaiken mahdollisen. Valtion huolenpito teollisuudesta sai sellaiset mittasuhteet, että valtionalouden tasapainotila suorastaan järkkyy.⁵⁸ Suomalainen teollisuus pääsi verrattain vähän osalliseksi tästä tukijärjestelmästä. Kieltämättä myönnettiin tännekin toimitiluvia, vieläpä eräitä lainojakin. Mutta suomalaisten saamat avustukset tekivät vain noin viidennen osan heidän manufaktuurirahastoon suorittamistaan maksuista. Niinpä sekä Annala että erityisesti *Cederberg* edustavat kantaa, että Suomen edut tarkoituksellisesti syrjäytettiin, jotta maamme jäisi ruotsalaisten yrittäjien markkina-alueeksi.⁵⁹

Käsityön alalla olivat määräykset yleensä koko valtakuntaa sitovia. Vapaa-oikeyksin varustettuja kaupunkoja perustamalla *Kustaa III* jo pyrki lieventämään säännöstelyjärjestelmän haittoja.⁶⁰ Vuoden 1772 hallitusmuoto siirsi päätösvalan elinkeinoja koskeissa asioissa miltei täydellisesti hallitsijalle.⁶¹ Samaa suuntausta jatkoi autonomisen Suomen hallitus sallien elinkeinon harjoittamisen ilman ammattikuntia kaikissa uusissa kaupungeissa. Nämä edustivat kuitenkin siksi pientä vähemmistöä, että niiden asema ei päässyt muodostumaan suuntaa antavaksi.⁶² Koska ammattikunnat olivat vanhastaan ammattipätevyyden jakavia ja todistavia orgaaneja, uusien kaupunkien maistraatit usein vaativat elinkeinonharjoittajilta entiseen tapaan hankittua ammattipätevyyttä. Hyväksytyt mestarit taas alkoivat esiintyä ahdasmielisesti pyrkijöitä kohtaan.⁶³ Annettu vapaus ei siis läheskään aina johtanut vapaaseen yrittämiseen. Hylätty saattoi vedota asiassa senaattiin, joka tavallisesti asettui myönteiselle kannalle elinkeino-oikeuden saamisessa. Mutta tämän tien käyttäminen oli aikaa ja kustannuksia vaativa.

Merkantilistinen talouspolitiikka turvautui usein tuontikieltoihin. Ulkomaisen tavaran tuontikielto ei perustunut ainoastaan oston aiheuttamaan rahanmenestykseen, vaan myös työttömyyden pelkoon. Valtio harrasti täystyöllisyyttä, mutta ei nykyisessä merkityksessä. Köyhien työläisten suuri joukko, joille järjestettiin työtä, oli sen päämääränä. Työlle annettiin arvoa, mutta halpaa työvoimaa pidettiin teollisuuden nousun edellytyksenä. Köyhien työläisten paljous oli, kuten aikalainen *Nordencrantz* sanoi, maan rikkauden perusta.⁶⁴ Mahdollisten työselkausten sattuessa valtio asettui miltei poikkeuksetta työnantajien puolelle. Itsenäistä työväenluokkaa ei tuollaisten edellytysten vallitessa voinut syntyä. Hyvää ammattaitoa kyllä arvostettiin. Useaan otteeseen houkuteltiin ulkomaisia ammattimiehiä lupaamalla heille

monenlaisia etuja. Matkapalkkioiden ja vapaan uskonnonharjoituksen ohella on syytä mainita manufaktuurien työläisille ajoittain taattu verovapaus palkkatuloista.⁶⁵ Valtio kokeili miltei kaikkia Nordencrantzin suosittelemia keinoja ulkomaisten ammattimiesten houkuttelemiseksi.⁶⁶

Mainittu tukijärjestelmä otti huomioon myös ammattikoulutuksen. Siinä mielessä jaettiin opetuspalkkioita tehtailijoille, perustettiinpa erityisiä tuotantolaitoksiakin, mm. kehruukouluja, työntekijäin koulutusta ja sitä tietä tuotannon nousua sekä kansan työllisyyttä silmällä pitäen.⁶⁷ Työväenluokan sivistyksellisen tason kohottaminen ei kuitenkaan kuulunut tavoitteisiin esi-industrialistisella kaudella. Muutosta ei tapahtunut autonomiaanakaan siirryttäessä. Kysymys nousi myöhemmin käsityöläisten keskuudessa esille ja johti sitten sunnuntai-koulujen perustamiseen. Ylemmän ammattiopetuksen luominen kytkytyi taas lähinnä teollisuuden linjalle, minkä edistymistä ajatellen valtio ryhtyi 1800-luvun puolivälissä perustamaan ammattioppilaitoksia.

Valtion tullipolitiikka pyrki jo Ruotsin vallan aikana tukemaan teollisuutta. Halutuille raaka-aineille suotiin vapaus tuontitulleista, mitkä määrättiin hyvin suuriksi, kun oli kysymys suojattavista teollisuustavaroista. Monesti annettiin täydellinen tuontikielto tai vastaavasti vientikielto raaka-aineille. Tuoteplakaatti liittyi samaan tukijärjestelmään, mikä tähtäsi kotimaisen asettamista etusijalle. Kun Suomen siirtyessä Venäjän alaisuuteen hallitsija vakuutti, että kaikki entiset oikeudet pysytetään voimassa, mitään periaatteellista muutosta valtion suhtautumisessa teollisuuteen ei aluksi voinut tapahtua.⁶⁸ Valtiopäiviä ei kutsuttu puoleen vuosisataan koolle, ja siten asian lainsäädännöllinen kanta jäi ennalleen. Koska tulleja ei katsottu lainsäädännön piiriin kuuluviksi, senaatin ja viime kädessä keisarin suhtautuminen tullien järjestelyyn vaikutti huomattavasti teollisuutemme asemaan. Alusta lähtien noudatettiin suojelujärjestelmää, mikä v:n 1822 tullitariffissa entisestään jyrkkeni. Useita lievennyksiä asiassa kuitenkin erianomuksesta tehtiin esim. teollisuuden konehankintoja silmällä pitäen.⁶⁹ Lisäksi *Hartmanin* ns. salainen tullitaksa koetti saada tuontitullit joustavasti mukautumaan muuttuneita oloja vastaaviksi.⁷⁰ Kun suomalaisia teollisuustuotteita ajoittain sai viedä melkein tullitta Venäjälle, tämä oli nousevalle teollisuudellemme suureksi eduksi aikana, jolloin kotimainen kysyntä vielä oli vähäistä. *Harmajan* käsityksen mukaan vallinnut prohibitiivinen järjestelmä vaikutti ratkaisevasti useiden teollisuudenhaarojen syntyyn ja kehi-

tykseen.⁷¹ Teollisuuslaitosten valtiolta saamat lainat ja avutukset olivat huomattavia autonomiankin aikana. Kuitenkin 1800-luvun ensi puoliskolla maataloutta pidettiin sinä elinkeinona, johon maasamman päähuomio oli kohdistettava.⁷² Niinpä voidaankin todeta maatalouden alalla tapahtuneen edistysaskeleita, mm. isojako, vuoroviljelys ja uudet viljelyskasvit, jotka mahdollistivat väestönkasvun ja lisäsivät teollisen toiminnan kannattavuutta. Huonontuneen rahataloudellisen aseman vuoksi alettiin 1830-luvulla hallituksen taholta tosin kiinnittää maatalouden ohella entistä suurempaa huomiota muidenkin elinkeinojen kehittämiseen. Tilanteen parantamiseksi asetettiin v. 1834 erityinen komitea, joka ehdotuksessaan toi esille mm. teknillisen ammattiopetuksen tarpeellisuuden.⁷³

Ahtaasti säännöstelty kaupanharjoitus vaikutti olennaisesti hyödykkeiden jakeluun ja sitä tietä teollisuuteen. Vanha jako tapuli- ja maakaupunkeihin oli muodollisesti voimassa koko aikakauden. Tosin sitä oli Suomen osalta lievennetty jo 1700-luvulla ja 1830 tapahtuneen lisäyksen jälkeen oli miltei kaikilla rannikkokaupungeillamme tapulioikeus.⁷⁴ Mutta maakauppaa rajoittava kielto oli jatkuvasti haitallinen. Kun ottaa huomioon kaupunkiemme vähälukuisuuden, niin ei tarvitse ihmetellä kotimarkkinoiden pienuutta aina säännöstelevän järjestelmän purkamiseen asti.⁷⁵ Se ei ainoastaan estänyt uusien tarpeiden muodostumista, vaan teki totunnaisten ostohyödykkeiden hankinnan aikaa ja vaivaa vaativaksi.⁷⁶

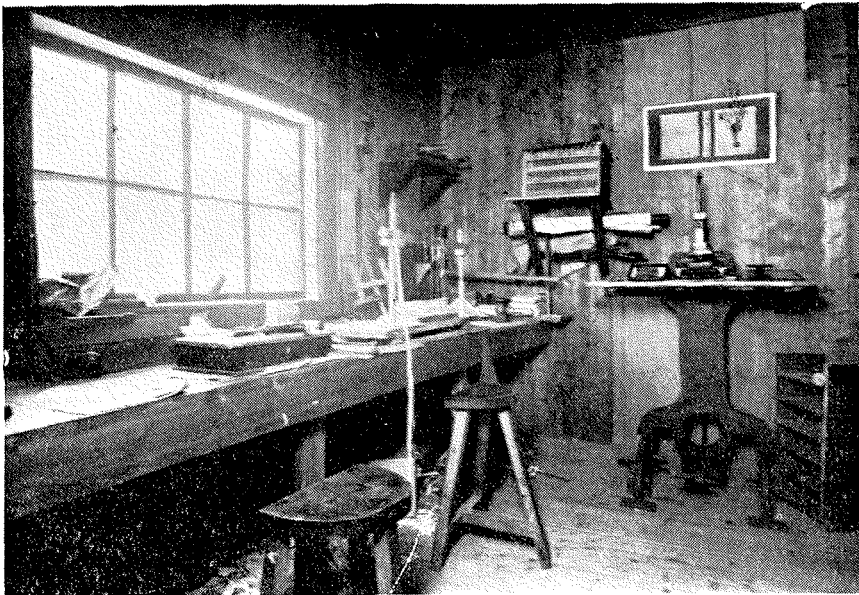
Teollisuuden nousun virittävänä voimana on pidettävä uutta henkistä asennoitumista, mikä vähitellen raivasi kehitystä jarruttavat esteet.⁷⁷ Se vaati eräänlaista kosmopolitismia, kansainvälisen kosketuksen ihmapiiriä. Vaikka 1700-luvun teolliset yritykset vain poikkeustapauksissa muodostuivat jatkuvan toiminnan pohjaksi, ne tempaisivat kuitenkin ihmiset irti paikoillaan pysymiseen tyytymisestä. Industrialismi kasvot valistuksen uskosta ihmisen rajattomiin mahdollisuuksiin. Taloudelliset ongelmat joutuivat yleisen mielenkiinnon kohteeksi. Niihin liittyviä kysymyksiä pohdittiin valtiopäivillä, lehdistössä ja kirjallisuudessa. Taloustieteen tunkeutuminen yliopistojen sovinnaiseen ilmapiiriin osoittaa ehkä selvimmin uudenlaisen ajattelutavan ekspansioikykyä. Hieman aikaisemmin perustetut tieteelliset seurukset tähtäsivät myös yhteiskunnalle hyödyllisten tieteiden edistämiseen. Vaikka teoretisointi liikkui pääasiassa Pohjanlahden toisella puolella, niin Alavetelin pappilasta versoneet ajatukset todistavat, että uuden hengen kipinä oli jo Suomessakin kytemässä. Taloustiedettä

harrastettiin ja se sai sijansa Uppsalan ja Lundin ohella myös Turun akatemiassa, kuten *Kraftmanin*, *Kalmin* ja *Caddin* nimet todistavat. Sen piirissä syntyi meillä ensi kerran Johan *Cadolinin* toimesta ehyt suunnitelma ammattikasvatuksen järjestämiseksi, mikä seikka myöhemmin tulee seikkaperäisesti esille.⁷⁸ Luonnontieteellinen tutkimus valtasi sijaa korkeammassa opetuksessa. Hyödyn aikakauden ajattelun mukaisesti sen tarkoituksena oli käytännöllisen talouselämän kehittäminen. Henkinen kuten taloudellinenkin yritteliäisyys liikkui aluksi suppeissa piireissä, mutta tuo piiri karttui jatkuvasti. Taloudellisen nousun ehdoista työvoimaa koskeva ongelma oli kieltämättä alusta lähtien esillä. Kesti kuitenkin kauan, ennen kuin tämä kysymys tuli tärkeysjärjestyksessä sellaiseksi, että siihen vaikuttavasti puututtiin yhteiskunnan taholta.

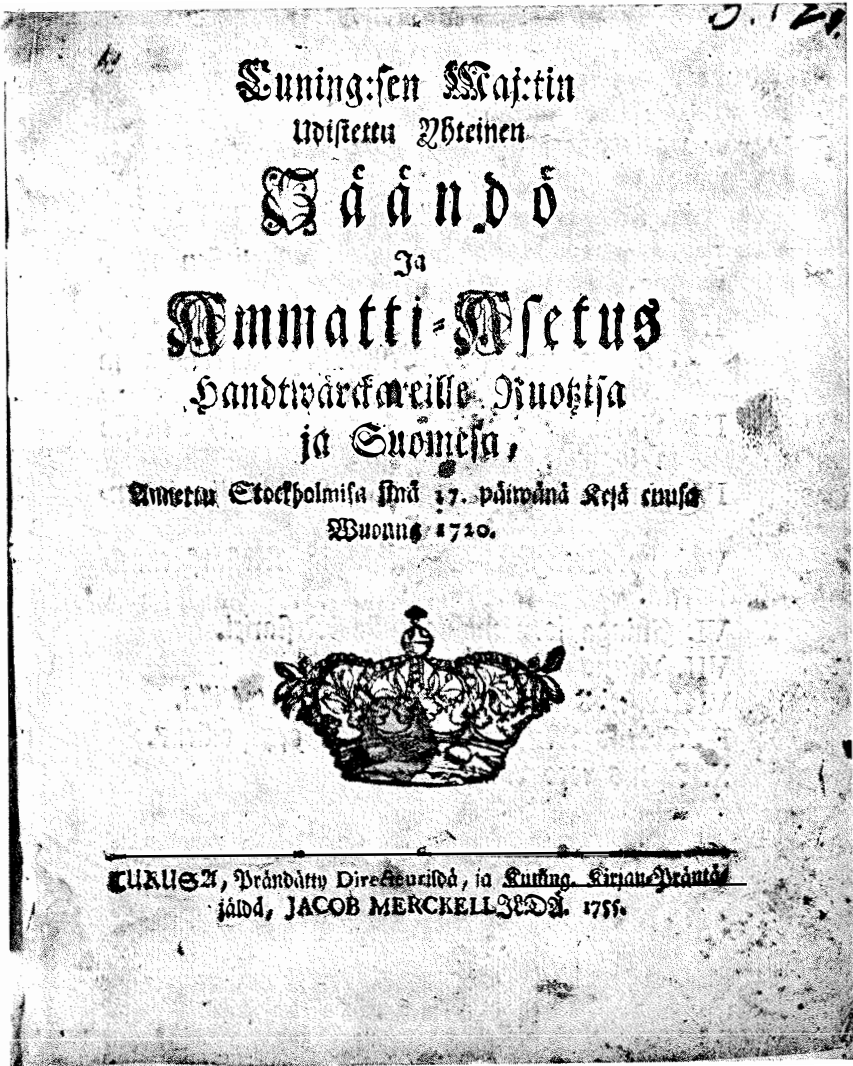
Teollisuutemme heräämiskausi ja ammattikuntalaitoksen valtakausi lankeavat meillä ajallisesti yhteen (suunnilleen vuodet 1744—1860). Harva asutus, väestön vähyys, agraarivaltaisuuteen liittyvä talouksien omavaraisuus ja teknillisen tason alkeellisuus estivät aikakauden talouselämän irtautumista keskiajalta juontuvasta staattisuudesta. Tilastojen valossa ei ajankohtana suuria muutoksia tapahtunut oikeastaan muussa kuin väestön määrässä, mikä nelinkertaistui vuosisadan aikana.⁷⁹ Muulta osalta aika oli eräänlaista kypsymiskautta, minkä tulokset tilastoissa ilmenivät vasta seuraavan jakson aikana. Ammattikuntalaitoksen valtakauden tilille on pantava, että organisaatioon perustuva ammattikoulutusmuoto meillä oikeastaan vasta silloin vakiintui. Kun teollisuuden heräämiskausi sattui samaan ajankohtaan, ei ole ihmeteltävää, että käsityön myöhäissyntyinen veli, teollisuus, sai kasvatuksensa samassa koulussa. Pitkän aikaa sillä muutenkin oli useita käsityömäisiä piirteitä.⁸⁰ Kuitenkin siinä asusti nuoruuden henki, mikä jatkuvasti pyrki eteenpäin. Teollisuus otti kypsyttyään ammattikasvatuksessa itsenäisen asenteen. Toisaalta se kelpuutti piiriinsä ammattikuntalaitoksen silmillä katsottuna ammattitaidottomia, toisaalta se alkoi vaatia yhä pitemmälle tähtäävää koulutusta. Se, että nuo vaatimukset puhkesivat esille jo teollisuuden heräämiskautena, osoittaa teollisuutemme vähäisistä numeroluvuista huolimatta uusien voimien liikehtimistä. Niinpä on tässä tutkimuksessa ammattikasvatuksen esivaihe merkitty päättyväksi v. 1842, vaikka murros teollisuudessamme tapahtui vasta 1860-luvulla. Kansalliseen heräämiseen liittyi myös aineellinen nousu, mikä vähitellen kohotti Suomen sivistysmaiden joukkoon taloudellisen kulttuurin alalla. Kansamme nousussa on se taloudellinen kasvu, mikä ratkaisevasti perustuu

hyvään ammattitaitoon, jäänyt perin vähäisen tarkastelun alaiseksi. Amerikkalainen *Myrray Butler* asettaakin puhuessaan nykyisin historiaa luovista perusvoimista etusijalle taloudellisen tiedon ja käytännön kasvavan merkityksen.⁸¹ Tämä väittäjä on ymmärrettävissä vain siten, että tunnustetaan hyvän ammattityön merkitys sekä taloudellisen että henkisen kulttuurin alalla.

Kasvatus ammattiin ja sen ohella yhteiskuntaan tapahtui niin meillä kuin länsimaisessa kulttuuripiirissä yleensä aina elinkeinovapautteen asti ammattikuntien kehittämisessä muodossa. Siksi ammattikuntalaitoksen kasvatusorganisaatio muodostaa ammattikasvatuksen kehityksen tarkastelussa luonnollisen lähtökohdan.

Näkymä norjalaisen kirjansitojan työpajasta.
(De sandvigske samlinger, Lillehammer).

Vuoden 1720 ammattikuntajärjestyksen suomenkielisen painoksen
nimisivu vuodelta 1755.

SE FRIEDRICH Jummalan Armosta Ruokii Giochin ja Wendin Cuningas, w. w. w.

Seemme tietäwäxi / että / niincuin Me olemme ymmär-
ränet cuinga moninaiset tarwattomudet ja wärim käytränis-
set / aica ajan perästä Ammattein ja Handtwärkein wä-
sillä yhästullet owat / tätä ennen annetuita Ammatti-
seturia wastan jotta owat estänet niiden hyödyksistä ja car-
runnista / jonga cauta calut owat tullet tyristetyxi maxo
cororetuxi ja maacunnalle tarpelliset työmiehet caiwattaxi
wari; Niin olemme Me tarpelliset löytränet / anda ylläen
causa sen endisen Ammatti Aserujen / ja sen läsnäolewa-
sen aican seiwita sillä tawalla ja muodolla cuin tästä es-
des seura.

Ensimmäinen Lappale.

Handtwärkarein ja Ammatin Weljesten oikeuksista
cocourista ja yhren tulemisista.

Suuret Handtwärckit / jotta Ammatteihin alla owat /
mahawat pita heidän cocourista / että caicli sowe-
jasti / ja hawalla järjestyksellä yhteyxi hywäri ja Am-
matteihin hyödyksesi mahdais tapahtua.

Et rhaan Ammatin cocourista taita pita / jollai siinä
colme Mehtarita ole; jonga tähden niissä Caupungeissa
jossa colme Mehtarita löyträän cohta yri Ammatti ajeret-
t man pita. Ja niin camwan cuin et bettä niin monia
ole / mahawat he pita wens sen lähimmäisen Caupungin

Samana ammattikuntajärjestyksen ensimmäinen tekstisivu, jossa esitetään uusi
asetus tarpeelliseksi, koska calut owat tullet tyristetyxi, maxo corotetuxi ja
tarpelliset työmiehet caiwattawaxi.»

II

AMMATTIKASVATUS AMMATTIKUNTALAITOKSEN PERINTEENÄ

1. *Oppi- ja työsuhde*

Ruotsi—Suomessa päästiin jo melko varhain ammattikuntien ja niiden puitteissa oppilaskasvatuksen suhteen yleisvaltakunnalliseen lainsäädäntöön.¹ Käsityöläisten ensimmäinen yleinen ammattikuntajärjestys annettiin v. 1621, seuraava 1669 ja viimeinen 27. 6. 1720 (lyhennys AJ). Ammattimainen organisaatio vallitsi myös vuorityössä, jossa toiminta tapahtui vasaraseppäjärjestyksen (v:lta 1766), sulatoissa masuunimestarijärjestyksen (1766) mukaan. Viimeksi mainittua ei liene Suomessa ammatin vähäisyydestä johtuen koskaan tarkoin noudatettu.² Kauppiassäädöyksessä asiaa säätelivät viimeksi kauppa-asetus v:lta 1734. Maatalouden alalle ei meillä ammattikunnan organisaatio tunkeutunut.³ Ammattikuntaan kuulumattomina sotilaat saattoivat erinäisin ehdoin harjoittaa käsityötä, mutta heillä ei ollut oikeutta pitää oppipoikia tai kisällejä.⁴ Maaseudun oikeudesta käsityöläisten pitoon tulee tuonnempaa yksityiskohtaisesti puhe. Aateliston privilegiot eivät mainitse mitään sen suojelussa olevien käsityöläisten oikeudesta pitää oppipoikia. Oppilaskasvatus oli käsityön aloilla laillisesti järjestetty vain ammattikuntien organisaatioissa. Varsinkin viimeinen ammattikuntajärjestys selosti niin oppipojan kuin kisällinkin asemaa sekä mestariksi pääsyn ehtoja melko yksityiskohtaisesti.⁵

Ammattikuntalaitoksen rinnalle muodostui nousevan teollisuuden mukana toinen orgaani, joka myös ryhtyi huolehtimaan ammattikasvatuksesta. Kun manufaktuurien ja tehtaidenkin työ alkuvaiheessaan oli miltei käsityömäistä, niissä katsottiin koulutuksen järjeste-

lyssä luonnollisesti esimerkkiä »vanhemman veljen» opintiestä. Niinpä hallijärjestysten säätämä oppilaskasvatus oli itse asiassa ammattijärjestyksen ko. kohtien sovellutusta uudenvälisiin olosuhteisiin. Lain-sääätäjä ajatteli tässä kaukonäköisesti kokonaisuuden etua. Valitettavasti siirtyminen toisesta järjestelmästä toiseen ei käytännössä tapahtunut joustavasti ammattikuntien vastustuksen vuoksi. Nämä näet pyrkivät leimaamaan manufaktuureissa saadun opin kelpaamattomaksi ja työnteon niissä kisällin mainetta tahraavaksi. Samoin suhtauduttiin ns. vapaamestareihin, jotka saivat käsityönharjoituksen oikeuden ammattikuntien tavoista poiketen privilegiolla.⁶ Hallijärjestyksen manufaktuureille ja tehtaille suoma oikeus oppilaskasvatukseen kuumattomien työläisten pitoon ehkä osaltaan aiheutti sen, ettei todellista oppisuhdettakaan näiden piirissä haluttu ammattikuntien taholta pitää pätevänä.

Käsityön ja teollisuuden olemassaolo ja kehitys riippuivat tärkeältä osalta siitä, että jatkuvasti kasvatettiin uutta ammattimiespolvea. Ammattikunta- ja hallijärjestykset, joita seuraavassa tarkastellaan rinnan, antoivat useita määräyksiä siitä, miten kulku oppipojan asemasta kisälliportaasta kautta lopulta saattoi johtaa mestarinarvon ja oikeuksien saavuttamiseen. Mutta tuo tie oli pitkä, ja lain määräysten lisäksi eri ammattikunnissa vallitsevat moninaiset tavat ja tottumukset vasta tekivät opista todella koettua elämää, mikä raskaudellaan katkaisi monen pyrkijän tien. Romanttinen käsitys, että jokaisesta oppipojasta aikoinaan tuli kisälli ja sitten mestari, ei tilastojen arkisessa valossa pidä paikkaansa. Mutta tuskin on oikeutettua *Heckscherin* tapaan väittää, ettei tämä olisi ollut periaatteellinen tendenssi, jos ajatellaan ammattikuntalaitosta nimenomaan myös kasvatustaloustieteena.⁷ Samoin kuin kaikki koulutelle antautuneet eivät koskaan saavuttaneet päämääräänsä, niin myös monelta ammattiopin aloittaneelta jäi mestarinarvo saamatta.

Oppilassuhde on alkuvaiheessaan todennäköisesti ollut luonteeltaan puhtaasti yksityisoikeudellinen, eivätkä sitä koskevat julkiset määräykset paisuneet ammattikunnissa kovin laajoiksi. Tästä perhesuhteesta se vähitellen kiteytyi määräytyiksi tavoiksi kunkin ammattikunnan piirissä, ja näistä eräät vakiinnutettiin yhteiskunnan taholta lainvoimaisiksi. Ammattikuntasäädökset olivat kuitenkin kompromissien tuloksia ja poikkesivat yksityiskohdissa eri ammattikuntien perinteistä. Vanha tapa saattoi joskus olla niin voimakas, että lain määräys jäi kuolleeksi kirjaimiksi. Nimenomaan oppilassuhteen ollessa kysymyksessä tapojen runsaus ja vaihtelu vaikeuttavat suuresti yleistysten tekemistä.

Ennen elinkeinovapautta vallinnut oppi- tai työsuhde eräissä olennaisissa kohdissa siitä, mitä noilla käsitteillä nykyisin ymmärretään. Työsuhteessa oli ajalle ominaista ns. palveluspakko. Jokaisen epäitsenäisen tuli olla jonkun elinkeinoharjoittajan, maanomistajan, aatellisen tms. suojeluksessa.⁸ Mahdollisuus vaihtaa työpaikkaa oli palvelusväellä ja työläisillä vain kerran (toisilla kaksi kertaa) vuodessa, hyvissä ajoin tapahtuneen irtisanomisen perusteella. Pyhänmiesten päivä marraskuun alussa oli meillä vakiintunut yleiseksi vaihtopäiväksi.⁹ Varsinainen työsuhde oli määritelty vuoden 1734 lain kauppakaassa, jota meillä tältä osalta noudatettiin aina vuoteen 1865. Oikeastaan kauppakaari selitti peräti niukasti todellista työsuhdetta, mutta luonnehti ensi sijassa mainittua palveluspakkoa. Työnantajan ja -tekijän velvollisuudet ja oikeudet määriteltiin palkollisäännöissä, joita maassamme annettiin 1600-luvulta lähtien.¹⁰ Nämä määräykset koskivat maaseudun ja kaupunkien palvelusväkeä sekä ammattikuntasäädösten ulkopuolella toimivan teollisuuden työläisiä. Mainitut henkilöt olivat työnantajansa isäntävallan alaisia — erinäisissä tapauksissa ruumiilliseen kuritukseen asti. Nykyiselle työsuhteelle ominainen vapaus ja tasavertaisuuden periaate olivat ajalle vieraita. Työntekijäin suojelua koskeva nykyinen lainsäädäntö liikkuu siten toisella pohjalla kuin edellämainittu »laillinen suojelus».¹¹ Palveluspakosta eri aikoina annetut säädökset todistavat jo sinänsä, että käsitteen suhteen tapahtui muuttumista. Asiaa tulkittiin vähitellen niin, että varsinaisen palkkatyöläisluokan muodostuminen kävi mahdolliseksi.¹² 1700-luvun lopulla voidaan havaita esityksiä siitä, että palveluksen tarkoituksena tulisi olla toisaalta työhön perehdyttäminen, toisaalta siveellisen kasvatuksen edistäminen. Mainitut esitykset jäivät kuitenkin kauniiksi toivomuksiksi, jotka eivät päässeet käytännössä yleisesti vaikuttamaan. Palvelussuhde ei kehittynyt oppisuhteeksi ja jää siksi tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Ammattikuntalaitoksen piirissä vallinnut työsuhde rakentui olennaisesti toisille periaatteille kuin yleinen palvelussuhde. Erityisesti oppipojan asema edusti ensi sijassa oppisuhdetta, jossa pääasiana ei ollut työnteko mestarin hyväksi, vaan ammatin oppiminen. Näin on asia ymmärrettävä ammattikuntakokonaisuuden kannalta, vaikka periaatteen käytännöllisessä toteuttamisessa esiintyikin mestarien itsekkyyden aiheuttamaa oman edun tavoittelua. Ammattikuntalaitoksen kontinueetti rakentui oikean oppisuhteen vaalimiseen. Kun oppisuhteessa opin antaminen ja saaminen ovat olennaisinta, niin teoreettisesti

sitä ei tarvitsisikaan pitää työsuhteena. Meillä *Sipilä* kuitenkin katsoo, että opinsaanti toteutuu juuri työtä tehtäessä ja toisaalta opetuksen antaminen sisältää sellaisen etuuden, joka käy työoikeudellisen työsuhteen olennaisena tunnusmerkkinä olevasta työnteon vastikkeesta, vaikka rahapalkkaa ei aina suoritettaisikaan. Tässä hän nojautuu pääasiassa vuoden 1879 elinkeinoasetukseen, jonka mukaan oppisopimus »tekee elinkeinoharjoittajan velvolliseksi, oppilaisen työtä siten palkitaksensa, opettamaan ja harjoittamaan tätä elinkeinoon».¹³ Käytännössä on lähestytty tätä kantaa, vaikka oppisuhteen erottaminen työsuhteesta on täysin mahdollista ja toteutettukin silloin, kun kysymyksessä on koulutyöpajoihin liittyvä opinsaanti. Ammattikuntalaitosta voitaisiin tässä asiassa katsoa viimeksi mainittuun rinnastettavaksi organisaatioksi, jossa oppipojan asema muodosti oman erikoissuhteensa. Useat kohdat ammattikuntajärjestyksessä tukevat tätä tulkintaa, mainittakoon vain ne kohdat, jotka koskevat oppiajan pituutta ja sen mahdollista lyhentämistä, esim. maksun muodossa, sekä pojan soveltuvuutta ja mestarin vastuullisuutta.¹⁴

Kisällin asemaa ammattikunnassa voidaan perustellummin pitää työsuhteena, joskin se tavallaan muodostaa välittävän renkaan puhtaasta oppisuhteesta todelliseen työsuhteeseen. Kisälliäkään ei näet ammattikunnan organisaatiossa vielä pidetty täysin oppineena, vaan kisällivuodet katsottiin eräänlaiseksi kypsymiskaudeksi.¹⁵ Tämä tuotiin meillä selvästi esille muutamissa kisällikirjoissa.¹⁶ Kisällien suuri liikkumisvapaus muihin työntekijöihin verraten on ymmärrettävissä tärkeältä osalta juuri koulutuskysymyksenä. Hallijärjestyksen alaiset työnantajat saivat ottaa palvelukseensa vapaasti tarvitsemansa määrän varsinaisia työntekijöitäkin, mitä oikeutta ammattikuntamestareilla ei ollut ammatinharjoittajina. Verrattuna ko. työntekijöiden asemaan kisälliuden kasvatuksellinen sävy on ilmeinen:

2. Opintien alku: oppilasaika

Oppilaaksi pääsyn perusehtoja

Ammattikunnat muodostivat aikoinaan suljetun korporaation, minkä piiriin pääseminen asetti ulkopuolisille pyrkijöille tiettyjä ehtoja. Aina 1800-luvulle asti eräät pyrkijästä riippumattomat tekijät saattoivat estää pääsyn oppipojaksi.¹⁷ Jos näet lasten vanhemmat eivät täytäneet määrättyjä ehtoja, lapsilla ei ollut mahdollisuuksia päästä ammattikuntaan. V:n 1669 ammattikuntajärjestyksessä meillä vaadittiin, että oppipojaksi haluavan piti esittää todiste syntyperästään.¹⁸

Tällä vaatimuksella haluttiin tarkistaa, että pyrkijä oli aviollisten ja kunniallisten vanhempien lapsi. Eräät ammatinharjoittajat näet katsottiin useissa maissa kunniaattomiksi, mm. tullimiehet; oikeudenpalvelijat, soittoniekat, yövahdit ja haudankaivajat, puhumattakaan mes-taajista, eivätkä näissä tehtävissä toimivien lapset voineet päästä oppiin. Edelleen saattoi uskonto tai vieras kansallisuus olla esteenä. Niinpä esim. mustalaisten, turkkilaisten ja juutalaisten ei sallittu päästä ammattikuntiin. Yleensäkin piti kotimaan kansalaiset asettaa etusijalle.

Joskus saatettiin asettaa vaatimuksia myös pyrkijän vanhempien varallisuustasoon nähden.¹⁹ Aikakauden säätyennakkoluulot huomioon ottaen on ymmärrettävää, että ammattikunnat muiden ryhmien tapaan halusivat asettaa mahdollisimman korkeat vaatimukset piiriinsä pyrkiville. Samoja katsomuksia oli muuten mestarin noudatettava aviovaimoa valitessaan. Sitäkään tietä ei siis korporaation piiriin tahdottu päästää keitä tahansa.²⁰ Nämä rajoitukset ovat maassamme tuskin olleet niin ankaria kuin ulkomailla. Niihin on siellä sisältynyt huomattavasti enemmän todellisia sulkeutumispyrkimyksiä kuin pelkästään säätyennakkoluuloja.²¹ Yksityisille ammattikunnille annetuissa säädöksissä meilläkin tavataan rajoituksia, mutta yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö oli humaninen.²² Tähän suuntaan on omiansa viittaa-maan esim. jo v:n 1669 ammattikuntajärjestyksessä ollut maininta, jossa pormestaria ja raatia kehoitetaan menettelemään siten, ettei ketään estettäisi alhaisen syntyperänsä vuoksi saamasta oppia halua-massaan ammatissa.²³ V:n 1720 ammattikunta-asetuksesta olikin synty-perää koskevat vaatimukset jätetty pois, mikä kuvaa siten ajattelutavassa tapahtunutta muutosta. Muissakin maissa voidaan havaita vähittäistä lieventymistä vanhempien säätyyn ja varallisuuteen kohdistuvissa vaatimuksissa.²⁴ Periaatteessa oli tytöilläkin oikeus päästä ammattioppiin, vaikka ammattikuntajärjestys erästä kohtaa lukuun-ottamatta puhuu vain pojista. Mainituissa pykälässä suodaan näet naisväelle, joka on käsityön oppinut, oikeus palvella jotakin mestaria, vieläpä mahdollisuus päästä käsityön itsenäiseksi harjoittajaksi.²⁵

Hyvin yleiseksi näyttää muodostuneen tapa, että viranomaiset pyrkivät sijoittamaan huoltoa vailla olevia lapsia teollisuuden tai käsi-työmestarien palvelukseen.²⁶ Reformaation jälkeen yhteiskunnan oli näet ryhdyttävä jossain määrin huolehtimaan köyhistä, koska yksi-tyinen armeliaisuus ei enää ollut niin runsasta kuin katolisuuden aikana. Esitetty menettely tuli yhteiskunnalle suhteellisen halvaksi. Ruotsi-Suomessa kiinnitettiin asiaan huomiota jo 1600-luvulla. Asetus

kaupunkien hallinnosta v. 1619 kehotti kaupunkeja perustamaan lastenkoteja, joissa kaduilla kerjäävät lapset huollettaisiin ja vähän vartuttuaan sijoitettaisiin käsityöläisille oppiin.²⁷ Myöhemmin määrättiin lastenkodeissa opetettavaksi lukemista, kirjoitusta ja laskentaa sekä kohta iän sallissa sijoittamaan lapset manufaktuureihin (handverckshus.) Kehruuhuoneissa piti myös työskennellä manufaktuurien tarpeiksi.²⁸ Tällaisella pakkosijoituksella on ollut kielteinen vaikutus käsityön arvostukseen, sillä menettely luonnollisesti vieroitti »paremman väen» lapsia käsityön aloilta. Mutta toisaalta sillä on ollut myönteistäkin merkitystä, koska yhteiskunnan taholta täten jouduttiin kiinnittämään huomiota myös mainittujen oppipoikien ja muidenkin köyhien lasten opetukseen, aluksi pelkästään uskontoon liittyvään, mutta siitä vähitellen muuhunkin opetukseen.²⁹ *Kallion* tutkimuksen mukaan köyhien lasten huolto ja sijoitus kuvastavat hyvin ajan taloudellisia virtauksia. Teollisuutta ja käsityötä suosittiin aina 1700-luvun loppupuolelle asti lapsia laitoksista luovutettaessa. Annettiinpa mestareille palkkioitakin tällaisista oppipojista. Myös tytöt haluttiin ajoittain sijoittaa lastenkodeista teollisuuden palvelukseen.³⁰

Ammattikuntalaitoksen varhaiskaudella tuskin on ollut mitään tarkkoja määräyksiä oppiaikaan ja ikään nähden, sillä kysymystä on pidetty yksityisoikeudellisena asiana.³¹ Mutta Ruotsin ensimmäisessä yleisessä ammattikuntajärjestyksessä oppiintuloikä määriteltiin jo selvästi.³² Ammattikuntien alaisiin ammatteihin tulo ei saanut sen mukaan tapahtua, ennenkuin pyrkijä oli täyttänyt 14 vuotta.³³ Oppiin kirjoittamista edelsi tavallisesti lyhyt koe aika, korkeintaan kaksi kuukautta, minkä aikana voitiin tarkkailla soveltuvuutta ko. ammattialalle.³⁴ Näin lainlaatijain taholta harjoitettiin toisaalta lastensuojelua, kun koetettiin estää liian nuorten oppilaiden otto, toisaalta pyrittiin varaamaan jonkinlainen ammatinvalinnan mahdollisuus. Hallijärjestys, jota eräässä mielessä voidaan pitää nousevan industrialismin merkinä, puolestaan salli oppiin tulon jo 10-vuotiaana. Tosin sekini määräsi kahden kuukauden koeajan, minkä merkitystä mainitussa iässä kuitenkin voidaan pitää kyseenalaisena³⁵ Esitettyjä ikärajoituksia kierrettiin tosin jo vanhastaan siten, että poikia ei otettu muodollisesti oppipojiksi. Pakollisten koulujen puuttuessa ei ollut tehokasta estettä lasten käyttämisestä ansiotyöhön.

Käytännössä oppilaaksi tulo tapahtui siten, että lapsen vanhemmat tai holhoojat sopivat kirjallisesti tai suullisesti jonkun mestarin kanssa. Halukkaita mestareita ei aina ollut tarjolla, vaikka lain mukaan mestareilla oli oikeus ottaa niin monta oppipoikaa kuin tahtoivat. Laki

käytti tästä tosin kaunista sanontaa »niin monta poikaa, kuin hän ehtii opettaa», mutta sitä tuskin tarvitsee ottaa sananmukaisesti. Mainittu haluttomuus ilmenee selvästi mm. siitä, että vuosina 1762 ja 1770 täytyi antaa erityisiä oppilaiden ottoa koskevia säädöksiä nurjasti suhtautuvia mestareita vastaan. Usein toiset mestarit ja kisällit suhtautuivat vastustavasti monioppilaisiin mestareihin. Oppilasmäärä tehtiin meillä eräissä säädöksissä riippuvaksi kisällien luvusta siten, että kahta kisälliä kohden sai olla yksi oppipoika.³⁶ Asian valvonta määrättiin maistraateille. Siitä huolimatta ammattikunnat tekivät meilläkin pöytäkirjoihinkin merkityin päätöksiin rajoituksia oppilasluvun suhteen.³⁷ Toisaalta saattoi tietenkin olla mestareita, joiden palvelukseen ei haluttu mennä, eikä siihen luonnollisestikaan ketään voitu pakottaa, huoltoviranomaisten sijoittamia lapsia lukuunottamatta. Hallijärjestyksen mukaan saivat teollisuudenharjoittajat »ottaa oppipoikia niin monta kuin halusivat ottaa ja voivat opettaa». Nousevaa teollisuuttahan eivät yleensä sitoneet ammattikuntia koskevat säädökset tai tavat. Kaikissa maissa havaitaan tämä mm. oppilaskoulutuksessa.³⁸

Oppisopimuksen teko ja ala

Jos siis vanhemmat olivat löytäneet halukkaan mestarin, oppilaaksi aikova palveli kokeeksi ensin korkeintaan kaksi kuukautta tämän luona. Myönteisessä tapauksessa tehtiin sitten suullinen tai kirjallinen sopimus. Se voitiin tehdä heti alkuunkin, ja oppilas kirjoitettiin ammattikuntaan. Tämä tapahtui joskus määrättyjä muodollisuuksia noudattaen.³⁹ Jos paikkakunnalla ei ollut ko. ammattikuntaa, mestari ilmoitti oppilaan kirjoihin merkitsemistä varten yleensä lähimpään kaupunkiin, johon ammattikunta oli perustettu.⁴⁰ Toisinaan saattoi kulua vuosiakin, ennen kuin ammattikuntaan otosta tehtiin merkintä ammattikunnan pöytäkirjaan tai ns. kirjoittautumiskirjaan. Onpa runsaasti sellaisiakin tapauksia, että »sisäänja uloskirjoittaminen» kisällikirjan saamisineen ovat tapahtuneet samana päivänä. Esimerkkinä siitä kuinka yleistä ko. menettely oli, mainittakoon, että Oulun maalariammattikunnasta vuosina 1832—68 kisälliksi tulleista 37 oppilaasta 32 samanaikaisesti kirjoitettiin sekä oppiin että opin suorittaneiksi. Menettely oli yleinen erityisesti mestareiden omiin lapsiin nähden sekä Suomessa että ulkomailla.⁴¹ Mestareiden pojilla tai sukulaisilla oli monessa suhteessa, kuten kisälliaikaan, vaellukseen, mestariksi pääsyyn yms. nähden, kirjoittamattomia erioikeuksia.⁴² Myös hallioikeuden (maistraatin) alaisissa ammateissa kirjoittautuminen usein lykkäytyi ja se tehtiin vasta kisälliksi pääsyn yhteydessä.

termed var köpd för bifäst ättla och belegg
 i Kirseuigen Betall af äldermannen med 1. Kub. Kr. af J.

År 1844 den 2. Maji kumlats Mitt af äldermannen
 Schultze jämte Bedarietens Gaffelqvist
 och Guffhagen §. 1.

Att förklart att i Kirseuigen Gadenafven be-
 lates med 20. Koppar Silfver.

§. 2

Äldermannen sammäta till i Kirseuigen Guffaf
 Karu att Län i 4. år ifrån denna dag att
 Län hos Älderman termed Guffaf var köpd
 och i Kirseuigen Betalles med 20. Kop. Silfver

§. 3

Kuvanäyte Hämeenlinnan kulta- ja hopeatyöntekijäin oppilaskirjasta
 (2. 5. 1841), josta oppilaan kirjoihin merkitseminen ilmenee. HMA

Pelkkää kirjoittautumista on ehkä maistraatin kannalta pidetty niin vähäisenä, ettei yksin sitä ole haluttu esittää pöytäkirjoihin merkitsemistä varten.⁴³ Ammattikuntaan merkitsemisen viivästyminen oli tavallista erityisesti silloin, kun mestari kuului vieraassa kaupungissa olevaan ammattikuntaan.⁴⁴

Jos mestari piti iän puolesta oppiin oikeutettua luonaan yli kaksi kuukautta, katsottiin poika oppilaaksi, eikä mestari saanut häntä enää erottaa, vaikkei häntä ollut virallisesti kirjoihin merkitty. Oppipojan asema oli näin ollen laillisesti turvattu koeajan jälkeen ilman kirjoittautumista, minkä johdosta rekisteröinti voitiin lykätä aina kisälliksi pääsyyn asti.⁴⁵ Kirjoittautumisen lykkäys on joskus saattanut merkitä oppiintuloiästä annetun määräyksen kiertämistä.⁴⁶ Poika oli itse asiassa opissa. Mestari sai pitkän tarkkailuajan ja voi kiel-

teisessä tapauksessa helposti hylätä hänet. Myönteisessä tapauksessa pojasta todella tuli oppipoika ja hän hyödytti virallisena oppikautena mestariaan melkoisesti. Nykyisessä oppilassuhteessa käytössä oleva koeaika, oppisopimuksen teko ja sen rekisteröiminen juontavat siis selvästi alkunsa ammattikuntalaitoksen ajoilta.

Tärkeimpiä sopimuksessa mainituista seikoista oli oppiajan määräittely. Täysin mielivaltaisesti eivät mestarit tässä voineet menetellä, sillä oppiajan pituus säädettiin pääpiirteittäin laissa. Vuosien 1669 ja 1720 ammattikuntajärjestyksissä oli sama aikamäärä, nimitäin vähintään kolme ja enintään viisi vuotta aina ammatin mukaan. Ammattikunnille oli siis jätetty jonkinlainen liikkumatila oppiajan määräämisen suhteen. Normaalisti oppiajasta oppilas voi saada lyhennyksiä, mutta myös tavallista pitempi oppiaika saattoi tulla kysymykseen.⁴⁷ Oppiajan lyhentämisestä oli asetuksissa nimenomaan määräyksiä.⁴⁸ Jos nim. oppilas oli saanut ennakolta jollain tavoin oppia tai osoittautui muuten taitavaksi, ammatinvanhin (ålderman) ja ammattioikeuden jäsenet (bisittare) yhdessä voivat myöntää kohtuulliseksi katsomansa lyhennyksen.⁴⁹ Oppiajan yksityiskohtainen määritys oli mestareiden asia. Tuollaisella in casu-menetelmällä oli omat etunsa, sillä siinä voitiin ottaa huomioon oppilaan edistyminen. Eräissä oppilaskirjoissa tavattavat merkinnät oppiajan lyhentämisestä taitavuuden ja hyvän käytöksen perusteella todistavat harkintamenetelmän myönteistä käyttöä. Toisaalta taas ulkopuolella hankittu kokemus usein varta vasten arvostettiin kovin vähäiseksi.⁵⁰

Oppiajan pituus taas riippui hallitusjärjestyksen mukaan olennaisesti oppiintuloiästä, pohjakoulutuksesta ja tavallaan myös vanhempien varallisuudesta.⁵¹ Köyhien lapset, jollaisia oppiin tulevat yleensä olivat, saivat näet asunnon, ruoan ja vaatetuksen työnantajalta, joten heidän tuli pitemmällä oppiajalla korvata näistä aiheutuneet kustannukset.⁵² Eräessä säädöksessä huomautetaan nimenomaan, että ko. tapauksissa vanhemmat tai holhoojat sopivat oppiajan pituudesta mestarin kanssa, »som bäst kan lämpas efter gässens ålder, tilstånd och färdighet», mutta ammattikunnan oli asia vahvistettava. Säädös on käytännössä merkinnyt köyhien oppipoikien aseman heikkenemistä, ja tämän johdosta saattaa sopimuksissa usein tavata oppiaikoja, jotka pituudeltaan ylittävät AJ 1720 olleen määräyksen.⁵³ Eri ammattikuntien oppilaskirjoihin ei ole valitettavasti läheskään aina merkitty vanhempien ammattia. *Turjan* esittämä kirjansitojain oppilasluettelo todistaa oppilaat pääasiassa köyhään väestöön kuuluviksi.⁵⁴ Jälkikasvun rekrytointi tapahtui ammattikuntalaitoksen loppuaikoina miltei joka

maassa yhä vaatimattomammista yhteiskuntakerroksista.⁵⁵ Hämeenlinnan kultaseppien ammattikunnassa näyttää olleen tapana, että vähän parempaa syntyperää olevien oppilaiden vanhempien ammatti mainittiin, ja siksi mainintoja on vain muutama. Niin oli myös oululaisissa ammattikunnissa. Orpojen tai hyvin köyhien lasten sijoittaminen käsityöoppiin viranomaisten toimesta oli ilmiö, jota on tavattu niin Suomessa kuin ulkomaillakin.⁵⁶ Varakkaat vanhemmat saattoivat sopia opista niin, että pojan ylläpidosta huolehdittiin kotona.⁵⁷ Ehkäpä myös meillä on joskus suoranaisesti maksettu opin saamisesta, kun vanhemmilla on ollut varaa ja halua lyhentää poikansa oppiaikaa. Ammattikuntajärjestys salli tällaisen menettelyn.⁵⁸ Oppirahan maksaminen oli ulkomailla huomattavasti yleisempää kuin meillä, usein suorastaan vaatimuksena.⁵⁹ Ensiksi mainitunlainen oppisuhde oli maasamme kuitenkin yleisin, ja siksi se on antanut värytyksensä tavanomaiseen käsitykseen ammattikuntalaitoksen aikana vallinneesta oppilaskasvatuksesta.

Paitsi oppiaikaa koskevaa määrittelyä oppisopimus sisälsi myös maininnan mahdollisesta rahapalkkiosta luontoisetuineen. Suomessa annettiin 1800-luvun puolella oppipojille melko yleisesti pieni rahasumma, mikä tavallisesti kohosi vuosittain. Näin meneteltiin erityisesti silloin, kun oppilas oli tavallista vanhempi ja ammatin harjoittaminen vaati voimaa, esim. seppien, satulaseppien ja nahkurien ammateissa. Oppilaan aikaisempi työskentely alalla vaikutti ratkaisevasti palkan saantiin. Menettely lienee ollut harvinaista 1700-luvun alkupuolella, koska säätyjen talousvaliokunta suositteli sitä uutena asiana vapaa-mestariutta koskevassa lausunnossa v. 1727. Siinä mainitaan tapaa noudatetun Hollannissa ja ilmoitetaan tulokset erittäin hyväksi. Perustelu on nimenomaan kasvatuksellinen: oppipoikien huolellisuus ja oppimishalu kasvaa, kun he tietävät yrittämisestä koituvan itselleen hyötyä. Samalla pojat oppivat nuoresta lähtien ymmärtämään rahan arvon ja välttämättömyyden. Kun oppipojat eivät saa vaatetusta ja ruokaa mestareilta, heidät totutetaan huolellisuuteen ja kohtuullisuuteen vaatteiden ja ravinnon suhteen. Tällainen menettely olisi esitetyn arvelun mukaan osaltaan vaikuttanut käsitöiden kukoistukseen ko. maassa.⁶⁰

Palkan maksaminen erityisesti jo maalaismestarin luona esiopin suorittaneille tuli meillä vähitellen melko yleiseksi tavaksi. Muutamien käsityöammattien harjoitus, mm. suutarin ja räätälin, oli näet sallittu maaseudullakin. Oli hyvin yleistä, että maalaismestarien oppipojat kirjoittautuivat kaupunkimestarien palvelukseen kisällikirjan saantia

varten. Tällöin he vuoden parin palvelusaikanaan usein saivat pientä palkkaa, sillä heidän työstään oli mestarille melkoista hyötyä. Sellaisissa ammateissa taas, mitkä vaativat tarkkaa oppia, esim. kulta- ja hopeasepän, rahapalkkion suoritus oppilaalle, vaikka hän olisikin saanut alkuopetusta muualla, oli peräti harvinaista.⁶¹ Palkkioksi on tavallaan luettava oppilaan saamat luontoisedut, mitkä toisinaan lueteltiin hyvin yksityiskohtaisesti.⁶² Joskus tavataan oppisopimuksessa maininta siitä, että mestari suorittaa oppiin ja opista kirjoittamismaksut. Mitään ehdotonta kaavaa ei ollut, vaan sopimukset tehtiin aina kulloisenkin tilanteen mukaan. Luontoisetujen mainitsemattomuudesta ei tarvitse tehdä johtopäätöstä, ettei niitä olisi annettu. Niiden suhteen vallitsi vanha tapa, minkä johdosta etujen luettelemista usein pidettiin tarpeettomana.⁶³

Oppipojan asema

Melko yleinen käsitys entisestä oppisuhteesta on sellainen, että oppilas oli täydellisesti mestarinsa mielivallan alainen ja että hän oppiaikanaan sai suorittaa pääasiassa muita kuin ammattiin kuuluvia tehtäviä. Kieltämättä ammattikuntia koskevat lainmääräykset yleensä katsoivat asioita työnantajan kannalta. Aikakauden työlainsäädäntö, mitä ammattikunnista annetut säädökset osaltaan edustivat, liikkui toisella pohjalla kuin nykyinen. Mutta nimenomaan oppilassuhteesta puhuttaessa ei toistakaan osapuolta ollut jätetty turvattomaksi. Mestareille myönnettiin kyllä oppipoikien, vieläpä osittain kisällienkin suhteen huoneentaulun edellyttämät isännän oikeudet sekä kuritusvalta. Edelleen täytyi oppipoikien, jotka olivat työnantajien elatuksessa, lakitekstin sanontaa käyttäen »juosta mestarin asioilla».⁶⁴ Puhuttaessa oppipojan käyttämisestä oppiin kuulumattomaan työntekoon säädöksissä mainitaan nimenomaan, että opettamista ei saa sen vuoksi laiminlyödä.⁶⁵ Melko yleisesti juuri nämä kohdat ammattikuntien oppilassuhteessa ovat joutuneet terävän arvostelun kohteeksi. Oppipoikia kohdeltiin monesti kohtuuttoman ankarasti, saatettiinpa kiusata riittämättömällä ravinnollakin.⁶⁶ Ei näin ollen ole ihmeteltävää, että karkaamisia tapahtui usein. Vanhin ammattikuntajärjestys asettui tällöin selvästi mestarin puolelle.⁶⁷ Myöhempi laki tarjosi turvaa oppipojillekin. Sakon uhalla mestaria kiellettiin humaltuneena ja ilman syytä lyömästä tai muuten pahoinpitelemästä oppipoikaansa. Kisällit eivät saaneet ollenkaan kurittaa oppipoikia.⁶⁸ Esitetyt kieltomääräykset osaltaan todistavat, että oppipoikien kohtelussa oli toivomisen varaa. *Söderlund* mm. mainitsee

Käsityöläisperheen keittiö Helsingistä. R. Åkerblomin öljymaalauk-
suodelta 1872. (Hels. kaup. museo.)

eräitä esimerkkejä siitä, kuinka vaikeata oppipoikien oli oikeusteitse saada parannusta asemaansa. Luonnollisesti rajan vetäminen kohtuullisen ja liiallisen kurin välille on aina ollut vaikeata, yhtä hyvin silloin kuin nytkin.

Ammattikuntajärjestyksen mestarille suomia oikeuksia on tarkastettava ajan katsomusten valossa. Oppilas joutui tavallaan perheen jäseneksi — mestari oli hänelle *in loco parentis* — ja häneen sovellettiin ajalle ominaisia kuritustapoja rikkomuksien sattuessa. Jos mestari käytti omiin lapsiinsa nähden ankaria keinoja, niitä saattoi oppipojan osalle tulla sitäkin enemmän. Aikakauden käsitys nuorison kasvatuksesta oli toinen kuin nykyisin. Pahinta oli ehkä se nurja kohtelu, minkä poika sai kestää kisällien ja mahdollisesti työnantajan palvelusväen taholta. Näiltä saattoi odottaa harkintaa vielä vähemmän kuin mestarilta. Pennalismi oli syvään juurtunut ja jokainen kisällipolvi halusi antaa oppilaiden tuntee ainakin samat temput, mitkä heidän osakseen olivat aikanaan tulleet.

Eräs aikalaisista, Johan *Widén*, valitti v. 1793 julkaistussa kirjoituksessaan haikeasti käsityöopin kasvatuksellista heikkenemistä. Samaan suuntaan olivat käyneet Anund *Hammarin* ajatukset miespolvea aikaisemmin.⁶⁹ Perussyyn *Widén* katsoo olevan siinä, että oppipojat otetaan sellaisista piireistä, kaduilta ja mökeistä, joissa he eivät olleet saaneet mitään tiedollista eivätkä moraalista kasvatusta. Kun heidät sitten jätetään piikojen ja renkien joukkoon, niin tulos on odotetun mukainen. Saatuaan aikanaan kisälleinä tilaisuuden vapaaseen elämään he eivät ymmärrä sitä oikein käyttä. Ero näkyy selvästi, kun vertaa keskenään hyviä ja huonoja mestareita. Tekijä näkee parannuksen siinä, että oppipojan pitäisi oppiin tullessaan täyttää tiettyjä tiedollisia ja moraalisia ehtoja.⁷⁰ Varsinkin 1800-luvun puolella valittiin yleisesti, että mestarit eivät enää halunneetkaan katsoa oppipoikia perheeseensä kuuluviksi, vaan että nämä jäivät täysin vaille kodin tarjoamaa kasvatusta.⁷¹ Patriarkallisen suhteen lakkaaminen — kun mestarin koti ja työpaja erosivat toisistaan — merkitsi nimenomaan kasvatuksen kannalta kielteistä muutosta oppilaskoulutuksessa.⁷² Suurin osa oppipojista tuli näet jatkuvasti maaseudulta. Varsinaiset persoonalliset väärinkäytökset oppipoikia kohtaan lienevät tehtaissa jääneet vähäisemmiksi kuin pienissä työpajoissa.⁷³

V:n 1720 ammattikuntajärjestyksemme sisälsi useita muitakin kohtia, joilla koetettiin turvata oppipojan asemaa. Nämä määräykset ehkä selvimmin osoittavat, että oppipojan ja mestarin suhdetta ei ole pidettävä yksityisenä, vaan oppipoikakin muodosti olennaisen osan korporaatiossa.⁷⁴ Tärkein näistä säädöksistä oli varmaan se, että mestari ei saanut ilman syytä erottaa oppipoikaa. Jos hän näin teki, seurasi sakkorangaistus ja mestari veloitettiin ottamaan poika uudelleen oppiin. Erottaminen saattoi tapahtua vain ammattioikeuden päätöksellä.⁷⁵ Mestareiden valta oppipoikiin nähden ei meillä koskaan mennyt niin pitkälle, että oppipoika olisi voitu oppisuhteeseen nähden myydä toiselle mestarille, kuten esim. Ranskassa ja Englannissa saattoi aikanaan tapahtua.⁷⁶

Ammattikunnan tai vastaavasti hallioikeuden velvollisuus oli huolehtia opin järjestämisestä silloin, kun mestari kuoli oppiajan ollessa kesken. Oppi saattoi jatkua mestarin lesken luona, jos tämä ryhtyi hoitamaan liikettä ja hänellä oli pystyvä kisälli ammatillisesta puolesta vastaamassa. Poika voitiin myös siirtää toisen mestarin luo, sikäli kuin leski ja ammattikunta tähän järjestelyyn suostuivat. Toisaalta oppipoika taas ei saanut mestarin luvatta siirtyä toisen palvelukseen.⁷⁷ Eri ammattikuntien pöytäkirjat osoittavat kuitenkin, että ammattioikeu-

den luvalla ko. siirtymistä tapahtui melko usein, joten oppilaan sidonnaisuutta mestariinsa on liioiteltu. Jo oppiaikana monet pojat siirtyivät suorastaan toiselle paikkakunnalle, saattoivatpa olla ulkomailakin osan oppiajastaan.⁷⁸ Myöskään sotapalvelukseen ei oppipoikia saanut värvätä kesken oppiajan.⁷⁹ Oppiajan kunnollisesti suoritettuaan hänelle taas taattiin oikeus päästä kisälliksi, mistä seikasta myöhemmin tulee yksityiskohtaisesti puhe.

Varsinainen opinsaanti

Ammattikasvatuksen kannalta on oikeastaan tärkeintä tietää, miten oppipojan varsinainen ammattikoulutus tapahtui. Tästä asiasta ammattikuntajärjestykset kertovat hyvin vähän. Edellä on jo mainittu, että mestarin tuli oppipoikia ottaessaan kiinnittää huomio siihen, että hän ehti heitä opettaa. Hallijärjestyksessä taas kisällit veloitettiin sakon uhalla opettamaan oppipoikia, joiden täytyi näissä asioissa totella heitä. Tehtaan omistajana saattoi näet olla henkilö, joka ei itse hallinnut ko. alaa teknillisesti. Jos kisälli opettamisen vuoksi pyysi eroa työnantajan palveluksesta, oli hänen palveltava kaksinkertaisesti sovittu aika. Toisaalta tuli mestarin antaa kisällille opettamisesta kohtuullinen korvaus, jos tämä työskenteli kappalepalkalla.⁸⁰ Mitään yksityiskohtaisia ohjeita opetuksen kulusta ei säädöksissä ollut. Asia jätettiin kunkin mestarin omaksi huoleksi.⁸¹ Ammattikuntasäädökset ovat sinänsä todisteina valtion ammattikuntapolitiikasta, mutta yksin niiden perusteella ei käy päättelemisen, miten asiat ovat todellisuudessa olleet. Joku mestari saattoi hyvinkin huolellisesti neuvoa oppipoikiaan, mutta toinen jätti asian kisällien tehtäväksi, tai työ sai pääasiassa olla oppimestarina. Toisaalta mestarit tuskin täysin neuvomisen laiminlöivät, sillä mitä pikemmin oppilas oppi työn suorituksen, sitä enemmän siitä koitui hyötyä mestarille. Olihan oppilas hänelle palkatonta työvoimaa. Lisäksi mestari sai tuntea vahinkonaan, jos oppipoika taitamattomuuden vuoksi turmeli raaka-aineita, työvälineitä jne.

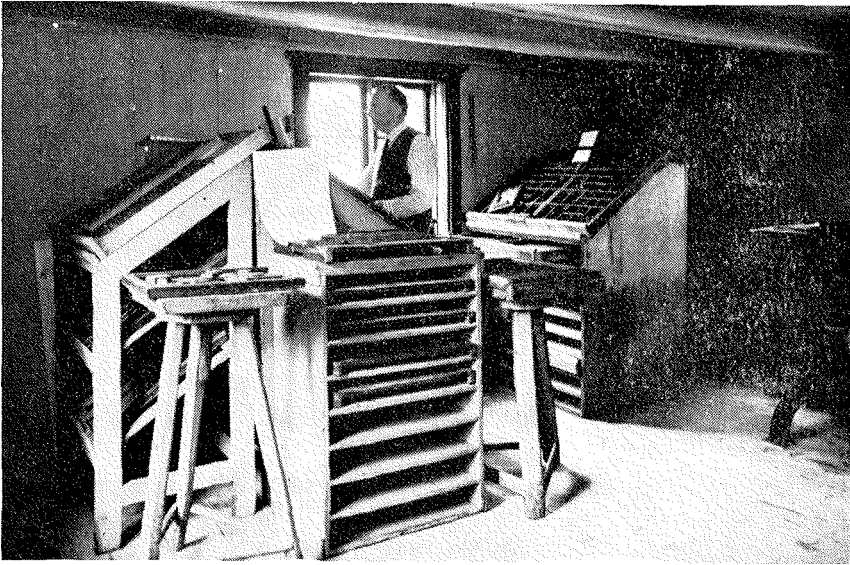
On hyvin ymmärrettävää, että työnteon oppiminen ammattikuntien piirissä ei voinut muodostua miksikään pedagogiseksi ongelmaksi. Asia katsottiin siinä määrin pelkästään käytännön kysymykseksi, ettei teoriaa työnopetuksen olemuksesta, päämäärästä ja menetelmistä vielä ollut olemassa.⁸²

Sombart mainitsee ammattikuntalaitoksen loppuajoilta sen valitettavan ilmiön, että oppilaalla tosin teetettiin ammattialan työtä, mutta

Kammantekijä Emil Ahlrotin työpaja Turun käsityöläismuseossa.

se oli opin kannalta toisarvoista, vaikka tuotti mestareille eniten hyötyä.⁸³ Ammattikuntalaitoksen opinsaantia moititaan usein myös siitä, että oppilaan työ kohdistettiin ammattiin kuulumattomiin tehtäviin. Tätä asiaa on kuitenkin tarkasteltava mestarin työyhteisön sosiaalisen rakenteen kannalta. Poika tuli perheen jäseneksi ja joutui luonnollisesti osallistumaan kaikkiin askareihin, mitä sen piirissä esiintyi. Toisaalta päivittäinen työaika oli pitkä, noin klo 5:stä aamulla klo 19:ään, jopa joskus myöhempäänkin illalla, joten siihen kyllä mahtui askartelua sekä ammatista että sen vierestä. Mitään loma-aikoja, pyhäpäiviä lukuunottamatta, ei tunnettu sen paremmin oppipojan kuin muidenkaan työntekijäin osalta. Tehollinen oppiaika, vaikka siitä melkoinen osa olisikin käytetty ammattiin kuulumattomien tehtävien suorittamiseen, muodostui näin ollen huomattavan pitkäksi. Elinkeino- vapauden puoltajat arvostelivat terävästi juuri sitä, että määräämällä oppiaika kovin pitkäksi tuota aikaa ei pystytty käyttämään opin kannalta tehokkaasti. Oppiajan määrittely olisi heidän mielestään pitänyt jättää kokonaan vanhempien ja mestarien keskeiseksi asiaksi, eikä säännöstellä sitä ylhäältä tulleilla määräyksillä.⁸⁴ Oppilas ei jaksanut ajatella pitkäjännitteisesti, joten hänen harrastuksensa kuoleutui vuosien varrella, kun hänelle itselleen ei koitunut työstä mitään suoranaista

Turun käsityöläismuseon kirjapainon latomo.

hyötyä. Monin paikoin ulkomailla olikin oppiaika huomattavasti pitempi kuin meillä, esim. Englannissa normaalisti 7 vuotta, mutta joskus enemmänkin, Ranskassa jopa 10—12 vuotta.⁸⁵ Nämä aikamäärät on kuitenkin käsitettävä niin, että ko. ajan jälkeen oppilas, nyt siis ns. kisälli, saattoi pyrkiä ammatin itsenäiseksi harjoittajaksi, mestariksi.⁸⁶

Edelleen väitettiin, että useiden käsityöammattien oppimiseen ei kerta kaikkiaan tarvittu niin pitkää oppiaikaa, kuin ammattikunnat vaativat.⁸⁷ Tähän väitteeseen voitaneen yhtyä, joskin on otettava huomioon, että perusteellisen opin saaminen pelkästään käytännön tietä, ilman teoreettisen opetuksen, kirjallisuuden yms. apua, aina muodostuu pitkäksi. Lisäksi harvat ammatit silloin vielä olivat siinä määrin spesialisoituneet kuin teollisuuden saatua vallan. Toisaalta taas esineiden taiteelliseen puoleen kiinnitettiin suurta huomiota, vaikka tätä seikkaa ei luonnollisestikaan ehditty oppia täydellisesti oppilasaikana. Samoin vaadittiin, että tuotteet todella olivat työn laadun suhteen hyviä, että ne valmistettiin aikanaan ja että ne olivat hinnaltaan kohtuullisia. Jos mestari ohjasi oppilastaan tässä mielessä, niin silloin tuskin voidaan ainakaan meillä käytössä olleita oppiaikoja pitää liian pitkinä.⁸⁸ Ammattioppi sai näin käsitettynä laveam-

man merkityksen koska se sisälsi ammattitaitavuuden kehittämisen lisäksi moraalisen ja kansalaiskasvatuksen.⁸⁹ Ammattikunta ei johtanut nuorta ainoastaan ammattiin, vaan monipuolisesti myös siihen elämänpiiriin, jossa ammatin harjoitus tapahtui. Ammattikunta ja työ sen piirissä oli itse elämää, ja siinä juri piili sen suuri kasvatusarvo.⁹⁰

Opinkäynnin käyttökelpoisuus kasvatusmuotona oli kiistämätön tosiasia. Ammattikuntalaitoksen rappeutumiskauteen kuuluu taas se, että mainitut puolet oppilaskasvatuksessa myöhemmin laiminlyötiin, mihin menettelyyn teollistamisen luoma puhtaan voiton tavoittelu lie-nee osaltaan vaikuttanut. Kun oppipojasta jo 14-vuotiaana tuli palkkatyöläinen, hän enää harvoin oli sen paremmin mestarin kuin vanhempiensakaan valvonnan alainen. Hänen tiensä johti usein kapakkaan.

Hallijärjestyksen alainen oppilaskasvatus on tuskin alunperin sisältänyt sanottavasti mainittuja positiivisia piirteitä, sillä teollisuudessa työnantajalla oli tavallisesti useita oppilaita, jotka eivät voineet päästä perhekasvatuksesta osallisiksi.⁹¹ Tosin vuoden 1770 hallijärjestykseen oli otettu pykälä, jonka mukaan työnantajan »tuli pitää työläisensä ja oppipoikansa jumalanpelossa ja kristillisissä elintavoissa ja siksi soveliaalla tavalla antaa heidän nauttia asiaan kuuluvaa opetusta lukemisessa ja kristinopissa». Mutta pykälän sanonta, »då det beqvämligast ske kan», ei vaikuta kovin velvoittavalta.⁹² Pappien toimittamien kuulustelujen laiminlyömisestä määrättiin sakko, olipa aiheuttajana kumpi osapuoli tahansa, työnantaja tai työntekijä. Samassa pykälässä oppipojat veloitettiin esittämään papin antama todistus kristinopin taidosta ennen kisällikirjan saamista. On täysi syy olettaa, että käsityöläismestarien oppipojilta vaadittiin sama tietomäärä. Esimerkiksi Hämeenlinnan kultaseppien oppilaskirjassa on tästä merkintöjä, joskin etupäässä vieraspaikkakuntalaisten osalta. Kaupungissa olevien oppilaiden suhteen asia tiedettiin varmaan muutenkin, joten erityistä todistusta ei heiltä aina vaadittu. Vaatimushan pohjautui v. 1723 kansaa varten annettuun kuninkaalliseen julistukseen, eikä ollut siis vielä ehtinyt vuoden 1720 ammattikuntajärjestykseen.⁹³ Määräyksen ottaminen hallijärjestykseen todistane, että pelkästään kirkollisin toimenpitein sitä ei saatu toteutetuksi oppipoikien keskuudessa.

Näiden vaatimusten tendenssi ei oikeastaan ollut ammattikasvatuksellinen, vaan kirkollinen ja yleissivistyksellinen. Niiden rinnalla esiintyi kuitenkin pyrkimyksiä, jotka tähtäsivät oppilaskasvatuksen tehostamiseen tiedollisen ammattiopetuksen järjestämiseksi pelkän empirian tueksi. Asia tulee myöhemmin yksityiskohtaisesti esille.

Oppisuhteen katkeaminen

Oppilasajan uurastusten päämääränä oli oppitodistuksen ja myöhemmin myös kisällikirjan saavuttaminen. Läheskään kaikki oppipojat eivät päässeet tuohon tavoitteeseen. Oppisuhteen katkeamisen syitä ei voida useiden eronneiden osalta saada selville. Ensiksikään kaikki ammattikunnat eivät pitäneet erityisiä oppilaskirjoja (in-och utskrivningsbok), joihin oppilaita koskevat tiedot tavallisesti merkittiin yksityiskohtaisemmin kuin ammattikuntien pöytäkirjoihin. Useimmiten saa eroamisen todeta siitä, että oppiin kirjoitetusta henkilöstä ei myöhemmin esiinny mitään merkintää pöytäkirjoissa. Oppilaskirjoissa mainitaan oppisuhteen katkeamisen syinä esim. kykenemättömyys tai haluttomuus ammattiin, näpistely, pahantapaisuus ja karkaaminen. Toisaalta esiintyy tapauksia, joissa oppipojat syyttävät mestaria niukasta ravinnosta, ankarasta kohtelusta, opettamisen laiminlyömisestä yms. Jokin julkisoikeudellinen rikkomus ja siitä annettu rangaistus on eräissä tapauksissa voinut olla keskeytymisen syynä. Työpajojen epähygieenisyydestä aiheutuneet kuolemantapaukset varmaan myös katkaisivat oppisuhteita. Tavallisesti työhuone oli samalla oppilaiden majoituspaikka. Jos näet naimattomille kisälleille koetettiinkin hankkia yhteinen makuuhuone, niin oppilaiden suhteen se tavallisesti katsottiin tarpeettomaksi.⁹⁴ Mestarin ja oppilaan tai paremminkin hänen holhoojiensa keskinäisellä vapaaehtoisella sopimuksella voitiin oppisuhde myös lopettaa kesken. Tässä yhteydessä on vielä syytä viitata passiluetteloista ilmenevään seikkaan, että ulkomaille opinsaantiin lähteneiden joukossa tavataan vuosittain kisällien ohella useita oppipoikia, eräinä vuosina jopa neljäsosa yhteisestä määrästä. Tällaisen matkan on täytynyt tapahtua oppipoikien kohdalta mestarin suostumuksella, sillä muuten passia ei olisi myönnetty.⁹⁵ On täysin ymmärrettävää, että oppilaskirjat tyystin vaikenivat niistä psykologista laatua olevista syistä, mitkä mestarin oma asennoituminen oppilaaseen aiheutti. Ehkäpä todellista syytä saadaan usein etsiä tältä taholta.

Seuraavat esimerkit valaisevat eroamisten lukuisuutta muutamien ammattikuntien osalta. Niinpä Helsingin puuseppien ammattikuntaan vuosina 1810—50 otetuista 62 oppipojasta vain 45 suoritti opin täydellisesti, satulasepistä vastaavasti 73:sta 55, kirjansitojista ajankohtana 1835—67 taas 87:stä 52, sepistä vuosina 1760—1867 kaikkiaan 745:stä 434, Turun kirjansitojista 215:stä 140. Hämeenlinnan kulta- ja hopeaseppien ammattikuntaan vuosina 1822—65 otetuista 75 oppilaasta vain 50 pääsi loppuun.⁹⁶ Keskeyttäneiden lukumäärä vaikuttaa melko suu-

relta. Tosin pelkästään mainittujen esimerkkien perusteella ei voida esittää varmoja prosenttilukuja. Ehkä ei kuitenkaan pahoin erehdytä, jos katsotaan joka kolmannen tai neljännen oppilaiden keskeyttäneen opinkäyntinsä.⁹⁷ Viipurin suutarien ja seppiä ammattikuntien tekemät päätökset, että mestari ei saanut antaa oppipojille erokirjaa ennen kisälliksi tuloa — paitsi jos kysymyksessä oli kykenemättömyys tai ilmeinen pahantapaisuus — lienee ymmärrettävissä toimenpiteinä, joilla koetettiin estää aiheettomia eroamisia.⁹⁸

Nykyisessä oppilassuhteessa eroaminen on miltei yhtä runsasta, vaikka oppilaskasvatuksen luonne on melkoisesti muuttunut ammattikuntalaitoksen aikoihin verraten.⁹⁹ Mistä näin suuri eroamisprosentti johtuu ja miten se mahdollisesti voitaisiin alentaa, ansaitsisi oman erikoistutkimuksensa. Kysymys on sekä yksilön että kansantalouden kannalta tärkeä. Opintojen keskeyttäminen oppikoulutiellä on suunnilleen yhtä runsasta.

Oppitodistus ja kisällikirja

Vuoden 1720 ammattikuntajärjestyksen mukaan oppipojan tuli oppilasajan päätyttyä anoa »uloskirjoittamista» ammattikunnan neljännesvuosikokouksessa. Erityisestä korvauksesta se saattoi tapahtua ylimääräisessäkin kokouksessa. Suorittamalla säädetyt maksut ammattikunnan ja kisällien kassaan, kirjurille ja köyhille, oppipoika merkittiin opin suorittaneeksi ja halutessaan sai oppitodistuksen.¹⁰⁰ Koska oppipojilla ei yleensä ollut palkkaa ja he tavallisesti olivat varattomista kodeista lähtöisin, kisälliksi pääsyyn liittyvien maksujen suoritus tuotti monelle vaikeuksia. Tällaisten tapausten varalta ammattikuntajärjestyksessä säädettiin, että mestarin tuli suorittaa maksut, joten köyhyys ei estänyt ketään pääsemästä kisälliksi. Tällöin oppipojan piti kuitenkin palvella mestariansa »oppineena» (utlärning) siihen asti, kunnes mainitut maksut oli korvattu. Kaikenlaisen kestityksen vaatiminen mestarin taholta tapauksen kunnaksi kiellettiin sakon uhalla. Varsin tavallista lienee kuitenkin ollut, että juuri kisälliksi päässyt järjesti ammatialansa kisälleille pienet pidot, sillä olihan tapaus kieltämättä hänelle merkittävä.¹⁰¹

Hallijärjestyksessä taas säädettiin kisälliksi pääsystä, että tarkastajamestarien tuli todeta oppipojan taitavuus, ennenkuin hallioikeus myönsi kisällikirjan.¹⁰² Teollisuuden vähäisyyden johdosta hallioikeus oli maassamme vain muutamassa kaupungissa, muualla maistraatti hoiti sille kuuluvat asiat.¹⁰³ Tästä määräyksestä voitaneen päätellä,

B. 100.

August Östfeldt

Min. Son, waarmahare uetärlingen August Östfeldt,
 som hört mig essentstrikens behörigen utlåtelse för en
 som försändades den 8 mars 1879. anvisat härmed att
 vid det Sjömans waarmahare Embets äro behörigen
 blifva essentstrikens samt afven nu utstående af Gofas bref
 som härmed är öfver afslämnat. Jawsarichus den 25
 Mars 1879.

Sophia Östfeldt

Min. Öfverwaarmahare uetärlingen August
 Östfeldt som Gofas post förklarad som en värdig skick som
 just och i ständens förhållande af essentstrikens waarmahare
 hantverks blifvit utgjord och för behörigen väl konkluderat
 vad bifamnen, wader härmed som intygt afslämnat. Jawsarichus
 stikus den 25 Mars 1879.

C. Wahlbom

Vaunusepän oppilaan August Östfeldtin kisällikirjan saantia varten esittänyt todisteet oppiajan ja kisällinäytteen suorituksesta.
 Hämeenlinnan kaupungin museo.

että kisällinäytteen vaatiminen oli Ruotsi—Suomessa tullut käyttöön viimeisen ammattikuntajärjestyksen antamisen jälkeen. Ammattikuntajärjestyksissä siitä näet ei ole mitään mainintaa. Toisaalta näytteen vaatiminen teollisuusopissa on ymmärrettävissä siltä pohjalta, että hallioikeus ja maistraatti eivät tunteneet oppipoikia siinä määrässä kuin suppea ammattikunta.¹⁰⁴ Vuosina 1778 ja 1784 kauppakollegio antoi ohjeita ammattikuntien kassoihin suoritettavista maksuista vuoden 1720 ammattikuntajärjestyksen pohjalla. Näissä mainittiin myös kisällikirja, jota kirjelmän mukaan ei ollut pakko lunastaa heti oppiajan päätyttyä. Oppilas katsottiin tavallaan kuitenkin kisälliksi ja hän saattoi lunastaa kisällikirjan myöhemmin sitä mahdollisesti tarvitessaan. Kisällikirja laadittiin painetulle kaavakkeelle,

ja sen täyttämistä otettiin maksu. Rahanmuutosten yhteydessä tai muuten tarpeelliseksi havaittaessa sovittiin kisällikirjan ja muiden ammattikunnan kassaan suoritettavien maksujen suuruudesta.¹⁰⁵

Pari vuotta myöhemmin niinkään kauppakollegion antamassa kirjelmässä Marstrandin kaupungille tuotiin esille nimenomaan k i s ä l l i k o e, joka ko. maistraatin tuli tarkastaa.¹⁰⁶ Näytteeksi piti valmistaa oman ammattialan esine, esim. kultasepillä sormus ja jokin kaiverrusnäyte, suutareilla kengät, räätäleillä liivit ja satulasepillä silat jne. tavallisesti mestareiden harkinnan mukaan. Kuitenkin pitkän aikaa edelleen oppilaan pystyvyys todettiin sovitun oppiajan kuluessa esille tulleiden töiden perusteella yleensä. Erityisen k i s ä l l i n ä y t t e e n v a a t i m i s t a lienee kaikkialla pidettävä m e l k o m y ö h ä i s e n ä i l m i ö n ä.¹⁰⁷ Niinpä Oulun satulaseppien ammattikunnan pöytäkirjoissa esiintyy ensimmäinen merkintä kisällityöstä v. 1836 ja maalareilla v. 1840, mutta Hämeenlinnan kultaseppien ammattikunnan oppilaskirjoissa asia mainitaan ensi kerran vasta v. 1856. Toisaalta tavataan muutamissa ammattikunnissa meidänkin maassamme jo 1700-luvulla vaatimus kisällinäytteestä, mm. Turun seppien ammattikunnassa niin varhain kuin v. 1730. Helsingin seppien oppilaskirjat taas eivät esitä mitään mainintaa kisällikokeesta. Sekä 1700- että 1800-luvun puolella tavataan niissä yleisesti merkintä »uloskirjoitettiin» kisälliksi. Tämän ohella on joitakin mainintoja kisällikirjan myöntämisestä.¹⁰⁸ Mainittua työnäytettä ja siihen mahdollisesti liittyviä työpiirustuksia nimitettiin usein kisällikokeeksi, mutta sen suoritus ei sinänsä oikeuttanut kisällikirjan saantiin.¹⁰⁹ Jos kokeen suorittanut ei ollut halukas antamaan kisällikirjasta vaadittavaa maksua, niin hän sai tyytyä tavalliseen oppitodistukseen.¹¹⁰

Eräiden ammattikuntien pöytäkirjoissa ei tavata minkäänlaista mainintaa kisällinäytteestä. Esimerkkeinä mainittakoon Oulun leipurien sekä nahkurien ammattikunnat. Mainitsemattomuus ei sinänsä sulje pois kokeen käyttöä, mutta osoittaa joka tapauksessa, että sitä ei pidetty kovin tärkeänä. Perimmäisin syy tähän menettelyyn lienee ollut se, että asiasta ei ollut mitään säädöstä vuoden 1720 ammattikunta-asetuksessa, joka oli 1800-luvullakin koko järjestelmän perusohje.

Vaativuudesta kisällinäytteen suorittamisesta ei voitane katsoa pelkästään ammatin edistämisen kannalta esitetyksi. Sikäli kuin toimenpiteellä haluttiin tehostaa ammattitaitoa, se oli tietysti paikallaan. Niinpä esimerkiksi Kööpenhaminassa joidenkin ammattialojen kisällinäytteet piirustuksineen piti antaa taideakatemia tarkastettaviksi.¹¹¹ Tällöin tarkastus oli asiallista ja puolueetonta tähdäten erityisesti töi-

den taiteellisen tason kohottamiseen.¹¹² Meidän oloissamme vaatimus tarjosi tilaisuuden itsekkäiden tarkoituserien hyväksi käyttöön, mitä houkutus tuskin aina haluttiin torjua.¹¹³ Jos kisällitöiden tarkastusta varten olisi luotu riittävän puolueeton asiantuntijaelin, kisällinäytteen suorittamisvaatimusta olisi voitu pitää ammattikasvatusmielessä askeleena eteenpäin. Kun näin ei kuitenkaan tapahtunut, näytteestä annettu säädös on parhaimmassa merkityksessä katsottava yritykseksi, jolla yhteiskunta hyvää tahtoa osoittaen pyrki kohottamaan oppipoikien koulutusta. Valitettavasti toimenpide muodollisenakin kohdistui vain opin tulokseen, ei koulutusprosessiin.

Edellä esitetyllä tavalla tultiin Suomessa kisälliksi aina 1800-luvun puoliväliin asti. Mutta v. 1842 tapahtui kisälliksi pääsyn ehdoissa merkittävä muutos. Asia liittyy käsityöläisten sunnuntaikoulutoiminnan laajasuuntaiseen aloittamiseen. Tämän aiheen pohdinta jää omaan lukuunsa, mutta jokin piirre siitä on syytä tuoda esille jo tässä yhteydessä. Mainittuna vuonna annettiin näet asetus »Hantverkarien ja manufakturistain valmistamisesta».¹¹⁴ Tähän asti ei oppipojilta ollut vaadittu ammattitaidon ohella varsinaisesti mitään tiedollista koulutusta.¹¹⁵ Tässä yhteydessä voidaan sivuuttaa ne vaatimukset, mitkä kirkko asetti kansalaisille lukutaitoon ja kristinoppiin nähden. Ko. sunnuntaikouluasetus, mihin alkusysäys lähti käsityöläisten omalta taholta, määräsi, että kukaan oppipoika ei vuoden 1845 alusta lähtien pääsisi kisälliksi ilman, »että hän tarpeellisesti taitaa kristillisyyden opin ja osaa kirjoittaa luettavata tyyliä ja räknätä neljää räknäyslajia (quatuor species)». Siirtymäkauden oppilaat, jos osoittivat ammattisaan muuten erityistä taitavuutta, voivat saada vapautuksen kirjoitus- ja laskutaitoa koskevasta vaatimuksesta.¹¹⁶ Jotta oppipojilla ja kisällleillä olisi mahdollisuus ko. taitojen hankkimiseen, määrättiin kaikkiin kaupunkeihin, 1 §:ssä mainituin poikkeuksin, perustettavaksi ns. sunnuntaikouluja. Vuodesta 1845 lähtien saattaakin ammattikuntien oppilaskirjoissa tavata merkintöjä, joissa uusia oppilaita kehoitetaan tunnollisesti käymään sunnuntaikoulua. Samoin vastaavasti kisällikirjaa myönnettäessä todetaan sunnuntaikoulussa osoitettu tieto ja taito. Huono sunnuntaikoulutodistus tai sen täydellinen puuttuminen saattoi estää pääsyn kisälliksi tai mestariksi.¹¹⁷

Oppipoikia koskeva kirjanpito paljastaa erään ajalle ominaisen tavan, jolla on ollut huomattava vaikutus sukunimiin. Kun oppipoika kirjoitettiin oppiin, hänellä saattoi olla suomenkielinen sukunimi. Tosin jo tällöinkin ruotsinkieliset sukunimet (tai sellaisesta käypä isän nimi lisättyä son-päätteellä) olivat yleisiä. Mutta opista

päästyään peräti harva kisälli enää tyytyi äidinkiелensä mukaiseen nimeen, vaan käytti nyt joko täysin vierasperäistä tai sellaiseen vivah-tavaa nimeä. Niinpä esim. Pikkarainen kirjoitettiin Pickarain, Paavo-lasta tuli Palmgren, Toppisesta Sandelin, Lapista Lagerkrans, vain eräitä tapauksia mainitakseni.¹¹⁸ Kaikkien ammattikuntien pöytä-kirjat sisältävät esimerkkejä samasta valitettavasta tavasta, joka oli länsi-Suomessa huomattavasti yleisempi kuin maan itäosissa.¹¹⁹ Menettelyä voidaan pitää täysin verrattavana siihen, että opintielle antautuneet suomalaiset kouluissa joutuivat ottamaan ruotsin- tai latinankielisen sukunimen. Kun tämä tiedetään, vierasperäisten nimien yleisyys maassamme on hyvin ymmärrettävää, joskaan niiden jatku-valle käytölle suomenkielisten sukuniminä ei enää ole riittävää reaali-pohjaa.

Opinsaanti maalaismestarin luona

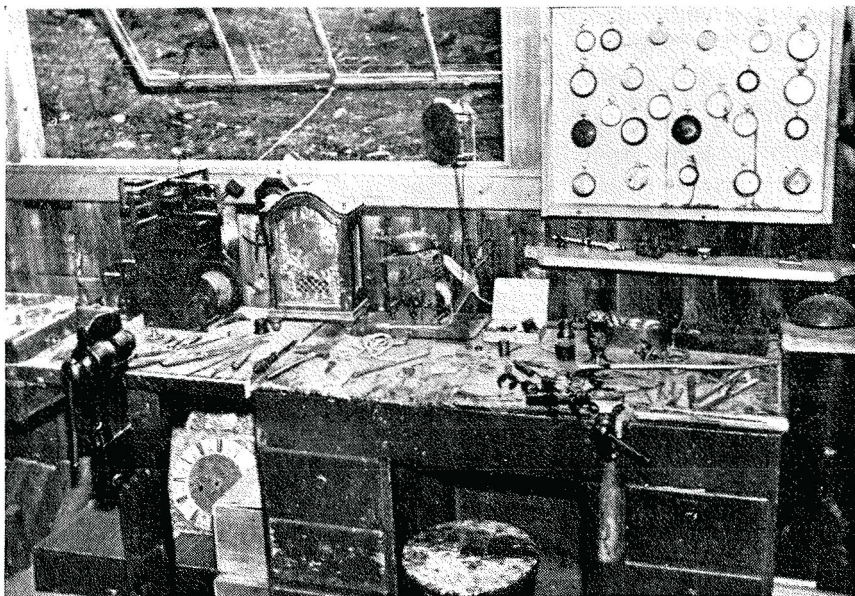
Edellä esitetty selvitys oppipojan tiestä liittyy lähinnä kaupunkilais-mestarin luona tapahtuneeseen koulutukseen. Mutta opin alkeet voitiin ammattikuntien loppukautena saada myös maalaismestarin luona. Maaseudulla oli ollut käsityöläisiä aina niistä ajoista lähtien, jolloin erikoistuminen ammatteihin alkoi. Keskittyminen kaupun-keihin tapahtui meillä vasta uuden ajan puolella. *Kustaa Vaasa* pyrki jo keskitykseen, mutta salli myös maaseudun pitää välttämät-tömiä ammattilaisia. *Kaarle IX* menetteli samaan tapaan. Kaupun-git pyrkivät kuitenkin saamaan käsityönharjoituksen yksinoikeuden, ja hallituksen asenne oli 1600-luvun keskivaiheilla maaseutuun näh-den perin epäsuopea.¹²⁰ Kuningas *Kaarle XI* vakiinnutti kuitenkin kihlakuntien oikeuden käsityöläisten pitoon.¹²¹ Tällöin tosin vain suu-tarit ja räätälit, mutta myöhemmin myös sepät, muurarit ja puutarhurit sekä tiilentekijät saivat oikeuden harjoittaa ammattiaan pitäjän mestareina (ns. gärningsmän) maaherran luvalla kuu-lumatta mihinkään ammattikuntaan.¹²² 1800-luvun alkupuolella ko. käsityöläisten piiriä laajennettiin niin, että hatuntekijät, kellosepät, maalarit, nahkurit, puusepät, pyöräntekijät, ruukuntekijät, satula-sepät ja säämiskäntekijät saivat toimia pitäjän käsityöläisinä.¹²³ Näiden lisäksi on maaseudulla ollut taitavia kirvesmiehiä, jotka luon-taisia taipumuksia omaavina ovat saattaneet tehdä huomattaviakin rakennustöitä.

Esitettyjä aikamääriä ei ole käsitettävä niin, että vasta niiden jäl-keen ko. käsityöläisiä tavattaisiin maaseudulla, vaan ne merkitsevät pikemmin jo muodostuneen tavan laillistamista.¹²⁴ Niinpä manufak-

tuurijohtokunnan tilastoissa vuodelta 1842 luetellaan pitäjänmestarina värjäreitä, kuparinvalajia ja kirjansitojia, joilla silloisten säädösten mukaan ei vielä ollut oikeutta toimia maalla. Seuraavina vuosina tilastoon ilmestyy yhä uusia ammattienharjoittajia. Osa näistä on kylläkin saattanut toimia erikoisluvan turvin. Maaherroilla oli oikeus tehdä todellisen tarpeen vaatiessa maaseutuun nähden poikkeuksia annetuista rajoitusmääräyksistä. Usein tuollainen pitäjänkäsityöläinen saattoi suorittaa pariin kolmeen käsityönalaaan kuuluvia tehtäviä. Manufaktuurijohtokunnan tilastossa ilmoitetaankin 8052 käsityöläisen työkennelleen maaseudulla jo 1800-luvun puolivälissä, kun ammattikuntamestareiden määrä nousi vain 2027:ään ja teollisuudessa heitä oli 251.¹²⁵ Pitäjänmestarit edustivat siis huomattavaa enemmistöä. Heidän joukossaan tavataan naisekin.¹²⁶ Käsityön jatkuva leviäminen maaseudulle onkin huomattavasti vaikuttanut ammattikuntajärjestelmän murtumiseen. Organisaation perinteiden ylläpitäminen ei ollut mahdollista hajallaan asuvien maalaismestarien keskuudessa.¹²⁷

Maaseudulle suotu oikeus määrättyjen käsityöammattien harjoittamiseen jätti koulutuskysymyksen avoimeksi. Kun maalaismestareitakin pidettiin kaupunkilaisten taholta eräänlaisina »fuskareina» ja sellaiseksi antautumista rehellisen kisällin arvoa alentavana, niin kaikesta päätellen ei ainakaan alkuvaiheessa ajateltu oppilaskoulutuksen voivan tapahtua heidän luonaan.¹²⁸ Asia oli esillä vuoden 1686 valtiopäivillä, jolloin talonpoikaissäädyn taholta pyydettiin pitäjien käsityöläisille oikeutta oppipojan pitoon. Antamassaan vastauksessa kuningas kehoitti kuitenkin rahvasta kääntymään asiassa maaherrojen puoleen, joiden tuli ratkaista, tarvitsiko pitäjä useampia käsityöläisiä kuin yleisesti oli myönnetty. Mikäli asia siis koskee varsinaista opinkäyntiä, vastausta on pidettävä kielteisenä.¹²⁹ On vaikea sanoa missä määrin todella ammattikasvatukselliset näkökohdat ovat vaikuttaneet asiaa koskeviin ratkaisuihin. Ammattikuntien näkökulmasta oppijärjestelmän luominen myös maaseudulle oli jo periaatteessa hylättävä.

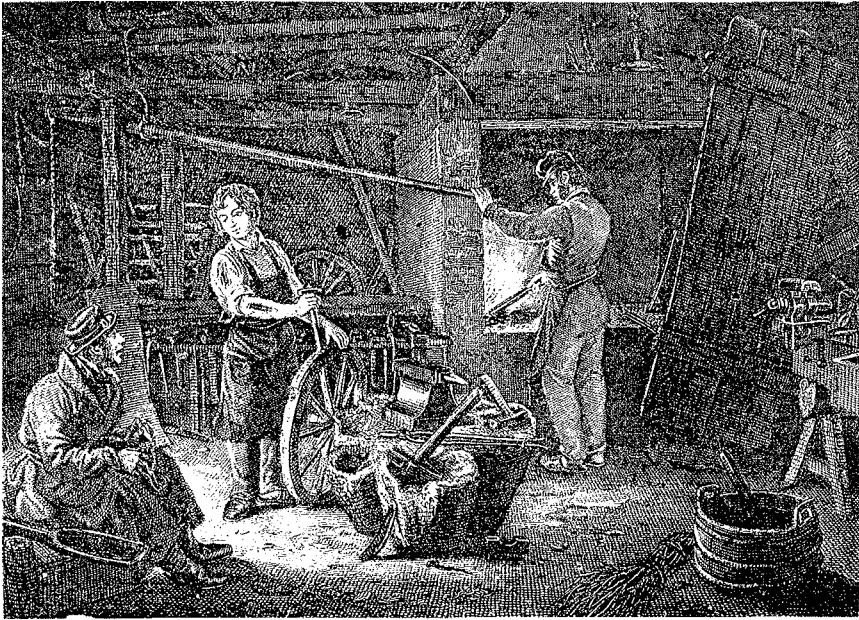
Vähitellen käytäntö vei kuitenkin siihen, että maalaismestarit alkoivat pitää apulaisia, joita mm. manufaktuurijohtokunnan tekemissä tilastoissa nimitetään oppipojiksi. Vuonna 1843 miltei joka kolmannella maalaismestarilla oli oppipoika (6869 maalaismestaria, joilla 1892 apulaista). Mitkään säädökset eivät kuitenkaan määritelleet tuota opinkäyntiä, joten maalaismestarin oppipoika on ollut juridisesti epämääräisessä asemassa. Ankarasti ottaen siinä ei oikeastaan vallinnut oppisuhdetta. Kysymyksessä on pikemminkin ollut työsuhde ja maaseudun oppipoikia olisi sen mukaan

Kellosepän työpöydän äärestä Norjassa.
(De sandvigske samlinger, Lillehammer)

pidettävä palkollisina.¹³⁰ Vaikka ko. oppilaat ovat usein menneet maalaismestarin luo ammatin oppimisen tarkoituksessa, heillä ei ollut oikeudellista mahdollisuutta suorittaa tuota oppia palvelupaikassaan täydellisesti. He eivät siis voineet saada ammattikuntien hyväksymää pätevyyttä opin suorittamisesta edes sen ensimmäiseen asteeseen nähden, ts. he eivät siellä saattaneet tulla julistetuiksi todelliseksi kisälliksi. Sama on sanottava aatelisten tai muiden säätyhenkilöiden palveluksessa olevista käsityöläisistä, joilla joskus saattoi olla apulaisia.¹³¹ Kisälliksi julistaminen voi näet tapahtua vain ammattikunnan tai hallioikeuden alaisena, kuten vielä vuoden 1842 sunnuntaikouluasetuksen 7. §:stä selvästi käy esille.¹³²

Kun ammattikuntapakkoa lievennettiin vuoden 1859 asetukseilla, niin tällöin jälleen mainitaan maalaismestarien oikeudesta pitää oppipoikia.¹³³ Nytkään asetus ei käytä ko. oppisuhdetta selostaessaan vakiintuneita nimityksiä oppipoika ja kisälli, vaan puhuu alaikäisistä pojista ja palkkarengista, jotka saavat olla värväyksestä vapaita. Värväysasetus kielsi ottamasta oppipoikaa sotapalvelukseen kesken oppivuusia.¹³⁴ Sen sijaan kisälli voitiin määrätä sodan vallitessa heti

Maalaispän paja Turun lähellä viime vuosisadan puolivälissä.
R. W. Ekmanin piirros v:lta 1867.

asepalvelukseen ja rauhankin aikana oitis työsopimuksen päätyttyä. Palkkarengiksi nimitettiin ammattikunnan piirissä oppivuodet palvelutta, mutta ei vielä kisällikirjan saanutta nuorukaista. Sanonnoissa on tosin havaittavissa melkoista horjuvuutta. Edellä mainittu asetus tukee myös käsitystä, että kisälliksi julistaminen ei voinut tapahtua pelkästään maalaismestarin luona saadun opin perusteella edes aivan ammattikuntalaitoksen loppuaikoina. Vanha traditio pysyi tässä asiassa lujana aina elinkeinovapauteen asti. Tällöinkin uskottiin kisälli- ja mestarikirjojen myöntäminen kaupunkeihin perustetuille käsityö- ja tehdasyhdistyksille.

Pitäjänkäsityöläiseen nähden ei ollut määrättyjä ammattitaitovaatimuksia. Oikeus ammatin harjoittamiseen myönnettiin hänelle käräjillä, eikä pitäjillä useinkaan ollut valinnan varaa, vaikka pyrkiä jältä joskus vaadittiin työnäyte. Yksinäiset maalaismestarit eivät voineet muodostaa ammattikuntien tapaista korporaatiota, jossa keskinäinen kilpailu, vertailu ja kuri aina takasivat joltisenkin tason niin tuotannollisessa mielessä kuin oppilaskasvatuksenkin järjestelyssä.¹³⁵ Monissa pitäjissä saattoi tosin olla useita saman alan käsityöläisiä, joilla

kullakin oli oma lohkonsa pitäjän alueesta. *Halila* mainitsee mm. Iitissä olleen viime vuosisadan puolivälissä yhteensä 133 käsityöläistä, niistä 44 räätäliä ja 39 suutaria.¹³⁶

Maalaismestari oli melko suljettu alansa kehitykseen nähden: ei ollut todella vaativaa asiakaspiiriä, ei hyviä tarveaineita eikä tilauksia. Vaeltavat kisällit karttoivat maalaismestarin työpajaa, sillä siellä työskenteleminen olisi tahrannut kelpo kisällin mainetta. Rakennusmiehen ammatti tiesi tässä suhteessa eräänlaista poikkeusta, sillä maaseutu saattoi tarjota huomattaviakin työkohteita. Selostaessaan suomalaista kirkonrakentamista *Klemetti* esittelee mestareina useita itseoppineita kansanmiehiä. Tosin hän käyttäessään nimitystä kansanmies ei sillä suinkaan tarkoita sitä, että ko. rakentajat olisivat tavallisesti olleet ammattikuntalaitoksen ulkopuolella. Monet hänen mainitsemistaan rakennusmiehistä olivat nimenomaan ammattikuntiin kuuluvia mestareita, ja toiset olivat saaneet tällaisilta mestareilta oppia näiden suorittaessa urakoita maaseudulla.¹³⁷

Monet maalaispojat hakeutuivat kuitenkin oppipojiksi varsinaisille pitäjänmestareillekin. Jos moititaan ammattikuntamestareita siitä, että he teettivät oppipojilla oppiin kuulumattomia töitä, niin syytöksissä lienee vielä enemmän perää maalaismestareista puhuttaessa. Viimeksi mainitut olivat yleensä melko varatonta väkeä, joten oppipoika sai olla apuna kaikenlaatuissa askareissa.¹³⁸ Lisäksi maalaismestarin sivistyksellinen taso vastasi maaseudun silloista tasoa yleensä — häneen nähden ei edes pidetty tarpeellisena, eikä toisaalta katsottu voitavan ulottaa sunnuntaikouluasetuksen tiedollisia vaatimuksia. Ei näin ollen tarvitse pitää yksin kaupunkilaismestarien kateudesta johtuneena, että maalla vuosia palvellut oppipoika sai aikaisemmasta opistaan peräti vähän hyvitystä. Jos hän yleensä toivoi kisälliksi pääsyä, niin lisäoppi (vörpunti) oli nurisematta suoritettava kaupungissa.¹³⁹ Maalaismestarin luona saadun opin ansiosta hänelle ehkä maksettiin hieman palkkaa rahan tai vaatetuksen muodossa. Sanonta o p p i - tai p a l k k a r e n k i luonnehtii hyvin juuri hänen asemaansa.¹⁴⁰

Maaseutu ei siis ko. ajankohtana pystynyt kouluttamaan nuorukaista käsityön tai teollisuuden aloilla ammattimieheksi: esteinä olivat toisaalta elinkeinoelämää kahlehtiva lainsäädäntö ja toisaalta tämän elinkeinoryhmän heikko taso maaseudulla. Oppia oli täydennettävä joko ammattikunnan tai hallioikeuden alaisissa työpaikoissa, jos ko. henkilö toivoi sille tunnustusta myös kaupungeissa. Koska pitäjänkäsityöläiseltä ei vaadittu ammattipätevyyttä, maaseudulla saatu oppi on

siellä usein katsottu riittäväksi.¹⁴¹ Oppilaskasvatuksen kokonaisuuden kannalta maalaismestarien jakamalla koulutuksella on oppilasmäärän runsauden vuoksi ollut melkoinen merkitys. Viime vuosisadan puolivälissä oli ammattikuntamestareilla yhteensä 5297 kisälliä ja oppipoikaa. Samanaikaisesti maalaismestarit kouluttivat 2909 oppipoikaa, joten heidän opetustyönsä ei ollut suinkaan väheksyttävä, vaikka se ei laadullisesti vastannutkaan kaupungeissa saatua oppia.

Opinsaanti ulkomailla

Joko kokonaan tai osittain ulkomailla suoritettu opinkäynti edustaa kolmatta tapaa ammattiopin saavuttamisessa.¹⁴² Aikana, jolloin Suomi vielä oli Ruotsiin liitettynä, saattoi käsityöläiseksi aikova, varsinkin ruotsinkieliseltä seudulta kotoisin oleva, hankkia opin Ruotsin puolella. Vastaavasti on monia tapauksia, että Ruotsista tultiin Suomeen käsityönoppiin. Niinpä Oulussa ja Torniossa vielä 1800-luvun puolella oli useita ruotsalaisia oppipoikia opintietään käymässä.¹⁴³ Passiluetteloista päätellen Pohjanmaan kaupunkien ammattikunnat ovat kouluttaneet melko huomattavan määrän Norrlannista ja Länsipohjasta kotoisin olleita nuorukaisia. Asiaan ei ole kiinnitetty riittävästi huomiota. Passiluettelotkaan eivät aina nimitä näitä henkilöitä oppipojiksi, vaan nuorukaisiksi, jotka vuodesta toiseen ovat saaneet oleskeluluvan mainituissa kaupungeissa. Muutamien osalta sanotaan nimenomaan, että heille on myönnetty passi mennäkseen Suomeen käsityönoppiin. Toisten osalta opissa olo taas näkyy siitä, että nuorukaisen mainitaan asuvan nimetyin nahkuri-, suutari- ym. mestarin luona. Esitetty kirjava menettely johtunee siitä, että ainakin eräät ammattikunnat ovat tulkinneet lakia siten, ettei ulkomaalaista voitu kirjoittaa oppia aloittavana ammattikuntaan.¹⁴⁴ Kymmenvuotiskautena 1840—49 myönnettiin Oulun lääninkansliassa oleskelulupa 74 ruotsalaiselle (ilman toistoja 43:lle), jotka varmasti palvelivat oppilaina käsityöläismestarien luona Oulun läänin kaupungeissa. Lisänä on vielä huomattava joukko ruotsalaisiksi nuorukaisiksi nimitettyjä, jotka todennäköisesti ovat olleet käsityönopissa, mutta joita ei ole koskaan virallisesti oppiin kirjoitettu. Niinpä v. 1846 mainitaan 18 tuollaista nuorukaista.¹⁴⁵

Samoin voidaan Turun lääninkanslian passiluetteloista havaita monen ruotsalaisen oppipojan saapuneen tänne joko täydentämään oppiaan tai muuten työansiolle. Ajankohtana 1828—52 oli tällaisia oppipoikia 5,5 % kisällien ja oppipoikien kokonaismäärästä.¹⁴⁶

Useimmissa tapauksissa on tällöin ollut kysymys jo opin suorittaneista, mutta ei vielä kisällikirjan saaneista tai sitten mestarin mukana tulleista oppipojista. Toisaalta oppipoikien yksin vaeltaminen osoittaa ammattikunnan siteiden höltymistä. Ulkomailla tapahtunutta kisällivaellusta taas voidaan pitää opinkäyntiin luonnostaan kuuluvana ilmiönä. Asia tulee esille kisälliajan käsittelyn yhteydessä.

Oman erikoispiirteensä suomalaisten ammattioppilaiden kasvatuksessa muodostaa maan rajojen ulkopuolella, erityisesti *Pietarissa tapahtunut kouluutus*. Tämä suurkaupunki monine työmahdollisuuksineen houkutteli ensi sijassa itä-Suomesta väestöä, jolle kotiseutu ei pystynyt tarjoamaan ansiotyötä tai riittävää opinsaantia.¹⁴⁷ Pietariin muodostui etupäässä ulkomaalaisista suuri käsityöläiskunta, joka järjestäytyi ammattikunniksi. Sen rinnalla oli kaupungissa todennäköisesti myös venäläisiä ammattikuntia, vaikka ammattikuntapakkoa maassa ei ollutkaan.¹⁴⁸ Suomalaiset olivat siellä yleensä haluttuja luotettavina työntekijöinä. Itä-Suomen suhteet Pietariin ehtivät tässä mielessä vakiintua jo ennen autonomisen Suomen perustamista. On melkoisen varmaa, että suomalaisten opinkäyntiä on tapahtunut Pietarissa huomattavasti jo 1700-luvulla, vaikka siitä ei ole tarkkoja tietoja. Siirtymistä on tapahtunut ymmärrettävästi eniten ns. Vanhasta Suomesta.¹⁴⁹ *Bäcksbäcka* luettelee Pietarin kultaseppiä käsittelevässä teoksessaan 98 suomalaista jalokivi-, kulta- tai hopeaseppämestaria, jotka toimivat kaupungissa jo 1700-luvulla ja joista monet olivat siellä myös opin suorittaneet. Vuosilta 1800—1870 hän mainitsee ko. mestareita 508.¹⁵⁰ Kun suomalaisten panos jo yhden ammattikunnan piirissä nousee noin suureksi, niin kaikki käsityöalat huomioon ottaen se on ollut todella merkittävä. *Ehrströmin* mukaan oli v. 1825 yksin Katarinaan (ruotsinkielisessä) seurakunnassa mestareita, kisällejä ja oppipoikia yhteensä 1033, joten vuotuinen kokonaismäärä kohonnee ainakin 1500:aan.¹⁵¹ Hyvin monet edellä mainituista kultasepeistä saivat perusopin kokonaisuudessaan Pietarissa. Sikäli kuin he jäivät kaupunkiin vakituisesti asumaan, he eivät enää suoranaisesti hyödyttäneet kotimaataan, mutta kylläkin välillisesti kouluttamalla uutta oppilaspolvea. Monet Pietarissa perusopin saaneet kisällit, vieläpä mestaritkin, palasivat kuitenkin synnyinmaahansa hankittuaan vain pätevän amattikoulutuksen keisarikunnan pääkaupungissa, usein juuri suomalaisten mestarien palveluksessa.

Suomen passiviraston asiakirjoihin pohjautuva tutkimus osoittaa, että mainitun viraston oppilaskirjaan merkittiin vuosina 1851—1900 yhteensä 2081 suomalaista, jotka menivät Pietariin käsityöoppiin.¹⁵²

Todellisuudessa Suomesta kaupunkiin oppiin tulleita on ollut vielä enemmän. Jos vuosisadan alkupuoliskolla sama määrä on saanut perusopin Pietarissa — *Bäcksbackan* teos tukee ainakin kultaseppien osalta tätä olettamusta¹⁵³ — niin kaupungilla on ollut melko huomattava osa suomalaisten oppipoikien koulutuskeskuksena, eikä se jääne paljoakaan jäljelle Turusta.¹⁵⁴ Viimeksi mainitun kaupungin merkitys on Suomen kannalta asiallisesti kuitenkin suurempi, koska siellä saatu perusoppi koitui miltei kokonaisuudessaan kotimaan hyödyksi, kun taas huomattava osa Pietarissa opiskelleista jäi vieraaseen maahan. Pietarissa saadun opin tasoa on yleensä pidetty hyvänä. Käsitystä tukee sekä perimätieto että suomalaisten ammattikuntien pöytäkirjoissa tavattavat merkinnät hyvityksestä, jos näet oppiaika oli Pietarissa jäänyt kesken.¹⁵⁵ Keskinäinen kilpailu ja vaativa asiakaspiiri ovat pitäneet ammattitaitovaatimukset kaupungissa korkealla. Ammattikoulutus on siellä ollut luonteeltaan lähinnä samanlaista kuin Suomessa, sillä kaupungin ammattikuntaorganisaatio oli järjestetty länsimaisen (saksalaisen) esikuvan mukaan. Monipuoliset tilaukset ovat vaikuttaneet kohottavasti itse opinsaantiin esim. meidän pikkukaupunkiemme tasoon verraten. Pietarin suomalaisen käsityöläiskunnan lukumäärä oli niin suuri, noin 1/3 Suomen kaupunkien käsityöläiskunnasta, että sen merkityksen korostaminen ammattikuntalaitoksen aikaisessa opinkäynnissä on pelkkien numerotietojen valossa aiheellista. Lisäksi kaupunki monipuolisena koulutuskeskuksena on tarjonnut jatkokoulutustilaisuuksia, joihin pikkukaupungeissamme ei ollut mahdollisuutta.

Opinsaannin laajuutta koskevia tietoja niin maaseudun kuin kaupunkienkin osalta on esitetty erillisissä taulukoissa jo edellisen luvun yhteydessä (taulukot 5 ja 6).

3. *Kisällikausi kasvatusvaiheena*

Kisällikauden oppiluonne

Ammattikuntajärjestyksen mukaan siis »uloskirjoittaminen», johon myöhemmin saatettiin liittää vaatimus työnäytteestä ja lisäksi antaa erityinen kisällikirja, teki oppipojasta juridisesti ns. kisällin. Lainlaatijan ja samalla yhteiskunnan näkökulmasta kisällikausi alunperin oli tarkoitettu eräänlaiseksi välivaiheeksi, minkä aikana kisällin tuli kartuttaa tietojaan ja taitojaan voidakseen sitten päteväenä ammattimiehenä, mestarina, itsenäisesti ammattiaan harjoittaen ja uutta oppilaspolvea kouluttaen täyttää paikkansa yhteiskunnassa. Eräissä kisälli-

kirjoissa tuodaan osuvasti esille kisällikauden oppitarkoitus ja asetetaan mestarinarvoon pyrkiminen selvästi tavoitteeksi. Esimerkiksi Oulun maistraatti käytti antamissaan kisällikirjoissa seuraavaa sanontaa: » . . . tulee hänen (kisällin) edelleenkin hyvin ja taiten käyttäytyä, samoin pyrkiä kehittämään itseään ammattiinsa kuuluvissa asioissa voidakseen aikanaan ilmoittautua mestaruuden tavoittelijaksi.»¹⁵⁶ Pakollisen vaelluskauden järjestäminen oppiajan jatkeeksi on varmaan osaltaan aiheuttanut erityisen kisälliasteen muodostumisen.¹⁵⁷

Ammattikuntien alkuvaiheessa selvää jäsentymistä kolmeen portaan ei oikeastaan ollut.¹⁵⁸ Oli vain mestareita ja heidän apulaisiaan. Meidän vaatimattomissa oloissamme mestarikin oli melko lähellä pelkkää työnsuorittajaa, näin erityisesti ns. maalaismestarit. Ammattikuntalaitos pesiytyi Suomeen kuitenkin siksi myöhään, että kolmijako jo vanhimmissakin ammattikuntajärjestyksissä oli kiteytynyt selvään muotoon. Oppikauden yläaste, kisällikausi, tähtäsi toisaalta kisällin sopeuttamiseen ammatti- ja yhteiskuntaelämässä vallitseviin tapoihin, toisaalta ammatilliseen syventämiseen ja varmistamiseen. Erikoisina piirteinä mainittakoon siinä ns. kisällivaellus ja osallistuminen kisälliveljeskunnan toimintaan. Edelleen kisälli palkkaa nauttavana työnsuorittajana sai vähitellen tottua rahojen käyttöön. Samoin hän nyt joutui oppipojan alistetusta asemasta uudenlaiseen suhteeseen ympäristönsä, erityisesti mestarin perheen kanssa.¹⁵⁹ Perinnäinen vaatimus, että kisällin tuli pysyä naimattomana, korosti myös tämän ajan oppivaiheen luonnetta. Kaikilla mainituilla piirteillä on ollut huomattava merkitys ammattikuntalaitokseen liittyvässä kasvatus-toiminnassa.

Kisälliveljeskuntien organisaatio ja toiminta

Ammattikunnan tunnustettua oppipojan opin suorittaneeksi jokainen nuorukainen piti tärkeänä sitä, että hänet hyväksyttiin kisällien veljeskuntaan. Vasta kun tämä oli tapahtunut, entisestä oppipojasta oli tullut todellinen kisälli (ein gemachter Gesell), joka tunsu nauttivansa säädösten ja vanhojen perinteiden suomia oikeuksia. Liittyminen saattoi usein viivästyä syystä, että pyrkijällä ei ollut varaa suorittaa säädettyjä maksuja.¹⁶⁰ Kisällikuntaan otto tapahtui meilläkin usein perittyjen tapojen mukaisesti, mitkä myöhemmin aikoina olivat suurlta osalta kadottaneet alkuperäisen merkityksensä ja suoritettiin pelkkinä muodollisuuksina. *Krebs* esittää mainitussa teoksessaan useita muunnelmia oppilaan otosta veljeskuntaan. *Söderlund* ja *Ambrosiani* taas korostavat, kuinka tiukasti perinteitä haluttiin noudattaa

KEJSERLIGA MAJESTATS

VÄR

ALLERNÄDIGSTE KEJSARES

TROPLIGTIGSTE UNDERSÄTARE,

24. KOP.

Handwritten notes in the left margin:
Hans Majestät Kejsarens
Allernådiga undersätare
Gustaf Adolf Östfeldt
Alderman

Alderman, Bisittare oc samtelige Mästare uti det Loflige Sadelmakare Embetet i Hufvudstaden Helsingfors,

uti Storfurstendömet Finland, gör hämed vitterligt för allom den, som detta Vårt öppne Bref hauder förckomma, se, höra eller läsandet varda. Huruledes Embetet funnit nödigt i utelning af IV. Art. 6 §. i Kongl. Skrå-Ordningen af år 1720, att meddela Gesällen af denna Vår Profession, Ärlige och Valförståndige *Gustaf Adolf Östfeldt* behörigt Läro- och Gesäll Bref, emedan och alldenstund af Embetets Handlingar befinnes, au *Gustaf Adolf Östfeldt* efter uppteht vederbörligt bevis, samt till vår Leda erlagde Inskriftings-penningar, blifvit vid Embetets vanliga Qvartals sammankomst den *12 Januarij 1816.* i Läran inskrifvet hos vår Embets-Bröder, Åreborna och Konsterlarne Mäster *Abrah. Korenius* i *Loviisa* Stad, samt att Han nu eller fullbände Läro-år och vederbörligt intygan om dess förhållande, samt uppvist Gesäll-prostycke, erlagt Inskriftings-penningar, blifvit från Läran lösgifven och frisagd, samt för en rättskalkens Gesäll erkänd och förklarad. Alltså hafve vi Honom *Gustaf Adolf Östfeldt* ett säkert och tillförläteligt bevis öfver allt sådant härmedelst meddela velat.

För öfrigt lunder nu till hver, af hvad Stånd och värde de vara möge, hos hvilka Gesällen *Gustaf Adolf Östfeldt* med detta vårt öppna Bref sig anmälades vorder, men i synnerhet alla In- och Utrikes varande loflige Zämpfter och Giller, ej mindre än alla redeliga Gesällskaper af den lofliga Sadelmakare Professionen, vår tjenst-vantiga begäran, att de ej allenast äro sätta till detta vårt öppna Bref och Honom *Gustaf Adolf Östfeldt* för en redelig och rättskalkens Gesäll anse och antaga vilje, utan ock låta Honom till godo njuta allt det, hvad en Gesäll af vår Profession eller hvarje orts beskaffenhet och där ödigit Handtverks bruk, vederfaras bör. det Vi med återjent vid förefallande tillfällen skola söka att bemöta och afhjupa.

Till yttermera visso, är det med nuvarande Aldermans och Bisittares egenhändiga underskrifter och Embetets vädiga Sigill bekräftadt, som skedd Helsingfors den *20* dagen af *Martii* månad. År efter Vår Herres och Dyraste Frälsares Näderika Födelse, Ettusende *Attahundra* *förade och på det Ejygonde andra.*

Fred. Grandström
Bisittare

Ofrim Blåberg
Alderman

Gustaf Wänck
Bisittare

Helsingin satulaseppien ammattikunnan Gustaf Adolf Östfeldtille 20. 3. 1822 myöntämä kisällikirja, jossa mainitaan hänen suoritaneen oppiaikansa Loviisassa, tehneen kisällinäytteen ja maksaneen kirjaamismaksut. Toisen olennaisen osan kisällikirjassa muodostaa muille ammattikunnille ja kisällikunnille osoitettu kehotus suoda ao. kisällille kaikki ne oikeudet, jotka vanhojen tapojen mukaan kisälleille kuuluvat.

mestarien ja viranomaisten vastustuksesta huolimatta.¹⁶¹ Vieraat kisällit eivät halunneet tulla työhön sellaisille paikkakunnille, missä ei saanut noudattaa vanhoja tapoja. Saadakseen saksalaisia kisällejä ja taatakseen ruotsalaisten kisällien työsaannin Saksassa eivät Ruotsinkaan viranomaiset 1700-luvulla voineet useista yrityksistä huolimatta täysin kieltää näitä kisälliveljeskuntien perinteitä.¹⁶²

Kuten mestarien niin kisällienkin yhdistykset lienevät alunperin olleet yhteenliittymiä, ns. kiltoja, lähinnä uskonnollisten rituaalien suoritusta varten.¹⁶³ *Sombart* pitää luonnollisena pohjana sukulaisuuden ja saman asuinpaikan synnyttämää yhteenliittymisen tarvetta, mikä erityisen selvästi havaitaan primitiivisillä kansoilla.¹⁶⁴ Kisälliveljeskuntien syntyä on perusteltu usealla muullakin tavalla, ja todellisuudessa asiaan ovat varmaan vaikuttaneet monet ajallisista ja paikallisista olosuhteista johtuvat tekijät.¹⁶⁵ Vaeltavista kisälleistä huolehtiminen on eräissä tapauksissa saattanut olla voimakas syy kisällien järjestöjen syntyyn.¹⁶⁶ Ammattikuntien yläasteen, mestarien yhteistoiminnan jäsenyessä ja sen saatua sekä taloudellista että poliittistakin merkitystä, mestarien täytyi välttämättömyyden pakosta sopia keskenään yhdenmukaisesta menettelystä käytettävissä olevaan työvoimaan nähden. Toisaalta kisällienkin yhteenliittymät (*Genossenschaft*) ovat miltei alkuvaiheessaan saattaneet sisältää taloudellisia seikkoja, mihin mestareiden itsekäs toiminta on työntekijäpuolen suorastaan pakottanut.¹⁶⁷ Alkuperäisestä »mestari-oppilaiden» ryhmästä nousi vähitellen erikoisasemaan perusopin saaneiden oppipoikien ryhmä, joka aikoinaan edusti juuri ammattitaitoisten palkkatyöntekijäin joukkoa. Selvän jäsentymisen ajankohta vaihtelee melkoisesti eri maissa. Esim. Kööpenhaminassa oli leipurinkisälleillä veljeskunta jo v. 1403.¹⁶⁸ Ammattikuntien säännöissä määriteltiin sittemmin ko. suhteet yksityiskohtaisesti.

Meidän maamme kisälliveljeskuntien muodostumisessa uskonnolliset syyt tuskin ovat näytelleet mitään suoranaista osaa, vaan tekijät ovat olleet luonteeltaan lähinnä sosiaalista ja eettistä laatua. Keski-Euroopan maissa mestareiden tiedetään usein vastustaneen veljeskuntien perustamista.¹⁶⁹ Meillä sen sijaan mestareiden asenne asiaan on yleensä ollut myönteinen, vieläpä aloite ja sääntöjen laatiminen ovat saattaneet tapahtua täydellisesti heidän taholtaan. Ulkomailta tavataan tosin myös myönteistä kantaa. Syynä mestareiden intoon lienee ollut työvoiman saannin helpottaminen, vastustukseen taas palkka- ym. riidat. Kisällien vähälukuisuudesta

johtuen toimi erällä seuduilla sellaisia veljeskuntia, joita ammatillisesti toisilleen läheiset kisällit olivat muodostaneet. Menettely oli yhdenmukaista itse ammattikunnissakin.¹⁷⁰

Veljeskuntaan kuuluminen oli pakollista, sikäli kuin sellainen oli paikkakunnalla. Sanonta pakollinen ei tässä yhteydessä ehkä ole aivan oikea, sillä veljeskunnan ulkopuolella oleminen merkitsi, ettei yksinkertaisesti ollut mahdollisuutta työskennellä ammattikunnan piirissä.¹⁷¹ Jos kisälli siirtyi ammattialaltansa muihin tehtäviin tai toimi maalaimestarina, kruunun palveluksessa tms. ja halusi jälleen ryhtyä harjoittamaan ammattiansa ammattikunnan puitteissa, hänen oli uudelleen pyrittävä veljeskuntaan ja suoritettava jäsenmaksut koko poissaoloajalta.¹⁷²

Kisälliveljeskuntia toimi useimmilla paikkakunnilla, missä oli ammattikuntiaakin. Lukuisimmin niitä oli maassamme jo 1600-luvulta alkaen Turussa, mutta viime vuosisadan alkupuolella tiedetään Helsingissä toimineen ainakin 12 veljeskuntaa.¹⁷³

Kisälliveljeskuntien toiminta ja tarkoitus määriteltiin säännöissä, jotka viranomaiset (joskus ammattikunta ja maistraatti, vieläpä kaupakollegio) vahvistivat.¹⁷⁴ Säännöt selittivät pääasiassa mestareiden ja kisällien välisiä suhteita ammattikuntajärjestyksen puitteissa. Toisaalta niissä oli käyttäytymisohjeita erityisesti kisällien kokouksia silmällä pitäen. Jonkinlaisia ohjesääntöjä on eräissä ammattikunnissa laadittu kisällien työ- ja käytösohjeiksi, vaikka nämä eivät olisi muodostaneetkaan varsinaista veljeskuntaa.¹⁷⁵ Alkaen sääntöjen laatimisesta ja hyväksymisestä kisällit olivat meillä melko tiukasti mestareiden valvonnan alaisia. Sääntöehdotuksella, mitä ammattikunta ei hyväksynyt tai mistä se ei antanut puoltolausetta, ei ollut mahdollisuuksia tulla vahvistetuksi. Jos kisällejä pidetään työntekijäryhmänä, niin heillä ei siis ollut oikeutta perustaa ammattialansa järjestöä eikä laatia sille toimintasääntöjä ilman työnantajien suostumusta. Tämä toiminnan rajoitus erottaa kisälliveljeskunnan perustavasti nykyaikaisesta ammattiyhdistyksestä.¹⁷⁶ Kisällien yhdistykset ovat tässä mielessä rinnastettavissa oppilaitosten puitteissa toimiviin toverikuntiin tai yliopistojen osakuntiin. Kisälliajan oppilasluonne on näin ollen ilmeinen.

Mestareiden osuus ei suinkaan rajoittunut vain sääntöjen laatimiseen, Heidän tuli valvoa myös niiden noudattamista. Ammattikuntajärjestys (1720) viittaa ainoastaan yhdessä pykälässä kisällien mahdolliseen järjestötoimintaan. Siinä lausutaan, että kisällien kokoukset ilman kahden mestarin läsnäoloa ovat kiellettyjä.¹⁷⁷ Tästä seuraa johdonmukaisesti,

että kokouksissa ei voitu ottaa esille eikä saada kisällikunnan päätöstä toimenpiteille, jotka jollakin lailla suuntautuivat mestareiden etuja vastaan. Kisällien yhdistys ei siis saattanut työntekijäin järjestönä taistella esimerkiksi parempien palkkaetujen puolesta. Kuitenkin tiedetään eri ammattialojen kisällien joskus esiintyneen melko yhtenäisesti puolustaessaan vanhoja tapojaan tai yrittäessään hankkia joitakin etuja. *Söderlundin* käsityksen mukaan kisälliyhdistysten pöytäkirjojen vaikeneminen näistä asioista johtuu siitä, että kiellettyjä kokouksia on pidetty kapakoissa ja että niissä tehdyt päätökset on tunnettu yhtä velvoittaviksi kuin pöytäkirjoihin merkityt ratkaisut.¹⁷⁸ Meillä tällaiset tapaukset ovat varmaan olleet harvinaisia. Ne edellyttivät suurempaa aloitekykyä, kuin kisälleillämme oli vielä 1700-luvulla. Viime vuosisadan alussa taas ankara virkavaltaisuus hillitsi ylemmissäkin säätyluokissa esiintyvän »kumouksellisen» toiminnan.¹⁷⁹

Kisällien kehityksen kannalta heidän yhdistyksillään oli kuitenkin yleistä kasvatusarvoa. Ne ilmentävät melko pitkälle vietyä itsehallintojärjestelmää. Veljeskuntien avulla juurrutettiin jäseniin oikeata käyttäytymistä ja keskinäistä avunantoa. Järjestöjen erilaiset luottamustehtävät (kisällivanhin, rahastonhoitaja, sihteeri, kiertokisälli jne.) olivat esiasteita myöhemmin itse ammattikunnassa ja yleensä yhteiskunnassa tuleviin toimiin. Erittäin tärkeänä on pidettävä yhdistyksen harjoittamaa tuomiovaltaa jäseniinsä nähden. Varsinaiset rikosasiat eivät luonnollisestikaan kuuluneet tähän piiriin. Veljeskunnan merkitys juridisena elimenä oli itse asiassa vähäinen, mutta kisällikunnalle julkisen, oikeudellisessa mielessä tosin hyvin rajoitetun, tuomiovallan myöntäminen merkitsi sääty-yhteiskunnan aikana tärkeätä arvontunnustusta, ja siksi annettuihin rangaistuksiin yleensä alistuttiin nurkumatta. Veljeskunta pyrki valvomaan, että sen jäsenet käyttäytyivät kelpo kisällien tavoin. Kisällikuntien pöytäkirjat kertovat etupäässä kisällien yleiseen käyttäytymiseen liittyvistä rikkomuksista. Juopottelu, kiroilu ja tappelu julkisella paikalla rangaistiin sakolla määrätyn taksan mukaan. Kokouksissa oli käyttäytyttävä hillitysti, niihin saavuttava täsmällisesti ja asiallisesti pukeutuneena.¹⁸⁰

Toisaalta oltiin tarkkoja siitä, että kisälli ei seurustellut alempisäätysten kanssa eikä suorittanut näille kuuluvia tehtäviä. Niinpä Oulun suutarinkisällien kokouspöytäkirjasta ilmenee, että erästä kisälliä sakolettiin, koska hän oli kantanut vettä palvelustytön kanssa, toista lumipallojen heitosta oppipoikien kera jne.¹⁸¹ Merkinnot paljastavat usein pikkumaista syytelyä ja sakkojärjestelmän kaavamaista noudattamista. Tarkastettuna ajan tapojen ja katsomusten valossa ne tulevat

kuitenkin ymmärrettäväksi. Kohtuullisuus, täsmällisyys, itsehillintä ja rehellisyys olivat ominaisuuksia, joita kisällikillat koettivat jäseniltään vaatia. Ottaen huomioon useimpien kisällien nuoren iän oli suorastaan eduksi, että mestarit valvoivat heidän kokouksiaan. Ajan tavan mukaan näihin liittyi tavallisesti alkoholin käyttöä, joten mestarin läsnäolo vaikutti tässäkin suhteessa hillitsevästi.¹⁸² Kisällikunnan arkun ollessa avoimena, ts. niin kauan kuin kokouksen virallinen meno kesti, oli esiintymisessä erityisesti oltava asiallinen. Tällöin tehdyt sopimattomuudet katsottiin suoritetuiksi »raskauttavien asianhaarojen» vallitessa, ja sakko oli tavallisesti ankarampi.¹⁸³ Suurimpana rangaistuksena voitiin käyttää kisällikunnasta erottamista.¹⁸⁴ Jotta kisällit muistaisivat sääntönsä, ne luettiin silloin tällöin kokouksen yhteydessä erityisesti uusia jäseniä silmällä pitäen. Kisällien käyttäytymistä kisällimajassa, jossa usein oli anniskeluoikeus, tiedusteltiin kokouksissa majan isäntänä toimivalta mestarilta. Säädösten kanta juopotteluun ja sopimattomaan seurusteluun oli torjuva.¹⁸⁵

Oma merkityksensä kisällien kehityksessä oli sillä keskinäisellä huoltotoiminnalla, mitä veljeskunnan piirissä harjoitettiin. Jäsenmaksujen ja sakkojen avulla saadut rahat käytettiin suurelta osalta asiallisiin tarkoituksiin, joskin merkintöjä kassavarojen käytöstä kokousoluen kustantamiseen myös tavataan. Sairastuneelle kisällille maksettiin avustusta, mikä hänen parannuttuaan tavallisesti tuli joko osittain tai kokonaisuudessaan suorittaa takaisin.¹⁸⁶ Kauniin kuvan toverien huolehtimisesta antaa Vaasan suutarinkisällien säännöissä ollut määräys päivystyksen järjestämisestä kuumeisen kisällin sairastuoteen ääreen.¹⁸⁷ Veljeskuntaan kuuluneen kisällin hautajaisiin saavuttiin »in corpore» ja tarvittaessa osallistuttiin hautajaiskustannuksiin. Köyhille, etusijassa mestareille ja näiden leskille, annettiin kassasta avustuksia ja lainoja. Määrätynlainen pakonalaisuus antoi kuitenkin leimansa kisällien keskinäiselle toiminnalle, olivatpa kysymyksessä sitten maksut tai yhteiset tilaisuudet.¹⁸⁸ Ammattikunnan organisaatio ja henki olivat tähän varmaan perustavana syynä.¹⁸⁹

Suhteessa valtiovaltaan ammattikunta ei meidän maassamme koskaan päässyt kehittymään sellaiselle asteelle, jolla esimerkiksi ammattijärjestöt länsimaisissa yhteiskunnissa nykyisin ovat. Ammattikunnan merkitys poliittisessa suhteessa oli melko vähäinen. Yhteiskunta valvoi heidän järjestötoimintaansakin. Maistraatin edustajan piti näet olla kokouksissa läsnä. Sen sijaan nimenomaan ammattikasvatukseen liittyviin asioihin valtiovalta ei sanottavasti pystynyt vaikuttamaan. Kisällien suhde mestareihin luettiin näihin seikkoihin. Lisäksi yhteis-

kunnan kannalta oli tärkeätä, että ammattitaitoinen palkkatyöväki ei joukkoliikkeillään häirinnyt taloudellista toimintaa. On merkille pantavaa, että kisällien itsenäisyyspyrkimykset Ruotsi-Suomessa lopullisesti tukahdutettiin ns. vapauden aikakaudella. Valtiovalta asettui palkkoja ja työkuria koskevissa asioissa säännöllisesti tukemaan mestareita.¹⁹⁰ Samalla otettiin kotimainen kisällivaellus tiukasti ammattikuntien, ulkomainen suorastaan valtion viranomaisten valvontaan. Kisälliveljeskuntien kansainvälinen yhteistyö estettiin. Söderlundin mukaan tätä voidaan pitää osana valtion suunnitelmatalouden toimenpiteissä. Kun Söderlund sanoo, että Ruotsin kisällistö ei enää 1700-luvun lopulla ollut »vapaa kansa», niin 1800-luvun alkupuolen suomalaisiin kisälleihin nähden sanonta piti vielä paremmin paikansa.¹⁹¹

Kisällivaellus

Suuri arvo ammattikuntalaitoksen oppilaskasvatuksessa on annettava opin lisäykselle, mikä saavutettiin ns. kisällivaelluksen suorituksella.¹⁹² Ruotsi-Suomen vanhimmassa ammattikuntajärjestyksessä määrättiin nimenomaan, että kisällin tuli vaeltaa 2—3 vuotta joko kotimai- tai ulkomailla hankkimassa lisää ammattitaitoa.¹⁹³ Säädös pakollisista vaellusvuosista kumottiin kyllä jo v. 1669 ja kisällin sallittiin vapaasti valita palveluspaikkansa joko kotikaupungistaan tai muualta edellyttäen, ettei hän säädettyjen maksujen vuoksi ollut mestariinsa edelleen sidottu. Mutta kisällivaelluksesta oli ehtinyt muodostua tapa, mikä tunnustettiin tarpeelliseksi nimenomaan opin saannin kannalta. *Lundellin* käsityksen mukaan mestareiden halu pitää mahdolliset kilpailijat loitolla olisi ollut syynä siihen, että he suosivat kisällivaellusta.¹⁹⁴ Ammattisäädöstemme mukaan määräaikainen kisällikausi kuitenkin oli ehdoton vaatimus, joten kilpailuajatus tässä mielessä tuskin oli ratkaiseva. Kysymykseen tuleva kilpailu voi tarkoittaa vain joko työskentelyä nurkkamestarina (kisälli otti tilauksia salassa) tai mestarin luvalla tapahtuvaa ylityötä, minkä kieltäminen herätti erityisesti naineiden kisällien osalta näissä vastustusta ja saattoi johtaa salatyöhön. Jos työnsaanti oli paikkakunnalla vähäistä, eikä mestari halunnut pitää oppipoikaansa työssä palkallisena kisällinä, esitetyllä kannalla on ollut merkitystä kisällivaellusta edistävänä tekijänä. Muuten lienee ammattiopin kartuttamista katsottava päätekijäksi.¹⁹⁵ *Nordencrantz* esitti vaelluksen alkusyyksi sen, että kun ensimmäiset käsityöläiset pohjoismaissa olivat saksalaisia, nämä halusivat lähettää oppipoikansa enti-

Kisällit tapaavat toisensa vaelluksella. Maalarimestari Söderstrandin maalaus v:lta 1848. (Turun kaup. museo)

seen kotimaahansa saamaan täydentävää oppia.¹⁹⁶ Toisaalta oppipojilla juuri kisälleiksi tultuaan luonnostaan oli voimakas halu päästä katso-
maan maailmaa ja saada työskennellä uusissa olosuhteissa, joissa ei ollut tietoaakaan heidän oppipoika-ajastaan. Siellä he voisivat alusta lähtien esiintyä kelpo kisällinä. Tämän syyn vaikutuksesta on vaikea esittää tarkkoja todisteita, mutta sen merkitys on ilmeinen.¹⁹⁷

Vuoden 1720 ammattikuntajärjestys ei tosin velvoittanut kisällejä vaeltamaan, mutta piti sitä tapana, mikä luonnostaan kuului kisällien elämään.¹⁹⁸ Alussa kysymystä on pidetty vain ammattikuntien piiriin

kuuluvana asiana — valtakuntien rajat eivät olleet nykyiseen tapaan ankarasti suljettuja — mutta jo 1700-luvulla kisällien vallusta ryhdyttiin Ruotsi-Suomessa valvomaan viranomaisten taholta. Vaellukselle lähtevän kisällin tuli ammattikunnastaan saada todistus, että hänellä ei ollut mitään selvittämättömiä asioita mestarinsa kanssa.¹⁹⁹ Suhde kisällikuntaan piti myös olla selvä, muuten saattoi joutua »mustalle listalle», josta tieto toimitettiin muille paikkakunnille aina ulkomaita myöten toisten vaeltavien kisällien välityksellä.²⁰⁰ Ulkomaille lähtevällä kisällillä taas tuli olla viranomaisten antama passi, mikä myönnettiin vain ao. ammattikunnan suosituksesta.²⁰¹ E erityisen merkittävänä on pidettävä tässä yhteydessä kisällien tiedolliseen, taidolliseen ja moraaliseen tasoon kohdistettuja vaatimuksia, jotka esitettiin vuoden 1739 hallijärjestyksessä. Hallioikeus määrättiin suorittamaan kunkin kohdalta tutkimus, mistä annetun todistuksen perusteella ao. viranomaiset vasta saivat passin myöntää. Määräystä voidaan pitää merkantilistisen ajan säännöstelynhalun tyypillisenä ilmauksena. Mutta se sisältää myös huomattavia kasvatuksellisia perusteita. Taitamattomat kisällit eivät suinkaan olleet maalle kunniaksi vieraissa maissa. Ilman riittäviä perusedellytyksiä heidän opinsaantinsa ulkomailla muodostui kyseenalaiseksi. Ulkomaisen matkustusluvan saavuttamisen tuli olla kisällille kiihokkeena, joka johtaisi hänet todella pyrkimään eteenpäin. Määräyksen ammattikasvatuksellinen tarkoitus tulee selvästi ilmi myös siitä, että samassa yhteydessä kehoitetaan hallioikeutta antamaan kisällille tietoja, mitkä seudut ammattiopin kannalta olivat edullisimmat. Näinkin pitkälle menevien vaatimusten sijoittamista hallijärjestykseen on pidettävä ilmauksena siitä, ettei ammattikasvatuksen tehostamisesta käyty keskustelu — ajateltakoon esim. *Nordencrantzin*, *Polhemin*, *Duhren* ja *Carlesonin* esityksiä — jäänyt vain turhaksi toiveeksi. Missä määrin esitettyä säädöstä todella käytännössä noudatettiin, on eri asia. Valtion toteuttamishalu ja toteuttaminen käytännössä eivät valitettavasti läheskään aina yhtyneet.²⁰²

Aivan ammattikuntalaitoksen loppuaikoina määrättiin meilläkin otettavaksi käyttöön eräänlaiset työkirjat (gesällbok), joihin työnantajien tuli tehdä merkintä kisällin palvelusajasta ja käyttäytymisestä. Näitä voidaan pitää nykyisten työtodistusten esikuvina. Mainittu työkirja oli esitettävä uudessa työpaikassa, samoin passia anottaessa.²⁰³ Näillä toimenpiteillä haluttiin estää tarpeetonta vaellusta ja toisaalta poistaa ne haitat, joita laajassa mittakaavassa tapahtunut vaellus nimenomaan kiireisinä työaikoina saattoi aiheuttaa esimerkiksi valtion suorittamien tilausten toi-

majassa tai jonkun mestarin luona ja lähtiessä annettiin eri amma-teissa sovitun taksan mukainen matka-avustus.²⁰⁸ Kisällivaelluksen käytännöllinen hoito on monella paikkakunnalla saattanut olla rat-kaisevana syynä kisälliveljeskuntien perustamiseen. Mestarit lykkäsi-vät sekä vaelluksen aiheuttamat järjestelyt että osittain taloudelliset rasituksetkin kisällien kannettaviksi.²⁰⁹

Ammattikoulutuksen kannalta tarkasteltuna kiertotyöjärjestelmää ei voi pitää onnistuneena. Se takasi kyllä mestareille, että he saivat työvoimaa ilman kilpailua, mutta kisällin oli otettava vastaan se paikka, joka hänelle vuorojärjestelmän perusteella osui.²¹⁰ Ei otettu huomioon, tarjoutuiko hänelle siinä jatkokoulutuksen kannalta todella opittavaa. Tosin eräissä ammattikunnissa oli tapana, että jos jompi-kumpi osapuoli ei ollut tyytyväinen, kisälli saattoi kaksi viikkoa tulonsa jälkeen siirtyä vuorossa seuraavalle mestarille. Tämän luo hänen oli tavallisesti jätävä muutamaksi kuukaudeksi (3—6 kk.). Ammatti-kuntajärjestyksen mukaan kisällillä olisi pitänyt sen jälkeen olla oikeus sopia palveluksesta haluamansa mestarin kanssa.²¹¹ Käytännössä kui-tenkin useimpiin kisällisääntöihin oli sisällytetty vaatimus, että vuoro-järjestystä oli noudatettava jokaisen vaihdon yhteydessä.²¹² Viranomai-set vastustivat kylläkin tässä asiassa mestareita, mutta melko huonolla menestyksellä. Valtio, aatelisto, tehtailijat ja vapaamestarit olisivat myös tarvinneet ammattitaitoista työvoimaa, mutta tiukan vuoro-järjestelmän vallitessa sellaisen saanti ammattikuntien piiristä oli melko vaikeata. Toisaalta taas yksikään kisälli ei saanut työskennellä ilman mestarin, tehtailijan yms. suojelua tai privilegiota. Tällainen kisälli joutui irtolaisuudesta virkavallan kanssa tekemisiin. Ajalle ominainen palveluspakko oli siis voimassa myös ammattikunnan epä-itsenäisiin jäseniin nähden.²¹³

Ammattikuntajärjestys varasi mestarille mahdollisuuden kirjallisesti sopia työstä vieraalla paikkakunnalla olevan kisällin kanssa. Näin saapuva kisälli ei joutunut vuorojärjestelmän mukaan sijoitetuksi, vaan hänen tuli palvella vähintään puoli vuotta ko. mestarin luona. Säädos lienee annettu lähinnä mestarien etua ajatellen, sillä täten nämä saattoivat varmasti saada sen työvoiman, minkä tarvitsivat otettuaan vastaan suuria tilauksia. Koska vaellus oli yleistä, tiedot työolosuh-teista, lisäopin saannista ja alan mestareista työnantajina yleensä kulkeutuivat paikkakunnalta toiselle. Kun oli mahdollisuus kirjeitse tai joskus toisen henkilön välityksellä sopia uudesta työpaikasta, kisällit ehkä sittenkään eivät olleet niin sidottuja paikanvaihdon suhteen, kuin vuorotyöjärjestelmä kisälliyhdistysten säännöissä tuo esille.²¹⁴

Kisällivaelluksen yleisyyden tarkka kuvaaminen tilastojen avulla on ainakin kotimaan osalta ylivoimainen tehtävä. Sekä ammatti- että kisälliveljeskuntien kirjanpito on ollut siinä määrin epätarkkaa, että varmoja numerotietoja ei voi esittää. Lienee oikeutettua olettaa miltei jokaisen kisällin vaeltaneen ainakin kotimaassa. Vaeltavan kisällin tuli suorittaa kirjoittautumismaksu veljeskunnan kassaan, jos hän pysähtyi paikkakunnalle sopimuksen mukaiseen työntekoon. Merkintä tästä samoin kuin kisällin mahdollisesti saamasta matka-avusta tehtiin yleensä veljeskunnan pöytäkirjaan. Säilyneissä pöytäkirjoissa onkin lukuisasti näitä merkintöjä sekä oman maan että ulkomaalaisten kisällien osalta. Toisena arvokkaana lähteenä voidaan käyttää säilyneitä passiluetteloja.²¹⁵ Matkustaminen kotimaasakaan ei ollut täysin vapaata, sillä matkustajan oli pystyttävä esittämään viranomaisille jonkinlainen todiste henkilöllisyydestään ja matkansa tarkoituksesta.²¹⁶ Heille oli tehtävä ilmoitus esim. työhön tulleesta kisällistä. Läänien kanslioissa on luetteloja tällaisista oleskelu- ja matkustusluvista. Niistä ilmenee, että ammattikunnat, maistraatit ja lääninkansliat ovat mainittuja todisteita jakaneet, mutta viimeksi mainittu oli varsinaisena virallisena portaana.

Eryteisesti lääninkanslioiden lupaluettelot antavat tärkeätä lisävalaistusta kisällien työmatkoihin. Näitä lähteitä tarkoin tutkimalla voitaneen kisälliemme kotimaisesta vaelluksesta saada riittävän selvä käsitys, vaikka matkustamista on tapahtunut mainittujen luetteloiden ulkopuolellakin. Lisäksi kisällien matkustustie on monesti ollut perin laskematon, niin että esim. Turusta Viipuriin myönnetyn matkustusluvan turvin kisälli on saattanut matkustaa Oulun kautta. Lyhytaikaiset työskentelyt ovat usein jääneet kokonaan viranomaisten kirjoihin merkitsemättä. Kun kisällillä lisäksi oli kisällikirjansa ja ammattikuntansa tai maistraatin antama todistus, hän ei ehkä pitänyt lääninkanslian puoleen kääntymistä välttämättömänä ainakaan silloin, kun hän ei tullut läänin pääkaupunkiin. Kisällivaellushan oli vanha tapa, ja ammattikunnan antama todistus takasi kisällille sen, ettei häntä kohdeltu irtolaisena. Lääninkanslian lupaluetteloista selviää kuitenkin, että passiton kisälli erinäisissä tapauksissa on kiireesti velvoitettu matkustamaan kotiseudulleen, joten irtolaisuuteen viittaavaa kierteilyä ei kisällienkään osalta sallittu.²¹⁷

Ulkomainen kisällivaellus Suomessa

Ulkomaisesta kisällivaelluksesta voidaan säilyneiden passiluettelojen perusteella esittää tarkkoja tietoja, koska se joutui jo 1700-luvulla viranomaisen valvontaan. Ammattikuntalaitoksen puitteissa tapahtuneen oppilaskasvatuksen kannalta sillä on oma kiintoisa merkityksensä.²¹⁸

Ulkomaalaisten kisällien matkustamista Suomessa olen jo aikaisemmin valaissut vuosien 1828—52 osalta käyttäen apuna Turun lääninkansliassa pidettyjä passiluetteloja.²¹⁹ Tutkimukseni mukaan on jakautuminen kansallisuuden ja matkustuskohteen mukaan seuraava.

Taulukko 7 Tabelle

Ulkomaalaisille kisälleille Turussa myönnettyt passit joko Suomessa oleskelua tai Pietariin ja muualle keisarikuntaan matkustamista varten vuosina 1828—52

Verzeichnis der Pässe, die in Turku in den Jahren 1828—1852 entweder für den Aufenthalt in Finnland oder für die Reise nach Petersburg oder anderswohin ins russische Kaiserreich bewilligt wurden

Kansallisuus Nationalität		Matkustuskohte Reiseziel	
<i>Ruotsalaisia</i> Schweden	1984 84,2 %	<i>Turku</i>	1095 46,5 %
<i>Saksalaisia</i> Deutsche	235 10,0 %	<i>Helsinki</i>	360 15,2 %
<i>Tanskalaisia</i> Dänen	62 2,6 %	<i>Muu Suomi</i> Übriges Finnland	467 19,8 %
<i>Norjalaisia</i> Norweger	36 1,5 %	<i>Pietari</i> Petersburg	398 17,0 %
<i>Muita</i> Sonstige	39 1,7 %	<i>Muut maat</i> Sonstige Länder	36 1,5 %
	2356 100,0 %		2356 100,0 %

Ulkomaalaisista ruotsalaiset ovat selvänä enemmistönä, vaikka ero Ruotsista oli tapahtunut jo parikymmentä vuotta sitten. Tämä saanee selityksensä osittain vanhasta traditiosta, osittain siitä tosiasiasta, että maamme käsityöläispiireissä jatkuvasti selviytyi hyvin ruotsinkielellä. Pietariin ja Baltiaan matkustaneiden suhteellinen vähyys selittynee taas siitä, että eritoten ruotsalaiset kisällit harvoin ottivat passin

Turusta suoraan Pietariin, vaan työskentelivät ensin eri paikkakunnilla Suomessa. Ehkä passin saantikin oli tällä tavoin helpompaa. Saksalaisille Suomi usein muodostui vain läpikulkumaaksi Pietarin ollessa vaelluksen varsinaisena kohteena. On jotenkin varmaa, että Suomi periferiassa olevana maana ei olisi yksin pystynyt vetämään noinkaan suurta kisällivirtaa. Mahdollisuus päästä täältä Pietarin tapaiseen keskuspaikkaan houkutteli erityisesti ruotsalaisia valitsemaan tämän tien.

Bäcksbackan kultaseppiä koskeva tutkimus mainitsee 92 ruotsalaisen kultaseppämestarin toimineen Pietarissa vuosina 1718—1809, joten Ruotsin ja Venäjän väliset sotaiset suhteet eivät suinkaan ole pystyneet katkaisemaan kansainvälistä kosketusta kisällivaelluksen alalla.²²⁰ Mainittu lähde sisältää vain hajanaisia tietoja kisälleistä, jotka eivät jääneet Pietariin mestareina ammattinsa harjoittajiksi. Vertailemalla sitä esitettyyn kisällitaulukkoon, voidaan päätellä huomattavan ulkomaalaisen kisällivirran hakeutuneen Suomen kautta Pietariin. Maamme liittäminen Venäjän yhteyteen merkitsi ulkomaisessa kisällivaelluksessa juuri Pietarin läheisyyden vuoksi vilkastumista. Toisaalta maamme joutui kärsimään niistä rajoituksista, joita keisarikunnan taholta tehtiin ulkomaiseen matkustusliikenteeseen. Kisälliltä alettiin vaatia nimenomaan jonkun mestarin tai tehtailijan kutsua, ennen kuin hänen sallittiin tulla keisarikuntaan.²²¹ Omassa maassa annetun ammattikasvatuksen puutteellisuutta todistaa se, että nimenomaan teollisuuspiirit esittivät mainittujen matkustusrajoitusten poistamista ulkomaalaisten osalta.²²²

Miksikään päätieksi maamme ei silti kisällimatkojen suhteen muodostunut. Jos näet verrataan Turun passiluetteloiden lukuja eräisiin Tanskassa merkittyihin määriin, niin vaelluksemme vähyys tulee selvästi esille. *Nielsenin* antamien tietojen mukaan kulki v. 1823 esim. Horsensin kautta 1500 kisälliä, Roskilden 1563, Kalundborgin 900 ja Koldingin 4000.²²³ Melko harvat Skandinaviaan tulleista sakalaisista kisälleistä jatkoivat näin ollen matkaansa Suomeen. Heidän päätiensä Pietariin kulki Baltian kautta. Suomen kaupungeista Turku hyötyi eniten ulkomaalaisten kisällien kosketuksesta ja kaupungin kisällikunnasta oli ajoittain lähes kymmenesosa vierasta kansallisuutta.²²⁴

Suomalaiset kisällit ulkomailla

Suomalaisten kisällien suorittama opinkäynti ulkomailla liittyi välittömänä renkaana edelliseen. Omien kisälliemme matkustamista voimme pitää silloisessa ammattikasvatustyössä vielä tärkeämpänä kuin ulkomaalaisten käyntejä täällä. Vieraat ovat luonnollisesti antaneet tärkeitä vaikutteita käsityöläistemme työpajoihin, mutta suomalaisten kisällien matkustaminen ulkomaille oli eräs olennainen osa koulutusprosessissa, ja siksi sen numeroin valaiseminen on sitäkin tärkeitä oikean käsityksen saamiseksi. Oheinen taulukko valaisee kisällien matkustamista Turusta ulkomaille.²²⁵ Matkustuskohdetta esittävään osaan mainittakoon selityksenä, että vain suomalaiset esiintyvät näissä passiluetteloissa Pietariin ja Baltiaan matkustavina. Ulkomaalaiset on lääninkansliassa merkitty toiseen luettelokirjaan, josta on yhteenveto sivulla 78.

Taulukko 8 Tabelle

Turusta kisälleille ja oppipojille myönnetyt passit ulkomaille matkustamista varten vuosina 1828—1852

Verzeichnis der Anlandpässe, die in Turku in den Jahren 1828—1832 Gesellen und Lehrlingen bewilligt wurden

Kansallisuus Nationalität			Matkustuskohde Reiseziel		
<i>Suomalaisia</i> Finnen	}	827 56,9 %	<i>Ruotsi</i> Schweden	}	862 59,3 %
<i>Ruotsalaisia</i> Schweden			<i>Pietari</i> Petersburg		
<i>Saksalaisia</i> Deutsche	}	68 4,7 %	<i>Baltian maat</i> Das Baltikum	}	31 2,1 %
<i>Tanskalaisia</i> Dänen			}		
<i>Norjalaisia</i> Norwiger	}	4 0,3 %		<i>Saksa</i> Deutschland	}
<i>Muita</i> Sonstige			}	10 0,7 %	
		1454 100,0 %			
<i>Edellisistä oppipoikia</i> Davon Lehrlinge	}	168 11,6 %			

Suomalaisten kisällien ulkomaan vaellus on mainittuna ajankohtana todennäköisesti ollut parhaimmillaan.²²⁶ Ammattikuntalaitos saavutti meillä tuolloin lukumääräisen huippunsa mestareihin ja heidän alai-siinsa nähden. Jos kiinnitetään taulukossa huomiota ensi sijassa suoma-laisten matkustamiseen, niin voidaan todeta noin 30—40 kisällin vuo-sittain lähteneen Turusta ulkomaille. Suomalaisia kisällejä työskenteli kaupungissa noihin aikoihin 500—600, joten matkustaneiden määrää on pidettävä huomattavana. Matkustuskohteista Pietari kohosi etualalle. Ajankohdan alkupuolella Ruotsi kilpaili sen kanssa melko tasaväkisesti kisälliemme jatkokoulutuspaikkana, mutta jäi sitten 1840-luvulta lähtien selvästi syrjään.²²⁷ Tähän oli osittain syynä se, että viranomaisten taholta länteen matkustamista vaikeutettiin, vieläpä se ajoittain suorastaan kiellettiin. Turku ei luonnollisestikaan ollut ainoa paikka, jonka kautta ulkomaille matkustettiin, ja passi voitiin hankkia toisten läänien kuvernööreiltä. Mutta Turku oli kuitenkin pääportti länteen suuntautuneessa matkustusliikenteessä. Lisäksi kau-punki oli maamme silloinen ammattikuntakeskus, vaikka Helsinki oli sen jo väkiluvun suhteen sivuuttanut. Niinpä Turusta myönnettiin vuosina 1840—49 kisälleille (suomal. + ulkom.) yhteensä 574 passia ulkomaille matkustamista varten, kun vastaava luku Helsingin läänin-kansliassa oli 177. Turussa työskenteli noin kolmasosa kisälliemme kokonaisuudesta ja näistä matkusti vuosittain ulkomaille noin 35. Olettaen matkustuksen yhtä vilkkaaksi muualta ulkomaille lähteneiden kisällien määräksi saataisiin suunnilleen 100 vuotta kohden. Länteen päin suuntautunut vaellus on varmaan pääasiallisesti käynyt Turun kautta, kun taas keisarikuntaan suuntautunutta opinkäyntiä on tapah-tunut runsaasti ohi Turun lääninkanslian passimyönnytyksin.

Verrattaessa Turun kautta saapuneiden ja lähteneiden kisällien mää-rää toisiinsa edellisten luku voidaan todeta huomattavasti suuremmaksi. Erotus johtuu osittain siitä, että osa ulkomaalaisista on palannut koti-maahansa toista tietä tai kotimatallaan käyttänyt Turkua vain läpi-kulkutienä pysähtymättä enää kaupunkiin työskentelemään. Lisäksi useat vieraista kisälleistä jäivät maahamme vakituiseksi asumaan ja avioituivat täällä tai kutsuivat tänne perheensä, kuten passiluette-loista ja ammattikuntien pöytäkirjoista voidaan todeta. Vastavuoroon maamme menetti kisällivaelluksen johdosta useita pystyviä miehiä, jotka jäivät ammattinsa harjoittajiksi ulkomaille, erityisesti Pietariin.²²⁸ Taulustolaitoksen alkuvuosina useat tilasto- ja talousmiehet huomauttivat, kuinka vahingollista maalle oli, kun kisällien ja oppi-poikien maastamuuton johdosta jatkuvasti menetettiin elinkelpoista

työvoimaa. Tällä huomautuksella on tuskin voitu tarkoittaa tavanmukaista vaellusta.²²⁹ Maastamuuton suuruutta kuitenkin tuolloin liioiteltiin, kuten myöhemmät tutkimukset ovat osoittaneet.²³⁰

Perinnäinen kisällivaellus saattoi toisaalta houkutella aiheettomiin paikanvaihdoksiin, toisaalta luoda levotonta vaellushenkeä, mistä ei ammatin oppimisen kannalta ollut etua. Passin käyttöönotto hillitsi tätä jo osaltaan, samoin vaelluskirjat, joihin merkittiin palvelusajat ja lausunto kisällin käyttäytymisestä eri työpaikoissa.²³¹ Suomen osalta kisällivaelluksen tuskin koskaan voidaan sanoa saavuttaneen liiallista laajuutta, kuten eräissä maissa tapahtui.²³² 1800-luvulla poliittiset syyt taas aiheuttivat sen, että eri maat asettivat esteitä kansainväliselle vuorovaikutukselle ammattiopin, vieläpä opetuksen hankinnassa yleensäkin.²³³ Toisaalta ammattikoulujen ja -kirjallisuuden nousu osaltaan vähensi vaelluksen tarvetta. Aikoinaan kisällivaellus kuitenkin oli sekä ammatillisessa että yleissivistyksellisessä suhteessa tärkeä tekijä. Oppipoikana saadun peruskoulutuksen jälkeen se seurasi välttämättömänä jatkokoulutusvaiheena. Kisälli täydensi ammatillista tietoaan ja taitoaan ja kuljetti sitä paikkakunnalta toiselle. Mestarit muodostivat ammattikunnassa staattisen ryhmän. Kisällit taas toimivat ammattialansa keksintöjen liikkuvina levittäjinä kansainvälisestikin. Ammattitaidon oppimisessa on paljon seikkoja, joissa vain välitön havainto on kyllin tehokas opettaja, erityisesti silloin kun tekniikka perustuu miltei yksinomaan empiriaan. Vaellusvuosien myönteinen merkitys ei rajoittunut ammatin teknillisen taidon kartuttamiseen. Vieraat seudut, ihmiset ja tavat olivat omansa avartamaan katsomusta, kypsyttämään kokemattomasta nuorukaisesta vähitellen miehen, joka sitten itsenäisesti pystyi harjoittamaan ammattiaan. Vielä vuosisata sitten koulumuotoinen perusopetus oli maassamme miltei olematonta ja tällöin vaellusaika oli terveellistä elämäntapaa. Eri kansojen välisten kulttuurisuhteiden solmijoina vaeltavat kisällit ovat suorittaneet työtä, jonka merkitystä ei ole vähäksi arvioitava. Maantieteellisesti syrjässä sijaitsevalle Suomelle heidän panoksensa on ollut vielä suurempi kuin kulttuurin rintamaitten asukkaille. Periaatteessa viranomaisemme suhtautuivatkin myönteisesti kisällivaellukseen aina ammattikuntalaitoksen loppuun asti.²³⁴

Kisälli työssään

Vuoden 1720 ammattikuntajärjestyksen kahdeksas kappale keskittyy mestarin ja kisällin välisten suhteiden tarkasteluun. Peruspiirre on ymmärrettävästi mestarin etua katsova. Kuitenkin laki tarjoaa kisällille takeet palkasta, jonka suuruuden sekä maksuaikojen ja -tapojen määrääminen jätetään mestareiden ja kisällien keskinäiseksi asiaksi. Näistä määräyksistä saa turhaan etsiä kohtia, jotka korostaisivat ammattikoulutuksen luonnetta esimerkiksi töiden järjestelyn suhteen. Asia oli jätetty mestareiden ratkaistavaksi, kuten oli laita oppipoikiinkin nähden. Tässä mielessä kisällit esiintyivät lain valossa miltei täydellisesti palkkatyöntekijäin ryhmänä, vaikka toisaalta heidän ammatillista kehittymistään pidetään selviönä ja oletetaan heidän aikanaan kohoavan korporaation ylimmälle portaalle. Oppipoikien tai paremmin heidän vanhempiansa tekemien sopimusten rinnalla kisällien suhdetta mestareihin on pidettävä omalaatuisena työsuhteena, jolla oli edelleen ammattikasvatuksellista sävyä.²³⁵

Missä määrin mestarit todella pyrkivät kehittämään kisälliensä ammattitaitoa, on hyvin vaikea sanoa. Mitään suunniteltua koulutusohjelmaa ei ollut. Jotkut mestarit ovat suorastaan varoneet paljastamasta ammattinsa hienoimpia »niksejä». Esimerkiksi räätälit eivät kovin mielellään perehdyttäneet kisällejä hyvän leikkuutaidon salaisuuksiin. Opettamisen suhteen kaikki tapaukset aina kisällin parasta katsovasta mestarista taitojaan salailevaan työnantajaan asti lienevät esiintyneet. Tietojen ja taitojen kartuttaminen on suurelta osalta jäänyt kisällien oman yritteliäisyyden varaan.²³⁶ Jos mestari on ollut taitava ja hänellä on ollut monipuolisia tilauksia, niin kisälli on pelkästään näkemismenetelmällä vuosien kuluessa oppinut uusia asioita, kun taas työn joutuisuutta kartutti tehtävien toistuva suorittaminen. Mestari ja hänen apulaisensa työskentelivät yleensä samassa huoneessa, joten opinhaluisella kisällillä oli mahdollisuus havaintojen tekoon. Antamalla toisarvoisia tehtäviä mestarit saattoivat hidastuttaa kisällien kehittymistä ammatin monipuolisiksi taitajiksi. Koska työn osittelu oli ajalle vierasta, menettely tuskin sai kovin haitallisia seuraamuksia. Lain mukaan mestarit taas eivät saaneet käyttää kisällejä muissa kuin ammattiin liittyvissä tehtävissä.²³⁷ Kisällit ottivat asian usein enemmän arvokysymyksenä kuin ammattikoulutusasiana. Toisarvoisten tehtävien suorittamiseen syyllistyneitä sakotettiin, eikä asiaan yleensä vaikuttanut se, oliko teko suoritettu mestarin painostuksen tai erikoislaatuisten olosuhteiden johdosta vai esimerkiksi auttamisen halusta. Jos joku mestari ei kohdellut kisällejä näiden

katsoman arvon mukaisesti, nämä saattoivat ryhtyä joukkomielenosoitukseen.²³⁸ Tällöin vapauden periaate monesti muutettiin yksilöä rasittavaksi pakoksi, kuten saattaa käydä nykyisissäkin ammattijärjestöissä.

Toisaalta kisällin tuli tarkoin huolehtia töistään ja korvata mahdollisesti aiheuttamansa vahingot. Hän ei saanut pitää ylimääräisiä vapaa-päiviä eikä myöskään työskennellä vapaa-aikoina omaan laskuunsa ilman mestarin lupaa. Rikkomuksista oli suoritettava sakkoja ammattikunnan kassaan. Samat kiellot tavataan useimmissa kisällisäännöissä. Kisällit veloitettiin aamusta varhain myöhään iltaan työskentelemään utterasti. Heidän huolekseen oli tavallisesti uskottu oppipoikien herättäminen sekä näiden opettaminen ja valvonta mestarin poissaollessa. Kun kisällit asuivat varhaisimpina aikoina miltei poikkeuksetta mestarin luona, he olivat yleisen käyttäytymisen suhteen mestarinsa isäntävallan alaisia. Kisällien oli saavuttava iltaisin määräaikaan kotiin ja muutenkin käyttäydyttävä säädyllisesti. V a p a a n m a a n a n t a i n v i e t t o mainitaan erityisesti kielletynä asiana. Kiellon olemassaolo todistanee tavan yleisyyttä. Säädökset antavat sen kuvan, että kisällien käyttäytymistä pyrittiin tehokkaasti valvomaan niin työssä kuin vapaa-aikoinakin. Kisällejä pidettiin korporaation piirissä edelleen alistetussa asemassa. Jos kisällillä muutaman vuoden kuluttua oli mahdollisuus päästä mestariksi, asian suhteen tuskin on huomautettavaa. Kisällit olivat juuri nuorukaisiän sivuuttaneita ja tarvitsivat erityisesti vaelluspaikoissaan valvontaa. Mutta ammattikuntien muututtua varsinkin keski-Euroopassa suljetuiksi, monet eivät saattaneet toivoa nopeaa pääsyä mestariksi. Vaellusvuosien aikana kisälleillä tosin oli mahdollisuus hankkia tietoonsa kaupunki, missä mestariksi pääsy kohtaisi vähiten vaikeuksia. Tästä huolimatta kisälliaika venyi pitkäksi ja mestarinarvon saavuttaminen näytti kaupungissa vaikealta.²³⁹ Vastoin perinnäisiä tapoja monet vaelluksen lopettaneet kisällit solmivat avioliiton ja toivat näin uuden ongelman ammattikunnan piiriin.

Kisälli ja avioliitto

On esitetty hyvinkin useita kisällien naimittomuuden vaatimuksen syitä. Kisällin avioliitto katsottiin yleisen käsityksen mukaan loukkaukseksi vallitsevia siveyssäntöjä vastaan.²⁴⁰ Aikoina, jolloin kisälliksi tultiin nuorena ja määräajan kuluttua voitiin melkoisella varmuudella päästä mestariksi, kisällikautta pidettiin ilmeisesti niin ammatin oppimisen kuin kansalaiskasvatuksenkin

kannalta kypsymiskautena. Naimattomuuden vaatimusta ei siis millään tavoin voi pitää epänormaalina, sillä avioliiton solmimisen ehtona on osapuolilta aina vaadittu tiettyä kypsyttää, mikä laadultaan ja määrältään on suuresti riippuvainen yhteisön rakenteesta. Käsite nainut kisälli oli jollakin tavoin vieras ammattikuntien perinnäisessä organisaatiossa. Useissa vanhoissa ammattikuntasäännöissä vaadittiin mestariksi pääsyn ehtona nimenomaan naimattomuutta.²⁴¹ Naimisiinmeno ennen mestaruutta sekä loukkasi vanhoja käsityksiä että aiheutti kitkaa korporaation käytännöllisessä toiminnassa. Kisällit itsekin katsoivat avioliiton jonkinlaiseksi rikokseksi veljeskuntaa kohtaan. Nainut kisälli ei näet enää ollut siinä määrin vapaa mukautumaan veljeskunnan henkeen ja yhteisiin päätöksiin. Toisaalta mestaritkaan eivät olleet suopeita naineita kisällejä kohtaan. Nämä näet perheensä elatuksen vuoksi halusivat parempaa palkkaa. Kun he eivät voineet asua mestarin luona, niin heidän valvontansa oli vaikeata. Naineet kisällit tuskin siveellisessä suhteessa kaipasivat valvontaa, mutta — ja tämä oli mestareiden mielestä pahinta — he juuri olivat alttiita suorittamaan ammattikuntajärjestyksen kieltämää salatyötä ja toimimaan siten mestareiden kilpailijoina. Taloudellinen kilpailu synnyttää yhtä herkästi pieniä kiistoja kuin suuria sotiakin, joten mestareiden asennoituminen on täysin ymmärrettävä. N a i m a t o n k i s ä l l i oli ehkä vaikeammin käsiteltävissä, mutta hän ei ollut mestarin kilpailija taloudellisessa mielessä.

Käyttämänsä materiaalin perusteella *Söderlund* päätyy toteamiseen, että nainut kisälli oli Ruotsi-Suomessa poikkeusilmiö aina 1700-luvun puoliväliin asti.²⁴² Näin oli laita siitä huolimatta, että v a l t i o v a l t a julkisesti a s e t t u i p u o l t a m a n naineita kisällejä, jopa lupasi näille lyhennystä pakollisen kisälliajan suhteen.²⁴³ Valtion suojeleminen on ymmärrettävissä lähinnä väestöpoliittisena toimenpiteenä. Vuosisadan loppupuolella kisällien avioliitot tulivatkin yhä yleisemmiksi eritoten muutamilla ammattialoilla. Niinpä v. 1790 Tukholman suutarinkisälleistä jo 1/3 oli naineita. Syntyneiden vastakohdientien suuruutta osoittaa se, että naimattomat suutarinkisällit muodostivat oman veljeskuntansa, missä siis naineita ei ollenkaan suvaittu.²⁴⁴ Myös Kööpenhaminassa tiedetään eräissä ammattikunnissa kisälleillä olleen omat arkkunsa siviilisäädyn perusteella. Naineita kisällejä ei Tanskassa 1800-luvun alkupuolellakaan ollut juuri muualla kuin pääkaupungissa.²⁴⁵ Vanha tapa aiheutti kuitenkin sen, että nainut kisälli usein sai luopua toiveistaan päästä mestariksi. Hän tyytyi työskentelemään kappalepalkalla kotonaan, toimi patustajana (Bönhase) tai vetäy-

tyi maaseudulle. Eräillä paikkakunnilla naineet kisällit ovat vaikuttaneet merkittävästi ns. esikaupunkiasutuksen syntyyn.²⁴⁶ Heidän taloudellinen asemansa oli useimmissa vapauksissa hyvin vaikea.

1800-luvun puolelle siirryttäessä kisällien naimattomuuden vaatimus alkoi vähitellen heiketä.²⁴⁷ Esimerkiksi Helsingin kirjansitojien ammattikunnan 20 mestarista 4 oli solminut avioliiton jo ennen mestariksi tuloaan. Tosin nämä kaikki olivat joko ulkomailta tulleita tai toisella paikkakunnalla toimivia, joten heillä oli erikoissyytä takanaan.²⁴⁸ Sikäli kuin mestariksi pääsyä yritettiin estää tällä syyllä, asia meillä senaatin ratkaisemana päättyi kisällin eduksi.²⁴⁹ Kisällien naimisiinmenon yleisyyttä kuvastaa myös se, että perheellisiä kisällejä alkaa tavata kisällivaellusta suorittavien joukosta. Niinpä v. 1846 matkusti Turusta Tukholmaan 25 ruotsalaista kisäliä, joista 8 varmasti oli naimisissa.²⁵⁰ On täysi syy olettaa, että naineet kisällit eivät niin lukuisasti lähteneet vaellukselle kuin naimattomat. Kun vaeltavien kokonaismäärästä noinkin suuri osa oli naineita, kisällien naimisiinmenoa täytyy pitää viime vuosisadan puolivälissä jo yleisenä tapana.

Kisällin opintien keskeytyminen avioliiton johdosta kuuluu ammattikuntien murroskauteen. Avioliiton salliminen poikkeustapauksissa osoittaa organisaation yritystä mukautua muuttuneisiin olosuhteisiin.²⁵¹ Mestaruuden viivästyessä havaitaan näet kohtuuttomaksi vaatia naimattomuutta varttuneeseen ikään ehtineeltä mieheltä. Valtion kannanotto tuki — ehkä tässä ainoassa asiassa — kisällien menettelyä. Siksi ammattikuntajärjestyksin julkisesti salli kisällien avioliiton — salainen vastarinta on eri asia — mutta vaati naineelta kisälliltä samat velvoitukset kuin naimattomaltakin. Ammattikunnan kasvatusjärjestelmän ymmärtämisen kannalta niiden tunteminen ja tarkastelu juuri tästä näkökulmasta on välttämätöntä. Vaikka kisäli oli ammattikunnassa palkkatyöntekijä, niin nimenomaan mestariksi pääsyn ammatilliset vaatimukset luovat kisällikauteen selvän ammattikasvatuksellisen tendenssin.

4. Pääsy mestariksi

Missä määrin kisällit kisällikautenaan todella pitivät silmällä ammattitaitonsa ja -tietonsa kartuttamista, on vaikea ratkaista. Kysymys on ollut siinä määrin henkilökohtainen. Nuori kisäli tuskin antoi tämän asian painaa mieltänsä, mutta muutaman vuoden kuluttua jokainen heistä varmaan joutui pohtimaan mahdollisuuksiaan päästä itsenäiseksi ammatinharjoittajaksi, mestariksi. Tässä suhteessa ammattikunnan luoma koulutusjärjestelmä periaatteessa poikkesi

nykyaikaisessa teollisuudessa vallitsevasta ammattikoulutuksesta. Edellisessä siis alunperin ajateltiin jokaisen alalle antautuneen oppija kisällivuosien jälkeen kohoavan mestariksi, jälkimmäisessä taas pidetään silmällä vain työntekijäasteen koulutusta ja eteenpäin pääsy on kokonaisuutta ajatellen harvinaista ja onnistuu vain tarmokkaille yksilöille. Mestariksi pääsyn tahallinen vaikeuttaminen ammattikuntien piirissä ei muuta itse periaatetta, eivät myöskään nykyisen ammattikasvatuksen pyrkimykset porrastavan koulutusjärjestelmän luomiseen.

Pääsy ammattikuntaan piti v:n 1720 asetuksen mukaan olla meillä avoin, ts. jokainen perusehdot täyttävä kisälli sai pyrkiä mestariksi. Ammattikuntien itsekkäät sulkeutumispyrkimykset, joita varsinkin ulkomailla esiintyi järjestelmän alkua ajoilta lähtien, sotivat sen kasvatustajärjestelmän periaatteita vastaan. Mestarien menettely on nimenomaan taloudelliselta kannalta ymmärrettävää. Riittävä työvoimareservi piti palkkatason alhaalla, joten mestarin asema yrittäjänä tuli turvatuksi. Juuri mestarin yrittäjän asema ja toisaalta organisaation kasvatuksellinen kontinueetti joutuivat erityisesti industrialismin murroskaudella ristiriitaan, minkä merkitystä ei ajoissa ymmärretty. Ammattikuntien kesken ei ollut riittävää yhteistoimintaa, eikä valtionkaan taholla vielä tajuttu ammattikasvatuksellisen tekijän suurta merkitystä. Asiaa ajateltiin yksipuolisesti elinkeinoelämän vapauttamisen merkeissä ja ammattikunnissa taas yrittäjän aseman turvaamisen kannalta. Vallitseva ristiriitaisuus ilmenee meillä selvästi ammattikuntajärjestyksen kisälleille takaamasta oikeudesta päästä mestariksi, ja toisaalta porvarissäädylle annetuista privilegioista elinkeinonharjoituksessa. Molemmat olivat valtiovallan hyväksymiä!

Mestariksi pääsy oli ammattikunnassa siksi merkittävä asia, että lainsäädäntö antoi siitä melko yksityiskohtaisia määräyksiä.²⁵² Vaikka muut ammattikoulutusta koskevat säädökset tulivat ammattikunta-asetuksiin verraten myöhään, niin mestariksi pääsyn ehdot esiintyivät niissä jo alkuaikoina. Asia on ymmärrettävä ajan hengen valossa. Kysymys ei ollut yksin ammatillinen, vaan suurelta osalta myös yhteiskunnallinen. Koska yhteiskunnan toiminta perustui säätyjärjestelmän pohjalle, ammattikunnan täysivaltainen jäsen sai tiettyjä oikeuksia ja velvoituksia, jotka ovat nykyiselle ajalle vieraita. Ammattikunnan organisaatiolle oli kuitenkin olennaista, että sen koulutusjärjestelmä pyrki tekemään kasvattinsa kypsäksi kantamaan velvoitukset ja käyttämään asiallisesti saatuja oikeuksia. Ammattikasvatuksen

kannalta ne vaatimukset ovat perustavia, mitkä kohdistuivat nimenomaan pyrkijän teknilliseen suorituskyykyyn eli varsinaiseen ammattitasoon.

Muodollisesti pyrkiminen ammattikuntaan tapahtui siten, että kisälli jätti asiaa koskevan anomuksen ammattikunnan käsiteltäväksi joko säännöllisessä tai tavallisesti ylimääräisessä kokouksessa. Hän esitti kisällikirjansa ja palvelustodistukset, joista tuli ilmetä nuhteeton palvelu ja kisällimaksujen suoritus. Tavallisesti jätettiin myös papin-todistus. Jos ammattikunnalla ei ollut mitään huomautettavaa, määrättiin näytetyö jonkun mestarin luona tietyn ajan kuluessa suoritettavaksi ja samalla pari mestaria valvojiksi.²⁵³

Ammattitasoon kohdistuvat vaatimukset

Eräänlaisena perusvaatimuksena ammattikuntalaitoksen koulutusjärjestelmässä voidaan pitää sitä, että perusoppi oli hankittu pystyvän ammattimiehen alaisena oppikautena.²⁵⁴ Tästä pyrkijän piti esittää todistus. Kun itsenäisiä ammattikuntia ei ollut joka kaupungissa, niin ammattikuntien nurja suhtautuminen muualla hankittuun oppiin on tavallaan perusteltua. Muodollisesti epäpätevän opettajan työhön suhtaudutaan aina tietyin varauksin. Ammattikunnan hyväksymä mestaruus oli joka tapauksessa eräs tae opettajan kelvollisuudesta. Jos tähän olisi pystytty vielä liittämään koulutuksen tehokas valvonta, silloinen oppilaskasvatusjärjestelmä olisikin päässyt pitemmälle, kuin mihin nykyinenkään aika pystyy. Muodollisesti ei oppilaskauden ammatilliseen menestymiseen voitu kiinnittää huomiota, sillä kisällikirja tai oppitodistus ei sisältänyt eriteltyä arvostelua, vaan tyytyi ylimalkaiseen sanontaan. Kisällinäytteen suorituksen yhteydessä tähän olisi tarjoutunut mahdollisuus, mutta menettely ei ehtinyt ammattikuntalaitoksen aikana vielä vakiintua. Työnäytteen vaatiminen siihen liittyvine piirustuksineen merkitsi ammattikoulutuksen kannalta hyvää yritystä. Sunnuntaikoulun tiedollinen panos ei sinänsä liittynyt käden taitavuuden kehittämiseen, mutta oppilaskauden vaatimuksiin liitettynä se oli ammattikuntien loppuaikoina eräs ehto mestariksi pyrittäessä.

Mestari vaatimuksen yhteydessä myös kisällikauden koulutusluonne tulee selvästi esille. Kisälliä pidettiin välttämättömänä praktiikka-aikana, missä menestymisen otettiin periaatteessa huomioon, kun taas toisaalta voitiin kypsytymättömyyden johdosta pidentää asetuksen säätämää minimaalia, kolmea vuotta.²⁵⁵ Myös muualla kuin ammattikunta-

mestarin palveluksessa, esim. valtion, tehtailijan tai aatelismiehen luona, suoritettu työ piti lain mukaan laskea hyväksi, mutta tämän suhteen ammattikunnat hyvin usein pyrkivät tekemään esteitä.²⁵⁶ Kisällivaellus ei ammattikunta-asetuksen mukaan ollut pakollinen, mutta käytännössä miltei jokainen kisälli joutui sen suorittamaan. Monella mestarilla ei yksinkertaisesti ollut jatkuvasti työtä kisälleilleen, joten nämä joutuivat vaeltamaan etsiessään uutta työpaikkaa. Ammatilliselta kannalta vaellusta voidaan pitää myönteisenä vaatimuksena aikaisemmin esitetyin rajoituksin. Kisälli on varmasti mestariksi pyrkiessään maininnut vaelluspaikat ammattipätevyyttään osoittavana seikkana.²⁵⁷ Kun vaelluskirjat tulivat käyttöön, ne esitettiin mestariksi pyrittäessä ammattikunnalle.

Jotta ammattikunta voisi ratkaista mestariksi pyrkivän kisällin mahdollisuudet toimia itsenäisenä ammatinharjoittajana, pidettiin suotavana, että kisälli toimisi jonkin aikaa eräänlaisena sijaismestarina (Werkgesell, mästaresven). Vaatimus ei ollut ehdoton, mutta ammattikuntajärjestys suositteli nimenomaan tätä menettelyä.²⁵⁸ Käytännössä tämä merkitsi sitä, että kisälli joko vuokrasi ammatin harjoittamisen oikeuden tai toimi vanhimpana jonkun mestarin lesken työpajassa. Leskellä oli oikeus miehensä ammatin jatkamiseen sillä nimenomaisella ehdolla, että töistä ja oppipoikien koulutuksesta vastasi pystyvä kisälli.²⁵⁹ Tällainen menettely oli kisällien koulutusta ajatellen kieltämättä asiallinen, sillä näin kisälli joutui suorittamaan itsenäistä työtä. Kun hänen työnsä tuloksia saatiin tarkkailla pitkäkhön ajan kuluessa, niin arvostelu voitiin suorittaa kyllin lavealla pohjalla. Tähän verrattavissa oli se menettely, että kisälliltä vaadittiin mestariksi pyrkimisen tapahduttua eräänlainen koevuosi (Sitzjahr) asianomaisella paikkakunnalla.²⁶⁰

Tärkein ammattitaidollinen vaatimus oli kuitenkin ns. mestarin äyte, ammattialaan liittyvä työ, minkä perusteella pyrkijän ammattitaito lopullisesti arvosteltiin.²⁶¹ Näytteen määräämistä kisällin tuli anoa ammattikunnalta tai vastaavasti hallioikeudelta.²⁶² Joskus ammattikunta saattoi kieltäytyä näytteen määräämisestä joistakin pikkumaisista syistä, mutta valitusteitse se voitiin tähän velvoittaa.²⁶³ Todettuaan pyrkijän täyttävän mestariksi pääsyn muodolliset ehdot ammattikunnan tuli määrätä työnäyte, sen suorituspaikka ja -aika sekä valvovat mestarit. On ymmärrettävää, ettei yleisessä ammattikunta-asetuksessa voitu mainita suoritettavia töitä yksityiskohtaisesti, mutta ammattikuntien säännöissä esineitä kyllä nimetään.²⁶⁴ Vuoden 1720 ammattikuntajärjestys määritteli asian

yleisesti ottaen melko osuvasti. Näytteen tuli olla ajanmukainen, kelvollinen ja käyttökelpoinen. Ammattikuntien mahdollisuutta vaikeuttaa pyrkijän pääsyä sopimattomilla töillä koetettiin täten estää. Kun ammattikunta veloitettiin lunastamaan tekijältä kaupaksi kelpaamaton hyväksytty näyte-esine, tämä tavallaan pakotti pysymään työn määräämisessä elämänläheisyyden kannalla.²⁶⁵ Väärinkäytöksiä ei voitu täysin poistaa, mutta myöhemminkin valtiovalta koetti tukeassa asiassa mestariksi pyrkiviä kisällejä.²⁶⁶

Työn valmistamista tarkastuksen alaisena voidaan pitää ilman muuta asiallisena vaatimuksena. Tällöin pyrkijällä ei ollut mahdollisuutta käyttää vierasta apua. Kun valmistus tapahtui jonkun ammattikuntamestarin työpajassa ja lisäksi kaksi tarkastajamestaria saattoi yllättäen tulla seuraamaan työn kehittymistä, vilpillisen menettelyn mahdollisuutta ei ollut. Paikalleen osuvana on pidettävä myös vaatimusta työn suorituksesta kohtuullisessa ajassa. Hyvään ammattitaitoon on näet työn kelvollisuuden ohella luettava myös suorittamisnopeus. Sitä ei voitu vaatia nuorelta kisälliltä, mutta kädenvaraista työtä suorittavalle mestarille se oli tärkeä. Ammattitaidon arvostelussa joutuisuudelle on aina annettava riittävä merkitys. Valitettavasti aikavaatimustakin käytettiin joskus väärin, kun työn suoritukselle määrättiin liian lyhyt aika, jolloin laatu kärsi ja näyte voitiin hylätä.

Vaikka ammattikunta-asetus koetti suhtautua objektiivisesti, vieläpä suopeastikin mestariksi pyrkiviin, niin nimenomaan näytetyön arvostelussa jäi aina mahdollisuus subjektiivisille tulkinnoille. Ammattikunta edusti alansa ammatillista tuntemusta, joten arvostelu oli jätettävä sille. Asetus lausui kuitenkin, että mitään pikkumaista ja tarpeetonta hylkimistä ei arvostelussa saanut esiintyä. Lisäksi pyrkijällä oli mahdollisuus valittaa maistraattiin, jopa kauppakollegioon (senaattiin) asti ammattikunnan hylkäävästä päätöksestä.²⁶⁷ Valittaminen oli kuitenkin aikaa ja kustannuksia vaativa, joten siihen ei aina turvauduttu. Hylkäystuomiossaan ammattikunta saattoi salaisesti laskelemoida näin, sillä valitusta tutkittaessa paljastui joskus, että todelliset syyt näytteen hylkäämiseen olivat laadultaan muita kuin ammatillisia. Jos kisällin esittämä työnäyte hylättiin ja pyrkijä tyytyi päätökseen, hänen tuli edelleen työskennellä kisällinä.²⁶⁸ Asetus kielsi sakottamasta yrittäjää. Tämä määräys merkinnee, että tuollaista menettelyä oli esiintynyt. Epäonnistunut yritys toi jo sinänsä siksi paljon taloudellista tappiota, puhumattakaan mielenkarvaudesta, että lainlaati ja piti sakottamista kohtuuttomana.

Ammattikoulutuksen ja korkean ammatillisen tason säilyttämisen kannalta täytyi luonnollisesti olla mahdollisuus hylätä mestarinäyte. Ammattikuntalaitoksen kunnioitettavimpia puolia oli juuri pyrkimys korkealaatuiseen tuotantoon. Käsitteellä mestari ymmärrettiin silloin todella ammattinsa taitajaa, johon tilaaja saattoi varmasti luottaa. Ammattiarvojen vallatonta käyttöä, mikä on meidän ajallemme ominaista, ei voinut ammattikuntalaitoksen organisaatiossa sen parhaimmillaan ollessa esiintyä. Perusteellinen koulutuskausi ja erityisesti vaativa mestarinäyte karsivat kykenevämmän aineksen organisaation piiristä. Edellä on mainittu siitä, että jokaisella ammattikuntalaitoksen kasvatusjärjestelmään antautuneella oli periaatteessa oikeus ja mahdollisuus aikanaan päästä mestariksi.²⁶⁹ Tätä ei kuitenkaan ole ymmärrettävä niin, että mestarin aseman saavuttaminen olisi tullut omalla painollaan, pelkästään »virka-vuosien» perusteella. Pyrkijän oli alistuttava pitkän oppikauden vaikeuksiin ja hankittava ammattitaito, mikä mestarinäytteen tulikokeessa tarkasti punnittiin.²⁷⁰ Mestariksi pääsy oli siis periaatteessa kaikille avoin, mutta käytännössä aseman saavuttaminen vaati sitkeyttä ja ponnistuksia sekä eräitä käytännöllisiä taipumuksia ja niiden pohjalle rakentuvaa ammattitaitoa. Näin aikaansaatu luonnollinen karsinta ei ole ristiriidassa esitetyn periaatteen kanssa — se täytyy siihen sisällyttää, jotta periaate voisi olla asiallinen. Käytännössä kisällikausi ei ammattikuntienkaan piirissä muodostunut kaikille pelkäksi välivaiheeksi, vaan suoranaiseksi elämänosaksi. Teollisuudessa sen sijaan ei voida puhua kaikkien osalta edes periaatteellisesta mahdollisuudesta.

Luonnollista karsintaa on mestariksi pääsyssä ollut alusta lähtien, samoin määrättyjä eksklusiivisia ilmiöitä, joskin viimeksi mainitut kieltämättä ajan mittaan lisääntyivät.²⁷¹ Tosin niistä puhuttaessa tehdään usein yksityistapauksista liian laveita yleistyksiä. Eri ammattikunnissa ja paikkakunnilla vallinneita erikoisuuksia kootaan yhteen ja tulosta esitetään myöhäisen ammattikuntalaitoksen tyyppikuvana. Lisäksi monet ns. epäkohdista syntyivät industrialismin murroskaudella, jolloin ammattikunnat taloudellisten vaikeuksien uhatessa pyrkivät sulkeutumisella säilyttämään entisen asemansa tajuamatta talous- ja yhteiskuntaelämässä tapahtuvia perustavia muutoksia. Ainakin Suomen osalta tavanomaiset kuvaukset ovat vahvasti liioiteltuja. Mestaruuden aiheettomat epäykset muodostavat käytetyn materiaalin valossa pienen vähemmistön hyväksytyjen määrästä.²⁷²

Maistraattien ja senaatin (kauppakollegion) kontrolloiva asema on varmaan vaikuttanut tervehdyttävästi.

Mestarinäytteeseen liitettiin viime vuosisadalla yleisesti v a a t i m u s t y ö h ö n l i i t t y v i s t ä p i i r u s t u k s i s t a . Sunnuntaikouluasetus toi tämän lisäyksen pakollisena useimpiin ammattikunta-ammatteihin.²⁷³ Tosin sellaiset lukumäärältään suuret ammattiryhmät kuin räätälit, suutarit, sepät ja leipurit jätettiin vaatimuksen ulkopuolelle. Silloinen aika ei siis pitänyt piirustustaitoa noissa ammateissa vielä välttämättömänä. Sama sunnuntaikouluasetus koettiin muuten houkutellessa kiskalle laajan ammattitietouden hankintaan lupaamalla tavallista suuremman fysiikan, kemian ja lasku- tai piirustustaidon omaaville lyhennystä vähimmästä kiskallijasta aina puoleen määrään asti. Maistraatin tuli toimia anomusten ratkaisijana kuuluttuaan ensin ammattikunnan tai porvariston mieltä.²⁷⁴ Tällä säädöksellä ei kuitenkaan ollut useiden syiden vuoksi toivottua vaikutusta. Ulkomailla tavataan jo viime vuosisadan alussa suullisen kuulustelun liittämistä mestarikokeeseen.²⁷⁵

Mestarinäyte ei ole syyttä ollut koko koulutusjärjestelmän koetin-kivi. Tuollainen työnäyte ilmaisee asiantuntijoille tekijästään verrattoman monia seikkoja, jotka ulottuvat huomattavasti laajemmalle alueelle kuin pelkkä manuaalinen taitavuus. Työ kokonaisuutena, oli sen suoritus hyvä tai huono, paljastaa oitis tekijän suunnittelutaidon. Esteettinen kauneudentaju ilmenee niin hyvin kokonaisuudessa kuin yksityiskohtien onnistuneessa sijoittelussa. Tähän puoleen kiinnitettiin siinä määrin huomiota, että useat mestarinäytteet ovat jatkuvasti yleisen ihailun kohteena. Käsityö on parhaimmillaan taidetta, niin asia ymmärrettiin ammattikuntalaitoksen aikana, ja siihen kunnan mestari pyrki. Sen myös kiskalli tiesi näytettä valmistaessaan. Raaka-aineen tuntemus, oikea valinta ja käsittelytapa tulevat selvästi esille työnäytteestä. On suorastaan ihmeteltävää, että käytännössä päästiin sellaisiin tuloksiin, vaikka tekniikka tieteenä vielä kulki lapsenkengissä. Ei silloin kyetty tekemään nykyaikaisia materiaalikokeita, mutta kuitenkin nuo esineet ovat pystyneet vastustamaan lämpötilan ja kosteuden vaihtelua ja erilaisen kulutuksen vaikutusta sekä täyttämään lujuusvaatimukset. Moni huolellisesti suoritettu työ kertoo uutteruudesta, sitkeydestä ja tarkkuudesta. Mestarinäyte ei ollut vain ulko-kohtainen ammattitaidon ilmaus, vaan myös voimainkoetus ammatillisen tietouden ja koko persoonallisuuden alalla. Tuleva mestari ei saanut taitamattomuudellaan himmentää ammattikunnan mainetta.

Moraaliset vaatimukset

Riittävän pitkää kokemusta (määräaika), tuon kokemuksen monipuolisuutta (vaellus), teoreettista tietoutta (piirustukset), johtamistaitoa (esimies-kisälli) ja kaiken kiteytymänä kypsyyskoetta (mestari-näyte) voidaan pitää ammatillis-teknilliseen ryhmään kuuluvina vaatimuksina. Niiden täyttäminen edellytti ammattialan vaatimaa lahjakkuutta ja tiettyjä luonteenpiirteitä. Pääpaino oli tällöin kuitenkin ammatinharjoittamisen teknillisellä osalla.

Ammattikuntalaitos asetti lisäksi vaatimuksia, jotka kohdistuivat pyrkijän persoonallisuuteen moraalisessa mielessä. Ammatti käsitettiin julkiseksi viraksi (ämbete, Amt, officium, ministerium) tai kutsu m u k s e k s i (Berufung, vocation). Useissa kielissä ammatti-sanalla on edelleenkin merkitystä, joka selvästi viittaa tuollaiseen tulkintaan. Sääty-yhteiskunnassa mestaruus toi tiettyjä oikeuksia ja velvollisuuksia, teki henkilöstä oman säätynsä täysivaltaisen jäsenen. On näin ollen ymmärrettävää, että hyvän maineen vaatiminen liittyi olennaisesti mestaruuteen. Ulkonaisena todistuskappaleena käytettiin papintodistusta, minkä puuttuminen hakemuksesta saattoi aiheuttaa sen, ettei näytettä edes määrätty.²⁷⁶ Mitä maineella ymmärretään, riippuu luonnollisesti ajasta ja ympäristöstä. Käsiteltäessä ammattikuntaan pyrkimistä asiaa on jo kosketeltu. Ammattikuntalaitoksen vaatima hyvä maine voidaan tulkita ulkonaisen tapojen noudattamiseksi. Ulkonaiset tavat muokkaavat kuitenkin ihmistä myös sisäisesti ja siksi ne ovat jonkinlaisia ihmisen moraalisesta tason ilmaisijoita. Kunkin ammattikunnan piiri on ollut meidän maassamme siksi suppea, että mestariksi pyrkijän tuntemus harvoin on jäänyt pelkkiin ulkokohtaisiin puitteisiin. Ammattikuntajärjestys sisälsi nimenomaan vaatimuksen hyvästä käytöksestä.²⁷⁷ Sääty-ylpeys yksin jo edellytti, ettei ainakaan pitkälle menevää poikkeusta sallittu. Kisällijärjestöjen piirissä vallitseva kuri kiinnitti myös tähän huomiota.

Kisällin naimattomuutta pidettiin pitkän aikaa hyvään maineeseen kuuluvana. Kun mestariksi pääsy ammattikuntien sulkeutuneisuuden vuoksi kuitenkin monen kisällin kohdalla lykkäytyi vuosi vuodelta, vanhan tavan noudattaminen muodostui mahdottomaksi, ja sen vaatiminen olisi useassa tapauksessa ollut omiansa johtamaan epämoraa-lisuuteen. Lisäksi yhteiskunta suosi väestöpoliittisista syistä kisällien naimisiinmenoa. Ammatikuntajärjestyksen ottamasta kannasta huolimatta vanhalla traditiolla oli maassamme selvästi havaittavaa vaiku-

tusta aina organisaation lakkauttamiseen asti.²⁷⁸ Vastahakoisesti hyväksyttiin pyrkijöitä, jotka jo olivat solmineet avioliiton. Asiaahan voitiin tarkastaa myös siltä kannalta, että ammattikunta tällöin menetti mahdollisuuden kontrolloida piiriinsä pyrkivän kisällin vaimon syntyperään liittyviä vaatimuksia. Vaimo saattoi leskenä olla ammattikunnan jäsen, joten näkökohdalla oli sääty-yhteiskunnan aikana merkitystä. Yhtä karsaasti kuin nainutta kisälliä katsottiin myös mestaria, joka halusi jäädä poikamieheksi.²⁷⁹ Naimattomuus mestarin osalta soti tavallaan ajan siveyssääntöjä vastaan.

Taloudelliset ja sosiaaliset ehdot

Moraalisten ja ammattiteknillisten vaatimusten ohella on vielä syytä mainita eräitä sosiaalista ja taloudellista laatua olevia ehtoja, joita mestariksi pyrkiville asetettiin. Vaikka useat niistä ovat ammattikasvatuksen alueen ulkopuolelta, niillä on ollut siihen vaikutusta. Jos mestarinäyte hyväksyttiin, kisällin tuli suorittaa ammattikunnan ja köyhäin kassaan määrätty summa.²⁸⁰ Ammattikunnalle oli suoritettava lisäksi kokouspalkkio. Mestariksi aikovan tuli siis edustaa määrättyä varallisuustasoa. Kun jokainen mestari oli samalla yrittäjä, niin vaatimusta on oikeastaan pidettävä luonnollisena.²⁸¹ Pieni alkupääoma oli tällöin tarpeellinen. Ammattikunta vastasi jäsenistään myös sosiaalisessa mielessä eikä ollut halukas ottamaan tulokkaita, jotka kohta mahdollisesti tulivat sille rasitukseksi.²⁸² Vaatimus velvoitti kisällejä säästäväisyyteen ja pitkäjänteiseen ajatteluun taloudellisissa asioissa.

Maksujärjestelmä toi muassaan valitettavasti myös kielteisiä piirteitä, joita vastaan valtiovalta yritti taistella, mutta usein heikolla menestyksellä. Ammattikuntien pöytäkirjat paljastavat, että suoritettavat maksut olivat hyvinkin vaihtelevia. Erään poikkeuksen ammattikuntajärjestyskin myönsi, nimittäin s u k u l a i s u u d e n aiheuttaman. Mestarin poikien ja kisällien, jotka naivat mestarin lesken tai tyttären, tuli maksaa vain puolet säädetystä maksusta.²⁸³ Tällä nykyä hämmästyttävällä säädöksellä on omat syynsä. Niin epäoikeudenmukaiselta kuin menettely nykyisissä olosuhteissa tuntuukin, se sopeutui kitkattomasti sääjakoön perustuvaan yhteiskuntaan. Syntyperällä oli hallitseva osuus kaikissa säädyissä. Miksi se siis olisi täydellisesti syrjäytetty juuri käsityöläisten ollessa kysymyksessä? Virka- paikkoja täytettäessä sukulaisuus ja suhteet merkitsivät usein enemmän kuin todelliset ansiot. Asian saattaminen erityiseen valaistukseen juuri käsityöläisiin nähden merkitsee silmien ummistamista tältä me-

nettelyltä muiden yhteiskuntaluokkien osalta.²⁸⁴ Ajan moraalinen ajattelu ei vielä reagoinut kyllin voimakkaasti tapaa vastaan. Kun asia oli periaatteessa sallittua, sitä sovellettaessa menttiin yksityistapauksissa lainsäätäjän tarkoitusta pitemmälle. Kun maksulla saattoi korvata näytteen suorituksen tai lieventää työssä esiintyneitä virheitä, silloin skaala muodostui mielivaltaiseksi, ja aikakaudenkin hyväksymät moraaliset rajapyykit oli ylitetty.²⁸⁵

Sukulaisuuden suosimista lieventää omalla tavallaan pyrkimys täten säilyttää eräänlainen kontinueetti. Lainsäätäjinkin myönsi sukulaisille helpotusta vain maksuista, ei muista vaatimuksista. Yhteiskunta halusi täten turvata vanhan rakenteen, jota se piti asiallisena. **A m m a t t i o l i k o k o p e r h e e n**, usein suvun asia. Jos lapset kasvoivat siihen nuoresta lähtien, heiltä saattoi odottaa sitä antaumuksellisuutta, mikä ammattikuntalaitoksen aikana oli ammattien harjoittajille ominaista.²⁸⁶ Ammatin ja kodin eroaminen toisistaan on saanut aikaan ratkaisevia muutoksia yhteiskunnan rakenteessa. Muutoksien yhteydessä on varmaan menetetty paljon positiivista.

Kontinueettiin pyrkiminen on ollut vain osatekijänä mestarien leskien ja tyttärien sulhasmiesten suosimisessa. Toisaalta siinä on ollut syynä pyrkimys turvata lesken tai tyttärien huolto aikana, jolloin köyhäinhoitoa nykyisessä merkityksessä vielä ei ollut olemassa. Pappissäädyssä vallitsi yhtäläinen tapa, jota täytynee pitää arveluttavana ainakin nykyaikaisen avioliittomoraalin kannalta. Lisäksi menettely ei suinkaan ollut omiansa johtamaan mestarinarvoon kyvykkäitä kisällejä, vaan pikemminkin sellaisia, jotka ammattitaidollisen heikkoutensa tajuten havaitsivat tässä ratkaisussa ainoan mahdollisuutensa. Sitä on pidettävä yhtä hylättävänä tapana kuin mestaruuden hankkimista rahalla. Periaatteessa oikeana ei voi myöskään pitää niitä tapauksia, että mestarikirja myönnettiin yleisesti tunnetun taitavuuden perusteella.²⁸⁷ Oikein käytettynä tämä menettely olisi toisaalta saattanut olla kisälleille voimakas kehoitus pyrkiä jatkuvasti hyviin suorituksiin. Sikäli kuin mestariksi pääsyn ehtoja tulkitaan siten, että vain AJ 1720, art. VI, §:ssä 1 mainitut vaatimukset — siis suoritettu oppi- ja kisälliaika sekä hyvä maine — olivat ehdottomasti välttämättömiä, silloin tuollainen sovellutus olisi ollut mahdollista. Esitetty tulkinta on ammattikunnilla todennäköisesti ollut juridisena perustana sovellettaessa maksujärjestelmää ja sukulaisuuden tuomia oikeuksia eri tilanteissa hyvinkin liukuvalla tavalla.

Mestareiden omien poikien pääsy ammattikunnan jäseniksi lievillä vaatimuksilla on meillä tuskin paljon päässyt vaikuttamaan ammattitasoa alentavasti.²⁸⁸ Ainakin tässä tutkimuksessa käytetty lähde-materiaali osoittaa näet, että oppipoikien ottaminen suurelta osalta on tapahtunut kaupunkien ja maaseudun vähävaraisen väestön keskuudesta. Kisällien heikko taloudellinen asema taas on hyvinkin saattanut aiheuttaa sen, että he tilanteen vaikeutuessa ovat olleet halukkaita turvautumaan naimiskaupan tarjoamaan helpotukseen. Sikäli kuin tällöin on tullut kysymykseen tinkiminen myös ammattitaitovaatimuksista eikä vain maksuista, niin menettely on vähitellen vaikuttanut alentavasti koko käsityöläiskunnan tasoon.²⁸⁹

Virallisten maksujen ohella mestariksi pyrkivä usein joutui suorittamaan epävirallisia rasitteita lahjojen, korvausten ja kestitysten muodossa. Näiden aiheuttamat kustannukset saattoivat köyhän kisällin vuosikausiksi tukalaan taloudelliseen asemaan. Siksi niin meillä kuin ulkomaillakin lainsäädäntö pyrki määräyksillään tukemaan kisällejä kieltämällä mainitut perinteet.²⁹⁰ Käytännössä epäkohtia ei tyystin kuitenkaan voitu poistaa. Sitä todistavat aikakauden kirjallisuudessa usein esiintyvät valitukset.²⁹¹

Mestaruus ja elinkeino-oikeus

Ammatinharjoittajan asemaan pyrkivän mestarin tuli saada varsinainen elinkeino-oikeus kaupungin viranomaisilta, maistraatilta. Hän vannoi porvarisvalan ja tuli täten porvariston jäseneksi. Vasta tämän oikeuden saatuaan mestari sai harjoittaa elinkeinoaan sekä pitää oppipoikia ja kisällejä. Ammattikuntajärjestys määritteli asian selvästi.²⁹² Kuitenkin käytännössä esiintyi myös menettelyä, että kisälli oli hankkinut porvarisoikeuden, ennenkuin mestarikirja oli myönnetty.²⁹³ Tällöin ammattikunta joutui pakkotilanteen eteen, ja sen oli tavallisesti taivuttava. Usein tuonlaatuksilla tapauksilla oli esihistoriansa, josta ilmenee, että ammattikunnan torjuva suhtautuminen johonkin mestariehdokkaaseen johtui ensi sijassa kilpailun pelosta. Viralliset elimet asettuivat tavallisesti kisällin puolelle, mutta valitustie muodostui aikaa vieväksi ja kaltaiseksi.²⁹⁴

Maalaismestariksi pääsyä on selitetty edellä jo opinkäynnin yhteydessä. Vielä on syytä mainita ns. m a i s t r a a t t i m e s t a r i. Ammattikunta oli varsinaisesti se elin, mikä myönsi mestarikirjan. Pienissä kaupungeissa ei kuitenkaan ollut ammattikuntia tai niitä oli vain

peräti harvoja. Kaupungin elinkeinoelämä vaati useilla ammatti-aloilla vain yhden tai korkeintaan kaksi ammattilaista. Maistraatti myönsi heille elinkeinoluvan, mikä käytännössä teki heistä mestareita, siitä nimi maistraattimestari.²⁹⁵ Sikäli kuin ei ollut kysymys ns. manufakturistista, pyrkijöiltä vaadittiin opinkäynnin suoritus ja usein jonkinlainen työnäyte.²⁹⁶ Tavallisesti tällaiset mestarit pyysivät lähimmältä ammattikunnalta oikeata mestarikirjaa. Se heille yleensä myönnettiin maksujen ja maistraatin todistuksen perusteella.²⁹⁷ Joskus ko. ammattikunnat kirjan myöntäessään nimenomaan mainitsivat, että hakijan taito oli uudelleen tarkastettava, jos hän aikoi tulla ammattikunnan sijaintipaikkakunnalle.²⁹⁸ Tällaiseen menettelyyn ei kuitenkaan ollut laissa perustaa. Maistraattimestarien joukossa oli erinomaisiakin miehiä, mutta useissa tapauksissa ammattitaidoltaan heikohkot joutuivat tähän ryhmään.²⁹⁹ He muodostivat eräänlaisen varsinaisten ammattikuntamestareiden ja maalaismestareiden välisen portaan.

Lisäksi oli vielä hallijärjestyksen alaisia mestareita, jotka saattoivat olla entisiä ammattikuntamestareita tai sitten kisällistä ko. säädösten perusteella mestariksi tulleita. Eräät heistä toimivat jonkun yrittäjän alaisena työmestarina omaamatta elinkeinon itsenäistä harjoitusoikeutta kauppakaaren säädösten mukaisesti.³⁰⁰ Ulkomaalaisia mestareita oli eniten juuri tässä ryhmässä. Edelleen voitiin elinkeinon harjoitusoikeus saada vuori- tai kauppakollegion, myöhemmin senaatin myöntämällä privilegiolla, joka katsottiin suoranaiseksi omaisuudeksi. Omistajalla oli siihen nähden mm. myyntioikeus.³⁰¹ Ammattikuntajärjestyksen ja toisaalta hallijärjestyksen opinkäynnin eräs peruseroavuus olikin juuri mestariksi ja elinkeinonharjoittajaksi pääsyssä. Hallijärjestys tyytyi vain niukkaan sanontaan, jonka mukaan hallioikeuden tuli tutkia tarvittava taitavuus ja antaa mestarikirja. Elinkeino-oikeuden saaminen tapahtuikin hallijärjestyksen piirissä useimmiten privilegion perusteella.

Mestariksi pääsy tilastojen valossa

Ammattitaidoltaan pystyvä kisälli pyrki vielä viime vuosisadan alkupuolella ensi sijassa ammattikuntamestariksi. Siihen ei enää kuitenkaan kaikilla ollut mahdollisuutta. Ammattikunnat itse asettivat esteitä mestarien luvun lisäämiseen kaupungeissa, eivätkä maistraatitkaan halunneet rajattomasti myöntää itsenäisen elinkeinonharjoittajan oikeuksia. Esimerkiksi v. 1840 oli ammattikuntamestareita erään

Taulukko 9 Tabelle

Suomen kaupunkien käsityöläismestarit, kisällit ja oppipojat v. 1840

Die Handwerksmeister, Gesellen und Lehrlinge in den Städten Finnlands im Jahr 1840

<i>Ammatti</i> Beruf	<i>Mestareita</i> Meister	<i>Kisälliä</i> Gesellen	<i>Oppipoikia</i> Lehrlinge	<i>Ammatti</i> Beruf	<i>Mestareita</i> Meister	<i>Kisälliä</i> Gesellen	<i>Oppipoikia</i> Lehrlinge
<i>Hatuntekijöitä</i> Hutmacher	76	21	30	<i>Puutarhureita</i> Gärtner	4	—	—
<i>Hiojia</i> Schleifer	2	—	—	<i>Ruukuntekijöitä</i> Töpfer	12	6	11
<i>Kaakeliuuninmuuraaaja</i> Kachelofensetzer	24	20	26	<i>Räätäleit</i> Schneider	131	154	175
<i>Kammantekijöitä</i> Kammacher	3	1	6	<i>Satulaseppiä</i> Sattler	69	42	71
<i>Karstantekijöitä</i> Kardenmacher	10	2	6	<i>Seppiä</i> Schmiede	99	80	145
<i>Kelloseppiä</i> Uhrmacher	34	12	25	<i>Sokerileipureita</i> Konditor	16	2	4
<i>Kirjansitojia</i> Buchbinder	38	32	42	<i>Sorvareita</i> Drechsler	51	27	54
<i>Kojeentekijöitä</i> Instrumentenmacher	5	12	4	<i>Suutareita</i> Schuster	154	134	201
<i>Kultaseppiä</i> Goldschmiede	82	86	109	<i>Säämiskäntekijöitä</i> Handschuhmacher	8	—	6
<i>Kupariseppiä</i> Kupferschmiede	51	26	50	<i>Teurastajia</i> Fleischer	20	—	—
<i>Köydenpunojia</i> Seiler	14	6	7	<i>Tinanvalajia</i> Zinngiesser	3	—	—
<i>Lasimestareita</i> Glaser	29	2	8	<i>Turkkureita</i> Kürschner	8	5	8
<i>Leipureita</i> Bäcker	36	12	17	<i>Tynnyrintekijöitä</i> Böttcher	7	1	4
<i>Levyseppiä</i> Klempner	5	—	1	<i>Uushopeaseppiä</i> Neusilberschmiede	1	1	1
<i>Läkkiseppiä</i> Spengler	17	8	13	<i>Valajia</i> Giesser	31	24	41
<i>Maalareita</i> Maler	49	46	61	<i>Vaunuseppiä</i> Wagner	31	18	18
<i>Muurareita</i> Maurer	47	184	101	<i>Värjäreit</i> Färber	126	77	144
<i>Nahkureita</i> Gerber	123	100	137	<i>Muita</i> Sonstige	112	23	21
<i>Puuseppiä</i> Tischler	103	110	177				
				Yhteensä (insges.)	1761	1527	1741

tilaston mukaan 1761, kisällejä 1527 ja oppipoikia 1741 (taulukko 9). Jos ajatellaan mestarien kuolleisuus niinkin suureksi kuin 10 %, kokonaismäärästä vuosittain, niin tällöinkin odotusaika venyi peräti pitkäksi.³⁰² Koska mestarit eivät halunneet pitää kovin runsaasti kallista kisällityövoimaa, niin kisällien täytyi hakeutua muualle. Vähäiset tehtaamme eivät myöskään tarvinneet useita ammattimiehiä sen paremmin mestareiksi kuin työmiehiksikään. Vuonna 1845 oli tehtaissa yhteensä vain 250 mestaria. Eräät kisällit pyrkivät kruunun palvelukseen, toiset aatelismiesten, kauppiaiden tms., vaikka tiesivät siten heikentävänsä mestariksi pääsyn mahdollisuuksiaan.³⁰³

Kilven kokoamien tilastojen mukaan olisi edellämainittuna vuonna (1845) kaupungeissamme ollut 2923 mestaria tai teollisuuden harjoittajaa, joilla oli yhteensä 1504 kisälliä ja 2789 oppipoikaa (muuta työväestöä 1291). Vastaavat luvut maaseudun osalta ovat 9520 itsenäistä yrittäjää tai käsityöläistä, joilla taas oli 214 kisälliä ja 250 oppipoikaa sekä muuta työväkeä 3231. *Kilven* ilmoittama oppipoikien määrä maaseudulla on hämmästyttävän pieni, joten täytyy olettaa sen tarkoittavan vain maaseudun teollisuuslaitosten oppipoikia, kun taas pitäjänmestarien oppipojat on ehkä kirjoitettu maaseudun muuhun väestöryhmään. Näin saadaan mestareiden yhteisluvuksi 12443 ja oppipoikien 8594.³⁰⁴ *Kilven* ilmoittamaan maaseudun kisällien ja oppipoikien määrään 464 on lisätty kuvernöörin ilmoittamat 2837 oppipoikaa. Kun opinkäyntiä suorittavien määrästä oli kisällejä vain 1718, näiden ja mestarien suhde oli edellisille hyvinkin edullinen. Esitetty johtopäätös on tehty sillä edellytyksellä, että maaseudun käsityöläiset luetaan itsenäisten yrittäjin joukkoon. Ammattikuntien ja hallijärjestyksen alainen koulutusjärjestelmä ei kuitenkaan varsinaisesti ottanut heitä huomioon, joten mestariksi pääsy kaupungeissa ja tehtaissa oli huomattavasti vaikeampi. Muutamissa ammateissa mestariksi pääsyä rajoitti vielä se, että ala ei luonnostaan sopinut pienyrittäjille. Tätä seikkaa korostivat jo esikapitalistisen kauden talousmiehet.³⁰⁵

Suuren määrän työpaikkoja tarjosi esitetyn laskelmoinnin mukaan maaseutu, jossa mainittuna vuonna toimi *Kilven* mukaan 9063, manufaktuurijohtokunnan mukaan 7739 mestaria. Enemmistö näistä oli pitäjänmestareita, osa kartanoiden käsityöläisiä. Useimmat kisällit olivat itse kotoisin maaseudulta ja tutustuneet eri paikkakuntiin vaeluksensa aikana. Kysymykseen tulivat kuitenkin vain määrätty ammatit, joiden harjoitus maalla oli sallittua. Maaseudulla perusopin saaneista varmaan suurin osa kulkeutui maalle takaisin. Kaupunki

toimi vain koulutuksen täydentäjänä. Mestarinpaikkojen vähyys kaupungeissa pakotti monen kaupunkilaiskisällinkin siirtymään maalle.

Kaikkien mestareiden lukumäärä oli v. 1845 taas manufaktuuri-johtokunnan mukaan 9696, ja samana vuonna oli kisällejä, oppipoikia ja työläisiä käsityön ja teollisuuden palveluksessa 9007.³⁰⁶ Tehtaissa työskentelevistä (1808) on suurin osa luettava työläisten joukkoon. Maaseudun ja kaupungin oppiportaassa olevien luku nousee näin ollen noin 7500:aan. Pitäjänmestareiden apulaisia (2837) on pidettävä pääosalta oppipoikina. Edellä mainitusta kisällien ja oppipoikien yhteismäärästä (4357) kaupungeissa lienee oppipoikia ollut ainakin puolet. Näin ollen päädytään siihen, että v. 1845 maassamme olisi 9696 mestarilla ollut palveluksessaan enintään 2500 kisälliä.³⁰⁷

Pääsy jonkinlaiseksi mestariksi oli tämänkin tilaston valossa melko taattu jokaisen kisällin osalta, mutta maalaismestarien toimet on tällöinkin otettu huomioon. Suurissa puitteissa tarkastellen päästiin siis koulutuksen tähtäämään päämäärään.³⁰⁸ Kaikilla kisälleillä ei kuitenkaan ollut tuota mahdollisuutta nimenomaan ammattikunnan piirissä kaupungeissa. Tältä osalta yleinen väite mestariksi pääsyn vaikeudesta pitää paikkansa.³⁰⁹ Sikäli kuin käsityön harjoittamisen kannattavuus rakentui periaatteelle, että jokaisella mestarilla tuli olla vähintään kolme apulaista, kaikilla alalle antautuneilla ei koskaan ollut mahdollisuutta saavuttaa mestarinasemaa.³¹⁰ Hyvin monet mestarit työskentelivät kuitenkin ilman apulaista, mikä taas todistaa ammatin kannattavuutta ilman kisällejä ja oppipoikia.

Jos oletetaan mestarin esim. 20 elinvuoden aikana ehtineen kouluttaa viisi oppipoikaa, joista siis vain yksi pääsi hänen asemaansa haltijaksi, väite mestariksi pääsyn vaikeudesta vaikuttaa hyvin todennäköiseltä. Kuolleisuus oppi- ja kisällikautena jää tällöin kuitenkin huomioon ottamatta, samoin muista syistä aiheutuneet keskeytykset. Näistä on sivulla 53 yksityiskohtaisia esimerkkejä. Tällöin päädytään siihen, että vain noin kolme täysin koulutettua oppipoikaa tulee mestaria kohden.³¹¹ Lisäksi esitetty väite edellyttää yhteiskunnan elinkeinollisen rakenteen muuttumattomaksi, ts. väestön määrän ja ihmisten tarpeet vakioksi. Todellisuudessa kumpikin hiljalleen kasvoi. Se avasi yhä useammalle kisällille käsityö-
m ä i s y y d e n v a l l i t e s s a mahdollisuuden päästä itsenäiseksi elinkeinonharjoittajaksi. Edelleen maaseudulla alettiin entistä yleisemmin tuntea tarvetta saada pitäjänkäsityöläisiä, joiden määrä meillä 1800-luvulla voimakkaasti suureni. Kansan kokonaisuutta ajatellen koulutettujen ammatinharjoittajien sijoittuminen ympäri maata aikana, jolloin kulkuyhteydet olivat vaikeat, oli varmaan edullista.]

Ammattikuntalaitoksen rappeutumisen syytä ei voidakaan etsiä koulutusjärjestelmän soveltumattomuudesta, vaan industrialismin tuomasta perusteellisesta muutoksesta talouselämän alalla yleensä. Tehdasteollisuus pystyy laajaan tuotantoon melko pienen ammattimiesjoukon turvin. Työtä osittelemalla koulutuskysymys on joutunut uuteen valaistukseen. Kaikki eivät enää tarvitse perusteellista ammatikoulutusta. Suurin osa niistäkin, jotka sitä tarvitsevat, ei joudu koskaan toimimaan ammattikuntamestarin tapaan itsenäisenä yrittäjänä. Ammattikuntalaitoksen opinkäynnin perusajatusta voidaan kuitenkin pitää asiallisenä. Sen jatkuvuus nykyisen oppilaskasvatuksen muodossa on tästä parhaana todisteena.³¹² Päämääränä ei kuitenkaan enää pidetä mestari-yrittäjää vaan ammattimiestä, joka määrätyissä olosuhteissa saattaa ryhtyä toimimaan itsenäisenä elinkeinonharjoittajanakin.

Kun *Heckscher* huomauttaa, että ammattikuntalaitoksella ei ollut koko olemassaolonsa aikana merkittävää osuutta maan kehityksessä, niin nimenomaan ammattikasvatuksen alalla ei tähän toteamukseen voi yhtyä. Väite onkin hieman ristiriidassa hänen toisaalta esittämänsä lausumaan ammattitaitavuuden merkityksestä.³¹³ *Jutikkala* tunnustaa ammattikuntalaitoksen merkityksen kasvatusorganisaationa todetessaan, että opetus saattoi jäädä rappiolle, kun se ei ammattikuntalaitoksen hävittyä ollut enää järjestöjen eikä vielä kuntien tai valtion huolena.³¹⁴ Monet tutkijat ovat Englannissakin korostaneet ammattikuntalaitoksen oppilaskasvatuksen perustavaa merkitystä teollisuuden nousulle.³¹⁵

5. Mestarikauden yleinen kasvatusluonne

Ammattikuntien ammatillinen kasvatusvaikutus kohdistui ensi sijassa opinkäyntiä suorittaviin oppipoikiin ja kisälleihin. Mutta organisaation kasvattava merkitys ulottui myös mestareihin. Ammattikunnat muodostivat huomattavasti kiinteämmän korporaation kuin nykyiset työnantaja- tai työntekijäjärjestöt. Ammattikuntajärjestyksen säädökset määrittelivät mestarien sekä elinkeinonharjoitusta että keskinäisiä suhteita tavalla, jota ei enää esiinny ammatillisissa järjestöissä.

Ammattikuntajärjestyksen kymmenes luku keskittyi nimenomaan mestarien toiminnan tarkasteluun. Määräykset kuvastavat selvästi sitä sisäistä hallinto-oikeutta, joka oli uskottu ammattikunnille. Mestariksi päässyt kisällä joutui ensiksi vuoden ajan toimittelemaan ns.

nuorena mestarina (ungbror) ammattikunnan asioita ammattivanhimmien määräysten mukaan.³¹⁶ Kuten kisällien niin mestarienkin kesken vaadittiin erityisesti kokouksissa asiallista käyttäytymistä. Määräytyjä asioita käsiteltäessä saattoivat kisällitkin olla kokouksessa läsnä, joten mestarien esimerkillinen käyttäytyminen oli tuolloin tärkeää.³¹⁷ Ammattiveljen tai hänen vaimonsa soimaaminen kokouksissa katsottiin rangaistavaksi, puhumattakaan tappeluun ryhtymisestä, mikä mahdollisuus myös oli säädöksissä otettu huomioon. Ammattikunta määräsi rikkomuksista sakkorangaistuksen, jonka lisäksi asia laadusta riippuen saatettiin vielä siirtää oikeuden käsiteltäväksi.³¹⁸ Ankaraa kokouksuria todistaa säädös, että jo sovitun asian uudestaan esille ottajaa rangaistiin levottomuudesta (orolighet).³¹⁹ Ammattikuntiemme pöytäkirjoissa tavataan kuitenkin melko harvoin merkintöjä mestarien käytösrikkomuksista. Vaikeneminen ei sinänsä todista, ettei sellaisia olisi tapahtunut. Mutta niitä ei ole haluttu tuoda pöytäkirjaan merkittyinä esille. Julkisoikeudellisesta rikoksesta tuomitun, jos rangaistus oli sakkoa suurempi, ei sallittu enää kuulua ammattikuntaan.³²⁰ Menettely todistaa osaltaan ammatin käsittämistä julkiseksi toimeksi.

Eräät toiset ammattikuntajärjestyksen säädökset valaisevat taas käsitettä, jota voitaisiin nimittää ammattimoraaliksi. Kukaan mestari ei saanut pettää asiakastaan myymällä vanhaa uutena tai muuten väärentämällä. Työn epäonnistumisesta aiheutunut vahinko jäi mestarin kannettavaksi, ja oli hänen korvattava tarveltynyt raaka-aine, jos asiakas oli sen antanut. Työt oli ehdottomasti tehtävä tilauksen mukaisesti ja määräaikana. Mestarin elinkeinonharjoitus käsitettiin sikäli julkiseksi viraksi, että hän ei saanut ilman laillista estettä kieltäytyä ottamasta vastaan tilausta, oli se sitten suoritettava työpajassa tai asiakkaan luona. Kaikki nämä säädökset todistavat ammattikuntien rehellisiä tarkoituksiperiä. Yhteiskurin avulla korporaatiot ainakin periaatteessa pyrkivät viitoittamaan jäsenilleen materiaalista hyötyajattelua korkeampia päämääriä. Käytännössä tietysti sattui horjahduksia ammattimoraalin suhteen ja tapaukset johtivat joskus oikeuskäsittelyyn asti.³²¹ Esitetyt maininnat — asiaa on näet tässä tarkasteltu vain ammattikuntajärjestyksen valossa — osoittavat kuitenkin, että ammattikuntien organisaatio kokonaisuudessaan, ei siis ainoastaan oppi- ja kisällikausi, sisälsi voimakkaita kasvatuksellisia aspekteja.

III

AIKAKAUDEN AATEVIRTAUKSET AMMATTIKASVATUKSEN VIRITTÄJINÄ

1. Valistuksen herättävä vaikutus

Nykyaikaisen hengen syntyminen valistuksen ilmapiirissä ei voinut tapahtua ilman edeltäviä tekijöitä, jotka lopullisesti heikensivät keskiajalta juontuvan kontinuiteetin. Tässä yhteydessä ei ole syytä käsitellä suurten keksintöjen, löytöretkien, renessanssin ja uskonpuhdistuksen yleishistoriallista merkitystä. Niiden vaikutus on ollut ratkaisevaa laatua sekä henkisen että aineellisen kulttuurin alalla. Ne tietävät uuden dynaamisen käsitystavan murtautumista eurooppalaiseen hengenelämään.¹ Vastakohtana *Aristotelen* palvonnalle ja muulle peritylle alettiin tietoisesti etsiä uutta ja ennen kokematon.

Ammattikasvatukseen liittyvänä on erityisesti aihetta kohdistaa huomio kaupunkilaisuuteen. Nykyinen kulttuuri on kaupunkikulttuuria ja ammattikuntalaitos muodosti sen kehityksessä merkittävän tekijän. Sen vaikutus jatkui sitten industrialismin muodossa, vaikka näiden suuntausten kesken vallitsikin useita ristiriitoja. Vastakohtana kirkolliselle »tuonpuoleiselle» ajattelulle huomio kääntyi kaupungeissa maallisiin asioihin, ympäröivään todellisuuteen: käsityöhön, kauppaan, taiteeseen, tieteeseen ja yhteiskuntaan.² Muodostui yhteenliittymiä (universitas) niin käsityön, kaupan kuin tieteenharjoittajien kesken. Elämä kaupungeissa jäsenyi sekä ammatillisessa että sivistyksellisessä suhteessa. Vastakohtana ritarikasvatukselle syntyi jo varhain ammattikuntalaitoksen opintie, mikä yliopistojen vapaiden yhdistysten tapaan sai vähitellen yhä kiinteämpää, joskin paikallisesti vaihtelevia muotoja.³

Kaupunkilaiskulttuurin merkitys länsimaisen sivistyksen hahmoutumiselle on ollut ilmeinen.⁴ Kaupungeista tuli vapauden ja kehityksen työssijoja. Käsiyö ja kauppa olivat nousun välttämättömiä edellytyksiä. Kartanotaloudessa tapahtunut tuotanto ei olisi koskaan johtanut sellaiseen spesialisoitumiseen, järjestelmällisyyteen ja keskitykseen, ei myöskään varallisuuden keräytymiseen, mitkä olivat kehityksen ehtoja. Ammattikuntien puitteissa voitiin suorittaa jatkuvaa vertailua ja käsiyön kokemukset tiivistyivät. Teknillinen kehitys ei ollut kylläkään nopeata — industrialismi ei ala ilman tieteen apua — mutta sitenkin ammattikuntamestarien kokemukset muodostivat sen pohjan, jonka varassa nousu alkoi tapahtua. Manufaktuurien osuus oli myöhemmässä vaiheessa tärkeä, mutta ammattikoulutuksessa nämä liikkui kauan käsiyön luomalla linjalla.⁵ Nykyaikaisen kilpailun sijasta vallitsi ammattikunnissa niiden parhaimmillaan ollessa ammattimoraali, joka takasi työn laadun. Tämä puolestaan vaati perusteellista koulutusta, mikä portaittain johti itsenäisen ammatinharjoittajan asemaan. Opinkäynti käsiyöläismaisterin ja koulumaisterin arvoa kohti kasvoi oikeastaan samalta maaperältä. Vaeltava käsiyöläiskisälli (*Handwerksgesell*) ja pedagoginen kisälli (*pädagogischer Handwerksbursche*, ts. *baccalaureus*) kulkivat yhtäläisen vapauden merkeissä tietojaan kartuttamassa.⁶ Kaupunkien ilmapiiristä nousi myös kirkon koulujen täydennykseksi *m a a l l i n e n k o u l u* (*Ratsschule*), mistä kaupungin porvarit itse huolehtivat. Se ilmensi omalla tavallaan kirkon vastapainona maallis-käytännöllistä näkemystä.⁷ *Leseriin* nojautuen voidaan todeta eräänlaista kohtalon ivaa siinä, että valtioiden alkaessa voimakkaasti kehittää kansallista yksilöllisyyttään luotiin opetuksen alalla latinalainen kouluorganisaatio, joka jo syntyessään sisälsi sairauden siemenen.⁸ Sen avulla keskiajalta juontuva ajattelun ahtaus säilyikin meillä sitkeästi kirkollisen ortodoksian puvussa 1800-luvun alkuun. Kirkon ote kouluun oli niin tiukka, ettei valistukseenkaan henkinen vaikutus pystynyt sitä yksin irroittamaan. Tarvittiin lisäksi talouselämän rakenteelliset muutokset, aluksi merkantilismin, myöhemmin liberalismien ja industrialismin aiheuttamissa muodoissa.

Merkantilismin talouselämää tuomat muutokset olivat vain osa siitä rikkaasta tapahtumasarjasta, joka valistuksen nimellä tunnustetaan nykyisen aikakauden synnyttäjäksi. Valistus ymmärretään tavallisesti vain henkiseksi liikkeeksi, mikä erityisesti ilmeni tieteessä, yleisessä ajattelussa ja yhteiskunnallisessa elämässä. Taloudellinen kehitys on kuitenkin olennainen osa valistuksen synnyttämässä käymistilassa. Eri aloilla tapahtuneet muutokset pohjautuvat yhteiseen perustaan,

jota tulee etsiä ihmisen uudenlaisesta henkisestä asennoitumisesta.⁹ Valistuksen ajalla ihminen muuttui kapi-nalliseksi, hän epäili vanhoja auktoriteetteja ja pyrki hellittämättö-mästi etsimään uutta. Suurimpia mullistuksia aiheutti, erityisesti tek-nillisessä kehityksessä, uusi kokeellinen tutkimustapa. Empiirinen tiede ja sen sovellutus käytäntöön oikeastaan toivat sekä industrialismin että nykyaikaisen talouselämän ja niiden mukana uuden ammattikasvatuk-sen.¹⁰ Puhe teollisesta vallankumouksesta on tavallaan harhauttava, sillä taloudellisella alalla eivät muutokset tapahdu äkkiä, kuten sana vallankumous edellyttäisi. Lisäksi muutokset eivät olleet yksin »teolli-sia», vaan tärkeältä osalta sosiaalisia ja yleiseen henkiseen asennoitumi-seen liittyviä.¹¹

Luonnontieteellisen tutkimuksen edistäjille lankeaa perustava merkitys uuden asennoitumisen synnyttäjinä. *Kopernikus*, *Kepler* ja *Galilei* kuuluvat — niin yllättävältä kuin heidän mainitsemisensa ehkä vaikuttaakin — teknillisen kehityksen mer-kittäviin edistäjiin. Uudenaikaisen matematiikan synty mahdollisti tämän kehitystyön. Esetetty nimisarja kuvastaa, kuinka tähtitiede siirrettiin astrologian mystiikasta fysiikan ja mekaniikan naturalismiin. Vastaavasti *Buffon* eläintieteessä, *Linné* kasvitieteessä, *Haller* fysio-logiassa, *Hutton* geologiassa, *Lavoiser* ja *Boyle* kemiassa sekä *Newton* matematiikassa ja fysiikassa olivat empiiristen tieteiden suuria nimiä.¹²

Yliopistojen edustaessa edelleen liian yksipuolisesti teologiaa, syntyi nimenomaan empiirisen tutkimuksen merkeissä yhteenliittymiä tie-teellisten seurojen nimellä ilmentäen täten korkeimman hengenviljelyn alkavaa differentioitumista. Näistä mainittakoon vain tunnetuimmat: Royal Society of London 1660, Académie Royale des Sciences (Pariisi) 1660 ja Akademie der Wissenschaften (Berliini) 1700.¹³ Edistyminen oli meillä hidasta, mutta *Linnén*, *Polhemin* ja *Scheelen* nimet Ruotsissa sekä *Kalmin*, *Gaddin* ja erityisesti *Johan Gadolinin* nimet Suomessa osoittavat, että luonnontieteellinen tutkimus valtasi sijaa myös täällä. Tiedeakatemian perustaminen Tukholmaan v. 1739 kuvastaa osaltaan uuden hengen vaikutusta.¹⁴ Suomalaistenkin luonnontutkijain esitykset opetustyön suuntaamisesta reaaliin päämääriin nousevat vallitsevan empiirisen tieteenharjoituksen pohjalta.

Valistus varsinaisena henkisenä ilmiönä kytkeytyi olennaisesti käsit-teisiin luonnollinen ja järjen mukainen, mitkä usein samastettiin.¹⁵ Se johti henkitieteissä rationalismiin ja luonnontieteissä empirismiin. Päämääränä oli ihmisen irrottaminen uskomuksista ja johdattaminen ymmärtäväksi ja itsenäiseksi.¹⁶ Niin uskonnossa, etii-

kassa, oikeudessa, pedagogiikassa ja myöhemmin myös kansantaloudessa pyrittiin luonnonmukaisuuteen. Voimakas usko ihmisen omiin mahdollisuuksiin tehdä elämä onnelliseksi ja aina paremmaksi oli jotakin uutta, mikä suuntasi katseen eteenpäin. Tämä itseluottamus ja herkkä optimismi löivät leimansa myös tieteenharjoitukseen.¹⁷ Pyrittiin ratkomaan ongelmia ennen kokemattomilla aloilla ja sovittamaan tulokset käytäntöön hyötyä tuottaviksi. Valistus ei ollut pelkästään kirjanoppineiden piirissä vaikuttanut aatevirtaus. Erityisesti alkuvaiheessaan tietystä määrin populäärinä, käytöllisiä asioita pohtivana ja monitahoisena kulttuuri-ilmiönä se omasi piirteitä, jotka löysivät erittäin hedelmällisen maaperän porvarissädyn keskuudessa.¹⁸ Siksi tieteenkin tuli etsiä uusi menetelmä, joka perustui kokemukseen ja järkeen.

Francis Baconista, joka itse ei varsinaisesti ollut tiedemies, tuli suunnan viitoittaja. Hänen esittämänsä induktiivinen menetelmä ja todellisen ja hyödyllisen korostaminen tiesivät hiljaa alkavan vyöryn liikkeelle panoa. Mainittu sanonta sijoittanee Baconin tieteen historiassa juuri hänelle kuuluvaan asemaan. Jos Baconin esittämää menetelmää näet nimitetään havainnoimiseksi ja nykyaikaista tieteenharjoitusta eksperimentaaliseksi tutkimiseksi, niin eroavuus lienee selvä. Tämä ei suinkaan merkitse, että Baconin työ olisi ollut vähäinen. Vaadittiin nerokkuutta aikansa tieteellisen työn hedelmättömyyden havaitsemiseen ja tien esittämiseen sen tehostamiseksi. Bacon antoi tieteelle maallisen, reaalisen ja hyödyllisyyttä tavoittelevan värityksen.¹⁹ Sata vuotta myöhemmin Juhana *Brovallius* imi näitä vaikutteita ja istutti realismin henkeä suomalaiseen maaperään. Brovalliuksen ihastumisen Baconiin on hänen oppilaansa Johan *Kraftman* hyvin tietänyt kunnioittaessaan esimiestään »suuren Verulamilaisen» nimellä.²⁰

Baconin ohella *Locke* oli pohjoisella maaperällämme valistuksen aatevirtausten tunnetuin edustaja. Valistuksen filosofiassa asetettiin luonnonlakeihin ja ihmisen järkeen perustuen inhimilliselle toiminnalle ja kulttuurille uusia päämääriä, jotka avasivat teitä monitahoiselle ja kiihkeälle yritteliäisyydelle. *R e f o r m o i m i s h a l u*, mitä *Hayes* nimittää valistuksen humanitarismiksi, ilmeni todella usealla alalla: merkantilismin, liberalismien ja fysiokratismien taloudellisena, *Rousseau*n ja muiden yhteiskunnallisena, *Benthamin* utilitaristisena, deismin, metodismin ja pietismin uskonnollisena sekä filantropismin pedagogisena reformaationa.²¹ Aikakauden filosofoimisen, tieteilemisen ja käytän-

nön ongelmiin puuttumisen muotivirtaus jaksoi itää kylmässä pohjolessakin. Pohjoismaisena ilmiönä valistus ei kuitenkaan suuntautunut sillä tavoin kirkkoa vastaan, kuin se ilmeni esim. *Volttairen* kärjistetyssä lausumassa »musertakaa tuo kurja». Kirkko ei muodostanut meillä sellaista taloudelliseltakaan kannalta hyödytöntä kasvannaista, kuten tilanne oli erityisesti Ranskassa.²² 1700-luku oli pohjolassa »hurskas» vuosisata, jopa niin pitkälle, että raamatun avulla yliopiston piirissä yhä todisteltiin ja kumottiin luonnontieteellisiä asioita.²³

Koulunuudistusten vaatijat asettivat meillä epäilyksettä uskonnon tärkeimmäksi oppiaineeksi ja uskonnollisen mielenlaadun kehittämisen kasvatuksen tähdelliseksi tarkoitukseksi. Mutta valistus oli avannut silmät näkemään elämässä myös muita arvoja. Luontoa ja ihmistä tarkasteltiin nyt maallisenkin elämän näkökulmasta. Rohjettiin ottaa käsiteltäväksi ongelmia ja tutkimusten perusteella tulla toisiin tuloksiin, kuin vanha katsantokanta esitti. Tieteellisen työn ja taloudellisen toiminnan yhdistäminen esitettiin tosiasiana, jonka soveltamista käytäntöön pidettiin kehityksen ehtona.²⁴ Luonnollisen ja järjenmukaisen korostaminen olisi oikeastaan johdonmukaisesti noudatettuna vaatinut individualismin purkautumista, mutta kansallisvaltio merkantilismin ja sittemmin patriotismin muodossa painoi sen alas. Vasta Rousseau'n kasvatustotalismitoi individualismin pedagogiikassa voimakkaasti esille.

Järjen kehittämisen huomioon ottaminen oli hyödyllisyyden tavoittelun ohella meillä ehkä valistuksen voimakkain panos nimenomaan kasvatuksen maailmaan sovitettuna. On kuin ulottuisi silta Baconista ja Lockesta meikäläiseen koulunrehtoriin ja yliopistomieheen Johan Kraftmaniin. Hän lausui näet Porin triviaalikoulun rehtorinvirkkaa vastaanottaessaan oppilaille: »Omalta osaltani tahdon helpottaa työtänne järjenmukaisella opetuksella. Haluan vapauttaa teidät piinallisesta ulkoa lukemisesta. Pysin hiomaan ymmärryksen ja totuttamaan teidät oman ajattelunne perusteella erottamaan toden epätodesta. Tahdon juurruttaa teihin tietoja . . ., joiden avulla myöhemmin voitte ansaita elatuksenne ja tuottaa hyötyä yhteiskunnalle.»²⁵ Vaikka valistuksen aatteet kulkeutuivat meille hitaasti eivätkä pystyneet vaikuttamaan kumouksellisesti, ne kuitenkin liittyivät maamme entistä läheisemmin länsimaiseen kulttuuripiiriin.

2. Kasvatusrealismin utilistisia pyrkimyksiä

Suuntaa viitoittavia teoreetikkoja: Comenius, Petty, Locke, Becher, Leibniz, Wolff, Francke.

Valistuksen optimismi, hyödyllisyyspyrkimykset ja järjenmukaisuus synnyttivät myös kasvatuksen alalla versovaa elämää. Jos käytettäisiin nykyaikaisia pedagogisia termejä, voitaisiin sanoa, että opetukselta alettiin vaatia elämänläheisyyttä, omatoimisuutta ja havainnollisuutta. Optimismi ilmeni erityisesti uskona kasvatuksen mahdollisuuksiin, hyödyllisyysvaatimus taas koulun mukauttamisessa koko yhteiskuntaa palvelevaksi ja järjenmukaisuus opetusmenetelmän muuttamisessa lapsen luontoa vastaavaksi, ts. tuli esille uusi luonnonmukaisuus uskonnon, oikeuden jne. luonnollisuusvaatimusten lisäksi. Kasvatusrealismi alkoi valistuksen mukana ja loi ammattiin ja työhön kasvattamisen sekä työn käytön kasvatuksen välineenä. Kasvatusta aletaan tutkia niin kuin muitakin elämän ilmiöitä, siitä kirjoitetaan ja keskustellaan. Valtio havaitsee kasvatuksessa keinon tarkoituksperiensä toteuttamiseksi, siitä muodostuu yhteiskunnan asia.²⁶ Yhteiskunnassa olevien tehtävien tai ammattien erilaisuus nostaa esille myös ongelman, miten kasvatuksen on palveltava olemassa olevaa todellisuutta. Kulttuurin rintamaista aatteet leviävät meillekin synnyttäen suunnitelmia, esityksiä ja aikanaan hedelmää.

Kasvatuksen alueelle sovitettuna tieteen empirismistä tuli realismia, mikä merkitsi järjellisyuden ja »luonnon» periaateihin vaikuttamista itse kasvatustieteissä sekä kasvatuksen päämäärän määrittelyssä. Jotkut halusivat reformoida vallitsevan latinakoulun, toiset perustaa uutta tyyppiä olevia kouluja, eräät esittivät täydellistä turvautumista kotiopetukseen. Kaikkea kokeiltiin käytännössä. Kasvatuksen alalla vallitsi todella rikas empirismi, mistä nykyiset koulumuodot vähitellen alkoivat hahmoutua. *Cibberley* erottaa humanistisen, sosiaalisen ja aistirealismin, nimeää *Rabelais'*n ja *Miltonin* ensimmäisen, *Montaignen* ja *Locken* toisen sekä *Comeniuksen* kolmannen suunnan tyypilliseksi edustajaksi.²⁷ Humanistinen realismi merkitsi teologisen kirkkokoulun reformoimista, mutta ei vielä edustanut valistusta sen empiristisessä muodossa, sillä se tyytyi antiikin kirjaviisauteen. Humanismin perusajatus, »verba ante res», pohjautui vakaumukseen, että tosi tieto oli antiikin teoksista noudettavissa. Siksi klassillisten kielten taito oli humanisteille edellytys asiatiedon hankintaan.

Ratken ja Comeniuksen realismi suuntautui ensi sijassa opetuksen tehostamiseen ja luonnonmukaistamiseen. Comenius ei väsynyt toistamaan, kuinka opetuksen tuli etsiä esimerkkiä luonnosta.²⁸ Ymmärrys (ratio) saavutettiin havainnon avulla, kielitaito (oratio) puhumisen ja toimintataito (operatio) toiminnallisuuden avulla. Oppiaineiden valinta piti suorittaa elämää silmällä pitäen. Siitä ilmenee Comeniuksen yleinen realistinen asennoituminen. Jo kansakoulussa tuli oppilaiden jossakin määrin perehtyä käsityön tavallisimpiin haaroihin osittain siksi, etteivät jäisi kokonaan tietämättömiksi kaikesta siitä, mitä ihmiselämässä tapaavat, toisaalta sentähden, että luontaiset taipumukset täten pääsisivät ilmenemään.²⁹ Hänen mahtavan koulujärjestelmänsä perusajatukset jäivät tosin pitkäksi aikaa vain lausutuksi sanaksi, mutta sen ympärille kartutettiin vähitellen lihaa, joka sitten muuttui eläväksi todellisuudeksi. Comeniuksen kasvatuspäämäärä tähtäsi tosin tuonpuoleiseen, mutta hän arvosti itse kasvatus tapahtumisessa nykyisyyttä enemmän kuin menneisyyttä, asioita enemmän kuin sanoja ja kiinnitti siten aikalaisensa huomion todellisuuden maailmaan.³⁰

Comeniuksella oli tietty vaikutus niihin realistisiin kasvatussuunnitelmiin, joita samalla vuosisadalla esitettiin Englannissa.³¹ Saksassa syntyneen kauppias Samuel *Hartlibin* kutsusta Comenius kävikin Englannissa. Hartlibin välityksellä Milton sai Comeniukselta vaikutteita ja kirjoitti teoksensa kasvatuksesta. Hartlib itse edusti hyödyllisyyteen tähtäävää realismia, mitä todistaa hänen ehdotuksensa maataloudellisen ammattioppilaitoksen (college of husbandry) perustamisesta Englantiin. Oppilaat olisivat olleet oppisopimussuhteessa kouluun, jonka avulla piti pyrkiä järjestelmällisesti kohottamaan maatalouden tasoa. Sama ajatus tuli esille Ruotsi-Suomessa 1700-luvulla ja Johan *Gadolinin* suunnittelema ammattikasvatusjärjestelmä noudatti yhtäläistä linjaa.

Selvä ammattikasvatuksellinen suuntaus oli myös Hartlibin innoittamalla William Pettyllä († 1687), joka ehdotti laajan teknillisen hakuteoksen kirjoittamista sekä teknillisen seuran ja eräänlaisten ammattikoulujen perustamista. Pettyn suunnitelmat muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden, kuten Comeniuksen koulujärjestelmä, mistä hän varmaan saikin vaikutteita. Toisaalta Baconin teknillinen ihastus ja tieteen empirismi ovat olleet hänelle innoittajina. Baconin ihannevaltiossa Nova Atlantiksessahan monet toiminnat oli suunniteltu vielä enemmän teknillisesti tapahtuviksi kuin nykyinen aika on saavuttanut. Pettyn hahmottelema koulu (literary workhouse) olisi

ollut eräänlainen pohjakoulu sekä köyhille että varakkaille 7. ikävuodesta alkaen. Kuten laitoksen nimi osoittaa, siellä piti opiskeltaman sekä tietopuolisesti että käytännöllisesti. Lukemisen, kirjoittamisen ja laskennon ohella piirustus sekä eräänlainen ammattioppi, jota varten Petty aikoi kirjoittaa oppikirjan, olisivat olleet oppiaineina. Työpajoissa suoritettavat käytännölliset työt liikkuivat hyvin laajalla alueella, kuten seuraavan vuosisadan reaalikoulusuunnitelmissa esitetiin. Tällaisen opetuksen saaneet tulisivat Pettyn käsityksen mukaan olemaan uutterampia ja taitavampia kuin tavalliset työmiehet. He yrittäisivät järjestelmällisesti kehittää ammattiansa.

Myös yleisen kasvatuksen kannalta Petty perusteli kouluaan. Opin suorittaneet olisivat olleet ammattimiehiä ja gentlemanneja, kuten hän eräässä kohdassa lausuu.³² Antamalla toiminnallisuudelle suuren sijan opetuksessa Petty tahtoi korostaa aktiviteetin merkitystä kasvatuksessa yleensä. Tietty hyödyllisyystendenssi ja tekniikan kehittämisen ajatus olivat toisaalta ilmeisiä. Jotta tekniikan kehittelyä jatkettaisiin opin jälkeen, Petty esitti teknillisen seuran perustamista (society of tradesmen, gymnasium mechanicum). Tämän seuran tulisi pitää yllä erilaisia tietecellisiä laitoksia ja toimittaa julkaisua, jossa eri alojen teknilliset saavutukset (mysteries of trades) esitettäisiin. Kun oppipojat saisivat perehtyä ko. kirjaan, heidän varsinainen oppiaikansa voitaisiin lyhentää kolmeen vuoteen ja loput neljä vuotta he vaeltamalla perehtyisivät ammatin harjoitukseen. Petty oli jo siis sitä mieltä, että ammattioppia tehostamalla oppiaikaa voitaisiin huomattavasti lyhentää, kanta, jota Adam *Smith* sittemmin Englannissa voimakkaasti tähdensi.³³

William Pettyn ajatukset kasvatustyön ja eritoten ammattikasvatuksen tehostamiseksi eivät suoranaisesti johtaneet koulujen perustamiseen. Mutta jo aikalaiset, samoin seuraavat sukupolvet, palasivat usein hänen esityksiinsä. Vaikka Petty oli ammatiltaan lääkäri (anatomian professori), hänen harrastuksensa kohdistuivat laajalle alalle, taloudellisiin, teknillisiin ja filosofisiin ongelmiin, ja hänet voidaan monessa suhteessa katsoa valistuksen täysiveriseksi edustajaksi. Karl *Marx* piti Pettyä kansantalous- ja tilastotieteen isänä ja antoi hänelle erittäin suuren arvon.³⁴ Monet Locken kasvatusta koskevat mielipiteet ovat ilmeisesti syntyneet Pettyn vaikutuksesta. Petty vaikutti *Boylen* rinnalla ratkaisevasti Lontoon tiedeakatemian perustamiseen. John *Moxonin* »Mechanick Exercises», rikkaasti kuvitettu teknillinen sarjajulkaisu (1677—83) sai herätteitä Pettyltä. Kirjan asuun kootuna se muodosti alallaan ensimmäisen englanninkielisen ammattiopillisen teoksen mm. sepän, puusepän ja kirvesmiehen työkaluista ja

-menetelmistä sekä raaka-aineista.³⁵ Kun monet ruotsalaiset, mm. *Polhem*, 1600-luvulla ja seuraavalla vuosisadalla kävivät Englannissa, he saivat sieltä sekä suoranaisesti että myös Ranskaan ja Saksaan kulkeutuneen vaikutuksen välityksellä runsaasti herätteitä Pettyn ajatuksista.³⁶ 1700-luvun hyödyllisyyteen tähtäävät kasvatussyrjitykset Suomessakin ilmentävät heijastusta tuosta meidän pedagogisessa kirjallisuudessamme tähän asti tuntemattomaksi jääneestä tiedemiehestä.

John Locken († 1704) kasvatustieteiden edisti ammattiin tähtäävää kasvatusta sekä latinakoulua arvostelemalla että vaatimalla aisti-psykologiaan perustuvaa menetelmää ja hyödyllisyyteen tähtäävää päämäärää.³⁷ Lääkärinä Locken mietteet kasvatuksesta pohjautuvat, kuten Pettynkin, empiirisen tieteen ilmapiiriin. Hänen kasvatustieteensä ei »oppiminen» ollutkaan keskeisin, vaan kasvatustieteiden järjellisyys ja hyviin tapoihin. Locke tähdentää oppineen tavanomaisesta kasvatuksesta poikkeavaa sivistyskasvatusta, gentlemanin, galantien kehittämistä, minkä tuli pohjautua ihmisen tulevan elämäntarpeiden huomioon ottamiseen muodostuikin seuraavan ajan pedagogisen keskustelun keskeiseksi ongelmaksi. Empiiristisen ajattelun tyypillisenä ilmaisuna on pidettävä huomiota, mikä kohdistuu luonnontieteelliseen askarteluun, fyysilliseen kulttuuriin, vieläpä suoranaiseen ammattityöhönkin kasvatuksen osana. Locke tahtoi työnopetukselle sijaa herrasmiehen kasvatuksessa, mutta esitti perusteluiksi kuitenkin lähinnä terveydellisiä syitä pitäen sitä joutilaisuuden paheiden torjumiskeinona. Hänen sensuaalinen perusnäemyksensä olisi oikeastaan edellyttänyt sen vaatimista kasvatukselliseksi periaatteiksi.³⁸ Kuitenkin Locken lausuma: »Soisin sivistyneen miehen oppivan jonkin ammatin, niin jopa kaksi, kolmekin, mutta yhden erikoisemmin», oli omiansa kohottamaan ammatillisen kasvatuksen arvoa.

Suunnitellessaan köyhien lapsille pakkokouluja Locke hahmotteli nämä täydellisesti työkoulujen muotoon. Lapset olisivat kouluissa kolmesta neljääntoista ikävuoteen, ja etupäässä työnteon (kehräämistä ja kutomista) sekä uskonnon opetuksen avulla heidät kasvatettaisiin luotettaviksi ja uutteriksi nuorukaisiksi, jotka koulusta siirtyisivät oppipojiksi.³⁹ Locken työkouluilla (*working schools*) on yhtäläisyyttä Pettyn ammattikoulujen kanssa, mutta ne eivät olleet siinä määrin ammatillisia kuin viimeksi mainitut. Vaikkei ajatusta Locken esittämänä Englannissa silloin toteutettu, niin se

heijasteli myöhemmissä orpokodeissa ja köyhäinkouluissa niin meillä kuin muuallakin. Locken »Some thoughts concerning education» käännettiin jo v. 1709 ruotsiksi, ja hänen ajatustensa suoranaista vaikutusta voidaan havaita maassamme koko 1700-luvun ajan.⁴⁰ *Löfberg* korostaa nimenomaan, että vaikutus ei ilmene pelkästään ulkomaalaisissa piirteissä, vaan kasvatuksen keskeisissä kysymyksissä, sen luonnetta ja päämäärää koskevissa ongelmissa. Koulun ja elämän lähentämisen vaatimus pohjautui meilläkin siten olennaisesti englantilaisten realistien Baconin, Pettyn ja Locken ajatuksiin. Vaatiessaan psykologiaa, lääketiedettä ja erityisesti kokemusta kasvatuksen perusteiksi *Porthan* noin sata vuotta »Mietteiden» ilmestymisen jälkeen tulkitsi kasvatustieteellisissä luennoissaan yhä Locken esityksiä.⁴¹ Niihin oli myös *Brovallius* turvautunut useaan otteeseen.⁴² Vaikutteet eivät läheskään aina kummunneet suoraan Englannista, vaan kulkeutuivat usein maahamme säkenöivän gallialaisen hengen tehostamana tai saksalaisen systematisoinnin järjestämänä. Tähän oli osaltaan syynä se, että englannin kieltä ei tuohon aikaan osattu Ruotsi—Suomessa niin yleisesti kuin ranskaa ja saksaa, minkä seikan cri teoksissa käytetystä lähdekirjallisuudesta voi helposti todeta.

Ranskalaisen valistuskirjallisuuden vaikutus 1700-luvulla yleiseen kulttuurielämään oli kiistämätön tosiasia. Puhuttaessa kasvatuksen realismista on pohjoismaihin tulleiden vaikutteiden kotimaana kuitenkin ensi sijassa pidettävä Saksaa, johon Ruotsi-Suomella oli alueellistakin kosketusta 1800-luvulle asti. Sinne pohjoismainen opinkäynti suuntautui suurimmalta osalta sekä henkisen että aineellisen kulttuurin alalla.

Saksalaisella maaperällä voidaan *Johann Joachim Becheriä* († 1682) pitää *Pettyn* tapaisena realismin esitaistelijana: hän oli lääkäri, kemisti, teknikko, valtio- ja kansantaloustieteilijä sekä filosofi samassa persoonassa. Kirkosta erotetun koululaitoksen ja ammattikasvatuksen yhteinen keskuhallinto (*Collegium doctrinale*), opiskelun elämänläheinen havaintovälineistö (*Naturalienkabinett, Theatrum naturae et artis*) ja eräänlainen valtion keskuksammattikoulu (*Kaiserliche Kunst- und Werck-Haus*), joka kouluttaisi edistysmielisiä käsityöläismestareita koko maata varten, ovat pienenä osoituksena Becherin opetustyöhön suuntautuneesta pohdinnasta.⁴³ Kansantaloudelliselta näkemykseltään hän edusti jyrkkää merkantilismia, jonka mukaan kasvatustyön tuli tähdätä valtion hyvinvoinnin tehostamiseen. Hänen suunnittelemansa yhtenäinen koulujärjestelmä asetti sen mukaisesti ammattikasvatuksen erittäin tärkeälle sijalle. Kasvatus,

talouselämä ja tiede olivat Becherin käsityksen mukaan funktioita valtion toiminnassa. Tällä näkemyksellä tuli myöhemmässä kehityksessä olemaan ratkaisevaa merkitystä.⁴⁴

Gottfried Wilhelm Leibniz († 1716) taas kannatti useita Baconin, Newtonin ja Locken pyrkimyksiä. Vaikka tieteen ja kulttuurin suuret kysymykset kiinnostivat häntä eniten, hän käsitteli universaaliin tapaansa myös kasvatuksen ongelmia lähinnä kulttuurielämän osana.⁴⁵ Oppineen humanistinen kasvatusta ei miellyttänyt häntä. Kasvatusta tuli pohjautua reaaliseen elämään, kunkin säädyn asettamiin vaatimuksiin.⁴⁶ Ritariakatemit, jotka ottivat erityisesti huomioon aatelismiehen elämänpiirin, olivatkin Saksassa jo tulleet yleisiksi. Leibnizin sivistyneille tarkoittama kasvatuspäämäärä oli kuitenkin enemmän oppinutta, tieteellistä, ja uudet kielet ja reaaliaineet vaativat siitä pääosan. Comeniuksen tapaan hän jakoi kasvatuksen ikäkauden mukaan jaksoihin.⁴⁷ Lockesta poiketen hän halusi kuitenkin julkisia kouluja, sillä lapsen luonteenkasvatusta tapahtuu parhaiten ikätoverien seurassa.⁴⁸ Opetuksessa käytettävän menetelmän suhteen Leibniz lähestyy monessa kohdissa Comeniuksen ja Locken realismia, mm. kun on kysymyksessä oppiaineiden valinta ja järjestys sekä havainnollisuus.⁴⁹ Säädynmukainen reaalikasvatusta johti Leibnizin vaatimukseen hyödyllisen opetuksen järjestämiseksi ammattien harjoittajille. Eivät ainoastaan oppineet, vaan myös käsityöläiset, taiteilijat ja kauppiat tarvitsivat alalleen soveltuvaa opetusta. Käsityöläisten oppipoikia varten olisi hänen käsityksensä mukaan tullut perustaa julkisia ammattikouluja (Handwerkschulen, scholae publicae officium), sillä hän oli havainnut aikansa oppilaskasvatusta heikkoudet. Koulun olisi tätä tuettava. Toisaalta Leibniz korosti perustavan alkeisopetuksen suurta merkitystä kaikelle ammattikasvatukselle.⁵⁰ Tässä yhteydessä hän viittasi esimerkkinä Gothan herttuakunnassa suoritettuihin toimenpiteisiin. Hänen myönteinen asennoitumisensa *Semlerin* reaalikoulusuunnitelmiin edisti osaltaan opillisen koulun elämään lähestymistä.⁵¹

Yliopistollinen opetus pysyi Saksassa niinkuin muuallakin kauan vieraana käytännöllisille pyrkimyksille. Leibniz esimerkiksi väheksyi siinä määrin aikansa yliopistoja, ettei suostunut niissä työskentelemään. Hän huomautti terävästi, että jossakin maataloudellisessa tai teknillisessä kirjassa oli usein runsaammin totta ja hyödyllistä kuin jonkin yliopiston koko kirjastossa, ja että aikakauslehtien vuosikerroista saattoi oppia enemmän kuin sadoista klassillisten auktoriteettien teok-

sista.⁵² Leibnizin varaukseton kannatus oli tiedeakatemiain ja -seurojen linjalla.⁵³

Hallen yliopistosta (1694) muodostui ensimmäinen korkeakoulu, joka siirtyi selvästi uuden filosofian ja realististen tieteiden kannalle. Se merkitsi tieteellisen opetuksen irtautumista teologis-humanistisesta traditiosta, filosofisen tiedekunnan itsenäistymistä vanhasta alistussuhteestaan. Vapaan ajattelun ja tutkimisen oikeuden tuli saada vallita tieteessä, jota alettiin käsitellä yliopistossakin äidinkielellä. *Thomasius* ja *Chr. Wolff* edustivat Hallessa erityisesti uutta tutkimusta.⁵⁴ Wolffilaisuuden rajaton intellektualismi, hyödyllisyyden tavoittelu ja optimismi avasivat realistiselle katsomukselle myös kasvatuksen alalla karttuvia mahdollisuuksia. Wolffin merkitystä ei ole katsottava suinkaan vähäiseksi siinä kasvatuksellisen realismin syntyprosessissa, mikä meillä tapahtui aikakauden vireässä yritteliäisyydessä.⁵⁵ Hänen vaikutuksensa mm. *Linnéhen* ja *Brovalliukseen* oli huomattava, ja tämä oli omiansa vahvistamaan heissä muistakin lähteistä kummunneita hyödyllisyyspyrkimyksiä.⁵⁶

Pietisteille annetaan kasvatushistoriassa usein suuri ansio realististen kasvatuspyrintöjen edistäjinä⁵⁷ August Herman Francke (†1727) oli kieltämättä suuri käytännön reformaattori opetustoimen alalla. Hän pystyi laitoksissaan luomaan sellaista, jota Ratke ja Comenius olivat tavoitelleet. Francken perusnäkemys oli uskonnossa pietistinen, didaktiikassa realistinen ja elämäntodellisuuteen nähden melkoisen utilistinen.⁵⁸ Tunnustamalla elämän kasvattavan merkityksen pietismi osaltaan edisti käytännöllisten asioiden arvoa opiskelukohteina koulusakin.⁵⁹ Francken laitoksessa toimi alempi ns. saksalainen koulu-ryhmä, latinakoulu asuntolaosastoineen (pedagogio) ja opettajaseminaari. Alempan opetukseen liittyi käytännöllistä työskentelyä erilaisissa tehtävissä, kuten kehräämistä, kutomista, puutarhatyötä jne.⁶⁰ Ylemmissä kouluissa oli reaaliaineilla ehkä suurempi osuus kuin aikakauden muissa latinakouluissa, vieläpä tehtiin retkiä käsityöläispajoihinkin, mutta varsinaisten reaalikoulujen esikuvina ei Francken laitoksia voi pitää. Ne ovat kuitenkin osaltaan vaikuttaneet sekä opillisen koulun käytännöllistymiseen että erityisesti opettajainkoulutuksen järjestämiseen asialliselle pohjalle.⁶¹

Reaalikoulujen ja teknillisen opetuksen todellisuutta:
Semler ja Hecker, reaalikoulujen merkitys ja
teknillisten koulujen alku

Sikäli kuin halutaan joku henkilö ehdottomasti esittää »reaalikoulun lisäksi», niin asiallisinta lienee katsoa sellaiseksi Christoph Semler († 1740). Reaalikoululla ymmärretään tällöin oppilaitosta, joka tarjosi oppilailleen sellaisia tietoja ja taitoja, mistä näillä olisi hyötyä toimies- saan lähinnä ns. kolmanteen säätyyn kuuluvissa ammateissa kaupan ja käsityön erilaisissa tehtävissä. Reaalikoulu ilmentää porva- riston pyrkimystä irtautua kirkollisesta sivistysihanteesta. Realistisen sivistyksen vaatimista koulu- kasvatukselta on itse asiassa pidettävä ajan henkeen kuuluvana ja yrityksiä sen toteuttamiseksi tendenssin luonnollisina seuraamuksina. Edellinen vuosisata oli Englannissa ja mannermaalla esitysten aikaa, 1700-luvulla tehdään jo käytännöllistä järjestämistyötä. Tähän asti yhtenäinen sivistysideali murtuu.⁶² Vallitsevan yhteiskuntajärjes- tyksen johdosta purkautuminen tapahtuu aluksi laajalla säätyjakoi- sella pohjalla. Ensimmäiset todellistamiset — ritariakatemit, upseeri- koulut, taide- ja tiedeakatemit — ilmentävät ammatillisesti hyvin laaja-alaista differentioitumista. Kirkollisen latinakoulun sijaan, joka edusti sekä humanistista sivistystä että papin ammattikasvatusta, muut säädyn etsivät koulutyyppejä, mikä johdattaisi näiden säätyjen sivistysihanteisiin ja käytölliisiin tehtäviin. Todellistaminen alkoi mil- tei poikkeuksetta ao. säädyn ylintä kerrostumaa silmällä pitäen: aate- liston parhaimmistoa, sotilaskunnan upseeristoa, porvariston varak- kainta kauppiasluokkaa, oppineen säädyn valistunutta sivistyneistöä. Suurten joukkojen ammattikasvatuksessa katsottiin pelkästään käy- täntöä kauan riittäväksi. Vielähän *Rousseau* totesi kategorisesti, että varsinainen kansa ei yleensä tarvinnut kasvatusta, koska elämä oli sille riittävä oppimestari.

Reaalikoulu merkitsee siis koko porvarissäädylle tar- koitettua ammatillis-yleissivistyksellistä oppilai- tosta. Se on nousevan realistisen hengen eräs ilmenemismuoto.⁶³ 1700-luku ja osittain vielä seuraava vuosisata tietävätkin koulun pii- rissä tapahtuvaa kulttuuritaistelua. Vaadittiin erillisiä reaalikouluja, humanistisen koulun muuttamista reaalivoittoiseksi tai niihin liittyviä reaalilinjoja. Korostettaessa tämän ammatillis-yleissivistyksellisen koulun edellistä luonnetta, jouduttiin vähitellen todellisiin ammatti- oppilaitoksiin. Industrialismi ja luonnontieteiden valtava kehitys

johtivatkin järjestämisen sitten ratkaisevasti viimeksi mainittuun suuntaan.

Ensimmäisen todella toimineen reaalikoulun — edellä esitettyssä merkityksessä — perusti saksalainen pappi Christoph Semler Halleen 1708. Hänen oppilaitostaan (mathematische Handwerksschule) ei kuitenkaan millään tavoin saa liittää Francken laitoksiin, sillä se toimi täysin itsenäisenä ja sai vaikutteensa lähinnä Semlerin opettajan *E. Weigelin* ja *J. J. Becherin* realistisista esityksistä. Edelleen *Leibniz*, *Thomasius* ja *Wolff* tukivat aatteellisesti Semlerin yritystä.⁶⁴ Tällä oppilaitoksella oli selvästi utilistinen tarkoitus sekä yksilön että yhteiskunnan kannalta, vaikka uskonnollinen motivointi myös esitettiin.⁶⁵ Motivointi noudatti meillä hyödyn ajan realistisissa pyrkimyksissä juuri samaa linjaa: merkantilistista hyötyajattelua ja uskonnollista kuuliaisuutta.⁶⁶ Tulepa Semlerillä esille myös ammatinvalintaan liittyvä ongelma: koulussa näet voitaisiin ratkaista oppilaiden taipumukset ja näin estää liiallinen pyrkiminen oppillisille aloille.⁶⁷ Käsi-työläiset saisivat valita koulusta ao. aloille parhaiten soveltuvat oppilaat. Käytännöllisinä aineina Semlerin koulusta mainittakoon matematiikka, piirustus ja epämääräinen ammattioppi, jossa lähinnä demonstraation muodossa piti perehtyä käsityöläisten käyttämiin raaka-aineisiin ja työkaluihin. Tämä koulu ei pyrkinyt olemaan riippumaton yleisestä koululaitoksesta, vaan edellytti oppilailtaan muualla hankittuja perustietoja ja -taitoja. Näitä oppilaat sitten täydentäisivät käsityönoppiin menoaan edeltävänä vuotena sellaisina tunteina, jolloin heillä oli vapaata.⁶⁸ Koulun toiminta oli siis lähinnä verrattavissa nykyisen yleisen ammattikoulun työhön, mutta opetus jaettiin ennakoivasti ennen oppiin menoa. Kun koulu kuitenkin halusi valmistaa kaikille käsityöaloille, niin ammattioppi sai pakosta peräti yleisen luonteen. Tyhjien sanojen sijasta mentiin ehkä yhtä hyödyttömään demonstrointiin, jolla ei ollut asiallista perustaa.⁶⁹

Seuraava reaalikouluyritys, johon *Johann Julius Hecker* († 1768) ryhtyi v. 1747 Berliinissä, saattoi jo rakentua aikaisemmin saaduille kokemuksille.⁷⁰ Semlerin koulu oli toiminut toiseenkin otteeseen v. 1738—40, mutta perustajan kuolema katkaisi tämän yrityksen. Hallen laitokset, joissa Hecker toimi useita vuosia opettajana, antoivat osaltaan vaikutteita realistiseen suuntaan.⁷¹ Käytölliset pyrkimykset olivat muutenkin vuosisadan puoliväliin mennessä voimistuneet ja porvariston merkitys kasvanut. Heckerin reaalikoululla (oekonomisch-mathematische Real-Schule) ja Semlerin käsityökoululla (myöh. nimi mathematische und mechanische Real-Schule) oli useitakin läheisiä

yhtymäkohtia: individualistinen ja merkantilistinen hyötynäkökohta, valmistava oppilaitos käytännöllisiin ammatteihin ja useat yhteiset oppiaineet.⁷² Huomattavin edistysaskel nimenomaan ammatilliseen suuntaan oli se, että Hecker jakoi koulunsa ammattien ja aineiden perusteella eri luokkiin. Koulussa, joka oli liitetty Berliinin Kolminaisuudenkirjon laitoksiin, toimi kaikkiaan kahdeksan luokkaa: mekaaninen, geometrinen, luonnontiedollinen, maantieteellinen, kaupallis-teollinen, taloudellinen, rakennus- ja vielä erikoisluokka.⁷³ Kutakin luokkaa varten Hecker laati opetussuunnitelman. Selvästi ammatillisen luonteen sai opetus vain rakennus- ja kauppaluokilla. Halukkaat saattoivat opiskella useillakin luokilla, jos katsoivat sen tulevalle ammattialalleen eduksi. Piirustus sisällytettiin myös opetukseen.⁷⁴ Oppiaineiden merkityksen ja oikeuden koulussa Hecker arvosti selvästi niiden käytännöllisessä elämässä tuoman hyödyn kannalta. Hänen koulunsa perusta ankkuroitui kuitenkin selvästi säätyjakoon.⁷⁵ Tärkeänä edistysaskeleena ammatilliseen suuntaan on pidettävä sitä, että Hecker otti opettajiksi myös eri alojen ammattimiehiä tai antoi teoreettisten opettajien perehtyä ko. ammattialaan.⁷⁶ Ammatillisesti kehitetty ja asiallisesti jäsennelty ei Heckerinkään reaalikoulu ollut, mutta sen saavuttama suosio osoittaa koulun ainakin jossain määrin vastanneen ajan realistisia tarpeita.⁷⁷ Heckerin reaalikoulu toimi ja säilytti esitetty piirteensä siksi kauan, että sen vaikutus ja maine levisivät ulkomaille asti ja se sai useita jäljittelijöitä.⁷⁸ Esimerkiksi *Thenstedtin* reaalikouluosasto Tukholmassa oli Heckerin koulun ilmeinen jäljittely.⁷⁹ Useimmat käytölliseen suuntaan käyvät uudistussuunnitelmat Ruotsi—Suomessa 1700-luvun loppupuolella osoittavat selvästi Heckerin vaikutusta. Niinpä *Kryger*, *Schönberg*, *Kölmark* ja meillä *Porthan* mainitsevat Heckerin reaalikoulun noudatettavana esimerkkinä.⁸⁰

Reaalikoulujen perusajatus tähtäsi kokonaisen säädyn ammatillisyleissivistykselliseen kasvatukseen.⁸¹ Oli näin ollen ilmeistä, että erikoistumisen edistyessä ammatillisen puolen palvelu kouluissa muodostuisi yhä vaikeammaksi. Koko porvarissäädyn ollessa kysymyksessä yleissivistävä tehtävä tulikin yhä enemmän etualalle. Siten reaalikoulusta muodostui 1800-luvun alkupuolella myös »opillinen koulu», mutta klassillisten kielten asemasta opiskelun pääpaino oli matemaattisluonnontieteellisellä alalla.⁸² Ushumanismin ja realismin keskeisessä sivistystaistelussa reaalikoulu menetti siis ammatillisen luonteensa, mutta samalla myös vanha latinakoulu modernisoitui.⁸³ Siitä tuli erityisesti uusien korkeakoulujen pohjakoulu.⁸⁴ Näin kävi myös Heckerin reaalikoululle.

Reaalikoulut ilmensivät aikakauden käytöllisiä pyrkimyksiä, mutta harvassa tapauksessa suoranaisesti johtivat ammattikoulujen perustamiseen.⁸⁵ Niiden rinnalla, jo reaalikouluja aikaisemmin, oli toinen virtaus, joka edusti ammatillisesti määrätietoisempaa pyrkimystä. Sääntymäisellä tendenssillä ei tällöin ollut niin huomattavaa osaa, jossakaan sitä ei voi täysin torjua. Tämä koulusuuntaus alkoi taiteen linjalla. Jo 1600-luvulla perustettiin näet Alankomaihin, Englantiin, Itävaltaan, Ranskaan ja Saksaan maalausta, piirustusta, kuvanveistoa tai arkkitehtuuria palvelevia oppilaitoksia. Koulujen kotimaa oli oikeastaan Italia, jossa niitä syntyi renessanssin aikana. Luonteeltaan nämä »akatemiat» olivat yksityisiä tai kiltojen ylläpitämiä ja muistuttivat monessa suhteessa oppilaskasvatusta. Englantiin 1636 perustettu Museum Minerva oli pikemminkin ritariakatemia, kun taas Ranskan Académie de peinture et sculpture 1648 (myöh. École des Beaux Arts) ja Académie d'architecture 1671 jo olivat selvemmin spesiaalikouluja. Ranskassa monet tehtaajat lisäksi jakoivat taideopetusta omilla erikoisaloillaan⁸⁶ 1700-luvulla näitä taide- tai piirustuskouluja perustettiin aina pohjoismaita myöten.⁸⁷ Piirustusta alettiin pitää käsityöharjoituksen kannalta tärkeänä ja siksi mestarit ja kisällit monin paikoin kävivät näissä kouluissa työnsä ohella. Luonteeltaan ko. piirustus oli kauan pääasiassa taiteellista eikä siten edistänyt ammatinharjoitusta teknillisessä merkityksessä.⁸⁸ Tällaisena alkoi piirustuksenopetus myös meidän maassamme, joskin vasta 1800-luvulla.⁸⁹

Oman piirinsä muodosti se koulutus, mitä useissa maissa ryhdyttiin järjestämään armeijan ja laivaston teknilliseksi kehittämiseksi.⁹⁰ Tämän rinnalle nousi vähitellen teknillinen kouluopetus myös siviilielämän tarpeita varten. Ranska kulki tällä alalla toisista edellä, sillä siellä perustetut École des ponts et chaussées 1747 (tie- ja vesirakennuskoulu), École des mines 1778 (vuorikoulu) ja erityisesti École polytechnique 1795 (teknill. korkeakoulu) muodostuivat mallikouluiksi toisillekin maille. Näistä kouluista oikeastaan vain kaksi ensiksi mainittua oli varsinaisia ammattikouluja, sillä École polytechnique ei suoranaisesti tähdännyt ammattiin, vaan oli korkeatasoinen matemaattis-luonnontieteellinen pohjakoulu edellisille. Varhaisimpien teknillisten koulujen toimintaa vaikeuttikin juuri se, ettei niillä ollut soveltuvia pohjakouluja. Perustavien matemaattis-luonnontieteellisten tietojen puuttuessa oppilailta ko. koulujen täytyi aloittaa opetuksensa aivan perusteista. Ranskassa École polytechnique poisti tämän haitan. Napoleon järjesti ensimmäi-

sen alemman teknillisen oppilaitoksen, ns. *École d'arts et métiers* 1803, jossa jaettiin sekä tietopuolista että käytöllistä opetusta.⁹¹ Siten Ranskan teknillinen koululaitos oli 1800-luvun alussa Euroopan parhain. Valtio huolehti siitä ja koulujen järjestys oli sotilaallinen. Muualla vasta reaalikoulut tai reformoidut kymnaasit poistivat pohjakoulujen puutteen 1800-luvulla ja siten mahdollistivat teknillisten oppilaitosten ammatillisen työskentelyn.

Karmarsch pitää Braunschweigiin 1745 perustettua Collegium Carolinumia saksalaisten teknillisten koulujen edelläkävijänä. Oppisisällöltään se tosin oli melko humanistinen, mutta kehittyi myöhemmin useampien reaalikoulujen kohtalosta poiketen teknilliseksi korkeakouluksi.⁹² Kehitys tapahtui Saksassa periaatteellisesti samoin, joskin melkoisesti myöhemmin kuin Ranskassa: todellisten teknillisten koulujen perustaminen aloitettiin ylhäältä, korkeakouluastetta tavoittelevista laitoksista, ja vasta myöhemmin järjestettiin alempi ammattiopetus. Muun koululaitoksen tai ammattikuntien jakaman opin soveltumattomuus pakotti nämä korkeakoulut itse huolehtimaan perusopetuksesta, jolloin laitokset eivät voineet olla korkeakouluja nykyaikaisessa merkityksessä. Saksankieliset teknilliset oppilaitokset pääsivät alkuun vasta 1800-luvun puolella, niinpä Prahassa 1806, Wienissä 1815, Berliinissä 1821, Karlsruhessa 1825, Münchenissä 1827, Dresdenissa 1828, Stuttgartissa 1829, Hannoverissa 1831.⁹³ Toiset alkoivat heti korkeakouluastetta tavoittelevina, toiset vaatimattomampina, mutta kuitenkin ko. valtion ylimpinä teknillisinä kouluina.⁹⁴ Ranskalaisista esikuvista poiketen nämä olivat yleensä pelkästään teoreettisia oppilaitoksia. Ammattikuntalaitoksen asema Saksassa varmaan esti työpajojen perustamisen, sillä niissä nähtiin taloudellinen kilpailija. Tämän lisäksi oli runsaasti erilaisia käsityöläis- ja piirustuskouluja taide- ja teknillisen koulutuksen edistämiseksi.⁹⁵ Monet utilistisessa tarkoituksessa perustetut seurat ajoivat innolla tällaisen opetuksen edistämistä.⁹⁶ Useat näin syntyneistä kouluista muodostuivatkin myöhemmin todellisiksi ammattikouluiksi. Hyvin järjestetty teknillinen opetus, jossa eri ammattialojen teknologiaa systemaattisesti kehiteltiin, johtikin Saksan teollisuuden sitten suureen kukoistukseen.⁹⁷ Saksalainen *C. F. Nebenius* osui kieltämättä asian ytimeen huomauttaessaan, että ammattikuntien oppilaskasvatus esti kyllä ammattitaidon taantumisen, mutta ei pystynyt synnyttämään voimakasta keskitystä teknillisillä aloilla.⁹⁸

Saksan ammattiopetuksen nousu muodostui pohjoismaiden kannalta tärkeäksi, sillä tästä maasta oli totuttu hakemaan mallia. Niinpä näi-

den valtioiden ja myös Venäjän teknillisen kouluopetuksen järjestely tapahtui saksalaisten esimerkkien mukaisesti.⁹⁹ Moskovaan perustettiin teknillinen oppilaitos 1825, Tukholmaan 1826, Kööpenhaminaan 1829, Göteborgiin 1829 ja Pietariin 1831. Ne olivat meillä lähimpinä esikuvina, kun koulumuotoista teknillistä ammattiopetusta alettiin maassamme suunnitella käsityön ja teollisuuden aloja varten. Englannissa valtio vasta verraten myöhään kiinnitti huomiota teknillisen opetuksen järjestämiseen.¹⁰⁰

3. *Filantropismi ja industriaalipedagogiikka*

Basedowin filantropismi

Seitsemästoista vuosisata edusti pedagogiikassa erityisesti suurten järjestelmien aikaa, seuraavalle vuosisadalle taas kasvatuksellinen realismi oli olennaista. Luonnollinen ja järjenmukainen kasvatusta piti soveltaa kunkin säädyn tarpeita vastaaviksi. Vallitseva katsomus tarkasteli kasvatusta yhteiskunnan näkökulmasta. Tästä poiketen *Rousseau* yksipuolisesti *Lockea* tulkiten asetti yksilön huomioon ottamisen kaiken yläpuolelle. Filantropismi, valistuksen voimakkain pedagoginen ilmaisu Saksassa, oli eräissä asioissa lähellä *Rousseaut*. Mutta sen aatteelliset juuret ovat koko valistuksen kulturellisessa ilmapiirissä. Siksi ei filantropismin perustajaa, Johann Bernhard Basedowia († 1790), suinkaan ole syytä leimata vain jäljittelijäksi ja metodiseksi sovelta-jaksi.¹⁰¹ Filantropismin sivistysihanne oli siveellisesti valistunut ihminen, joka pyrki edistämään yksilön ja yhteisön onnellisuutta ja siten koko ihmissuvun täydellistymistä.¹⁰² Peruskäsitteistä onnellisuus ja hyödyllisyys Basedow muodosti käsitteen ihmisyyden (philantropia = ihmisystävällisyys) ja asetti sen kasvatuksen päämääräksi.¹⁰³ Kasvatusta oli ensi sijassa toimintaa, ja se johti Basedowin ratkaisevasti metodisiin ongelmiin, joita hänen pedagogiset kirjansa pääasiassa käsittelevät.

*Rousseau*n tapaan Basedow arvosteli ankarasti aikansa koululaitosta, mutta ei silti asettanut yksityisopetuksen kannalle. Koululaitos oli täydellisesti muutettava ja oppisisältö järjestettävä hyödyllisyysperiaatteen mukaisesti. Latinakoulut eivät täyttäneet tätä vaatimusta vähäisessäkään määrässä.¹⁰⁴ Koulu oli irrotettava kirkon holhouksesta ja asetettava erityisen kasvatushallinnon alaiseksi.¹⁰⁵ Toteutettuna tämä näkemys kiinnitti valtion huolenpidon käytäntöön tähtäävien oppilaitosten perustamiseen.¹⁰⁶ Basedowin esittämässä koulujärjestelmässä esiintyy vielä ajalle tyypillinen kahtia-

jako ja säätyajatus: opilliset koulut (kymnaasit ja akatemiat) ja yleiset koulut. Viimeksi mainittu ryhmä jakautuu puolestaan kahtia: pienet maksulliset koulut aatelistolle ja varakkaille porvareille, suuret maksuttomat koulut muulle osalle porvaristoa. Kaikkien koulujen opetuksen piti olla voimakkaasti reaalityöistä, ja nimenomaan suurissa kouluissa tuli toinen puoli ajasta käyttää työn opettamiseen, jotta oppilaat täten harjaantuivat säätynsä mukaiseen ammattiin.¹⁰⁷ Mutta säätyläisenkin kasvatuksessa tuli kiinnittää huomiota ruumiillisen kunnon ja käden taitavuuden kehittämiseen. Basedow varaa nuorukaisen päivittäisestä ajasta neljä tuntia tällaisiin tehtäviin. Kirvesmiehen, sepän, puusepän, muurarin ja puutarhurin työvälineiden ja niiden käytön tuntemus on jokaiselle nuorukaiselle hyödyllistä. Erilaisiin mekaanisiin ja fysikaalisiin välineisiin, kuten vesivaakaan, kompassiin, harppiin ja painoihin perehtyminen on myös tähdellistä. Osallistuminen maataloustehtäviin kuului edelleen ohjelmaan.¹⁰⁸ Kaikessa tässä saattaa havaita sekä Locken että Rousseauin vaikutusta, mutta näitä aatteita voidaan 1700-luvun loppupuolella kuitenkin jo pitää aikakauden yleisinä tunnuksina.

Basedow ei selvästi kuulu ammastikasvatuksen esitaistelijoihin, mutta hän järkytti kritiikillään saksalaista koulumaailmaa voimakkaammin kuin yksikään pedagogi ennen häntä. Basedowin *edusta* ma kasvat usrealismi koitui välillisesti ammattikasvatukseen *eduksi*. Hän perusteli koulun käytännöllistä suuntausta sekä hyödyllisyyden että siveellisyyden kannalta.¹⁰⁹ Se osaltaan järkytti uskoa vanhaan sivistyskasvatukseen ja avasi reaaliaineille sijaa yleissivistävissä kouluissa, mikä ylempää ammattiopetusta silmällä pitäen oli perin tärkeä. Toisaalta se heikensi uskoa, että koulut olivat vain oppineita säätyjä varten. Basedowin vaikutusta erityisesti ns. porvarikouluaatteeseen voidaan pitää huomattavana. Kirjallista tietä hänen ajatuksensa ovat kulkeutuneet Suomeenkin ja vaikuttaneet mm. *Porthanin* käsitykseen koululaitoksesta ja siinä noudatettavasta menetelmästä.¹¹⁰ Vielä 1800-luvun alussa *Broocman* puhui Saksan matkalta palattuaan Basedowin merkityksestä nimenomaan hyödyllisten porvarikoulujen edistäjänä.¹¹¹ Filantropismin suoranainen vaikutus maahamme on tosin vielä tarkemmin tutkimatta.¹¹² Ammattikasvatuksen kannalta tähän ongelmaan on liitettävä Basedowin vaikutuksen alaisena syntynyt ns. industriaalipedagogiikka, joka filantropismin oppimestarin intresseistä poiketen erityisesti suuntautui köyhän väestöluokan työkasvatukseen.

Porvarikoulun esitaistelija Resewitz

Porvari- tai elinkeinokoulun voimakkaampana ajajana Saksassa lienee kuitenkin pidettävä Friedrich Gabriel Resewitz'iä († 1806), joka toimi ensin pappina Kööpenhaminassa, sittemmin koulunjohtajana Magdeburgissa.¹¹³ Hänen merkittävin teoksensa »Die Erziehung des Bürgers», joka toi hänelle koulureformointia harrastavan ministeri *Zedlitzin* kutsun mainittuun kouluvirkaan, vaati ponnekkaasti kaikkien kansalaisten kasvatusta yhteiskuntaa hyödyttäväksi ja esitti tätä toimenpidettä varten uuden koulujärjestelmän. Resewitz ei kritikoinut vallitsevaa kouluaitosta siinä mielessä, että se olisi muutettava. Hän lähtee toteamuksesta, ettei yksinkertaisesti oltu kouluja, jotka huolehtivat porvariston tarvitsemasta koulutuksesta, joten sellainen kouluryhmä oli perustettava entisen lisäksi.¹¹⁴

Heckerin luoma reaalikoulu ei vastannut tarkoitustaan, koska se pyrki yhdistämään yleissivistävän ja hyödyllisen opetuksen saavuttamatta kumpaakaan. Resewitz mainitsee tässä yhteydessä Basedowin yritykset todeten ne hyväksi. Basedowin vaikutusta Resewitziin täytyykin pitää kiistattomana.

Hahmotellessaan porvari- tai ammattikoulujärjestelmäänsä Resewitz lähtee siltä pohjalta, että opilliset ja porvarikoulut on pidettävä täysin erillään toisistaan.¹¹⁵ Viimeksi mainittujen oppisuunnitelma oli laadittava tiukasti hyödyllisyyden näkökulmasta, missä noudatettavan menetelmän taas piti olla kokemuksen perustuva. Resewitz esitti maaseudulle omia ammattikoulujaan, pikkukaupunkeihin käsityökouluja ja pääkaupunkiin suurta keskuskoulua, jonka tuli huolehtia myös edellisiin tarvittavien opettajien valmistuksesta. Resewitz on tyypillinen valistuksen edustaja perustellessaan esim. maalaiskouluja kristillisyyden ja järjellisuuden kannalta. Jollei nuorukainen näet ole käytännöllinen ja valistunut, ei hän voi Resewitzin käsityksen mukaan olla hyvä kristittykään, koska hän ei tällöin osaa käyttää kristillisyyttään oikein.¹¹⁶ Valistunut aika vaati oppinutta talonpoikaa, sillä sellaisena hän hyödyttää maataan eniten. Basedowiin viittaa Resewitzin huomautus, että kaikki tieto piti koota yhteen oppikirjaan, joka sisälsi uskonnon, laskennon, mekaniikan, maatalouden, kansalaistiedon ja terveydenhoidon perusteet. Sitkeästi noudatettiin esimerkiksi Resewitzin vaatimusta, että koulumestarille tuli antaa maapala esikuvallista viljelyä ja elatusapua varten.¹¹⁷

Resewitzin hahmottelemat käsityöläiskoulut olisivat olleet kaupunkien porvariston perustavia oppilaitoksia, joissa olisi jaettu yleiset tiedot ja taidot sekä erityisesti perehdytty käsityöläisten tehtäviin, työ-

kaluihin ja raaka-aikaneisiin. Opettajan vaimo opettaisi tytöille kehräämistä, kutomista, virkkaamista ja neulomista — nämä toimet piti ottaa ammattikunnilta pois ja luovuttaa kokonaan naisille — ja saisi jakaa työpalkan oppilaiden kanssa. Tuotteet ostaisivat näet armeija tai manufaktuurit. Ajatus ei ollut meilläkään suinkaan vieras kehruukouluissa. Tällaisten koulujen aikaansaamiseksi lakkautettaisiin pienten kaupunkien latinakoulut tai ainakin yksi opettaja muutettaisiin reaaliopettajaksi.¹¹⁸

Pääkaupungissa sijaitseva suuri reaalikoulu olisi ollut mahtava valistuksen hengen mukainen oppilaitos monine oppiaineineen, kirjastoineen, kokoelmineen ja puutarhoineen. Koulun tuli toimia maallisen johdon alaisena, ja myös aikuiset saisivat siellä opiskella haluamiaan aineita. Jos määräsuuruinen ryhmä ilmoittautuisi, järjestettäisiin heille ko. alan kurseja. Laitoksen toisena tehtävänä piti olla opettajain valmistus. Resewitzin esitys, että kansanopettajan tuli olla vaatimatonta oloista ja mahdollisuuksien mukaan omata jokin muu ammatti (puuseppä, kirvesmies), säilyi sitkeänä seuraavankin vuosisadan opettajankuvassa.¹¹⁹

Resewitzin kirjoitukset ovat olleet aikanaan hyvin tunnettuja pohjoismaissa.¹²⁰ Die Erziehung des Bürgers painettiin Kööpenhaminassa, joten sen leviäminen pohjoiseen oli ymmärrettävää. Kirjan ajatukset vastasivat hyvin niitä hyödyllisyysperiaatteita, joita meillä 1700-luvun lopussa vielä akatemian piirissä liikkui.¹²¹ Suomen talousseuran kanslerikunnalle lähettämä koulunuudistusohjelma, joka laadittiin *Porthanin* memoriaalin pohjalla, osoittaa elinkeino- ja pitäjänkoulujen, vieläpä pedagogioiden osalta yhtäläisyyttä Resewitzin ehdotuksiin nähden.¹²² *Ohlson* on todennut Resewitzin suuren vaikutuksen piispa *Lindblomiin* ja hänen kouluehdotuksiinsa.¹²³

Industriaalipedagogit: Kindermann, Sextro, Wagemann ja läheiset filantroopit

Filantropismin hyödyllisyyspyrkimys ei ilmennyt ainoastaan keskiluokan reaalikouluvaatimuksena, vaan siitä kumpusi myös työkasvatukseen suuntautunut ns. industriaalipedagogiikka. Tämä tavallisesti vain kansanopetuksen kehitykseen liitetty kasvatuksellinen virtaus esiintyi ensi sijassa käytännöllisenä koulujärjestelynä, mutta sen merkeissä syntyi myös asiaa teoreettisesti pohtinutta kirjallisuutta.¹²⁴ Jo Basedow arvosti työn merkityksen kasvatustekijänä, mutta hänen käytännöllisen koulu-

työnsä kohdistuessa pääasiassa varakkaisiin, tämä ongelma jäi häneltä kehittelemättä.¹²⁵ Resewitz esitti *Die Erziehung des Bürgers*-teoksessa tyttöjen kasvatuksen työkasvatukseksi ja myöhemmin hän ehdotti — todennäköisesti industriaalipedagogien vaikutuksesta — että maa-seudun koulujen oppiohjelma koostuisi puoleksi työstä ja puoleksi tietopuolisesta opetuksesta.¹²⁶ Filantropismin varsinaiset industriaalipedagogiset edustajat kuitenkin vasta kehittivät koulukasvatuksen olennaisesti työopetukseen perustuvaksi. Johtaviksi industriaalipedagogeiksi luetaan tavallisesti Ferdinand *Kindermann*, Philip *Sextro* sekä Arnold ja Ludwig Gerhard *Wagemann*.

Lähinnä heitä kuuluisivat ryhmään myös *J. H. Campe*, *Villaume*, *Rochow* ja *Chr. G. Salzmann*.¹²⁷ Rochowia lukuunottamatta he kaikki olivat pappismiehiä, jotka ansioituivat kasvatustyön alalla. Pappien tuli heidän käsityksensä mukaan erityisesti suosia ja valvoa työkoulujen toimintaa, sillä uutteruuden edistäminen kohotti samalla moraalialia.¹²⁸

Se sisältö, minkä mainitut henkilöt antoivat käsitteelle *Industrie*, valottaa tämän suuntauksen kasvatuksellista pyrkimystä. *Sextro* esiintyi industriaalipedagogiikan huomattavimpana teoreetikkona, joten hänen kannanottoaan voidaan pitää suuntaa antavana. Latinan kielestä peräisin oleva sana *industria* on houkutellut tulkitsemaan tämän pedagogiikan päämääräksi ihmisen kasvattamisen taloudellisesti ahkeraksi. *Sextron* lähtökohhta oli kuitenkin selvästi teologispedagoginen. Ihmiselämää oli tarkastettava hänen kuolematoman sielunsa valossa. Industriaalipedagogiikassa ilmenee vielä selvästi 1700-luvun syvä uskonnollisuus. Kauppiaan ja käsityöläisen oli elettävä hurskaasti, muuten hänen työltään puuttui Jumalan siunaus.¹²⁹ Mutta myös toimellisuutta ja ajan huolellista, maallista menestystä edistävää käyttöä kasvatuksessa oli *Sextron* mukaan erityisesti tavoiteltava. Hyödyllinen työ, joka esti toimeettomuuden, oli jo sinänsä otollista. Siksi »der industriöse Mensch» oli monipuolinen, hänen henkensä vireä ja kehonsa harjaantunut erilaisiin toimintoihin. Ahkeruudelle oli konservatismi ominaista, mutta industrioitunut ihminen etsi uusia, nykyisen kielenkäytön mukaan rationalisoituja teitä päämääränsä saavuttamiseksi.¹³⁰ Tälle hengelle oli ominaista kilpailu, jota industriaalipedagogit filantropisteina ilman epäilyjä suosittelivat. *Bendokat* huomauttaa, ettei kukaan heistä epäillyt sen kasvatuksellista arvoa, eikä nähnyt siinä egoistista piirrettä.¹³¹ Hän mainitsee edelleen, että he sisällyttivät tuohon käsitteeseen oikeastaan kaksi jossakin määrin ristiriitaista pyrkimystä: voimien monipuolisen kehittämisen ja toisaalta

ammattillisen käyttökelpoisuuden. *Villaume* käsitteli tätä ristiriitaisuutta ja päätyi siihen, että käyttökelpoisuus on normaalisti asetettava ohjeeksi, koska neron linjaa ei voida ottaa yleiseksi ohjeeksi. Ihmisen käyttökelpoisuus riippuu hyvin usein voimien mekanisoinnista, mikä ainakin jossain määrin merkitsee yksilöllisyyden uhraamista. Mutta mekanisointuneetkin voimat ovat paremmat kuin voimien puute.¹³² Yhteiskunnalla on oikeuksia yksilöön nähden. Kun talouselämä muodostaa valtion menestymisessä tärkeän tekijän, niin kasvatuksessakin tämä seikka on otettava huomioon. Nimenomaan kolmannen säädyn kasvatusta vaatii määrätietoista suuntausta hyödyllisiin asioihin. Päämääränä ei kuitenkaan saanut olla yksilön tekeminen mekanismiksi, pelkästään yhteiskuntakoneiston rattaaksi.¹³³ Yksilöllä tulee olla mahdollisuus yleisen hyvän säätelmissä rajoissa kehittää voimiaan, tyydyttää tarpeitaan ja nauttia vapauden suomia etuja.¹³⁴ Näin *industrialpedagogiikka* haluaa sisällyttää kasvatukseen sekä voimien jalostamisen että yhteiskunnallisen käyttökelpoisuuden. Se sulkee piiriinsä yleisen sivistyskasvatuksen ja sen rinnalle samanaikaisesti ammattikasvatuksen. Yhteiskunta on kokonaisuus, jossa jokainen yksityinen jäsen on sekä tarkoitus että väline.¹³⁵ Tämän mukaan tulee kaikilla ihmisillä olla periaatteellinen oikeus valistukseen, ja tällä vaatimuksella *industrialpedagogiikka* edisti voimakkaasti kansanopetuksen nousua.

Industrialpedagogiikan ulkonaisena lähtökohdانا oli varattoman kansanosan sosiaalinen ja taloudellinen kurjuus.¹³⁶ Voimakkaan väestönkasvun johdosta elinmahdollisuudet olivat vaikeutuneet ja yhteiskunnan huoltoa tarvitsevien lukumäärä kasvanut. Monet arvelivat, ettei kansassa ollut yritteliäisyyden henkeä. *Industrialpedagogit* katsoivatkin, että parannus tilanteeseen oli saavutettavissa juuri kasvatuksen avulla.¹³⁷ Aikakauden koululaitos ei kuitenkaan ollut omiansa edistämään kasvatusta toimeliaisuuteen ja hyödyllisyyteen. Siksi *industrialpedagogit* hyökkäsivät voimakkaasti silloista latinakoulua vastaan. Heidän käsityksensä mukaan tämä vieroitti ihmisen elävästä elämästä. Se kasvatti ihmisen passiivisuuteen ja toimeettomuuteen. Koulu työskenteli eristetyssä maailmassa, jolla ei ollut mitään tekemistä ympäröivän todellisuuden kanssa. Sen kasvatustapa ei herättänyt voimia, vaan kuoletti niitä. Koulussa tulisi heidän mielestään opettaa vain sellaista, mistä oli käytännöllistä hyötyä. Parhain kasvattaja toiminnallisuuteen oli työ,

josta oppilaalle itselleen koituisi mahdollisuuksien mukaan aineellista hyötyä. Se kiihottaisi hänen egoismiaan, joka täten palvelisi yleistä etua. Työkasvatus mahdollistaisi taloudellisen nousun ja johtaisi yksilön hyvinvointiin ja onnellisuuteen. Työnopetuksen tuli olla monipuolista, ei vain yhteen ammattialaan sidottua. Tämäkin seikka korostaa heidän käsitystään työstä lähinnä kasvatusvälineenä. Kasvatusihanne »homo humanus» tavalliseen tapaan selitettynä ei heitä tyydyttänyt, eikä oikeastaan merkantilismin »homo economicus» kaan». Heidän ihanteestaan voitaisiin ehkä käyttää sanontaa »h o m o f a b e r», taitavan toimelias, industrioitunut ihminen. Se otti huomioon ihmisen kokonaispersoonallisuuden kehittämisen, missä rehellisellä työnteolla ja luovalla toiminnalla oli korostunut merkitys. Kasvatusta »teollisuuteen» esitettiin pelastuksena ihmiskuntaa uhkaavasta kurjuudesta. »Mitä hyödyttää kaikenmaailman tieto, jos sen käyttöön soveltamiseksi ei tehdä mitään?» huudahti Wagemann Göttingenin *Magazinessa*, joka voimakkaasti ajoi uutta kouluuudetta. Hän väitti rohkeasti työkouluja laitoksiksi, jotka välittömimmin edistivät sekä aineellista että siveellistä hyvinvointia.¹³⁸

Industriaalipedagogien hyökkäykset olivat sekä kasvatuksen päämäärään että koulun oppisisältöön ja menetelmään kohdistuvia. He menivät eräissä asioissa kieltämättä liian pitkälle, niin että vastustajien, uushumanistien, leirissä leimattiin heidän kaikki esityksensä egoistiseksi hyötyajatteluksi, mitä tämä reformiliike ei suinkaan ollut.¹³⁹ Suorastaan järkyttävästi lienee vaikuttanut Campen huomautus, että rakin keksiminen tai perunanviljelyn levittäminen olivat suorittaneet ihmisyydelle suurempia palveluksia kuin Iliaan tai Odysseian runoilija.¹⁴⁰ Meillä *Porthanin* kauhistus latinan lukemisen poistamisesta lääkäreiden osalta oli varmaan yhtä aitoa.¹⁴¹

Industriaalipedagogiikan käytöllisen koulutyön tärkeimmiksi toteuttajiksi muodostuivat *Kindermannin* toiminta Böömissä ja *Sextonin* sekä *Wagemannin* veljesten työ Göttingenissä. Kuka ensimmäiseksi ryhtyi soveltamaan industriaalipedagogiikan aatteita koulutyöhön, on vieläkin vaikeammin ratkaistavissa kuin ensimmäisen reaalikouluhankkeen esittäjän määrääminen. Nämä työkoulut kumpusivat lähinnä filantropistien hyödyllisyyttä tavoittelevista tendensseistä, ja siksi samantapaisia yrityksiä tavataan Itävallassa, Saksassa ja Englannissa, ilman että voidaan havaita sanottavaa vaikutusyhteyttä niiden kesken.¹⁴² *Ferdinand Kindermann* († 1801) — industriaalipedagogiikan suurin organisaattori — jatkoi tavallaan niitä ponnisteluja, joita

Itävallassa oli tehty kansanopetuksen hyväksi lähinnä *Felbigerin* johdolla. Samanaikaisesti oli perustettu vaatetusteollisuuteen liittyviä kehruukouluja (kuten tapahtui Ruotsi—Suomessakin). Kindermann halusi tavallaan yhdistää nämä kaksi koulumuotoa, ts. rakentaa kansanopetuksen selvästi työkasvatuksen pohjalle.¹⁴³ Taloudellisella tarkoituksella oli Kindermannin kouluissa ratkaiseva osa. Pyrkimyksenä oli siten parantaa sekä opettajien että kotien taloudellista asemaa. Varsinaisen opettajan hoitaessa yleensä tiedollisen opetuksen hänen vaimonsa tai tyttärensä opetti kehräämistä, neulomista, punomista, kutomista, vieläpä puutarhanhoitoa ja silkinviljelyäkin. Todellisen ammattikasvatuksen luonnetta opetus ei saanut, sillä tiedollinen ja työnopetus eivät liittyneet toisiinsa, vaan olivat kaksi erillistä asiaa. Työ liitettiin alkeisopetukseen, mutta se ei ollut sen orgaaninen osa.¹⁴⁴ Työllä haluttiin ansaita ja tavallaan maksaa kasvatuskustannukset, tietopuolisen opetuksen tehtävä taas oli yleisten alkeistietojen jakaminen. Tosin Kindermann huomautti piirustuksen suuresta merkityksestä ammatillisena oppiaineena.¹⁴⁵ Työn laatu koetettiin sovittaa paikkakunnan tarpeiden ja elinkeinonharrastusten mukaan, joten tässä pidettiin silmällä sekä hetkellistä taloudellista hyötyä että ammatinvalinnan ohjaamista. Kiinnitettiinpä jo tuolloin huomiota myös siihen, ettei opetus yksinkertaisten ansiotöiden johdosta kärsisi.¹⁴⁶ Työn yhteydessä esitettiin moralisoivia kertomuksia tai laulettiin sopivia lauluja.

Kindermannilla oli toisten industriaalipedagogien tapaan voimakas usko työkoulujen siveellisesti kasvattavaan vaikutukseen. Kun ne siveellisyyden ohella toisivat taloudellista vaurautta, niin nämä yhdessä aiheuttaisivat myös toivottavaa väestönlisäystä. Monet tutkijat ovatkin sitä mieltä että Kindermannin kouluilla on ollut suoranaista merkitystä Böömin talouselämän nousuun.¹⁴⁷ Näitä kouluja perustettiin näet 1770-luvulta alkaen niin runsaasti, että niitä v. 1787 oli yli 100 (152.000 oppilasta) ja v. 1790 jo 232. Prahassa toimi suuri pääkoulu, joka huolehti opettajain valmistuksesta.¹⁴⁸

Saksassa Göttingenin kaupunki muodostui työkoulujen keskuspaikaksi, joskaan siellä lukumääräisesti ei päästy samoihin tuloksiin kuin Böömissä. Työkoulun pidon ohella toinen Wagemannin veljeksistä toimitti aikakauslehteä Göttingisches Magazin für Industrie und Armenpflege (1789—1803), jossa voimakkaasti korostettiin, kuinka tärkeätä kasvatustoimeliaisuuteen oli kaikissa säätyluokissa.¹⁴⁹ Hän

näki kasvatuksessa teollisuuteen yleisen sosiaalisen ongelman, joka ei rajoittunut vain köyhään väestöön. *Industrieschule* oli *Wagemannin* mielestä tarkoitettu kaikille, rikkaille ja köyhille, maalais- ja kaupunkiväestölle. Rikkaiden lapset olivat usein avuttomia käytännöllisissä tehtävissä ja siksi työkoulu oli heillekin tarpeen. Yhteisen peruskasvatuksen avulla saataisiin jyrkät säätyrajat yhteiskunnassa katoamaan, samoin ruumiillisen ja henkisen työn vastakohtaisuus.¹⁵⁰ Opillinen sivistys kaipasi täydennyksekseen käytännön kelvollistamista. Näin hahmotettua työkoulua ei voidakaan käsittää varsinaiseksi ammattioppilaitokseksi, vaan »teollisuuteen» kasvattavaksi kansalaiskouluksi.¹⁵¹

Wagemannien ja *Sextron Industrieschule*ssa (v:sta 1784) työn ja tietopuolisen opetuksen vuorottelu oli tehty periaatteeksi. *Wagemann* käyttää sanontoja »oppikoulu» (*Lehrschule*) ja työkoulu (*Arbeitsschule*). Opetuksen vuorottelun katsottiin jo sinänsä vaikuttavan edullisesti lasten haluun työskennellä ja samalla helpottavan kurinpittoa, minkä suhteen industriaalipedagogit olivat humanisella kannalla.¹⁵² Koulussa oli oppilaiden tiedollisen tason perusteella kolme luokkaa (kirjain-, tavuu- ja lukuluokka), joista kaksi oli samanaikaisesti työsalissa. Päivän kuudesta tunnista vain kaksi kului tiedolliseen opetukseen, joka käsitti lukemista, kirjoitusta, laskentaa ja vaatimattomassa muodossa muitakin aineita. Työkohteina käytettiin kehruta, ompelua, kutomista, punomista jne.¹⁵³ Työopetus tuli kouluissa yhä monipuolisemmaksi, joskin ammattikuntien nurjamielinen suhtautuminen vaikeutti työkohteiden valintaa. Köyhät oppilaat pyrittiin kouluista sijoittamaan käsityönoppiin. Ruotsalainen *F. B. Schwerin* tutustui Göttingenissä opiskellessaan näihin työkouluihin, ja ne olivat hänellä mallina hänen ehdottaessaan kansanopetuksen rakentamista työkasvatuksen pohjalle Ruotsi—Suomessa.¹⁵⁴ Saksan matkansa yhteydessä *Broocman* oppi myös tuntemaan työkoulut — hänen mielestään paras oli Nürnbergissä — ja antoi niille tunnustuksen. Hän nimitti työkouluja ensimmäiseksi yritykseksi yhdistää sivistyskasvatus käsityönopetukseen. Samalla hän kuitenkin mainitsi eräiden niistä liikaa lähestyneen tuotantolaitoksia.¹⁵⁵ *Bendokatin* mukaan industriaalipedagogiikkaa ei periaatteellisesti saa leimata lasten tehdastyön aiheuttajaksi, sillä työ oli sille kasvatuksellinen käsite. Käytännössä suuntaus saattoi kuitenkin tuota tendenssiä tukea.¹⁵⁶ Laitokset perustettiin näet usein paikkakunnille, joiden teollisuuslaitoksiin lasten työ jotenkin voitiin liittää.

Campen, *Salzmännin* ja *Rochowin* filantrooppinen ajattelu on yleisesti tunnettu. *Campen* († 1818) suurin yritys oli koko kasva-

tusjärjestelmän uusimiseen pyrkivän kokoomateoksen» Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher», julkaiseminen.¹⁵⁷ Aatteellisesti hän oli lähellä Sextroa. Campe suositteli innokkaasti kaikille niillekin, jotka aikoivat todella opiskella, jonkin käsityön oppimista joko ennen koulunkäyntiä tai sen rinnalla.¹⁵⁸ Pohtiessaan työnopetuksen käytöllistä järjestämisestä kouluissa hän päätyi tulokseen, että sitä varten pitäisi luoda oma teknillinen opettajakuntansa. Opettajien palkkauksen täytyisi taas olla siksi kunnollinen, ettei heidän tarvitsisi opetustyönsä ohella toimia räätäleinä, suutareina jne.¹⁵⁹ Chr. C. Salzmännin († 1811) kanta taas oli, että tavallisten opettajien tuli pystyä opettamaan käsityötä.¹⁶⁰ Hänen oppilaitoksensa Schnepfenthal muodostui nimenomaan käsityönopetuksen metodiikan kannalta tärkeäksi lähtökohdaksi. Laitoksessa käsityönopettajana toiminut *B. H. Blasche* näet suunnitteli systemaattisia tehtäväsarjoja, joissa annettiin töihin liittyviä ohjeita niin materiaaliin, välineisiin kuin työtekniikkaan nähden. Blaschella käsityön opetuksen pääpaino ei ollut merkantilistisella suunnalla, vaan hän näki siinä ensi sijassa lapsen mahdollisuuden tyydyttää toiminnallisuuden tarvettaan.¹⁶¹ Rochowin filantropistiset koulupyrkimykset liittyivät taas lähinnä maalaisväestön hyödylliseen kasvatukseen. Työkoulun (*Industrieschule*) nimen ohella nimitettiin ko. laitoksia eräissä maissa taloudellisiksi tai elinkeinokouluiksi.¹⁶²

Useimmat industriaalipedagogiikan synnyttämistä työkouluista katosivat suhteellisen pian.¹⁶³ Ne perustettiin seuduille, jotka joutuivat Napoleonin valtaviin sotaliikkeiden näyttämöksi. Aseiden kalskeessa hiljenee kulttuurityö, ja niin kävi tälle filantropismin maaperästä nousseelle työkoululiikkeellekin. Sen liitti vanhaan merkantilistinen hyötyajattelu, omaan aikaansa usko, että kasvatusta vaikuttaa ihmiskunnan onnellistamiseen, uuteen tasavertaisen peruskasvatuksen vaatimus sekä työn ja toiminnallisuuden arvostus kasvatustekijöinä. Kolemme taholle ulottui myös sen vaikutus: opillisen koulun muuttamiseen reaalityöiseksi, yleisen kansanopetuksen aatteen ja suunnan viitoittamiseen ja ammattiin tähtäävien oppilaitosten, joko yleisluontoisten tai suorastaan spesiaalikoulujen, arvon ja merkityksen korostamiseen. Koulun maallistumiseen myös hallinnollisessa merkityksessä, samoin opettajien ammattikoulutukseen filantropismi vaikutti ratkaisevasti. Henkilökohtaisen kosketuksen ja erityisesti kirjallisuuden avulla filantropismin aatteet levisivät meillekin antaen oman panoksensa koulunuudistusta koskeviin keskusteluihin ja toteuttamispyrkimykseen.¹⁶⁴ Filantropismin suurimpana panoksena ammattikasva-

tuksen kannalta voitaneen pitää sitä, että ammattiin kasvattaminen sen ansiosta ylipäänsä nousee pedagogiseksi ongelmaksi. Asia oli siihen asti ollut käytännön kysymys — kasvatusteoreetikot pohtivat miltei yksinomaan opilliseen kouluun tai yksityiskasvatukseen kuuluvia kysymyksiä. Pedagogiikalle avautui nyt uusi ja laaja tutkimusalue, minkä viljely tosin pitkäksi aikaa jäi perin vähäiseksi.

4. *Oppilaskasvatuksen tehostaminen kouluopetuksella*

Aatteellista perustaa

Taide-, sotilas- ja reaalikoulujen antaessa virikkeitä teknillisille korkeakouluille ja muille ammatillisille erikoiskouluille alempi ammattikasvatus jäi pitkäksi aikaa vaille koulujen tarjoamaa tukea. Se tapahtui edelleen ammattikuntien organisaatiossa tai vapailla työpaikoilla pelkästään kokemukseen perustuen. Koko porvarissäädyille tarkoitettujen oppilaitosten etsinnässä korostettiin kyllä käsityöläisten tarvitsemää kouluopetusta, ajateltakoon esim. *Pettyn, Becherin, Leibnizin ja Resewitzin* esityksiä, mutta käytännössä ei asialle löydetty sopivaa ratkaisua. Toiset tahtoivat käytännöllistää yleissivistävää koulua, toiset taas perustaa täysin erillisiä oppilaitoksia, mutta tällöinkin pidettiin yleensä silmällä koko säätyä. Kansanopetuksen ollessa vasta alkuasteellaan tällainen haparointi on ymmärrettävää. Filantropismin industriaalipedagoginen suuntaus toi tähän etsintään tärkeän lisän työkoulujen muodossa. Sen tarjoama opetus kohdistui varsinaisesti oppilaskasvatusta edeltäneeseen ikäkauteen, johon kuuluvat työllä ja perustavalla yleissivistävällä opetuksella haluttiin ennakolta valmistaa ammattielämään ja »teolliseen» henkeen.¹⁶⁵ Pettyn »tiedollinen työkoulu» tähtäsi samantapaiseen, joskin sen teknillinen sävy oli selvempi. Varsinaisen oppilaskasvatuksen kuuluessa ammattikunnille nämä huolehtivat tuolloin oppipoikien sekä kansalaiskasvatuksesta että johdatuksesta ammatin mysteereihin, kuten *Bennett* osuvasti tuo esille.¹⁶⁶ Luku- ja kirjoitustaitoa alettiin melko varhain vaatia käsityöläismestareilta ja vähitellen vaatimus kulkeutui ammattikunnan arvoportaikossa alaspäin ja kohdistui 1700-luvulla jo oppipoikiin.¹⁶⁷ Protestanttisessa maailmassa asia niveltui uskonnon ja lukemisen osalta kirkollisiin tarkoituseriin, ja siksi tämä aste saavutettiin filantropismin kautena jo pohjoismaissakin. Luku- ja kirjoitustaidon omaaminen oppiin tultaessa oli kuitenkin harvinaista — oppipoikien ottaminen tapahtui melkoiselta osalta köyhistä kansankerroksista — ja siksi ne

täytyi hankkia oppikauden aikana. On aivan luonnollista, että vaatimusten rajoittuessa ensin yleissivistyksen perustaviin elementteihin niiden jakaminen katsottiin kodin, tai sen ollessa siihen kykenemätön, kirkon tehtäväksi. Papin tai koulumestarin tuli antaa oppipojillekin ko. tiedot ja taidot. Ammattioppi vaati arkipäivät, siksi muu opetus oli sijoitettava pyhäpäiviin. Täten muodostunut ns. sunnuntaikoulu hahmoutui aluksi enemmän kirkolliselta ja yleissivistävältä kuin puhtaasti ammattikasvatukselliselta pohjalta.

Ammattikunta edusti yhteiskunnassa korkeampaa tasoa kuin varsinainen rahvas. On näin ollen myös luonnollista, että sivistyksen alkeistaitoihin perehtymistä vaadittiin käsityöläisiltä jo sosiaalisen arvostuksenkin näkökulmasta varhemmin kuin kansan suurilta joukoilta. Toisaalta nuo perustavat taidot alkoivat vähitellen olla tärkeitä itsenäisen ammatinharjoituksen kannalta. Mestarin oli vaikeata asioida pystymättä esim. kirjoittamaan yksinkertaista laskua, jonka laatiminen edellytti sivistyksen kolmen perustoiminnon hallintaa. Mittaamiseen perustuva laskeminen ja piirtäminen muodostuivat erällä ammattialoilla niin tärkeiksi, että taidon puuttuminen saattoi estää pääsyn mestariksi. Näitä tarpeita tyydyttämään syntyi eri maissa, lähinnä taloudellisen ja yleisen sivistystason mukaan opetustoimintaa, jota nimitetään sunnuntai-, pyhä- tai käsityöläiskoulutyöksi. Se muodostaa tavallisimmin pohjan oppilaskasvatusta täydentäville kouluille (saks. Berufsschule). Koko nuorisolle tarkoitetuista pyhäkouluista kehittyvät vähitellen nimenomaan käsityöläisille tarkoitetut ammatilliset sunnuntai-¹⁶⁸ koulu. Niitä voidaan pitää ylempien ammatillisten, piirustus- ja reaalikoulujen rinnakkaisilmionä, mikä yhä määrätietoisemmin alkoi palvella käsityönharjoittajia ja tehtaiden työväkeä.

Saksalaisten sunnuntai-¹⁶⁸ koulujen järjestely

Saksan sunnuntai-¹⁶⁸ kouluorganisaatio, joka antoi voimakkaimmat vaikutteet vastaaville pohjoismaisille järjestelyille, juontaa alkunsa ainakin jo reformaation ajoilta. Siinä voidaan näet erottaa erilaisia muotoutumia. *Thyssen* mainitsee seuraavat neljä:

- 1) kirkollinen sunnuntai-¹⁶⁸ katekisaatio, 2) kansanopetuksen korvike,
- 3) kansanopetuksen täydennys, 4) ammatillinen koulutus.¹⁶⁹

Näistä ensimmäinen on selvästi kansanopetuksen alkeismuoto ja saa tässä sijansa vain ryhmittelyn täydennyksenä. Myös toisen ryhmän, joka esiintyi esim. Württembergissä ja Gothassa jo 1600-luvulla, katsoo *Thyssen* kirkolliseen kansanopetukseen kuuluvaksi. Se oli näet yleensä tarkoitettu lapsille, jotka eivät erilaisten syiden vuoksi voineet

osallistua koulumestarin jakamaan päiväopetukseen arkisin. Pohjoismaisia oloja silmällä pitäen ei kuitenkaan ole syytä olla niin jyrkkä kuin Thyssen tämän kategorian vähäisestä merkityksestä ammattikoulun perusmuotona. Hän katsoo vasta kansanopetusta täydentävän sunnuntaikoulun selvästi todellisen ammattikoulun edeltäjäksi. Tällaisen koulun synty edellytti siis varsinaisen kansanopetuksen, mikä tuolloin vielä huipentui ripille pääsyyn, joltistakin järjestelyä. Sunnuntaikoulu tarkoitti nyt etupäässä kansanopetuksessa saatujen tietojen ja taitojen kertausta, käytännössä harvoin täydentämistä. Württembergissä v. 1739 annettua säädöstä, jolla nuoriso täysi-ikäisyyteen tai naimisiin menoon asti velvoitettiin käymään sunnuntaikoulua, pidetään alallaan vanhimpana. Vastaavia säädöksiä annettiin sitten Saksassa muuallakin, mm. Badenissa 1756, Preussissa 1763, Baijerissa 1771 ja Itävallassa 1774.¹⁷⁰ Tätäkin sunnuntaikoulua on vielä pidettävä melkoisesti kirkollisia päämääriä palvelevana. Kun koulu oli tarkoitettu kaikille, sen oppisisältö jäi luonteeltaan yleiseksi. Mutta aikakauden hyödyllisyyspyrkimykset vaikuttivat vähitellen siihenkin. Filantropismin, eritoten industriaalipedagogien kasvatukseen tuoma hyödyllisyyspanos sekä yhteiskunnallisessa ja talouselämässä tapahtuneet muutokset aiheuttivat lopulta sen, että käsityön ja teollisuuden työntekijäastetta varten ryhdyttiin perustamaan erityisiä kouluja tai muuttamaan kirkolliset sunnuntaikoulut nimenomaan ammattikasvatusta palveleviksi. Näin alkoi ammattiopetuksen kartuttaminen ja kehittäminen myös alhaalta käsin.

Ammatillisten sunnuntai- tai käsityöläiskoulujen perustaminen tapahtui alkuvaiheessa miltei yksinomaan yksityisten henkilöiden, pappien ja virkamiesten tai erilaisten yhdistysten — yleishyödyllisten, teknillisten ja vapaamuurariseurojen — toimesta. Käsityöläiset ja heidän järjestönsä saattoivat joskus suhtautua torjuvasti ko. koulutyöhön. Koulujen perustamissyöt olivat pääosaltaan filantrooppisia. Haluttiin parantaa ja jalostaa ihmiskuntaa siveellisellä kasvatuksella ja hyödyllisillä tiedoilla, joita uusi aika vaati ammatinharjoittajilta. Perustavan kansanopetuksen olemassaolo loi jatko-opiskelulle tarvittavan reaali pohjan, missä ammatillinen päämäärä voitiin ottaa huomioon. Asian toteuttaminen kävi helpommin päinsä kaupungissa kuin laajalla maaseudulla. Kouluista puuttui niiden vapaaehtoisien ja yksityisen luonteen vuoksi pitkän aikaa yhtenäinen oppisisältö ja rakenne. Perustajien ajattelutavan ja paikallisten mahdollisuuksien johdosta ammatillisessa suuntauksessa esiintyi eri voimakkuusasteita. Vuosien kuluessa juuri tämä pyrkimys kuitenkin jatkuvasti kasvoi.¹⁷¹

Saksassa ammatillisten sunnuntaikoulujen perustamisen alku sattui kauteen, jolloin industriaalipedagoginen vaikutus oli voimakkaimmillaan. Eräät työkoulut toimivatkin arkityön ohella nimenomaan käsityöläisten sunnuntaikouluina.¹⁷² Ensimmäinen perustamiskausi oli tässäkin merkityksessä filantrooppinen. Pohjois- ja keski-Saksa viitoittivat nyt tietä: Meiningen, Lyypekki, Kiel ja Berliini saivat koulunsa jo 1790-luvulla, mutta Altona, Göttingen, Dresden, Leipzig ja Frankfurt a. M. seurasivat pian jäljessä.¹⁷³ Baijerissa kohdistettiin sunnuntaikoulun käynnin pakollisuus v. 1803 erityisesti käsityöläisten oppipoikiin, joille koulunkäynti asetettiin kisälliksi pääsyehdoksi.¹⁷⁴

Toiseksi perustamiskaudeksi *Thyssen* katsoo ajan, jolloin valtio puuttui sunnuntaikoulujen toimintaan lainsäädännöllisesti. Tämä merkitsi sitä, että sunnuntaikoulujen rakenteeseen tuli kiinteyttä ja yhtenäisyyttä. Württembergissä, missä kirkollinen sunnuntaikoulu ensimmäiseksi oli tehty pakolliseksi, ryhdyttiin v. 1825 myös ammatillisten sunnuntaikoulujen (Sonntagsgewerbeschulen) suunnitelmalliseen edistämiseen. Tällaisia kouluja oli siellä ollut yksityisestä aloitteesta perustettuina jo aikaisemmin, mutta nyt niiden perustaminen sai uutta vauhtia ja v. 1846 oli kuningaskunnassa jo noin 70 uutta koulua, joissa oli 4500 oppilasta. Näiden koulujen oppisisältö oli selvästi vanhoista sunnuntaikouluista poikkeava, sillä laskento, piirustus, luonnonoppi, maantieto, mekaniikka, teknologia ja asioimiskirjoitus olivat oppiaineina. Tosin oppipojille jätettiin vapaus käydä kumpaa sunnuntaikoulua he halusivat, joten askel ei ollut täydellinen. Lisäksi epätasaisuus aineiden ja opetustuntien määrässä jäi pitkäksi aikaa vallitsemaan.¹⁷⁵

Sunnuntaikoulujen järjestäminen valtion toimesta alkoi Badenissa hieman myöhemmin (1834) kuin Württembergissä, mutta siellä lähdettiin sitten kohta selvästi ammattilliselle linjalle. Luovuttiin sunnuntaikoulun nimestäkin ja laitosta nimitettiin ammattikouluksi (Gewerbeschule), ja pyrittiin liittämään se joustavasti yleiseen koulujärjestelmään. Koulujen järjestelyssä ansioitui erityisesti badenilainen valtiomies ja kansantaloustieteilijä C. F. Nebeni us, joka suunnitteli ammattikoulut toisia saksalaisia, ranskalaisia ja englantilaisia esikuvia apuna käyttäen.¹⁷⁶ Työntekijäasteen opinsaanti perustettiin jatkuvasti mestarinopin pohjalle, mutta tätä tukevaa teoreettista opetusta lisättiin huomattavasti ja oppisisältö muutettiin todella ammatilliseksi. Teoreettisen opetuksen lisäämiseen vaikuttivat todennäköisesti ranskalaiset esikuvat, joiden oppilastyöpaja-

järjestelmää ei kuitenkaan hyväksytty. Koulujen kalleuden johdosta se näet olisi rajoittanut opetuksen vain harvalukuisiin valiotyöläisiin. Nebenius toivoi taas sellaista koulujärjestelmää, josta mahdollisimman laajat joukot pääsisivät osallisiksi, mutta jossa koulutuksen tulisi silti olla teknillisistä.¹⁷⁷ Tässä tarjosi esikuvan Englannissa alkaneiden mekaanisten instituuttien toiminta, joka tosin kohdistui pääasiassa aikuisiin työntekijöihin.¹⁷⁸ Preussissa toimivat maakunnalliset ammattikoulut (Gewerbeschulen) olivat samaan suuntaan tähtääviä. Nebeniuksen katse ulottui pelkästä ammatillisesta myös uuden koulun velvoittavaan kasvatustyöhön puhtaasti inhimillisellä alueella.¹⁷⁹ Annettu lainsäädäntö korosti kuitenkin yksipuolisesti ammatillista suuntausta. Koulu oli tarkoitettu nimenomaan käsityössä ja teollisuudessa työskenteleville oppipojille, joille opetettiin piirustusta, laskentaa, geometriaa ja taloustietoa (kirjanpitoa) sekä tarvittaessa muitakin aineita. Opetusaika oli 6 tuntia viikossa ja sovitettiin se pyhäpäivien ohella myös arki-illoiksi. Oppikurssin pituus määrättiin 2—3-vuotiseksi ja se edellytti kansakoulun suoritusta. Jos oppipojilla ei ollut ko. tieto- ja taitomäärää, niin heidän tuli hankkia se jatkokoulussa, ja ammattikoulussa he saivat vain piirustuksenopetusta. Määräyksellä estettiin alusta lähtien ammattikoulujen madaltuminen lukuja kirjoituskouluiksi. Ammatilliselle kehittymiselle suotiin mahdollisuus säätämällä, että paikkakunnan olosuhteiden mukaan voitiin kouluissa erikoistua tietyille ammattialoille. Jo v. 1844 laadittiin koulujen opetussuunnitelmille yhteiset suuntaviivat. Kaupungit veloitettiin perustamaan ammattikouluja, jotka joutuivat maallisten viranomaisten valvontaan. Koulujärjestelmän toteuttamiseen käytännössä vaikutti suuresti se, että opettajakysymyksessä kohta lähdettiin selvästi teknilliselle linjalle.¹⁸⁰ Opettajina toimivat näet käytännön miehet ja osaksi luonnontieteellisen koulutuksen saaneet oppikoulunopettajat. Uusissa ammattikouluissa pyrittiin päätoimisen opettajakunnan muodostamiseen. Polyteknillinen koulu järjesti v:sta 1838 kursseja opettajien kouluttamiseksi. Baden viitoitti siten jo varhain tien erityisen ammattikoulunopettajakategorian syntymiseen. Ammattikoulun käyntiä ei kuitenkaan selvästi määrätty pakolliseksi oppipojille, ja ammattikoulujen rinnalla toimi edelleen uskonnollisia sunnuntaikouluja sekä yleisiä jatkokouluja.

Viittä seikkaa voidaan käsittääkseni pitää Badenin uusien ammattikoulujen ansioina:

1) todellisten ammattiaineiden korostusta, 2) kouluopetuksen sijoittamista myös arki-iltoihin, 3) opetusajan pidentämistä, 4) erikoistumisen mahdollisuutta ammatin mukaan ja 5) erityisen ammattikoulunopettajiston muodostamista.¹⁸¹ Mainitut asiat ovat ammattikasvatuksen kannalta hyvin keskeisiä, joten Badenissa suoritettut järjestelyt pystyivät antamaan hedelmällisiä virikkeitä muille valtioille.

Pohjois-Saksan valtioissa ei pitkään aikaan päästy ammatillisten sunnuntaikoulujen järjestelyissä sellaiseen yhtenäisyyteen kuin etelässä. Preussissa ja Saksissa koulujen perustaminen jäi jatkuvasti yksityisten ja yhdistysten huoleksi. Oppipoikia vaadittiin monin paikoin käymään sunnuntaikoulua, mutta *Thyssenin* lausuma, että sunnuntaikouluopetus olisi Preussissa joskus katsottu jumalanpalveluksen kuunteleluta vastaavaksi, kuvastaa tämän opetuksen tasoa.¹⁸² Käänte todelia ammatilliseen suuntaan tapahtui vasta 1800-luvun puolivälissä. Mecklenburgissa tosin annettiin määräys perustaa ammattikouluja (Gewerbeschulen), joissa kisälleille ja oppipojille piti opettaa hyödyllisiä tietoja. Hessenissä taas perustettiin vuosisadan puoliväliin mennessä noin 50 käsityöläiskoulua, jotka rajoittuivat tavallisesti piirustuksenopetuksen jakamiseen. Hannoverissa nimitettiin vastaavia kouluja reaalikouluiksi (Realschulen), joissa oppipojilla oli v:sta 1830 mahdollisuus saada täydentävää tietopuolista opetusta.¹⁸³ Hyvin erilaisia olivat siis sekä nimeltään että oppisisällöltään ne oppilaitokset, joissa työntekijäasteeseen, lähinnä oppilaskasvatukseen liittyvää opetusta Saksassa 1800-luvun ensi puoliskolla annettiin. Ongelman ratkaisua vaikeutti osaltaan se, että varsinaisen kansanopetuksen ja siihen liittyvän jatkokoulun muotouttaminen vielä oli käynnissä.¹⁸⁴ Kansanopetuksen ja ammatillisen opetuksen järjestäminen olivat suuria taloudellisia kysymyksiä. Industriaalipedagogiikan esitys kansanopetuksen ammatillisesta luonteesta oli saanut väistyä, mutta asia nousi uudelleen esille keskusteltaessa jatkokoulun järjestelystä. Kysymyksen ratkaisuun liittyi myös hallinnollisia kiistoja, sillä oppivelvollisuusikä ja oppilaskausi sattuivat osittain yhteen. Tämän ongelman pohdinta jää kuitenkin toiseen osaan, jolloin varsinainen ammattiopetus Suomen osalta tulee käsiteltäväksi.

Massmannin sunnuntaikoulut Tanskassa

Saksan naapurimaana Tanska, johon Schleswig-Holstein vielä kuului, oli hyvin läheisessä suhteessa saksankieliseen kulttuurielämään. Saksan kieli oli sivistyneiden piirissä aivan yleinen. Rationaaliset ja hyödyllisyyteen tähtäävät kasvatusharrastukset saivat maassa suuren suosion.

Holbergin satiirinen kritiikki ja realistiset ajatukset löysivät paljon puoltajia pohjolassa.¹⁸⁵ Maahan perustettiin yleishyödyllisiä seuroja, jotka ottivat ajaakseen hyödyllisen kasvatuksen asiaa. Näistä mainittakoon tässä vain »Selskabet til unge Haandvaerkeres Dannelsen», joka mm. julisti kilpakirjoituksen käytännöllisen ja tietopuolisen instituutin perustamisesta Kööpehaminaan. Asiaa pohti komiteakin, mutta tulosta ei vielä saatu aikaan.¹⁸⁶ *Resewitzin* utilistiseen suuntaan tähtäävä kirjallinen toiminta Kööpenhaminassa muokkasi omalta osaltaan maaperää tällaisille koulupyrkimyksille.

Erityisesti käsityöläisille tarkoitettu opetustyö pääsi voimakkaaseen alkuun v. 1800, jolloin saksalaissyntyinen pastori N. H. Massmann esiintyi aloitteen tekijänä.¹⁸⁷ Koulut saivat sittemmin nimensä Massmannin mukaan, mikä osoittaa hänen työnsä annettua arvontoa. Toiminnan perusteet olivat tosin aikakauden muuttuneissa olosuhteissa, ja Massmannin aloite lankesi aiemmin kypsytytylle maaperälle.¹⁸⁸ *Nyrop* on esittänyt arvelun, että Massmann olisi joutunut kiinnittämään huomion käsityöläisten koulutukseen appensa välityksellä. Tämä oli näet jäsenenä komiteassa, joka oli asetettu Kööpenhaminaan suuren kirvesmieslakon vuoksi. Komitean työn johdosta heräsi halu käsityöläisten olojen parantamiseen, ja kasvatustyössä nähtiin eräs tie.¹⁸⁹ Näin alkanut koulutoiminta liikkui aluksi suurelta osalta filantrooppisella pohjalla. Useimmat opettajat opettivat ilmaiseksi, ja opetus oli oppilaille maksuton, samoin opetusvälineet. Kisälleiltä, mestareilta ja ei-käsityöläisiltä otettiin pieni maksu. Palkintoina jaettiin mitaleja, annettiinpa oppilaille joskus ilmainen olutkin. Varat saatiin lahjoituksina aina kuningasta myöten, joskin valtio myös ryhtyi antamaan avustusta. Toiminnan johtoa ja tukemista varten perustettiin erityinen sunnuntaikouluseura (Selskabet til Søndagsskolernes Befordring). Koulutyö saavutti niin suuren suosion, että Kööpenhaminaan järjestettiin useita kouluja eri puolille kaupunkia (v.1830 kouluja Kööpenhaminassa 8), ja pääkaupungista liike levisi myös maaseutu-kaupunkeihin.¹⁹⁰

Massmannin sunnuntaikouluilla ei oikeastaan koskaan ollut selvästi ammatillista luonnetta. Lukeminen, kirjoitus ja laskento, pian myös laulu ja piirustus olivat oppiaineina, vieläpä joskus maantieto ja historiakin. Piirustus ja geometria saivat eräissä kouluissa huomattavan sijan, ja lisäksi seuran perustama, mestareille ja kisälleille tarkoitettu erillinen piirustuskoulu toimi pari vuosikymmentä. Myöhemmin luku-suunnitelmaa modernisoitiin ottamalla mm. kirjanpito ja saksa oppiaineiksi. Monet kouluista rajoittuivat kuitenkin vain perusaineisiin,

joissa opetus vuosisadan puolivälissä järjestettiin oppilaiden kehitystason vaatimiin luokkiin. Oppipojat olivat enimmäkseen suutarin, räätälin, kutojan, puusepän ja tynnyrintekijän oppipoikia, jotka etsivät koulusta alkeistietoja. Koulujen merkitystä onkin pidettävä enemmän yleissivistävänä ja kasvattavana kuin ammattiteknillisesti kehittäväenä.¹⁹¹ Selvästi ammatilliseen suuntaan seura ei myöhemmässäkään vaiheessa halunnut kouluja muuttaa.¹⁹² Nimenomaan käsityöläisille tarkoitettuina perusopetuslaitoksina niillä oli kuitenkin Tanskassa viime vuosisadan ensi puoliskolla tärkeä tehtävä. Vuosisadan puoliväliin mennessä oli Kööpenhaminan kouluissa ollut oppilaina 100 mestaria, 1583 kisälliä, 9041 oppipoikaa ja 260 ei-käsityöläistä. Lisäksi 15 mestaria ja 527 kisälliä oli opiskellut heille tarkoitettussa erilliskoulussa.¹⁹³ Osa opetuksesta kohdistui suoranaisesti teknilliseen alaan. Tärkeä merkitys oli lisäksi sillä, että koulujen johdosta käsityöläiset luopuivat pelkästä traditionaalisesta empiriasta. Tämän tuloksena syntyi useita yrityksiä tietyille ammattialoille tarkoitettujen erikoiskoulujen perustamiseksi. Nämä johtivat sitten 1843 pysyvään tulokseen teknillisen seuran ja instituutin muodossa. Teknillistä korkeakouluopetusta jaettiin v:sta 1829 yliopistossa.¹⁹⁴

Massmannin sunnuntaikoulutyö sai Nyropin mukaan ulkonaiset vaikutteensa Saksasta, lähinnä Kielistä, jossa koulu oli toiminut jo muutaman vuoden.¹⁹⁵ Tämä selitys on varmaan oikea, sillä suhteet Saksaan olivat läheiset. Massmannin toimittamat oppikirjat olivat lisäksi selvästi käännöksiä vastaavista saksalaisista teoksista.¹⁹⁶ Tanskassa noihin aikoihin vilkas filantrooppinen köyhäinkoulutoiminta on osaltaan saattanut vaikuttaa virikkeitä antavasti Massmanniin, vaikkei Nyrop mainitsekaan tästä seikasta mitään.¹⁹⁷ Tanskasta käsityöläisten sunnuntaikouluajatus levisi Norjaan, jossa jo v. 1802 toimi käsityöläisten sunnuntaikoulu Bergenissä, Kristianiassa ja Trondhjemissa.¹⁹⁸ Pian siihen tutustuivat myös ruotsalaiset, joiden käsityöläisille perustamat sunnuntaikoulut ja piispa *Lindblomin* asiaa koskeva esitys näiden koulujen yleistämisestä ja tekemisestä pakolliseksi oppipojille syntyivät lähinnä tanskalaisen, osittain ehkä saksalaisenkin vaikutuksen alaisina.¹⁹⁹ Ensimmäinen ehdotus oppilaskasvatukseen liittyvästä sunnuntaikoulusta kumpusi meillä myös filantrooppisen hengen virittämänä jo v. 1800.

Sunnuntaikoulut ja mekaaniset instituutit Englannissa

Nyrop on tuonut mainitussa tutkimuksessaan *Massmannin* kouluista esille väitteen, että sunnuntaikouluajatus alunperin tuli Englannista Saksaan.²⁰⁰ Tällainen käsitys oli eräillä aikalaisilla Ruotsissakin, mm. *Broocman* esitti sen.²⁰¹ Miltei puoli vuosisataa myöhemmin korostettiin meillä myös Amerikkaa Englannin ohella sunnuntaikouluuuden virittäjänä.²⁰² *Ohlson* asettuu tutkimuksessaan päättävästi Saksan kannalle, mutta myöntää englantilaisen sunnuntaikoululiikkeen vaikuttaneen asiaa edistävästi.²⁰³ Saksan sunnuntaikoulujen synty kotimaisista alkujuurista on edellä osoitettu. Kirkollinen sunnuntaikoulu, joka kohdistui koko nuorisoon, nousi reformaation uskonnollisista pyrkimyksistä. Nimenomaan käsityöläisille tarkoitettuja sunnuntaikouluja alettiin perustaa vasta 1700-luvun lopulla, joten niiden suhde Englannissa hieman aikaisemmin alkaneeseen sunnuntaikoululiikkeen ansaitsee tarkastelua.

Varsinainen kansanopetus oli Englannissa 1700-luvulla vielä järjestämättä. Ns. charity-koulut tekivät kirkollisella pohjalla köyhien lasten opettamiseksi merkittävää työtä. Asiasta huolehtivat yksityiset tai erityiset seurat.²⁰⁴ Parhaimmillaan päästiin kolmen R:n — Reading, Riting, Rithmetic — opetukseen, mihin tietysti uskonto liitettiin. Useissa kouluissa oli alkeisopetuksen lisäksi jotakin käsiaskartelua, esim. kehräämistä tai kasvitarhanhoitoa.²⁰⁵ Köyhien ja orpolasten huolto oli vanhastaan pyritty järjestämään sijoittamalla heidät viranomaisten toimesta käsityönoppiin.²⁰⁶ Mestarien piti huolehtia heidän tiedollisesta kasvatuksestaankin. Järjestelyssä oli epäkohtia, ja siksi useat seurakunnat alkoivat perustaa ko. lapsia varten työhuoneita, joissa lapset kehräsivät; kutoivat ja tekivät muita askareita, mutta tämän ohella heille opetettiin lukemista, kirjoitusta ja uskontoa. Pojat sijoitettiin aikanaan käsityönoppiin, tehtaisiin, laivastoon tai muihin toimiin, tytöt tavallisesti palvelukseen. Oppilaskasvatuksen heikentyessä niin Englannissa kuin muissakin maissa menettelyä pidettiin huomattavana parannuksena.²⁰⁷ Varsinaiset työkoulut (schools of industry) syntyivät Englannissa *Bennettin* mukaan vasta 1790-luvulla ja niitä voitaneen pitää Saksan Industrieschulen rinnakkaislaitoksina.²⁰⁸

Hieman varhemmin oli alkanut Englannin sunnuntaikoululiike, jonka perustajana pidetään kirjanpainaja *Robert Raikesia*.²⁰⁹ Asian ajamista varten perustettiin v. 1785 erityinen yhdistys, jonka toiminta nopeasti levisi koko maahan. V. 1792 oli sunnuntaikouluissa jo noin puoli miljoonaa lasta. Vapaaehtoinen koulutoiminta purkautui Englan-

nissa tämän jälkeen hyvin monenlaisessa muodossa, mainittakoon vain ns. Ragged-koulut, vuoro-opetuskoulut (Bell-Lancaster) ja lastenkoulut (Infant schools). Kaikki nämä kasvatustoimenpiteet ovat ilmauksia siitä armeliaasta ja filantrooppisesta asenteesta, mikä tuolloin valtasi sivistyneen ylä- ja keskiluokan. Väestönkasvu, teollistuminen ja sen mukana lasten työ tehtaissa, kaupunkilaistuminen ja sodat olivat vähitellen kypsyttäneet soveliaan maaperän tällaiselle toiminnalle. Teollinen vallankumous ei tapahtunut Englannissa äkkiä, mutta ko. pedagoginen toiminta purkautui melko nopeassa tempossa.²¹⁰

Raikesin sunnuntaikoululiike kytkeytyy siis ajan uskonnollisiin, sosiaalisiin ja taloudellisiin virtauksiin. Siinä kuvastuvat metodismin ja baptilismin uskonnollinen herätys, halu parantaa köyhän väestön asemaa ja usko kasvatuksen vaikutukseen. Se ei suuntautunut nimenomaan oppipoikiin, vaan tahtoi vetää puoleensa kaikki lapset ja nuoret, jotka olivat jääneet vaille opetusta ja kasvatusta. Opetuksella oli usein voimakas moraalinen tendenssi, ja tavallisesti rajoituttiin uskontoon, lukemiseen ja kirjoitukseen. Erotukseksi saksalaisista sunnuntaikouluista Raikesin innoittamaa sunnuntaiopetusta on ehkä syytä nimittää pyhäkoulu-työksi, sillä se muuttui varhemmin lasten hartaustilaisuuksiin tähtääväksi. Mutta paikallisten opettajien mukaan — he toimivat yleensä vapaaehtoisuuden pohjalla ilman palkkaa — koulut saivat joskus selvästi maallisen luonteen.²¹¹ Kun köyhien lapset olivat useimmiten työssä tehtaissa tai käsityöläisillä, niin sunnuntaikoululiike kohdistui huomattavasti juuri tähän väestönosaan. Mitään ikärajoitusta ei tehty, joten oppilaina saattoi olla varttuneitakin henkilöitä. Joillakin tehdasseuduilla sunnuntaikoulun oppilasaines koostui hyvinkin oppipojista ja nuorista työntekijöistä. Tällöin on suorastaan voitu puhua käsityöläisten sunnuntaikoulusta.²¹² Kun sunnuntaikoululiike kasvoi Raikesin aloitteesta filantrooppiseksi hyökyaalloksi, niin sen mainingit kantautuivat helposti manner-Eurooppaan, jossa se voimakkaasti kohdistui nimenomaan käsityöläisväestöön. Eräissä maissa tämän-tapaista opetusta ei aikaisemmin ollut, tai oli vain perin vähäisessä määrässä, joten Englanti tuli näille todelliseksi viritäjäksi. Perustetut koulut saattoivat muodostua lähtökohdaksi alemmille ammattioppilaitoksille. Tällaista kehityslinjaa voidaan havaita Englannissakin. *Bennett* mainitsee, että sunnuntaikolonopettajat Birminghamissa perustivat yhdistyksen (Sunday Society) v. 1789 ja asettivat päämääräkseen opettaa sunnuntaikoulun käyneille nuorille työmiehille — kisälliastetta ei Englannissa ollut — kirjoitusta

ja laskentoa. Tähän liitettiin myöhemmin möräalin, maantiedon, kirjanpidon ja piirustuksen opetusta, vieläpä viimeksi mainittu laajentui kojeiden ja laitteiden konstruktiviseksi suunnitteluksi.²¹³ Muutamia vuosia tämän jälkeen perustettiin nimenomaan työmiehiä varten kirjasto, josta nämä saivat lainata hyödyllistä luettavaa.

Seuraava askel johti lähinnä teknillisiin tehtäviin liittyvien luentojen pitämiseen, minkä v. 1800 pani alulle prof. Georg Birkbeck Glasgowissa.²¹⁴ Antaessaan fysikaalisia laitteita käsityöläisten tehtäväksi ja korjattavaksi Birkbeck havaitsi sen tietämättömyyden, joka vallitsi näiden keskuudessa perustavista teoreettisista asioista. Tästä hän sai aatteen yrittää parantaa tilannetta pitämällä työmiehille luentoja lähinnä mekaniikan alalta. Ensimmäisellä luennolla oli 75 kuulijaa, neljännellä jo 500. Yhdessä lordi *Broughamin* kanssa, joka oli saanut voimakkaita vaikutteita *Fellenbergin* laitoksista Sveitsistä, Birkbeck sai aikaan erityisten instituuttien perustamisen teknillisten tietojen levittämiseksi työläisten keskuuteen näiden vapaa-aikoina. V. 1841 oli Englannissa jo 216 tällaista opistoa (*Mechanics' Institutes*) ja niihin liittyviä seuroja. Opistojen yhteyteen perustettiin kirjastoja, kokoelmia, laboratorioita ja järjestettiin yleissivistäviä yhteisluentoja. Varsinaiset säännölliset oppikurssit käsittelivät tavallisesti kemiaa, mekaniikkaa, matematiikkaa, teknillistä piirustusta ja eri alojen teknologiaa.²¹⁵ Jotkut näistä kehittyivät suuriksi teknillisiksi oppilaitoksiksi, toisaalta taas syntyi myöhemmin niiden täydennykseksi, lähinnä yleissivistävässä mielessä, varsinaisia työväenopistoja.²¹⁶

Englannin sunnuntaikoululiike ei siis suuntautunut yksipuolisesti oppipoikiin kuten monin paikoin mannermaalla.²¹⁷ Tähän vaikutti osaltaan se, että oppisuhteella ei maassa enää ollut hallitsevaa osaa, vaikka se muodollisesti säilyi vuoteen 1814 ja jatkui käytännössä vielä pitemmälle. Lasten ja nuorten työ kaivoksissa, manufaktuureissa ja tehtaissa oli tullut tavaksi ilman oppisuhdetta. Filantrooppisena ilmiönä sunnuntaikoululiike kohdistui luonnollisesti myös näihin lapsiin, joihin nähden ei ollut edes oppisopimuksen muodollisia velvoituksia. Sunnuntaikoulutyöllä on varmaan ollut osuutta siihen, että lasten — oppisopimuksen tehneiden ja vapaiden — asemaa työpaikoilla ryhdyttiin parantamaan.²¹⁸ Näille järjestetty opetus oli ensi sijassa yleissivistävää, koska virallista kansanopetusta ei ollut. Ammatillinen opetus tavallaan versoi tästä, mutta kohdistui varttuneempaan kauden, työntekijä — kisälliasteeseen. Vaikka mekaaniset instituutit sisälsivät myös yleissivistäviä piirteitä — esim. laaja laina-kirjasto- ja lukupiiritoiminta sekä yleiset luennot eivät rajoittuneet vain teknillisiin

aineisiin — niin niiden ammattikasvatuksellinen sävy oli toisaalta hyvin voimakas.²¹⁹ Sunnuntaikoulu ja mekaaninen instituutti levisivät ko. muodoissa erityisesti Amerikkaan, missä ne 1800-luvun puolella saavuttivat niin suuren levinneisyyden, että pystyivät innoittamaan mm. suomalaista sunnuntaikoululiikettä.²²⁰

5. Pestalozzi ja ammattikasvatus

Pestalozzin († 1827) toiminta muodostaa kasvatustyön historiassa sellaisen vedenjakajan, ettei sitä voi vaikenemalla sivuuttaa missään laajassa pedagogisessa kehitystutkimuksessa. Alempi ammattiopetus niveltyy monin tavoin kansanopetukseen, ja siksi Pestalozzi joutui ottamaan ammattikasvatukseen nähden asenteen, mitä on tulkittu huomattavastikin toisistaan erovilla tavoilla. Tämä johtuu siitä, ettei Pestalozzin kanta ongelmaan ole ollut kaiken aikaa sama ja että toisaalta hänen tarkoitustaan on usein sinänsä vaikeata ymmärtää. Pestalozzin pedagogisen työn lähtökohta oli sosiaalinen ja samalla erittäin elämänläheinen. Verrattuna esim. *Herbartin* konstruktiviseen systematiikkaan lähtökohtien eroavuus tulee hyvin selvästi esille. Edellinen tajusi alkaneet suuret taloudelliset, teknilliset ja yhteiskunnalliset murrokset, vieläpä itse ne koki, jälkimmäinen rakensi kasvatusjärjestelmänsä tiedemiehen viileässä ilmapiirissä. Pestalozzin esitykset kansan kasvatuksen uudistamisesta rakentuivat olennaisesti oivallukseen, että vanhasta, luontoa lähellä olevasta elämäntavasta luopuminen vaati ihmiskunnalta entistä korkeampaa sivistystä.²²¹

Taloudelliset olosuhteet olivat Sveitsissä tuolloin suuresti vaikeutuneet ja pauperismi, köyhyyden ongelma, askarrutti yleisesti valistuneita miehiä. Tämä muodosti sopivan pohjan filantrooppiselle toiminnalle. Industriaalipedagogien ajattelu löysi tiensä Sveitsiin, jossa varsinkin *Iselin*, hänen perustamansa seura ja lehti *Ephemeriden* ajoivat asiaa.²²² Pestalozzin ensimmäinen pedagoginen toiminta kulkikin hyvin lähellä industriaalipedagogien aatesuuntaa, johon eräät uushumanistit hänet liittivät.²²³ *Barleben* olettaa myös, että Pestalozzi on ollut tietoinen pietistis-merkantilistisessä hengessä perustetuista työ- ja kasvatustaloksista.²²⁴ Lasten käyttö työntekijöinä Neuhofissa käänsi Pestalozzin ajatukset kasvatuskysymyksiin, nimenomaan köyhän väestön kasvatukseen, minkä hän näki ensi sijassa sosiaalisena ongelmana. Elämä yksin ei ole riittävä opettaja, kuten *Rousseau* kuittasi kansan kasvatuksen, varaton kansa oli kasvatettava köyhyyden vaatimaan elämäntapaan.²²⁵ Industrie muodostui myös Pestalozzille hallitsevaksi

ajatukseksi, ja hän ymmärsi sillä lähinnä samaa kuin käsitteellä Gewerbsamkeit. Köyhät oli kasvatettava lapsuudesta lähtien ammatilliseen työhön teollisessa yhteiskunnassa.²²⁶ Teollisuus merkitsee Pestalozzille tavallisesti talousmuotoa, ei niinkään inhimillistä asennoitumista.²²⁷ Tässä vaiheessa Pestalozzi oli nuoruudesta alkavan ammattikasvatuksen linjalla.²²⁸ Työ ja yleinen kasvatusta voitiin yhdistää toisiinsa, se oli hänen mielestään jopa välttämättömyys. Hän liitti ne ajallisestikin toisiinsa. Köyhien kasvatuslaitoksen tuli ylläpitää itsensä. Pestalozzi esitti suorastaan laskelmia siitä, miten tämä olisi mahdollista.²²⁹ Kasvatus industriaalisuuden henkeen oli hänen mielestään ainoa tie köyhän väestön pelastamiseksi kurjuudesta. Kuitenkin Pestalozzi jo tässä vaiheessa huomautti, että industriaalikasvatuksen tarkoituksena ei suinkaan saa olla ihmisyyden alentaminen, ihmisestä ei saa koskaan pyrkiä tekemään konetta.²³⁰ Hänen ajatuksensa kulivat tuolloin lähellä industriaalipedagogien lausumia, mutta eivät ehkä aina kohonneet edes samalle tasolle, sillä hän oli vielä selvästi säätykasvatuksen kannalla.

Pelkästään kirjallisen toimintansa kautena (1780—98) Pestalozzi laajemmin esitti työpedagogisia ajatuksiaan, jotka monella tavoin kytkeytyivät ajan sosiaalisiin ja taloudellisiin ongelmiin. Kasvatus ammattiin ja säätyyn esiintyi hänellä tällöin hyvin hallitsevana.²³¹ Koulusuunnitelmat Lienhard ja Gertrud-teoksessa liikkuvat säätyammattikasvatuksen merkeissä. Kyläkoulussa oli kolme luokkaa säätyjaon pohjalla. Luutnantti Glülphi sulki kansan opetuksesta kaiken, mikä ei edistänyt kasvatusta hyödyllisyyteen. Työtaidon oppiminen oli tärkeintä — lukeminen, kirjoitus, laskenta ja uskonto opittiin sen rinnalla.²³² Työ sai köyhien kasvatuksessa Pestalozzilla vielä hallitsevamman sijan kuin industriaalipedagogeilla.²³³ Mahdollisimman varhainen kasvatusta ammattiin oli köyhälle kansalle välttämättömyys, jotta se voisi päästä riippumattomuuteen. Tällaista oli Pestalozzin yritys vielä Stanzin orpokodissakin.

Stanzin kokemukset avarsivat kuitenkin hänen näkemystään. Selostessaan niitä hän mainitsee yrittäneensä sulattaa yhteen koulun ja työlaitoksen, opetuksen ja työnteon. Mutta tällöin hän joutui havaitsemaan, että ko. yhdistäminen voi tapahtua vasta sitten, kun alkeisopetuksen ja työn perustavat elementit oli opittu erikseen. Hän tarkasteli lasten työtä nyt enemmän ruumiillisen harjoituksen ja ansaitsemiskyvyn kehittämisen kuin taloudellisen ansion näkökulmasta, samoin ns. oppimista sielunvoimien harjoittamisena.²³⁴ Niinpä Pestalozzi sitten v. 1802 kirjoittaessaan ajatuksiaan Helvetian tasavallan lain-

säädännöstä jakaa kansankasvatuksen selvästi kolmeen osaan: alkeisopetukseen, ammattiopetukseen ja siveelliseen kasvatukseen.²³⁵ Ammattikasvatuksen tehtävänä on kehittää ja vahvistaa niitä henkisiä ja ruumiillisia taipumuksia, joita alkeisopetuksessa on herätetty. Toisaalta sen luonnollisesti tulee kohdistua ammatin vaatimiin tietoihin ja taitoihin. Ammattikasvatus kytkeytyy Pestalozzilla nyt kiinteästi alkeisopetukseen: se lähtee siitä, käsittää koko ihmisen, mutta määräytyy sisällöltään lähinnä ammatin vaatimusten mukaan.²³⁶ Hän esittää lainsäädäntöä, joka ottaa huomioon maatalouden, teollisuuden ja kaupan edistämisen. Ammattioppilaitosten puuttuminen on eräs pahimpia esteitä, toisena hän mainitsee elinkeinoelämää kahlehtivat privilegit ja vanhentuneen lainsäädännön.²³⁷ Pestalozzi tuomitsee edelleen tiedot ilman taitoja, mutta hän alkaa jo nyt tajuta kasvatuskokonaisuuden, johon ammattikasvatus kuuluu osana, syvällisemmin kuin industriaalipedagogit. Hänen määrittelynsä niin alkeis- kuin ammattikasvatuksesta antoi periaatteellista pohjaa koulujärjestelmien rakentamiseen. Varsinaisen kansanopetuksen primäärisyys on selvä, mutta ammattikasvatus asetetaan siihen niveltäväksi ongelmaksi. Alkeisopetuksen luonne ja järjestely olivatkin ratkaisevasti riippuvaisia yhteiskunnassa vallitsevasta ammattielämästä. Pestalozzi ei koskaan esittänyt mitään yhtenäistä ammattikasvatusjärjestelmää, hänelle kysymys merkitsi kansan suurien joukkojen, siis työntekijäasteen kasvatusta ihmiselämään ja ammatteihin. Verrattuna industriaalipedagogien esityksiin Pestalozzin päämäärä ammattikasvatuksessa on huomattavasti individuaalisempi. Hänelle merkantilistinen kollektiivi-ihminen on vieras.²³⁸

Opetuksen metodiset ongelmat olivat parin vuosikymmenen ajan Pestalozzilla lähinnä sydäntä. Niissäkin kuultaa hänen ammattielämää suosiva kantansa kirjaelämän vastakohtana.²³⁹ Elämänsä loppuvaiheessa Pestalozzi antaa jälleen ammattiin kasvattamiselle suuren merkityksen.²⁴⁰ Vaikka ihmiskasvatus väikkyi lopullisena päämääränä, hän korostaa kansan alkeisopetuksenkin suhteen niiden taitojen kehittämistä, joita työntekijät ammateissaan todella tulevat tarvitsemaan.²⁴¹ Ammattikasvatuksen alkeistaminen tai alkeisopetuksen ammatillistaminen oli problema, joka voimakkaasti askarrutti Pestalozzin mieltä.²⁴² Joutsenlaulussa Pestalozzi monessa suhteessa lähestyi aikaisempaa kantaansa ammatin huomioon ottamisesta ratkaisevasti jo alkeisopetuksessa.²⁴³ Ihmisen kasvattaminen säätyynsä ilmentää ajattelutapaa, mikä oli Pestalozzin ajan kasvatust keskustelussa yleistä. Koska tekniikka ja talouselämä olivat vielä vähän differentioituneita, näkö-

kohta merkitsi todellisten olosuhteiden huomioon ottamista. Pestalozzin asenne osoittaa eittämättömästi, kuten *Kerschensteiner* on huomauttanut, kuinka suuren merkityksen hän antoi ammatille kasvatuksessa ja ihmiselämässä yleensä.²⁴⁴

Orpolasten kasvatusta lukuunottamatta, missä Pestalozzi siis pyrki yhdistämään alkeisopetuksen ja ammattiin — säätyyn johdattamisen, hänen käytöllinen koulutoimintansa ei käsittänyt ammattikasvatusta. Käsityöopetuksellakaan ei hänellä varsinaisena oppiaineena ollut huomattavaa osaa. Sen asema riippui säädystä, mihin kasvatettava kuului. Köyhien kasvatuksessa käsityön tuli saada perustava sija, olla hallitseva periaate, mutta säätyläisten suhteen se oli vain eräänlainen pedagoginen apuväline.²⁴⁵ Taitovoimien kehittäminen (*Kunstabildung*) hyvin laveassa merkityksessä muodosti sen sijaan hallitsevan piirteen Pestalozzin pedagogiikassa. Tässä suhteessa hän antoi tärkeitä vaikutteita ammatillisen kasvatuksen kehittelyyn. Jo Pestalozzin aikana F. E. Fellenberg († 1844) laitoksissaan toteutti näitä ideoita. Pestalozzin hengen ja Fellenbergin organisaatiokyvyn yhdistäminen saman laitoksen piiriin ei persoonallisesti onnistunut, mutta juuri Fellenbergin välityksellä edellinen vaikutti hedelmöittävästi ammatilliseen kasvatukseen.²⁴⁶ Fellenbergin Hofwylissä opittiin käsityön ammatti- maista harjoitusta, maataloutta ja varsinaisia kirjatietoja. Siellä oli sekä köyhiä että varakkaita maksavia oppilaita, jotka vierailijoiden ohella kotimaahan mentyään levittivät uutta kasvatusta. Fellenbergin laitoksen voidaankin katsoa antaneen kolmelle alueelle johtaneita vaikutteita: maataloudellisille ammattioppilaitoksille, käsityön ammattikouluille ja käsityön pääsyyn yleisiin oppilaitoksiin. *Bennettin* mukaan vaikutus oli huomattavan suuri Amerikassa ja Englannissa.²⁴⁷ Maataloudellisten ammattioppilaitosten synty liittyy muuallakin läheisesti Fellenbergin laitokseen, vaikka se vain osittain keskittyi tähän tehtävään.²⁴⁸ Sen vaikutus ilmeni myös useiden keskieurooppalaisten seminaarien vahvassa maataloudellisessa värytyksessä, mikä *Cygnaeuksen* mukana siirtyi vielä puoli vuosisataa myöhemmin Suomeen.²⁴⁹

IV

ESIVAIHEEN KOULUMAAILMA JA AMMATTIKASVATUS

A. Aikakauden koululaitos ammattien kannalta

Uudet aatteet ilmenivät länsi- ja keski-Euroopassa 1700-luvulla ja seuraavan alussa opetustyön alalla voimakkaina pyrkimyksinä, jotka tähtäsivät perinnäisen latinakoulun muuttamiseen ja kansansivistystä sekä ammattiopetusta palvelevien oppilaitosten perustamiseen. Suhdetamme tähän kontinentaaliseen kehitykseen on kosketeltu edellä lyhyesti, mutta oman koulumaailmamme rakenne ja kehitys kaipaavat yksityiskohtaista tarkastelua, jotta sekä vanhan kouluorganisaation muuttumattomuus että reformipyrkimysten hidas toteuttaminen tulisivat ymmärrettäviksi. Kuten maamme taloudellisessa elämässä niin myös koululaitoksessa on näet havaittavissa voimakas staattinen piirre, mikä työntyy kauas 1800-luvun puolelle. Opillinen koulu oli meillä ensi sijassa pappien valmistuslaitos — kansansivistyksen alkeet eivät kuuluneet julkisille kouluille — ja sen järjestely oli jotenkin täydellisesti kirkon käsissä.¹ Annetut koulujärjestykset olivat tosin hallitsijan hyväksymiä määräyksiä, mutta kirkon miehet vaikuttivat ratkaisevasti niiden syntyyn ja ennen kaikkea toteuttamiseen. Valistuksen henkinen ilmapiiri ja toisaalta merkantilistinen hyötyajattelu saivat valtion vähitellen kiinnostumaan koulusta ja kasvatuksesta yleensä. Hyödyn aikakausi synnytti Ruotsi-Suomessa koululaitoksen alalla liikehtimisen, mikä tosin verraten vähän pääsi vaikuttamaan käytölliseen koulutyöhön. Koulun organisaation muuttaminen osoittautui vilkkaasta pohdinnasta huolimatta — ja ehkä juuri eri suuntiin käyvien mielipiteiden johdosta — niin vaikeaksi, ettei sitä pystytty ratkaisemaan ennen kuin vasta seuraavalla vuosi-

sadalla. Varsinaisen ammattikasvatuksenkin alalla päästiin etupäässä vain suunnitelmiin ja lisäksi vähäisiin yrityksiin niiden toteuttamiseksi.

Aikakauden kirjallisuus ja sanomalehdet osoittavat kuitenkin, että koulumaailman todellisen valtatekijän, kirkon, ja muodollisen määrääjän, valtion, rinnalle alkoi tunkeutua kolmas tekijä, yhteiskunta.² Yhteiskunnan merkitys kouluasioissa oli aluksi vähäinen, mutta sen osuus kasvoi jatkuvasti entisen valtatekijän, kirkon, menettäessä koulu-toimen alalla aseman toisensa jälkeen. Valistuksen ja industrialismin yhteiskunnan rakenteeseen tuomat perustavat muutokset vasta antoivat koulutoimelle yleensäkin, ei vain ammattikasvatukselle, avarfuvia mahdollisuuksia. Koulu suhteessa kirkkoon, valtioon ja yhteiskuntaan luo sopivaa taustaa tutkittaessa esivaiheen koulujen kelpaavuutta ammattiin valmistavina laitoksina.

1. Koulu suhteessa muihin orgaaneihin: kirkkoon, valtioon ja yhteiskuntaan

Koulu ja kirkko

Suomen koulu, ns. opillinen koulu, sillä muuta ei ollut, oli katolisuuden aikana selvästi pappiskoulu, seminarium religionis, eikä tämä tosiasia uskonpuhdistuksen mukana sanottavastikaan horjunut. Hallitsijat ottivat sieltä tosin valtiovallan tarvitsemia kirjureita, mutta heidänkin käsityksensä koulun päätehtävästä oli kirkollinen.³ Vaikka koulun tehtäviä valtion, vieläpä elinkeinoelämänkin palvelijana tuotiin esille, niin koulun kirkollinen luonne kesti järkkymättömänä 1800-luvulle asti.⁴ Akatemiassa voitiin tosin harrastaa muitakin tieteitä, mutta opiskelun päämääränä väikkyi yleensä papin tehtävä. Koulu-alalla opettaja siirtyi paremmin palkattuja virkoja kohti huolimatta siitä, mihin hänen opintonsa pääasiassa olivat kohdistuneet.⁵ Useat opettajat pitivät opettajan tointa vain väliportaana kirkollisiin virkoihin pyrkiessään. Palvelu kouluissa laskettiin meillä kaksinkertaiseksi papinvirkoja täytettäessä.⁶ Kirkon ratkaisun varassa oli, katsottiinko opettajanvirkaan pyrkivä päteväksi. Koulujen toiminnan valvonta oli uskottu piispalle ja tuomiokapitulille. Kirkon ja koulun läheistä suhdetta osoittaa vielä se, että koulua ja opettajia koskevia määräyksiä oli otettu sekä kirkkolakiin että papiston privilegioihin.⁷ Virallisen koulujärjestyksen täydennykseksi piispat ovat antaneet hiippakunnissaan määräyksiä, joilla ovat ohjanneet koulutointa haluamaansa suuntaan.

Vuoden 1724 koulujärjestyksen synty valaisee osaltaan papiston suurta osuutta itse koululakien laadinnassa. Tämä koulujärjestys jäi meillä voimaan Ruotsista erottaessa aina vuoteen 1843, joten sen vaikutus muodostui koulutoimemme kannalta hyvin merkittäväksi. Sillä oli koulumaailmassa vieläkin huomattavampi osa kuin ammattikunta-asetuksella elinkeinoelämän alalla, jossa hallijärjestys oli teollisuustoiminnan perustana. Nämä lait, niin eri aloja kuin ne näennäisesti edustavatkin, ilmentävät useita yhteisiä tendenssejä, jotka vallitsivat sodanjälkeisessä Ruotsi—Suomessa. Itsevaltiuden jälkeen haluttiin reformia yhtä hyvin koulu- kuin elinkeinoelämänkin alalla.

Aloite koulunuudistukseen lähti papiston taholta vuoden 1719 valtiopäivillä. Tämä on ymmärrettävissä kirkon pyrkimyksenä kohottaa pitkällisen sodan alentamaa uskonnollista ja moraalista tasoa. Papiston ja porvariston vaikuttimet koulunuudistuksen aikaan saamiseksi olivat melko erilaiset. Porvaristo näet perusteli ko. vaatimusta sillä, että koulujen tulisi entistä enemmän palvella yleistä hyvää ja niitä oli siis käytännölliseen suuntaan uudistettava.⁸ Realistiseen suuntaan viittaavaan koulujärjestysehdotukseen papiston onnistui saada useita asemaansa turvaavia muutoksia. Säädetyt antoivat suostumuksensa sillä nimenomaisella ehdolla, että säädös olisi voimassa vain seuraaviin valtiopäiviin asti eikä sitä painettaisi. Tällaisena vuoden 1724 koulujärjestys sai kuninkaan hyväksymisen.⁹ Aivan väliaikaiseksi tarkoitettu koulujärjestys oli meillä sitten voimassa 119 vuotta! Niin ammattikunta- kuin koulujärjestykseen kohdistuvat muutosyritykset kilpistyivät vuosisadan ajan. Elinkeinoelämän alalla hallijärjestys tarjosi mahdollisuuden joustavaan toimintaan, mutta koulualalla irtautuminen vanhoista perinteistä oli sitäkin vaikeampaa.

Hattupuolueen päästyä valtaan v. 1738 koulukysymys tuli jälleen esille. Hyödyn aikakauden vireät taloussuunnitelmat toivat kansalaisten koulutuksen valtiota hyödyttäväksi jäseniksi ilman muuta ajankohtaiseksi. Kysymys nousi aatelissäädystä jo mainitun vuoden valtiopäivillä ja seuraavana vuonna päätettiin erityisen koulunuudistuskomitean asettamisesta.¹⁰ Valitettavasti komitean jäsenten määräämisessä ei noudatettu säätyjen nimenomaista toivomusta, että heidät valittaisiin katsomatta säätyä ja arvoa. Komitean työ edistyi perin hitaasti. Vasta v. 1760 se saattoi esittää mietinnön. Suotuista ajankohta realistisille pyrkimyksille oli kuitenkin jo ohi. Useat pappissäädyn jäsenet, jotka aikaisemmin olivat olleet suopeita koulun uudistamiseen nähden,

mainittakoon vain piispa *Mennander*, asettuivat nyt torjuvalle kannalle, ja niin mietintö hautautui kirkollisten konsistorien lausunnonpyyntöjen turvalliseen syvyyteen. P a p i s t o n k a n t a a koulunuudistusten suhteen kuvaa sen Uppsalan riemujuhlahakokouksessa v. 1793 esittämä toteamus, että k o u l u n u u d i s t a m i n e n o l i o i k e a s t a a n o p p i k i r j a k y s y m y s. Mitä koulun uudistamiseksi aiottiin tehdä, sen tuli ehdottomasti tapahtua kirkon välityksellä.¹¹

Kirkon miesten osuus, piispa *Melartinia* lukuunottamatta, oli autonomisen Suomen ensimmäisessä koulukomiteassa (1814—1825) myös uudistuksia jarruttava. *Pärssinen* toteaaakin näiden henkilöiden vastustaneen kaikkia uusia virtauksia, joihin he komitean työn aikana olivat pakosta joutuneet perehtymään.¹² Toisen koulukomitean mietintö, mikä kuvasti uudistushaluisen professori Melartinin ja tuomirovasti *Alopaeuksen* mielipiteiden yhteensovittelua, kohtasi Turun tuomiokapitulin taholta ankaraa arvostelua. Koulukysymykseen alkoi nyt entistä laajemmassa määrin kytkeytyä kansansivistyksen ongelma, mihin nähden papistomme kanta oli myös torjuva. Vuoden 1835 koulukomitean työ johti lopulta uuteen koulujärjestykseen v. 1841 ja 1843, mutta sen laatimiseen ei papisto ratkaisevasti päässyt vaikuttamaan. Koulu jäi siinä kuitenkin, niinkuin vuoden 1856 koulujärjestyksessä kirkon valvonnan alaiseksi. Muutos tapahtui lopullisesti vasta kouluylihallituksen v. 1870 alettua toimintansa.

Edelliset esimerkit osoittavat kirkon suuren osuuden koulujärjestyksen laadinnassa, mutta sitäkin tehokkaammin papisto vaikutti koulutyön järjestelyyn ja hoitoon käytännössä. Valtiovalta ei suinkaan aina katsonut tätä suopein silmin, kuten tuonnempana osoitetaan, mutta se oli oikeastaan kykenemätön järjestämään koulutointa ilman kirkon apua. Lisäksi vanha traditio esti valtiota ryhtymästä jyrkkiin toimenpiteisiin. Säätyvallan aikana kirkko saattoi vielä vedota privilegioihinsa.¹³

Oppilaskasvatuksesta puhuttaessa jouduttiin toteamaan, että valtiovalta ei yksinkertaisesti pystynyt sitä valvomaan. Samoin valtion vaikutus koulujen sisäiseen työhön oli peräti vähäistä. Koulu oli muodollisesti ja asiallisesti uskottukin kirkolle. Hiippakunnan piispa oli alueensa koulujen ylin tarkastaja, efori, jota tuomiokapitulin jäsenet avustivat.¹⁴ Hän nimitti opettajan virkaansa tai ainakin vaikutti ratkaisevasti nimittämiseen. Hän valvoi koulujen sisäistä työskentelyä suoranaisten tarkastusten muodossa. Paikallisina apulaistarkastajina piispat käyttivät joko koulukaupungin tai lähiseudun kirkkoherroja. Näiden tuli antaa selosteet koulun

työstä ja käydä usein kuuntelemissa.¹⁵ Piispa tulkitse koulujärjestyksen määräyksiä harkintansa mukaan. Määräämällä koulussa käytettävät oppikirjat ja opetusmenetelmän kirkko melko tehokkaasti viitoitti suunnan, mihin opetusta oli johdettava. Sikäli kuin piispana oli joskus uudistushaluinen henkilö, kuten *Brovallius*, niin kouluilla saattoi olla mahdollisuutta kehittää työtään jossakin määrin elämän tarpeita vastaavaksi.¹⁶ Mutta yleensä kirkko katsoi opetuksen kirkollis-uskonnolliseksi tehtäväksi, jonka ensi sijassa tuli huolehtia papiston ja opettajiston peruskoulutuksesta. Muihin ammatteihin valmistamista kirkko ei pitänyt julkisen koulun tehtävänä.

Koulu ja valtio

Valtion toimenpiteillä ymmärretään tässä lähinnä hallitsijan, valtiopäivien ja ei-kirkollisten virastojen koulutointa koskevia määräyksiä. Viimeksi mainittu sana osoittaa, että valtion aktiivisuus ilmeni etupäässä säädöksinä, joiden toteuttaminen tavallisesti jäi kirkollisten elinten suoritettavaksi. Valtio ei siis vaikuttanut koulutyön kulkuun sisäisesti kuin aivan poikkeustapauksessa. Kirkko oli koulutyössä suvereenisempi kuin ammattikunta oppilaskasvatuksessa. Ammattikuntien läheinen liittyminen talouselämään näet kiinnitti valtion huomion niihin. Koulumaa-ilmassa kirkko oli välittävä orgaani, joka tulkitse, sovelsi ja toteutti annetut ohjeet. Tärkeintä oli valtion taholta tietysti koulujärjestyksen laatiminen ja hyväksyminen. Papiston osuus tässä työssä on jo edellä tullut esille. Kirkon ote heikkeni ko. asiassa vasta autonomisen Suomen aikana.

Melko varhain hallitsijat tosin alkoivat kiinnittää huomiota siihen, että koulut valmistaisivat pappien ohella maalle myös ei-kirkollisia virkamiehiä. Niin *Kustaa Vaasa* kuin *Kustaa II Aadolf* huomauttivat papistolle tästä.¹⁷ Ottipa viimeksi mainittu huomioon jo elinkeinoelämänkin tarpeet. Asetus kaupunkien hallinnosta vuodelta 1619 näet kehotti erityisesti kauppakaupunkeja perustamaan laskukouluja, joissa nuoriso kasvatettaisiin porvarillisiin tehtäviin. Kaupungeille annettiin valtuudet hankkia näihin opettajat. Asia jäi kuitenkin vain paperille.¹⁸ *Kustaa II Aadolfin* tiedetään suunnitelleen valtion otteen tiukentamista koululaitoksen suhteen pyrkimällä muodostamaan eräänlaisen kouluhallituksen. Kuuden pappisjäsenen lisäksi siinä olisi ollut saman verran maallikkojäseniä.¹⁹ Tämä ei kuitenkaan olisi merkinnyt

koulun täydellistä erottamista kirkosta, vaan asiaa on tarkasteltava pikemmin suurvaltakauden hallinnollisena keskitystoimenpiteenä. Elinkeinoelämän alalla koetettiin saada vastaavanlaista keskittämistä yhteisen ammattikunta-järjestyksen säätämällä.²⁰ Asian ylimmäksi valvojaksi tuli tällä alalla erityinen keskusvirasto, kauppakollegio. Päämääränä oli toisaalta valtion otteen tiukentaminen, toisaalta elinkeinoelämän kohottaminen. Koulutoimen alalla ei ollut keskusvirastoa. Yleistä ammattikuntajärjестystä vastaavan koulujärjестyksen valvonta olisikin edellyttänyt keskusviraston luomista tätä asiaa varten. Kustaa II Aadolfin yritys oli kieltämättä johdonmukaisen ajattelun ilmaus, mutta se ei päässyt toteutumaan papiston vastustuksen vuoksi.²¹ Koulun ja kirkon yhteyttä pidettiin yleisessä ajattelussa vielä niin selvänä, ettei sitä pystytty horjuttamaan yksinvaltiudenkaan aikana. Vasta valistuksen kypsyttämässä ilmapiirissä voitiin vakavasti ajatella muutosta.²² Nouseva industrialismi loi silloin kouluja, jotka suoranaisesti elinkeinoelämäänsä tähtäävinä joutuivat maallisten viranomaisten valvontaan. Ne osaltaan muokkasivat käsitystä, että yleissivistävätkin koulut saattoivat toimia kirkon valtapiirin ulkopuolella.

Valtion etujen mukaista olisi tietysti ollut, että kouluissa olisi opetettu aineita, joita tulevat virkamiehet tarvitsivat. Latina ja ns. »pyhätkielet sekä teologia valtasivat kuitenkin niin suuren sijan oppisuunnitelmissa, jotka siis valtio määräsi noudatettaviksi, että reaaliaineille tehdyt pienet myönnytykset eivät tosiallisesti päässeet vaikuttamaan. Vapauden aikakaudella hallitsijan yksinvaltaa edustivat säädyt. Maallisten elämäntarpeiden huomioon ottaminen nousi nyt voimakkaasti esille, mutta tulokset jäivät lopultakin hyvin vähäisiksi, kuten kirkkoa koskevassa luvussa on esitetty. Kauppa- ja manufaktuurideputaation ponteva esitys, että nuoriso tulisi kouluissa johdattaa taloudellisiin ja muihin reaaliin tietoihin kuolleen päähänpänttäämisen asemesta ei saavuttanut edes periaatteessa kaikkien säätyjen tunnustusta.²³ Taloudellisten näkökohtien huomioon ottaminen koulutuksen suuntaa määrättäessä, mitä seikkaa talousmiehet korostivat, ei päässyt puoluepoliittisista syistä tälle pyrkimykselle suotuisana ajankohtana muotoutumaan säätyjen päätökseksi. Toteutettuna koulukomitean mietintö olisi merkinnyt, tosin vanhan organisaation puitteissa, koulun oppisisällön muuttumista reaaliin suuntaan.²⁴ Koulujärjестysten hyväksymisen ohella valtiiovallan päätös tarvittiin lähinnä vain koulujen taloudellisissa kysymyksissä, mm. uuden koulun perustamista koskevissa asioissa. Viimeksi mainittu seikka sattui Suomessa vain yhden kerran

koko 1700-luvulla, sillä muut uudet koulut olivat oikeastaan menetetyn alueen koulujen siirtoa.²⁵

Valtiopäivien toimesta asetettiin v. 1770 jälkeen kasvatuskomitea, joka v. 1778 jätti mietintönsä. Tämä olisi toteutettuna merkinnyt peräytymistä edellisen komitean uudistuksellisista pyrkimyksistä. Myös koulun suhde kirkkoon olisi jäänyt vanhan koulujärjestyksen kannalle. Mietintö ei tyydyttänyt kukaan kuningasta, jolle ratkaisuväliltä uuden hallitusmuodon mukaan oli siirtynyt. Vuoden 1786 valtiopäivillä hallitsija ilmoittikin, että kysymys koululaitoksen uudistamisesta sai raueta, koska ei ollut syytä tehdä hätäkohtia päätöstä.²⁶ Pohjimmaisena syynä lienee ollut *Kustaa III:n* ynseä suhtautuminen kirkollisiin kysymyksiin, joihin koululaitosta koskevat ongelmat niin läheisesti liittyivät.²⁷ Vuosisadan koko loppupuoli kului ilman, että valtio olisi osoittanut aktiivisuutta kouluolojen parantamiseksi.²⁸ Useat hallinnolliset elimet kokivat siinä määrin jatkuvia muutoksia, että kirkko sai melko rauhassa vallita kouluja.

Valtion mielenkiinnon heräämistä koululaitosta kohtaan merkitsi ns. kanslerikunnan perustaminen v. 1801. Nimensä toimikunta sai siitä, että yliopistojen kanslerit muodostivat sen jäsenistön rungon.²⁹ Pääpaino koulusuunnittelussa oli siis siirretty yliopistolliselle ja hallinnolliselle linjalle. Kanslerikuntaa on Ruotsissa pidetty ensimmäisenä reaalisen ilmauksena kirkosta erillisen keskushallituksen muodostamiseksi koulutointia varten.³⁰ Useat aikalaiset varmaan toivoivat kanslerikunnan johtavan keskushallinnon perustamiseen.³¹ Se toi tavallaan esille syntymässä olevan tarpeen, mitä ei kuitenkaan vielä katsottu aiheelliseksi tyydyttää. Vaikka *Kustaa IV Aadolf* oli konservatiivinen, hän suhtautui aluksi suosiollisesti koululaitoksen kohottamista koskeviin pyrkimyksiin, kuten piispa *Lindblomin* sunnuntaikoulua koskevasta asiasta ilmenee. Toisaalta kanslerikunta oli jo aikaisemmin ottanut ohjelmaansa eräänlaisen reaalikoulun (*Borgare skola*) aikaansaamisen. *Jäntere* pitää tätä kanslerikunnan päätehtävänä uuden koulujärjestyksen suunnittelussa ja nimittää sitä pyrkimykseksi tyydyttää kansalaissivistyksen tarpeita.³² Päätellen siitä, ettei kanslerikunta kuninkaan kehotuksesta huolimatta koskaan laatinut yksityiskohtaista esitystä porvarikouluista, se melko pian luopui koko ajatuksesta ja katsoi vanhan organisaation kelpaavan.³³ *Lindblom*:in elinkeinokoulu tahtoi palvella nimenomaan käsityöläisiä ja se olisi merkinnyt uuden, kirkosta erillään olevan koulutyypin syntyä. Kanslerikunta taas tyytyi vallassa olevan yleissivistävän koulun yhteydessä olevaan, tehostettuun apologistan luokkaan,

jonka tuli tyydyttää koko porvarissäädyn sekä yleissivistäviä että ammatillisia tarpeita. Näin menetellen voitiin koululaitos kokonaisuudessaan edelleen jättää kirkon valvontaan ja toisaalta päästä pienin kustannuksin. Arkkipiispa Lindblom joutui lopullisesti valmistamaan kanslerikunnan koulujärjestysehdotuksen, minkä kuningas v. 1807 hyväksyi.³⁴ Tämä koulujärjestys ei tullut seuraavana vuonna syttyneen sodan johdosta Suomessa ollenkaan käyttöön. Se ei asiallisesti merkinnyt muutosta valtion ja koulun suhteessa.

Autonomisen Suomen johtohenkilöt edustivat 1800-luvun ensi puoliskolla siinä määrin konservatismia, että he katsoivat päätehtäväkseen status quo'n säilyttämisen yhteiskunnan eri aloilla. Miltei kaiken aikaa toimineet koulukomiteat osoittavat kuitenkin, että hallitsija ei pitänyt maamme koululaitoksen järjestelyä tyydyttävänä. Pyrkimyksenä oli yhtenäisen koulun aikaansaaminen koko maahan, sillä Vanhan Suomen koulut poikkesivat melkoisesti vallitsevasta järjestelmästä.³⁵ Suomessa senaatti edusti kuitenkin kirkolle suopeata kantaa, joten kirkollinen ylivalta säilyi jatkuvasti vaikka piispan yksinvaltaa vuoden 1843 asetuksessa hieman heikennettiin. Alistettiinpa yksityisetkin koulut kirkon tarkastuksen alaisiksi. Toisaalta valtion ote tiukkeni kirkkoon nähden siinä, että tuomiokapitulini tuli vuosittain lähettää senaatille kertomukset koululaitoksesta, jonka tarkastukseen senaatti aiheen ilmaantuessa velvoitettiin.³⁶

Koulu ja yhteiskunta

Niin kauan kuin koulu yksipuolisesti oli vain pappien valmistuslaitos, ei ollut ongelmaa, elävää kosketusta koulun ja yhteiskunnan kesken. Papistoa lukuunottamatta niin ylhäiset kuin alhaisetkin saivat kasvatuksensa kodin ja käytännöllisen elämän piirissä. Vielähän *Rousseau* julisti, että köyhä ei tarvinnut kasvatusta, sillä elämä hänet opetti. Luterilaisissa maissa ihmisen suhde uskontoon muuttui, samoin kirkon suhde valtioon, ja tällöin kasvatuksesta tuli yhteiskunnallinen kysymys. Se koski periaatteessa kaikkia, mutta yhteiskunnan rakenteen johdosta vaihtelevalla tavalla. Kullakin säädyllä oli oma tehtävänsä ja se määräsi yhteiskunnan eri piirien suhteen kouluun. Pappien valmistuksen lisäksi valtio ensin asetti koululle muitakin vaatimuksia, jotka toteutettuina olisivat muuttaneet koulun luonnetta, eivät kuitenkaan paljon, sillä kysymyksessä oli aluksi vain pienen virkamiesjoukon kouluttaminen. Tätäkään toivomusta ei kirkollinen koulu toteuttanut. Kansan-

opetus ja koulu taas olivat pitkän aikaa toisilleen vieraita käsitteitä. Vain sellaiset suuret näkijät kuin *Comenius* rohkenivat esittää suunnitelmia koko kansan kasvattamisesta koulun avulla. Kansan laajoille joukoille riitti meillä aina viime vuosisadan puoliväliin asti papiston suorittama hengellinen huolenpito. Se oli riittävä talonpoikien omastakin mielestä, ja tähän toteamukseen muut säädöt mielellään yhtyivät.

Kansan laajojen kerrosten kouluopetukselle ei ollut vielä reaalisia syitä. Valistuksen henkinen ilmapiiiri ja tieteen empirismi sekä toisaalta taloudellinen ajattelu ja sen materialistinen ilmentymä, industrialismi, koskettivatkin ensin aatelistoa ja porvaristoa, jotka suuntasivat kritiikin vallassa olevaa koulujärjestelmää vastaan. Vapauden ja hyödyn aikana koulusta ensi kerran tuli käytännössäkin yhteiskunnallinen ongelma. Näin voidaan sanoa siitä huolimatta, että kysymykseen todella syventyivät melko harvat edustajat porvariston ja aatelistonkin piiristä. Mutta pintapuolisesti sitä käsiteltiin sitäkin yleisemmin, kuten aikakauden kasvatusopillinen kirjallisuus osoittaa. Olihan päivän kysymyksiä seuraavalla yleisöllä, joka ei tosin vielä ollut suuri, nyt käytettävissään lehdistö varsinaisen kirjallisuuden lisäksi. Koulukysymyksen käsittely sopi hyvin hyödyn ajan ilmapiiriin, jossa keskeisenä asiana oli valtion hyvinvoinnin kohottaminen. Kansalaisen kasvatus yhteiskuntaa hyödyttäväksi jäseneksi oli kiintoisa ongelma ehkä juuri siksi, että se tarjosi miltei jokaiselle mahdollisuuden esittää mielipiteitään. Vanha latinakoulu oli »homo oeconomicuksen» kannalta todella niin mieletön, että kaikki saattoivat kritiikissään esittää jotakin asiallista. Yhtä luonnollista oli, että arvostelussa ja uudistussuunnitelmissa mentiin liiallisuuksiin.

Romahtanut yksinvalta ja mahtavuus sekä pitkällinen sota olivat joka tapauksessa niin mullistavia tekijöitä, ettei tarvitse ihmetellä ihmisten muuttunutta ajattelutapaa, jota valistus ja empirismi ulkonaisina ilmiöinä vielä vahvistivat. Kansalaisen arvo koko yhteiskunnan kannalta joutui nyt uudelleen punnittavaksi. Se että kansalaisen käsite useissa kielissä niin läheisesti liittyy porvarikäsitteeseen (borgare, Bürger, citizen, citoyen) ei ole mikään sattuma. Puhe yhteiskuntaa elättävistä ja kuluttavista jäsenistä ankuroituu myös tähän kauteen. Koulu oli muutettava sellaiseksi, että se menetelmällään kehittäisi oppilasta älyllisesti ja siveellisesti sekä ainesisällöllään tarjoaisi opiskelijoille elämässä hyödyllisiä tietoja. Tämä oli valistusta edustavien pappienkin kanta. Tällöin koulu olisi liittynyt yhteiskuntaan ja palvellut kaikkia niitä piirejä, joille koulu-

opetus katsottiin tarpeelliseksi. Rehtori *Johan Kraftman* toi koulu-puheissaan selvästi esille koulun yhteiskuntaa palvelevan tehtävän. Sotaisen ihanteen sijaan hänkin tähdensi rauhanomaisen työn pysyvää merkitystä.³⁷ Koulun tuli pyrkiä papiston koulutuksen ohella tyydyttämään myös aateliston ja porvariston tarpeita. Rohkenivatpa eräät vuosisadan loppupuolella liittää siihen maaseudun itsenäisen väestön huomioon ottamisen, vieläpä korottaa äänensä naistenkasvatuksenkin puolesta.³⁸ Hallitsevana piirteenä hyödyn ajan kasvatuksellisessa kuten taloudellisessakin ajattelussa oli valtion menestys. Erittäin selvästi sen toi esille papiston valistunut edustaja piispa *Brovallius* sanoessaan, että opetuksen tuli kouluissa olla niin järjestetty, kuin isänmaan kukoistus ja tarpeet vaativat.³⁹

Koulun muuttamista koko yhteiskuntaa palvelevaksi laitokseksi kuvastaa ehkä parhaiten se suuri huomio, minkä a m m a t i n v a - l i n n a n ongelma saavutti 1700-luvun puolivälissä. Asiaa nimitettiin tosin toisella nimellä, puhuttiin näet älyjen valikoinnista (*selectus ingeniorum* tai *snillevalet*), jolloin sitä ajateltiin lähinnä koulujen oppilaiden valintana. Mutta valinnan tärkeys elämänuran suhteen yleensä tuli myös selvästi esille.

Pelkästään koulun piiriä koskevana asia on jo klassillisen vanha, *Qvintilianuksen* pedagogiikan historiaan tuoma, ja pohjautuu antiikin temperamenttioppiin. Ruotsi—Suomessa siitä tavataan mainintoja 1500-luvulla, ja Kristiina kuningattaren koulujärjestyksessä määrättiin nimenomaan, että kouluun pyrkijöitä oli tutkittava ja heikosti menestyvät ohjattava käytännöllisille aloille. Samaan tapaan kehotti seuraava koulujärjestys menettelemään vastaavanlaisiin oppilaisiin nähden.⁴⁰ Valmisteltaessa vuoden 1724 koulujärjestystä valinta tuli esille kansliakollegion konsistoreilta ja tuomiokapituleilta pyytämässä lausunnoissa. Asia sai laaditussa koulujärjestyksessä kuitenkin melko vaatimattoman maininnan, joka kehotti opettajia ilmoittamaan oppilaan huonosta menestymisestä vanhemmille tai holhoojille.

Selectus ingeniorum oli alkuvaiheessaan ollut lähinnä viite opettajille, että nämä ottaisivat oppilaan yksilöllisyyden huomioon opetus-työssään. Siitä se oli laventunut käsittämään valintaa nimenomaan koulussa. Tällaisena papisto asian ymmärsi vuoden 1734 valtiopäivillä kreivi *Bonden* arvostellessa koulua, jossa nuorukaisten parhaat vuodet menevät hukkaan, kun he joutuvat haluttomasti opiskelemaan hyödyttömiä asioita. Pappissäädyn toimesta tuomiokapituleita kehoitettiin nyt valvomaan, että kouluista erotettaisiin kaikki opiskeluun

kykenemättömät oppilaat.⁴¹ Papiston asenne ongelmaan oli siis edelleen rajoittunut, vain silloisen koulun sisäistä työskentelyä koskeva. Kreivi Bonden tendenssiä koulun reformoimisesta yhteiskuntaa vastaavaksi se ei halunnut tunnustaa oikeutetuksi. Mutta kysymyksen muuttumista todella yhteiskunnalliseksi ongelmaksi ei papistokaan silloisessa kiihkeässä poliittisessä elämässä voinut estää.

Ammatinvalinnan, mitä nimeä ko. asiasta yhteiskunnallisena ongelmana voidaan käyttää, yleiselle pohtimiselle antoi hyvää vauhtia v. 1737 ilmestynyt teos »Anledning till snillevalet eller ungdomens pröfvande och val till vetenskaper, konster och sysslor.» Kirjan tekijä oli Tukholmassa toiminut yksityisopettaja Gustav Ruder, joka esityksensä tueksi viittasi useihin ulkomaalaisiin auktoriteetteihin.⁴² Nykyisyyden silmällä tarkasteltuna Ruderin esittämät valintamenetelmät ja niiden käyttö ovat tosin alkeellisia, mutta hänen huomautuksensa muistin, mielikuvituksen, arvostelukyvyn, luonteen (temperamentti) ja ruumiillisten ominaisuuksien tutkimisesta ovat periaatteessa oikeaan osuvia. Hän ei tyydy ylimalkaiseen huomautukseen valinnan tarpeellisuudesta, vaan antaa ensimmäisenä Ruotsi—Suomessa todella käytännöllisiä ohjeita tutkimuksen suorittamisesta. Ruderin esittämänä ongelma ei jää enää vain koulua koskevaksi kysymykseksi. Hän tekee siitä asian, jolla on yhteiskunnallista merkitystä. Ruder kääntyi kirjelmällä suoraan kuninkaan puoleen huomauttaen, kuinka vahingollista maalle oli, että kansalaisten jakautuminen eri toimialoille ei tapahtunut oikeassa suhteessa tarpeisiin eikä yksillöllisiä taipumuksia huomioon ottaen. Hän esitti ammatinvalinnan ohjaajan toimen perustamista kuhunkin hiippakuntaan ja pyysi, että hän saisi ryhtyä kokemusten hankkimiseksi ko. tehtävää kohta suorittamaan. Ruder osasi koskettaa oikeata kieltä, sillä hänen esittämänsä asia tuntui hyvin kytkeytyvän talousmiesten reformisuunnitelmiin.⁴³

Käsiteltyään asiaa kansliakollegio päätti ehdottaa lausunnon pyytämistä yliopistoilta ja tuomiokapituleilta. Tämä toimenpide osoittaa jo sinänsä, että valtion taholta kysymystä pidettiin tärkeänä. Näin syntynyt kirjeenvaihto antaa melko selvän kuvan opettajien ja kirkon miesten käsityksestä ammatinvalinnan tarpeellisuudesta. Ruder ehdosti sekä säätyjä että myöhemmin kasvatuskomiteaa useilla kirjeillä, joissa hän vielä täydensi kirjassa esittämiään ajatuksia.⁴⁴ Niinpä hän selitti ammatinvalinnan ohjaajan työtä yksityiskohtaisesti. Tämän tulisi vastaanottaa kaikki halukkaat ja tutkia heitä ainakin parin viikon ajan erilaisin kokein ja keskusteluin, ottaa selkoa heidän kätevyystään

käytännöllisissä tehtävissä, tutustua tutkittavien kanssa erilaisiin laitoksiin ja antaa viitteitä ammattien vaatimuksista sekä paikansaanti-mahdollisuuksista. Hänen tulisi pitää silmällä enemmän tuottavien (närande) kuin kuluttavien (tärande) ammattien tarvetta ja huolehtia yleensä, että jakautuminen tapahtuisi yhteiskunnalle oikeassa suhteessa. Ohjaaja kirjoittaisi tutkimuksistaan lausunnon, mikä olisi tarvitsevien saatavissa. Ensimmäinen tutkimus olisi Ruderin mielestä tehtävä lähinnä koulunkäyntiä silmällä pitäen lapsen ollessa 9-vuotias ja uusittava tarvittaessa myöhemmin. Ammatinvalinnan ohjaajan tulisi myös matkustaa läänin muihin asutuskeskuksiin, jotta useilla olisi tilaisuus saada lausunto täysin korvauksetta. Kuitenkaan ei ketään saisi pakottaa siirtymään säätynsä ulkopuolella olevaan ammattiin, vaan sen puitteissa olisi noudatettava taipumusten viitoittamaa tietä. Toisaalta olisi eteville suotava mahdollisuus valita uransa sääty-rajoituksista riippumatta. Lahjakkaita pitäisi tukea taloudellisesti heidän opinnoissaan.⁴⁵ Vieläpä pappien ja virkamiesten tulisi kansan keskuudessa liikkueensa tarkkailla luonnostaan älykkäitä nuorukaisia ja ohjata heitä taipumusten osoittamalle uralle. Ruder korosti, kuinka monilla käytännöllisillä aloilla oli puutetta hyvistä työntekijöistä, jotka heille soveltumattomissa tehtävissä eivät voineet tuottaa maalle paljon hyötyä.

Kansliakollegion tiedusteluun tulleet vastaukset olivat enimmäkseen torjuvia. Niissä oli useita asiallisiakin huomautuksia, mm. valintaa, menetelmän pätevyyttä ja toteuttamisen vaikeutta koskevia. Lausunnon antajat olivat käsittäneet asian yksipuolisesti vain koulua koskevana ja halusivat estää ulkopuolisen tunkeutumisen koulun piiriin.⁴⁶ Kun Ruder oli huomauttanut, ettei jollakin teologilla saattanut olla riittävää käytännöllisen elämän alojen tuntemusta, niin suopeissa-kin vastauksissa katsottiin asia voitavan hoitaa koulun piirissä voimassa olevan koulujärjestyksen puitteissa. Eräiden mielestä kysymystä ei voitu myönteisesti ratkaista varsinaisissa kouluissa, mutta pitivät toteuttamista suotavana yliopistoissa. Komitean lopullisessa mietinnössä oppilasvalinnalle suotiin lopulta vain vähäinen maininta, mikä ei käytännössä olisi muuttanut tilannetta ollenkaan.⁴⁷

Älyjen valikointi oli 1740- ja 1750-luvuilla eräänlainen muotivirtaus. Se merkitsi nuorekkaan hengen esille tuloa yhteiskunnassa. Sitä kannattivat yhtä hyvin valistunut porvaristo ja papisto kuin aatelistokin. Varsinkin talouselämää lähellä olevat piirit olivat ajatukselle suopeita. *Nordencrantz*, *Berch* ja erityisesti *Kryger* sekä *Polhem* asettuivat ammatinvalinnan kannalle, vaikka eivät asian käy-

tännöllistä järjestelyä pohtineetkaan. Mutta he ovat tarkastelleet asiaa sitä suuremmissa määrin yhteiskuntakokonaisuuden kannalta. Koulun oli palveltava kaikkia niitä yhteiskuntaluokkia, jotka tarvitsivat tietopuolista opetusta. Tämän asian pohdinta oli omiansa murtamaan säätynnakkoluuloja yksilöön nähden, vaikka yleisesti vielä ammatit ajateltiin säätyrajoihin sidotuiksi. Eräs tuntematon kirjoittaja esittikin koulukomitealle lähettämässään kirjelmässä, että »selectus ingeniorum» oli sekä valtakunnan kokonaisuuden että kaikkien säätyjen menestymisen perusta. Hän lausui suoraan, että moni pappi olisi taipumustensa puolesta paremmin sopinut käsityöläiseksi kuin sananjulistajaksi. Se että pappi on oppimaton ja siivoton sielunhoitaja, on hänen oma vikansa, mutta että hän ylipäänsä on pappi, on yhteiskunnan vika. Koulun olisi pitänyt ajoissa osoittaa hänet oikealle uralle. Sama tekijä korostaa vielä, miten tärkeitä on herättää työn arvon kunnioittamista koulunuorisossa.⁴⁸

Pääkeskustelu ammatinvalinnan suhteen käytiin Ruotsin puolella, mutta sai sijansa myös Suomessa. Valtiopäivämiesten matkat ja kirjallisuus pitivät yllä kosketusta. Kuninkaallinen kirje tuomiokapituileille v. 1739 pyysi nimenomaan lausuntoa Ruderin esityksen johdosta, samoin myöhemmin oppilaiden valinnan ja koulutyön järjestämisestä yleensä.⁴⁹ Edellä mainittiin jo kirkollisten viranomaisten torjuvasta asenteesta. Ammatinvalinnan merkitys koulutyön ja yhteiskunnan kannalta sai kuitenkin yksityisiä puoltajia. Heistä mainittakoon piispa *Brovallius* ja Porin triviaalikoulun rehtori *Johan Kraftman*. Brovallius joutui tutustumaan asiaan valtiopäivillä. Hän sai kieltämättä vaikutteita Ruderin kirjoituksista sekä *Eklundin* kasvatustieteellisen koulujärjestystä valtiopäivillä käsiteltäessä.⁵⁰ Hattupuolueen jäsenenä hän jo periaatteessa oli suojelemaan toimenpiteille, jotka tähtäsivät taloudellisen aseman kohottamiseen teollisuutta ja kauppaa tehostamalla. Brovalliukselle älyjen valikointi tiesi koulun oppisisällön muuttamista käytännöllisemmäksi. Luonnonhistoriaa ja muita reaaliaineita tuli ottaa koulun opetusohjelmaan, sillä näiden aineiden merkitys oli hänen käsityksensä mukaan erittäin suuri ratkaistaessa oppilaan taipumuksia. Koulujen opetustapaa piti myös muuttaa, jotta se tarjoaisi mahdollisuuksia oppilaan taipumusten esille tuloon. Ammatinvalintaa koko yhteiskunnan tarpeita silmällä pitäen Brovallius esitti kouluun muodostettavaksi erilaisia luokkia, jotka tähtäsivät määrättyyn ammattiryhmään. Hän mainitsee mm. pappien, juristien, käsityön, kaupan, vieläpä erinomaisten nerojenkin luokan. Tätä jakoa ei kuitenkaan suoritettaisi todellisena luokkaryhmittelyinä, vaan se olisi ainoastaan opet-

tajan mielessä ja hän koettaisi soveltaa opetuksensa sen mukaan. Brovalliuksen käsityksen mukaan tämä ei tuottaisi opettajalle vaikeuksia. Hänen laatimansa kirjoitus koulunuudistuksesta kehotti erityisesti kiinnittämään huomiota oppilaiden valintaan.⁵¹ Myöhemmässä vaiheessa hän näyttää kuitenkin menettäneen innostuksensa tähän asiaan.⁵² Käsityksensä, että koulun tehtävä oli palvella myös käytännöllisiä oloja, hän jatkuvasti säilytti.⁵³

Kraftman tarkasteli älyjen valikointia toisaalta agraaritaloudelliselta kannalta, toisaalta koulutyön näkökulmasta. Hänen mielestään opintielle pyrkiviä oli enemmän kuin valtion kannalta oli edullista. Täten maatalous menetti kipeästi tarvitsemaansa työvoimaa. Kraftman oli itse tunnettu maanviljelijä, ja siksi hän esittikin menettelyä, että kaikki työkuuntoiset 7—60-vuotiaat jaettaisiin tilallisten kesken suhteellisesti, ilman että palkollisilla itsellään olisi mitään sanomista.⁵⁴ Koulujen kannalta valinta taas oli tarpeellista siksi, että heikkolahjaiset vaikeuttivat opiskelutyötä. Kraftmanin mielestä useimmat talousalan ammatit vaativat vain ahkeruutta, mutta eivät älyä.⁵⁵ Toisaalta hän kuitenkin esitti, että triviaalikoulussa tapahtuisi ensimmäisen luokan jälkeen jakaantuminen opilliselle ja käytännölliselle linjalle.⁵⁶ Porin koulussa reaaliaineiden opetuksella olikin toisiin oppilaitoksiin verraten huomattavampi asema.⁵⁷

Hyödyn aikakautena ammatinvalinnan ongelma pyrki muodostumaan todella yhteiskunnalliseksi kysymykseksi. Syyt, miksi tämä kehitys katkesi, ovat kuitenkin helposti havaittavissa. Johdonmukaisesti toteutettuna se olisi loukannut säätyjen etuoikeuksia. Toisaalta asiaa kriittisesti punnittaessa havaittiin, ettei ollut luotettavia menetelmiä taipumusten mittaamiseksi. Kun valinta kytkettiin kouluikään, niin kirkko halusi ratkaista asian piiriinsä kuuluvana kysymyksenä. Tällöin ongelma menetti yhteiskunnallisen luonteensa ja muuttui silloisten latinakoulujen oppilaiden valinnaksi. Talousmiesten vaatimusta, että oikea mies oli saatava hänelle kuuluvalle paikalle, koulujen suorittama valinta ei täyttänyt. Mitään järjestelmällistä valintaa ei suoritettukaan, vaikka rehtorit velvoitettiin kuulustelemaan kouluun pyrkiviä. Jos oppilas oli köyhä ja heikkolahjainen, häntä todennäköisesti kehoitettiin eroamaan. Koulujärjestys mainitsi nimenomaan, että kypsymättömiä ei saanut päästää akatemiaan.⁵⁸ Koko yhteiskuntaa koskevana ongelmana valintakysymys nousee uudelleen esille vasta tällä vuosisadalla.

Vallitseva kouluopetus ja todellinen koulutustarve muodostavat sellaisen suhteen, millä aina on yhteiskunnallista merkitystä. 1700-luvulta lähtien koulua alettiin yhä yleisem-

min katsoa laitokseksi, jonka tehtävänä oli valmistaa yhteiskunnan palvelukseen käyttökelpoisia kansalaisia. Vuoden 1724 koulujärjestystä käsiteltäessä sekä myöhemmissä koulukomiteoissa tämä näkökohta tuli selvästi esille. Koulujärjestelmä muuttui vähitellen sosiaali-ongelmaksi, minkä ratkaisua ei voitu suorittaa yksin papiston näkökulmasta. Vapauden aikana lehdistö otti käsitelläkseen kasvatuskysymyksiä enimmäkseen kriittisessä hengessä. Erityisesti moraaliset viikkolehdet lausuiivat asiasta mielipiteitään.⁵⁹ Kritiikki oli alussa suhteellisen varovaista. Koulun työtä rohjettiin arvostella, mutta ei vallitseva a lainsäädäntöä. *Brovalliuksen* eräs lausuma kuvastaa näiden omahyväisten vapauden puoltajien asennetta julkiseen mielipiteeseen. Hän näet sanoi, että ajatus säätyjen erehtyvyydestä soti perustuslakia vastaan.⁶⁰ Tämä antoi *Nordencrantzille* aiheen arvostella kirpeästi *Brovalliusta*, jonka ajattelutavan valta ja asema olivat kokonaan muuttaneet.⁶¹ Koulun suuntautuva kritiikki muodostui vapauden ajalta lähtien kuitenkin yleiseksi ilmiöksi, millä on ollut kasvava merkityksensä.⁶²

Vallitsevien lakien ja tapojen, politiikan ja moraalin sekä toisaalta kasvatuksen keskinäinen suhde alettiin nyt havaita. Kansan laajoihin piireihin sovitettuna tämä johtikin lukemisen ja kristinopin opettamista koskeviin yleisiin säädöksiin.⁶³ Kansanopetuksen järjestäminen kouluissa tapahtuvaksi löysi jo yksinäisiä puoltajia. Kuitenkin voitaneen yhtyä *Halilaan*, kun hän leimaa vielä 1800-luvun alun säätyläiset maassamme välinpitämättömiksi ja kansan nukkuvaksi varsinaisen kansaopetuksen ollessa kysymyksessä.⁶⁴ Vasta 1840-luvulla kansaopetus alettiin yleisesti tajuta yhteiskunnalliseksi avainkysymykseksi.

Vallitseva latinakoulu sai monelta taholta moitteita siitä, ettei se pystynyt täyttämään asiallisesti koulutustarvetta. Tällaiset sanonnat lähtivät erityisesti siltä pohjalta, että koulun tuli tyydyttää kaikkien opillista sivistystä tarvitsevien vaatimuksia.⁶⁵ Aatelissäädyn etuoikeus virkoihin poistettiin vuoden 1772 hallitusmuodossa. Nyt tunnustettiin jo yleisesti, että monet muutkin kuin papit kaipasivat teoreettista tietoa. Porvarissääty oli tullut yhteiskuntaan uutena tärkeänä tekijänä. Kun yhteiskunnan toiminnan painopisteen katsottiin olevan taloudellisella alalla, kauppiaiden, teollisuuden- ja käsityöharjoittajien kasvanut merkitys oli aivan luonnollinen. Ulkomaisten esikuvien perusteella voitiin osoittaa, että elinkeinojen edistäminen edellytti harjoittajiltaan käytännöllisen kokemuksen ohella tietoja, joita koulun pitäisi tarjota. Kysymys puhkesi esille yksityisten edustajien valtiopäiville tuomissa esityksissä 1700-luvulla.⁶⁶ Erityisesti korostettiin luonnontiedon tar-

peellisuutta opillisissa kouluissa. Useat tiedeakatemiassa pidetyt esitelmät ja akatemian toimitukset tähdensivät elinkeinojen edistämistä koulujen avulla.⁶⁷

Reaaliaineiden puolesta kohotetut vaatimukset eivät kadonneet hyödyn ajan kiihkon lauettuakaan. Monesti hyvinkin kirjanoppineet esittivät vaatimuksia koulun järjestämisestä käytännölliseen suuntaan. Niinpä valtakunnan historiographus *A. Schönberg* laati laajan suunnitelman, jossa voimakkaasti tuotiin esille koulun velvollisuudet elinkeinoelämää kohtaan. Hänen ehdottamansa elinkeinokoulut, kuten hänen ajatuksensa yleensäkin, antoivat huomattavia vaikutteita Porthanille.⁶⁸ Aivan vuosisadan lopulla *P. Kölmark* myös *Lockeen* nojautuen piti hyödyllisen kansalaisen kasvatusta koulun tärkeimpänä tehtävänä. Hän tähdensi erityisesti triviaalikoulun muuttamista elinkeinoja palvelevaksi laitokseksi, josta latina ja kreikka kokonaan poistettaisiin.⁶⁹ Seuraavan vuosisadan alussa *O. C. Wåhlin* esitti yksityiskohtaisen suunnitelman apologistanluokan irrottamisesta kokonaan yleissivistävästä koulusta ja sen muodostamisesta keskiluokan, elinkeinosäädyn kouluksi, jonka oppisuunnitelma todella järjestettäisiin tarkoituksiaan vastaavaksi.⁷⁰ Meillä erityisesti *Porthan* ja *Tengström* esittivät samaan suuntaan käyviä ajatuksia, joissa intellektualismi ja utilismi etsivät sijaansa vanhassa koulujärjelmässä.⁷¹

Elinkeinosäädyn oikeus sitä hyödyttävään kouluopetukseen alettiin tunnustaa, vaikkei ongelmaa pystytty käytännössä ratkaisemaan.⁷² Kun ei Ruotsi—Suomen koululaitos, eikä myöskään 1800-luvun ensi puoliskon autonomisen Suomen latinakoulu tätä suorittanut, herää kysymys, miten tällainen tilanne ylipäänsä saattoi vallita yli vuosisadan ajan. Selitystä voidaan tuskin muualta löytää kuin laajentuneesta yksityisopetuksesta.⁷³ Jollei näet olisi ollut tätä tietä käytettävissä, koulureformi olisi varmaan suoritettu huomattavasti aikaisemmin.

Yksityisopetukseen turvautumiseen oli muitakin syitä kuin latinakoulun epätarkoituksenmukaisuus käytännön aloille. Kouluja oli maassamme siksi vähän, että matkat koulupaikkakunnalle olivat hyvin pitkät. Tämän johdosta varsinkin aatelisto ja useat virkamiehet sekä varakkaat elinkeinonharjoittajat hankkivat lapsilleen kotiopettajan. Köyhät ylioppilaat käyttivät mielellään tätä keinoa voidakseen siten turvata toimeentulonsa opiskeluaikana. Monet saattoivat olla tämän vuoksi vuosikausia poissa yliopistokaupungista.⁷⁴ Menettely oli jo 1700-luvulla aivan yleistä ja jatkui sellaisena viime

vuosisadan keskivaiheille.⁷⁵ Kehityksen tällainen suuntaus herätti maan lehdistössäkin huomiota. Eräs kirjoittaja totesi, että julkisten oppilaitosten oppilasluku oli vain puolet siitä, mitä niihin voitaisiin sijoittaa. Vaikka koulut tarjosivat monia etuja, ne eivät nauttineet yleisön suosiota.⁷⁶ Kirjoittajan käsityksen mukaan syynä ei ollut niinkään koulujen opetusmenetelmien vieroksuminen kuin oppiaineiden hyödyttömyys. Vallitseva ajattelu edusti jo kantaa, että opettamalla hyödyllisiä asioita voidaan koulun yleinen tarkoitus, oppimiskyvyn kehittäminen, saada aikaan. Kirjoittaja tähdensi lopuksi, että yleisön toivomukset koulujen suhteen oli jo lopultakin aika ottaa huomioon. Eräs toinen lähettäjä puolusti latinan merkitystä opintojen perustana, mutta myönsi valtion koulujen oppiohjelmassa olevan paljon toivomisen varaa. Hän jopa rohkeni huomauttaa, että koulujärjestys vaatisi ehdottomasti korjauksia, jotka muuttaisivat koulun enemmän käytännön elämää palvelevaksi.⁷⁷

Olisi kuitenkin erheellistä pitää kouluamme hyödyn ajasta industrialismiin asti yhteiskunnasta eristettynä laitoksena. Sen välityksellä tapahtui hiljaista, mutta yhä enenevää säätykiertoa maassamme.⁷⁸ Entisajan koulua on syystä usein luonnehdittu köyhien opinahjoksi (schola pauperum), mikä erityisesti Suomen kouluista puhuttaessa pitää paikkansa. Porin koulun rehtori Johan *Kraftman* valittikin, että kaikenlainen köyhä väki, kuten sotilaiden, torppareiden ja loisten lapset pyrkivät mainitun koulun kansoittamaan. Sama toteamus lienee pitänyt paikkansa kaikkiin kouluihimme nähden.⁷⁹ Aatelisto karttoi ehkä juuri tästäkin syystä julkisia kouluja. Toisaalta papisto pyrki koulun avulla pysyttämään poikansa säädyn piirissä.⁸⁰ Kauppiaat yrittivät vielä 1700-luvulla latinakoulussa saada lapsilleen korkeampaa oppia, mutta seuraavan vuosisadan puolella sen tarkoituksettomuuden vuoksi turvautuivat yhä yleisemmin yksityisopettajiin. Käsityöläiset taas katsoivat tavallisesti apologistanluokan tarjoavan riittävän opintien, sikäli kuin omaa ammattiansa varten yleensä pitivät koulunkäyntiä tarpeellisena.

2. *Opillinen koulu ja ammatti*

Koulujärjestyksen mukaan maamme koululaitos koostui kymnaaseista, triviaalikouluista (tai katedraalikouluista) ja pedagogioista. Viimeksi mainitut kuuluivat oikeastaan kansaopetukseen. Näiden yläpuolella oli lisäksi yliopisto, mikä latinakoulun pohjalta pyrki jakamaan sovellettua tietoa tiedekuntien viitoittamilla linjoilla.

Opillisen sivistyksen pohjakouluna triviaalikoulun olisi nykyisen katsomuksen mukaan tullut luoda vankka

pohja niille perustaville tiedoille ja taidoille, joita toisaalta jatko-opinnot, toisaalta kansalaiselämä nuorille asettivat. Triviaalikoulussa edusti vanhaa sen litterata-linja, uutta illitterata eli apologistanluokkaa. Jos katsotaan triviaalikoululla olleen kaksi edellä mainittua tarkoitusta, latinalinja loi pohjan pappisvalmistukseen tähtääville jatko-opinnoille, kun taas reaalininja, mitä nimitystä apologistan (kirjurin, laskumestarin) luokasta tässä käytetään, jakoi perustavia käytännöllisiä taitoja ja tietoja.

Elinkeinoelämä, kauppa, käsityöt ja myöhemmin teollisuus alkoivat jo melko varhain esittää vaatimuksia koululle. Apologistanluokan perustaminen triviaalikouluhihime niiden alkuvaiheesta lähtien todistaa tarvetta, jonka tyydyttämistä kirkkokin piti aiheellisena. Tätä luokkaa pidettiin kuitenkin toisarvoisena, tarkoitettuna lähinnä niille, jotka eivät aikoneet varsinaisesti opiskella.⁸¹ Sen oppimääränä olivat seuraavat tiedot ja taidot: 1) kauniin ja selvän käsialan saavuttaminen, 2) laskutaito, 3) ruotsinkielisten kirjeiden, kuittien ja laskujen jäljentäminen ja laittaminen, jolloin oikeinkirjoitukseen oli erityisesti kiinnitettävä huomiota, 4) Lutherin katekismus Svebeliuksen selityksin sekä raamatunhistoria (teologiaa), 5) maantiedossa tutustuminen maanosiin ja huomattaviin maihin ja valtioihin karttojen avulla. Lukujärjestyksen mukaan oli laskentoa neljänä päivänä 3 tuntia, samoin yksi tunti uskontoa, kaunokirjoitusta ja laulua. Keskiviikkoisin ja lauantaisin oli koulua vain aamupäivällä, jolloin opiskeltiin asioimiskirjoitusta ja maantietoa sekä syvennyttiin sunnuntain evankeliumitekstiin. Laskento valtasi apologistanluokan työajasta runsaan kolmanneksen (12 tuntia 32:sta), joten laskumestarin luokan nimi oli sille hyvin kuvaava. Äidinkielen (ruotsin) kirjalliset harjoitukset, kaunokirjoitus, laulu ja uskonto vaativat työajasta 4—5 tuntia kukin, ja pari tuntia tuli maantiedon osalle. Muitakin aineita on saatettu lukea.⁸² Vaikka tätä linjaa nimitettiin apologistanluokaksi, niin se ei merkitse sitä, että koulunkäynti siinä kesti vain vuoden. Useimmissa tapauksissa oppilaat viipyivät luokalla 3—4 vuotta, vieläpä kauemminkin, jos vanhemmat halusivat pitää lastaan koulussa. Tämän johdosta opiskelu on tapahtunut osittain pienissä ryhmissä hieman nykyisten yhdysluokkien tapaan, osittain valitsevan läksynluku metodin mukaisena yksityisopetuksena.⁸³

Turun katedraalikouluun perustettiin v. 1806 apologistanluokalle jatkuoluokka, jota nimitettiin kollehtorinluokaksi.⁸⁴ Oppisisältö piti nimenomaan soveltaa alempien virkamiesten, kauppiaiden, manufakturistain ja muiden elinkeinonharjoittajien tarpeiden mu-

kaan.⁸⁵ Tätä laajennusta on pidettävä melkoisena myönnytyksenä realistisille pyrinnoille aikana, jolloin kirkollinen kanta edelleen oli vallitseva koulukysymyksissä ja uushumanistinen virtaus vielä korosti klassillisten kielten tärkeyttä.⁸⁶ Se oli meillä merkittävin konkreettinen tulos ajan utilististen koulupyrintöjen alalla.

Edellä selostetun kanslerikunnan toimikauden aikana realistiset vaatimukset tulivat miltei yhtä paljon esille kuin hyödyn aikakaudella. Saksalaiset aatteet olivat Tukholmassa kyllä ennestään tunnettuja. *Thenstedtin* koulu pyrki jo 1760-luvulla toteuttamaan reaali-koulun periaatteita *Heckerin* esikuvan mukaan. Taloudelliset vaikeudet lopettivat sen kuitenkin pian. Sen jälkeen kaupungin saksalainen oppilaitos muuttui ns. porvarikoulun luonteiseksi. 1800-luvun alussa toimi tämän koulun opettajana *C. U. Broocman*, joka erityisen innokkaasti levitti keski-Euroopan pedagogisia reformivirtauksia Ruotsi—Suomeen. Hänen matkakertomuksensa, joka asiallisesti selostaa silloista järjestelyä Saksassa, ja aikakausjulkaisunsa »*Magasin för föräldrar och lärare*» antoivat varmasti uudistuksellisia vaikutteita suomalaisille koulumiehille.⁸⁷ Napoleonin sotien värittävä ilma- piiri ja valtiollisessa elämässämme silloin tapahtunut muutos vaikeuttivat reformiaatteiden toteuttamista. Toisaalta uushumanistinen sivistysnäkemys löi jo leimansa kanslerikunnan ratkaisuihin koulunuudistuksessa. Apologistanluokan toimintaa koskevassa kohdassa puhutaan entiseen tapaan opintien varaamisesta sille nuorisolle, jolla ei ole taipumusta tai tilaisuutta antautua todellisiin opintoihin.⁸⁸

Oppiaineiden pohjalla tehty analysointi valottaa esitettyä ongelmaa vain eräältä osalta. Aineiden keskinäinen jakautuminen, koulujärjestyksen hahmottamat oppiennätykset ja käytettävissä ollut aika eivät anna aihetta kovinkaan optimistisiin johtopäätöksiin. Kun silloisen koulun opetusmenetelmä, välineet ja miljöö eivät edustaneet nykyistä tasoa, niin 3—4 vuotta apologistan luokkaa käyneet tuskin ovat voineet ylittää meidän aikamme kansakoulukurssin suorittaneen tieto- ja taitomäärää. U l k o l u k u - j a k u u l u s t e l u m e n e t e l m ä on ehkä ollut pahin este, minkä vuoksi koulu ei formaalisessakaan merkityksessä pystynyt täyttämään elämän sille asettamia vaatimuksia.⁸⁹ Vähäksi ei ole myöskään arvosteltava sen seikan tehoa heikentävää merkitystä, että apologistanluokan opettajat eivät olleet saaneet millään tavoin käytölliseen elämään liittyvää valmistusta. He pitivät tointansa väliasteena — jos olivat loppututkinnon suorittaneita — latinakoulun opettajan tai papin virkaa odotellessaan.⁹⁰ A p o l o g i s -

tanluokka saattoi näin ollen tähdätä vain yleiseen reaalisivistykseen, minkä yhteydessä jaetut tiedot ja taidot olivat jonkinlaista pohjakoulutusta elinkeinoja harjoittavalle säädylle yleensä.⁹¹ Kysymyksessä oli siis ns. keskiluokan perustava kansalaissivistys, mihin lähinnä pyrittiin liittämään uusia kieliä, matematiikkaa ja eräitä reaaliaineita.⁹² Eräät pedagogiot jakoivat suunnilleen vastaavaa tietoutta. Jos tämän reaalilinjan opetukseen olisi kouluviranomaisten taholta kiinnitetty yhtä tarmokasta huolenpitoa kuin latinakouluun, sen käyttökelpoisuutta ammattien kannalta silloisissa oloissa tuskin olisi syytä epäillä. Kehitys onkin johtanut siihen että reaalilinja on nyt »opillinen koulu», kun taas latinakoulu, sekin vain klassillisen lyseon modernisoidussa muodossa, on entisen opillisen koulun eräänlainen jäte menneiltä ajoilta. Silloinen sivistyneistö ei hyväksynyt reaalilinjaa sivistyskouluksi. Vastaavasti nykyinen yleisö epäröi myöntää ammattikoululle sille kuuluvaa arvostusta sivistyslaitoksena.

Triviaalikoulun litterata-linjan, siis varsinaisen latinakoulun, asema ammattiin valmistavana kouluna voidaan tässä sivuuttaa lyhyesti mainitsemalla. Ala-asteeltaan se oli puhdas uskonto- ja latinakoulu, jossa reaaliaineilla ei ollut minkäänlaista osuutta, sillä 32 viikkotunnista tuli latinan osalle 12 t., uskonnon 10, laulun ja kaunokirjoituksen 5 kummallekin. Lisäksi koetettiin vielä rukouksilla, virsilaululla ja pakollisella kirkossa käynnillä lujittaa uskonnon merkitystä. Se oli todella keskitettyä opiskelua. Viimeisellä luokalla klassilliset kielet ja uskonto säilyttivät valta-asemansa, kun sensijaan kaunokirjoituksen tunnit sekä keskiviikon ja lauantain laulutunnit varattiin reaaliaineille. Ylä- ja ala-alkeskoulujen järjestäminen v:n 1843 koulujärjestyksen mukaan tiesi triviaalikoulujen huomattavaa lähentämistä reaalisivistykseen, vaikka merkitsikin erityisesti kielenopiskelun suhteen mieletöntä hajoittamista (keskikoululaisen oli luettava 8 kieltä!). Latina tosin säilyi pakollisena oppiaineena, mutta sen ja uskonnon valta-asema koulussa oli selvästi loppunut. Opillisen koulun muokkaamista yleisen opinkäynnin portaaksi eivät läheskään kaikki tuolloin vielä voineet hyväksyä. Mm. *Snellman* puolsi koko elämänsä ajan vanhaa latina-koulua tahtoen säilyttää säätymäisen kouluryhmittelyn. Tähän lienee osaltaan vaikuttanut *Hegelin* klassillisia kieliä puolustava kanta. Apologistanluokan olisi *Snellmanin* mielestä tullut pysyä erillisine oppijaksoineen elinkeinonharjoittajien kouluna.⁹³ Tämä asenne esiintyi hänellä siitä huolimatta, että maahamme oli jo perustettu ammatillisia oppilaitoksia, jotka vaativat yleissivistävän koulun uudistamista yleiseksi pohjakouluksi.

Oman mainintansa vanhasta koulusta puhuttaessa ansaitsevat ne vaikeudet, jotka se asetti suomenkielisestä kodista lähteneelle. On oikeastaan ihmeteltävää, että niinkin monet suomalaiset lapset ovat aikojen kuluessa opintiellä selviytyneet. Ruotsi ja latina olivat ne seulat, jotka armottomasti erottivat akanat jyvistä. Mutta kun nuo seulat suorittivat karsinnan lähinnä kielellisen lahjakkuuden pohjalla, niin paljon hyvää ainesta tukahdutettiin alkuunsa.⁹⁴ Vielä on syytä tuoda esille Suomen oppilaitosten suhteellinen vähälukuisuus Ruotsin vallan päättyessä.

Opillisen koulun yläaste, k y m n a s i, sisälsi nimenomaan virkamieskoulutusta ajatellen reaaliaineita hieman enemmän kuin triviaali-koulun viimeinen luokka. Kurssit olivat kuitenkin suppeat ja usein todelliselle reaalitydolle tai taidolle vieraat.⁹⁵ Niinpä fysiikkaa kiellettiin eräässä vaiheessa opettamasta siinä valossa, »minkä tämä tiede oli saanut uudempien tutkijoiden ahkerilla tutkimustöillä».⁹⁶ Uusilla kielilläkään ei kymnaasissa ollut vakiintunutta asemaa. Kuitenkin saksaa ja ranskaa sekä venäjää opetettiin varsinkin Porvoon hiippakunnan kouluissa yleisesti.⁹⁷ Vanhan Suomen kouluilla oli jo ennen v:n 1843 koulujärjestystä huomattavasti enemmän realistisia piirteitä kuin muissa kouluissamme.⁹⁸

Kun kymnaasien työajasta (36 viikkotuntia) $\frac{2}{3}$ käytettiin klassillisten kielten ja teologian opiskeluun, niiden suoranaista merkitystä käytännöllisille aloille, esim. kaupan tai teollisuuden palvelukseen antautuville, ei voi pitää suurena. Matematiikka, luonnonoppi ja uudet kielet, äidinkieli niiden mukaan luettuna, olisivat olleet näille elinkeinon aloille opillisesta koulusta saatavaa hyödyllistä pääomaa.⁹⁹ Mutta juuri näitä aineita opetettiin kymnaasissa suhteellisen vähän. Muodollisen älynkehityksen kannalta koulun oppisuunnitelma ehkä pystyi täyttämään vaatimukset, mutta tämä olisi voitu saavuttaa yhtä hyvin opiskelemalla muita aineita. T e h d ä ä n k o h t a l o k a s v i r h e, jos katsotaan ns. hyödyllisten oppiaineiden merkitsevän koulukasvatuksessa muodollisen sivistämisen laskua. Yhtä erheellistä on leimata filantropismi pelkästään materiaalisen sivistyksen ja uushumanismi muodollisen sivistyksen lipunkantajaksi.¹⁰⁰ Ongelma on paljon syvällisempi ja on edelleen perusteellisesti tutkimatta. Aina 1800-luvulle asti latinalla oli tosin huomattava merkitys tieteiden ja yleisen sivistyselämän kannalta, joten sen hallitseva asema ei siihen asti ollut todellisuudelle vieras. K l a s s i l l i s t e n k i e l t e n j a t e o l o g i a n y l l i v a l t a t ä h t ä s i k u i t e n k i n y k s i p u o l i s e e n a m m a t t i-

koulutukseen, nimittäin opettajien ja tulevien pappien, mitä seikkaa ei enää voitu pitää yhteiskunnan kannalta asiallisena.¹⁰¹ Uushumanistinen virtaus perusteli tosin latinakoulun tarkoitusta muodollisen sivistyksen näkökulmasta, mutta asettui käytännössä kuitenkin yksipuolisen pappiskoulun ajajaksi. Ihmispersoonallisuuden kehittäminen tapahtui sen mukaan parhaiten antiikin kielillä ja sen suurten esikuvien pohjalla. Opillisesta koulusta oli torjuttava kaikki utilistiset pyrkimykset, sillä vain klassillisesti teoreettinen koulutus pystyi aatesuunnan edustajien mukaan vaikuttamaan uskonnollisesti, moraalisesti ja esteettisesti. Koulu ja kymnaasi eivät kaivanneet mitään perusteellisia uudistuksia ja ne olisi pitänyt säilyttää puhtaana linjaajasta. *Castren*, *Snellman* ja *Fredrik Cygnaeus* edustivat meillä tätä, lähinnä *Geijeriltä* ja *Tegneriltä* saamaansa käsitystä opillisen koulun tehtävästä. *Jäntere* toteaaakin, että kun kulttuurimme eturivin miehet edustivat tällaista uudistuksia vieroksuvaan kantaa, latinakoulu pystyi säilyttämään asemansa järkkymättömänä.¹⁰²

Kymnaasin tarkoitusta ei oikeastaan tule etsiä sen suoranaisestä suhteesta käytölliseen elämään. Sen tehtävänä oli lähinnä kelvollisen peruskoulutuksen jakaminen akateemisia opintoja varten. Mutta vanhan kymnaasin kelpaavuus akateemisten opintojen pohjakouluksi, erityisesti teologisen tiedekunnan ulkopuolella, osoittautui vähitellen kyseenalaiseksi. Muissa tiedekunnissa opiskelevien määrän suhteellisesti kasvaessa nämä heikkoudet tulivat yhä selvemmin esille. Luonnontieteiden ja matematiikan alalla yliopiston täytyi latinakoulun oppisisällön johdosta aloittaa miltei alkeista tai ylioppilaiden täytyi turvautua yksityisopetukseen, jota akatemian opettajistokin usein jakoi.¹⁰³ Lisäksi uusien kielten heikko taito oli perin haitallista näillä tieteenaloilla, joilla oli pyrittävä seuraamaan alati tapahtuvaa edistymistä. Johtavissa sivistysmaissa oli näet tieteellisissä julkaisuissa yhä yleisemmin siirrytty äidinkielen käyttöön.

Yliopiston oma tarkoitus tähtäsi toisaalta tieteelliseen koulutukseen, toisaalta virkamieskasvatukseen. Sen tiedekuntajako sisälsi periaatteessa ammattikasvatuksellisen pyrkimyksen.¹⁰⁴ Näin määriteltiin jo Turun akatemian peruskirjassa ja samalle kannalle asettuivat uudet statuutit v. 1828. Opiskelijoiden perusopetuksen tähdätessä pääasiallisesti pappiskoulutukseen yliopiston tulokset muilla aloilla pyrkivät kuitenkin jäämään vähäisiksi. Tieteellinen koulutus kytkeytyi edelleen pääasiassa klassillis-teologiselle alueelle. Yliopiston ammattikasvatus, käsittipä se koulutuksen teoreettisen tai käytännöllisen alan

tutkijaksi, oli sekä tasoltaan vaatimatonta että alueeltaan suppeata.¹⁰⁵ Elinkeinoelämä, niin maatalous, teollisuus kuin kauppaakin, alkoi edellyttää kehittyäkseen omaa tieteellistä opetustaan, mikä pitkän aikaa leimattiin akateemisuudelle vieraaksi utilismiksi.

3. *Kansanopetus ja ammatti*

Uskonpuhdistus olisi täydellistyäkseen vaatinut kansankielisen kirkon ohella myös äidinkiellisen koulun. Ongelma oli silloin kuitenkin liian vaikea johtaakseen kansakoulun muodostamiseen, mutta kansanopetuksen ajatuksen se kuitenkin toi esille. Kysymys jäi kirkon ratkaistavaksi, sillä asiaa pidettiin siinä vaiheessa vain uskonnon perustotuuksien juurruttamisena rahvaan henkiseksi omaisuudeksi. Koulujärjestykset eivät ollekaan käsitelleet kansanopetusta, mikä epäsuorasti merkitsisi sen täydellistä jättämistä papiston ratkaisuun. Tyypillistä aikakaudelle oli myös se, että mainittu opetustyö usein katsottiin köyhäinhoidolliseksi ongelmaksi.¹⁰⁶ Tällaisena kansanopetus pysyi aina 1800-luvun puoliväliin asti, jolloin muuttuneet yhteiskunnalliset olot siirsivät sen kirkon piiristä ja asettivat palvelemaan uusia laajentuneita päämääriä.¹⁰⁷

Kirkollisen päämäärän johdosta kansanopetus käsitti ensi vaiheeseen ainoastaan uskonnon perustotuuksien ulkoa oppimista ja sitten myös lukemisen opetusta. Kuuliaisuus Jumalaa ja esivaltaa kohtaan oli sisäisenä tavoitteena. »Yxi paras lasten tawara» kului vielä 1700-luvulla Suomen kansan käsissä. Vanhempien tuli vuoden 1723 säädöksen mukaan ensi kädessä huolehtia lastensa perusopetuksesta. Missä se ei ollut riittävä, siellä kirkko toimenpiteillään auttoi ja ennen kaikkea tarkisti vallitsevaa tasoa. Eri aikoina syntyivät näin lukkarinkoulut, pyhäkoulut, lukuset ja rippikoulut. Kirkollisen kansanopetuksen lisäksi syntyi meillä yksityisten tai maallisten viranomaisten toimesta vielä muita kansanopetuslaitoksia, kuten kyläkoulut, pitäjänkoulut, mamsellien koulut, köyhäinkoulut, pikkulasten koulut, Ahlmanin koulut, vuoro-opetuskoulut, kartano- ja tehtaankoulut sekä varuskuntakoulut. Vaatimattomia ja peräti kirjavia olivat ne tulokset, joita näissä kouluissa saavutettiin.¹⁰⁸ Se antoi *Snellmanille* aiheen niinkin myöhään kuin v. 1845 lausua, että aksiomina pidetty Suomen kansan hyvä lukutaito tutkittaessa varmaan osoittautuisi tyhjäksi väitteeksi.¹⁰⁹ Kansanopetuksen piiriin voidaan oikeastaan lukea sekin työ, mikä valtion ylläpitämässä pedagogioissa

suoritettiin. Tasoltaan ne edustivat tavallaan kansanopetuksen korkeinta astetta, mikä oli varattu kaupunkilaisväestölle.

Pedagogioita eli lastenkouluja oli maassamme yleensä sellaisissa kaupungeissa (kolme kituvaa myös maaseudulla), joissa ei ollut triviaalikoulua. Lukeminen, kirjoitus, laskento ja uskonto muodostivat pedagogioiden aineyhdistelmän rungon. Näihin liitettiin myöhemmin maantieto ja historia, joten opetus käsitti kansakoulun olennaisimmat oppiaineet. Eräitä pedagogioita voidaan näin ollen verrata apologistanluokkaan, joskin viimeksi mainitun tehtävä oli selvästi yksikäsitteinen. Pedagogiot näet saattoivat palvella useanlaisia tarkoitusta: ne olivat varsinaisia lastenkouluja, valmistivat nuorisoa elinkeinoelämää varten yleisesti ja toimivat oppikoulun so. triviaalikoulun korvikkeina tai valmistuslaitoksina.¹¹⁰ Jonkinlaisena keskiarvona noista tarkoituksista voitaneen pitää ajan vaatimattoman kansalaissivistyksen jakamista.¹¹¹ Toisessa yhteydessä tehdään selkoa *Porthanin* Suomen talousseuran nimiin laatimasta koulunuudistuksesta, mikä tähtäsi pedagogioiden muuttamiseen elinkeinokouluiksi. Latinan opettamista pedagogioissa merimiesten ja muun köyhän väen lapsille oli jo aikaisemminkin akatemian taholta arvosteltu.¹¹² Turun tuomiokapitulin antaman ja kanslerikunnan vahvistaman ohjesäännön mukaan piti latina poistaa pedagogioista varsinaisena oppiaineena.¹¹³

Ajateltaessa pedagogioita ammattiin johdattavina kouluina voidaan todeta niiden jakaneen perustavia taitoja, kuten luku-, kirjoitus- ja laskutaidon, joita käsityön ja kaupan harjoittajat jo silloin välttämättä tarvitsivat. Sikäli kuin vanhemmat antoivat lapsensa viipyä koulussa riittävän kauan, oppilaat ovat noissa asioissa saavuttaneet joltisenkin kelpoisuuden — jos ao. opettaja itse on ollut pystyvä. Viimeksi mainitussa suhteessa lienee ollut suurin heikkous, sillä vähäisen palkan ja heikon arvostuksen vuoksi eivät kyvykkäät henkilöt ryhtyneet pedagogion opettajiksi muuten kuin enintään tilapäisesti parempaa tointa odotellessaan. Johonkin ammattiin suorastaan sovellettuja tietoja tai taitoja pedagogiot eivät ole jakaneet, eivätkä myöskään yleistä reaalitytöitä apologistanluokkiin verrattavassa määrässä. Niiden suurin ansio on ollut — edellä esitetyin varauksin — perustavien kansalaistaitojen ja -tietojen juurruttamisessa kouluja vailla olevien kaupunkien vähävaraiselle väestölle. Henkisesti avartavaa vaikutusta, mikä jatkuvan kehittämisen kannalta olisi tärkeätä, niillä tuskin on ollut.¹¹⁴ Eräät yksityiset kouluryitykset osoittavat uusien kasvatusaatteiden tunkeutumista maa-

hamme, mutta lähinnä opilliseen kouluun liittyvinä ne voidaan tässä sivuuttaa.¹¹⁵ Kaupunkien köyhäinkoulujen ja vuoro-opetuskoulujen työ voidaan tässä myös sivuuttaa mainitsemalla, että ne kansakoulujen edeltäjinä osaltaan pyrkivät jakamaan köyhillekin jo tarpeelliseksi katsottuja vähäisiä tietoja ja taitoja.¹¹⁶

Laajan maaseudun väestön sivistämispyrkimykset, olivatpa ne kirkollisia tai muita, eivät ennen kansakoululaitoksen perustamista päässeet edes sille tasolle, mitä pedagogiot varovasti arvostellen edustivat. Maalla asuva talonpoikais- ja tilaton väestö sai harvoja poikkeuksia lukuunottamatta tyytyä siihen vaatimattomaan opetukseen, minkä lapset saivat kotona tai erinäisten koulumestarien toimesta. Kirkkolaki ja eräät kuninkaalliset säädökset asettivat näet tässä asiassa velvoituksia sekä papistolle ja seurakunnille että vanhemmille.¹¹⁷ Kirkkollisella kansanopetuksella oli kuitenkin selvä uskonnollinen päämäärä. Tuomiokapitulien hyväksymät ohjeet eräille koulumestareille antavat kuvan siitä, millaisena heidän työtään on pidetty.¹¹⁸ Lienee oikeutettua pitää eräänlaista uskonnollista lukutaitoa, mikä pohjautui katekismuksen mahdollisimman tarkkaan osaamiseen, kansansivistyksen kirkkollisena, osittain yhteiskunnallisenakin ihanteena aina 1840-luvulle.

Tietty realistinen piirre kirkkollisella kansankasvatuksella on kieltämättä ollut. Niin kirkko kuin maallinen esivaltakin näet katsoivat, että kansa siten voitaisiin parhaiten pitää tottelevaisena ja vaatimattomaan elämään tyytyvänä. Kansan kasvatusta uskonnollisuuteen ja moraalisuuteen perusteltiin hyvin usein väitteellä, että siten edistettiin valtakunnan parasta.¹¹⁹ Uskonnon asettamista ensimmäi-

seksi oppiaineeksi pitivät talousmiehetkin asiallisena.¹²⁰ Kansanopetuksen konservatiivisuus on tämän näkemyksen valossa hyvin ymmärrettävää. Nousu oli niin hidasta, että kansanopetus oli meillä vuosisata isonvihan jälkeen suunnilleen samalla tasolla kuin ennen sotaa.¹²¹ Kirjoitustaitoa ei voida missään tapauksessa pitää 1800-luvun alussa kansan taitoihin kuuluneena. Lukutaitokin oli enimmäkseen koneellista, ja sen sovellutus totunnaisen uskonnollisen tekstin ulkopuolelle tuotti useimmille suuria vaikeuksia. Kansa itse oli näiden taitojen tehostamiseen halutonta peläten tavallisesti lisääntyviä kustannuksia.¹²² Sen ohessa on syytä tähdentää, että yksipuolisesti kirkollinen päämäärä kosketti kansaa ulkokohtaisesti, eikä saanut siinä syntymään pyrkimystä hankkimaan tietoja ja taitoja.¹²³ Kansanopetukselta puuttui todellinen kosketus arkiseen elämään, ammattiin ja kansa-

laistointiaan. Sen ylläpitokin katsottiin kauan eräänlaiseksi köyhäinhoidolliseksi rasitukseksi.¹²⁴

Kansanopetuksen utilistisia pyrkimyksiä tosin esiintyi jo 1700-luvulla. Kirjoitus- ja laskutaitoa pidettiin kansalaisille hyödyllisinä nimenomaan taloudenhoidon kannalta.¹²⁵ Tuotiinpa esille ajatus veistonopetuksen tarpeellisuudesta kaikkien poikien kasvatuksessa.¹²⁶ Luonnontieteellisiä ja maataloutta hyödyttäviä tietoja esiintyi pappien saarnoissakin. Tehtiin monenlaisia ehdotuksia nimenomaan maataloudellisen tietouden levittämiseksi kansan keskuuteen.¹²⁷ Suomalaisella maaperällä esiintyneistä mainittakoon *P. A. Gaddin* ehdotus pitäjänkoulujen perustamiseksi. Näissä tuli uskonnollisen tietouden lisäksi antaa maataloudellista opetusta. Viljan-, heinän-, pellavan- ja hampunviljelyn ohella piti neuvoa karjan- ja mehiläisenhoitoa, kalastusta ja metsästystä sekä talvella harjoittaa erilaisia käsitöitä. Näin voitaisiin Gaddin käsityksen mukaan vähitellen voittaa rahvaan maataloudellisten uudistusten vastustaminen.¹²⁸ Pro fide et christianismo-seuran ehdotus olisi toteutettuna melkoisesti laajentanut kansanopetusta, mutta johti käytännössä vain hajanaisiin yrityksiin. Suomen talousseura (*Porthan*) korosti voimakkaasti pitäjänkoulujen kehittämistä oppilaitoksiksi, joissa perustaitojen ohella annettaisiin hyödyllisiä tietoja luonnonhistorian, talouden, mekaniikan, maantiedon ja historian aloilta.¹²⁹ Piispa *Tengström* taas laati seuran kilpikirjoituksena maatalouden oppikirjan talonpojille.¹³⁰ Talousseuran piirissä todella järjestettiin myös ns. Ahlmanin koulut, mitkä kasvoivat esiintyneestä filantrooppisesta maaperästä.¹³¹

Kruununvouti Ahlmanin testamenttivaroin perustetut koulut eivät ole suoranaisesti vaikuttaneet kansakoululaitoksen syntyyn eivätkä esim. maataloudellisen ammattiopetuksen aloittamiseen. Niiden suurin ansio on siinä, että kansanopetuksen asia joutui Suomen talousseuran välityksellä vaikutusvaltaisten piirien mielenkiinnon kohteeksi. Ne muokkasivat uudenlaista käsitystä kansanopetuksen tarkoituksesta. Piispa Tengströmin ja prof. *Bonsdorffin* esitykset Ahlmanin koulujen järjestämisestä aukoivat jo uusia näköaloja.¹³² Koulujen heikko menestys — ne olivat näet vaipuneet tavallisten pitäjänkoulujen tasolle — antoi aiheen talousseuran sihteerille, C. C. Böckerille esittää suunnitelmia kansanopetuksen tarkoituksesta ja järjestämisestä. Vaikka Böcker tunnustaa uskonnonopetuksen tärkeyden, ymmärryksen kehittämisen tulee hänen mielestään olla yhtä tähdellistä. Hänellä on voimakas usko kulttuurin leviämiseen kansan laajoihin kerroksiin. Hän tuomitsee jyrkästi käsityksen, että varsinaisen kansan osa olisi

vain uskoa ja toteuttaa sivistyneistön ajatuksia. Tähän suuntaan käyviä ilmauksia esiintyi näet jatkuvasti julkisenkin sanan palstoilla¹³³ Böckerin käsityksen mukaan oltiin lähestymässä uutta aikaa, jolloin kansa herää älylliseen ja teolliseen toimintaan.¹³⁴ Siksi kansanopetukseen tulee sisällyttää ehdottomasti myös kirjoitus ja laskento, mutta mahdollisuuksien mukaan vielä maantieto, historia ja luonnontieto. Erityisesti hän korostaa laskennon perustavaa merkitystä elinkeinojen harjoittamisen kannalta.¹³⁵

Kansanopetuksen pysyttäminen kirkollisella linjalla herätti ajan mittaan tyytymättömyyttä yhä laajemmissa piireissä. Sen punnitsemista materiaalien hyödyllisyyden näkökohtien kannalta on pidettävä erittäin tärkeänä.¹³⁶ Tämä näkemys näet osaltaan pystyi murtamaan yksipuolista kirkollista kannanottoa. Koko kansanopetuksen suunnittelu industriaalipedagogiikan mukaisesti oli luonnollinen vastavaikutus »tuonpuoleiselle» uskonnolliselle näkemykselle. Arvosteltiin uudelleen, mihin kansa oli kasvatuksen kautta johdatettava. Kansan kasvattaminen ammattiin, työhön, oli voimakkaasti reaali-pohjainen näkemys, jossa *Pestalozzikin* näki pelastuksen. Ajatus oli sinänsä oikea, mutta sen suoranainen soveltaminen ikäkauteen, jolloin lapsi ei vielä ole kypsä sitä vastaanottamaan, oli erheellistä. Kirkollinen opetuskin havaitsi vasta perin myöhään, että uskonnon arvokaiden perustotuksien omaamisen tuli tapahtua lapsenomaisesti, ei katekismuksen abstraktioiden ulkoa oppimisella.¹³⁷ Todellisen ammatikasvatuksen saaminen lapsena merkitsi myös ajanhukkaa ja huonoa tulosta, sillä ensin oli kehitettävä niitä perustavia toimintoja, jotka vasta tekevät varsinaisen ammattiopetuksen mahdolliseksi. Nimitetäänkö tätä vaihetta yleissivistäväksi kasvatukseksi tai ammattiopetuksen valmistukseksi, on tulkintakysymys.¹³⁸

Kansanopetuksemme ennen kansakoululaitoksen järjestämistä ei pystynyt suorittamaan tätä valmistavaa vaihetta asiallisesti — kirkollinen kansanopetus ei siihen pyrkinytkään — ja siksi ammatikasvatuksessa oli aloitettava perustavista elementeistä. Tämän johdosta ammatilliset oppilaitokset alkuvaiheessaan sisälsivät runsaasti opetusta, mikä nykyisen käsityksen mukaan kuuluu ns. yleissivistäville kouluille. Kun ammatteihin antautuneet nuorukaiset eivät olleet hankkineet lukemisen, kirjoituksen ja laskennon perustavia taitoja, ne oli sisällytettävä ammatikasvatukseen. Ammatin oppiminen puhtaasti empirian avulla oli käynyt yhä vaikeammaksi, ja lisäksi yhteiskunta asetti jokaiselle jäsenelleen myös kansalaisena uusia vaatimuksia.

B. Esivaiheen ammatillisia koulusuunnitelmia ja toteuttamisyrityksiä

Taloudellisten näkökohtien korostaminen ja tekniikan vähittäinen nousu muodostivat meilläkin sen välttämättömän perustan, jolle keskustelu, ehdotukset ja yritykset ammatillisen opetuksen aikaansaamiseksi rakentuivat. Opillisen koulun näille vastakkainen miljöö vallitsi tosin perin sitkeästi, mutta uusi realistinen näkemys kypsyi hyödyn aikana vähitellen ja ulkonaiset edellytyksetkin tekivät ilma- piirin ammattikasvatuksellisille pyrinnoille suopeaksi. Tärkeätä oli juuri se, että papiston ohella muutkin kansalaiset alkoivat kiinnostua kasvatuskysymyksistä ja niitä ryhdyttiin tarkastelemaan eri näkökannoilta. Tuolloin vallitsevalle merkantilistiselle ajattelulle tosin kasvatuskysymykset olivat osa kansantaloutta. Talousmiesten kannalta kasvatuksen päämääränä tuli olla kunnollisten ja uutterien ihmisten kouluttaminen valtiota varten. On näin ollen ymmärrettävää, että aikakauden talousmiehet alkoivat tehdä ehdotuksia ammattikasvatuksen järjestämiseksi aikana, jolloin varsinaista kansakouluakaan ei vielä ollut. Kansanopetus sinänsä ei heitä kiinnostanutkaan.¹ Koska valtakunnan hyvinvointi heidän käsityksensä mukaan ensi sijassa riippui teollisuuden ja kaupan väestöstä, niin niiden edistämiseen tähtäävään koulutukseen oli huomio kiinnitettävä. Kun merkantilismi johti siihen, että valtio puuttui talousasioiden järjestelyyn, se merkitsi opetuksesta puheen ollen pyrkimystä kirkon ylivoimaiseen rajoittamiseen. Sikäli kuin suunnitelmat olisivat johtaneet pysyvään tulokseen, ne olisivat merkinneet kirkon ulkopuolella toimivan koululaitoksen syntymistä jo tässä vaiheessa. Ammattikasvatuksen alue olikin ainoa elämänpiiri — sotilaskoulutusta lukuunottamatta — jossa kirkosta riippumattomalla opetuksella tuohon aikaan saattoi olla mahdollisuuksia käytännössä toteutua.² Taloudellisten näkökohtien voitto uskonnollisista ilmenee ehkä parhaiten siitä tosiasiasta, että valtio suojeli useissa maissa vierasuskoisia ammattimiehiä.³ Valistuksen järjenumukaisen kasvatuksen vaatimukset saavuttivat talousmiesten hyväksymisen. Niin nykyaikainen kysymys kuin oikea ammatinvalinta lahjakkuuden pohjalla oli näistä miehistä kannatettava asia. Motiivointi ei kuitenkaan ollut individualistinen, vaan valtion etua katsova. Ongelman käytännöllinen ratkaiseminen oli tosin psykologian silloisen tason ja sääty-yhteiskunnan huomioon ottaen ylivoimainen tehtävä.⁴

Suurin osa aikakauden ammattikasvatuksellisista pyrinnoistä jäi epäkyseksi ilmaukseksi, joita ei yritettykään toteuttaa. Niillä on kuitenkin arvoa siinä mielessä, että vanhan koulun heikkoudet paljastettiin ja alettiin vähitellen tunnustaa muutosten tarpeellisuus. Eräitä toteuttamisyrityksiäkin tehtiin, mutta ne eivät saattaneet johtaa pysyvään tulokseen, koska taloudelliset ja yhteiskunnalliset olot vielä kytkeytyivät lujin sitein vanhaan järjestelmään.

*1. Johtavien talousmiesten käsityksiä ammattikasvatuksesta:
Nordencrantz, Berch ja Chydenius*

Useat aikakauden johtavista talousmiehistä liittivät työvoiman koulutuskysymyksen teorioihinsa. Näistä Andreas Nordencrantzin (Bachmansonin) *Arcana oeconomiae et commercii*-teoksessa esittämää sattuvaa sanontaa yhteiskuntaa elättävistä ja kuluttavista jäsenistä (närande och tärande ledamöter) ei käytetty ainoastaan eräänlaisena iskulauseena, vaan se osaltaan vaikutti uudelleenlaisen ajattelutavan muodostumiseen.

Nordencrantz lausuu kirjassa ihmettelynsä siitä, että valtiot uhraavat tuhansittain ihmishenkiä ja suuria rahasummia valloittaakseen jonkin kaupungin, josta lopuksi ei ole maalle paljonkaan hyötyä. Sijoittamalla vastaava määrä teollisuuteen ei menetettäisi mitään, mutta saavutettaisiin satoja tuhansia talareita tuloina. Siihen ei tarvita rykmenttejä eikä varuskuntia. Kuitenkin jonkin kaupungin valloitusta tuhansia ihmishenkiä menettäen pidetään palkittavampana kuin kansalle hyödyllisten laitosten perustamista. Nordencrantz esittää tämän niin vakuuttavasti, ettei ole ihme, että sodan köyhdyttämässä maassa hänen puhettaan kuunneltiin ja hyödyllisyyttä alettiin tavoitella. Nordencrantz sai vaikutteita ensi sijassa englantilaisilta teoretikoilta ja talousmiehiltä. Niinpä hän mainittua sanontaa käyttäessään viittaa erääseen anonyymiin tekijään, joka kertoo vertauksellisen tarinan irlantilaisesta kauppiasta. Tämä oli kustannuksia säästämättä antanut yhden poikansa opiskella, toisen omistautua sotilasuralle, kolmannen teollisuuden palvelukseen ja neljännen maanviljelijäksi. Kun jokainen pojista oli ammattinsa oppinut, isä halusi tietää, miten he oikein voivat hyödyttää maataan, ts. ansaita rahaa. Esitetty keskustelu johti siihen tulokseen, että kaksi ensiksi mainittua poikaa olivat maalle enemmän vaivaksi kuin hyödyksi, toiset kaksi taas tuottivat kansalle rikkautta. Tendenssi oli niin ilmeinen kuin mahdollista, mutta säätyjakoisesta yhteiskunnasta huolimatta pyrkimys vastasi yleistä ajattelutapaa.

Uudenlainen patriotismi oli saanut vallan ja mahtiasemaa etsittiin nyt ensi sijassa taloudelliselta alalta. Säätyjako ei ollut mikään selvä ammattijako, joten se jätti jossakin määrin liikkumatilaa elinkeinon nähden. Niinpä piispa *Brovallius* lausui, ettei ihminen papiksi tultuaan lakkaa olemasta yhteiskunnan jäsen ja että hän saattaa toimia myös maanviljelijänä. Papin tulisikin pystyä olemaan seurakuntalaisilleen esikuvana myös maallisissa toimissa.⁵ Kansalaisten arvon ja kelpoisuuden punninta uudella tavalla oli mahdollista vallitsevasta yhteiskuntajärjestelmästä huolimatta. Vanhaa sääty-yhteiskuntaa se ei sellaisenaan järkyttänyt, siitä on todisteena mm. se, että Bachmanson mielihyvin otti vastaan aatelisarvon ja kalskahtavan Nordencrantz-nimen. Mutta taloudellisen elämän alalla hänen todistelunsa osaltaan aiheuttivat sen, että teollisuus ja siihen liittyvä kauppa saivat johtavan aseman talouspolitiikassa. Rikkauden käsitettä pohtiessaan Nordencrantz tuli siihen tulokseen, että raha ei pohjimmaltaan ollut kansallisen rikkauden ja hyvinvoinnin perusta. Raha oli vain ilmentymä, mikä kumpusi rikkauden todellisista lähteistä, tuotannollisesta työstä ja valmistettujen hyödykkeiden myynnistä ulkomaille. Todisteeksi hän esitti vertailuja toisaalta Espanjan ja toisaalta Hollannin ja Englannin kesken. Edellisessä maassa oli paljon jaloja metalleja, mutta ei kansallista hyvinvointia. Jälkimmäisissä taas oli vähän jaloja metalleja, mutta silti niissä vallitsi rikkaus ja hyvinvointi, mistä ne saivat kiittää kehittyntä käsityötä, teollisuutta ja kauppaa. Näin ollen työ ja hyvä ammattitaito olivat kansallisen hyvinvoinnin todellinen perusta.⁶

Nordencrantz kannatti lämpimästi talousvaliokunnan vapaamestariutta koskevaa lausuntoa, missä esitettiin mm. o p p i l a s k a s v a t u k s e n t e h o s t a m i s t a . Hän on ottanut tämän kohdan kokonaisuudessaan Arcana-teokseensa. Siinä mainitaan t e h o s t u s t o i m e n p i t e i n ä s e u r a a v i a u u d i s t u k s i a .

a) Oppipojiksi aikovien pitäisi ennakoita saada kouluissa opetusta kristinopissa, lukemisessa, kirjoituksessa, laskennossa, algebrassa, geometriassa ja mekaniikassa. Sanotun opetuksen tulisi kohdistua hyödyllisiin asioihin ja tapahtua havainnollisesti sekä kokeisiin perustuen ruotsin kielellä. Tällaista opetusta tulisi kouluihin järjestää erityisesti niitä varten, jotka aikoivat antautua ammatteihin eivätkä voineet jatkaa opiskelua. Opetuksen aikana pitäisi pyrkiä tarkkailemaan oppilaiden taipumuksia, niin ettei kukaan joutuisi sopimattomalle alalle.

b) Ketään ei saisi ottaa oppipojaksi, ennenkuin hän olisi saavuttanut edellä mainitut tiedot ja taidot, jolloin hän pystyisi oppimaan ammatin helposti.

c) Mestareiden tulisi alusta lähtien maksaa oppipojille päivärahaa, josta pidätettäisiin täysihoidon aiheuttamat kustannukset. Mitä nopeammin oppilas edistyisi ammatissa, sitä mukaa palkkio nousisi. Tässä asiassa tuli katsoa esimerkkiä Hollannissa ja Ranskassa noudatetuista tavoista ja hylätä saksalainen menettely.

d) Maistraattien pitäisi valvoa huolellisesti ammattikuntien oppilaskasvatusta.

e) Vaellukselta palaaville kisälleille maksettaisiin palkkiota tai muuta hyvitystä, jos he olivat suorittaneet vaelluksensa Englannissa, Hollannissa tai Ranskassa.⁷

f) Vapaamestareiksi aikovilta vaadittaisiin myös vähintään 3 vuoden kisällipalvelu ja ammattitaitoa osoittava näyte.

Nordencrantz korostaa siis selvästi tehostetun ammattiopin merkitystä. Hän ei kuitenkaan puolla pieniä yrittäjiä, joilla on vain pari kolme työntekijää. Englannin ja Hollannin esimerkkeihin viitaten hän kehottaa pyrkimään suurempiin yrityksiin, manufaktuureihin, joissa kisällejä olisi vähintään 20. Pienyrittäjä ei Nordencrantzin mielestä ollut mikään mestari. Hänellä on siis selvä pyrkimys teollisuuden varsinaisen työntekijäluokan muodostamiseen. Hän ottaa vertailukohdaksi ranskalaiset »ouvriers des journées» ja englantilaiset »journeymen» ja toteaa, että ruotsin kielessä ei löydy täysin vastaavaa käsitettä.⁸ Nordencrantz tahtoo muodostaa kisälliluokasta mainittuja englantilaisia ja ranskalaisia työntekijöitä vastaavan ryhmän. Kisällin on saatava hyvä ammattikoulutus ja hänellä pitää periaatteessa olla mahdollisuus päästä mestariksi, jos hän on pystyvä ja omaa riittävän liikepääoman. Mutta ei ole tarkoituskaan, että kaikista kisälleistä joskus tulisi mestareita.⁹ Lisäksi olisi tuotannon tehostamiseksi entistä enemmän pyrittävä työn ositteluun. Nordencrantzin esitykset viittasivat monissa kohdin urille, joihin kehitys myöhemmin on kulkenut. Hänen varsinaiset talouspoliittiset ajatuksensa eivät kuulu tämän tutkimuksen puitteisiin. Mainittakoon kuitenkin, että hän siirtyi myöhemmin kauppilaisesta asenteestaan melko liberaaliselle kannalle puoltaen mm. säännöstelyvapautta ja pienten toimintayksikköjen, mutta ei ammattikuntien oikeuksia.¹⁰

Opetustyön järjestelyssä Nordencrantz korosti hyödyllisen tietouden tärkeyttä. Rahan ansaitseminen kan-

santaloudellisessa mielessä tulisi asettaa kouluopintojen kohteeksi ja siksi taloustieteellisille opinnoille olisi varattava sija oppilaitöksissa. Ihminen piti kehittää toimivaksi, ei pelkästään kuluttavaksi kansalaiseksi. Mitään yksityiskohtaista koulusuunnitelmaa Nordencrantz ei ymmärrettävistä syistä esittänyt, mutta hänen vakuuttelunsa saivat osaltaan aikaan sen, että taloustieteen oppituolit perustettiin yliopistoihin.¹¹

Toisena huomattavana auktoriteettina taloudellisen ajattelun alalla 1700-luvun Ruotsi-Suomessa on pidettävä Uppsalan yliopiston ensimmäistä taloustieteen professoria Anders Berchiä. Turun yliopistossa taloustiede itse asiassa liikkui luonnontieteen piirissä. Berchin sen sijaan voidaan katsoa edustaneen tätä tiedettä melkoisesti nykyaikaisessa merkityksessä ehkä ensimmäisenä koko Euroopassa.¹² Hän ei näin ollen voinut olla kiinnittämättä huomiota työvoiman koulutuskysymykseen kansantaloudellisessa mielessä. Koska opetustyöllä on suuri merkitys elinkeinoelämän kannalta, koulutusta on Berchin käsityksen mukaan pidettävä yhteiskunnallisena kysymyksenä. Yksilöön nähden tulisi lähtökohdaksi ottaa taipumusten erilaisuus. Berch edustaa monessa suhteessa virallista merkantilistista ajattelutapaa mm. asettamalla teollisuuden elinkeinoista ehdottomasti tärkeimmäksi, mutta hän esittää myös omaperäisiä kannanottoja.¹³ Hän ei ole niin suurieleinen kuin Nordencrantz, vaan koettaa löytää sovinnollisen kannan. Hänen julkisesti esittämänsä ajatukset silloin hyvin ajankohtaisesta ammatinvalinnan ongelmasta ovat erinomainen esimerkki sanojen taitavasta sovittamisesta. Kansantaloudelliselta kannalta Berch myöntää ammatinvalinnan järjestämisen tärkeyden, kuten Nordencrantz ja Polhemkin. Hänen asiasta esittämänsä näkökohdat ovat myös psykologisessa mielessä kiintoisia. Mutta toisaalta Berch havaitsi ne ristiriidat, mihin valinnan järjestäminen olisi johtanut silloisessa sääty-yhteiskunnassa. Siksi hän päättyy esitykseen, ettei asian johdosta tehtäisi mitään velvoittavaa päätöstä, vaan otettaisiin taipumukset huomioon mahdollisuuksien mukaan. Nykyajan perspektiivistä katsottuna Berchin huomautus, että silloiset puutteelliset valintamenetelmät ehkä myös kehottivat varovaisuuteen asiassa, osoittaa tervettä harkintaa ajan muotivirtauksen suhteen. Merkille pantakoon vielä Berchin toteamus, että monet käytännön ammatit vaativat huomattavaa älykkyyttä sekä runsaasti tietoja.¹⁴

Itse koulujärjestelmää pohtiessaan Berch lähtee siitä, että sen tulee tyydyttää sekä opillisen sivistyksen että käytännön tarpeita, sillä ihmisten taipumukset viittaavat näille pääsuunnille. Perustavat

tiedot ja taidot, kuten lukeminen, kirjoitus, laskento ja uskonto ovat kaikille yhteiset. Hän kehotti järjestämään yleisiä kouluja, koska ei voitu olla varmoja, että vanhemmat muuten pystyivät pitämään huolen tästä asiasta. Koulujärjestyksessä yleinen koulunkäynti olisi rajoitettava määrävuosiksi, sillä elinkeinoelämä joutuu kärsimään turhasta koulunkäynnistä. Ylempiin kouluihin olisi otettava oppilaita sen mukaan, kuin heille voidaan varata vastaavia toimia. Sikäli kuin kypsyyskokeita järjestetään käytännössä, ne sopisivat Berchin harkinnan mukaan erityisesti yliopistollisiin opintoihin, jolloin myös voitaisiin estää puolioppineisuuden yleistyminen.¹⁵ Luennoivan opetustavan tehostamiseksi Berch suosittelee perustettavaksi kirjastoja, erilaisia laboratorioita, kasvitieteellisiä puutarhoja ja mallikokoelmia. Koska älykkyys ja maallinen omaisuus eivät aina kulje käsi kädessä, olisi varattomien, jotka ovat lahjakkaita, opiskelua tuettava stipendeillä. Erityisesti se koulutus, mikä johtaa käytännöllisiin ammatteihin (mechaniske arbeten), tapahtuu Berchin mielestä parhaiten todellisessa ympäristössä, ts. työssä. Toisaalta olisi kuitenkin perustettava sellaisia oppilaitoksia, joissa nuoret voisivat perehtyä kädenvaraisiin taitoihin. Tällä ei olisi merkitystä vain oppilaiden taipumusten kannalta, vaan myös elämän laskemattomuutta silmällä pitäen. Käytännöllisten ammattien tärkeyden tajuten Berch korostaa teorian tarpeellisuutta niiden kehittämisessä. Siksi käsityöläisillä tulisi olla tilaisuus saada täydentävää teoreettista tietoutta tarkoitustaan vastaavissa oppilaitoksissa. On hyvin ymmärrettävää, että Berch lämpimästi kannatti lastenkotien ammattillista luonnetta. Naisten pääsyn salliminen taloudellisiin toimiin oli kansantaloudellisessa mielessä myös puolustettavaa, joskaan Berch ei halunnut tästä asiasta tehdä kiistakysymystä.¹⁶

Berch suosittelee merkantilistien tapaan myös ulkomaisten ammattimiesten kutsumista tai omien lähettämistä ulkomaille taitoaan kartuttamaan aina vallitsevan tilanteen mukaan. Työn osittelua hän kannattaa sekä väestöpoliittisista että teknillisistä syistä. Viimeksi mainittuun nähden hän korostaa erityisesti ajan ja materiaalin säästöä sekä karttuvaa taitoa, mitkä saavutetaan työtä sopivasti osittelemalla. Kuten Nordencrantz Arcana-teoksessa, Berchkin tähtää yhä suuremman työläisluokan muodostamiseen ja mestarien määrän pysyttämiseen pienenä. Sikäli kuin tämä aiheuttaisi monopolinmuodostusta, niin vapaamestaruuksia myöntämällä vaara olisi helposti torjuttavissa. Ammattikuntalaitosta Berch pitää periaatteessa asiallisena, mutta sen

toimintaa tulee valvoa. Yrittäjänaseman ohella Berch on selvästi havainnut ammattikuntien merkityksen kasvatusorganisaationa. Mutta yhteiskunnan on huolehdittava, että oppiajasta annettuja määräyksiä noudatetaan. Oppilaan hyvä menestyminen piti ottaa huomioon. Huonoja tapoja ei saanut sallia eikä oppilaslukua tahallisesti pitää pienenä. Valtion väestöpoliittiseen kannanottoon kuului, että aviottomien ja köyhien lasten tuli päästä oppipojiksi, mihin mielipiteeseen Berch lainkuuliaisena kansalaisena täysin yhtyi. Naineiden ja ammattikuntien ulkopuolella työskenteleiden kisällien vieroksumista hän tietysti myös paheksui. Vaikka Berch on merkantilistisen kansantalouden virallinen oppimestari, niin hän tunnustaa maatalouden tärkeän merkityksen. Vieläpä hän menee niin pitkälle, että esittää vaadittavaksi määrätyt oppivuodet, ennenkuin saa itsenäisesti ryhtyä hoitamaan maatilaa. Lisäksi olisi hyvä kouluttaa eräänlaisia konsulentteja, jotka kiertäisivät maaseudulla neuvomassa.¹⁷

Ammattikasvatuksen suhteen Berch yleensä oli ammattikuntajärjestyksen kannalla, mutta vaati kuitenkin tehostettua valvontaa. Tämä oli kieltämättä kohta, missä liian optimistisesti uskottiin lain sinänsä johtavan asialliseen tulokseen. Toisaalta silloinen yhteiskunta on ehkä havainnut lain tiukan valvonnan mahdottomaksi toteuttaa, kuten oppilaskasvatusta koskevassa luvussa on mainittu. Kun Berch korostaa teoreettisen opiskelun tarpeellisuutta myös käytännön ammatteissa toimiville, hän astuu aimo askelen eteenpäin ammattikuntasäädösten määrittelyistä vaalimuksista. Hän ei kuitenkaan esitä selvästi, miten teorian ja käytännön yhteensovittaminen todella tapahtuisi. On hyvin paljon mahdollista, että hän tässä luottavaisesti nojautui niihin huomautuksiin, joita Polhem oli asian johdosta tehnyt.¹⁸ Merkille pantava on edelleen Berchin ehdotus sellaisten oppilaitosten perustamiseksi, joissa voitaisiin saada sekä tiedollista että käytännöllistä oppia. Hän teki viittauksia myös yleissivistävien koulujen muuttamisesta käytännöllisemmiksi, lähinnä erilaisten virkamiesten valmistusta ajatellen, mutta tässä asiassa hänen mainintansa oli perin ylimalkaista.¹⁹

Suomalaisen Antti Chydeniuksen merkitys liberaalisen näkemyksen raivaajana on yleisesti tunnettu. Hänen kirjoituksensa kohdistuivat kuitenkin etupäässä kaupan ja merenkulun vapauttamiseen. Mutta myös muiden elinkeinojen alalla Chydenius vastusti valtion hollousjärjestelmää, samoin valtion liiketoimintaa. Vastauksessaan tiedeakatemian kilpakirjoitukseen, jonka aiheena oli maastamuuton syyt

ja sen estäminen, Chydenius v. 1763 käsitteli eri elinkeinojen kehitystä haittaavia esteitä, mitkä lyhyesti voitaisiin kiteyttää päätelmään vapauden puute. Valtion tulisi kaikin mahdollisin keinoin edistää elättävien (närände) kansanluokkien toimintaa ja kohottaa heidän arvostustaan.²⁰ Chydenius oli yhtä varauksettomasti elinkeino- kuin painovapaudenkin puoltaja.²¹ Kaupankäynnin vapauttaminen vaikuttaisi Chydeniuksen käsityksen mukaan välittömästi myös muiden elinkeinojen, mm. teollisuuden nousuun.²² Valitettavasti hän ei syventynyt koulukysymysten järjestelyyn eikä myöskään ammattikasvatuksen ongelmiin, jotta hänen kantansa näistä asioista selvästi tulisi esille. Elinkeinovapauden puoltajana hänen asenteensa ammattikuntiin nähden oli torjuva. Teollisuuden ja käsityön esteinä hän piti liiallista laveutta (mångslöjder), mikä ehkäisi specialisoinnin tuoman ammattitaidon nousun. Valtion harjoittamaa edesvastuutonta avustusjärjestelmää ja suurellisuutta Chydenius piti myös haitallisena. Ammattikuntien työntekijöille asettamat kahleet olivat ehkä pahinta, sillä ne loivat eräänlaisen monopolijärjestelmän. Chydenius ei puoltanut käsityöharjoituksen rajatonta vapautta — taitamattomille ei oikeutta olisi annettava — mutta jokaisen opin suorittaneen tuli vapaasti saada harjoittaa alansa ammattia²³ O p p i l a s k a s v a t u s j ä r j e s t e l m ä ä h ä n e i s i i s v a s t u s t a n u t, sikäli kuin siinä vallitsevat epäkohdat poistettaisiin. Kisällien pääsyä mestareiksi oli hänen mielestään liiaksi vaikeutettu, ja tämä koitui maalle vahingoksi. Esitetty kannanotto lienee johdonmukainen seuraus Chydeniuksen elinkeinovapautta suosivasta periaatteesta, mihin voitaneen liittää myös työväestön aseman parantamista koskevat ehdotukset.²⁴

Tässä yhteydessä ei ole syytä selvittää muiden talousmiesten käsityksiä ammattikasvatuksen järjestämisestä. Esittipä koulunuudistuskomitea v. 1760 kantanaan, että yksikään miespuolinen kansalainen ei saisi astua julkiseen toimeen, ennenkuin osoittaa hallitsevansa jonkin käsityön, eikä kukaan nainen avioliittoon olematta kykenevä taloudenhoitoon tai naisten käsityöhön.²⁵ Ajan henki oli suopea kasvatuksen käytännöllisvoittoisille pyrkimyksille. Se johtui lähinnä kahdesta syystä: toisaalta empiirinen tutkimus alkoi tunkeutua tieteen maailmaan, toisaalta merkantilistinen hyötyajattelu nosti talousarvot etusijalle. Taloudellisia kysymyksiä pohdittiin yleisesti ja asiaa koskeva kirjallisuus on runsas.²⁶ Tosin suurin osa painetusta sanasta on vain pinnallisten väittämien esittämistä, toistetaan muotiasiaa tuomatta esille mitään omaperäistä tai perusteellisesti harkittua.²⁷ Vaikka keskustelu käytiin pääasiassa Ruotsin puolella, niin uudet aatteet löysivät

tiensä valtakunnan itäiseenkin osaan. Chydeniuksen talouspoliittinen ajattelu on tästä ehkä parhaimpana todisteena. Hänen kirjoituksensa osoittavat ulkomaisten tapahtumien seuraamista kirjallisuuden ja lehdistön välityksellä. Chydeniuksen lisäksi on syytä mainita laamanni *L. J. Ehrenmalmin* valtiopäiville jättämä ehdotus maamme taloudellisten ja opetusolojen parantamiseksi käytännölliseen suuntaan, vaikkei se johtanutkaan näkyvään tulokseen.²⁸

Ulkomainen vaikutus on ruotsalaisten talousmiesten osalta selvästi todistettavissa. Berch ja Nordencrantz saivat huomattavia herätteitä ulkomaalaisilta teoreetikoilta, edellinen pääasiassa Saksasta, jälkimmäinen Englannista.²⁹ On kuitenkin syytä panna merkille, että taloudellisuuden korostaminen saksalaisessa pedagogiikassa esiintyy voimakkaana vasta 1700-luvun toisella puoliskolla. Hyödyn aikakauden ammattikasvatukselliset virtaukset eivät niin ollen voineet saada niistä vaikutteita. Lähtökohtaa ei tulekaan etsiä pedagogisista, vaan kansantaloudellisista ja utilistisista virtauksista, jotka sitten myöhemmin heijastuivat myös pedagogiikassa. Kun ihanteeksi asetettiin taloudellinen ihminen, homo oeconomicus, ja teollisuus valtakunnan elinkeinoelämän keskuksiksi, suoritettavat toimenpiteet tulevat helpommin ymmärrettäviksi. Talousmiehillä ei ollut mitään sitä vastaan, että perusteluihin liitettiin lisäksi kasvatuksellinen näkökohta.³⁰

2. *Polhem ja muita yrittäjiä Ruotsin maaperällä*

Merkittävänä ilmiönä on pidettävä sitä teknillisen koulutuksen edistämistä, mitä Christopher Polhem (1661—1751), alallaan ensimmäinen ruotsalainen konstruktööri ja tekniikan tutkija, jo 1600-luvun lopulta alkaen yritteli. Vaikka hänen ja eräiden toisten seuraavassa mainittujen yritykset tapahtuivat Ruotsin maaperällä, niin kirjoitusten ja henkilökohtaisen kosketuksen muodossa niistä levisi tietoja myös Suomen puolelle, kuten väitöskirjoissa olevista viitteistä voi todeta. Pitkältä ulkomaanmatkalta palattuaan v.1697 Polhem ehdotti mekanisens laboratorion (Laboratorium mechanicum) perustamista. Sen tuli olla toisaalta pieni tutkimuslaitos kokeiden suoritusta varten, toisaalta nuorukaisten teknillisen koulutuksen jakaja. Laitos perustettiinkin, joskin huomattavasti suppeampana kuin esitys edellytti. Se sijoitettiin samaan taloon kuin Urban *Hiärnen* v.1694 perustama Laboratorium chemicum.³¹ Polhem itse joutui kuitenkin erilaisten teknillisten tehtävien vaatiman

käytännöllisen toiminnan johdosta olemaan niin paljon poissa laboratoriotaan, että se nimenomaan opetuslaitoksena ei koskaan saavuttanut suunniteltua tarkoitusta. Polhem lienee toisaalta käyttänyt sitä omien suunnitelmiensa hyödyttämistä varten. Laitos toimi 1700-luvun puolivälistä alkaen uudelleen jonkin aikaa Polhemin pojan johdolla, taideakatemian yhteydessä olevan mekaanisen koulun muodossa.³² *Bring* katsoo, että Polhemin laitosta voidaan pitää ensimmäisenä yrityksenä teknillis-mekaanisen opetuksen aikaansaamiseksi Ruotsi—Suomeen.³³ Polhemin mallikokoelman piirustukset kulkeutuivat todennäköisesti *Ehrensvärdirin* mukana Suomeen. Missä määrin niitä meillä käytettiin teknillisen tietouden edistämiseksi, on epävarmaa.³⁴

Polhem ei esiintynyt ainoastaan käytännön miehenä, vaan ajan hengen mukaan laati myös kirjoituksia, jotka eivät suinkaan rajoittuneet hänen spetsiaalialaansa. Tässä yhteydessä on mielenkiintoista todeta, että lasten ja nuorten kasvatusta joutui hänen huomionsa kohteeksi. Polhem viittaa kasvatuksesta puhuessaan oppineeseen englantilaiseen *Lockeen*. Kaikella opetuksella piti hänen käsityksensä mukaan olla käytännöllinen tarkoitus, ja se tuli jakaa havainnollisella tavalla. On näin ollen ymmärrettävää, että hänen laatimansa opetussuunnitelma sisälsi sekä puunveistoa että metallityötä. Polhem korosti hyvin voimakkaasti teorian ja käytännön yhdistämisen tarpeellisuutta. Hän esitti joka maakuntaan perustettavaksi kymnaasin ohella eräänlaisen teknillisen koulun (verkskola), jonka opetus olisi sisältänyt kaupan ja teollisuuden alan hyödylliset tiedot. Polhemin suunnitelma käsitti opetuksen kaikki asteet, olipa hänellä ehdotus myös akateemisen ammattiopiskelun järjestämiseksi. Polhem oli monessa suhteessa aikaansa edellä oleva mies, joka vuosisata myöhemmin vallinneissa olosuhteissa olisi tekniikan ja sen opetuksen alalla voinut saada merkittäviä tuloksia.³⁵

Täysin omaperäisinä ei Polhemin esityksiä ammatillisen opetuksen järjestämisestä kuitenkaan voida pitää. *Löfberg* huomauttaa, että hän melko varmasti sai vaikutteita saksalaisilta talous- ja koulumiehiltä, mm. *Becheriltä*, *Rohriltä* ja *Semleriltä*.³⁶ Sen sijaan osoittaisi hänen Laboratorium mechanicuminsa *Löfbergin* mukaan itsenäistä asennetta. Tähänkin nähden voidaan esittää vahvoja epäilyjä. *Olof Rudbäckin* teknilliset harrastukset kotimaassa ovat osaltaan voineet olla innoittajina.³⁷ Kun Polhem 1600-luvun lopulla matkusteli Englannissa, hän on melko varmasti tullut tuntemaan *William Pettyn* ehdotukset »Literary Workhousesta» ja *Joseph Moxonin* »Mechanick Exercises or the Doc-

trine of Handy Works». ³⁸ Nämä kirjoitukset käsittelivät näet aiheita, jotka suoranaisesti liittyivät Polhemin harrastuspiiriin. Myöhemmässäkin vaiheessa Polhem ei ollut ainoa, joka pyrki korostamaan teknillisen opetuksen tarvetta. Johan *Silfwererantz* esitti v. 1712 »Mathematisk handtwerks-scholan», *A. G. Duhre* v. 1722 »Laboratorium mathematico-oeconomicumin» ja *C. Carleson* monenlaisten ammattikoulujen perustamista. ³⁹ He kaikki edustivat vallitsevaa kansantaloudellis-pedagogista näkemystä ja perustivat esityksensä ulkomaisiin esikuviiin. *Duhren* suunnittelemaa opetusta jaettiin jonkin aikaa käytännössäkin, tosin huomattavasti supistettuna. ⁴⁰ Hän oli ehdottanut 20 nuorukaisen sijoittamista laitokseensa, jossa nämä käyttäisivät puoli päivää käytännölliseen työskentelyyn opetellen mm. sorvausta, puusepäntyötä, viilausta, takomista, juottamista ja valutyötä. Tietopuolinen opetus keskittyisi matematiikkaan ja teknillisiin luonnontieteisiin. ⁴¹ *Duhren* suunnittelema opettajain luettelo ja ainejako osoittavat niin voimakasta keskittymistä matemaattis-teknillisiin aineisiin, ettei sellaisen hyväksymiseen vielä tuolloin ollut mahdollisuutta. ⁴² Sekä *Duhren* että *Polhemin* esitykset olivat kuin sata vuotta myöhemmin alkavan todellisen teknillisen opetuksen ennusteluja. Ajatus piirustuskoulun perustamisesta pääsi myös käytännössä toteutumaan v. 1735. ⁴³

Keski-Euroopasta tulleet vaikutteet synnyttivät 1800-luvun lähetessä uudelleen suunnitelmia, jotka kohdistuivat nimenomaan ammatinharjoittajien tason kohottamiseen kouluopetuksen avulla. Näissä yrityksissä voidaan erottaa kaksi linjaa. Toinen pyrki täydellisen ammatinopetuksen luomiseen, toinen tähtäsi lähinnä käsityöläisten tason kohottamiseen liittämällä käytännölliseen työhön täydentävää tietopuolista opetusta. Tällaisia kouluja oli mm. *Kryger* esittänyt jo 1700-luvun puolivälissä. Eräs v. 1778 ruotsinnettu ranskalainen kilpakirjoitus puolsi innokkaasti piirustuskouluja käsityön ja manufaktuuriin tason kohottamiseksi. Kirjanen ei esittänyt mitään selvää koulusuunnitelmaa, mutta pyrki todistelemaan kokemusta täydentävän tiedollisen opetuksen merkitystä. Kouluissa piti näet piirustuksen ohella opiskeltaman matemaattisia aineita. Täten päästäisiin irti vain vanhan toistamisesta, opittaisiin suunnittelemaan uutta, säästettäisiin aikaa ja kustannuksia. ⁴⁴

3. Kehruukoulujatus Suomessa

Samasta hyödyllisyyttä tavoittelevasta lähteestä kuin edellä esitetyt suunnitelmat kumpusivat ensimmäiset yritykset ammattiopetuksen järjestämiseksi eräänlaisten työkoulujen muodossa. Kirjallisuudessa koulujatus oli useaan ammattialaan nähden yleinen, mutta todellistui meillä vain kehruukoulujen muodossa. Ne toimivat jonkin aikaa vuosisadan keskivaiheilla, mutta katosivat sitten kuten valtion pönkittämä teollisuuskin. Huomattavin mainituista työkouluista oli maassamme Tampereen liepeillä v. 1752 toimintansa alkanut *O t a v a l a n k e h r u u k o u l u*.

Katri Laine on tutkimuksessaan Otavalan pellavanviljely- ja kehruukoulusta koettanut etsiä ulkomaisia mallikouluja Ruotsi — Suomessa perustetuille laitoksille.⁴⁵ Lähinnä hän päätyy Tanskaan, mutta perusteet eivät ole hänestäkään täysin vakuuttavat. Eräs luonnollinen selitys olisi se, että langanpuutteen vallitessa tekstiiliteollisuudessa asiaa haluttiin auttaa opettamalla yhä useammille ihmisille kehrutaito. Määrättiinpä erilaisiin laitoksiin, vieläpä yksityisille henkilöryhmillekin pakkokehruuta.⁴⁶ Toisaalta voidaan ajatella koulujatoksen luontevasti syntyneen käsityömaisestä oppisuhteesta, mikä vallitsi teollisuudessaakin. Eräitä manufaktuureja pidettiin mallilaitoksina. Niinpä kun tehtailija *Alströmer* oli hankkinut mestarikutojia Alingsåsiin, näiden suorittamaa opetustyötä luonnehdittiin seminaariksi ja kehruukouluksi.⁴⁷ Tehtaiden tarvitseman langan puute sai omistajat esittämään v. 1738 kauppakollegioille, että Tukholman tehtaiden yhteydessä ryhdyttäisiin antamaan *v a l t i o n a v u s t u k s e l l a y l e i s e s t i k e h r u u o p e t u s t a*. Asia sai säätyjen kauppa- ja manufaktuurivaliokunnassa kuitenkin sen kääntein, että tulisi perustaa kehräämöistä erillään olevia kehruukouluja. Niin päätettiinkin, ja v. 1739 tällainen koulu alkoi Tukholmassa. Suunnitelman mukaan oppilaille annettiin ilmainen opetus ja pieni maksu kelpaavasta työstä. Varatomat ja taitavat oppilaat saivat koulusta päästyään rakin ja vyyhdinpuut ilmaiseksi. Näin valmistuneiden kehrääjättärien piti sitten opettaa eri puolilla maata toisia, kunnes kehrutaito olisi yleinen kaikkien naisten keskuudessa.

Suomi oli ajateltu lähinnä pellavanviljelyn alueeksi, ja pellavan kehrutaitoa koetettiin edistää lähettämällä maahamme ensiksi opinkäynyt kehrääjä sekä kouluttamalla eräs suomalainen Ruotsissa. Vuonna 1752 aloitti sitten kehruukoulu toimintansa Suomessakin majuri *H. H. Boijen* aloitteesta. Otavalan koulu Messukylässä oli aluksi Boijen yksi-

tyinen yritys, mutta sai kuitenkin valtiolta avustusta. Laitos muutettiin v. 1756 valtion kehuukouluksi.⁴⁸ Opetuskohteina olivat pellavan viljely, käsittely ja kehuu, sorvaaminen, kankaankudonta ja todennäköisesti myös kristinoppi ja lukeminen. Paitsi vapaata opetusta ja täysihoitoa oppilaat saivat palkkaa työstään sekä erikoispalkintoja, mitaleja, rukkeja ja vyyhdinpuita. Kun oppilaiden puute kuitenkin uhkasi koulua, Bo'je muutti sen v. 1761 ao. suostumuksella lasten kehuukouluksi (lastenkodiksi). Otavalan esimerkin mukaan perustettiin maahamme ainakin seitsemän yksityistä koulua pellavan sekä kolme villan kehuuta varten. Kaikki nämä koulut lopettivat kuitenkin v:een 1771 mennessä toimintansa. Ulkonaisesti vaikuttavimpana syynä koulujen päättymiseen oli poliittisessa vallanpidossa tapahtunut muutos.⁴⁹

Vuosien 1765—66 valtiopäivillä valtapuolue, hatut, menetti johtoasemansa. Teollisuuden voimakas suosiminen oli ollut erityisesti hattujen ansiota. Lainoja, apurahoja ja palkintoja oli jaettu ensi sijassa puolueen jäsenten teollisuusyrityksille. Teollisuuden suosimisessa oli kieltämättä usein sivuutettu reaalisten näkökohtien huomioon ottaminen. Kun poliittinen muutos tapahtuu, niin se tavallisesti merkitsee uutta asennoitumista myös taloudellisella alalla. Teollisuus sai nyt kärsiä etupäässä siitä syystä, että suurin osa yrittäjistä oli ollut hattuja. Toisaalta on myönnettävä, että samoihin aikoihin tapahtui myös murros taloudellisen ajattelun alalla. Ankarasta merkantilismista siirryttiin eräänlaiseen reformimerkantilismiin, jolloin holhousta lievennettiin ja suhtauduttiin tasapuolisemmin eri elinkeinoihin. Myöhemmin teollisuuden keinotekoinen valta-asema entisestään horjui nousevan fysiokratismien tähdentäessä maatalouden merkitystä, joskin maatalouden korostamista Ruotsi—Suomessa on pikemmin pidettävä kotoiselta pohjalta kasvaneena kuin fysiokraattisen talousteorian aikaansaamana.⁵⁰

Fysiokratismien julistama luonnollinen järjestys, *ordre naturel*, oli meillä omiansa tuomaan maatalouden etualalle virallisessa elinkeinopolitiikassa, kuten se oli käytännössäkin.⁵¹ Mutta vapaan talousjärjestelmän syntyminen oli vielä ennenaikaista. *Arnberg* huomauttaa nimenomaan, että perustavasta muutoksesta talouselämän alalla ei ko. aikana voida puhua. Valtion vaikea rahataloudellinen asema pakotti lopettamaan useat tukipalkkiot, mutta talouspoliittinen ajattelu ei periaatteessa paljonkaan muuttunut.⁵² Helpoin ja vahingoniloina hivelevin toimenpide oli valtion tuen lakkauttaminen useilta teollisuusyrityksiltä. Hallinnollisesti kehuukoulut olivat kuuluneet kauppakollegion alaisuus-

teen. Tehtaiden ja käsityöpajojen lisäksi katsottiin näet asialliseksi alistaa mainitun viraston valvontaan kaikki toiminta, mikä liittyi teollisuuden raaka-aineiden tuotantoon. Siten lampaanhoidon edistäminen, kehruuhuoneet sekä -koulut ja lastenkodit, joiden tehtävänä oli kehruutyö, kuuluivat kauppakollegion toimintapiiriin. Tukijärjestelmästä osittain luovuttaessa pidettiin perustettuja kehruukouluja vain keinotekoisena organisaation eräänä osana ja niiden annettiin tuntea epäsuosio koko ankaruudessaan. Otavalan kehruukoulukin lakkautettiin ja yksityiset koulut menettivät valtion tuen, mikä merkitsi niiden toiminnan päättymistä.⁵³

Kehruukoulujen toiminta muodostui maassamme suhteellisen lyhytaikaiseksi. Laineen käsityksen mukaan kouluilla olisi ollut jossakin määrin merkitystä pellavanviljelyn, mutta erityisesti hyvän kehruutaidon leviämisen kannalta. Rukin ja vyyhdinpuiden käyttöön otto maassamme olisi myös ollut koulujen ansiota.⁵⁴ Katri Laine ei ole kuitenkaan pohtinut näiden koulujen asemaa nimenomaan ammattikasvatuksellisinä laitoksina. Olisi monestakin syystä tähdellistä selvittää, mikä merkitys hyödyn aikakauden kehruukouluilla on ollut maamme ammattikasvatustyön kehityskulussa. Onko niitä pidettävä todellisina ammattikouluina, vallitsevan oppilaskasvatuksen erikoismuotona tai mahdollisesti eräänlaisina työlaitoksina? Eräässä kohdin Katri Laine sanoo, että vapauden ajan kehrupoliitikka muodosti Suomessa vain ensimmäisen jakson naisten kotiteollisuusopetuksessa.⁵⁵ Viimeksi mainittua käsitettä hän ei määrittele, joten lienee oletettava hänen ymmärtävän sen kotiteollisuusoppilaitoksista annettujen asetusten mukaisessa hengessä. Kotiteollisuusopetuksen tarkoituksena olisi sen mukaan lähinnä maaseutuväestön käsityökasvatuksen ja -taidon ylläpitäminen sekä mahdollisuuksien mukaan sellaisten erikoistaitajien kasvattaminen, jotka koulussa saamiensa taitoja edelleen kehittämällä voisivat toimia alansa työntekijöinä.⁵⁶ Sikäli kuin pannaan pääpaino määrittelyyn alkuosaan, käsityöharrastuksen kehittämiseen, kotiteollisuuskoulut eivät kuuluisi ammattikasvatuksen piiriin. Mutta jos pidetään silmällä sitä työntekijöiden koulutusta, joka on esitetty kiinteitä kotiteollisuuskouluja koskevassa määritelmässä, niin silloin koulut olisivat osa käsityön ammattikasvatusta.⁵⁷

Kehruukoulujen asemaa ammattikasvatusjärjestelmässä on tarkasteltava toisaalta myös hyödyn aikakauden valossa. Koulujen kuulumista teolliseen tuotantoon pidettiin silloin kiistämättömänä asiana. Tarkoituksena oli langan saannin turvaaminen teollisuudelle. Koulu-

tetut kehreääjät työskentelisivät myöhemmin, mikäli mahdollista, kustannusjärjestelmän periaatteen pohjalla jonkin kehreäämön hyväksi. Kehreutaidon tultua koko väestön keskuudessa yleiseksi ei varsinaisia kehreukouluja suunnitelman mukaan enää tarvittaisikaan, vaan kehreäämöt hoitaisivat asian käytännössä.

Teollisuus tai käsityö ei sinänsä ole ammattikasvatusta, ei myöskään näiden toimintojen oppiminen ilman kasvatuksellista suunnitelmallisuutta. Koulutusajan pituus ei tutkimuksessa käytetyn määrittelyn mukaan tosin ole ratkaiseva. Missä määrin ns. osatyöntekijöiden koulutusta toisaalta voidaan ja on syytä nimittää todelliseksi ammattikasvatukseksi on kysymys, minkä yksityiskohtainen käsittely kuitenkin tässä yhteydessä täytyy sivuuttaa. Kehreukoulujen työ oli eräänlaista osatyöntekijäin koulutusta, mitä parinkymmenen vuoden aikana jaettiin silloisesta käytännöstä poikkeavassa muodossa. Kutomateollisuuden raaka-aineen turvaamiseksi valtio ryhtyi toimenpiteisiin, jotka periaatteessa kuuluivat yrittäjille. Toimenpide oli toisaalta tyypillisesti merkantilistinen. Kaavailtiin eräänlainen pikakoulutus suunnitelma. Parin kuukauden kurssilla koulutettaisiin osatyön taitava tekijä, joka puolestaan pystyisi siirtämään taidon toisille. Otavalassa koulusuunnitelmat kieltämättä rakennettiin laveammalle pohjalle, mutta Laineen tutkimuksen perusteella laajennettuja päämääriä saavutettiin suhteellisen vähäisessä määrässä. Sikäli kuin oppilaat viipyvät pitkähkön ajan koulussa, he tietysti saavuttivat kehreussa yhä paremman taidon, mutta heidän työskentelynsä oli lopussa pelkästään ansiotyötä.⁵⁸

Kehreukouluja ei voi pitää varsinaisina ammattikouluina. Itse kehreutyö ei näet täytä todelliselle ammatille asetettuja vaatimuksia, ja lisäksi näiltä kouluilta puuttui kasvatuksellisesti laadittu suunnitelma. Samoista syistä voidaan todeta, että ne eivät täytä oppilaskasvatukseen kaan vaatimuksia. Missään virallisissa asiakirjoissa ei tapaa mainintaa, että kehreukoulujen jakamaa koulutusta voitaisiin katsoa ammattikuntalaitoksen tai hallijärjestelyksen alaiseksi oppilaskasvatukseksi. Lainsäädännöllisenä pohjana on selvästi pidettävä manufaktuuri- ja käsityöprivilegioita.⁵⁹ Tehtailijoiden valitus langansaannin vaikeudesta oli varmaan osaltaan aiheuttanut sen, että ko. privilegioihin otettiin kehreukouluja koskeva pykälä käyttämättä tosin koulun nimeä. Majuri Eoijen toimenpiteet oppilaiden saamiseksi Otavalaan osoittavat myös, ettei kysymyksessä voinut olla oppilaskasvatus, vaan mainittujen privilegioiden tarkoittama pyrkimys raaka-aineen saannin turvaamiseen

levittämällä kehuutaito kansan keskuuteen. Kehräämistä ei pidetty silloinkaan ammattina koulutusmielessä. Kehrääjien kouluttaminen liittyi langan tuotantoon, eivätkä sen tehostamiseksi annetut määräykset tai toimenpiteet loukanneet oppilaskoulutuksesta annettuja sää-döksiä.⁶⁰

Kun kehuukouluja ei voida pitää varsinaisina ammattikouluina eikä oppilaskasvatuksen yhtenä muotona, niin jäljelle jää erään-laisen työlaitoksen mahdollisuus. Katri Laine mainitseekin, että kehuukoulut niin sivistyneistön kuin kansankin mie-lestä samastettiin jo varhemmin perustettuihin ojennuslaitoksiin. Ran-gaistuslaitosten ja lastenkotien suoritettavaksi asetettiin näet myös kehuuta.⁶¹ Ojennuslaitoksia maahamme perustetut kehuukoulut eivät kuitenkaan olleet, sillä rikollisia niihin ei sijoitettu.⁶² Otavala sai kieltä-mättä lastenkodin luonteen sen jälkeen, kun sinne oli ryhdytty otta-maan 6—10-vuotiaita lapsia. Majuri Löjen ennakkotilaisjärjestelmä, jolloin lapset mainittuun ikään asti huollettiin kotona koulun suoritta-maa korvausta vastaan, oli omaalatuinen toimenpide oppilaiden saan-nin turvaamiseksi. Kristinopin ja lukutaidon opettaminen lastenko-deissa oli yleistä, joten kehuukoulujen »tietopuolinen» opetus on tässä valossa ymmärrettävää.⁶³

Kehruukoulujen rinnastaminen kehräämöhön oli mainittuna aikana aivan yleistä. Samaa laitosta saatettiin nimittää väliin kouluksi, väliin kehräämökksi. Ehkä osutaankin lähemmäksi totuutta, jos kehruukouluja nimitetään opetuskehräämökiksi, jolloin paino on sanalla kehräämö. Laitosten päätarkoitus oli produktii-vinen, langan tuotannon kohottaminen. Tätä tuotantoa harjoitettiin joko kehräämöössä tai sitten kotona manufaktuurien tarpeeksi. Majuri Boije mm. jakoi maaseudun naisille valtion palkintoja kehuusta sekä valmistutti rukkeja ja muita välineitä, pyrkien näin levittämään pella-van viljelyä maassamme.⁶⁴ Toisaalta laitokset tietysti edistivät koti-teollisuudeksi nimitettävää toimintaa, mutta tendenssi oli aluksi teolli-suuden raaka-aineen hankinnan linjalla. Voimakas tuotannollinen suun-taus vallitsi myös lastenkodeissa, joissa suoritettiin runsaasti kehuu-työtä.⁶⁵ Kehruukoneiden tultua käytäntöön seuraavalla vuosisadalla pyrkimyksen tehdateollisuuteen tähtäävällä osalla ei enää ollutkaan merkitystä.

Hyödyn aikakauden kehruukoulut eivät siis olleet ammatti-kouluja eivätkä käsityön tai teollisuuden oppilaskasvatusta, vaan tär-keäksi katsotun raaka-aineentuotannon työntekijöiden, joita nykyi-sellään nimitettäisiin osatyöntekijöiksi, laajassa mittakaava-

v a s s a t a p a h t u n u t t a p i k a k o u l u t u s t a. Niiden välityksellä pellavan viljelyn ja käsittelyn piti levitä koko kansan keskuuteen.⁶⁶ Opetuskehräämöiden tuli olla mahdollisimman pian materiaalisesti tuottavia. Manufaktuurit huolehtivat normaalisti itse kehrääjien ja muiden työläisten koulutuksesta siinä laajuudessa, kuin tuotanto vaati ilman mitään säädöksiä yhteiskunnan taholta. Kun pellavanviljelyn ja -kehruun sekä kutomisen edistäminen uudelleen nousi 1800-luvun alussa, toiminta liikkeikin tällöin etupäässä maatalouden ja kotiteollisuuden linjalla.

Yleisten lastenkotien toiminta liittyi ko. aikana läheisesti teollisuuden tai käsityön edistämiseen. Tavallisesti jätettiin varsinaisen ammattiopin jakaminen työnantajien tehtäväksi ja laitoksissa tyydyttiin kehruuseen tai muuhun mekaaniseen työhön. Yleisivistävän tiedon jakamista perusteltiin kuitenkin joskus nimenomaan ammattiopin saannin kannalta. Riittävän tietotason saaneista tulisi valiotyöläisiä. Erityistä huomiota ansaitsee piirustuksen opetuksen arvostaminen. V. 1766 määrättiin Tukholman lastenkodissa opetettavaksi ko. ainetta ja neljä vuotta myöhemmin perustettiin laitoksen yhteyteen piirustuskoulu manufaktuurien ja käsityön edistämistä varten. Tällöin korostettiin nimenomaan, että piirustus oli todellinen pohja kaikille käsitöille. Varat mainittuun tarkoitukseen myönnettiin manufaktuurirahastosta. Vaikka ko. opetuksen suhteen ei liene päästy pitkälle, se osoittaa joka tapauksessa teknillisen opetuksen — opettajina toimivat näet kaivertaja ja mallipiirtäjä — arvostamista ammattikasvatuksen edistäjänä.⁶⁷

4. Hyödyn aikaa Turun akatemiassa

Hyödyllisyyden tavoittelu saavutti ensin pysyvää tulosta tiedon viljelyn korkeimmalla asteella. Tähän tähtäsi jo v. 1728 Uppsalaan perustettu seura Societas literaria et scientiarum, vaikka sen merkitys jäikin ko. mielessä vähäiseksi.⁶⁸ Merkantilistisessa hengessä perustettu Ruotsin tiedeakatemia otti alusta lähtien (v. 1739) päättävästi käytännöllisiä tieteitä suosivan suunnan.⁶⁹ Todella jokapäiväistä elämää hyödyttävien tietojen arvostamista osoittaa se, että v. 1748 tiedeakatemiaan valittiin sen ainoa naisjäsen, 24-vuotias kreivitär *Eva Ekeblad* (de la Gardie), koska hän oli erityisesti ansioitunut leivänleipomisen ja saippuankeiton alalla.⁷⁰ Tiedeakatemian maataloudelliset harrastukset kehittyivät ajoittain niin ilmeisiksi, että se on antanut aiheen nimittää laitosta eräänlaiseksi maatalousakatemiaksi.⁷¹ Luonnehdinta lienee kuitenkin

liioiteltu, sillä nimenomaan maataloutta koskevat kirjoitukset eivät suinkaan vastaa akatemian toimitusten kokonaismäärästä yksin suurinta osaa. Julkaisujen kokonaismäärä on varsinaisten luonnontieteiden, fysiikan, kemian, kasvi- ja eläinopin sekä lääketieteen ja tekniikan alueella.⁷² Taloudellisia näkökohtia korostavan suuntauksen tuloksena on pidettävä myös taloustieteen professuurin perustamista maan yliopistoihin (Uppsala 1741, Turku 1747, Lund 1750). Vaikka useat ao. professoreista tutkivat aiheita, mitkä nykyisen käsityksen mukaan pääasiassa ovat luonnontieteiden alalta, niin suunta oli selvä: yliopistojen tuli kohdistaa huomiota myös käytännön elämää hyödyttäviin tieteisiin.

Turun yliopisto olikin ko. vuosisadalla melkoisesti hyötyajattelun valtaama. Maan taloudellinen ahdinkotila antoi sille reaalista taustaa. Jo ennen taloustieteen professuurin perustamista *Brovallius* ja *Mennander* kiinnittivät huomiota erityisesti luonnonhistoriallisen opetuksen tärkeyteen.⁷³ Johan *Kraftman* luennoi ylipistossa taloustiedettä jo 1740-luvun puolivälissä.⁷⁴ Pietari *Kalm* oli kuitenkin varsinaisesti ensimmäinen taloustieteen professori Turussa.⁷⁵ Hänen oppiaineensa sisälsi kaikkea mahdollista luonnontieteen ja taloustieteen alalta. Kalm yritti tehdä tämän tieteen pakolliseksi myös lainopin ylioppilaille, kuten Brovallius aikoinaan teologiaa lukeville. Brovalliuksen hengenheimolaisena Kraftman taas esitti luennoissaan taloustiedettä pakolliseksi kaikille virkamiehille, jotka joutuivat kansan kanssa tekemisiin.⁷⁶ Nämä aiheet eivät tosin johtaneet tulokseen, mutta osoittivat hyödyllisyyspyrkimysten elävyyttä Turun akatemiassa. Yliopistosta nämä harrastukset kulkeutuivat papiston välityksellä kaikkialle Suomeen. Kalmin työtoveri Pietari *Gadd* taas edusti varsinaisesti kemiaa, mutta hänen tutkimustensa rajat olivat yhtä epämääräiset kuin Kalminkin. Jotkut Gaddin, samoin kuin Kalmin, johdolla laadituista väitöskirjoista keskittyivät nimenomaan koululaitoksen käsittelyyn. Kummankin pyrkimykset tähtäsivät hyödyllisten tietojen korostamiseen. Gadd esitti erityisten ammatillisten oppilaitosten perustamista sotalaitosta, kauppaa ja käsitöitä varten. Hän korosti teoreettisen tiedon merkitystä käytännön ammateissa toimiville mainiten luonnonhistorian, kemian, fysiikan ja mekaniikan tarvittavina oppiaineina. Tällainen koulu tulisi käydä ennen oppiin menoa.⁷⁷ Turun akatemiassa harjoitetut luonnontieteelliset-taloudelliset tutkimukset kohdistuivat elinkeinon aloista puheen ollen lähinnä maatalouteen.⁷⁸ Kraftman mm. tarkasteli koko taloustiedettä maatalouden näkökulmasta. Hän jakoi yksityisen taloustieteen, *oconomia privata*, kylläkin tavanmukaisesti

neljään osaan — maanviljelykseen, vuorityöhön, käsityöhön ja kauppaan — mutta maanviljelys oli ehdottomasti hallitsevin.⁷⁹ Yliopiston piiristä nousi 1800-luvun alussa myös ammattikasvatuksen kokonaissuunnitelma, minkä prof. Johan *Gadolin* laati.

Taloudelliset harrastukset taantuivat kuitenkin yliopistossa vuosisatain vaihteeseen mennessä.⁸⁰ Koulukysymysten suhteen jatkui tosin utilistisia pyrkimyksiä vielä 1800-luvun puolelle. Erityisesti on syytä mainita H. G. *Porthan*, joka kirjallisesta tieteenalastaan huolimatta suhtautui käytännöllisiin pyrkimyksiin suopeasti.⁸¹ Tämä ilmenee mm. hänen kansaopetusta koskevista suunnitelmistaan, vaikka ne eivät johtaneetkaan suoranaisiin tuloksiin. Edellä mainittu kanslerikunta oli kehoittanut useita kansalaisia ja virastoja laatimaan ehdotuksia koulujärjestelmän uudistamiseksi. *Porthan* oli paneutunut tähän kysymykseen Suomen talousseuran toimesta jo aikaisemmin.⁸² Niinpä hän valmistikin asian johdosta muistion, jonka pohjalla talousseura lähetti ehdotuksensa kanslerikunnalle.⁸³ On syytä poimia tästä esityksestä ammatilliseen kasvatukseen tähtääviä kohtia, jotka lähinnä kuvastavat *Porthanin* asennetta.

Jo pitäjänkouluihin, jotka siis olisivat olleet eräänlaisia kansakouluja, suunniteltiin mm. sellaisia aineita kuin luonnonhistoriaa, taloutta ja mekaniikkaa. Mitä nuo aineet oikein olisivat sisältäneet, ei käy esityksestä selville. Kaupungissa piti pedagogiot muuttaa *elinkeinokouluiksi* sellaisille oppilaille, jotka aikovat käytännöllisille aloille. Oppiaineiksi ehdotettiin uskontoa, äidinkieltä, kirjoitusta, laskentoa, maantietoa, historiaa, saksaa ja ranskaa sekä luonnonhistoriaa, mekaniikkaa, teknologiaa ja kirjanpitoa. Yksityiskohtaista suunnitelmaa oppiaineiden sisällöstä ja kouluajasta ei annettu, mutta koulu lienee ymmärrettävä laitokseksi, jossa niin käsityön, teollisuuden kuin kaupan alalle aikovat opiskelisivat ennen käytännölliseen toimeen astumistaan. Koulu erosi siis periaatteellisestikin piispa *Lindblomin* suunnittelemissa elinkeinokouluista, joita tarkastellaan seuraavassa luvussa. Triviaalikoulun apologistanluokka olisi *Porthanin* esityksen mukaan pitänyt muuttua todelliseksi reaalikouluksi lähinnä *Heckerin* koulun mukaan.⁸⁴ *Mannermaiset* *aatevirtaukset*, lähinnä *Heckerin*, *Resewitzin* ja filantrooppien esittämät, löysivät *Porthanissa* pohjoismaisen tulkitsijan. Industriaalipedagogien radikaalisuus oli hänelle tosin vierasta, mutta Suomen talousseuran hyödyllisyyttä tavoittelevassa ilmapiirissä yleiseen reaalisivistykseen pyrkivät koulut sopeutuivat parhaiten hänen ajattelutapaansa.

Ammatilliseen suuntaan tähtäävät ajatukset — harvoin vielä todellista ammattiopetusta tavoittelevat — olivat kouluasioissa siihen aikaan yleiset. Useimmat suunnitelmat olivat kuitenkin epäkypsiä sellaisenaan toteutettaviksi. Porvari- tai reaalikoulun nimellä tunnetut koulupyrykmykset ovat selvänä osoituksena porvarissäädyn kasvaneesta merkityksestä. Ne olivat tavallaan mallina talonpoikaissäädyn sivistyspyrykmyksille, jotka etsivät purkautumistietä kansakoulujen muodossa muutama vuosikymmen myöhemmin. Kumpikaan niistä ei tähännytt suoranaiseen ammattikasvatukseen, vaan tietoihin ja taitoihin, joiden pohjalla todellinen ammattiopetus vasta olisi tullut mahdolliseksi.⁸⁵

5. *Johan Gadolinin ammattikoulusuunnitelma*

Käytäntöön tähtäävistä koulusuunnitelmista ansaitsee meillä erityistä huomiota professori Johan Gadolinin ehdotus koko maan käsittävän ammattikouluverkoston luomiseksi. Tätä suunnitelmaa ovat tosin *Danielson-Kalmari* ja äskettäin *Wuolle* selostaneet, mutta asia on heillä jäänyt melko irralliseksi ilmiöksi. Ehdotuksen liittäminen ammattikasvatukselliseen toimintaan ja ajatteluun on näin ollen paikallaan.

Aivan talousseuran toiminnan alkuvaiheessa v.1798 julistettiin teollisuuteen ja käsityöhön liittyvä kilpakirjoitus, mihin laadittu vastaus toi esille meillä ainoalaatuisen ammattikoulusuunnitelman. Kilpakirjoituksen sanamuoto kuului: »Mitkä käsityöt ja teollisuudenhaarat soveltuvat parhaiten Suomen kaupunkeihin? Mitkä syyt ovat tähän asti estäneet näiden elinkeinojen kehittymistä maassamme, ja mihin toimenpiteisiin olisi niiden suotuisammaksi menestymiseksi ryhdyttävä?» Talousseura palkitsi yliopiston kemian professorin Johan Gadolinin vastauksen v.1802 ja julkaisi sen painettuna viisi vuotta myöhemmin.⁸⁶

Gadolinin vastaus ensimmäiseen kysymykseen voidaan tiivistää yhteen lauseeseen: »Ne käsityöt ja teollisuudenlajit ovat edullisimmat, jotka jalostavat maan tuotteita asukasten tarpeiksi.» Tämän tutkimuksen kannalta on verrattomasti tärkeämpää syventyä toisessa kysymyksessä olevaan ongelmaan. Jotta elinkeinot kukoistaisivat, tulisi niitä saada harjoittaa mahdollisimman vapaasti. Gadolin tuomitsee ammattikuntajärjestelmän elinkeinonharjoittajien suljettuna korporaationa. Mutta jos organisaatiossa vallitsevat epäkohdat poistetaan, saman elinkeinon harjoittajien järjestö on hänen mielestään paikallaan. Gadolin korostaa erityisesti ammattikunta-

laitoksen tehtäviä kasvatustaloudena. Oppilaskasvatuksessa on paljon moitittavaa, mikä on vieroittanut säätyläiset käsityöammateista, mutta se on periaatteessa asiallinen. Hän tahoo kuitenkin poistaa mestarinäytteet, sillä ne juuri pyrkivät tekemään korporaatiosta suljetun.⁸⁷

Gadolin kohdistaa päähuomion kirjoituksissaan ammattitaidon kehittämiseen. Perusajatuksena hänellä on teoreettisen tiedon ja käytännöllisen taidon yhdistäminen. Gadolin näkee teknillisen tasomme heikkouden johtuvan siitä, että tieteen saavutukset ja käytännöllinen taito kulkevat toisistaan erotettuina. Hän mainitsee asian olevan samoin useimmissa maissa. Epäkohdan korjaamiseksi tulisi maahamme perustaa ammattioppilaitoksia, joissa sekä jaettaisiin tarpeellinen teoreettinen tieto että työskenneltäisiin käytännöllisesti. Hän hahmotteli kokonaan käsittävästä kouluverkostosta, jossa olisi ollut edustettuina 15 ammattiryhmää. Seuraava ammattialojen luettelo osoittaa, miten Gadolin tarkasteli teollisuutta voimakkaasti kemistin näkökulmasta.

1. pellavan- ja hampunviljely sekä kehruu ja kutominen, 2. värjäys,
3. värinvalmistus, 4. paperinvalmistus, 5. puuteollisuus, 6. kemiallinen teollisuus (öljy, suopa, tärpähti jne.), 7. leipomoteollisuus, 8. panimoteollisuus, 9. lääketeollisuus, 10. villateollisuus, 11. nahkateollisuus, 12. rakennusteollisuus, 13. savi- ja posliiniteollisuus, 14. valimoteollisuus, 15. koneteollisuus.

Gadolin sisällytti jokaiseen ammattialaan niin paljon toimintoja, että yksisanainen nimeäminen ei pysty sitä täsmällisesti kuvaamaan. Niinpä rakennusalan oppilaan tuli perehtyä kivenhakkaukseen ja -hiontaan, tiilen ja sementin valmistukseen, kalkinpolttoon, itse rakennustyöhön piirustuksineen, vieläpä lasinhiontaakin. Puuteollisuuden kouluun taas liittyivät varsinaisen puusepän, sorvaajan, pyöräntekijän, vauusepän, myllyntekijän, laivanveistäjän, köydenpunojan ja korintekijän työt, vieläpä oppilaiden oli oltava perillä metsänhoidostakin. Tyypillisenä piirteenä Gadolinilla on, että jokaisessa alassa pitäisi tuntea alkutuotantoon asti, lisäksi oppia ko. raaka-ainetta jalostava käsityö ja kolmanneksi vielä pyrkiä entistä tehokkaampiin menettelytapoihin. Niinpä leipurin tuli täydellisesti perehtyä myös viljanviljelyksen ja myllytyksen salaisuuksiin. Systematisointi ja teollisen puolen korostaminen ovat johtaneet Gadolinin tekemään jokaisesta ammattilaisesta monitaiturin tai sitten pintapuolisen harrastelijan. Esitys tämän valtavan järjestelmän taloudellisista perusteista on myös hyvin

epävarmalla pohjalla. Useimmat koulut piti sijoittaa maalle niiden vaatimien viljelmien vuoksi. Gadolin uskoi suurten uudisviljelijäin ottavan verovapautta yms. vastaan koulun huolekseen. Hän näet lähti siitä, että koulujen tuli olla yksityisiä yrityksiä, joita valtio tukisi ei niinkään rahoilla kuin muilla eduilla. Gadolin oli varmaan tutustunut talouselämän liberaalisiin virtauksiin.⁸⁸

Ajalle tyypillisena ilmiönä mainittakoon vielä, että Gadolinin käsitteen mukaan kaupunkien työlaitokset voitaisiin erinäisin ehdoin muuttaa ko. ammattikouluiksi. Filantrooppisen ajatuksensa valtaamana Gadolin ilmoitti, että suoritettaisiin sekä valtiolle että noille kansalaisille erinomainen työ, jos heidät ojennuslaitoksen paheiden sijaan johdatettaisiin ammattien taitamiseen. Aatteen totetuttaminen ei olisi tullut ko. rangaistuslaitosten tavallisia ylläpitokustannuksia kalliimmaksi.⁸⁹

Gadolinin suunnitelmassa on paljon epäkypsää, mutta toisaalta ammattikasvatuksen kannalta arvokasta. Ammattikuntalaitoksen ulkopuolella olevan laajan koulutusjärjestelmän hahmotteleminen osoittaa jo sinänsä avaraa katsetta. *Danielson—Kalmari* arvelee, että Gadolin olisi saanut huomattavia vaikutteita Saksasta, jossa hän oli ollut kymmenisen vuotta aikaisemmin pitkällä opintomatalla.⁹⁰ Filantrooppiset aatteet elivät Saksassa tuolloin vielä voimakkaina, samoin industriaalipedagogiikkaan pohjautuvat työkoulut, jollainen toimi mm. Göttingenissä, missä Gadolin jonkin aikaa oleskeli. *Resewitzin* kirjoitukset tuskin ovat jääneet hänelle oudoiksi.⁹¹ Gadolinin selvä kanta opettajain koulutuksessa osoittaa ehkä parhaiten saksalaista vaikutusta, sillä opettajien valmistaminen oli siellä jo vanha asia. Gadolin mainitsee itse, että ulkomailla luennoidaan erässä yliopistoissa teknologiaa.⁹²

Niinpä Gadolin päätyikin siihen toteamukseen, että hänen koulutussuunnitelmansa edellytti ehdottomasti opettajain valmistuksen järjestämistä. Ei näet voinut odottaa, että uudisviljelijä pystyisi maaseudulla hankkimaan pystyvän miehen opettajaksi. Siksi olisi Turun yliopiston yhteyteen pitänyt perustaa instituutti, missä opettajat saisivat valmistuksensa. Tässä laitoksessa annettaisiin opetusta kaikilla ammattialoilla ja opiskelijoina olisivat akatemian oppilaat. Gadolin ehdotti siis jo puolitoista vuosisataa sitten ammattikoulunopettajien täysin akateemista valmistusta. Opettajakunnan muodostaisivat professori ja hänen kaksi apulaistaan. Varttuneempia opiskelijoita käytettäisiin lisäksi vasta-alkajien ohjaajina. Vaikka tämä laitos olisi valtion ja

toimisi akatemian konsistorin alaisena, niin sen taloudellinen pohja perustuisi yksityisyritteliäisyyteen. Instituutin johtaja näet saisi valmistetut tuotteet, joista saaduilla tuloilla hän palkkaisi itselleen mainitut apulaiset. Näemme, että Gadolin olettaa ao. professorilta ja hänen apulaisiltaan tuhattaituruutta. Tekniikka tosin oli silloin vasta noususuuntansa alussa, mutta käytäntöön sovitettuna yritys olisi varmaan vaatinut tältäkin osalta tarkistusta. Instituutin suorittaneet oppilaat, joiden opiskeluaika olisi 3—4 vuotta, saisivat teknologian maisterin tai dosentin arvon ja olisivat oikeutettuja toimimaan opettajina ammattikouluissa. Tähän he eivät kuitenkaan olisi velvollisia, vaan heidän sallittaisiin vapaasti antautua elinkeinoelämän palvelukseen ja he saisivat mm. oikeuden perustaa teollisuusyrityksiä. Laitos olisi siis ollut myös eräänlainen teknillinen korkeakoulu. Tästä johtuen *Wuolle* esittää Gadolinin suunnitelman teknillisen korkeakouluopetuksen ennakointsijana.⁹³

Vaikka monet kohdat Gadolinin suunnitelmassa osoittavat ulkomaista vaikutusta, niin kokonaisuuden hän on suunnitellut kotoiselta pohjalta. Gadolinin esittämää koko maata käsittävää kouluverkostoa ei tuolloin ollut vielä missään maassa, puhumattakaan hänen mainitsemastaan keskuskoulusta. Aatteelliset juuret työntyvät hyödyn aikakauden taloudelliseen ajatteluun, minkä yksipuolisuutta kuitenkin fysiokratismi ja liberalismi ovat lieventäneet.⁹⁴ Aikana, jolloin maataloudessa nähtiin maan hyvinvoinnin perusta, Gadolin painokkaasti huomautti teollisuuden kasvavasta merkityksestä. Teollisuuden taas oli etsittävä tukea tieteestä, muuten sillä ei ollut kehittymisen mahdollisuuksia. Pelkästään empirian pohjalla tapahtuva ammattikoulutus ei voinut nojautua tieteeseen ja siksi oli ammattikasvatuksessa siirryttävä ainakin osaksi koulumaisen opinsaannin linjalle. Tämä taas vaati opettajain koulutuksen järjestämistä, mihin piti kytkeä myös käytäntöä varten tarvittava teknillinen koulutus.

Gadolinin »ammattikoulu» ankkuroitui monessa suhteessa tavanomaiseen oppilaskasvatukseen. Hän mainitsee eräässä kohtaa, että koulua pitävä uudisviljelijä voisi ottaa ainakin neljä oppipoikaa. Teiminta olisi siis ulkonaisissa suhteissa muistuttanut käsityöläismestarin luona tapahtuvaa opinkäyntiä. Mutta opettaja olisi todella opetustyötä varten, jolloin ammattikuntajärjestelmän oppilaskasvatuksen haittoja ei pääsisi esiintymään. Työskentely olisi ollut mahdollisuuksien mukaan produktiivista, sillä taloudelliset laskelmat pohjautuvat tähän. Oppilaat tulisivat kouluun suhteellisen nuorina, 12-vuotiaina, mutta heidän oppiaikansa määräytyisi menestymisen mukaan. Opin täydellisesti

suoritettuaan nuoret ammattimiehet saisivat vapaasti ryhtyä harjoittamaan elinkeinoaan. Gadolinin ammattikoulu ei siis ole nykyaikaisessa mielessä koulu, vaan se on eräänlaista tehostettua oppilaskasvatusta. Sen toteuttamisenkin hän esitti asteittain tapahtuvaksi, sillä nimenomaan perustamisvaihe tuottaisi valtiolle kustannuksia. Suunnitelman toisena olennaisena osana oli opettajien ja samalla teknillisen johtoportaan koulutus. Ammattikasvatuksen kehityksessä voidaankin näistä ajoista lähtien havaita kaksi linjaa: toisaalta käsityöläisten tason kohottaminen, toisaalta sijan varaaminen tekniikalle tieteelliseen opetukseen. Tekniikan vaatimat väliportaat syntyivät kehityksen myöhemmässä vaiheessa.

Johan Gadolinin ammattikoulusuunnitelma herätti ansaittua huomiota seuran jäsenten keskuudessa. Painettuna se levisi laajojen piirien luettavaksi. Mitään yritystä sen toteuttamiseksi ei kuitenkaan tehty, Eräs toinen Gadolinin koulusuunnitelma johti hallitsijalle tehtyyn esitykseen, mutta valitettavasti juuri hieman ennen Suomen sodan puhkeamista. Kuningas oli kehottanut talousseuraa laatimaan ehdotuksen Suomen lasiteollisuuden edistämiseksi. Seura pyysi puolestaan lasitehtailta lausuntoja vallitsevan tilanteen syistä. Näistä ilmeni, että eräänä pahimpana esteenä oli kotimaisten ammattimiesten puute. Ulkomaiset mestarit olivat näet perin vastahakoisia opettamaan taitojaan, jotka eivät aina olleet kovin korkeata tasoakaan.

Kuninkaalle 7. 12. 1807 lähettämässään vastauksessa seura esittikin, että ammattitaitoa koskevaan kysymykseen olisi kiinnitettävä päähuomio.⁹⁵ Käytännöllinen puoli opittiin kyllä tehtaissa, mutta tiedollista osaa varten olisi perustettava erityinen oppilaitos. Kun tämä kuitenkin tulisi perin kalliiksi yksin lasiteollisuutta varten, oppilaitoksen ohjelma olisi laadittava pitäen silmällä kaikkia kemiaan liittyviä elinkeinonaloja. Monien teollisuushaarojen lisäksi maatalous hyötyisi suuresti tällaisesta oppilaitoksesta, jota nimitettiin käytännöllis-teknologiseksi instituutiksi (Praktisk-technologiskt Institut). Laitos pitäisi perustaa valtion tuen avulla Turkuun ja oppilaat työskentelisivät siellä käytännöllisesti. Koulu toimisi tuotannollisesti ja opettaja saisi valmistaiden myynnistä palkkansa. Lisäksi hänelle tulisi varata asunto sekä vero- ja tullivapaus, koska opin vuoksi olisi tehtävä paljon kannattamatonta työtä. Gadolin korostaa, että vain todellista yritystä johtava henkilö voi antaa reaali pohjaista opetusta. Laitoksen oppilailla olisi myös mahdollisuus saada alansa tieteellistä opetusta Turun yliopistossa. Yliopiston kemian ja taloustieteen professorin

tulisikin mahdollisimman usein suorittaa laitoksessa tarkastuksia ja kuulusteluja. Kun koulussa pidettäisiin päiväkirjaa oppilaiden töistä, niin tarkastaja voisi helposti todeta, ettei mitään ammatille tärkeitä seikkoja sivuutettaisi.

Gadolinin uusi ehdotus on taas painava todiste hänen vakaumuksesta, että tiedollinen opetus on välttämätön teollisuudelle. Koko maata käsittävän ammattikouluverkoston sijaan hän pyrki nyt saamaan yhden omaan tieteesensä, kemiaan, pohjautuvan *a m m a t t i o p p i l a i t o k s e n T u r k u u n*.⁹⁶ Suunnitelmassa nähdään jälleen käytännöllisen kokemuksen korostamista — laitos olisi eräänlainen manufaktuuri — mutta toisaalta oppilaat saisivat nauttia parasta mahdollista teoreettista opetusta. Yliopistojen edustama teknillinen oppi ei tuolloin vielä edellyttänyt pitkää tiedollista koulutusta. Se saattoi hyödyttää työntekijäasteen opinkäyntiä ja tarjota pystyville teknillisen nousun mahdollisuuksia. Gadolinin asenne ei valitettavasti pystynyt estämään sitä voimakasta humanistista virtausta, mikä pitkäksi aikaa vieroitti yliopiston kaikista teknillis-käytännöllisistä pyrkimyksistä.⁹⁷

6. Suomen talousseuran koulutoimintaa

Yliopiston perinteitä käytännöllisten harrastusten viljelyssä jatkoi Suomen talousseura, joka monitahoisella taloudellisella toiminnallaan ja työkasvatuksen aatteen ajajana edusti puolen vuosisadan ajan keskeistä järjestöä maassamme. Siitä muodostui vähitellen auktoriteetti, jonka puoleen hallituskin kääntyi taloudellisuutta ja kansansivistystä koskevissa asioissa. Talousseura toimi pitkän aikaa näissä kysymyksissä jonkinlaisena yhdyssiteenä koko maan sivistyneistön kesken. Erityisesti Ruotsin vallan, mutta myös autonomian alkuaikoina seuran merkitys oli valtakunnallisestikin huomattava.⁹⁸ Ei näin ollen ole ihmeteltävää, että myös nuorison valmistamista ammattiin pohdittiin sen piirissä. Suomen talousseuran useat kilpakiljoitukset antoivat virikkeitä kysymysten perinpohjaiseen käsittelyyn. Toisaalta se raha-avustuksia ja neuvoja antamalla suoranaisesti vaikutti hyödyllisten toimenpiteiden edistämiseen. Seuran pääharrastus kohdistui maatalouteen. Tosin sen tarkoitusta määriteltäessä puhutaan myös kaupan ja käsityön edistämisestä, mutta teollisuuden harrastus ei tullut sen piirissä koskaan keskeiseksi. Yleinen innostus teollisuuteen oli seuran perustamisen aikoihin v. 1797 jo kadonnut ja maanviljelyksen kohottamisessa nähtiin Suomen tulevaisuus ja turva. Maataloutta pidettiin keskuksena ja sen kehittämisen näkökulmasta tuli muitakin

elinkeinoja tarkastella.⁹⁹ Useimmat virkamiehet ja muut säätyläiset olivat tavallisesti maatalojen omistajia, joten maatalous oli kaikille yhteinen asia. Kun talousseuran piirissä ajateltiin käsityön kehittämistä, tämä tapahtui enimmäkseen kotiteollisuuden linjalla, jolloin tarkoituksena oli maaseutuväestön elinehtojen parantaminen. Tällöin maataloutta ja teollisuutta ei ajateltu toisilleen vastakkaisina elinkeinoina.¹⁰⁰ Jotkut seuran kilpikirjoituksista kohdistuivat nimenomaan teollisuudenkin alaan.

Suomen talousseuran kilpakyselyjen herättämistä kirjoituksista on *Gadolinin* ehdotuksen lisäksi syytä mainita vielä eräs toinen vastaus. Tällöin oli (v. 1802) esitetty kysymysryhmä, mikä koski uutteruuden ja työllisyyden kehittämistä. Ajatusta voidaan melkoisella varmuudella pitää industriaalipedagogisena heijastumana maassamme.¹⁰¹ Vastaja, kruununvouti R. Holmberg näki käytännöllisyyteen tähtäävissä kouluissa parhaan pelastuksen.¹⁰² Hän ehdotti joka pitäjään perustettavaksi eräänlaisen elinkeino- eli teollisuuskoulun (*Oeconomie- eller Industrie-skola*). Tähän kouluun tulisivat oppilaat 12—15-vuoden ikäisinä ja perehtyisivät siellä maanviljelykseen, käsitöihin ja rakennustehtäviin sekä käytännössä että teoriassa. Opettajalle saataisiin palkka lakkauttamalla kirkonvartijain toimet ja varaamalla hänelle asuinpaikaksi jokin kruunun talojen ulkopalsta. Koulujen arvon kohottamiseksi pitäisi määrätä, ettei talonpoika pääse valtiopäivämieheksi, lautamieheksi, kirkonisännäksi jne. suorittamatta tämän laitoksen oppimäärää. Tekijä mainitsee, että maan tärkeimmän elinkeinon, maatalouden, edistämiseksi eivät mitkään oppilaitokset työskentele, joten olisi tähdellistä saada muutos aikaan.¹⁰³ Holmbergin kirjoitus on osoituksena siitä, että koulujen avulla tapahtuva ammattikasvatuksen tehostaminen purkautui vähitellen esille. Ymmärrettävistä syistä keskustelu tapahtui vain sivistyneistön piirissä. Kädenvaraisten ammattien työntekijät eivät vielä osallistuneet asiaan.

Kruununvouti Holmbergin suunnitelma pyrki eräänlaisten isäntäkoulujen perustamiseen. Filantrooppisen hengen mukaan hän tahtoi myös lastenkodit muutettavaksi käytännöllisiin toimiin, ensi sijassa maatalouteen tähtääviksi. Holmberg mainitsee vakuuttuneensa ratkaisun kelpaavuudesta saatuaan tietää ulkomailla jo perustetun mainintunlaisia kouluja. Hän viittaa sanomalehdissä olleeseen kirjoitukseen, jossa kerrotaan unkarilaisen kreivi *Festetizin* maatilalleen järjestämästä maatalous-teollisuuskoulusta.¹⁰⁴ *Fellenbergin* laitos oli samoihin aikoihin Sveitsissä hahmottumassa. Kruununvouti *Ahlman* oli testamentillaan luovuttanut Suomen talousseuran käytettäväksi melkoisen omai-

suuden Tampereen seudun rahvaan sivistys- ja ammattitason kohottamiseksi.¹⁰⁵ Talousseuran piirissä pohdittiin vilkkaasti sitä, millaisia noiden koulujen oikein pitäisi olla. Piispa *Gadolin* mm. esitti, että kouluissa tulisi opettaa alkeistietojen ohella myös mekaniikkaa. Kapteeni *A. M. Gripenberg* taas ehdotti varoilla perustettavaksi todellisen maanviljelyskoulun, mikä kanta seuran keskuudessa myöhemminkin tuli esille. Suomen talousseuran aloitteesta maanviljelyskoulu sitten aikanaan saatiinkin, mutta lähes 40 vuotta ehti kulua ensimmäisestä ehdotuksesta.¹⁰⁶ Tällöin oli jo siirrytty aikaan, jolloin koulumuotoisen ammattiopetuksen tarve elinkeinoelämän eri aloilla ymmärrettiin entistä paremmin. Ahlmanin lahjoitusta saattaa monessa suhteessa verrata ruotsalaisen kanslianeuvoksen *Wilhelm Chalmersin* v. 1811 tekemään testamenttiin, joka antoi alun teknilliseksi korkeakouluksi kehittyneelle *Chalmerska slöjdskolalle*.¹⁰⁷ Valitettavasti Ahlmanin testamentin sanamuoto talousseuran useimpien jäsenten mielestä esti selvän suuntauksen ammatilliselle linjalle, vaikka myönteiseen tulkintaan tähtääviä lausuntoja esitettiin. Tätä lienee pidettävä perussyynä siihen, etteivät teknilliseen suuntaan pyrkivät esitykset saaneet riittävää kannatusta, eihän näet maataloudellistakaan ammattioppilaitosehdotusta hyväksytty. Ilmapiiri oli meillä tässä vaiheessa toistaiseksi epäsuotuisampi kuin Ruotsissa.

Suomen talousseuran suunnitelmat ammatillisen tason kohottamiseksi kohdistuivat varsinaisen maatalouden ohella voimakkaasti kotiteollisuuden linjalle. Seura oli jo v. 1804 saanut kuninkaalta kehotuksen, että se laatisi esityksen kotiteollisuutta (hemslöjd) kohottavista toimenpiteistä Suomessa. Kuitenkin vasta v. 1807 talousseura saattoi lähettää hallitsijalle pyydetyn ehdotuksen. Kertoen jo suorittamistaan toimenpiteistä seura päätyi esitykseen, että pellavan viljelyä ja kehuuta olisi pidettävä kaikkein suotavimpana kotiteollisuuden lajina sisä-Suomessa. Samassa kirjelmässä mainitaan niistä ponnisteluista, joita majuri *Boije* puoli vuosisataa aikaisemmin oli tehnyt asian hyväksi. Hyödyn aikakauden kehuukoulutoiminta ei siis ollut mennyt jälkiä jättämättä.¹⁰⁸ Esityksessään seura kuitenkin päättävästi torjui kustantajien ja manufaktuuriin tukemisen. Teollinen linja katsottiin sopimattomaksi viittaamalla mm. siihen, että tällöin sadat henkilöt joutuisivat riippuvuuteen epävarmoista suhdannevaihteluista. Päämääränä pidettiin selvästi kotiteollisuuden vähittäistä nostamista. Hankkimalla hyvää siementä ja kunnollisia välineitä, jakamalla pieniä palkintoja ja mitaleja sekä valistavan kirjallisuuden avulla ja neuvoja antamalla toivottiin päästävän asiassa eteenpäin.¹⁰⁹

Uutta vauhtia tämä asia sai, kun keisari *Aleksanteri I* lähinnä *K. M. Armfeltin* vaikutuksesta myönsi v:sta 1813 pellavan ja hampun viljelyä ja käsittelyä varten 10.000 pankkoruplaa vuosittain. Talousseuran tuli laatia esitys määrärahan käyttötavoista. Sen suunnitelmat kulivat samalla linjalla kuin kuusi vuotta aikaisemmin. Esityksessä otetaan harkittavaksi myös kehuukoulujen perustaminen, mutta nimenomaan Otavalan tapaukseen vedoten tullaan kielteiseen tulokseen. Todetaan kyllä kehuukoulun tuottama hyöty, mutta katsotaan kustannukset liian suuriksi.¹¹⁰ Seuran aloitteesta myönnettiin (v. 1817) sorvaajille ja köydenpunojille ammatin harjoittamisen oikeus maalla nimenomaan siinä tarkoituksessa, että pellavan ja hampun käsittelyä kehitettäisiin. Näihin aikoihin alkoi ajatus tehostetun opetuksen jakamisesta jälleen voittaa alaa.¹¹¹ Se johti v. 1818 pellavan viljelyä ja käsittelyä opettavan laitoksen perustamiseen kauppias *J. B. Bladh*'in maatilalle Benvikiin Kaskisten lähelle.¹¹² Tämä oli alkuna seuran voimakkaasti tukemalle ja noin 40 vuoden ajan jatkuneelle kehuu- ja kutomakoulutoiminnalle. Näitä kouluja perustettiin seuraaville paikkakunnille: Närpiö (Benvik v. 1818), 1820-luvulla Turku, Jurva, Tenhola, Pornainen, Kangasala, Keuruu, Köyliö, Sauvo, Kuopio ja Kangasniemi, 1830-luvulla Hiitola, Hämeenlinna ja Pernaja, 1840-luvulla Pälkäne, Rauma, Jaakkima (muutett. Parikkalaan) ja Padasjoki, 1850-luvulla Vaasa, Oulu, Finström, Paimio, Halikko, Kesälahti ja Kitee. — Katri Laineen tietojen mukaan kaikkiaan 32. Parhaimmillaan (1853) toimi yhteensä 13 koulua¹¹³ Turun (aluksi Benvikin) koulu oli eräänlainen normaalioppilaitos, joka valmisti opettajia. On kuitenkin syytä huomauttaa, että opettajain valmistuksella ymmärrettiin tällöin ensi sijassa vain kutomisen ja kehuutöiden opettamista ko. henkilöille, jotka puolestaan opettaisivat taidon toisille saamatta opetustaidon suhteen koulutusta.¹¹⁴

Näiden koulujen tarkoituksena oli levittää pellavan käsittelyn taitoa kansan keskuuteen, jotta kotiteollisuuden harrastus maassa kasvaisi. Tavanomainen maanviljelys tarjosi harjoittajilleen tuolloin tehokasta työtä korkeintaan puolen vuoden ajaksi.¹¹⁵ Varsinkin tilattoman väestön toimeentulo jäi täten alhaiseksi, joten sille tuli varata muita ansiomahdollisuuksia. Jollei niin tehtäisi, kansa vajoaisi laiskuuteen ja kurjuuteen. Tällainen ajattelu, ns. pauperismin ongelma, oli vielä viime vuosisadan puolivälissä perin yleistä.¹¹⁶ Kotiteolliseen tendensiin on saattanut samalla liittyä halu tässä muodossa edistää tyttöjen opinsaantia yleensäkin.¹¹⁷ Kehuukoulujen renessanssi 1800-luvulla tapahtui siis toisissa merkeissä kuin hyödyn aikakauden vastaava

koulutoiminta. Aikaisempaa kautena pidettiin silmällä teollisuuden raaka-aineen saannin turvaamista, myöhemmänä kotiteollisuuden ja utteruuden edistämistä.¹¹⁸ Kotiteollisuudella ymmärretään tällöin sekä omaa tarvetta että myyntiä varten tapahtuvaa käsityön harjoitusta kotona. Kotiteollisen tendenssin voimakkuutta todistaa myös se, että pääpaino siirtyi kehruun sijasta yhä enemmän kutomisen linjalle. Suurin osa palkkioista maksettiin kudotuista kankaista, jolloin laadun huomioon ottaminen vaikutti ammattitaitoa kohottavasti. Niinpä voidaan todeta seuran palkinnee vuosina 1832—54 yhteismäärältään 256.318 kyynärää kudonnaisia ja käyttäneen tähän tarkoitukseen 17.166 hopearuplaa.¹¹⁹ Valmistuspalkkiot käsittivät lähes neljännen osan seuran valtiolta saamasta avustuksesta, jonka tarkoituksena oli nimenomaan pellavan ja hampun viljelyn sekä jalostamisen edistäminen. Talousseuran monipuoliset yritykset lampaanhoidon ja pellavankäsittelyn kehittämiseksi johtivat myös siihen, että eräs sen esityksistä muodostui välittömäksi lähtökohdaksi maataloudellisen ammattiopetuksen aloittamiselle Mustialassa v. 1840.¹²⁰

Suomen talousseuran johtamalla ja avustamalla kehruu- ja kutomakoulutoiminnalla oli selvästi kotiteollisuuteen tähtäävä pyrkimys. Sen ylläpitämät koulut eivät nekään tosin olleet ammattikouluja nykyaikaisessa merkityksessä, mutta edistymistä hyödyn aikakauden kehruukouluista oli kuitenkin tapahtunut. Opetus oli uusissa kouluissa selvästi päätarkoituksena, ei raaka-aineen hankinta tuotantolaitoksille. Luonteeltaan koulut olivat ns. työkouluja, ja opinsaanti perustui käsityönharjoituksessa vallitsevaan tapaan. Opettajaa kohden tuli tietysti useampia oppilaita kuin mestarilla oli oppipoikia, mutta koulumaisen työnopetuksen menetelmää ei vielä ollut kehitetty. Opitun taidon tarkoituksena oli tarjota maaseudun ja osittain myös kaupungin väestölle mahdollisuuksia lisäansion hankintaan. Toisaalta perusteellisen taidon omaavat saattoivat ryhtyä harjoittamaan kutomista myös pääammattinaan. Koulun käyneet olivat näet oikeutettuja vapaasti valitsemaan asuinpaikkansa ja ammattikuntasäädöksistä riippumatta tekemään sekä tilaus- että myyntityötä.¹²¹ Täten koulut toimivat myös varsinaiseen ammattikäsityöhön tähtäävinä opetuslaitoksina. Kotiteollisuuden edistämistä varten asetettu komitea totesikin v. 1873 koulujen tuotantoon vaikuttaneen merkityksen seuraavasti: »Näiden toimenpiteiden hedelmät nähtiin varsinkin siinä vuosikymmenillä 1830 ja 1840 tavattomasti lisääntyneestä liinakankaiden valmistuksesta, joka valmistus myöskin, niinkuin sen aikuisista tullii-

laskuista nähdään, antoi ei niinkään vähän maasta liikenevää, Pietaariin, Fiikaan ja Rääveliin vietävää tavaraa.»¹²²

Valtioavun perusteiden muuttaminen v. 1861, mikä tapahtui seuran omasta esityksestä, lopetti talousseuran kehruu- ja koulutoiminnan. V. 1859 aloitti näet Tampereen pellavatehdas toimintansa ja seura katsoi, että pellavan kehruulla ja kutomisella ei enää olisi käsityönä mitään mahdollisuuksia. Toisaalta puuvillan käytön yleistymisen vähensi pellavan menekkiä. Talousseuran esitys pellavanjalostuksen apurahan muuttamisesta maanviljelyksen ja sen sivuelinkeinojen hyväksi johtui siis mainitun teollisuustoiminnan alkamisesta.¹²³ Näin päättyi työ-koulujen kehityskulun toinen jakso.

Hyödyn aikakauden toiminta oli ollut tälle jaksolle jonkinlaisena muistikuvana, minkä teollisuudelle alistettua suhdetta tietoisesti karrettiin. Painopiste oli silloin kehruussa, ts. teollisuuden raaka-aineen tuotannossa. Se oli vain osaprosessi eikä voinut muodostua täydelliseksi ammattikasvatukseksi. Toinen jakso nosti esille kudonnan myös todellisena ammattityönä, jollainen se oli ollut ammattikunnissakin. Kutomakoulut ovat osaltaan — tehdasteollisuuden ohella — aiheuttaneet sen, että erityisesti käsinkudonta lopullisesti muuttui naisten ammatiksi. Talousseuran ennustamaa käsityön loppumista ei tapahtunut, sillä koulutustyö kudonnan alalla alkoi melko pian uudelleen. Muuttuneiden olosuhteiden vuoksi koulutus uuden jakson aikana sai entisestään poikkeavia muotoja. *Katri Laine* toteaa kehruu- ja kutomakoulujen toisen jakson merkityksen seuraavasti: »Vaikka siis 1800-luvun ensi puoliskolla eläneet kehruu- ja kutomakoulut ovat lyhytaikainen ja ohimenevä ilmiö, niin kiinnittivät ne kuitenkin huomion kansannaisten käsitöihin yleensä ja loivat sen pohjan, jolta sitten on nousut meidän myöhempi kotiteollisuusopetuksemme 1800-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä».¹²⁴

* * *

Ammattikasvatuksen esivaiheeksi nimitettynä aikana tehtiin maasamme kieltämättä jo useita asiallisia suunnitelmia ja yrityksiä koulumaisen ammattiopetuksen järjestämiseksi. Mutta akateemisen ammattikasvatuksen lisäksi koulumaista ammattiopetusta annettiin vain upseeristolle ja laivanpäälystölle.¹²⁵ Muiden suhteen yritykset olivat jääneet hetkellisiksi ilmauksiksi.¹²⁶ Kestävää toimintaa, mistä ammattiopetuksemme jatkuva kasvu nousisi, ei päässyt vielä muodostumaan käsityön tai teollisuuden oloja varten. Emme voi teollistumisessa-

kaan puhua jaksottelusta, niin kauan kuin ilmiöt ovat vain sporadisia, jotka syntyvät keinotekoisesti vain sammuakseen tai esiintyvät perin rajoitetulla alueella.¹²⁷ Ammattikasvatuksessa oli kontinuiteettia toistaiseksi ainoastaan perinteellisessä oppilaskasvatuksessa. Koulumainen opetus nousee verevänä taimena sen rinnalle vasta sitten, kun teknillinen kehitys ja teollistuminen luovat sille tarvittavan reaali-pohjan.

Kuitenkaan ei ole syytä pitää ammatillisia oppilaitoksia aivan uusimman ajan työn tuloksina, kuten yleisesti tehdään. Tämä tutkimus vähäiseltä osaltaan osoittaa, että asia ei todellisuudessa ole niin. Koulu-muodot vaihtelevat, mutta itse aate on jo vanha. Lisäksi ammattikasvatuksen perusajatukset ankkuroituvat monin tavoin siihen kasvatustoimintaan, mitä länsimaiselle kulttuurille tyypillisessä ammattikunnan organisaatiossa on harjoitettu katkeamattomasti aina keskiajan hämäryydestä asti.¹²⁸ Teorian tunkeutuminen ammattikoulutukseen tapahtui tosin hitaasti, mutta vastustamattomalla voimalla. Työntekijäasteen ammattikasvatusta ajatellen ns. sunnuntaikoulut edustivat meillä sopivan muodon etsinnässä tärkeää vaihetta.

KÄSITYÖLÄISTEN SUNNUNTAIKOULU- AATTEEN LEVIÄMINEN SUOMEEN

1. *Sunnuntaiopetuksesta yleensä*

Sunnuntaikooulujen hahmoutumisessa lienee mahdollista löytää meilläkin useita alkujuuria, kuten *Thyssen* tekee Saksan osalta.¹ Sunnuntaisin jaettu opetus on myös täällä saanut vaihtelevia muotoja ja palvelleet toisistaan poikkeavia tarkoituksia. Perustana sunnuntai- ja pyhäpäivien aikana. Kun varsinainen kansa käytti arkipäivät työntekoon, niin vähäisen opetuksen järjestäminen juuri lepopäiviksi on hyvin ymmärrettävää. Lukeminen ja uskonto kuuluivat rahvasta ajatellen tuolloin vielä yhteen, joten lukutaidon hankintaa sunnuntaisin on pidettävä tältäkin kannalta luonnollisena. Sunnuntaisin tapahtuneita kuulusteluja, joissa papit katekismuksen ja uskonnon perusteiden lisäksi ovat tarkistaneet ja opettaneetkin lukutaitoa, on varhain esiintynyt.² Niistä mainitsi jo vuoden 1686 kirkkolakikin. Vanhemmille, lukkarille tai koulumestarille kuninkaallisen päätöksen (1723) mukaan kuuluvaa opetusvelvollisuutta lienee käytännössä usein toteutettu juuri sunnuntaisin, joskin koulumestarit tietysti opettivat pääasiassa arkisin. Mutta kun huono sää esti koulumestaria saapumasta kirkkoon, hänen velvollisuutensa oli erällä seuduilla koota kylän lapset jumalanpalveluksen ajaksi yhteiseen hartaus- ja opetustilaisuuteen.³ Näin meilläkin tavataan siis sunnuntaiopetusta jonkinlaisena kirkkossakäynnin korvikkeena.

Edellä esitetty opetustoiminta on tapahtunut miltei poikkeuksetta kirkon toimintapiirissä ja se tähtäsi lukemisen opetuksessa ensi sijassa uskonnon perustotuuksien juurruttamiseen, mihin joskus liitettiin myös kirjoitustaidon alkeet. Sunnuntaikooulun nimeä siitä tuskin on

meillä käytetty, kuten Saksassa jo varhain oli laita. Mutta periaattessa se on edustanut Thyssenin luonnehtimaa sunnuntaikatekisaatiota sekä kansanopetuksen (arkikoulun) korviketta.

1800-luvun puolella kirkollinen sunnuntaiopeutus vasta sai meillä selvempiä muotoja, ja tästä toiminnasta käytettiin yleisesti sunnuntaikoulu nimitystä. Piispa *J. Tengström* kehotti papi- toa vuoden 1807 pappeinkokouksessa järjestämään lapsille opetus- tilaisuuksia sunnuntai- ja pyhäpäivinä.⁴ Kysymykseen, onko liike tässä vaiheessa saanut vaikutteita englantilaisen *Raikesin* sunday- school aatteesta, täytyy suhtautua varoen.⁵ Paikoin kohdistettiin toiminta erityisesti heikkolahjaisiin oppilaisiin. Arkipiispa *Melartinin* tulkinnan mukaan sunnuntaikoulut oli pidettävä todella opetuslaitok- sina, eikä niitä saanut pyrkiä muodostamaan hartaustilaisuuksiksi.⁶ Suurta aktiivisuutta kirkollinen sunnuntaikoululiike osoitti kirkko- herrojen *J. F. Bergin* ja *F. G. Hedbergin* vaikutuksesta 1830-luvulta alkaen. Tällöinkin siihen sisältyi alkeisopetusta, vieläpä siinä määrin, että jotkut katsoivat sen riittäväksi kansanopetusmuodoksi.⁷ Vasta viime vuosisadan lopulla tämä sunnuntaiopeutus kiteytyi sellaiseksi, kuin se ymmärretään nykyisin, nimittäin lasten hartaustilaisuudeksi. Siitä onkin syytä tällöin käyttää omaa erityistä nimeään, pyhäkoulu. Näin vältetään erehdykseltä, että ko. koulut samastettaisiin käsityö- läisten sunnuntaikouluihin, joita voidaan pitää ammattiopetukseen joh- tavina oppilaitoksina.

Ammattiopetuksesta puhuttaessa päähuomio onkin kiinnitettävä siihen sunnuntaikoululiikkeeseen, joka kohdistui käsityöläisten oppipoikiin ja kisällisiin. Sen nimittäminen sunnuntaikouluksi johtuu edellä esitetystä syystä, ts. opetuksen jakamisesta sunnuntai- ja pyhäpäivinä.⁸ Alkuvaihees- saan tämä opetustyö, kuten ulkomaita koskevasta katsauksesta on käynyt ilmi, oli kaikkialla luonteeltaan yleissivistävää. Se oli kan- sanopetuksen korvike, osittain täydennys, jonka peruste- luna moraaliset aspektit eivät suinkaan olleet vieraita. Mutta sun- nuntaiopeutuksen tämä linja kehittyi vähitellen todelli- seksi ammattikouluksi (Berufsschule). Se muodosti meillä aikoinaan virallisesti oman koulutyypinsä, ja siksi olisi syytä käyttää vain tästä opetustyöstä sunnuntaikoulun nimeä. Ruotsinkielinen nimi- tys söndagsskola, mikä tarkoittaa sekä sunnuntai- että pyhäkoulu, lie- nee meillä vaikeuttanut eron tekemistä.⁹ Siitä huolimatta, että sekä pyhä- että sunnuntaikoulut toimivat aikoinaan rinnan, ne usein julki- senkin sanan piirissä samastettiin.¹⁰

2. *Kaksi merkittävää ehdotusta Ruotsi—Suomen kaudelta*

Kirkkoherra Zacharias Cygnaeuksen sunnuntaikouluehdotus

G. Cygnaeus mainitsee Suomen talousseuran 100-vuotishistoriassa lyhyesti ehdotuksesta, jonka Hämeenlinnan kirkkoherra Zacharias Cygnaeus teki käsityöläisten sunnuntaikoulun perustamiseksi Hämeenlinnaan.¹¹ Tämä ehdotus on tiettävästi ensimmäinen käsityöläisten sunnuntaikoulun perustamiseen tähtäävä selvä ilmaus Ruotsi—Suomessa. Esitys ansaitsee sellaisenaan huomiota. Lisäksi vaikuttaa hämmästyttävältä, että ajatus puhkeaa ensin esille valtakunnan itäisessä provinssissa.

Cygnaeuksen ehdotus on päivätty 1. 11. 1800, mutta on merkitty talousseuran saapuneiden kirjeiden diariioon vasta 11. 12. 1800. Seuraavana päivänä pitämässään kokouksessa seura jätti asian johtokunnalle valmistelua varten. Johtokunta käsittelikin ehdotusta vielä samana vuonna ja esitti, että seura pyytäisi Cygnaeukselta yksityiskohtaisen suunnitelman. Kysymys tuli uudelleen esille seuran kokouksessa vasta 1. 6. 1801, jolloin johtokunnan suositukseen viitaten päätettiin kehoittaa kirkkoherra Cygnaeusta tekemään tarkemmin selkoa ehdotuksestaan. Cygnaeuksen vastaus saapui syyskuussa ja joutui seuran kokouksesta jälleen johtokunnan harkittavaksi. Tämän kanta oli torjuva ja syyksi esitettiin *Ahlmanin* koulujen ratkaisun viipyminen. Samaan suuntaan käyvä oli seuran päätös 15. 5. 1802. Asia ei senjälkeen enää esiinny talousseuran pöytäkirjoissa.

Kirkkoherra Sakari Cygnaeuksen lähettämää kirjelmää ei valitettavasti löydy Suomen talousseuran arkistosta. Pöytäkirjoissa ei suunnitelmaa ole ryhdytty selostamaan ja vastauskirjeetkin valaisevat asiaa perin niukkanaisesti. Toistaiseksi on tyydyttävä näihin lyhykäisiin tietoihin ja yritettävä selvittää kokonaiskuvaa sunnuntaikouluuuden kontinentaalisen kehityskulun valossa. Talousseuran pöytäkirja osoittaa kiistämättömästi, että Cygnaeus on käyttänyt aikomastaan koulusta sunnuntaikoulun nimeä ja tarkoittanut sen nimenomaan käsityöläisten oppipojille ja kislalleille.¹² *Porthanin*, joka tuolloin oli seuran puheenjohtaja, laati vastauskirjeestä ilmenee edelleen, että koulun yhteyteen oli kaiken todennäköisyyden mukaan tarkoitus perustaa jonkinlainen kirjasto (Läs-Bibliothek), joka ehkä oli ajateltu myös mestarien käyttöön. *Porthanin* vastauskirje oli lyhykäisyydessään seuraavan sisältöinen:

Til Herr Kyrkoherden Mag. Cygnaeus.

Tit. Har uti Des Memorial af den 1 November. sidstl. år föreslagit K. F. H. Sällskapet, at i Tavastehus Stad inrätta Söndags-Skola och Läs-Bibliothek, egentligen för den vid Handtverkerierne arbetande ungdomen. Så mycket detta förslag än vitnar om rik nit för uplysning och moralité, så torde likväl utom bristen på nödig fond, ännu många andra hinder möta för verkställigheten, och inrättningen, om den äfven komme til stånd, kanske icke nog begagnas. Likväl, och då Tit. redan längre tid umgåtts med samma förslag, lærer Tit. sannolikt hafva uttänkt någon pian därtill, hvaraf Sällskapet härigenom anhåller at undfå del. Sällskapet får sedan däraf dömma, huruvida den til en sådan inrättnings befrämjande må kunna genom penninge-understöd, eller på annat sätt sträcka sin verksamhet.

Åbo den 1 Junii 1801.

H. G. Porthan.

Pöytäkirjassa tuotiin esille vahvoja epäilyjä aikeen toteuttamis-
mahdollisuuksiin ja sen tuottamaan hyötyyn nähden. Porthan mainitsee kirjessään Cygnaeukselle samat seikat, mutta tunnustaa ehdotuksen osoittavan valistuksen ja moraalin harrastusta. Tästä voitaneen päätellä, että Cygnaeus oli perustellut esitystään moraalisella tendenssillä. Mitä Porthan tarkoittaa maininnalla, että Cygnaeus olisi jo pitkähkön ajan askarrellut tämän kouluajatuksen parissa, jää kirjeestä epäselväksi.

Cygnaeuksen ensimmäinen ehdotus oli nähtävästi siinä määrin ylimalkainen, etteivät koulun toiminta ja sen vaatimat kustannukset käyneet siitä riittävästi selville. Edellisessä luvussahan tuotiin esille useitakin koulusuunnitelmia, jotka ajalle tyypillisinä osoittivat reformoimisen halua, mutta eivät koskaan kehittyneet julistuksen astetta pitemmälle. Talousseura ei nähtävästi heti halunnut jyrkästi tuomita Cygnaeuksen ajatusta, vaikka sen toteuttamismahdollisuuksia kohta alkuun epäiltiin. Jos esityksen laatija ei antaisi lisäselvityksiä, niin asia voitaisiin oitis siirtää pois päiväjärjestyksestä. Seuran taloudellinen asema ei ollut vielä kovin vahva, sillä Ahlmanin testamenttivaroihin ei ollut päästy käsiksi. Kaiken todennäköisyyden mukaan Cygnaeus oli esittänyt sunnuntaikoulun ja kirjaston perustamisen tapahtuvaksi talousseuran kustannuksella.

Ajatus sunnuntaikoulun perustamisesta oli Cygnaeukselle kuitenkin siksi läheinen, että hän laati sen toteuttamista varten pyydetyn suunnitelman. Hän on siinä uudelleen tuonut esille ne syyt, miksi koulu olisi perustettava. Seuran vastauskirjeessä, jota Cygnaeus sai odottaa miltei vuoden, näet ilman epäilyjä myönnettiin nyt ajatuksen toteuttamisen tuottama hyöty. Ratkaisevana esteenä pidettiin taloudellisia seikkoja. Cygnaeus oli viitannut Ahlmanin

varojen käyttöön kustannusten peittämiseksi. Ahlmanin testamentin johdostahan sukeutui pitkälinen oikeudenkäynti, joten ko. omaisuus ei tuolloin vielä ollut edes seuran hallinnassa. Vilkas pohdinta testamentin sallimista mahdollisuuksista oli kuitenkin käynnissä. Varojen irrottamisen esitetyn suunnitelman tukemiseen katsottiin olevan testamentin vastaista. Tämä periaatepäätös lienee ratkaissut seuran asennoitumisen Cygnaeuksen ehdotukseen taloudellisessa mielessä. Kannanotto käsityöläisten sunnuntaikouluaatteeseen oli muuten myönteinen. Sitä todistaa perusteluissa esitetty toteamus, että ko. koululaitokset olisivat tarpeellisia Suomen kaikissa kaupungeissa. Jaakko *Tengströmin* laatimassa vastauskirjeessä toivotti:n rovasti Cygnaeuksen kuitenkin onnistuvan yrityksessään, jota paikkakunnan varakkaat asukkaat varmaan isänmaallisessa innossaan tukisivat lahjoituksilla.

Kirkkoherra Zacharias Cygnaeus oli seuran useiden jäsenten henkilökohtainen tuttava. Olihan hän opiskellut Turussa— ollut nimenomaan *Porthanin* oppilaana— ja valmistunut siellä maisteriksi v. 1786. Kustaan sodan aikana Cygnaeus saavutti kuninkaan suosion ja sai jo 30-vuotiaana Hämeenlinnan kirkkoherran viran. Myös uudet vallanpitäjät suhtautuivat häneen suosiollisesti. Cygnaeuksen hyvä puhetaito, joka periytyi hänen pojalleen Fredrikille, lienee osaltaan tähän vaikuttanut. Vuonna 1819 Cygnaeuksesta tuli Porvoon piispa, mutta jo seuraavana vuonna hän siirtyi Pietariin keisari *Aleksanteri I:n* nimenomaan häntä varten perustaman piispanistuimen haltijaksi ja Venäjän evankeelisen ylikonsistorin esimieheksi. Keisarikunnan pääkaupungissa, jossa Cygnaeus kuoli v. 1830, hänen mainitaan taitavalla ja tarvittaessa lujalla esiintymisellään menestyksellisesti toimineen evankeelisuskoisten hyväksi.¹³

Cygnaeuksen lyhyet elämäkertatiedot eivät sinänsä näytä tuovan paljonkaan valaistusta hänen ehdotukselleen käsityöläisille tarkoitettun oppilaitoksen perustamiseksi. Turussa vietetyt opiskeluvuodet ovat varmaan tehneet hänelle tunnetuksi niitä hyödyllisyyspyrkimyksiä, joita vielä vuosisadan loppupuolella liikkui akatemian piirissä. Cygnaeuksen opiskelukausi tosin sattui aikaan, jolloin taloudellisten harsastusten innostus oli jonkin verran laimentunut eikä Suomen talousseuran tuoma nousu vielä ollut alkanut. Mutta valistuksen henki, joskin nousevan uushumanismin sävyttämänä, oli vallitseva. Vuosisadan loppupuoli oli Turun akatemian loistokautta, ja Porthanin perustava merkitys alkoi juuri 1780-luvulla. Porthan oli palannut Saksan mat-

kaltaan ja ryhtynyt työhön vakinaisena professorina. Cygnaeus saikin syvällisimmät vaikutteet Porthanin opetuksesta.¹⁴ Porthanin istuttamat pedagogiset virikkeet lienevät olleet Cygnaeuksen sunnuntaikouluehdotuksen perustana.¹⁵ Nuori ylioppilas on henkilökohtaisen opetuksen ohella varmaan saanut vaikutteita myös Åbo Tidningarista, jonka toinen ilmestymisjakso sattui Cygnaeuksen opiskelukauteen. Lähettämässään vastauksessa Porthan huomautti entiselle oppilaalleen nimenomaan, että ehdotus oli osoitus valistuksen hengen vaikutuksesta. Edelleen Porthanin vastaus paljastaa, että Cygnaeuksen esitys ei ollut tullut täydellisenä yllätyksenä, vaan sopeutui hänen ajatteluunsa ja toimintaansa.

Cygnaeuksen toimiessa Hämeenlinnan kirkkoherrana kaupungin köyhien aineellinen ja moraalinen huolto sekä kansanvalistus olivat papillisten tehtävien ohella hänelle läheisiä¹⁶. Hänen sunnuntaikouluehdotustaan on todennäköisesti tarkasteltava tältä pohjalta nousseena. Tällaista tulkintaa tukevat ne ajatukset, joita Cygnaeus esitti Suomen sodan aikana, kun venäläinen käskynhaltija tarjosi hänelle jotain erityistä suopeudenosoitusta. Cygnaeus näet ehdotti, että Hämeenlinnan liepeillä sijaitsevan Hätilän sotilastilan tulot käytettäisiin köyhien lasten aineellisen huollon ja kasvatuksen edistämiseen.¹⁷

Tarkoituksena ei ollut laitoksen perustaminen, vaan kotihuollon tukeminen tai kasvatuskodin hankinta, sillä Cygnaeuksella oli vahvoja epäilyjä varsinaisten lastenkotien onnistumisesta. Hänen käsityksensä mukaan näet suomalaisilla oli jonkinlainen kansallinen epäluulo kaikkia huoltolaitoksia kohtaan. Kasvatuskoteja valvottaisiin ja huoltajan tulisi jo varhain totuttaa lapset ahkeraan työntekoon. Piirteitä industriaalipedagogisesta työkasvatuksesta saattaa esityksessä havaita, vaikka suunnitelma monessa suhteessa osoittaaakin harvinaista omaperäisyyttä.¹⁸ Kotihuoltoon liittyisi olennaisena osana näet eräänlainen työkoulu, jota lapset alkaisivat käydä 8—15 vuoden ikäisinä. Koulumestari opettaisi heille joka arki-aamu pari tuntia lukemista ja uskontoa, joihin tilaisuuden sattuessa liitettäisiin kirjoituksen, päässälaskun ja maantiedon perusteita. Kristinopin tietoutta syvennettäisiin myös sunnuntaiopetuksella. Toisen olennaisen osan koulutyössä muodostaisi iltapäivisin tapahtuva työnopetus, jota varten olisi palkattava erityinen opettajatar tai ehkä kaksikin. Karstaaminen, kehrääminen, kutominen, ompeleminen, punominen, korinteko jne. muodostaisivat sopivia työkohteita. Tehdyt tuotteet myytäisiin. Pieni kasvitarhamaa tarjoaisi myös hyödyllistä askartelua. Cygnaeus korostaa erityisesti, ettei yhtäkään lasta

saa jättää toimeettomuuteen sillä tekosyyllä, ettei lapsi pysty oppimaan mitään hyödyllistä. Toisaalta hän esittää humanista kuria kieltäen ruumiillisen rangaistuksen käytön ilman pastorin lupaa.

Ehdotuksen köyhien lasten kasvatuksen järjestämisestä esitetyllä tavalla Cygnaeus teki useita vuosia myöhemmin kuin sunnuntaikoulu-suunnitelmansa. Mutta on oletettavaa, että perusajatus liikkui molemmissa samoilla linjoilla. Seurakuntansa pappina hän oli hyvin selvillä köyhän väestön sivistystasosta. Hän näki filantrooppien tapaan kansan nostamisessa tärkeän inhimillisen tehtävän. Köyhienkin joukossa saattoi olla kykyjä (*génie supérieure*), jotka koulussa huomattaisiin ja voitaisiin ohjata sopiville aloille. Vaikka Cygnaeus ei puoltanutkaan kansan lasten pakottamista tietyille elämänurille, niin toisaalta hänen mielestään oli vältettävä heidän houkuttelemistaan pois tuottavien kansalaisten ryhmästä. Köyhien lasten kasvatusta koskeva suunnitelma luo hieman suoranaista valaistusta myös Cygnaeuksen sunnuntaikoulu-ajatukseen. Hän näet esittää siinä aivan lopussa ehdotuksen, että osa ko. tarkoitukseen myönnettyistä varoista ehkä voitaisiin käyttää käsityöläisten oppipoikien opettamiseen tämän laitoksen yhteyteen perustettavassa sunnuntaikoulussa. Oppipojat tulevat näet usein maalta eivätkä osaa lukea, kirjoittaa, laskea tai ajatella (!). Hämeenlinnan käsityöläiskunta oli pikkukaupungin oloihin nähden melkoinen, ja Cygnaeus oli joutunut havaitsemaan niin oppipoikien, kisällien kuin mestarienkin tiedollisen tason heikkouden.¹⁹ Työnteko vaati käsityöläisten ajan arkipäivinä, joten opetuksen sijoitus sunnuntaihin oli luonnollista. Perusopetus jaettaisiin sunnuntaikoulussa, ja jatkuvaa valistusta koetettaisiin levittää kirjaston avulla.

Olisi houkuttelevaa koettaa löytää Cygnaeuksen sunnuntaikoulu-ehdotukselle joitain suoranaisia ulkomaisia esikuvia. *Massmannin* koulutyö Kööpenhaminassa alkoi saman vuoden alkupuolella, jonka vuoden marraskuussa Cygnaeus teki Suomen talousseuralle asiasta aloitteen. Mutta tiedon leviäminen tästä kouluyrityksestä niin nopeasti Suomeen vaikuttaa epätodennäköiseltä, sillä esim. Åbo Tidningar (v. 1800) ei kerro siitä mitään. Cygnaeuksen suunnitelman löytyminen toisi asiaan valaistusta, sillä tällöin voitaisiin vertailemalla tehdä johtopäätöksiä. Köyhien lasten huoltoa koskevassa esityksessään Cygnaeus tosin ei mainitse mahdollisista esikuvista mitään, joten käsityöläisten sunnuntaikoulu-suunnitelma saattaa olla yhtä tyhjä suoranaista viitteistä. Mutta aatteen puhkeamiseen ei ehdottomasti kaivattu mallilaitosta. Valistuksen, filantropismin ja hyötyajattelun kypsyttämässä ilmapiirissä asia tavallaan vain odotti lausujaa. Se oli myös meillä

kehittymässä tarpeeksi, joka tosin vaati tietyt olosuhteet puhjetakseen esille. Kaikissa lähteissä Cygnaeus mainitaankin kansanvalistuksen lämpimäksi suosijaksi.²⁰

Suomen talousseura viritti vuosisadan lopulla kilpakiljoituksillaan ja muulla toiminnallaan innostuksen maata hyödyttäviin yrityksiin. Ahlmanin testamentti tuntui tarjoavan taloudellisen mahdollisuuden opetustyöhön tähtäävien suunnitelmien toteuttamiseen. Seuran kokouksissa tuotiin esille hyvinkin eri suuntiin käyviä mielipiteitä testamenttivarojen käytöstä, joten Cygnaeuksen koulusuunnitelman rakentuminen tähän tukeen on ymmärrettävää. Ahlmanin kouluista julkaistu palkintokysely v. 1801 tavallaan houkutteli Cygnaeuksen yksityiskohtaisessa suunnitelmassaan turvautumaan ko. testamenttivaroihin.²¹ Köyhäinhoidon järjestelyn vaikeus Hämeenlinnassa oli Cygnaeukselle selvästi osoittanut, että kaupungin porvareilta oli hyvin vähän odotettavissa sivistyspyrkimysten edistämiseksi.²² Niinpä talousseuran viittaus paikkakunnan rikkaiden isänmaallisuuteen sunnuntaikoulun perustamiseksi lienee ollut Cygnaeukselle merkityksetön lohdotus.

Cygnaeuksen sunnuntaikoulusuunnitelma on toisaalta ajan aatevirtausten, toisaalta hänen humanisen persoonallisuutensa tulosta. Hänen kirjeenvaihtonsa Hollolasta käsin maaherra *Stjernvallin* kanssa kuvastaa erinomaisesti lämmintä pyrkimystä kansan aineelliseksi ja henkiseksi kohottamiseksi.²³ Opetustyön kohdistaminen nimenomaan käsityöläisten oppipoikiin ja kisälleihin lienee johtunut paikallisista erikoisyydistä. Tämän yrityksen luonnehtiminen selvästi ammattikasvatukseen tähtääväksi toiminnaksi vaikuttaisi liian tendenssimäiseltä. Mutta kieltämättä Cygnaeus on havainnut tiedon perustavien elementtien puutteen haitallisen merkityksen erityisen selvästi juuri käsityöläisten keskuudessa. Cygnaeuksen kaltainen valistunut mies ei ole voinut olla oivaltamatta sitä käytöllistä hyötyä, minkä tiedollinen koulutus tuo ammatinharjoittajalle. Koulutussuunnitelman rajoittuminen alkeistietoihin ja -taitoihin on ymmärrettävä oppipoikien tasosta johtuvaksi. Teknillis-teoreettisen suunnitelman laatiminen silloisille hämeenlinnalaisille kisälleille ja oppilaille olisi ollut vailla reaalityöjää.

Gadolinin tapaista todellista ammattikoulusuunnitelmaa ei voida Cygnaeukselta odottaakaan hänen yksinomaan humanististen opintojensa johdosta. Mutta sellaisenaankin Cygnaeuksen ehdotus ehkä pani aatteen kytämään talousseuran jäsenten ajatuksissa. Piispa Jaakko *Tengström* esimerkiksi tunnusti vastauskirjeessään Cygnaeuk-

selle sunnuntaikoulun hyödyllisyyden suorastaan laajana koulutusjärjestelmänä ja hän esiintyi sittemmin kirkollisen sunnuntaikoulun voimakkaana edistäjänä. Tosin aatteen soveltaminen nimenomaan käsityöläisiin sai meillä odottaa vielä kolme vuosikymmentä. *Cygnaeuksen ehdotus ennakoitulevaa kehitystä*. Se ei kansakoulun isän, *Uno Cygnaeuksen* työn tapaan suoranaisesti johtanut koulujärjestelmän perustamiseen, mutta eräänlainen »isyys» Zacharias Cygnaeukselle ammattiopetuksen kehityksessä syystä voidaan tunnustaa. Oli jonkinlaista kohtalon leikkiä, että kumpikin heistä kulkeutui Hämeen sydäimestä Pietariin suomalaisen sivistystyön kypsyttäjäksi.²⁴

Piispa J. A. Lindblomin sunnuntaikoulusuunnitelma

Muutamia vuosia Zacharias Cygnaeuksen suunnitelman jälkeen teki piispa J. A. Lindblom Ruotsin puolella yksityiskohtaisen ehdotuksen käsityöläisten sunnuntaikouluorganisaation järjestämiseksi pakolliseksi laitokseksi kaikille oppipojille ja kisälleille. Näin talousseuran yleiseksi ennakoima, mutta käytännössä torjuva ajatus puhkesi julkiseksi ehdotukseksi. Piispa Lindblom tuskin on saanut tietoja Cygnaeuksen esityksestä, mutta hänen muualta saamansa lähteet taas ovat selvästi osoitettavissa.

Ehdotuksen laatiessaan J. A. Lindblom oli Linköpingin piispa, myöhemmin Uppsalan arkkipiispa, joten hänen henkilökohtainen asemansa loi yritykselle suotuisat toteuttamismahdollisuudet. Ns. kanslerikunnan jäsenenä piispa Lindblomilla oli tilaisuus vaikuttaa koulukysymysten järjestelyyn. Varsinkin vuosisadan vaihteessa hän esiintyi käytöllisten kouluharrastusten lämpimänä puoltajana. Perehtyneisyys filantrooppisiin aatevirtauksiin antoi hänen yrityksilleen kontinentaalista sävyä. Koulun maallistaminen ja ammattioppilaitosten aikaansaaminen olivat hänen keskeisiä ajatuksiaan. Aivan kuin oppineille ja sotilaille oli omia koulujaan, tulisi käsityöläisillä, kauppiailta ja maanviljelijöillä olla mahdollisuus käydä vastaavanlaisia oppilaitoksia. Lindblomin aatteellisina herättäjinä olivat saksalaiset reformaattorit *Hecker, Ehlers* ja erityisesti *Resewitz*.²⁵ Osa piispa Lindblomin uudistus-suunnitelmista liittyy ponnisteluihin muuttaa yleissivistävä koulu paremmin yhteiskuntaa palvelevaksi, joskin hän halusi säilyttää sen yläasteen ehdottomasti latinakouluna ja oppikoulun kirkon hallinnassa olevana.²⁶

On kuitenkin syytä tarkastella ensi sijassa hänen yrityksiään muodostaa aivan uusi kouluryhmä, jonka tehtävänä piti olla käsityöläis- ja

teollisuusväestön oppipoikien ja kisällien sekä siveellisen että ammatillisen tason kohottaminen. Tässä asiassa piispa Lindblomille tarjoutui tilaisuus toteuttaa molempia perusaatteitaan, koulun maallistamista ja sen ammattiin tähtävää tarkoitusta. Kysymys on tämän tutkimuksen kannalta siinäkin mielessä merkityksellinen, että sen yhteydessä jälleen laadittiin yksityiskohtainen suunnitelma käsityöläisten sunnuntaikouluille. Suunnitelma toteutuikin jonkin verran, mutta vain yksityisten koulujen muodossa.

Piispa Lindblomin ajatus sunnuntaikoulujen perustamisesta ei ollut omaperäinen, mutta soveltui erinomaisesti hänen käytännöllisiin koulusuunnitelmiinsa. Hänellä oli ollut henkilökohtaistakin kosketusta Tanskaan, jonka pääkaupungissa oli vuodesta 1800 lähtien toiminut sunnuntaikoulu saavuttaen erittäin hyviä tuloksia.²⁷ Nämä ns. *Massmannin sunnuntaikoulut* ovat kieltämättä olleet Lindblomin lähimpinä esikuvina, kun hän v. 1805 perusti sunnuntaikoulun Linköpingiin.²⁸ Samalla hän ryhtyi toimenpiteisiin saadakseen uuden koulun yleiseksi koko maassa. Piispa Lindblom oli kohta Tanskan matkansa jälkeen puhunut asiasta kuninkaalle, joka suhtautui esitykseen suopeasti pitäen kuitenkin sunnuntaikoulunimeä epäonnistuneena. Kun Lindblom sitten lähetti kanslerikunnalle, joka silloin suunnitteli koululaitoksen uudistamista, yksityiskohtaisen esityksen käsityöläisille aiotusta koululaitoksesta, kouluja nimitettiin siinä *elinkeinokouluiksi* (*Närings Scholor och Frischolor*). *Ohlson* on osoittanut, että piispa Lindblom oli saanut suunnitelman Lundin yliopiston sihteeriltä *C. O. Wåhlinilta*, joka jo aikaisemmin oli antanut ohjeita tri *J. K. Brandtille* tämän perustaessa v. 1805 sunnuntaikoulun Helsingborgiin.²⁹ Koska tällä suunnitelmalla on huomattavia yhtymäkohtia meillä pakkokouluksi tulleen käsityöläisten sunnuntaikoulun kanssa, on syytä tarkastella sen sisältöä ja pyrkimystä.

Koulujen tarkoitus oli toisaalta yleissivistävä, toisaalta ammatillinen. Suunnitelmassa huomautettiin näet, että sunnuntaikoulut olisivat omiansa torjumaan kaupunkien kisällien ja oppipoikien siveellisesti turmiollista ajanviettoa, jota nämä tavallisesti harjoittivat sunnuntai-iltapäivisin.³⁰ Toisaalta tahdottiin auttaa oppilaita sellaisen henkisen tiedon saavuttamiseen, mikä heille oli tarpeen tulevana ammattimiehinä. Kouluilla piti olla oma johtokuntansa, jossa kirkkoherra ja pormestari olivat itseoikeutettuja jäseniä, mutta muut neljä edustaisivat kaupungin elinkeinoelämää. Joka pyhä tuli työskennellä 3 tuntia kahteen luokkaan jakautuneena, edistyneemmät ja vasta-alkajat erikseen. Oppiaineina oli paitsi uskontoa, kirjoitusta ja laskentaa mahdoli-

suuksien mukaan myös maantietoa, historiaa ja kirjanpitoa. Lukutaito vaadittiin pääsyn ehtona. Opettajat saataisiin sivutoimisina muista kouluista.

Suunnitelmassa selostetaan opetuksen sisältöä yksityiskohtaisesti ja annetaan metodisia viitteitä. Niinpä toisen luokan laskennonopetuksesta on seuraava ohje: »Laskennossa käytetään aluksi Seylersin kirjaa, mutta kun se käsittää vain neljä laskutapaa kokonaisluvuilla, täytyy varttuneemmille lisäksi opettaa päässälaskua ja murtolukuoppia. Laskennossa otettakoon yleisesti huomioon, ettei mitään tehtävää käsitellä ilman käytännöllistä esimerkkiä. Kaikki tehtävät sovellutetaan elämässä esiintyviin tapauksiin ja vältetään turhaa abstraktisuutta. Kirjanpito — sellaisena kuin käsityöläinen sen tarvitsee— esitetään taululla, samoin laskelmat, kustannusarviot, tarkastukset yms. Lopuksi annetaan samantapaisia tehtäviä itsenäisesti kotona suoritettaviksi ja ne tarkastetaan seuraavalla tunnilla.»³¹ Käytännöllisistä syistä esitettiin kirjoittautuminen ja luokalta siirtyminen vain kerran vuodessa pääsiäisen tienoilla tapahtuvaksi. Luokan oppilasmäärä oli opetuksellisista syistä rajoitettava 30:een. Oppilaiksi otettiin vain oppipoikia ja kisällejä.

Useat piirteet piispa Lindblomin sunnuntai-koulu-suunnitelmassa viittaavat ammattillisen puolen korostamiseen. Aine-luettelo ei sinänsä vaikuta ammatilliselta. Mutta on syytä muistaa, että käsityönoppiin tullut poika omasi tuolloin vain lukutaidon, ei aina sitäkään. Suunnitelmassa edellytetään, että lukutaidon hankkiminen tapahtuisi kodin ja pappien toimesta. Kirjoitusta, laskentoa ja kirjanpitoa voidaan jo pitää aineina, jotka olivat käsityöläiselle todella tarpeellisia. Silloisen sivistystason huomioon ottaen ne näet eivät olleet vielä kaikille kansalaisille välttämättömiä.³² Kun laskennon, kirjoituksen ja kirjanpidon opettamisessa lisäksi pidettiin silmällä niiden soveltamista käsityöläisen käytännölliseen elämään, niin aineiden ammatillinen luonne oli ilmeinen.

Piirustusta ei ollut sisällytetty ohjelmaan: ehkä ajateltiin opettajien saannin siinä tuottavan vaikeuksia erityisesti pienissä kaupungeissa. Sitähän ei ollut aluksi esikuvina käytetyissä Massmannin kouluissa-kaan. Metodisissa viitteissä korostettiin oppilaiden itsenäisen ajattelukyvyyn kehittämisen tärkeyttä. Tätä ei suinkaan saa katsoa joksikin ammattikasvatukselle vieraaksi ilmiöksi, kuten Ohlson tekee kritikoitessaan Lindblomin suunnitelmaa.³³ Se että intellektuaalinen piirre liittyi ajan henkeen, ei vähennä sen merkitystä. Nykyajan mittapuulla tarkastellen koulut eivät vastanneet ammattikouluja. Voidaan myös

asettaa kysymyksen alaiseksi, missä määrin piispa Lindblom ja yliopiston sihteeri Wæhlin tunsivat ammattien harjoittamista kyetäkseen laatimaan todella teknillisiin aineisiin liittyviä suunnitelmia edes ylimalkaisesti. Mutta 1800-luvun alun ympäristössä esitetty suunnitelma olisi sellaisenaankin melkoisesti kohottanut pelkästään empirian pohjalla tapahtuvaa ammattikasvatusta.

Piispa Lindblom esitti suunnitelmassaan sunnuntaikoulujen määrämistä pakollisiksi. Oppipoikaa ei saisi päästää kisälliksi ilman määrättyä oppimäärää eikä kisälliä mestariksi ilman sunnuntaikoulun suoritusta. Kisällin ei sallittaisi vaeltaakaan ilman todistusta sunnuntaikoulun käymisestä ja hänen olisi uudella paikkakunnalla ilmoitauduttava kouluun. Ammatinharjoittajille koulu piti tehdä läheiseksi siten, että heitä kutsuttaisiin tutkintotilaisuuksiin, vieläpä vuorollaan seuraamaan opetusta.

Vaikka kuningas oli kouluun suunnitelmasta kiinnostunut, niin se ei lopultakaan saavuttanut hänen hyväksymistään. Syynä oli kanslerikunnan kielteinen asenne, mikä osaltaan johtui tämän toimikunnan omista kouluun suunnitelmista. Kanslerikunta oli esittänyt jo aikaisemmin ns. porvarikoulujen perustamista keskiluokan yleisiksi kouluiksi.³⁴ Se laskelmoi, että sunnuntaikoulut saattaisivat vaarantaa tämän vaativamman oppilaitoksen perustamista.³⁵ Lisäksi viitattiin siihen, ettei piispa Lindblomin esittämä kustannussuunnitelma sunnuntaikoulujen ylläpitämiseksi ollut täysin tyydyttävä. Hän oli ehdottanut koulujen ylläpitoa lähinnä kaupunkien huoleksi, mutta viitannut myös ammattikunlien ja valtion tukeen.

Kuningas ei siis määrännyt kaupunkeja perustamaan sunnuntaikouluja eikä velvoittanut kisällejä ja oppipoikia niitä käymään. Kohdeltaisuudesta arkkipiispaa kohtaan esitettiin päätöksessä toivomus, että asia vapaaehtoisuuden tietä tulisi yleiseksi. Linköpingin koulu lakkasi kuitenkin jo v. 1806 piispa Lindblomin muutettua arkkipiispaksi nimittämisen johdosta Uppsalaan. Yleistä liikettä sunnuntaikoulujen perustamiseksi ei tosin syntynyt, mutta niitä perustettiin eräisiin muihinkin kaupunkeihin vaihtelevalla menestyksellä.³⁶

Lindblomin ohella on syytä mainita *H. A. Silverstolpe* käytöllisten koulujen, ruotsiksi industriskolor, söndagsskolor jne. ajajana Ruotsin puolella.³⁷

Edellä mainittu tri J. K. Brandt ansioitui myös filantrooppisten kouluatteiden ajajana. Siirryttyään v. 1806 Tukholmaan hän perusti sinne sekä käsityöläisten sunnuntaikoulun että tyttöoppilaitoksen. Sunnuntaikoulu toimi lähinnä Massmannin koulujen tapaan ja Brandt.

ylläpiti sitä viitisen vuotta omilla varoillaan ja opetti siinä itse. Vuonna 1811 se siirtyi seurakunnan köyhäinhoidon alaisuuteen. Lähivuosina perustettiin vastaavanlaisia käsityöläiskouluja Tukholman muihinkin seurakuntiin.³⁸ Tukholman läheisen vaikutuksen vuoksi — joka jatkui Suomen ja Ruotsin valtiollisesta erosta huolimatta — nämä sunnuntaikoulut ovat esimerkillään varmaan kypsytelleet aatteen todellistumista meidän maassamme.

3. Sunnuntaikoulut autonomisessa Suomessa ennen vuoden 1842 asetusta

Sunnuntaikoulujen nousu noudatti meillä monessa suhteessa kontinentaalaisia linjoja, joskin ajallisesti melkoista myöhemmin. Varsinaisen sunnuntaikoulun muodossa aate alkoi voittaa alaa maassamme vasta 1830-luvulla, jolloin se oli keski-Euroopassa osittain jo kiteytynyt ammattiopetuksen muotoon. Todellistamisessa ei käytetty motiiveina niinkään ammatillisia näkökohtia kuin kansansivistyksen, filantropismin ja moraalin korostamista. Alkavat sunnuntaikoulut eivät esiintyneet selvänä koulutyypinä, vaan kietoutuivat läheisesti köyhäinkouluihin, bell-lancasterkouluihin ja muihin kaupunkilaisrahvaan sivistämiseksi tarkoitettuihin oppilaitoksiin.

Tiedollisen perusopetuksen tarve havaittiin käsityöläisten oppipoikien suhteen niin yleisesti, että heille tarkoitettuja sunnuntaikouluja perustettiin mainitun kymmenluvun aikana useihin kaupunkeihin. Koulujen luonne riippui olennaisesti paikkakunnalla mahdollisesti toimivista muista kansanopetuslaitoksista. Lehdistö suhtautui niihin suopeasti ja selosti — tosin ei aina täysin luotettavasti — koulujen alkamista ja toimintaa. 1830-lukua voitaisiin nimittää käsityöläisten sunnuntaikouluu-*aatteen kypsy m i s k a u d e k s i*, mikä sitten johti näiden koulujen viralliseen ja valtakunnalliseen organisaatioon. Vapaaehtoisuuden tietä perustetut sunnuntaikoulut syntyivät miltei poikkeuksetta yksityisten aloitteesta.³⁹

Turussa suoritettavat toimenpiteet muodostuivat tavallaan esimerkiksi muille paikkakunnille. Kaupungin sunnuntaikoulun perustamiseen johtaneita syitä voidaan etsiä toisaalta ajan yleisistä virtauksista, toisaalta taas paikkakunnalliset erikois tekijät antoivat syyksen asian alkuun panemiseen. Näistä mainittakoon Turun vanha asema maamme sivistyksellisenä ja taloudellisena keskuksena, johon ulkomaiset vaikutteet tavallisesti ensin

tulivat. Varmasti Ruotsin läheisyyden vuoksi ovat *Brandtin* aloitteesta Tukholmaan nousseet sunnuntaikoulut tulleet Turussa tunnetuksi. Sekä henkilökohtaiset käynnit että kirjallisuus taas ovat välittäneet tietoja mannermaaisista kouluvirtauksista.⁴⁰ Piispat *Tengström* ja *Melartin* ajoivat lämpimästi kirkollisen sunnuntaikoulun asiaa. Suomen talousseura taas edisti Ahlmanin koulujen ja kehruukoulujen muodossa kansansivistyksellistä ja taloudellista kasvatusta. 1820-luvulla bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä ja sen periaatteiden mukaisten koulujen perustaminen toivat voimakkaan lisän köyhän kaupunkilaisväestön saattamiseen kouluopetuksen piiriin.⁴¹ Käsityöläisten sunnuntaiopetus liittyikin Turussa alkuvaiheessaan läheisesti mainittuun koulutyöhön. Kaupungin palon v. 1827 aiheuttama tuho vaikeutti ja heikensi erityisesti kansanopetusta.⁴² Kaupungin johtomiehet pohtivat ongelman ratkaisua ja tekivät v. 1831 keisarille esityksen asian järjestämiseksi. Tuomiorovasti Gustaf *Gadolin* oli kirjelmän ensimmäisenä allekirjoittajana, mutta muut 12 olivat pääasiassa elinkeinonharjoittajia. Ei ole näin ollen ihmeteltävää, että käsityöläisten tiedollisen koulutuksen tehostamisen tarve tulee esityksessä selvästi ilmi.⁴³ Eräs kirjelmässä ehdotetuista asioista käsitteli etupäässä käsityöläisille tarpeellisen sunnuntaikoulun perustamista.

Kaupungin bell-lancasterilainen koulu ja alkeiskoulu huolehtivat köyhien lasten alkeisopetuksesta, mutta nimenomaan käsityöläisten ja tehtaiden oppipoikien, kisällien ja nuoren palkollisväen opinsaanti ei ollut mahdollista näissä arkisin toimivissa oppilaitoksissa. Koska oppipojat otettiin melkoiselta osalta maaseutuväestön keskuudesta, opinkäynnin alkaneiden joukossa oli runsaasti kirjoitus- ja lukutaidottomiakin. Kun kisällien ja oppipoikien yhteismäärä oli Turussa noin tuhat henkeä, niin kysymyksessä ei ollut mikään pieni joukko.⁴⁴ Kansanopetustyötä tehostettaessa herätti ymmärrettävästi kiusallista huomiota, kun varttuneiden oppipoikien ja kisällien tiedot ja taidot sivistyksen perustavien elementtien suhteen havaittiin perin puutteellisiksi. Siksi järjestettävän opetuksen tulisi monen osalta olla kansanopetuksen korvike, mutta toisille koulu voisi muodostua yleissivistäväksi jatko-opetukseksi vieläpä osittain ammatillisen opetuksen jakajaksi.

Paitsi tiedollisen tason kohottamista suunnitellulla sunnuntaikouluopetuksella toivottiin saatavan aikaan parannusta myös opinkäyntiä suorittavien pyhäpäivien viettoon ja käytökseen yleensäkin. Kirjelmässä näet lausuttiin, että »moni nuorukainen joutuessaan käyttämään hyvin vapaa-aikansa siten tulee varjelluksi harhateiltä ja onnellisesti

kasvatetuksi kelpo kansalaiseksi, rehelliseksi ja taitavaksi työläiseksi sekä säädylliseksi ja uskolliseksi alamaiseksi». Toisaalta korostettiin sunnuntaikoulussa jaettavien tietojen hyödyllisyyttä nimenomaan käsityöläisten ammatinharjoituksen kannalta. Koulussa tulisi näet »antaa opetusta ja ohjausta sellaisissa aineissa, jotka jokaisen henkilön ja erityisesti jokaisen käsityöläisen pitäisi omaksi hyödykseen tuntea sekä hankkia niiden varmaan harjoittamiseen tarvittava taito.» Uusi koulu esitettiin perustettavaksi kiinteästi kaupungin lancasterkoulun yhteyteen. Viimeksi mainitun koulun opettaja *J. G. Östman* ilmoitti suostuvansa hoitamaan opetustyön perustettavassa sunnuntaikoulussa. Edelleen koulutalo olisi yhteinen, samoin johtokunta.

Turkulaisten anomus sai suopean vastaanoton asian kaikissa käsityöportaisissa ja keisarin ratkaisu 14. 12. 1831 oli myönteinen. Käytännölliset vaikeudet hidastivat kuitenkin siinä määrin järjestelytyötä, että sunnuntaikoulu pääsi alkamaan vasta syksyllä 1833.⁴⁵ Tällä välin oli kaupungin kaikkia alkeisopetuksesta huolehtivia kouluja varten valittu yhteinen johtokunta, jonka puheenjohtajana toimi läänin maaherra. Sunnuntaikoulun toiminta määriteltiin erityisellä ohjesäännöllä.⁴⁶ Sen mukaan koulun tarkoituksena oli antaa maksutonta opetusta sunnuntai-iltapäivisin klo $\frac{1}{2}$ 4—7 erityisesti käsityöläisten ja työväenluokkaan kuuluville mieshenkilöille sellaisissa tiedon alkeissa, jotka lähinnä tarkoittivat yleistä kansalaissivistystä. Näihin tietoihin katsottiin kuuluvaksi lukeminen, kirjoitus ja laskento. Lisäksi tuli piirustus, joka kuitenkin oli vapaaehtoinen oppiaine.

Kun Turun käsityöläisten sunnuntaikoulun alkamisesta syksyllä 1833 ilmoitettiin paikkakunnan lehdissä, niin koulun vapaaehtoisuudesta huolimatta sinne pyrki runsaasti oppilaita. Ensimmäisen syksyn oppilasmäärä kohosi 339:ään. Vain lähes neljäsosa oppilaista oli alle 15-vuotiaita, joten sunnuntaikoulu toimi alusta lähtien nuorison ja aikuisten kouluna. Pääosa opiskelijoista oli käsityöläisten oppipoikia ja kisailejia, joskin joukossa tavataan myös ammattittomia lapsia ja palvelusväkeä.⁴⁷ Vaikka säädöksissä annetaan käyttäytymistä koskevia määräyksiä, niin uutta koulua on ensi sijassa pidettävä varttuneiden opinahjona. Sunnuntaikoulun ohjesääntö ei tosin tässä vaiheessa säätänyt oppilaitosta yksin ammattilaisväestön kouluksi, mutta 10 vuoden alin ikä lienee määrätty hallijärjestyksen oppiintuloikää koskevan säädöksen mukaisesti.

1830-luvulla perustettiin käsityöläisille tarkoitettuja sunnuntai-kouluja jo useaan muuhunkin kaupunkiin. Oulussa eräs entinen pankinvirkkamies *Abraham Öhman* opetti v. 1829 yksityisesti kirjoitusta, laskentoa ja kirjanpitoa sovitusta maksusta, kuten Oulun Viikko-Sanomien kertoo.⁴⁸ Samanaikaisesti hän on opettanut sunnuntaisin kisälleille ja oppipojille maksutta kirjoitusta ja laskentoa. Tästä toiminnasta Oulun Viikko-Sanomien ei tosin mainitse mitään, mutta asia ilmenee Öhmanin seuraavana vuonna keisarille lähettämästä anomuksesta, jossa hän pyytää avustusta perustaakseen vastaavanlaisen sunnuntai-koulun Hämeenlinnaan.⁴⁹ Oulun kirkkoherra kiitti Öhmanin epäitsekkästä toimintaa, mutta läänin kuvernööri suhtautui siihen melko epäsuopeasti. Kun Öhman v. 1830 oli samaan tapaan opettanut oppipoikia ja köyhien lapsia Porvoossa — Porvoon maistraatin ja tuomiorovasti *Alopaeuksen* lausunnot olivat suopeahkot — niin kenraalikuvernööri katsoi, että hänen työstään oli ollut hyötyä käsityöläisluokan kasvatuksessa ja puolsi ylimääräisen avustuksen myöntämistä.⁵⁰ Öhman saikin 200 pankkorupiaa. Pysyvä sunnuntai-koulutyötä Öhmanin yritykset eivät kuitenkaan synnyttäneet kummallakaan paikkakunnalla.⁵¹

Helsingissä aloitettiin sunnuntai-koulu v. 1832 köyhäinkoulun yhteydessä.⁵² Sen toiminta oli kuitenkin vaatimatonta ja oppilasmäärä vähäinen, tavallisesti muutama kymmen.

Tammisaarella, Naantalissa ja Kajaanissa sunnuntai-koulut syntyivät yksityisten pappismiesten aloitteesta. Tammisaaren koulun oli perustanut papistonapulainen *Adolf Eklöf* syksyllä 1836. Kaupunki tuki taloudellisesti opetusta, johon ensimmäisenä lukuvuonna osallistui 42 oppilasta, enimmäkseen käsityöläisten oppipoikia.⁵³ — Papistonapulainen *Anders Eskolin* taas pani alulle sekä Naantalissa että Kajaanissa sunnuntai-koulut. Edellisen koulutoiminnan johdosta oli Åbo Tidningarissa v. 1837 laajahko kirjoitus, jossa Eskolinin epäitsekkästä toimintaa kiitettiin.⁵⁴ Artikkelista käy kuitenkin ilmi, että kysymyksessä ei oikeastaan ollut mikään käsityöläisten sunnuntai-koulu, sillä oppilaista oli huomattava osa tyttöjä. Kirjoittaja korosti alkaneen koulutyön moraalia edistävää merkitystä. Koulu näet veti pojat ja kisällit kuljeskelemasta kaduilla. Arkkkipiispa *Melartinkin* kiinnitti siihen huomiota. Hänen suopeasta suhtautumisestaan kansansivistykselliseen sunnuntaiopetustyöhön on jo edellä mainittu. Hän antoi raamattuseuran lahjana uusia testamentteja ahkerille oppilaille jaettaviksi. Vuodesta 1840 Eskolin toimi Kajaanin pedagogion opettajana ja ryhtyi sielläkin kohta pitämään sunnuntai-koulua kor-

vauksetta.⁵⁵ Oppilasluvusta päätellen tämäkään sunnuntaikoulu ei ollut yksin käsityöläisten oppipojille ja kisälleille tarkoitettu.

V a a s a n sunnuntaikoulu aloitti toimintansa syksyllä 1838. Kuten Turussa niin täälläkin koulu liittyi läheisesti kaupungin lancaster- eli köyhäinkouluun, jonka opettaja *G. A. Malin* huolehti sunnuntaikoulun opetuksesta v. 1842 tapahtuneeseen kuolemaansa asti.⁵⁶ Oppilaat ovat olleet Vasa Tidningin ilmoituksen mukaan suurimmaksi osaksi käsityöläisten oppipoikia, ja heidän määränsä kohosi joskus toiselle sadalle.⁵⁷

U u d e s s a k a u p u n g i s s a lienee toiminut sunnuntaikoulu jo v. 1838, sillä Borgå Tidning tietää siellä olleen silloin oppilaina 51 poikaa ja 55 tyttöä.⁵⁸ Turun ja Porin läänin kuvernööri taas mainitsee sunnuntaikouluasetuksen velvoittamassa kertomuksessaan, että kaupungissa olisi toiminut ko. koulu vuoden 1841 alusta lähtien.⁵⁹ Ehkä Borgå Tidningin tietämä koulutoiminta oli keskeytynyt ja saatu vasta mainittuna vuonna jatkuvaan käyntiin.

V i i p u r i s s a aloitti sunnuntaikoulu toimintansa yksityisestä aloitteesta v. 1839, jolloin alkeiskoulun opettaja *Gustaf Sattler* ilman palkkiota alkoi jakaa perustavaa opetusta halukkaille sunnuntaisin.⁶⁰

Ainakin kymmenellä paikkakunnalla on siis yritelty lähinnä käsityöläisille tarkoitettun sunnuntaikouluopetuksen järjestämistä. Tähän rinnastettavaa opetusta on saattanut olla tilapäisesti muissakin kaupungeissa, mutta toiminnasta ei ole toistaiseksi saatu tietoja.

Sunnuntaikoulujen kypsymiskauden oppisuunnitelma ja -menetelmä sekä tavoitteet loivat pohjaa näiden koulujen myöhemmälle kehitykselle. Muuan Borgå Tidningin artikkeli tämän kauden loppuvuosilta (1839) kuvastanee a i k a l a i s t e n k ä s i t y s t ä s u n n u n t a i k o u l u j e n t e h t ä v ä s t ä: ne edustivat erästä kansanopetuksen muotoa, joka keskittyi yleissivistävän alkeisopetuksen jakamiseen lähinnä käsityöläisten oppipojille ja muille työntekijöille.⁶¹ Sellaisena sunnuntaikoulun opetus oli alkanut kaikkialla ulkomailla ja sellaista se tuolloin vielä oli Englannissakin, joskin mekaaniset instituutit edustivat selvästi ammatillisempaa muotoa. Mutta ne toimivatkin tavallisesti arki-iltaisina.

Lukeminen, kirjoitus, laskento ja uskonto muodostivat sunnuntaikouluissamme opetuksen ytimen. Tavoitetta ei yleensä asetettukaan sen laajemmalle. Eräin paikoin oletettiin kouluun tulevien oppilaiden jo omaavan lukutaidon, mutta usein joukossa oli siksi paljon taitamattomia, että lukeminen, vieläpä tavaus piti näiden vuoksi ottaa ohjelmaan⁶² Edellä mainittu Eskolin on osalle oppilaistaan opettanut myös maan-

tietoa ja luonnonhistoriaa. Ammattiopetuksen kannalta tärkeä piirustus otettiin Turun sunnuntaikoulussa alusta lähtien ohjelmaan, tosin vapaaehtoisena aineena.⁶³ Jollei kaupungin lancasterkoulun opettaja pystynyt sitä opettamaan, hänen tuli itse palkata piirustuksenopettaja.⁶⁴ Vuosittain sai ainakin 40—50 oppilasta opetusta piirustuksessa. Tätä taitoa kisällit saattoivat opiskella myös maalarimestari *Söderstrandin* v. 1830 perustamassa piirustuskoulussa.⁶⁵ Aineen opettaja olikin tavallisesti yhteinen molemmissa kouluissa, vieläpä samana vuonna toimintansa alkaneessa kymnaasissakin.⁶⁶

Läheinen kosketus lancasterkouluun aiheutti Turussa ja Vaasassa sen, että vuoro-opetusjärjestelmää alettiin soveltaa myös sunnuntaikoulun opetustyöhön. Tähän viittaavia mainintoja tavaan muitakin sunnuntaikouluja koskevissa asiakirjoissa.⁶⁷ Sunnuntai-koulujen synty sattui meillä kauteen, jolloin bell-lanacasterin järjestelmä oli maassamme eräänlainen opetuksellinen muotivirtaus. Sen siirtäminen uusiin kouluihin oli täysin mielekästä, sillä sunnuntai-kouluja pidettiin toistaiseksi vain eräänä kansanopetuksen muotona. Lisäksi useimmissa kouluissa oppilasmäärä oli siksi suuri, ettei opettaja yksin pystynyt ohjaamaan toiselle sadalle nousevaa oppilasjoukkoa. Voidakseen jotenkin selviytyä hän vuoro-opetusjärjestelmän mukaisesti käytti apunaan kehittyneempiä oppilaita. Eräissä kouluissa oli käytettävissä arkisin toimivan lancasterkoulun kalusto, muutamiin tilattiin omia välineitä. Niinpä kirjoituksen opetuksessa ensin harjoiteltiin hiekkapenkkiin, sitten rihvelitauluihin ja lopuksi paperille alkaen kirjaimista ja siirtyen tavujen ja sanojen kautta lauseisiin. Laskennossa taas kuljettiin numeroiden ja lukujen harjoittelusta eri laskutapojen opiskeluun käyttäen apuna painettuja tauluja.

Edistymisen mukainen ryhmäjako monitööreineen loi tälle opetusmekanismille oman leimansa. Koska sunnuntaikoulujen oppilaat olivat iältään varttuneita, menetelmä on varmaan täytynyt melkoisesti soveltaa. Tähän suuntaan viittaa mm. Turun koulun ohjesäännön toinen kohta, jossa puhutaan opetuksen järjestämisestä tarkoituksenmukaisella tavalla.⁶⁸ Kuvernööri *Haartman* ja rovasti *Edman*, jotka olivat ohjesäännön valmistaneet, ilmeisesti tajusivat, miten tarpeellinen menetelmällinen eroavuus oli lancasterikoulun ja sunnuntaikoulun välillä. Lapsille tarkoitettu palkinto- ja rangaistusjärjestelmä ei saattanut tulla kysymykseen varttuneiden oppilaiden keskuudessa. Piirustuksen opetukseen ei vuoro-opetusjärjestelmää ollut sovitettu. Varsinaisten lancasterkoulujen opettajia lukuunottamatta sunnuntaikoulujen opettajat tuskin ovat olleet ko. järjestelmään

täydellisesti perehtyneitäkään, joten sekin on osaltaan rajoittanut menetelmän käyttöä.

Pohdittaessa alkaneiden sunnuntaikoulujen merkitystä nimenomaan ammattinharjoituksen kannalta on päähuomio kohdistettava siihen yleiseen hyötyyn, minkä tiedon perustavien elementtien hallinta ammattilaiselle tuo. Kirkkoherra *Cygnaeuksen* ja piispa *Lindblomin* sunnuntaikoulusuunnitelmat hahmottelivat käsityöläisen opinkäyntiä varten sellaista koulua, kuin meillä 1830-luvulla alettiin toteuttaa. Turussa siihen kytkeytyi kohta uutena lisänä erällä ammattialoilla perin tärkeä piirustus. *Viitanen* luonnehtiikin melko osuvasti alkuajan sunnuntaikoulun työtä mainitessaan sen olleen »alkeiskoulu lukutaidottomille, jatkokoulu vähän varttuneemmalle nuorisolle ja ammattikoulu jo elämänuran löytäneille.⁶⁹ Jos rahvaan normaaliin sivistystasoon tuolloin sisällytetään vain lukutaito ja perustava kristillisyyden tuntemus, niin sunnuntaikoulu jakoi erälle tämän rautaisen annoksen. Kaikki siitä yli menevä opetus kuului jo eräänlaiseen »jatkokouluun». Viitosen viimeksi käyttämä sanonta on hieman harhauttava, sikäli kuin pidetään alkaneita kouluja yksin käsityöläisten sunnuntaikouluina — kaikki käsityöläisoppilaat näet olivat jo elämänuransa »löytäneet». Todellisuudessa kouluissa oli muitakin oppilaita, sillä laitokset suorittivat ensi sijassa kansanopetustyötä.

Turun sunnuntaikoulu antoi herätteitä toisille kaupungeillemme, vaikka aate yleismaailmallisena tavallaan oli »ilmassa». Muutamia vuosia koulunsa perustamisen jälkeen Turun käsityöläiset rohkenivat jo esittää sunnuntaikoulun määräämistä pakolliseksi heidän kaupungissaan. Tämä lienee selvä todiste koulun nauttimasta arvostuksesta. Mutta senaatin piiriin siirtyneenä asia muuttui koko maan käsityöläis- ja tehdasväestöä koskevaksi koulutusongelmaksi ja sai sitten ratkaisunsa sunnuntaikouluasetuksen muodossa v. 1842.

VI

SUNNUNTAIKOULUASETUS: KÄSITYÖLÄISTEN »OPPIVELVOLLISUUSLAKI»

1. Hallinnollinen yritys teknillisen ammattiopetuksen aloittamiseksi sekä manufaktuurijohtokunnan perustaminen v. 1835

Taloudellista rakennetta koskevassa luvussa viitattiin lyhyesti autonomisen hallituksen toimenpiteisiin elinkeinoelämän kohottamiseksi 1830-luvulla.¹ Asian suunnittelemista varten asetettiin 9. 6. 1834 eriytynen komitea, jonka jäsenistö tosin ajallé tyypillisenä koostui yksin valtion virkamiehistä.² Puheenjohtajana toimi Turun ja Porin läänin silloinen maaherra *L. G. v. Haartman*, joka merkittävällä tavalla tuli vaikuttamaan myös ammatillisen opetuksemme alkuvaiheisiin.³ Komitean työtä voidaan täydellä syyllä pitää jatkona niille kaupallisille ja samalla koko elinkeinoelämäämme koskeville neuvotteluille, joita tuolloin käytiin pohdittaessa maamme kauppapoliittista suhdetta sekä Venäjään että Ruotsiin.⁴ Tässä yhteydessä ei ole aihetta kosketella komitean työtä muilta osilta, vaan voidaan keskittyä yksin ammattikasvatusta käsittelevään kohtaan. On kuitenkin syytä tähdentää asian laajaa taustaa, josta ammattikoulutuksen ongelma elimellisesti kohosi.

Mainittu Haartmanin komitea (Comité för upphjelpandet af Finlands handel och näringar) työskenteli erittäin ripeästi, ja noin kolme viikkoa kestäneiden keskustelujen jälkeen se jo esitti mietintönsä. Oikeastaan mietintöjä oli kolme, joista yksi koski lähinnä kaupan ja tulliolojen selvittelyä, toinen salakuljetuksen ehkäisemistä ja kolmas maatalouden, vuorityön ja teollisuuden edistämistä. Viimeksi mainitun asian yhteydessä päädyttiin yhtenä keinona teknillisen oppi-

laitoksen perustamiseksi ehdotukseen. »Opiston» (Technologiskt Institut) tarkoituksiksi määriteltiin tulevien tehtailijoiden ja käsityöläisten kouluttaminen.

Ryhtymättä yksityiskohtaisesti referoimaan komitean mietintöä tältäkään osalta todettakoon vain sen perusteet, johtavat ajatukset ja vaikutus lopulliseen asetukseen. Ehdotetun oppilaitoksen rakenne oli varmaan komitean jäsenille vielä täysin hämärä. Nimi ja osin tarkoituskin lienee määritelty lähinnä Pietarin ja Tukholman jo toimintansa alkaneiden teknologisten instituuttien mukaan.⁵ Opetuksen antamisesta huolehtisivat ehdotuksen mukaan sivutoimisesti vuoriviraston virkamiehet lähinnä teknillisten aineiden osalta (silloin kun he eivät olleet matkoilla!) sekä yliopiston nuoret opettajat kemian ja fysiikan osalta. Teknillisen korkeakouluopetuksen järjestely Tanskassa lienee antanut viitteitä ehdotukseen, että kouluttajina käytettäisiin yliopiston opettajavoimia. Haartman ja *Nordenskiöld*, jotka molemmat olivat paljon matkustaneet ja ainakin jossain määrin perehtyneet ammattiopetuksen järjestelyyn ulkomailla, lienevät ratkaisevimmin vaikuttaneet mietinnön teknologista opistoa koskevaan suunnitelmaan.

Antaessaan lausuntonsa (6. 12. 1834) komitean mietinnöstä senaatti pyysi keisaria kiinnittämään huomiota pariin olennaiseen seikkaan.⁶ Toinen koski ehdotetun laitoksen hallintoa, toinen opiston suorittaneiden oikeuksia. Senaatti ei pitänyt asiallisena, että instituutti asetettaisiin vuoriviraston yhteyteen, koska laitoksen tarkoituksena olisi ammattimiesten kouluttaminen ei ainoastaan vuorityön, vaan käsityön ja teollisen toiminnan koko aluetta varten. Komitean ehdotus johtui mainitulta osalta varmaan siitä, että vuoriviraston yli-intendentti Nordenskiöld oli komitean jäsen. Esitys olikin tässä suhteessa kieltämättä epäjohdonmukainen, kun toisaalta kuitenkin laitosta ehdotettiin manufaktuurijohtokunnan alaiseksi.

Toinen senaatin huomautuksista koski opiston suorittaneiden oikeuksien selventämistä. Komitea oli ehdottanut koulun käyneille kolmen vuoden vähennystä joko oppi- tai kisälliajasta sen mukaan, oliko kurssin suorittanut oppipoika vai kisälli. Senaatti halusi kisällien osalta säädettäväksi, että nämä koulun jälkeen heti pääsisivät mestareiksi. Tämä kohta osoittaa selvästi sekä komitean että senaatin tarkoittaneen laitoksen ammattityöntekijäin koulutuspaikaksi. Näillä lienee väikkynyt mielessä eräänlaisten valiotyöläisten joukko, johon kuuluvat saamansa tietopuolisen koulutuksen avulla pystyisivät täyttämään teknillisen kehityksen asettamat kohonneet vaatimukset. Senaatin

asenne teknologisen instituutin ohjesääntöä myöhemmin käsiteltäessä tukee tätä päätelmää.

Komitean mietintö joutui keisarin ratkaistavaksi, ja 6. 5. 1835 annettu keisarillinen kirjelmä määräsi senaatin ryhtymään eräisiin toimenpiteisiin. Ehdotus teknologisen instituutin perustamisesta hyväksyttiin periaatteessa. Senaatin tekemä huomautus oppilaitoksen hallinnosta tuli huomioon otetuksi, mutta tutkinnon suorittaneiden oikeudet jätettiin ratkaistavaksi koulun ohjesäännön vahvistamisen yhteydessä.⁷ Tämän päätöksen perusteella senaatti sitten julkaisi 20. 5. 1835 asetuksen »Manufakturi- eli fabriikki-hallituksen ja konstikoulun asettamisesta Suomenmaahan».

Teknologisesta opistosta annettuun asetukseen kytkettiin myös teollisuuden keskushallinnon, ns. m a n u f a k t u u r i j o h t o k u n n a n p e r u s t a m i n e n. Tämäkin sisältyi ko. komitean ehdotukseen. Nykyisyyden kannalta vaikuttaa perin oudolta, että nämä kaksi erilaista asiaa liitettiin saman asetuksen piiriin. Menettely osoittaa, kuinka epäselvä koko kysymys oli vielä viranomaisillemmekin. Elinkeinoharjoitusta koskevat asiat kuuluivat maassamme finanssitoimituskunnan alaisuuteen, mutta teollisuuselämän asiantuntemuksen lisäämiseksi komitea oli ehdottanut manufaktuurijohtokunnan perustamista eräänlaiseksi neuvoo-antavaksi ja valvovaksi elimeksi.⁸ Senaatti katsoi johtokunnan toiminnan vähäiseksi, sillä se esitti lausunnossaan, ettei ko. johtokunnan jäsenille maksettaisi tästä sivutoimesta mitään palkkiota. Toisaalta on syynä saattanut olla halu säästää valtion varoja. Keisarin päätöskirjelmä asettui periaatteessa samalle kannalle, mutta salli palkkion myöntämisen, jos ei jäsenyyteen halukkaita muuten ilmaantuisi. Kiinteä kosketus finanssitoimituskuntaan säilytettiin siten, että sen päällikkö määrättiin myös manufaktuurijohtokunnan puheenjohtajaksi.⁹

Teknologisen opiston perustaminen edellytti manufaktuurijohtokunnan työn alkamista, koska keisarin kirjelmä määräsi ehdotukset koulun ohjesäännöksi ja menoarvioksi tämän viraston laadittaviksi. Määräyksestä oli kuitenkin pitkä askel sen toimeenpanemiseen, ja tähän senaatin taholta suhtauduttiin melko viilleästi. Manufaktuurijohtokuntaan nimitettiin itseoikeutettujen, finanssipäällikkö *Lars Sackleenin* ja yli-intendentti Nordenskiöldin lisäksi professorit *P. A. v. Bonsdorff* ja *G. G. Hällström*. Vasta 22. 6. 1836 johtokunta sai valmiiksi ehdotelman koulun järjestämiseksi sekä summittaisen menoarvion. Todettakoon heti, että esitys liikkui toisilla linjoilla, kuin komitea oli viitoitta-

nut. Johtokunta mainitsi katsoneensa mallia Pietarin ja eräiden ulkomaiden vastavista laitoksista. Ruotsin ja Saksan oppilaitokset ovat tällöin lähinnä olleet esikuvina. Ehdotus arkkitehtuurin ja kaupallisen opetuksen sijoittamisesta kouluun viitannee aina Wienistä asti kulkeutuneisiin vaikutteisiin. Tukholman koulun esikuvan mukaan ehdotettiin nimenomaan erityisen johtajan viran perustamista laitokseen.¹⁰ On todennäköistä että Nordenskiöld ja mainitut professorijäsenet ovat suunnitelman laatineet ja pyrkineet luomaan koulusta enemmän kuin työntekijäasteen koulutukseen tähtäävän laitoksen. Opetuksen suhteen tosin huomautettiin, että sen tuli olla niin helpotajuista ja käytännöllistä kuin vain mahdollista.¹¹ Toteutettuna manufaktuurijohtokunnan ehdotus olisi itse asiassa merkinnyt ainakin Tukholman teknologisen insti-

ME NICOLAI Ensimmäinen, Suomalain Armosta, Keisari ja Itsevaltiashenkilö kaiken Venäjänmaan, Suomen Suuriruhtinas &c. &c. &c.

Semme tietäväksi: että ME, suuremman konstituton karkuttamiseksi konstillisia elatuskeinoja harjoittavain tykönä Suomenmaassa, Armollisimmasti olemme hyväksi löytäneet säätää, että Helsingin kaupunkiin pitää maakunnan tarpeen mukainen konsti-koulu (Technologiskt Institut) asetettaman, jossa fabriikkilaisiksi ja hantverkkareiksi aikowia opetetaan heidän työsänsä tarwittawiin taidon-aineisiin: Ja pitää tämän koulun peräänkatsantoa pitämään säättämän Manufakturin (eli fabriikki-)Direktioniksi kutsuttawa eri hallitus, jonka muu welvollisuus tulee olemaan, silmällä pitää misä tilassa ja woimassa maakunnan manufakturit ja fabriikit ovat, waikuttawasti karkuttua niiden menestystä ja woimastumista, ja walwoa hantverkkeihin täydellisempää harjoitusta. Manufakturin-hallituksessa, jonka ojenukseksi Säändt Suomeen asetetulta Senaattiamme on tehtävä, tulee Senaatin Finanti-toimituksen päämies olemaan esimiehenä, ja jäsenenä wuorinwihelyksen päämies (eli Öfwer-Intendent) kahden muun Senaatilta asetettawan jäsenen kanssa. Kohta kuin sama hallitus on toimituksensa alkanut, tulee sen tehdä ja Senaatin tutkittawaksi läbettää sekä ofotuksen mitenkä konsti-koulu on nyteen reitaan asetettawa, että Staatin tälle koululle, niin myds siinä siwussa ofoitaa ne etundet, jotka siinä koulussa oppiwille pitää, tarpeelliseksi kehoitukseksi, jalkaitaman: ja tulee Senaatin sitten läbettää saman ofotuksen MEJLÉN Armossa wahwistettawaksi. Jonka jälkeen kaikkien asianomaisten tulee itsensä alamaisuudessa ojentaa. Helsingin kaupungista 20:nä p. Toukokuussa 1835

**Keisarillisen Majesteetin Oman Päätöksen jälkeen ja Korkiasa Nimesä,
Sänen Suomeen asetettu Senaattinsa:**

A. THESLEFF.

G. HJÄRNE.
LARS SACKLÉN.
J. WALHEIM.

AUGUST RAMSAY.
CARL FREDR. RICHTER.
LARS JÄGERHORN:

Asetus »Manufakturin- eli fabriikki-hallituksen ja konstikoulun asettamisesta Suomenmaahan»
v. 1835.

tuutin tasaisen — opintoalojen suhteen laajemmankin — laitoksen perustamista maahamme.¹²

Manufaktuurijohtokunnan ehdotus ensimmäiseksi teknilliseksi oppilaitokseksi ei tyydyttänyt senaattia. Se palautti asian jo samana syksynä johtokunnalle ja kehotti tätä tekemään uuden ehdotuksen. Puolen vuoden kuluttua (26. 4. 1837) valmistui todellinen sääntöehdotus, josta arkkitehtuuria ja kauppaopetusta koskevat kohdat oli senaatin huomaustusten mukaisesti poistettu. Muutenkin oli pyritty lähestymään käsityön ja teollisuusalojen varsinaisten ammattimiesten tason mukaista koulutusta.¹³ Korkeampaa teknillistä opetusta tavoittelevat viittaukset oli jätetty pois, ja koulun kurssin suorittaneille ehdotettiin myönnettäväksi oikeus saada ammattialansa joko kisälli- tai mestarikirja asianomaisen aikaisemman kokemuksen mukaan. Täten suunniteltu koulutus olisi tapahtunut pääpiirteittäin asiaa ehdottaneen komitean viitteiden mukaisesti. Asia esiteltiin senaatin istunnossa vasta puolen vuoden kuluttua, ja tällöin kysymys päätettiin panna »pöydälle». Sama verkkainen tahti jatkui asian käsittelyssä seuraavanakin vuonna, jolloin koko perustamiskysymys jätettiin toistaiseksi lepäämään.¹⁴

Manufaktuurijohtokunta koki käytännössä teknologisen opiston kohtalon, sillä kun senaatti asetuksen määräyksestä huolimatta jätti sen ohjesäännön ja menoarvion laatimatta, koko johtokunta oli vain nimellisesti olemassa. Näin elinkeinojemme edistämistä ajaneen komitean ehdotus jäi käsityön ja teollisuuden ammattiopetuksen osalta useiksi vuosiksi toteuttamatta.

Teknillistä korkeakoulua koskevissa historiikeissa ovat Palmén, Qvist ja Wuolle tuoneet esille eräitä arveluja, miksi teknologista opistoa ei asetuksen antamisesta huolimatta perustettu. *Palmén* mainitsee lyhyesti, että asian katsottiin liian aikaisessa vaiheessa herätetyksi.¹⁵ *Qvist* taas sanoo, että ehdotusta ei hyväksytty, koska laitosta pidettiin oloihimme liian laajana.¹⁶ *Wuolle* ei pidä kumpaakaan selitystä täysin oikeana. Hän katsoo pääsyyksi sen, että Haartman vastusti ehdotusta, koska se muka ei ollut hänestä lähtöisin.

Asia ansaitsee perusteellisen pohdinnan, sillä teknologisen instituutin perustamisyritys merkitsi vakavaa hallinnollista aikomusta teknillisen ammattiopetuksen aloittamiseksi maassamme. Se osoittaa ammattitaidon kehittämisen merkityksen tajuamista.¹⁷ Senaatilla on täytynyt olla painavia syitä, jotka aiheuttivat tämän vastahakoisen suhtautumisen keisarin antaman määräyksen täytäntöön panemiseen.

Wuolteen esittämä väite tuskin on oikea, sillä Haartman ei ollut ensikään asian käsittelyvaiheen aikana senaatin jäsenenä. Viittaus Haartmanin itsekkyyteen ei ole tässä yhteydessä aiheellinen, sillä ehdotus teknologisen instituutin perustamisesta oli juuri Haartmanin komitean tekemä.¹⁸ Palmenin ja Qvistin kannanotot tarkoittavat tavallaan samaa: silloisten olosuhteiden, erityisesti teollisuutemme vähäisen merkityksen vuoksi uusi kallis oppilaitos katsottiin meillä toistaiseksi tarpeettomaksi.¹⁹ Tätä johtopäätöstä täytynee edelleenkin pitää varteen otettavana, joskin myös eräät muut seikat ovat asiaan vaikuttaneet.

Maamme taloudellista tilannetta koskevasta luvusta on ilmennyt, että teollisuutemme osuus silloisessa kansataloudellisessa toiminnassa oli perin pieni. Tämä ei suinkaan ollut senaatin jäsenille tuntematonta. Ministerivaltiosihteeri *Rehbinderin* toimittama tilastollinen selonteko maamme tilasta vuosilta 1826—1835 mm. totesi teollisuustoimintamme »yhtä alhaisella tasolla olevaksi kuin aikaisemminkin».²⁰ Maataloutta katsottiin kiistämättömästi tärkeimmäksi elinkeinoksemme. Mustialan opiston perustamishanke oli Suomen talousseuran virittämänä alulla, ja senkin tukemiseksi myönnettiin valtion varoista vain 5.000 pankkoruplaa.²¹ Teknologisen opiston menoarvioehdotus oli 17.400 pankkoruplaa ja lisäksi perustamiskustannukset. Edellä on jo viitattu valtion kiristyneeseen rahatilanteeseen, mikä pakotti Suomen hallituksen v. 1830 ensi kerran turvautumaan lainanottoon. Maamme valtiontalouden silloista volyyymia ajatellen teknologisen instituutin tuoma menonlisäys ei olisi ollut aivan vähäinen.

Vaikka r a h o i t u s k y s y m y k s e ll ä ei olisi ollutkaan ratkaisevaa merkitystä — olihan finanssitoimituskunnan päällikkö manufaktuurijohtokunnan puheenjohtaja — niin teollisen elämän ja teknillisen toiminnan outous oli varmaan jättänyt senaatin jäsenet välinpitämättömiksi uuden kouluajatuksen suhteen. Reaaliseen ja ammatilliseen suuntaan tähtäävä opetus sai tuolloin vielä kaikkialla kokea voimakasta vastustusta. Aikakauden sivistyneistö oli meilläkin orientoitunut humanistiseen suuntaan. Puhtaasti taloudelliselta kannalta tarkastellen senaatti taas todennäköisesti ei nähnyt perustettavassa koulussa niin edullista ja tarpeellista rahansijoitusta, että olisi katsonut sen välttämättömäksi. Manufaktuurijohtokunnan tekemän ehdotuksen perustelut, joita senaatti vaati palauttaessaan ensimmäisen ehdotuksen, olivat varmaan yksipuolisesti asiallisia. Eräät viittaukset filantrooppisiin tarkoituseriin, pauperismin torjuntaan ja työllisyyden kohottamiseen sekä moraalisen tason parantamiseen olisivat noina aikoina hyvinkin saattaneet vaikuttaa myönteisesti.²²

Teknologista instituuttia koskevan asian hidas käsittely ei oikeastaan poikennut ajan normaalista temposta. Ajateltakoon vain yleisen koulujärjestyksen laatimisyriäisiä autonomisen ajan ensimmäisinä vuosikymmeninä. Yksimielisyyden saavuttaminen ei käynyt senaattisakaan helposti, ja tämä luonnollisesti hidasti asioiden ratkaisua. Kun ei hallitsijan eikä kenraalikuvernöörin taholta kajottu teknologista instituuttia koskevaan määräykseen, se sai levätä. Senaatin varovaisuus asian suhteen on ymmärrettävää, koska Pietarissa ja Tukholmassa toimivat opistot olivat noihin aikoihin joutuneet melko ankaran arvostelun kohteeksi — ehdotettiinpa Ruotsin valtiopäivillä kerran koko opisto suljettavaksi.²³ Ajan mukana ilmaantuikin teknillisen ammattiopetuksen järjestämiseksi uusi ratkaisutapa, joka saavutti senaatin kannatuksen. Se kytki teknologisen instituutin jo varhaisemmin alkaneeseen käsityöläisten sunnuntaikoulutyöhön, ja tässä päästiinkin nyt huomattaviin tuloksiin.²⁴

2. Turkulaisten käsityöläisten aloite v. 1838: paikallinen oppivelvollisuus käsityöläisnuorukaisille

Vapaaehtoista tietä v. 1833 perustettu sunnuntaikoulu jatkoi Turussa menestyksellisesti toimintaansa. Oppilasluku oli kohonnut huomattavan suureksi, mutta koulunkäynnin vapaaehtoisuuden johdosta kaikki oppipojat ja kisällit eivät sitä käyneet. Käymättömien joukossa oli varmaan paljon sellaisia, joille koulu olisi ollut erittäin tarpeellinen. Tämän johtopäätöksen voi tehdä siitä, että mestarien enemmistö yhteistuumin ryhtyi toimenpiteisiin sunnuntaikoulun tekemiseksi opinkäynnin pakolliseksi osaksi.

Asiasta on aluksi varmaan käyty yksityisesti keskustelua. Missä määrin tiedot ulkomailla olleista vaatimuksista ovat vaikuttaneet asiaan, on vaikea ratkaista.²⁵ Mainittakoon kuitenkin, että Tukholmassa sama kysymys oli hiljattain noussut esille, mutta jäi sunnuntaikoulun (porvarikoulun) johtokunnassa vain ehdotukseksi.²⁶ Turkulaisten mestarien kannanotto kiteytyi määrätietoiseksi esitykseksi, jonka he 12. 6. 1838 jättivät lääninsä kuvernöörinkansliaan.²⁷ He viittasivat kirjelmässä sunnuntaikoulun tarjoamaan mahdollisuuteen maksuttoman opetuksen saamiseksi. Mutta mestarit totesivat samalla, että heidän kehoituksistaan huolimatta useat oppipojat ja kisällit nuoruuden ajattelemttomuuden vuoksi viettivät vapaat sunnuntaipäivät, jollei aina irstailuissa ja vahingollisissa huvituksissa, niin kuitenkin turhanpäiväisissä toimissa, jotka eivät kehittäneet heidän ymmärrystään eivätkä

muodostuneet rakennukseksi yhteiselämälle. Voimakas moraalinen motivointi on siis selvästi havaittavissa, ja aikakauden luonteen huomioon ottaen tällä näkökohdalla on varmaan ollut merkitystä.

Mestarit mainitsivat edelleen, että sikäli kuin he ajan merkkejä ymmärsivät, terveelliseen suuntaan tapahtuvaa muutosta ei ollut tulevaisuudessa odotettavissa. Siksi he eivät nähneet asian korjaamiseksi muuta mahdollisuutta kuin pakkotoimenpiteisiin ryhtymisen. Tehokain menettely olisi se, että tiedolliset vaatimukset tulisivat erääksi ammatillisen opinkulun osaksi, ts. yhtäkään oppipoikaa ei kirjoitettaisi kisälliksi eikä viimeksi mainittuja mestareiksi ilman sunnuntaikoulunopettajan tai muun luotettavan henkilön antamaa todistusta riittävästä kirjoitus- ja laskutaidosta. Niissä ammateissa, joissa piirustustaito olisi tarpeellinen, tämänkin aineen hallinta liitettäisiin vaatimusten joukkoon, sikäli kuin maksutonta piirustuksenopetusta olisi sunnuntaikouluun järjestetty. Myös viittaus näiden taitojen puhtaasti ammattikasvatukselliseen merkitykseen tulee ilmi kirjelmästä, jonka allekirjoittajina esiintyi 115 käsityönharjoittajaa tai mestaria. Esitys koski ko. vaatimusten asettamista vain Turussa opinkäyntiä suorittaville nuorukaisille. Tahtoivatko turkulaiset mestarit täten korostaa omaa arvoaan, vai ottivatko he mahdollisesti huomioon sunnuntaikouluopetuksen puuttumisen useimmista kaupungeistamme, on vaikea ratkaista.

Läänin kuvernööri *L. G. v. Haartman* lähetti jo seuraavana päivänä kirjelmän Turun maistraatille, jonka tuli ilmoittaa oma kantansa ja allekirjoittamattomat mestarit. Maistraatin kannanotto oli myönteinen, mutta sen antaman tiedon mukaan 31 mestaria tai elinkeinonharjoittajaa oli vielä asian ulkopuolella. Nyt kuvernööri määräsi kuulustelemaan pöytäkirjaa pitäen niitä ammattikuntia ja mestareita, jotka eivät olleet allekirjoittaneet anomusta. Näissä tutkimuksissa 10 mestaria yhtyi allekirjoittajiin, mutta 21 jäi vielä vastustavalle kannalle. He perustelivat kantaansa sillä, että uudet vaatimukset estäisivät työssä muuten taitavan kisällin, joka ei pystynyt laskemaan eikä kirjoittamaan, ainiaaksi pääsemästä mestariksi. Kieltäytyjinä olivat suutarien, kirvesmiesten ja kaluseppien ammattikunnat. Kaluseppien ja suutarien osalta esitetty todistelu vaikuttaa uskottavalta, mutta nimenomaan kirvesmiehillä lienee takana ollut muita syitä. Tässä ammattikunnassahan kisällien runsauden johdosta vain peräti harvoilla yleensä oli mahdollisuus päästä mestariksi.²⁸

Kuvernööri Haartmanin määräys esitetyn tutkimuksen toimittamisesta antaa aiheutta olettamukseen, että hän täten tahtoi painostaa vastustavalla kannalla olevia mestareita. Joka tapauksessa hänen puoltonsa oli varaukseton, kun kirjelmä saman vuoden loppupuolella lähetettiin senaattiin. Kuvernööri korosti vielä vaadittavien taitojen myönnteistä merkitystä sekä älyllisessä (intellektuellt) että ammatillisessa (industriell) mielessä. Asian täytäntöönpano ei tuottaisi käytännössäkään vaikeuksia, koska nämä tiedot ja taidot voitaisiin hankkia kaupungin sunnuntaikoulussa. Haartmanin näkemys oli tässä vaiheessa siis yksinomaan paikalliseen erikoisvaatimukseen tähtäävä kuten turkulaisten mestarienkin. Hän ei ole myöskään yhdistänyt asiaa teknologista instituuttia koskevaan ehdotukseen eikä tuonut esille oppiajan lyhentämisen mahdollisuutta.

Senaatin talousosaston kokouksessa (21. 11. 1838) kysymys joutui erittäin vilkkaan mielialojen vaihdon kohteeksi.²⁹ Senaattori *Jägerhornin* kannanotto, johon useimmat muutkin lopulta yhtyivät, muodostui asialle käänteentekeväksi. Hän näet viittasi siihen, että kysymyksellä oli ennakkotapauksena koko maata koskeva merkitys. Siksi siitä tulisi hankkia kaupunkien maistraattien lausunnot. Edelleen olisi syytä alistaa keisarin ratkaistavaksi, voitaisiinko kirjelmässä esitetyt tiedot omaaville kisälleille myöntää lyhennystä säädetystä oppiajasta. Tämä seikka kiinnosti erityisesti senaattori *Sackleenia*, koska ko. tietojen hallinnan perusteella myönnettävä erioikeus läheisesti liittyi niihin ajatuksiin, joita Haartmanin komitea ja manufaktuurijohtokunta olivat esittäneet teknologisen instituutin suorittaneista. Senaatti asettui lähetekirjelmässään kokomaan huomioon ottavalle kannalle ja korosti sitä, että oppiajan ehdollinen lyhentäminen kannustaisi kisällejä ja oppipoikia hyödyllisiin opintoihin. Tutkinnon perusteella tapahtuva lyhentäminen ei saisi kuitenkaan ylittää kisällien osalta yhtä eikä oppipoikien kohdalta kahta vuotta. Turkulaisten ehdottamaa paikallista erityisehtoa pakollisine sunnuntai-kouluineen senaatti taas ei puoltanut, sillä erilaisten vaatimusten asettaminen eri paikkakunnille oli sen käsityksen mukaan ristiriidassa yleisen ammattikuntajärjestyksen kanssa ja aiheuttaisi käytännössäkin hankaluuksia.

On syytä panna merkille, että teknologista instituuttia koskeva kysymys otettiin pian tämän jälkeen senaatissa esille ja että asia päätettiin, toistaiseksi lykätty.³⁰ Sen kytkeminen turkulaisten käsityöläisten herättämään kouluongelmaan on aivan ilmeinen.

Kirjelmän lähettäminen keisarille tapahtui kenraalikuvernöörin välityksellä. Ruhtinas *Menshikov* yhtyi asiallisesti senaatin kannanottoon, ts. hän ei puoltanut Turun asettamista erikoisasemaan. Senaatin olisi hänen mielestään syytä tutkia, missä määrin ko. ammattikuntajärjestyksen muutos olisi koko maaalle hyödyllinen.³¹ Ministeri- ja valtiokunnan esitellessä anomusta keisarille sitä tarkasteltiin näin muotoutuneesta näkökulmasta.³² Keisari antoi senaatin tehtäväksi tutkia ehdotuksen lainsäädännöllistä oikeutusta ja sitä, mitä muutoksia säädös mahdollisesti aiheuttaisi vallitsevaan ammattikuntaasetukseen. Senaatin enemmistö ei nähnyt siinä juridista estettä, mutta halusi ennen lopullista lausunnon antamista tiedustella kaupunkien maistraattien ja porvariston mielipidettä.³³ Tähän keisari suostuikin.³⁴ Senaatin keskustelussa esille tulleen ehdotuksen mukaan kaupungeilta tuli tiedustella myös tarvittavan opetuksen järjestelymahdollisuuksia.

Maistraateilta läänien kuvernöörin välityksellä saatavien lausuntojen, jotka yleensä olivat periaatteessa myönteisiä, hankkimisessa kului miltei koko vuosi 1840. Sen sijaan tarvittavan opetustyön käytännöllinen järjestäminen ja sen tuomat kustannukset aiheuttivat epäilyjä eräiden pienten kaupunkien taholta. On syytä panna merkille, että asia ei vielä esiintynyt sunnuntaikouluorganisaation muodossa, vaan kaupunkien vastaukset osoittavat toteuttamista ajatellun lähinnä kullakin paikkakunnalla toimivaan kouluun liittyen. Kysymyksen ytimenä olivat oppilaskasvatukseen asetettavat uudet tiedolliset vaatimukset, jotka käytännössä voitiin hankkia eri tavoin.³⁵

Asiaa käsiteltiin uudelleen senaatin istunnossa vasta helmikuussa 1841, jolloin se päätettiin liittää manufaktuurijohtokuntaa ja teknologista instituuttia koskeviin ehdotuksiin.³⁶ *L. G. v. Haartman* oli tällä välin tullut senaatin jäseneksi. Finanssitoimituskunnan päällikkönä toimi nyt mies, joka oli ollut mukana kaikkien näiden ehdotusten alkusynnytyksessä. Hänen ansiostaan päästiin kokonaisuun, mikä merkitsi keskitetyn työn alkamista ammattikasvatuksen ja osin teollisuudenkin kehittämiseksi.

Senaatin kokouksessa 12. 5. 1841 tehdyt päätökset muodostuivat ratkaiseviksi ammattikasvatustyön järjestelylle useiksi vuosikymmeniksi eteenpäin. Pöytäkirjan merkinnöistä ilmenee, että asiat oli ennakolta huolellisesti valmisteltu, sillä ne esiintyivät nyt selvinä päätöksinä.³⁷ Tehty ratkaisu ei ilmaissut ainoastaan sen, mitä uutta opinkäyntiin tultaisiin liittämään, vaan myös sen, miten vaadittavat tiedot ja taidot hankittaisiin.

Teknologisen instituutin perustamisesta ehdotettiin kokonaan luovuttavaksi, sillä maan teollisuuden vähäisyyden johdosta ei laitosta vielä tarvittaisi. Oppilaitoksen perustaminen ja ylläpitäminen olisivat vaatineet paljon varoja, jotka senaatin käsityksen mukaan voitiin elinkeinoelämän kannalta tarkastellen käyttää muulla tavoin edullisemmin. Senaattori Haartman, jonka ansiot valtiontalouden alalla erityisesti 1840-luvulla ovat yleisesti tunnustettuja, oli varmaan muuttanut käsitystään teknologisen instituutin tarpeellisuudesta. Muuten tuskin on ymmärrettävissä, että tämä voimakastahtoinen ja vallanhaluinen mies olisi luopunut aikaisemmasta ehdotuksestaan.³⁸

A j a t u s t e k n o l o g i s e n o p i s t o n, siis todellisen ammattikoulun perustamisesta tuli tässä vaiheessa lopullisesti hylättyksi — keisari näet suostui senaatin ehdotukseen. Oppilaitoksen aikaan saamisesta käyty keskustelu ei kuitenkaan jäänyt hedelmättömäksi, sillä kun muutamien vuosien kuluttua asiasta tehtiin uusi ehdotus, silloin päästiin myös eräänlaisten päiväammattikoulujen, ns. teknillisten reaalikoulujen, perustamiseen käytännössäkin.

Turkulaisten mestarien alulle panema ehdotus kisällien ja oppipoikien tason kohottamisesta sen sijaan vastasi senaatin jäsenten mielestä paremmin todellista tarvetta kuin teknologinen instituutti. Tämän ajatuksen taakse oli lisäksi saatu kaikkien kaupunkien porvaristo ja elinkeinoharjoittajat. Turussa toimiva sunnuntai koulu tarjosi esimerkiksi siitä, miten asia voitiin toteuttaa koko maassa tavalla, joka ei tuottaisi valtiolle suuria kustannuksia. Opetustyön järjestäminen sunnuntai-iltapäiviksi paikkakunnan koulutaloon oli tuotu esille myös useiden maistraattien vastauksissa, vaikka opetuksesta ei ollut käytetty sunnuntai koulun nimeä. Niinpä senaatti päätti mainitussa kokouksessaan esittää koko maan käsittävän sunnuntai koulun verkoston perustamista. Haartmanin toimesta suoritettujen ennakkovalmistelujen pohjalla merkittiin senaatin pöytäkirjaan päätös, jonka keisari vahvistikin miltei muuttumattomana vuoden viimeisenä päivänä v. 1841.³⁹ Turkulaisten anomus oli täten joltanut tulokseen, jonka merkitys muodostui koko maan käsityön ja teollisuuden työntekijäin koulutuksen kannalta uutta suuntaa antavaksi. Asian käsittely oli ollut todella monisäikeinen ja kytkeytynyt tekijöihin, joista turkulaiset mestarit ehdotusta laatiessaan tuskin osasivat aavistaakaan.

3. *Aatteista ja yrityksistä todellisuudeksi: asetus hantverkkarien ja manufakturistain valmistumisesta v. 1842*

Esitetyllä tavalla syntynyt asetus ilmestyi senaatin julkaisemana 19. 1. 1842. Sen täydellinen nimi, »asetus hantverkkarien ja manufakturistain valmistamisesta Suomenmaassa», viittaa selvästi v:n 1834 ehdotukseen ammatillisen opetuksen järjestämisestä käsityön ja teollisuuden aloja varten. Teknologisen instituutin sijaan oli kuitenkin päädytty monessa suhteessa vaatimattomaan, mutta sitä laajapohjaisempaan kouluorganisaatioon. Asetuksesta tavallisesti käytetty nimi, sunnuntaikouluasetus, antaa helposti erehdyttävän käsityksen tästä toisaalta ammattikuntien perinteelliseen kasvatukseen liittyvästä, toisaalta uutta koulumuotoista valmistusta ennakkoivasta säädöksestä. Asetus oli monessa suhteessa erikoislaatuisen kompromissi keskityksen ja hajoituksen, yleissivistyksen ja ammattikasvatuksen, ylemmän ja alemman ammattipetuksen sekä lopulta myös koulun ja käytännön kesken. Koska asetuksen 1. § on asiaa hyvin valaiseva, se on oheisena silloisessa suomen kielisessä muodossaan.

Että hantverkin oppipojat ja kisällit saakot tilaisuutta Kristellisyuden niinmyös kirjoitus- ja räknäys-konstin oppimiseen, laitetaan niinkutsutut sunnuntai-koulut kaikkihin Suomen kaupunkiin, joillen ei jo ennen ole mitään erinäistä tässä asiassa valmistettu, poiseroittain kuitenkin Naantalin, Kaskisten, Kajaanan, Jyväskylän, Heinolan ja St. Mikkelin kaupungit, jotka toistaaksi asti nauttivat vapautusta tästä velvollisuudesta. Kunkin läänin guvernööri toimittakoon, yksineuvoisesti kaupunkien hallituksen ja porvarikunnan kanssa, että tämä saatetaan täytäntöön ennenkuin vuosi 1843 alkaa: ja kartetaan siinä, ettei kaupungit mahdulla raskautetuksi muilla, kuin tarkoitusta varten välttämättömillä ulosteilla. Niissä kaupungeissa, jossa yhteisiä kouluja löytyy, tulevat niillen annetut kouluhuoneet, edelläsänotussa päällelaksannossa pruukattaviksi, sittenkuin kouluin ylihallituksen lausunto, kussa se taitaa kysymykseen tulla, on asiassa kuulttu.

Sunnuntaikouluasetus tuo esille sekä koulujen perustamisvelvollisuuden että koulunkäynnin pakollisuuden. Viimeksi mainittua se ei suoranaisesti säädä, mutta liittää perinteelliseen opinkäyntiin uusia vaatimuksia, joiden täyttäminen ei ollut oppijoille ja kisälleille yleensä mahdollista ilman sunnuntaikoulun suo-

maa opetusta. Vaatimusten asettamisen edellytyksenähän oli, että uusi kouluorganisaatio luotiin vanhan ammattikuntajärjestelmän toimintapiiriin. Varsinaisen koulunkäyntivelvollisuuden sijaan asetettiin erinäisiä pakotteita, joista osa kohdistui oppipoika — ja osa kisällikauteen. P ä ä s t ä k s e e n kisälliksi oppipojan tuli vast'edes varsinaisten ammatillisten vaatimusten lisäksi esittää todiste kristinopin tuntemuksesta sekä kirjoitus- ja laskutaidosta (neljä tavallista laskutapaa = quatuor species).⁴⁰ Näistä kristinopin tuntemusta koskeva ehto ei oikeastaan ollut uusi, sillä se oli jo edellisellä vuosisadalla usein tuotu esille, vieläpä sisällytetty hallijärjestykseen.⁴¹ Sen mainitseminen tässä yhteydessä tapahtui ehkä täydellisyyden ja osittain värmaan moraalin korostamisen vuoksi.

M e s t a r i k s i p y r k i v i l l e asetettiin nyt useilla ammattialoilla entisten ehtojen lisäksi piirustustaitoon kohdistuva vaatimus.⁴² Tavallista laajemman tiedonhankinnan houkuttimeksi annettiin säädökset ulkomaisista matka-apurahoista ja kisälliajan mahdollisesta lyhentämisestä.⁴³ Oikeus päästä entisillä ehdoilla mestariksi säilytettiin sellaisilla paikkakunnilla, joille sunnuntaikoulua ei tarvinnut asetuksen mukaan perustaa.⁴⁴ Sekä mestariksi että kisälliksi pääsyn uudet ehdot tulivat koko laajuudessaan voimaan vasta kolmen, erällä ammattialoilla viiden vuoden siirtymäkauden jälkeen.⁴⁵ Nämä vaatimukset olivat miltei poikkeuksetta niiden ajatusten kiteytyymiä, jotka jossakin muodossa olivat tulleet esille teknologisen instituutin perustamista pohdittaessa tai sitten turkulaisten mestarien ehdotuksessa.

Nykyisyyden näkökulmasta katsoen kisälliksi pääsyn tiedolliset vaatimukset olivat ns. yleissivistykseen kuuluvia. Kuitenkaan nämä suhteellisen vähäiset tiedot ja taidot eivät tuolloin vielä olleet jokaiselle kansalaiselle välttämättömiä. Mutta nimenomaan itsenäiselle ammatinharjoittajalle ne alkoivat olla peräti tarpeellisia, joten sunnuntaikoulun perusopetuksella oli tässä mielessä yleisammattikasvatuksellista väritystä. Selvästi ammatillinen merkitys oli piirustuksenopetuksella, jota piti antaa Helsingin, Oulun, Porin, Turun, Vaasan ja Viipurin sunnuntaikouluissa sekä manufaktuurijohtokunnan suostumuksella muissakin kaupungeissa.⁴⁶ Asetus määritteli sanotun piirustuksenopetuksen laadultaan nimenomaan sellaiseksi, että siitä olisi hyötyä mestariksi aikoville. Eräessä toisessa kohdassa taas mainittiin, että kisällin tuli tietyillä ammattialoilla »tarpeellisesti taitaa riitata hantverkissänsä tehtävään kaluin kuvaukset ja kopia-riitningit».⁴⁷ Sanonta edellyttää siis sekä

suunnittelevaa ammattiopirustusta että piirustusten lukemis- ja jäljentämistaitoa.

Helsingin ja Turun kouluille asetettiin ammattiopetuksen kannalta vieläkin pitemmälle tähtääviä vaatimuksia. Näissä kouluissa määrättiin näet opetettavaksi kirjanpitoa, sovellettua fysiikkaa ja mekaniikkaa, kemiaa ja sen teknologiaa sekä mineralogaa.⁴⁸ Tätä kohtaa voitaneen pitää eräänlaisena jäännöksenä teknologista instituuttia koskevasta suunnitelmasta. Korkeamman teknillisen opetuksen tarpeen myöntäminen oli tavallaan symbolinen, sillä noin monen aineen sijoittaminen vähäisiin sunnuntaitunteihin ei käytännössä saattanut johtaa tuloksiin. Mutta säädös olisi tarjonnut periaatteellisen mahdollisuuden kehitellä sunnuntaikoulujen opetusta selvästi ammatilliseen suuntaan.

Sunnuntaikouluasetukseen tuli myös jo teknologista opistoa koskeviin ehdotuksiin liittynyt säädös, että mainitut aineet hallitseva kisällä saattoi saada lyhennyistä aina puoleen siitä ajasta, joka muutoin oli vähintään palveltava kisällinä ennen mestariksi yrittämistä. Näin tietoja hankkineille kisälleille varattiin vielä mahdollisuus jatkuvaan ammatikoulutukseen ulkomailla. Sitä varten oli asetukseen otettu säädös kahdesta 200 hopearuplan suuruisesta vuotuisesta apurahasta, joiden jaon kenraalikuvernööri viime kädessä ratkaisi.⁴⁹ Teollisuutemme vaativampi koulutustarve arvioitiin siis niin vähäiseksi, että vain kahden henkilön oli vuosittain syytä hankkia laajempia ammattitietoja. Tällöinkään ei ajateltu teoreettista opiskelua, vaan tarpeelliseksi katsottavan lisäkokemuksen hankkimista suurissa ulkomaisissa tehtaissa ja työpajoissa. Apurahan antamishdotus oli muuten sisältynyt manufaktuurijohtokunnan teknologista opistoa tarkoittavaan esitykseen.

Peräti tärkeänä ja muillekin kouluille suuntaa antavana on pidettävä perustettujen sunnuntaikoulujen hallinnon järjestelyä. Asetus loi näitä kouluja varten erityisen hallintoporrastuksen, joka oli täydellisesti kirkosta erillään.⁵⁰ Kunkin koulun lähin valvonta määrättiin asianomaisen kaupungin porvariston valitsemalle johtokunnalle, jonka jäseniksi piti nimetä asiaa tuntevia henkilöitä. Tämä merkinnee sitä katsomusta, että koulun ja ammattielämän yhteys täten tarkoituksenmukaisimmin taattaisiin. Seuraavan hallintoportaan muodosti läänin kuvernööri, jonka määrääminen välittäväksi viranomaiseksi johtunee hänen asemastaan kaupunkien hallinnon valvojana. Kuvernöörin tuli lähettää vuosittain selostus lääninsä koulujen toiminnasta manufaktuurijohtokunnalle. Helsingin koulu määrättiin

sen välittömään alaisuuteen. Tämä poikkeus lienee johtunut pääasiallisesti paikallisista syistä. Lisäksi asiaan ovat todennäköisesti vaikuttaneet alkuperäinen suunnitelma teknologisen opiston asettamisesta manufaktuurijohtokunnan suoranaiseen valvontaan ja mahdollisesti tarkoitus täten kehittää Helsingin sunnuntaikoulua ajan vaatimuksia vastaavasti.

Määräys sunnuntaikoulujen asettamisesta manufaktuurijohtokunnan alaisuuteen vaikutti edistävästi tämän johtokunnan toimintaan. Virastoa varten annettiinkin samana vuonna ohjesääntö ja sen käyttöön pieni määräraha — jäsenille ei maksettu mitään palkkiota — joten seitsemän vuotta aikaisemmin julkaistu asetus vasta nyt toteutettiin tältä osalta.⁵¹ Sunnuntaikoulujen valvonnan ohella manufaktuurijohtokunnan tuli kaikin keinoin yrittää edistää teknillistä kehitystä maassamme, mm. tilaamalla alan julkaisuja, teknillisiä piirustuksia, malleja ja näytteitä. Sen keräämät kokoelmat piti asettaa teollisuudenharjoittajien ja muidenkin halullisten nähtäväksi sopivina ajankohtina. Edelleen manufaktuurijohtokunta määrättiin lehdistön avulla harjoittamaan teknillistä valistustoimintaa.⁵² Nämä seikat liittyivät olennaisesti »hantverkkarien ja manufakturistain valmistamiseen», vaikkei niitä ollutkaan sijoitettu sunnuntaikouluasetukseen, vaan keskusviraston ohjesääntöön.

Sunnuntaikouluasetuksen hyväksymisen yhtenä edistäjänä oli kieltämättä ollut sen aiheuttamien toimenpiteiden halpuus. Teknologisen instituutin perustamis- ja ylläpitokustannuksiin verraten säädetyt sunnuntaikoulut aiheuttivat valtiolle vain vähäisiä menoja. Tämä johtui näiden oppilaitosten rakenteellisesta ja hallinnollisesta eroavuudesta. Opisto olisi ollut valtion täydellisesti ylläpitämä päiväammattikoulu, mutta viimeksi mainittu katsottiin alusta lähtien kunnalliseksi opinahjoksi. Turkulaiset mestarit eivät tekemässään anomuksessa millään tavoin pyytäneet valtion taloudellista tukea koululle. Valtionavun tarpeellisuus nousi esille vasta pohdittaessa järjestelmän levittämistä koko maata koskevaksi.⁵³ Kun asiaa tiedusteltiin kaupunkien maistraateilta, useissa annetuissa vastauksissa valtion tuki mainittiin tarpeelliseksi.⁵⁴

Senaatti katsoi asialliseksi esittää avustuksen myönnettäväksi, ja keisari hyväksyi sen tarkoitukseen käytettäväksi yhteensä 1900 hopearuplaa.⁵⁵ Sen mukaan Helsingin koulu sai vuosittain 500 ruplaa, Turun 300 sekä Porin, Oulun, Vaasan ja Viipurin koulut 100 ruplaa kukin,

minkä lisäksi 700 ruplaa jätettiin senaatin jaettavaksi manufaktuuri-johtokunnan esityksen perusteella.

Helsingin koulun saaman avustuksen suuruus johtui sunnuntai-koulussa opetettävien aineiden ja kouluun tulevien oppilaiden lukuisuudesta. Nämä seikat eivät yksistään varmaankaan asiaa ratkaisseet, sillä Turussa määrät olivat yhtä suuret. Mutta Turun sunnuntaikoulu pääsi jo ennestään nauttimaan eräistä eduista, joita sille oli myönnetty kaupungin bella-lancasterkoulun yhteydessä olevana.⁵⁶ Eräät muutkin syyt, kuten Helsingin koulun katsominen jonkinlaiseksi pääkouluksi, teknologisen instituutin korvikkeeksi, ja pääkaupungin kalliimpi elinkustannustaso, ovat saattaneet asiaan vaikuttaa. Oulun, Porin, Vaasan ja Viipurin erikoisasemaan sijoittaminen johtui osittain kaupunkien suuruudesta, osittain näihin kouluihin määrätyn piirustuksen-opetuksen aiheuttamista kustannuksista.⁵⁷

Yleensä koetettiin pyrkiä siihen, ettei kaupungeille aiheutettaisi sunnuntai-koulujen ylläpidon johdosta suuria rasitteita. Tämä ilmenee jo asetuksen ensimmäisen pykälän sanonnasta. Huoneistoon nähden voitiin ilman muuta olettaa, että sunnuntai-kouluja varten ei missään tarvitsisi rakentaa koulutaloa, koska muut koulut eivät toimineet sunnuntaisin. Asia saattoi aiheuttaa tuomiokapitulin mielipiteen tiedustelun. Tämä muuten oli ainoa kohta, jossa arveltiin tarvittavan kosketusta opillisen koulutoimen johtoon.

Sunnuntai-kouluasetuksen suhde muuhun koululainsäädäntöön ja koulutoimeen yleensä kaipaakin oman pohdintansa. Teknologisen instituutin ja sunnuntai-koulujen perustamista harkittaessa ponnisteltiin myös varsinaisen koululaitoksen uudistamiseksi.⁵⁸ Vuoden 1835 koulukomitean työ johtikin sitten ratkaisuun samoihin aikoihin (1841 ja 1843) kuin ammattiopetuksen perusta laskettiin. Miksi ei tätä uutta kouluongelmaa ollut liitetty silloin toimineen koulukomitean asiapiiriin, kuten tehtiin eräille muille kouluhankkeille?⁵⁹

Tärkeimpänä syynä siihen, että nämä koulukysymykset pidettiin täysin erillään ns. opillisen koulun järjestelyistä, on varmaan ollut käsitys niiden kuulumisesta lähinnä elinkeinoelämän ja lainsäädännöllisesti ammattikuntajärjestyksen piiriin. Asian missään käsittelyvaiheessa kysymystä ei yritetty kytkeä yleiseen koulujärjestykseen, johon kansanopetuksenaan ei katsottu kuuluvan, mutta suhde ammattikuntajärjestykseen tuli useaan otteeseen esille juridisena ongelmana.⁶⁰ Teknillisen ammattiopetuksen aloittamista koskeva ehdotus oli nimenomaan elinkeinoelä-

mämme edistämistä pohtineen komitean tekemä. Vuoden 1835 koulu-komiteassa oli senaatin edustajana *C. Fr. Richter*, joten ammattiope-tusta koskevaa kysymystä ei suinkaan jätetty komiteassa käsittele-mättä tietämättömyyden johdosta. Asia kuului toisen toimituskunnan, siihen aikaan finanssitoimituskunnan, käsittelypiiriin, ja tämä muoto-seikka vaikutti osaltaan ratkaisevasti.⁶¹ Koululaitoksemme hajanaisuus ja sitä johtavien ministeriöiden keskinäisen vuorovaikutuksen puute ovat peräisin siis jo ammatillisen opetuksen syntyajoilta.

Vuoden 1842 sunnuntaikouluasetus ei oikeastaan ole mikään koulujärjestys, ei ainakaan samassa merkityksessä kuin aikakauden varsinaiset koulujärjestykset. Siinä tosin luetellaan opetettavat aineet, mutta määräykset opetuksen sisällöstä, opetusmenetelmästä, oppiajoista, opettajien tehtävistä ja asemasta, oppilaiden arvostelemisesta, koulukurista yms. puuttuvat täydellisesti. Sikäli kuin näitä seikkoja pidetään koulutyölle olennaisina, täytyy todeta, että sunnuntaikouluasetus viitoitti uuden ja laajan kouluorganisaation perin niukkasanaisesti. Se antoi paikallisille johtokunnille mahdollisuuden järjestää koulujen työn melko vapaasti. Nimenomaan ammattiopetuksen kannalta täl-laisella menettelyllä on omat etunsa, sillä tällöin voidaan paikalliset olosuhteet hyvin ottaa huomioon. Mutta asian uutuuden vuoksi olisi monessa kaupungissa varmaan kaivattu yksityiskohtaisia viitteitä työn järjestämiseksi. Kaikkia sunnuntaikouluja koskeva asetus loi kieltämättä pohjaa organisaation yhdenmukaisuudelle, mutta koska se oli juuri koulutointa koskevissa asioissa niukka, sen vaikutus jäi näiltä osilta melko epätasaiseksi. Siten se etu, joka meillä oli esim. Ruotsin erillisiin sunnuntaikouluihin verraten, ei päässyt käytännössä muodostumaan tehokkaaksi.

Asetusta senaatissa laadittaessa ajateltiin ehkä manufaktuuri-johdokunnan valvovana elimenä huolehtivan tarpeellisista lisäohjeista. *L. G. v. Haartman* oli toiminut maaherrana olles-saan Turun sunnuntaikoulun johtokunnan puheenjohtajana ja oli täl-löin ainakin jossain määrin perehtynyt koulun työskentelyyn käytän-nössäkin, mm. osallistumalla ohjesäännön laadintaan. Kun sunnun-taikoulun perusaineiden opetuksen ei katsottu sanottavastikaan poikeavan alkeisopetuksesta yleensä ja kun todennäköisesti arveltiin mui-den koulujen opettajien huolehtivan siitä sivutoimisesti, niin asetuksen niukkasainaisuus koulutoimen osalta tulee täten ymmärrettäväksi. Verrattuna esim. piispa *Lindblomih* neljä vuosikymmentä aikaisemmin laatimaan käsityöläisten kouluehdotukseen tämä asetus vaikuttaa

nimenomaan kouluasetuksena köyhältä. Se on todella vain tiivis pelkistymä edeltäneistä pohdinnoista.

Melkoinen osa sunnuntaikouluasetuksesta pyrkiikin niveltymään ammattikuntajärjestykseen. Juuri sellaiseen viittaa asetuksen nimikin: hantverkkarien ja manufakturistain valmistaminen. Kysymystä ratkaistaessahan oli oltu hyvin tarkkoja, ettei käsityön ja teollisuuden harjoittajille taattuja oikeuksia loukattaisi. Vaikka senaatin enemmistö olikin ollut sitä mieltä, ettei säädöksen antamiseen ollut laillista estettä, niin varmuuden vuoksi oli haluttu kuulla kaupunkien maistraattien kannanotto asiasta.⁶² Kisälliksi ja mestariksi pääsyn ehtojen lisääminen ei sinänsä koskenut ammattikuntien täysivaltaisia jäseniä, mestareita. Kilpailun kannalta heille oikeastaan oli eduksi, että vaatimustasoa nostettiin. Epäröintiä aiheutti pääasiassa se, miten perustettavien koulujen kustannuksista selviydyttäisiin. Tähän asiaan liittyvät toivomukset otettiin huomioon. Asetushan sisälsi valtionapua koskevan kohdan. Sunnuntaikouluasetuksen laadinta osoittaa muuten erinomaisen hyvin, kuinka eräiden säädösten synty saattoi tiukan venäläisen itsevaltiudenkin aikana tapahtua perin »demokraattiseen» tapaan.

Sunnuntaikouluasetus ei oikeastaan muuttanut voimassa olevaa hallitai ammattikuntajärjestyä, mutta toi niiden säätelemään opinkäyntiin lisävaatimuksia.⁶³ Tällaisia lisäyksihän oli annettu kuninkaallisilla julistuksilla jo Ruotsin vallan aikana, joten asia ei juridisesti ollut millään tavoin outo. Sen periaatteellinen merkitys perinteelliseen ammattikasvatukseen sen sijaan oli käänteentekevä. Edellisellä vuosisadalla oli puhuttu ja kirjoitettu paljonkin oppilaskasvatuksen tehostamisesta, mutta tulokset olivat jääneet vähäisiksi. Asia oli kirkastunut vain muutamille valistuneille yksilöille. Aineelliset ja henkiset kulttuuri-vaikutteet olivat 1800-luvulle siirryttäessä koskettaneet yhä laajempia kansankerroksia. S u n n u n t a i k o u l u e h d o t u k s e n n o u s u k ä s i t y ö l ä i s t e n o m a s t a k e s k u u d e s t a o n p a i n a v a t o d i s t e p o h j a n l a a j e n e m i s e s t a .

Sen käsittely merkitsi ammattikasvatuksen ongelman siihen asti perusteellisinta pohdintaa maassamme, jos teknologista instituuttia koskeva kysymyksenkin liitetään samaan piiriin. Siinä käsiteltiin asiaa ensi kerran nimenomaan Suomen olojen kannalta. Entisessä emämaassa Ruotsissa julkaistiin samana vuonna kansakouluasetus, mutta meillä käsityöläiset yhdistivät asiaan sekä kansanopetuksen että ammattiopetuksen perusteet. Sunnuntaikouluasetuksessamme tavoiteltiin Ruotsin olot ohittaen keski-Euroopassa vallitsevia pyrkimyksiä. Oppipojan ja kisällin opintiehen yhdistettiin olennaisena osana koulunkäynti. Se

merkitsi vanhan oppilaskasvatukseen muuttamista käsitteen nykyiset tunnusmerkit, opinsaannin työpaikoilla ja sitä täydentävän kouluopetuksen, sisältäväksi. Näiden lisäksi oppiin kuului sunnuntaikouluasetuksen mukaan kisällivaellus, johon oikeus tosin myönnettiin vain luotettavan työtodistuksen omaaville kisälleille.⁶⁴ Piirustuksen opetuksen sijoitus vain muutama kaupunkiin perustui juuri siihen, että kisälleillä oli vaelluksensa aikana mahdollisuus saada tätä opetusta ko. kaupungeissa.

Sunnuntaikouluasetuksella oli toisaalta sekä muodolliset että asialliset heikkoutensa, jotka käytäntö myöhemmin selvästi osoitti. Pyrkimys ratkaista sen avulla käsityön ja teollisuuden ammattikasvatukseen laaja ongelma kokonaisuudessaan oli jo ennakolta tuomittu epäonnistumaan. Asetus piti näet ensi sijassa silmällä työntekijäasteen ammattikasvatusta, mutta ratkaisi koulutuksen vaativiin teknillisiin tehtäviin perin puutteellisesti. Tältä osalta jouduttiinkin asiaa melko pian korjaamaan. Tällöin päästiin teknologisen instituuttiehdotuksen ennakoimaan ammattiopetukseen. Kesti kuitenkin kauan, ennen kuin meillä oivallettiin, että alempien koulutusportaiden työn onnistuminen ammattiopetuksenkin alalla olennaisesti riippuu korkeamman opetuksen hyvästä tasosta.

VIITTEET JA HUOMAUTUKSET

Kaikki lait, asetukset ja muut hallinnolliset säädökset on mainittu nimen ja antopäivän mukaan. Lähteinä on käytetty Ruotsin vallan ajalta *Stiernmanin* ja *Modéen* kokoomateoksia, myöhemmin yleisiä asetuskokoelmia. Koska ko. säädökset saattavat löytyä monista muistakin lakikokoelmista, tekijä on pitänyt tätä viitetaapaa parempana kuin lähdeleoksen nimen ja sivun mainitsemista. Käytetyissä lähdeleoksissa säädökset näet ovat ajanmukaisessa järjestyksessä, joten ne löytää niistä helposti. Eräissä poikkeustapauksissa, jolloin löytäminen muuten ehkä olisi hankalaa, lakikokoelma ja sen sivu on mainittu, esim. *Modée* II, s. 1204.

JOHDANTO

1) International Labour Conference: Recommendation (N:o 57) concerning vocational training, s. 2 ja Kansainvälisen työjärjestön toiminta vuonna 1939, s. 99.

2) *Feld* erottaa ideaalisessa ammattikasvatuksessa kolme piiriä: persoonallisuus, työ ja yhteisö. *Sinn und Aufgabe der Berufserziehung*, s. 31.

3) Kansainvälisen työjärjestön suosituksen n:o 57 johdosta pyydettyt vastaukset antavat melko kirjavan kuvan ammattikasvatuksen järjestelystä suosituksen hyväksyneissä maissa. International Labour Conference, Thirty-fourth session, Report III, Part II, s. 12—33.

4) *Heckscher—Knoellingerin* teoksen *De ekonomiska studierna* sisältyy katsaus (s. 211—249) Suomen taloudelliseen kirjallisuuteen.

I TALOUDELLINEN RAKENNE AMMATTIKASVATUKSEMME PERUSTANA

1) *Heckscher*, Merkantilismen I, s. 3, 6; II, s. 4—7, 15—17.

2) *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 11.

3) *Heckscher*, Merkantilismen II, s. 147.

4) *Heckscher*, mt. II, s. 146.

5) *Heckscher*, mt. II, s. 12—13.

6) *Södertund*, Hantverkarna, s. 8.

7) *Simonin* käsityksen mukaan ammattikuntalaitos monessa suhteessa vastasi merkantilistisia periaatteita. Siksi merkantilismin edustajat yleensä pyrkivät vain korjaamaan organisaatiossa esiintyviä epäkohtia pyrkimättä sen lakkauttamiseen. Elinkeinojen harjoitus vaati heidän käsityksensä mukaan joka tapauksessa valvontaa, joten ammattikuntien sijaan olisi kuitenkin pitänyt luoda jokin uusi elin. *Die Fachbildung*, s. 42.

8) *Heckscher*, *Svenskt arbete och liv*, s. 145.

9) *Annalan* mukaan olisi perustava ero manufaktuurin ja tehtaan välillä ollut siinä, että tuotanto edellisessä tapahtui pääasiassa käsin suoritettuna, jälkimmäisessä automaattisen valmistusprosessin pohjalla. Molemmat olivat toisaalta yhteistoiminnallisen suurtuotannon muotoja, mikä erotti ne varsinaisesta käsityöstä. Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus, s. 25, 29; vrt. myös *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 94. — Käsiyöläisestä esitettäköön tässä *Sombartin* luonnehdinta: Käsiyöläinen omistaa työn harjoittamiseen tarvittavat välineet ja omaa samalla ammattiin kuuluvat persoonalliset ominaisuudet — hän on eräänlainen herra Mikrokosmos. Hänen laaja-alaisuutensa seurauksena on välttämättömyyden pakosta keskinkertaisuus. *Der moderne Kapitalismus I*, s. 84; vrt. myös *Der Bourgeois*, s. 21. Sombart korostanee liikaa keskinkertaisuuden ehdottomuutta.

i0) *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 106.

11) *Jutikkala*, mts. 110.

12) Saksalainen J. J. *Becher* osoitti jo silloin, mikä merkitys ammattiin valmistavalla kasvatuksella on valtion hyvinvoinnin kannalta. *Heubaum*, Johann Joachim Becher, s. 173.

13) *Heckscher*, Svenskt arbete och liv, s. 167.

14) *Berch*, Inledning, s. 353; *Knutberg*, Tal, s. 6.

15) *Thunander*, Fattigskola-medborgarskola, s. 48.

16) *Kryger*, Den välmående patrioten, esipuhe ja s. 79; vrt. myös *C. F. Schefjer*, Tal, s. 13. E. F. Runeberg yritti tieteellisesti perustella valtion väkivallan ja pinta-alan suhteen kansantaloudellista merkitystä ja nimitti tätä suhdetta valtakunnan luonnolliseksi voimaksi (naturlig styrka). Hän varoitti aikalaisiaan seuraamasta elinkeinoelämän järjestelyssä niitä maita, joissa tuo luonnollinen voima oli suuri, koska tilanne Ruotsi-Suomessa oli aivan toinen. *Runeberg*, Om Svea rikets folk-nummer och naturlig styrka, s. 85—89, 94.

17) *Heckscher*, Svenskt arbete och liv, s. 169.

18) Manufaktuuri- ja käsiyöprivilegiot 29. 5. 1739, § 4 oikeastaan asettui teollisuuden suhteen elinkeinovapauden kannalle: »Alle så väl undersätare, som främmande . . . äge fullkomlig frihet . . . at anläggga, inrätta och drifva Manufacturer och handtvärckerier i Riket . . . utan at vidare specielt Privilegium och tilstånd därå behöfves.» *Annala* huomauttaa, että vapaus jäi käytännössä paperille. Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus, s. 316. Niinpä mainittujen privilegioiden 27. ja 28. § tavallaan edellyttävätkin lupajärjestelmän olemassaoloa.

19) Aatelisprivilegiot 16. 10. 1723, § 19 ja 30. — Aateliston erioikeudet mm. elinkeinonharjoituksessa aiheuttivat juuri vapauden aikana aatellittomien taholta kiihvaita huomautuksia. *Edler*, Om börd och befordran, esim. § 199—201. — Aatellioikeuden merkityksen vielä autonomisenkin Suomen aikana sai moni teollisuudenharjoittaja kokea. *Ekman—Nordström*, Högforsin tehdas I, s. 309—315.

20) *Fougstedt—Raivio*, Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys, s. 5—7.

21) Vielä 1860-luvulla oli kaupunkilaisväestön osuus maan koko asukasluvusta Suomessa pienempi kuin missään muussa Euroopan valtiossa. *Kilpi*, Suomen ammatissatoimiva väestö II, s. 3.

22) *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 94.

23) *Montgomery*, Industrialismens genombrott i Sverige, s. 122.

24) *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia II, s. 559—561.

25) Vrt. *Montgomeryn* luonnehdintaan, mikä hyvin pitää paikkansa meidän oloisamme pitkälti 1800-luvulle asti. *Montgomery*, Industrialismens genombrott, s. 118.

26) Hallioikeus toimi alimpana valvontavirastona ollen vv. 1739—66 vastuussa manufaktuurikonttorille. Ylimpänä virastona sekä käsityötä että teollisuutta var- ten oli kauppakollegio, autonomian aikana senaatin talousosasto. Vapauden ai- kana säädetyt valiokuntineen saattoivat usein suoraan puuttua asioiden hoitoon. *Sillén*, Svenska handelns och näringarnes historia, s. 219—221.

27) *Annala*, mt. johdanto. Määrittelyyn nähden voidaan kuitenkin huomauttaa, että se tarkoittanee vain eräänlaisen teoreettisen rajan vetämistä.

28) Englannissa uuteen teollisuuteen luettiin kaikki ammatit, jotka eivät esiin- tyneet Elisabetin lain säätämisaikana 1562. Perinteellinen oppilaskasvatusjär- jestelmä ei ollut näillä aloilla pakollinen. *Dunlop-Denman*, English apprenticeship, s. 235.

29) Ks. esim. HJ 1739, art. II, § 1. Kauppa- ja manufaktuurideputaation kerto- mus säädöille v. 1766 antaa selväpiirteisen kuvan vuosina 1727—66 harjoitetusta manufaktuuripolitiikasta. Kertomukseen liittyy useita tilastollisia taulukoita. Sa- man deputaation antama seloste manufaktuurirahaston käytöstä valaisee selvästi teollisuuden monitahoista avustusjärjestelmää.

30) Kuninkaall. päätös 28. 4. 1741; *Modée V*, s. 3266, XIV, s. 401; *Annala* mts. 146, viite. — Samanlainen epäsopeu vallitsi myös ulkomailla. *Simon*, Die Fachbil- dung, s. 3.

31) HJ 1770, art. VI, § 12.

32) Heckscherin esittämän tiedon mukaan olisi silkki-manufaktureissa ammatti- koulutusorganisaatioon kuuluvien työntekijöiden luku Ruotsissa ollut useina jak- soina huomattavan suuri (joskus noin 60 %), mutta tekstiiliteollisuuden muilla aloilla melkoisesti pienempi, noin 20—30 %. Viisivuotiskautena 1766—70 oli kai- kissa manufaktureissa työskentelevien mestarien, kisällien ja oppipoikien määrä vain 27.7 % työntekijöiden kokonaismäärästä. *Heckscher*, Merkantilismen II, tau- lukko 22. Sekatyöläisten prosentuaalinen määrä osoitti 1700-luvun puolivälistä lähtien ensin laskevaa suuntaa, mutta nousi jälleen 1800-lukua lähestyttäessä.

33) Tämän toteamuksen tekee myös *Gårdlund* Ruotsin oloja silmällä pitäen. In- dustrialismens samhälle, s. 215—216. *Dunlop—Denman* huomauttaa, että am- mattikuntien lakkauttaminen Englannissa ei ehdottomasti poistanut oppilaskas- vatusjärjestelmää. Mutta se poisti järjestelmän pakollisuuden. English appren- ticeship, s. 247.

34) *Annala*, mts. 419.

35) Vrt. *Heckscher*, Merkantilismen II, XLV, huom. s. 597.

36) *Fougstedt—Raivio*, Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys, s. 26—29, 42—43. Vuosina 1775—1800 käytetyn kaksinkertaisen laskennan vuoksi ei ole syytä esittää tietoja ko. ajalta. Mts. 10.

37) Vrt. *Heckscherin* laatima taulukko 21 Ruotsi-Suomesta vuosilta 1741—1815. Merkantilismen II.

38) *Kilpi*, Suomen ammatissatoimiva väestö II, taululiitteet.

39) *Alho*, Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty, s. 20.

40) *Kovero*, Suomen vientiteollisuus, s. 28, 40. Teollisuuslaitosten lukumäärä oli v. 1805 yht. 235, jolloin myös rautateollisuus, sahat ja laivanrakennus on otettu huomioon. V. 1850 oli teollisuuslaitoksia 393.

41) *Kilven* teos, Suomen siirtolaisuus, sisältää useita vertailuja Suomen ja ulko- maiden kesken industrialismin puhkeamisesta. *Alho*, mts. 118—119.

42) Eri teollisuusalojen ammattitaitoisen työvoiman tarpeesta suoritettut tutkimukset, esim. *A. Niini*, Ammattikasvatuksesta, s. 19.

43) *Salvius* antaa v. 1738 julkaisussaan *Tanckar öfver den svenska oekonomien*, 18. keskustelu, englantilaisen ja ruotsalaisen käsityöläisen keskustella keskenään saaden siinä erinomaisen tilaisuuden ruoskia ammattikuntalaitoksessa vallitsevia epäkohtia. *Salviuksen* taloudellinen ohjelma esiintyy tiivistettynä 47. keskustelussa. *Petanderin* mukaan *Salviuksen* kirjoitukset ovat antaneet herätteitä *Chydeniukselle*. *Petander*, mts. 113. *Sillén* antaa selvän yleiskuvan käsityöläisiä koskevista säädöksistä. *Sveriges handel och näringar*, s. 216—218, 229—301. *Brentano*, *Die Arbeitergilden II*, s. 314.

44) Tämä ammattikuntajärjestys käännettiin myös suomen kielelle ja painettiin v. 1755. Koska ammattikunnat meilläkin käyttivät virallisena kielenään ruotsia, suomenkielistä asetusta peräti harvoin tapaa ammattikuntiemme asiakirjoissa. Asetuksen nimilehti ja alku ovat kuvajäljennöksinä toisen luvun edessä.

45) *Heckscher*, *Svenskt arbete och liv*, s. 253.

46) *E. F. Runeberg* esitti meillä ensi kertaa tilastollisia laskelmia, missä suhteessa eri säadyt olivat toisiinsa nimenomaan elinkeinoharjoituksen kannalta 1750-luvulla. *E. F. Runeberg*, mt. useissa kohdin.

47) Niinpä *Sombart* toteaa, että suotuisat edellytykset käsityön harjoittamiselle säilyivät esim. Saksassa aina 1800-luvun puoliväliin. Muutos tapahtui sitten niin nopeasti, että tämän vuosisadan vaihteen ihmisestä edellisen vuosisadan puolivälin ihminen elämäntapoineen tuntui kaukaisemmalta kuin jälkimmäisestä 1300-luvulla vallinnut elämänmuoto. *Der moderne Kapitalismus II*, s. 161. *Sombart* käyttää mielellään liioittelua tehostuskeinona, mutta tässä tapauksessa sen avulla on saatu vaikuttava kuvaus muutoksen äkillisyydestä. Meillä ammattikasvatuksen esivaihe oli kiistattomasti käsityön aikaa.

48) *Jutikkala*, *Taloushistoria*, s. 97.

49) *Heckscher*, *Sveriges ekonomiska historia II*, s. 130. Varhaisemmassa *Svenskt arbete och liv* teoksessa, s. 181 vastaavat luvut ovat 4.031 ja 12.372, prosenttiluvut 0,8 % ja 2,5 %. *Heckscher* myöntää, että materiaali ei ole Suomen osalta niin tarkoin tutkittu kuin Ruotsin. *Sveriges ekonomiska historia II*, s. 133. *Fougstedt—Raivion* laatima tilasto poistaa tuon puutteen.

50) *Söderlund*, *Hantverkarna*, s. 69. Itsenäisten käsityöläisten määrä Tukholmassa taas nousi 1.063:sta vain 1.190:een. *Hantverkarna*, s. 86 Vrt. myös *Heckscher*, *Sveriges ekonomiska historia II*, s. 520.

51) *Ehrström*, *Öfversikt af det finska skråväsendets historia*, s. 551—554. — Eri kaupunkihistoriat.

52) Näin esim. *Möller*, *Ammattikuntien kukoistuskaudelta Helsingissä*, s. 50; *Wright—Kekkonen*, *Maamme käsityön ja teollisuuden murroskaudelta*, s. 13.

53) Mm. *Sariola* nimittää lähemmin perustelematta pitäjänmestarin apulaisia kisäilleiksi. *Sariola*, *Jyväskylän käsityöläiset*, s. 7.

54) Vrt. esim. *Lindeqvist*, *Hämeenlinnan kaupungin historia II*, s. 574. *Jääskeläinen*, *Välähdyksiä Viipurin kantajien ammattikunnan historiasta*, s. 42, 44 ja 49.

55) *Heckscher*, *Till belysning af järnvägarnas betydelse*, s. 70—77. Käsityöläisistä oli samana vuonna noin 55 % kaupungeissa. *Heckscher* huomauttaa siitä, että puolijalosteisiin tyytyvä teollisuus jatkuvasti pyrkii sijoittumaan maaseudulle, kun taas raaka-aineen lopullisesti valmistava teollisuus enimmäkseen asettuu kau-

punkiin. Samalla hän huomauttaa rautatieverkoston teollisuutta desentralisovasta merkityksestä Ruotsissa.

56) *Annala*, Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus, s. 422—429.

57) *Sillén* kuvaa ihmisten elintapoihin kohdistunutta kieltopolitiikkaa 1700-luvun lopulla. *Svenska handels och näringarnes historia*, s. 326—329.

58) Alingsåsin manufaktuurista ja samalla silloisesta talouspolitiikasta *G. H. Stråhle* on antanut mittavan kuvauksen teoksessaan *Alingsås Manufakturverk*, Sthlm 1884. — Vrt. myös porvarissäädyn edustajan *Johan Sorbonin* syytememooriaali 27. 9. 1765 ja *Patrick Ahlströmerin* aatelissäädylle jättämä puolustuskirjelmä 6. 10. 1766 sekä näiden johdosta tehdyt Pääminnelser. Mala mixta bonis under riksdagen 1765—66, III, Cal. Naum. 52 HYK. Avustusten lakkauttaminen ei vaikuttanut Ruosissakaan niin romahdusmaisesti, kuin esim. *Annala* esittää. Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus, s. 165—171; vrt. *Nyström*, *Bidrag till svenska handels och näringarnes historia*, s. 32; *Heckscher*, *Sveriges ekonomiska historia II*, s. 609.

59) *Annala*, mts. 330, 432; *Cederberg*, Suomen historia vapauden ajalla II, s. 324.

60) Ruotsin metalliteollisuudelle tärkeä Eskilstuna sai jo 1771 vapaakaupungin oikeudet, meillä Tampere peruskirjan mukaan 1779, mutta käytännössä vasta 1819.

61) *Nyström*, mts. 90.

62) Esim. Tampereen piti elinkeinollisesti olla peruskirjan mukaan vapaa kaupunki, mutta käytännössä tämä saavutettiin *Voionmaan* mukaan vasta vuosikymmeniä kestäneiden kiistojen jälkeen. Tampereen kaupungin historia I, s. 308—309.

63) *Sariola* mainitsee esimerkkejä Jyväskylän osalta. Jyväskylän käsityöläiset, s. 15—18.

64) *Bachmanson*, *Arcana oeconomiae et commercii*, s. 145.

65) Manufaktuuri- ja käsityöprivilegiot 29. 5. 1739, § 5, 8, 9.

66) *Bachmanson*, mts. 237; *Arnberg*, *Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi*, s. 176, 221. — Maanapu- ja manufaktuurirahastosta myönnettiin tarkoitukseen v. 1727—64 apurahoja kaikkiaan 477.751 hopeatalaria. *Utdrag af . . . manufactur contoirs hufvudböcker*, s. 29.

67) Vuosina 1739—1764 jaettiin mainittuja opetuspalkkioita yhteensä 330.158 hopeatalaria. Lisäksi myönnettiin samana aikana opetuskehräämöille 458.350 hopeatalaria. *Utdrag af . . . manufactur contoirs hufvudböcker*, s. 28—31.

68) *Jahnsson*, *Tutkimuksia*, s. 177—179.

69) *Lindfors*, *Finlaysonin* tehtaat Tampereella, s. 59.

70) *Harmaja*, Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana, s. 366—368.

71) *Harmaja*, mts. 860; Tullipolitiikan vaikutus Suomen kansantalouden teollistamissuuntaan ennen maailmansotaa, s. 85—88.

72) *Sarva*, Suomessa vallitsevat kansantaloudelliset mielipiteet, s. 96, 99; *Osmonsalo*, *Itsevaltiuden* kausi, s. 153; *Harmaja*, mts. 337.

73) Vsv. 38/1835.

74) *Harmaja*, Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana, s. 387.

75) *Sarva* antaa hyvin lohduttoman kuvan kaupungeista, kaupasta ja teollisuudesta Venäjän vallan alkuvuosina. Hän siteeraa *Hermeliniä*: »Sisämaassa 17 penikulmaa merisatamasta sijaitsevalla Kajaanilla ei ole melkein ollenkaan elinkeinoja tai kauppaa taikka käsityöläisiä. Kaupungit ansaitsevat elatuksensa tekemällä päivätöitä talonpojille.» Monet muut kaupungit olivat jotenkin samassa tilassa

kuin Kajaani. Rahan puute ja talonpoikien köyhyys vaikuttivat muuten sen, että kauppiaitten ja talonpoikien kauppa oli luonteeltaan lähinnä vaihtokauppaa. *Sarva*, Suomen kaupasta Aleksanteri I:n aikana, s. 222—225.

76) *Kovero* huomauttaakin, että kotimarkkinateollisuutemme tärkeimmät lajit ovat alkuaan kehittyneet vientiteollisuuksina ja vasta kotimaisen ostokyvyn herättyä ryhtyneet palvelemaan omia kuluttajapiirejä. Suomen kotimarkkinateollisuus, s. 79.

77) *Kilpi* suhtautui tosin vielä v. 1915 perin pessimistisesti teollisuutemme nousuun juuri suomalaisen luonteen kannalta tarkasteltuna. Suomalaisen kansanluonteen taipuvaisuus, s. 82.

78) On tunnustettava Johan *Gadolinin* avara näkemys teollisuutemme kehitystä haittaavista syistä hänen vastatessaan Suomen talousseuran teollisuuden edistämistä käsittelevään kilpakirjoitukseen. Hushållningssällskapet handlingar II, s. 1—74.

79) Verrattuna muihin pohjoismaihin väestönkasvu oli maassamme todella voimakas. *Heckscher* huomauttaa, että Suomessa tämä ilmiö ei osoita uudenlaisten olosuhteiden esiintymistä, kuten esim. Englannissa, vaan oli tuloksena primitiivisen talousmuodon poikkeuksellista eduista. *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia, s. 61—63. Viipurin läänin liittäminen Suomeen vaikutti osaltaan väestön määrän suureen nousuun.

80) Vrt. *Gårdlundin* luonnehdintaa ruotsalaisesta teollisuudesta 1870-luvulle asti. *Industrialismens samhälle*, s. 53; *Dunlop—Denman*, English apprenticeship, s. 133.

81) *Butler*, Building the American Nations, s. 274—275, 309.

II AMMATTIKASVATUS AMMATTIKUNTALAITOKSEN PERINTEENÄ

1) Esimerkiksi Saksassa ammattikuntia koskeva lainsäädäntö oli riippuvainen osavaltioiden ratkaisusta, sillä ns. Reichsbeschluss vuodelta 1731 ei ollut osavaltioita ehdottomasti sitova. *Altenrath*, Das Lehrlingswesen und die Berufserziehung, s. 13—14. V. 1621 annettu ammattikuntajärjestys oli meilläkin oikeastaan vain Upplannin kaupunkeja varten, mutta sitä sovellettiin muuallakin. Sepille oli erikseen yleisvaltakunnallinen AJ vuodelta 1622.

2) *Laine*, Suomen vuoroitimi I, s. 634.

3) Vastakohtana manner-Euroopan ammattikuntalaitokselle Englannissa ns. Elisabetin työlaki ja sitä täydentävä köyhäinhoitolaki olivat yhteiset sekä maaseudulle että kaupungeille. Työlaki mahdollisti oppisuhteen maataloudenkin alalla. Molempia lakeja on katsottava tuloksiksi erillissäädöksistä ja vanhasta käytännöstä, jotka v. 1562 ja 1601 koottiin yhteiseksi laiksi. *Dunlop—Denman*, English apprenticeship and child labour, s. 30, 60—61; *Heckscher*, Merkantilismen I, s. 194.

4) *Drangel* selostaa kokoavasti käsityönharjoituksen lainsäädäntöä v. 1766. Anmärkningar til Sveriges rikes lag, s. 193—201.

5) *Dunlop—Denmanin* mukaan ammattikuntalaitoksen hallitseva osuus ammattikasvatuksessa alkoi Englannissa murtua juuri v:sta 1720, kunnes koko organisaatio v. 1814 lakkautettiin. Kapitalistinen järjestelmä suhtautui torjuvasti vanhaan oppilaskasvatukseen. English apprenticeship, s. 223. Meillä *Dunlop—*

Denmanin esittämä käännevuosi oikeastaan vasta merkitsi ammattikuntalaitoksen kasvatusorganisaation kiintenumistää.

6) *Simon* esittää vapaamestarien aseman Preussissa hyvin vaikeaksi juuri oppilaiden ja kisällien saannin ollessa kysymyksessä. *Die Fachbildung*, s. 3.

7) *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia II, s. 549. Heckscher ja useimmat muutkin tutkijat tarkastelevat ammattikuntalaitosta ensi sijassa talousorganisaationa, jolle tietynlainen kartellinmuodostus oli olennaista. Kilpailun pelko kohdistui erityisesti kisällehin, joiden kehittymistä ja pääsyä mestareiksi koetettiin estää. *Vrt. Voionmaa*, Puuseppäin . . . vaiheet, s. 5.

8) *Selinheimon* mukaan esim. Turussa viranomaiset olivat asiassa hyvin tarkkoja. Alempisäätyisten työkykyiset lapset sijoitettiin vanhempien vastustuksesta piittaamatta palveluspaikkoihin, sotapalvelukseen tai kehruuhuoneeseen. Turun porvariston sukunimiä, s. 70.

9) *V. J. Kallio*, Suomen käsityöläisten historiaa Ruotsin vallan aikana, s. 85—88.

10) Vuoden 1734 lain kauppakaari, 14. kappale; palkollissäännöt 30. 8. 1664, 23. 11. 1686, 6. 8. 1723, 21. 8. 1739, 15. 5. 1805 ja 30. 1. 1865; vrt. myös *Sipilä*, Suomen työoikeus I, s. 23 . . .

11) *Unto Kanerva* antaa elävän, joskin yksipuolisen kuvan teollisuustyöväestön asemasta Tampereella viime vuosisadan puolivälissä. Pumpulilaisia ja pruuukilaisia, s. 38 . . . *T. Kallio* käsittelee palvelijakysymystä perusteellisesti nimenomaan 1700-luvun osalta. Palvelijapolitiikasta Suomessa, luku Palveluspakkoon kohdistuvat kysymykset. *K. J. Ståhlberg* taas antaa perusteellisen selonteon irtolaisuuden ongelmasta lainsäädännön kannalta teoksessa *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*.

12) *Vrt. esim. Virtanen*, Työ- ja ojennuslaitokset, s. 83.

13) Elinkeinoasetus 31. 3. 1879, § 28, mom. 2; *Sipilä*, mt. I, s. 125. *Dunlop—Denmanin* mielestä ei palkkaa voitu entisessä oppisuhteessa pitää olennaisena. Oppipoika sai työnsä vastikkeena opin ja tavallisesti myös ylläpidon. *English apprenticeship*, s. 179.

14) *AJ 1720*, art. IV ja IX; *HJ 1770*, art. VI ja art. VII, § 4.

15) Saksalaisista tutkijoista *Simon* pitää kisällikauden oppilasluonnetta kiistatomanä tosiasiana. *Die Fachbildung*, s. 13—14.

16) Oulun maistraatti käytti myöntämässään kisällikirjoissa sanontaa, mikä ilmaisee antajien pitäneen kisälliaikaa jatkuvana koulutuskautena niin ammatillisessa kuin yleisessäkin suhteessa. Oulun maistr. ptk. 6. 11. 1841 ja 4. 7. 1842.

17) Eräissä maissa, mm. Saksassa, asuinpaikka vaikutti suuresti asiaan. Pidetään yleensä periaatteena, että kaupunkilaiset antautuisivat käsitiöihin ja maalaiset maatalouden palvelukseen. Säädöksessä lienee nähtävissä maanomistajien pyrkimys taata itselleen riittävästi työvoimaa. Maalaislapsi pääsi näet käsityönoppiin vain erityisellä luvalla. *Simon*, mts. 5—6; vrt. pääsyn ehdoista myös *Dunlop—Denman*, mts. 134—137.

18) *AJ 1669*, art. IV, § 1.

19) Esimerkiksi Englannissa kauan voimassa ollut oppisopimuslaki (the statute of artificers v:lta 1562) sisälsi pitkälle meneviä vanhempien säätyä ja varallisuutta koskevia rajoituksia. Toisaalta taas joillakin ammattialoilla, mm. kirvesmiehet, murarit ja vaunusepät, jotka eivät olleet yleisesti haluttuja, ei asetettu ollenkaan mainittuja vaatimuksia.

20) *Krebs*, *Alte Handwerksbräuche*, s. 6 . . . sekä s. 218, joissa esitetään useita hyvin pitkälle meneviä rajoituksia sekä oppilaan syntyperään, vanhempien ammattiin ja aviopuolison valintaan nähden. »Im deutschen Sprachgebiet verlangten die Zünfte schon bei der Ausdingung den Nachweis der ehelichen und ehrlichen Geburt, ja sogar der ehelichen Zcugung . . . Auch von den auserwählten Bräuten eines Meisters wurde ein Geburtsbrief als Nachweis der ehelichen und ehrlichen Herkunft verlangt . . . Erfolgte eine Verlobung oder Heirat gegen den Beschluss des Handwerks, so lehnte dieses jede Verantwortung für unliebsame Folgen ab, d.h. es kennt ihn und sie nicht.» Kööpenhaminan kultasepät taas vaativat seuraavaa: »10. Item scall engen guldsmeth wordae haer vdi Køpnehaffn, vden han aer cchte aff rette efftir then helge kirckis sidwane oc haffuer thient siin laere aar vdh oc haffuer sit laere breff; oc scall han engen hosfroe tage sig tiill ee, vdn hwn aer echte aff rettae oc efftir then helge kirckis sidwanae oc vberychtit, swoframpt at han will brugae embithet haer vdi Køpnehaffn.» *Nyrop*, *Gilde- og lavsskraaer II*, s. 255; vrt. myös *Brentano*, *Arbeitergilden I*, s. 70—71, 92; *Kleinschrod*, *Gesetzgebung*, s. 78 . . .; *Lundell*, *Om handtverksskrån*, s. 32; *Wissell*, *Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit I*, s. 67—136.

21) Vrt. esim. *Heckscher*, *Merkantilismen I*, s. 126, 150—151; *Simon*, mts. 6. *Dunlop—Denman* huomauttaa, että Englannissa säätyläisten lapsia antautui usein käsityön ja teollisuuden palvelukseen. *English apprenticeship*, 43—44, 141—142.

22) V. 1602 annettu Tukholman kupariseoppien sääntö vaati vielä seuraavaa: »Then Mestare som will tage en Lædrenge till at lære Embethet, han skall först granneligen ransake, huadan han kommen och huar han född ähr, så och huadh för beuijss han hafuer, och skall jngen i Embethet antages vthan han ett gott, beuis hafuer at han sigh ährligen förhollet hafuer, och ähr af godhe föräldrar.» *Klemming*, *Skrå-ordningar*, s. 283—284. Parturien (haavurien, välskärien) ammattikunta muodosti oman erillistapauksensa ja heidän säädöksissään lausutaan vielä v. 1717 seuraavasti: »Alle Poikar, som vela gifva sig i läran af detta Ämbetet, skola jämte det de vid öpen Låda med Attester bevisa sig vara af ärlige Föräldrar och ägta säng födde, jemväl hafva hvar och en Poike tvänne goda Män til Löftes-Män för sig när han blir inskrifven», *Reglemente för Barberare-Embetet 8. 10. 1717*, § 36; vrt. myös *Handtwerckare Privilegier uti Arboga Stad*, 6. 1. 1607. Saksassa Reichsverordnung v. 1731 pyrki myös lieventämään syntyperään kohdistuvia vaatimuksia. Preussin erityislainsäädäntö sulki lopulta vain porttojen lapsilta pääsyn ammattikuntiin. *Altenrath*, *Das Lehrlingswesen und die Berufserziehung*, s. 15, 20.

23) *AJ 1669*, art. IV, § 1: »Och i fall någon poike funnes, som gärna ville lära ett handtvärck och antingen inge lyfftesmän kunde skaffa, eller, ther förmätte, icke kunde sigh så högt förskrifva, som ämbetet och Mästaren fordrade, tå vari Borgmästare och Rådhi i sådant fall förpligtet at skiäligen jämka them emillan, på thet, at ingen igenom sådane otijdige besvär bliver hindrad at lära ett ährligit handtvärck». Jonkinlaista vaikutusta syntyperän huomioon ottamisesta voidaan havaita esim. seuraavasta pöytäkirjanmerkinnästä: »Så blefvo de uti Embetet inskrifne, oaktad de inga Målsmen hade, alldenstund de ändock vore värnlöse, och förbannt sig Herr Willgren att på egen bekostnad låta dem utskrifvas». Oulun satulaseoppien ak:n ptk. 21. 11. 1837. *Hansson* huomauttaa syntyperän merkityksestä ammattikuntaan pääsyssä Ruotsissa vielä 1700-luvulla, vaikka ammattikuntajärjestys ei enää vaatimuksia asettanutkaan. Bland mästare, gesäller och lärpojkar, s. 24—27.

24) Esim. *Simon*, Die Fachbildung, s. 7—8; *Wissell*, Des alten Handwerks Recht I, s. 71—76.

25) AJ 1720, art. X, § 19; kuninkaall. päätös 12. 12. 1734, § 23. Mestarin leskillä oli ammattitaidosta riippumatta liikkeen pito-oikeus. AJ 1720, art. X, § 13. Ulko- mailla esiintyi naisia usein opin suorittaneina mestareina. *Kyöstiö*, Suomalaiset Pietarissa, s. 172—173. Manufaktuureissa naisia tavataan alusta lähtien työntekijöinä. Manufaktuuri- ja käsityöprivilegiot 18. 9. 1668, § XXII; HJ 1739, art. II, § 15. Naisten tulosta käsityön ja teollisuuden palvelukseen Englannissa, ks. *Dunlop—Denman*, mts. 143 . . .

26) Esimerkiksi Englannissa annettiin lisäyksenä aikaisemmin mainittuun oppi- sopimuslakiin jo Elisabetin aikana kuninkaallinen määräys, minkä perusteella köyhäinhoidon piiriin kuuluvia lapsia voitiin rauhantuomarin luvalla sijoittaa oppi- sopimussuhteen alaiseen käsityöoppiin, ns. parish apprentices. *Dunlop—Denman* tähdentääkin ammattikuntien tehokasta käyttöä Englannissa köyhäinhoidollisina organeina. English apprenticeship, s. 62—63, 68—70, 249; *Kleinschrod*, Gesetzgebung, s. 83.

27) Asetus 26. 12. 1619, § 32. Samantapaista toimintaa oli myös Tanskassa, jonne Francken laitosten vaikutus myöhemmin levisi. *Larsen*, Bidrag, s. 2, 19, 31.

28) Manufaktuuri- ja käsityöprivilegiot 18. 9. 1668, § XXI ja XXII.

29) *Nyrop*, Bidrag, s. 20 ja 40; *Cubberley*, The history, s. 325—326. 453; *Cubberley*, Public education, s. 267—271; *Dunlop—Denman*, mts. 282.

30) *Kallio*, Köyhien lasten huolto, s. 80—82, 92; *Hutchins—Harrison*, A history of factory legislation, s. 3—4. Sellaista yhteiskunnallista olotilaa, että lapset jo mahdollisimman nuorina itse ansaitsevat elatuksensa, pidettiin ihanteellisena.

31) *Dunlop—Denman*, mts. 31; *Nyrop*, Bidrag, s. 4. *Wissell* mainitsee, että tuol- loin saattoi toisaalta jo naimisissa oleva mieskin hakeutua oppiin jonkun taitavan mestarin luo. Des alten Handwerks Recht I, s. 137.

32) General Embetets Skrå v. 1621, art. 7.

33) AJ 1720, art. IV, § 3. Parturien ammattikunnassa alin ikä määrättiin 17 vuo- deksi. Reglemente för Barberare—Embetet 1717, § 37.

34) AJ 1720, art. IV, § 2. Vasaraseppien oppirenkien eli hiilipoikien koeaika oli yksi vuosi. Kirjoihin merkitseminen tapahtui vuosikäräjillä. Vasaraseppjärjes- tys 1766, § 5.

35) HJ 1770, art. VI, § 6.

36) AJ 1720, art. IX, § 1; kuninkaallinen päätös 17. 8. 1762, § 4 ja Tukholman linnankanslian julistus 4. 8. 1770; *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia II, s. 544; vrt. *Dunlop—Denman*, mts. 45, 130—132.

37) *Ehrström*, Skräväsendets historia, s. 509.

38) HJ 1770, art. VI, § 6; *Levasseur*, Histoire . . . avant 1789 II, s. 963; *Hutchins—Harrison*, A history of factory legislation, s. 7—9.

39) *Krebs*, Alte Handwerksbräuche, s. 14—17. Englannissa vaadittiin Elisabetin antaman lain mukaan ehdottomasti kirjallinen sopimus. *Kleinschrod*, mts. 80; ta- vallisesti myös Ranskassa, *Levasseur*, mt. II, s. 789. *Sombart* huomauttaa nimen- omaan, että oppilas kuului juridisesti ammattikunnalle, ei yksityiselle mestarille. Kapitalismus, s. 128; *Altenrath*, Das Lehrlingswesen und die Berufserziehung, s. 14.

40) Tällaista menettelyä esiintyi *Wissellin* mukaan myös Saksassa. Des alten Handwerks Recht I, s. 143.

41) Oulun maalariammattik. ptk:t 1832 . . . 68; *Coelsch*, Lehrlingspolitik, s. 3.

42) *Heckscher* mainitsee esimerkkejä Englannista ja Ranskasta. Merkantilismen I, s. 204, II, s. 151. *Simon* esittää, että mestarin poikaa ei Preussissa varhemmin katsottu oppipojaksi, vaan hänet julistettiin suoraan opin suorittaneeksi. Lainsäädäntö pyrki kuitenkin poistamaan tällaisen menettelyn. Die Fachbildung, s. 9. Tätä tietä mestarin työtarkin usein ryhtyi työskentelemään isänsä ammatissa. *Dunlop—Denman*, mts. 50 ja 148.

43) Oulun maistr. ptk. 22. 6. 1840, 20. 9. 1841, 2. ja 4. 7. 1842.

44) Hämeenlinnan kulta- ja hopeatyöntekijäin ammattikunnan oppilaskirjat, esim. kokous 6. 11. 1845.

45) AJ 1720, art. IV, § 2; vrt. *Dunlop—Denman*, mts. 162.

46) *Montgomery*, Socialpolitik, s. 145; *Kramer*, The English craft guilds, s. 191.

47) Esim. Hämeenlinnan kulta- ja hopeatyöntek. ammatik. oppilaskirjat, kokous 6. 4. 1824; *Möller*, Ammattikuntien kukoistuskaudelta, s. 50.

48) AJ 1720, art. IV, § 3. Kauppa-asetus salli myös oppiajan lyhentämisen tietyn ehdoin. *Modée* II, s. 1204.

49) Tästä on Hämeenlinnan kulta- ja hopeaseppien oppilasmatrikelissa useita esimerkkejä. Niinpä eräs oppilas merkittiin oppiin vain vuodeksi, koska hän oli palvellut Pietarissa aikaisemmin jo kolme vuotta. Kokous 6. 6. 1850. Samanlainen tapaus Helsingin seppien ak:n oppilaskirjasta, kokous 18. 12. 1857.

50) Hels. seppien ak:n oppilaskirjat sisältävät kumpaakin lajia olevia esimerkkejä. Onpa siellä maininta, että jo opin suorittanut oppipoika, iältään 25-vuotias, oltuaan vuoden sotaväessä sai vielä palvella yhden vuoden oppipoikana. Kokous 20. 12. 1827 ja 18. 12. 1830.

51) HJ 1770, art. VI, § 7.

52) AJ 1720, art. IX, § 2.

53) Kuninkaallinen päätös 12. 12. 1734, § 23; *Chydenius*, Politiska skrifter II, s. 316—317. Kasvatuksen ja huollon korvaaminen pakkopalvelulla oli yleistä palkollissääntöjen mukaan. *T. Kallio*, mts. 159; vrt. myös asetukset kaupunkien hallinnosta 26. 12. 1619, § 32. *Dunlop—Denman* kertoo yksityiskohtaisesti vastaavasta menettelystä oppiaikaan nähden Englannissa. Sen mukaan ns. seurakuntalapsen pakkopalvelu ulottui pojan osalta 24. ja tytön osalta 21:een ikävuoteen. English apprenticeship, s. 116, 149; Saksasta ks. *Altenrath*, mts. 17—18.

54) *Turja*, Helsingin kirjansitojain ammattikunta, s. 159—164.

55) *Brentano*, Arbeitergilden I, s. 108; *Kyöstiö*, Suomalaiset Pietarissa, s. 169; *Montgomery*, Socialpolitik, s. 136—138; *Sombart*, Kapitalismus II, s. 577.

56) *Dunlop—Denman*, tähdentää, että seurakuntalapsen pakkosijoituksessa käsitömmestarin luo ei ollutkaan olennaista ammattioppi, vaan huolto. Oppipojan sidonnaisuus liittyi lähinnä mestarin persoonaan, ei niinkään ammattiorganisaatioon. *Dunlop—Denman*, mts. 251—253.

57) *Dunlop—Denman* mainitsee, että ulko-oppilasjärjestelmä alkoi Englannissa muutenkin yleistyä 1700-luvulla, ja pitää tätä kasvatuksellisesti heikkona muotona. Tällaiset oppipojat saivat todellista palkkaa. Tapa yleistyi manufaktuuriin mukana. *Dunlop—Denman*, mts. 196—198.

58) AJ 1720, art. IV, § 5; vuoden 1621 järjestyksessä vielä selvemmin, art. 7. Jutikkalan mainitsema tapaus on poikkeuksellinen, eikä sen perusteella voi tehdä esitettyä yleistystä. *Jutikkala*, Sääksmäen pitäjän historia, s. 471.

59) *Söderlund*, Hantverkarna, s. 391—392; *Brentano*, mt. I, s. 70—71 ja 96; *Levasseur*, Histoire... avant 1789 II, s. 303, 788; *Martin Saint-Léon*, Histoire des

corporations de métiers, s. 339; *Dunlop—Denman*, mts. 164, 201—210, 231. Var-sinkin ammattikuntalaitoksen loppuaikoina ns. haluttujen ammattien oppipoikien tuli usein suorittaa suuret maksut.

60) *Bachmanson* esittää talousdeputaation lausunnon kokonaisuudessaan Arcana-teoksessaan asettuen lämpimästi sen kannalle. *Bachmanson*, mts. 195. *Martin Saint-Léon* mainitsee vähäisen palkan maksusta oppipojille Ranskassa jo 1600-luvulla. *Histoire des corporations*, s. 339; samoin *Dunlop—Denman Englannissa*, mts. 170, 177. Kysymyksessä ei D:n mukaan kuitenkaan ollut varsinainen palkka, vaan pieni palkkio, vaateapu tms.

61) Niinpä Hämeenlinnan kulta- ja hopeatyöntekijäin oppilaskirjoissa ei tapaa koko aikana mainintaa oppilaille annettavasta palkasta. *Turjan* esittämän oppilasluettelon mukaan ei Helsingissä kirjansitojienkaan ammatissa maksettu palkkaa oppiajalta. Mts. 159—164. Samoin Helsingin seppien oppilaskirjat vaikenevat palkan suhteen, vaikka seppien oppipojat olivat keskimääräisesti vanhempia kuin muissa ammattikunnissa. *Möllerin* mukaan kauppiaiden oppipojat saivat pientä palkkaa, mutta se olisi maksettu vasta oppiajan päätyttyä. Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo, s. 87—89.

62) Esim. vaatturimestari Boström Oulusta lupasi oppilas Joseph Lindbeckille vuosittain 20 rikintalaria valtion velkaseteleitä ja lisäksi 2 paitaa, 2 paria sukkaa, tarpeelliset työsaappaat ja mustat kenkäsaappaat. Oulun räätälinammattik. ptk. kokous 23. 4. 1835; edelleen satulaseppien ak:n kok. 3. 3. 1840. Vrt. sopimuksia esim. *Dunlop—Denman*, mts. 350—353.

63) Tähän tulokseen on *Dunlop—Denman* tullut myös Englannin olojen suhteen. English apprenticeship, s. 179.

64) HJ 1770, art. VI, § 9; AJ 1720, art. VIII, § 5, art. IX, § 2.

65) AJ 1720, art. VIII, § 5 ja art. IX, § 2: »Bör wäl löpa Mästarens ärender, doch med mått, och han mäst brukas til det hans lära angår.» Samoin HJ 1770, art. VI, § 9 lausuu: »dock utan försummelse af det som bör läras.»

66) *Möller*, Ammattikuntien kukoistuskaudelta, s. 51 ja 61—64; *Krebs*, Alte Handwerksbräuche, s. 17—20; *Söderlund*, mts. 394—396.

67) General Embetets Skrå, art. 7. Tämä kohta on varmaan saanut vaikutteita pari vuotta aikaisemmin säädetyistä kaupunkien hallintoa koskevasta laista 26. 12. 1619, § 32.

68) AJ 1720, art. IX, § 3; HJ 1770, art. VI, § 10. *Sillén* mainitsee, että varakkaiden lapsia koetettiin houkutella ammattikuntiin vapauttamalla nämä palvelus-suhteesta kisälleihin. Svenska handels och näringarnes historia, s. 217. Miten asia käytännössä voitiin täysin toteuttaa, on eri kysymys.

69) *Hammar*, Tankar om svenska barn, s. 29—31. Näin valitti myös Defoe Englannissa vuosisadan alkupuolella. *Dunlop—Denman*, mts. 194.

70) Hänen toivomuksensa on sanatarkasti seuraava: »Huru önskeligt och hälso-samt vore icke, om ingen yngling finge antagas och inskrifvas til Lärning i något handverck, som, jämte Christendomskunskapen, icke kunde räkna, skrifva och hade fått begrepp om en sann moral, samt vore välartad, at Lärningar i handverk på samma sätt handterades, som ungdom i Scholarne. . . » Vastaavat moraaliset vaatimukset olisi asetettava kisälliksi ja mestariksi pääsyt ehdoiksi. Silloin myös säätyläiset panisivat halukkaasti lapsensa käsityönoppiin. *Widen*, Reflexioner, s. 50—52; vrt. myös *Chydenius*, Politiska skrifter II, s. 317; *Gadolin*, Hvilka slögder, s. 11.

71) *Henriques* mainitsee arvovaltaisen henkilön esittämän synkän lausunnon.

Skildringar, s. 75; vrt. myös *Karmarschin* lausunto Saksasta, Geschichte, s. 91. *Jutikkala* kuvaa hyvin synkin värein ns. seurakuntalapsen opinkäyntiä Englannissa. Taloushistoria, s. 123; vrt. myös *Clapham*, History I, s. 371. *Dunlop—Denman* myöntää myös tämän, mutta hän ei pidäkään seurakuntalapsen asemaa varsinaisena oppisuhteena, jossa ammattikuntaorganisaatio valvonnallaan olisi estänyt vakavat väärinkäytökset. Köyhiä lapsia vastaanottaneet mestarit — varakkaat näet saattoivat ostaa itsensä vapaaksi ko. rasitteesta — edustivat tavallisesti heikointa tasoa, joten heidän perhepiirinsä oli jo sinänsä kurjaa. Lupaamalla näiden lasten pidosta palkkion koetettiin houkutella parempiakin perheitä ottamaan seurakuntalapsia hoitoonsa. English apprenticeship, s. 173—175, 185—188, 252—254. Kotimaisia todisteita löytää runsaasti tuon ajan lehdistä. Ks. esim. *Snellman* Saimassa n:o 22/1844 ja 29/1846.

72) *Dunlop—Denman* on korostanut sitä merkittävää osuutta, joka koko perheellä oli ammattikuntalaitoksen tuotanto-organisaatiossa. Kiireisinä työaikoina osallistuivat kaikki perheenjäsenet tuotannolliseen toimintaan. Näin vaimo ja tyttäretkin tavallisesti oppivat perheen pään ammatin, ja siksi lesken oikeudella harjoittaa miehensä ammattia oli reaalista perustaa. *Dunlop—Denman*, mts. 149—156.

73) *Montgomery*, Socialpolitik, s. 139. Vrt. kuvauksia oppipojan ja nuoren työntekijän kohtelusta: *Susitaival*, Suomen puusepänteollisuuden vaiheita, s. 106 . . . ja *Kanerva*, Pumpulilaisia ja prukkilaisia, luku Lasten työ pumpulissa. *Dunlop—Denmanin* mukaan Englannissa valvonta ammattikunnissa taas oli parempaa, joten nuorten työntekijäin ja lasten työ vapaissa työpaikoissa ja manufaktuureissa sai valitettavampia muotoja. English apprenticeship, s. 95; *Hutchins—Harrison*, A history of factory legislation, s. 10—12.

74) Vrt. *Sombart*, Kapitalismus I, s. 119; *Dunlop—Denman*, mts. 161.

75) AJ 1720, art. IX, § 4.

76) *Schanz*, Gesellenverbände, s. 20, viite 1; *Levasseur*, mt. I, s. 307; II, s. 962. *Dunlop—Denman* esittää menettelyn keinona kiertää oppipoikien lukua koskevia määräyksiä, English apprenticeship, s. 57. Meillä *Eleniuksen* mainitsemaa oppilaan siirtämistä toiselle mestarille ei voida kutsua myynniksi. Sellaista kyllä tapahtui, mutta siihen vaadittiin molempien osapuolten ja ammattioikeuden suostumus. Suomen maalarityönantajain liitto, s. 7.

77) AJ 1720 art. IV, § 4 ja art. VIII, § 12 sekä HJ 1770, art. VI, § 8.

78) Tällaisia tapauksia on luettavissa mm. H:linnan kultaseppien ammattikunnan oppilasluettelosta. Hels. seppien ammattik. ptk. osoittaa myös oppipoikien luvalla siirtyneen muualle, kun he eivät oppipaikassaan saaneet riittävästi ruokaa. Seppien ak:n ptk. kok. 25. 2. 1823. Eri lääninhallitusten pitämät passiluettelot 1800-luvun alkupuolelta todistavat edelleen siirtymistä tapahtuneen. Omana erikoisilmiönään voidaan tässä yhteydessä mainita suomalaisten opinkäynti Pietarissa. Vastaavasti saapui ulkomaalaisia oppipoikia Suomeen. Näistä lähemmin *Kyöstiö*, Suomalaiset Pietarissa ja Ulkomainen kisällivaellus.

79) Värväysasetus 7. 4. 1802, § 7.

80) HJ 1722, § 30 ja 37; HJ 1739 art. V, § 14; HJ 1770, art. IV, § 4.

81) *Söderlund* huomauttaa nimenomaan, että valtiovallan taholta ei koko ammattikuntalaitoksen aikana oikeastaan pystytty valvomaan, miten oppipoikien ammattikoulutus todella tapahtui. Hantverkarna, s. 258 . . . Tilanne oli samanlainen muissakin maissa. *Barschak*, Die Idee, s. 4; *Simon*, mts. 36, 40; *Dunlop—Denman*, mts. 92.

82) Ks. tästä tarkemmin *Kyöstiö*, Työopetuksen teoriaa ja käytäntöä I, s. 8...

83) *Sombart*, mt. II, s. 566. Ilmiö ei ole suinkaan vieras suur- ja pienteollisuudessa nykyisenäkään aikana.

84) *Simon*, mts. 43—48. Niinpä luopumista seitsemän vuoden perinteellisestä oppiajasta tapahtuikin Englannissa jo varhain tekstiiliteollisuuden alalla, 1700-luvun ensi puoliskolta alkaen. *Dunlop—Denman*, mts. 223—229.

85) *Smith*, *The wealth of nations*, s. 63—64, 120...; *Brentano*, *Arbeitergilden* I, s. 71; *Kleinschrod*, *Gesetzgebung*, s. 80; *Levasseur*, mt. I, s. 302, II, s. 962; *Krebs*, *Alte Handwerksbräuche*, s. 22; *Dunlop—Denman*, mts. 34, 54; *Kramer*, *The English craft guilds*, s. 185.

86) *Martin Saint-Léon* luettelee 113 eri käsityöammattia Pariisista vuodelta 1776 ja mainitsee oppi- ja kisälliajan pituuden. Oppiaika on sen mukaan Ranskassa ollut tavallisesti 3—6 vuotta ja kisällikausi 2—6 vuotta eräitä poikkeuksia lukuunottamatta. Keskiajalla oli oppikausi ollut pitempi. *Corporations de métiers*, s. 339, 457—461. *Heckscher* huomauttaa, että vaikka Elisabetin työlaki Englannissa ei edes maininnut mitään kisälliyydestä, niin käytännössä tämä oppiaste kuitenkin olisi siellä esiintynyt. *Merkantilismen* I, s. 204.

87) Englannin tekstiiliteollisuudessa ensinnä kouriintuntuvasti havaittiin 7 vuoden oppiajan kohtuuttomuus. *Dunlop—Denmanin* mukaan oppilaskasvatusjärjestelmän murtuminen juuri tällä alalla johtui seuraavista syistä: kustannusjärjestelmästä, ko. ammattien levinneisyydestä pitkin maaseutua ja niiden joutumisesta lähinnä ns. seurakuntalasten osalle. *English apprenticeship*, s. 229.

88) Monet merkantilistisesti ajattelevat henkilöt pitivät meillä olleita oppiaikoja päinvastoin liian lyhyinä. Niinpä *Salander* esitti, että lapsi pitäisi panna työhön 7-vuotiaana, oppiaika kestäisi 7—9 vuotta ja kisälliaika 7 vuotta. *Genväg til slöjder*, s. 73. Vaikka *Cederhielm* ei edustanutkaan merkantilismia, niin hänen mielestään nimenomaan oppiajan lyhentäminen alle 3-vuotiseksi oli arveluttavaa. *Tan- kar*, s. 25. Mainittakoon, että kauppa-alalla varsinainen oppiaika kesti 7 vuotta ja kisällikausi vähintään 4 vuotta. Oppiin tullessa piti osata lukea, kirjoittaa ja jonkin verran laskea. Jos tiedot olivat laajemmat, voi opin lyhentäminen tulla kysymykseen. Asetuksessa luetellaan myös, mitä oppipojalle oli opetettava. Asetus 19. 12. 1734, § 1—5. *Lennon* tietämän mukaan ei tätä asetusta kuitenkaan saatu täydellisesti toteutetuksi, vaan varsinaisen kauppaporvariston rinnalle syntyi kaupunkeihimme ns. suomalainen porvaristo, joka harjoitti kauppaa asetuksen säättämistä pätevyysheidoista välittämättä. *Turun kauppaopisto*, s. 10.

89) *Lundell*, *Om handtverkskrån*, s. 63; *Sombart*, mt. I, s. 84—85; *Bennett*, mts. 27.

90) *Urbschat*, *Grundlagen* I, s. 15. *Kyöstiö*, Työopetuksen teoriaa ja käytäntöä I, s. 7—8. *Dunlop—Denman* lausuu mm.: »In its best days apprenticeship was not merely a system of technical instruction, it was also a method of education, and indeed the only method available for the majority of boys.» *English apprenticeship*, s. 172, 182.

91) *Dunlop—Denmanin* kuvaus Englannin manufaktuureista on myös tähän suuntaan käyvä. *English apprenticeship*, s. 306.

92) HJ 1770, art. VI, § 11. *Montgomery* esittää kantanaan, että koulunkäyntiä koskevaa määräystä yleisesti pidettiin vähäisenä sivuasiana, minkä ei annettu häiritä työntekoa. Vuoden 1842 kouluasetukseen ei Ruotsissa sanottavasti parantanut tilannetta. *Socialpolitik*, s. 145—147. *Dunlop—Denmanin* mukaan Englannin *Factory Act* vuodelta 1802 vaati järjestämään opetusta nuorille työntekijöille,

mutta käytännössä määräys ei saanut aikaan paljoakaan. English apprenticeship, s. 293—294. Vasta Factory Act vuodelta 1833 alkoi vaikuttaa tehokkaammin, joskin työn ja kouluajan sovittelu edelleenkin tuotti vaikeuksia. *Hutchins—Harrison, A history of factory-legislation* s. 77—79.

93) Päätös papiston valituksiin, 22. 10. 1723; konventikkelilpakaatti 12. 1. 1726; kuninkaall. määräys 20. 3. 1735, § 2 ja 3 sekä kuninkaall. päätös 10. 8. 1762.

94) Vanha tapa säatiin meillä pois vähitellen lainsäädännöllisin toimenpitein. Vuoden 1879 elinkeinoasetus, § 32 ja asetus teollisuusammateissa olevien suojelemisesta vuodelta 1889, § 1. Vasta elintason ja terveydenhuollon nousu pienensivät 1800-luvun lopulla Euroopan useimmissa maissa kuolleisuutta nimenomaan työläisväestön keskuudessa. *Jutikkala, Taloushistoria*, s. 404.

95) Turun lääninkanslian passiluettelot vuosilta 1828—52; Oulun nahkurien ja satulaseppien ak:n pöytäkirjat.

96) Oulun satulaseppien osalta vastaavat luvut ovat 79 ja 40 (vv. 1827—62), leipureilla 55 ja 38 (vv. 1832—67), nahkureilla 162 ja 134 (vv. 1816—68), maalareilla 43 ja 37 (vv. 1832—67). *Möller, Ammattikuntien kukoistuskautelta*, s. 51; *Turja, Kirjansitojain ammattikunta*, s. 144 ja 154; Helsingin seppien ak:n oppilaskirjat; Hämeenlinnan kulta- ja hopeatyöntekijäin ak:n oppilaskirjat vuosilta 1822—65; Oulun satulaseppien, maalarien, nahkurien ja leipurien ammattikunnan ptk.

97) Samanlaatuista lähdemateriaalia käyttäen *Söderlund* esittää suunnilleen yhtäläisen olettamuksen. *Hantverkarna*, s. 399—400. Saksaan nähden *Altenrath, Das Lehrlingswesen und die Berufserziehung*, s. 11. Se seikka, että oppilaiden lukumäärä yleensä ylittää kisällien määrän, tukee myös mainittua johtopäätöstä.

98) *Ehrström, Skräväsendets historia*, s. 511.

99) Esim. Wärtsilä-yhtymän Kone ja Sillan oppilaskoulussa vuosina 1919—50 oppisopimuksen tehneistä 508:sta 128 erosi kesken, kuten koulun oppilasmatrikkeli ko. ajalta osoittaa. Samoin Valtion Lentokonetehtaitten ammattikoulun vuosien 1940—51 oppilaista, joita oli 492, vain 287 suoritti opin täydellisesti. Tällöin on otettava huomioon sota-ajan poikkeukselliset olosuhteet. Luvut on poimittu mainittujen koulujen oppilasluetteloista.

100) AJ 1720, art. IV, § 6.

101) *Möller*, mts. 52; *Ambrosiani, Från de svenska skräåmbetenas dagar*, s. 9.

102) HJ 1770, art. VI, § 1.

103) Niinpä Oulussa esim. värjärien ammattikunta kuului maistraatin ratkaisupiiriin. Vrt. Oulun maistraatin ptk. 22. 6. 1840, jolloin oppipoika Olof Jalander »sisään- ja uloskirjoitettiin» ja samalla määrättiin raatimies Niska sekä värjärimestarit Pionius ja Grenfors valvomaan hänen kisällikoettaan. Tämän maistraatti sitten tarkastajien antaman kirjallisen todistuksen perusteella 27. 6. 1840 hyväksyi ja myönsi J:lle kisällikirjan. Kellosepän kisällinäyte mainitaan Oulun maistr. ptk. 10. 8. 1839. HJ 1739, art. 5, § 7 ja 8 mainitsee myös tarkastajamestarit ja oppitodistuksen, läro-bref.

104) *Ehrström* esittää varmana seikkana, että kisällikoe olisi vaadittu useimmissa ammateissa. *Skräväsendets historia* s. 511. Ammattikuntien pöytäkirjat mainitsevat asiasta kuitenkin suhteellisen harvoin, eikä vuoden 1720 AJ velvoittanut siihen. Asiassa lienee useimmiten menetelty tilanteen mukaan.

105) Näin selviää esim. Oulun nahkuriin ammattik. kokouksista 15. 3. 1816 ja 11. 4. 1842. Kokouksessa 1. 4. 1823 päätettiin, että kisällikirjan lunastus maksaa 12 1/2 kopekkaa. Sadan kisällikirjan kaavakken painatus oli tullut maksamaan

4 hopearuplaa. *Altenrath* mainitsee, että alkuperäinen oppitodistus Saksassa aina jätettiin ammattikunnan arkkuun, kunnes kisällä pääsi mestariksi. *Das Lehrlingswesen und die Berufserziehung*, s. 16.

106) *Danckwardt*, Sammandrag, s. 26; vrt. myös kuninkaall. julistus 19. 8. 1801, § 4.

107) *Krebs*, mts. 26—28; *Ambrosiani*, mts. 7; *Söderlund*, mts. 314.

108) *Ehrström*, mts. 511, viite 7; Hels. seppiin ak:n pöytä- ja oppilaskirjat. Pöytäkirjassa on vasta 19. 6. 1851 maininta kisällinäytteestä.

119) Vuodesta 1773 lähtien oli Tukholman käsityöläisillä mahdollisuus nauttia ilmaista piirustuksen opetusta maalari- ja kuvanveistäjäakatemiassa. *Anderberg*, *Grunddragen*, s. 27. Maalareiden piirustuksenopetuksesta ennen piirustuskoulun perustamista meillä, ks. Suomen maalarityönantajain liitto, s. 8 ja 76.

110) Oulun satulaseppiin ak:n ptk. 14. 11. 1836.

111) *Nyrop*, *Bidrag*, s. 78, 97. Tanskan uudessa ammattikuntajärjestyksessä vuodelta 1800 kumottiin määräykset oppiajoista, mutta kisälli- ja mestarinäytettä koskevat vaatimukset säilytettiin. *Haandvaerkerundersnings historie II*, s. 265. — *Anderberg* mainitsee kuningas Kaarle XI:n antaneen määräyksen, ettei Tukholmassa saatu rakennusmestarin oppilasta päästää kisälliksi ennen kuin arkkitehti Tessin oli hänet hyväksynyt. *Grunddragen*, s. 13.

112) Lähinnä taiteellisen tason kohottamiseen tähtäsivät meillä Turun maalariammattikunnan järjestämät piirustuskurssit 1700-luvun lopulla, samoin 1830 alkanut piirustuskoulu. *Tobvanen*, Taideopetuksesta Suomessa 1800-luvun alkupuolella; *Haartman*, *Konstföreningen i Åbo*, s. 125—127. Nämä eivät kuitenkaan olleet oppipojille tai kisälleille pakollisia.

113) Nykyisessä oppilaskasvatuksessaan kisällinäyte on jälleen useissa maissa tullut käytäntöön. Oppisopimuslakimme mainitsee kuitenkin vain oppitodistuksen, minkä saaminen tavallisesti edellyttää näytettä ammattitaidosta. Kisällikirjan myöntäminen taas on jätetty ammattikuntien perijöille, käsityö- ja tehdasyhdistyksille. Oppisopimuslaki vuodelta 1923, § 16; kauppa- ja teollisuusministeriön päätös mestarin- ja kisällintutkintojen suorittamisesta 23. 8. 1950.

114) Asetus 19. 1. 1842.

115) Parturien ammattikunta muodosti tässäkin suhteessa poikkeuksen, sillä oppiin pääsemistä varten vaadittiin luku-, kirjoitus-, lasku- ja perustava latinan kielen taito. Parturien ammattikunta toimi siihen aikaan toisin kuin nykyisin, lähinnä lääkinällisissä tehtävissä. Barberare tarkoitti tällöin haavuria (myöh. nimitys välskäri), badare taas sisäisten sairauksien lääkitsijää. Kuninkaall. päätös 31. 3. 1675; parturien ak:n säännöt 8. 10. 1717, § 37; ohjesääntö välskärien kisälleille 14. 3. 1743; kuninkaall. kirje 18. 12. 1760. Tästä kehittyi vähitellen kirurgien ammattikunta. Vasta 1700-luvun lopulla alettiin kirurgeja pitää lääkärien (*medicus*) veroisina. Alan edustajina oli Ruotsi-Suomessa paljon ulkomaalaisia. *Modée VI*, s. 4067. Apteekit toimivat privilegioiden perusteella, mutta niissä työskentelevillä oli samantapainen opintie kuin lähinnä välskäreillä ja kirurgeilla. Kuninkaall. privilegio 10. 4. 1675; vrt. myös *Österbladh*, *Juhana Brovallius*, s. 112—113. Olen tavannut maininnan ruotsalaisesta badarekisällistä, joka vielä niin myöhään kuin v. 1852 oli suorittamassa kisällivaellusta Suomessa. Turun lääninkanslian passiluettelot 1. 12. 1852. — Tiedollisista vaatimuksista Saksassa, ks. *Simon*, mts. 76—87; *Altenrath*, mts. 18—19; Unkarissa, *Szterényi*; *Industrie, gewerbliches und kommerzielles Unterrichtswesen in Ungarn*, s. 42—43. Vasta 1700-luvun puolella

alettiin Englannissakin vaatia luku- ja kirjoitustaitoon syventymistä oppiaikana. *Dunlop—Denman*, English apprenticeship, s. 180—182.

116) SA 1842, § 10.

117) *Möller*, mts. 52; *Kyöstiö*, Tiedollinen koulutus ja mestariksi pääsy; Oulun satulaseppien ak:n ptk. 3. 4. 1854; Hels. seppien ak:n oppilaskirja 19. 6. 1845.

118) Nimet Oulun satulaseppien ak:n pöytäkirjoista; ks. myös *Turja*, mts. 145; *Möller*, mts. 92, viite 3; *Saukkonen*, Oulun kaupungin käsityöläisten elämästä, s. 85. *Kanerva* kertoo ruotsinkielisten nimien antamisesta tamperelaisissa tehtaissa. Pumpulilaisia ja pruuakilaisia s. 130. Monista pitäjänhistorioista ilmenee, että maa-seudun papit näin ruotsalaistivat myös pitäjänkäsityöläisten nimet. *Halila*, Iitin historia, s. 603.

119) Esim. Suomen Passiviraston pitämän oppisopimusluettelon mukaan Pietarissa vuosina 1851—1860 kaikkiaan 693:sta oppilaasta lähes 2/3 oli nimeltään suomenkielisiä ja he olivat lähtöisin itä-Suomesta. *Kyöstiö*, Suomalaiset Pietarissa, s. 172.

120) *Lundell*, Om handtverksskrån, s. 106.

121) Upsala stadga om kiöphandelere 25. 2. 1546, kohdat 6 ja 7; öpet bref för fem finner 5. 10. 1546; extract utaf adeliga privilegierne 1590; riksdags beslut 22. 3. 1604, kohta 9; mandat om embets-männerne uti häreden 9. 12. 1604; resol. på allm. besv. 22. 11. 1680 ja 11. 11. 1686 sekä resol. på städ. besv. 22. 11. 1686.

122) Kuninkaall. päätökset 16. 3. 1739, 29. 11. 1756, 19. 1. 1757, 17. 8. 1762 ja 9. 12. 1766; kuninkaall. vakuus talonpoikaissäädylle 4. 4. 1789, § 6.

123) Kauppalakollegion julistus 14. 12. 1802; keisarill. julistukset 17. 4. 1817 ja 3. 4. 1824; vrt. myös kunink. kirje Suomen talousseuralle 11. 9. 1807, Hushållningssällskapet handlingar III.

124) Monet pitäjänhistoriat mainitsevat tällaisia tapauksia. *Nikula*, Tenala och Bromarf socknars historia I, s. 433; *Halila*, Iitin historia, s. 595; *Liakka*, Ilmajoen pitäjä, s. 240; *V. J. Kallio*, Suomen käsityöläisten historiaa, s. 76.

125) Manufaktuurijohtok. tilasto vuodelta 1851.

126) *V. J. Kallio*, Suomen käsityöläisten historiaa, s. 98; *Korpela*, Vaasalaiset ammattikunnat, s. 25.

127) *Heckscher*, Merkantilismen I, s. 23; *Lindeqvist*, Hämeenlinnan kaupungin historia II, s. 575.

128) *Heckscherin* mainitsemaa menettelyä, nimittäin että useat maalaismestarit olisivat liittyneet lähikaupunkien ammattikuntiin, ei käytetyn lähdemateriaalin valossa ole esiintynyt Suomen puolella. Sveriges ekonomiska historia II, s. 524.

129) Päätös rahvaan valituksiin 11. 11. 1686, XVII. Kuninkaall. päätös vuodelta 1719 kieltää myös entisiä sotilaita, jotka saivat harjoittaa käsityötä, pitämästä oppipoikia. Päätös kaupunk. valituksiin, 13. 7. 1719, XIX. Ks. myös mainintoja oppipojan pyytämisestä Längelmäveden seudun historiassa I, s. 298.

130) Tällaiseen tulkintaan viittaa kunink. päätös vuodelta 1727. Pitäjänkäsityöläisille myönnetään siinä oikeus apulaisen pitoon kihlakunnanoikeuden suostumuksella »Doch at han betalar alla Cronoutlagor lika med Allmogens Drängar, såsom och utskrifnings penningar, ther the utgöra böra, och at ingen til Lärodreng antages then ther icke förut som Läro-poike samma Handtvärk lärdt och idkat hafver». Päätös rahvaan valituksiin, 1. 8. 1727, XVII.

131) *Nikula*, mt. I, s. 435.

132) Samanlainen menettely vallitsi Saksassa. *Simon*, Die Fachbildung, s. 5.

- 133) Asetus hantvärkeistä ja käsikeinollisuuksista Suomessa 12. 12. 1859, § 12.
- 134) Värväysasetus 7. 4. 1802, § 7, moni. 4.
- 135) *Scott* pitää näitä seikkoja luotettavina takeina siitä, että taso ammattikunnissa säilyi melko korkeana. *Bennett*, History, s. 28.
- 136) *Halila*, Iitin historia, s. 597; *Jutikkala*, Sääksmäen pitäjän historia, s. 473; Längelmäveden seudun historia I, s. 294 . . .
- 137) *Klemetti*, Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla, s. 5, 67, 102, 120, 124, 128, 145.
- 138) Vrt. Kiven käsitystä oppipojan työstä kraatari Aapelin luona.
- 139) Oppi- tai palkkarengiksi nimitettiin usein myös opin suorittanutta parina ensimmäisenä vuonna, erityisesti jos hän kirjoitusmaksujen vuoksi oli sidottu mestariinsa. Sanontojen epäjohdonmukainen käyttö tuottaa tilastojen teossa vaikeuksia. *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia II, huomautus sivuun 517, XLI.
- 140) *Söderlund* mainitsee, että Tukholmassa juuri kisällit vaativat vielä 1700-luvun lopulla muissa kaupungeissakin täydellisen opin suorittaneilta oppipojilta lyhyen palvelusajan pääkaupungissa oppipoikana, ennen kuin tunnustivat heidät kisälleiksi. Pikkukaupunkien ammattikuntien valitukset johtivat kuitenkin siihen, että tapa vähitellen hävisi. Hantverkarna, s. 314.
- 141) Tähän tulokseen ovat päätyneet pitäjänhistorioiden tutkijat. Esim. *Halila*, *Jutikkala* ja *Liakka*. Toisaalta Halila esittää, että maalaismestarien oppipojat 1800-luvun puolelle tultaessa yhä yleisemmin hankkivat täydentävää oppia kaupungeissa, *Halila*, Iitin historia, s. 599—600; ks. myös Längelmäveden seudun historia I, s. 299—300; *Liakka*, Ilmajoen pitäjä, s. 239.
- 142) Saksassa lainsäädäntö kielsi suorittamasta ammattioppia ulkomailla. *Simonin* mukaan syynä oli ammattikuntien halu varmistaa oppipoikien saanti. Die Fachbildung, s. 5.
- 143) Saattaa olla mahdollista, että monet näistä olivat Länsipohjan suomalaisia. *Kyöstiö*, Oulun käsityöläisten sunnuntaikoulu, s. 16.
- 144) Tällainen tapaus ilmenee mm. Oulun nahkurien ammattik. ptk:sta 29. 10. 1823 ja 21. 4. 1824. Saman oppilaan uudelleen kirjoihin tarjoaminen osoittaa, että asiallinen oppisuhde edelleen vallitsi.
- 145) Oulun lääninkanslian passiluettelot 1828—52.
- 146) *Kyöstiö*, Ulkomainen kisällivaellus Suomessa 1828—52, s. 245.
- 147) *Åström* pitää Pietarissa tapahtunutta opinkäyntiä eräänlaisena »valkoisena orjakauppana». Historisk Tidskrift 3—4/1951. Hänen kannanottonsa johtunee eräistä räikeistä tapauksista, joita *lasten Pietariin lähettämisen* yhteydessä kieltämättä esiintyi. Åströmin johtopäätökset nimenomaan *opinkäynnistä puhuttaessa* osoittavat hänen käsitelleen aihetta tekemättä ensin itselleen selväksi, mitä ammattikasvatuksella oikein tarkoitetaan.
- 148) *Bäcksbacka*, St. Petersburgs juvelerare, guld- och silversmeder 1714—1870, s. 10.
- 149) *E. G. Ehrströmin* esittämän tilaston mukaan, mikä käsittää vuodet 1733—1828, muuttoliike Viipurin läänistä Pietariin oli suhteessa kokonaismäärään hyvin voimakas 1800-luvun alkuvuosiiin asti, jolloin muutto muualta Suomesta nousi etusijalle. Niinpä esim. jaksona 1733—40 Viipurin läänin osuus oli 48 %, muu Suomi 15 %, jaksona 1821—1825 taas muu Suomi 78 %, Viipurin lääni 12 %. Nämä tiedot koskevat Katariinan ruotsinkielistä seurakuntaa. Suomenkielisessä Marian seurakunnassa Viipurin läänistä tulleiden osuus oli aina autonomian alkuun noin

80 % koko Suomesta tulleesta väestä. Ehrströmin tietoihin on tosin suhtauduttava varoen. Historisk beskrifning öfver S:t Catharina och S:t Maria församlingar, s. 141, 200—201, 215—216, 235.

150) *Bäcksbäcka*, mts. 94—274.

151) Suomen Pietarissa olleen passiviraston oppilasluettelon mukaan suomalaisista oppipojista noin 14 % meni kultasepän oppiin vuosina 1851—1900. *Kyöstiö*, Suomalaiset Pietarissa, s. 171. Käsiyöläissäädyn (täysi-ikäisten) osuus teki Kataariinan seurakunnassa v. 1825 noin 80 %. Marian seurakunnassa taas palvelusväki muodosti pääosan (käsiyöläisiperheitä v. 1806 vain 100). *Ehrström*, Historisk beskrifning, s. 148, 164, 205. Passiviraston tilastot vuosilta 1819—28, Ehrströmin teoksessa sivuilla 217—221, valaisevat myös asiaa. Niinpä passivirasto myönsi v. 1828 yht. 7363 passia, näistä 507 Suomessa annettujen passien viseerauksia. Oleskelulupa-passien suuri lukumäärä — se näet ylittää seurakuntien yhteisen jäsenluvun, vaikka vaimoille ja lapsille ei annettu erillistä passia — todistaa Ehrströmin mielestä sen, että Pietarissa oleskeli huomattavasti enemmän suomalaisia kuin seurakuntien väkiluku osoittaa. Monet saattoivat olla kaupungissa vuosikausia, ilman että ottivat millään tavoin yhteyttä seurakunnan viranomaisiin. Historisk beskrifning, s. 224.

152) *Kyöstiö*, Suomalaiset Pietarissa, s. 167.

153) *Bäcksbäcka* mainitsee ko. teoksessaan nimeltä 269 Pietarissa toiminutta kultaseppämestaria, jotka olivat saaneet ammattinsa perusopin tässä kaupungissa. Useat epävarmat tapaukset nostavat määrän varmaan vielä suuremmaksi. Nämä tiedot ovat vuosilta 1800—50.

154) *Ehrström* ilmoittaa ammattitaidon etsinnän olleen useimpien Pietariin muuttaneiden nuorten tarkoituksena. Historisk beskrifning, s. 144, 175, 222. Kaupungista ovat jotkut sitten jatkaneet kisälleinä matkaansa hyvinkin kaukaisiin seutuihin. Ehrström nimeää esimerkkeinä Konstantinopolin ja Pariisin.

155) Esim. Hämeenlinnan kultaseppien ak:n oppilaskirjat 6.6. 1843 ja 6.6. 1850.

156) Oulun maistraatin ptk. 6. 11. 1841.

157) Englannissa ei ollut pakollista vaellusta, mutta ei myöskään virallista kisälliastetta. *Brentano*, Die Arbeitergilden, s. 71.

158) *Sombart*, Kapitalismus I, s. 119, huomautus 1 sivulla 12.

169) V:n 1720 ammattikuntajärjestyksen mukaan, art. VIII, § 5, kisällikin oli mestarin isäntävallaan alainen, mutta § 6 rajoitti mestarin käskyvallan kisälliin nähden etupäässä ammattiasioihin.

160) Eräissä veljeskunnissa otettiin opinsuorittaneelta ensin erityinen liittymismaksu. Päästyään ns. palkkarengin asemasta todelliseksi kisälliksi poika suoritti jälleen maksun, jollainen perittiin myös vaeltavilta kisälliltä. Tavanmukainen jäsenmaksu oli lisäksi maksettava neljännesvuosittain. Näin oli laita esim. Helsingin räätälinkisällien veljeskunnassa. Ks. veljeskunnan Embets Book, kokous 25. 6. 1800.

161) *Krebs*, Alte Handwerksbräuche, s. 45—67; *Söderlund*, Hantverkarna II, s. 314—317; *Ambrosiani*, Från de svenska skräämbetenas dagar, s. 8 ja liite 13; *Brentano*, Arbeitergilden I, s. 77; *Möller*, Ammattikuntien kukoistuskaudelta Helsingissä, s. 85. . . HJ 1770, art. III, § 8 sisältää mm. seuraavan kiellon: Och varda alle vid serskilte Skräer brukelige sedvanor och så kallade Gewohnheiter, Skänkebud, Wälkomster, Stolpenningar, Grüsser samt andre flere gycklerier här igenom aldeles förbudne.

162) Saksassa alettiin samoihin aikoihin myös taistella ko. tapojen poistamiseksi ammattikunnista. *Simon*, Die Fachbildung, s. 12—13.

163) *Brentano*, mts. 67; *Schanz*, Gesellenverbände, s. 21—23 ja 69—75. Keski-ajalla yhteys kirkkoon saattoi usein saada ns. maallikkoveljestön luonteen, kuten Schanz esittää siv. 71, viitteessä 1. Schanz ja eräät toiset tutkijat katsovat, että mestareiden järjestöt ovat alunperin taloudellisten intressien aiheuttamia, kun taas kisällien yhteenliittymät ensiksi saivat muotonsa uskonnollisessa mielessä. Schanz, mts. 98, viitteet 3—5. Laaja tanskalainen keskiajan kiltasääntöjen kokoelma viittaa selvästi ammattikuntien uskonnolliseen alkuperään. *Nyrop*, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer, erityisesti II osan Haandvaerkerlav.

164) »Der gleiche Beruf bildet nun ebenso sehr den Krystallisationspunkt wie ihn früher Blutsgleichheit oder Ortsgleichheit gebildet hatte: er wird das dem primitiven Menschen nächstliegende Gemeinsame.» *Sombart*, Kapitalismus I, s. 125. Ongelman monisäikeisyys käy selvästi ilmi *Eberstadtin* teoksesta Der Ursprung des Zunftwesens, s. 1, 8, 26, 93—96, 127, 176.

165) Ranskalaisten veljeskuntien synnystä, *Martin Saint-Léon*, Corporations de métiers, s. 462—464. *Wissellin* teoksen II osa kuvaa laajasti juuri kisällien keskuudessa vallinneita vanhoja tapoja. Hänen tutkimukseensa liittyy perusteellinen lähdeluettelo, jossa mainitaan 426 teosta tai käsikirjoitusta.

166) *Brentano*, mt. I, s. 81.

167) *Schanz* esittääkin mainitussa teoksessaan todisteita uskonnollisuusteisten veljeskuntien, Brüderschaft, ja työläisjärjestöä lähenevien kisällikuntien, Gesellenschaft, rinnakkain esiintymisestä. Reformaation johdosta veljeskuntien toiminta vähitellen siirtyi kokonaan maallisten asioiden piiriin. Gesellenverbände, s. 93 . . . ; *Brentano*, mt. I, s. 131.

168) *Krebs*, mts. 44; *Smith*, The wealth of nations I, s. 122—123; *Söderlund*, mts. 318; *Schmoller*, Zur Social- und Gewerbepolitik, s. 27, 63. Schmoller erityisesti korostaa ammattikuntien syntyyn vaikuttavien tekijöiden moninaisuutta. *Brentano*, mt. I, s. 61; *Allenrath*, Das Lehrlingswesen und die Berufserziehung, s. 4; *Nyrop*, mt. II, s. 3. Mestarien ja kisällien läheinen suhde alkuaikoina ilmenee *Wissellin* mukaan jo siitä, että yksi arkun avaimista kuului eräissä ammattikunnissa kisälleille. Kisällit maksoivat tuolloin neljännesmaksut arkkuun ja ottivat osaa kokouksiin. Kisällit ovat hänen käsityksensä mukaan lukumäärällään melkoisesti auttaneet käsityöläiskuntaa saavuttamaan tasavertaisen aseman kaupunkien hallintoasioissa. Des alten Handwerks Recht I, s. 458.

169) *Wissell*, mt. I, s. 583—589, *Grieg—Norman*, De sandvigske samlinger, s. 38.

170) Vrt. ns. »generalgilden» toiminnasta eri kaupungeissa: *E. Ehrström*, mts. 489—491; *Ruuth*, Björneborgs stads historia, s. 538; *Rinne*, Turun kisälliveljeskunnat, s. 114—116; *Brentano*, mts. 76; *Nyrop*, mt. II, 244; *Levasseur*, Histoire . . . avant 1789 I, s. 605 . . . , II, s. 389 . . . ; *Kramer*, The English craft gilds, s. 171—173.

171) Eräissä maissa, mm. Ranskassa nuoret kisällit perustivat omia yhdistyksiään, koska tunsivat asemansa entisissä veljeskunnissa nöyryytyksi. *Levasseur*, Histoire . . . de 1789 à 1870 II, s. 236.

172) Rääät. kisäll. velj. kunnan Embets Book, esim. kok. 20. 4. 1809, 27. 12. 1811 ja 10. 5. 1818.

173) *Möller*, mts. 82.

174) *Korpela* esittää teoksessaan kaupungin suutarinkisällien veljeskunnan säännöt, jotka mainitaan laaditun turkulaisen esikuvan mukaan v. 1750. Vaasalaiset

ammattikunnat, s. 44—61. *Lindeqvist* taas mainitsee hämeenlinnalaisten etsineen mallia Helsingistä. Hämeenlinnan kaupungin historia II, s. 568. *Voionmaa*, Puuseppään . . . vaiheet, s. 6.

175) *Rinne* mainitsee niin Turun hatuntekijäkisällien suhteen. Turun kisälli veljeskunnat, s. 115. *Turjan* esittämä Helsingin kirjansitojakisällien ohjesääntö saattaa olla samaa laatua. Helsingin kirjansitojain ammattikunta, s. 154, huom. 47.

176) Brentanoon yhtyen taas voidaan todeta kisälliyhdistysten olleen nykyisten ammattiyhdistysten edelläkävijöitä. Toimintatapojen ja organisaation erilaisuudet on katsottava lähinnä muuttuneiden yhteiskunnallisten olosuhteiden vaatimiksi. *Brentano*, mt. 1, s. 129—132.

177) A.J. 1720, art. V, § 4.

178) *Söderlund*, mts. 320—321; vrt. myös *Schanz*, mts. 77, 106; *Wissell*, mt. 1, s. 458. *Söderlund* on sitä mieltä, että itse ammattikunnissakin tärkeimmät asiat on käsitelty pöytäkirjojen ulkopuolella. Mestareiden virallisissa kokouksissa tuli näet maistraatin edustajan olla läsnä.

179) Ruotsissakin johto oli saksalaisilla kisälleillä. *Söderlund*, mts. 335. Tosin saksalainen vaikutus ei 1700-luvun lopulla enää ollut niin suuri kuin sata vuotta aikaisemmin, jolloin saksalaiset vielä muodostivat kolmannen osan koko Tukholman kisällikunnasta. *Arbetaren i helg och söcken II*, s. 36 (*Erik Andren*). Saksalaisissa ammattikunnissa saattoi kisällien vaikutus koko ammattikunnan asioihin olla merkittävä. *Schanz*, mts. 108—128.

180) Ks. esim. *Korpela*, mts. 59.

181) Oulun suutarinkisällien ptk., kokous 9. 7. 1828; *Korpela*, mts. 49. *Hansson* huomauttaa, että kisällien kesken vallitseva kielto seurustelusta oppipoikien kanssa työpaikan ulkopuolella koitui oikeastaan näiden eduksi. Kisällien seura ei näet useinkaan olisi ollut oppipojille moraalisisessa mielessä myönteistä. *Bland mästare, gesäller och lärpojkar*, s. 26—27.

182) *Wissell* mainitsee, että (meidänkin maassamme) yleiseksi tullut säädös, jonka mukaan kisälli ei saanut rankaisematta läikyttää olutta enemmän kuin kädellä tai jalallaan saattoi peittää, esiintyi ensi kerran v. 1235 Riian leipurien *Brüderschaftsordnungissa*. *Des alten Handwerks Recht II*, s. 65.

183) Esimerkkinä siitä että erilaista asteikkoa käytettiin muodollisesti samasta rikkomuksesta, mainittakoon pari pöytäkirjanmerkintää Oulun suutarinkisällien kokouksista: 6. 10. 1828 rangaistiin kisällivanhinta kiroilusta 24 killingin sakolla, erästä kisälliä 12 killingin ja kolmatta 2. 2. 1829 kokouksessa 6 killingin sakolla. Sakkorangaistuksen erilaisuus johtui toisaalta rikkojan luottamusaseman väärinkäytöstä (kisällivanhin), toisaalta teon suorittamishetkestä.

184) Tällainen tapaus selostetaan esim. *Hels. räätt. kisällien Embets Bookissa*, kok. 1. 5. 1801. Asiasta toimitettiin tavallisesti eräänlaisen »nyrkkipostin» mukana tieto toisiin kaupunkeihin aina ulkomaita myöten. Vrt. *Hansson*, mts. 39.

185) Esim. H.J. 1770, § 9 esittää: *Läckar eller förförer någon gesäll, gossar eller andra arbetare med sig på krog eller olofliga samqväm, plikte första gången sex daler . . . »* Tendens oli kasvatuksellinen, mutta takana piili ehkä myös halu estää salaisia kokouksia.

186) Helsingin räättälinkisällien *Embets Bookissa* tavataan mm. seuraavanlainen maininta: *Wår öfverens kommelsar emillan ofvan nämde geseller, var at om vår Herre pålägger en sjukdom, at dett skulle falla till den siuka 32 sk i varge vecka. Kokous 5. 10. 1801. Schanz* esittää, että sairasapu olisi aina ollut lainaa. *Gesellen-*

verbände, s. 144; edelleen *Krebs*, mts. 161 . . .; *Voionmaa*, Puuseppäin . . . vaiheet, s. 7, 11.

187) *Korpela*, mts. 55.

188) Niinpä Helsingin räätälinkisällit sakottivat 17. 4. 1827 pidetyssä kokouksessa niitä jäseniään, jotka eivät olleet saapuneet veljeskuntaan kuuluneen kisällä Enrosin hautajaisiin.

189) Nykyisten ammattijärjestöjen kehitys näyttää viittaavan samaan suuntaan. Brentano katsookin, että ammattijärjestöt pohjaltaan ovat vanhojen kisälliyhdistysten jatkoa, vaikka kehityksen suoraa linjaa usein on vaikea todistaa. *Brentano*, mt. II, s. 83, Meillä Jutikkala edustanee samaa kantaa. *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 268.

190) Sama tiukka valvonta vallitsi manufaktuuriin ja tehtaiden henkilökuntaan nähden. Manufakt. ja käsityöprivilegiot 29. 5. 1739, § 6. *Wissell* kuvaa kisällien palkkataistelua Preussissa, jossa valtiolta myös kukisti ne jyrkästi. Vasta v. 1801 kuningas suostui siihen, että Berliinin räätälinkisällille voitiin ahkeruuden perusteella maksaa korkeampaa palkkaa kuin varsinainen ohjepalkka. *Wissell* esittää kannanoton, että mestarien hyvä taloudellinen asema melkoiselta osalta johtui kisällien alipalkkauksesta. *Des alten Handwerks Recht I* s. 459—560.

191 *Söderlund*, mts. 365—371.

192) Vanha tapa vaati, että vain vaelluksensa suorittanut kisälli saattoi päästä veljeskunnan vanhimmaksi. Vaellus toi siis ulkonaistakin arvonantoa. *Hansson*, mts. 37; *Krebs*, mts. 110.

193) General Embetets Skrå, art. 8. Monissa maissa vaelluspakko oli voimassa koko ammattikuntalaitoksen olemassaoloajan. *Krebs*, mts. 68. Ammattikuntien alkuaikoina ei pakkoa luonnollisesti ollut, vaan tapa syntyi organisaation kiinteemisen yhteydessä. *Schmoller*, mts. 99; *Nyrop*, Bidrag, s. 8. Englannissa ei vaelluspakko tunnettu ollenkaan, joskin maahan saapui mannermaalta vaeltavia kisällisiä. Vaatimusta määräaikaisesta kisällikaudesta mestariksi pääsyn ehtona ei siellä ollut. *Brentano*, mts. 71, 83 ja viite 295; *Heckscher*, Merkantilismen I, s. 204. *Simonin* mukaan haluttiin ainakin Preussissa vaellus mahdollisuuksien mukaan rajoittaa kotimaahan. *Die Fachbildung*, s. 14. Työvoiman menettämisen pelko on varmaan ollut tähän yhtenä syynä. Mainitsepa *Wissell* suorastaan ammattikunnista, joiden piirissä vaellus oli kielletty. *Des alten Handwerks Recht I*, s. 154.

194) *Lundell*, Om handtverkskrån s. 67. *Simon* mainitsee tässä yhteydessä myös mestareiden itsekkäistä tarkoituseristä. *Die Fachbildung*, s. 51.

195) *Sombart*, Kapitalismus I, s. 120.

196) *Bachmanson*, Arcana oeconomiae, s. 192.

197) Tapa vaihtaa työnantajaa kohti varsinaisen oppiajan päätyttyä on hyvin yleinen nykyisenäkin aikana, vaikka esim. suuret teollisuuslaitokset tarjoavat tavallisesti työtä konepajakoulujensa kaikille oppilaille. Esim. Valtion Lentokone-
tehtaiden ammattikoulun oppilaista, jotka suorittivat opin vv. 1942—51 (yht.274), oli v:n 1952 alussa tehtaan palveluksessa 161 eli noin 59 %. Koulun oppilasmatrikkeli. — Paraisten Kalkkitehtaan koulussa vv. 1930—48 opin suorittaneista 97:stä taas 50 oli vuoden 1949 alussa tehtaan palveluksessa. Ammattikasvatus 1949, s. 32.

198) AJ 1720, art. V § 1 ja 2. Parturien ammattikunnassa mainitaan vaelluspakko vielä v. 1717 vahvistetuissa säännöissä, § 2.

199) AJ 1720, art. VIII, § 10—12. *Korpelan* esittämät kisällisäännöt sisältävät pykälän, joka velvoittaa maalle matkustavan kisällin hankkimaan ns. pormestarinpassin, ulkomaille aikovan tuli saada virallinen passi.

200) Esimerkkejä tällaisen todistuksen pyytämisestä, Helsingin suutarinkisällien Embets Book, kokoukset 24. 8. 1798 ja 3. 9. 1798; vrt. *Krebs*, mts. 134 . . .

201) Näin vielä 13. 3. 1819 annetussa asetuksessa, 1 §.

202) *Söderlund*, mts. 369 . . ., *Danckwardt*, Sammandrag, s. 767 . . .; SA 1842, § 13; HJ 1739, art. II, § 12 määräsi seuraavasti: »Men dess för innan, måste granne-liga pröfvas, om den, som resa vill, är qvick och sedig, samt någorlunda öfvad at räkna och skrifva och eljest fådt tilräckelig undervisning och skickelighet i sina handtvärcks-syslor . . .» Ulkomaisten matkustuksen valvonta tapahtui yleensä kuninkaan käskynhaltijoiden ja lääninkanslioiden toimesta. Kisällien osalta on perustana pidettävä juuri HJ 1739, art. II, § 12, jota alettiin soveltaa kaikkiin kisälleihin. Vrt. myös säädös 20. 6. 1739, palkollissääntö 21. 8. 1739, art. VIII ja ja asetus 20. 3. 1735, § 5. Myöhemmässä vaiheessa täytyi ulkomaanpasseihin saada ao. maan edustajan viseeraus. V. 1819 perustettu Suomen passivirasto toimi Pie-tarissa tarkastavana virastona. Asetus 13. 3. 1819, § 4; asetus 18. 5. 1819, § 2.

203) Asetus hantverkeistä ja käsikeinollisuuksista Suomessa, 12. 12. 1859, § 10. Saksassa tulivat vaelluskirjat, Kundschaften, käyttöön jo 1700-luvun alkupuolella ja pyrittiin niillä säännöstelemään hillittömäksi paisunutta vaellusta. *Simon*, mts. 16; Tanskassa v. 1828, *Nyrop* Bidrag s. 249; Ruotsissa v. 1844, *Hansson*, Bland mästare, gesäller och lärpojkar, s. 47, jossa esitetään kisällivaelluksen tiukentaminen Ruotsissa 1800-luvulla.

204) *Ambrosiani*, mts. 16; *Söderlund*, mts. 375.

205) Jo vuosisadan alkupuolella alettiin tosin tehdä rajoituksia kisällien miekan käytön suhteen. Ks. kiello pitämästä miekkaa majapaikoissa 19. 10. 1719, kiello 4. 10. 1728, *Modée* I.

206) Vaeltavan kisällin vastaanotto kisällimajassa tapahtui usein määrättyjä muo-dollisuuksia noudattaen. Kisällin tuli tarkoin muistaa erityinen kysely- ja vastaus-peli ulkoa, sillä muuten häntä ei pidetty oikeana kisällinä. Varhaisimpina aikoina, jolloin passeja ja muita kirjallisia todisteita ei käytetty, todettiin tällä tavalla, että kisälli todella kuului ammattikuntaan. Siksi kaavoja pidettiin hyvin salaisina, ja herätti suurta pahennusta, kun Saksassa näitä seremoniavihkosia alettiin jul-kaista painettuna ja käännettiin ruotsinkin kielelle. *Ambrosiani*, mt. liitteet 13 ja 14; *Möller*, mts. 89; *Levasseurin* mukaan seremonioilla oli voimakas uskonnollinen pohja, mt. I, s. 602, 603; vrt. myös *Wissell*, mts. I s. 155—162.

207) AJ 1720, art. II, § 4; art. V, § 2.)

208) AJ 1720, art. V, § 2, minkä mukaan matka-avun kieltämisestä voi valittaa kauppakollegioon asti.

209) *Brentano*, mt. I, s. 76; *Schanz*, mts. 26.

210) *Heckscher* huomauttaa, että kiertotyöjärjestelmän haittoja vähensi heikkojen mestareiden kykenemättömyys vastaanottaa kisällejä. Kun asiakkaat kään-tyivät mieluiten taitavien mestarien puoleen, niin nämä tarvitsivat runsaasti apu-laisia. Vähän työtilauksia saaneen mestarin ei kannattanut käyttää kiertotyö-järjestelmän suomaan vuoroa hyväkseen. Sveriges ekonomiska historia II, s. 542.

211) Irtisanomisaika vaihteli viikosta kuukauteen. Hallijärjestyksen mukaan se oli kuukausi. HJ 1770, art. VI, § 5.

212) Kuninkaallinen päätös 28. 8. 1727 takasi kisälleille tosin paikanvalinnan vapauden, mutta päätös oli joko unohdettu tai sitä vastaan rikottiin tietoisesti. *E. Ehrström* mainitsee useita kauppakollegion myöhemmin vahvistamia ammatti-ohjesääntöjä, jotka ovat vaelluksen suhteen täysin kiertöjärjestelmän kannalla.

Öfversikt af det finska skråväsendets historia, s. 513; päätös kaupunk. valituksiin 17. 8. 1762, § 40.

213) Vrt. esim. Oulun maistr. ptk. 4. 11. 1839, § 11, jossa suutarinkisälli Blomroos määrätään kuun loppuun mennessä hankkimaan itselleen laillinen suojelu, sillä muuten hänet ilmoitetaan kuvernöörille pidättämistä varten.

214) *Söderlund*, mts. 374—375. Ulkomaalaisen kisällin kutsumisen tuli ammattikuntien loppuvaiheessa tapahtua viranomaisten suostumuksella. Keisarill. julistus 15. 5. 1848.

215) Asetus Venäjälle matkustamisesta 13. 3. 1819. Keisarill. kirjeen 1. 3. 1830 mukaan piti kisällin suorittaa ulkomaan passistaan 36 kopeekkaa, kotimaan passista 18 kop. Luettelossa mainitaan erillisinä maksuluokkina isännät, kisällit ja rahvas. Kisällien erottaminen omaksi ryhmäkseen osoittaa sinänsä heidän matkustamisensa yleisyyttä. Venäjälle matkustamista koskevassa asetuksessa luetellaan myös mestarit, kisällit vielä oppipojatkin erillisinä maksuryhminä. Main. asetus, § 4. Esitetty keisarillinen kirje pohjautui 10. 6. 1803 ja 4. 4. 1810 annettuihin asetuksiin leimamaksuista. Passiluettelot ovat tavallan e.m. asetuksen perusteella laadittuja maksuluetteloa, joihin merkittiin myös ilmaiseksi annetut passit. Varhemista maksuperusteista ks. asetukset 23. 9. 1736 ja 14. 1. 1748.

216) Asetus 20. 4. 1819 vaati kisällin esittämään passia varten lääkärin tai papin antaman todistuksen siitä, ettei hän sairastanut sukupuolitautia. Sietää kuitenkin epäillä, onko tätä määräystä yleisesti noudatettu.

217) Oulun läänink. passiluettelot 1830, s. 150, kohta 6.

218) *Cederhielm* huomauttaa siitä ristiriidasta, mikä vallitsi ammattikuntajärjestyksen ja yleisen lain välillä ulkomaille matkustamisen suhteen. Lain mukaan ruotsalainen tuli täysi-ikäiseksi vasta 21 vuotiaana. Mutta oppipoika tuli hyvin usein kisälliksi nuorempana ja ammattikuntajärjestyksen mukaan oli oikeutettu vaeltamaan yksin sekä kotimaassa että ulkomailla. *Cederhielmin* huomautuksesta päätellen kisällien vaellukselle ulkomailla ei siis asetettu ikärajoituksia. *Strödda tankar*, s. 25.

219) *Kyöstiö*, Ulkomainen kisällivaellus Suomessa, s. 244—249.

220) *Bäcksbäcka*, mts. 301—344. Muuttoliike Ruotsista Pietarin Katariinan ruotsinkieliseen seurakuntaan oli *E. G. Ehrströmin* mukaan jaksona 1750—1807 melko suuri: se käsitti noin neljännes osan muuttaneiden kokonaismäärästä. Autonomian alussa seurakunnassa oli n. 3200 jäsentä, joista 800 oli kotoisin Ruotsista, 350 Viipurin läänistä, 1670 muualta Suomesta ja 380 muista maista. *Historisk beskrifning*, s. 133, 141, 158, 235.

221) V. 1848 vaatimusta kiristettiin vielä siten, että kutsujan oli ennakolta hankittava poliisiviranomaisten lupa, minkä perusteella ulkomainen kisälli vasta sai passin tai viseerauksen. On mielenkiintoista todeta, että syntyperäiset englantilaiset olivat tästä rajoituksesta vapaat. Julistus 31. 10. 1835 ja 15. 5. 1848.

222) Esitys johtikin v. 1862 myönteiseen tulokseen. Julistus 17. 6. 1862; *Laine*, Suomen vuoroitomi I, s. 627.

223) *Nielsen*, *Industriens historie III*, s. 140. Toisena esimerkkinä mainittakoon *Wissellin* esittämä tieto Kielin lasimestarien ammattikunnan osalta. Vuosina 1812—40 merkittiin *Fremdengeschenkbuchiin* 1209 vierasta kisälliä, joista yht. 100 pohjoismaista (Suomesta 5). *Wissellin* mukaan Kiel sijaitsi vaellukseen nähden periferiassa ja lisäksi ko. ammattikunnassa oli keskimäärin vain 4 mestaria. *Des alten Handwerks Recht I*, s. 166—167.

224) *Kyöstiö*, Ulkomainen kisällivaellus Suomessa, s. 248.

225) Turun lääninkanslian passiluettelot vuosilta 1828—52.

226 *Wissellin* laatima taulukko Kielin kirjansitojien ammattikunnista vuosilta 1666—1865 osoittaa, että sielläkin vaellus oli runsainta 1840-luvulla. Ko. pieni ammattikunta — mestareiden luku ei koskaan ylittänyt viittä — sai ajanjaksona 1841—57 vastaanottaa 827 kisälliä. Vuosina 1666—1740 tuli ulkomaalaisia kisällejä seuraavasti: Norjasta 30, Tanskasta 28, Ruotsista 20, Suomesta 2, Itävaldasta 3, Sveitsistä 1, Hollannista 1. Des alten Handsverk Recht I, s. 168—169.

227) *Kyöstiö*, Ulkomainen kisällivaellus Suomessa, s. 248; s.n tal. os. KD. 6/1 1842, liite Förteckning.

228) Ruotsin osalta *Söderlund* arvelee, että ruotsalaisia kisällejä olisi hyvin vähän jäänyt ulkomaille. Hän jättää Pietarin merkittävän osuuden huomioon ottamatta. Hantverkarna, s. 267. *Bäcksbacka* luettelee tutkimuksessaan 78 ruotsalaista, jotka 1700-luvulla toimivat Pietarissa yksin kultaseppämestareina. St. Petersburgs juvelerare, s. 301—327. Vrt. myös *E. G. Ehrström*, Historisk beskrifning, s. 141, 143 sekä *Petander*, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige I, s. 132 ja *Arnberg*, Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi, s. 192, 204.

229) *E. F. Runeberg*, Anmärkningar, s. 231, 244; *Chydenius*, Politiska skrifter II, s. 4.

230) *Sundbärgin* tutkimuksiin vedoten *Heckscher* esittää, että Ruotsi-Suomi menetti muuttoliikkeen johdosta 1700-luvun toisella puoliskolla vuosittain keskimäärin 1300—1500 henkeä. Sveriges ekonomiska historia II, s. 64.

231) Asetus 13. 3. 1819 määritteli tarkoin passimuodollisuudet Pietariin matkustettaessa. Asetus 12. 12. 1859, § 10 mainitsee nimenomaan kisällitodistuksen lisäksi erityisen kisällikirjan. Vrt. myös sunnuntaikouluasetus 19. 1. 1842, § 13. Näin oli järjestetty myös monessa muussa maassa. *Lundell*, mts. 194. . .

232) *Nyrop*, Bidrag, s. 12.

233) 3. 7. 1834 annettu asetys määräsi meillä, että 10—17-vuotiaiden ei sallittu saada kouluopetusta ulkomailla, »koska oman maan koululaitos oli siksi laaja ja hyvään kuntoon saatettu».

234) Sunnuntaikouluasetuksen (1842) 4 §:n edellyttämät apurahat ilmentävät tätä, samoin § 13. Vielä v:n 1858 sunnuntaikouluasetusta suunniteltaessa oli ko. ehdotuksessa pykälä (§ 20), jossa mainitaan kisällivaellus sallituksi. Manufakt. johtok. ptk. 1858. Tämä pykälä jäi lopullisesta asetuksesta pois todennäköisesti siitä syystä, että asiaa ei enää muodollisesti katsottu mainitun asetuksen piiriin kuuluvaksi. Vaelluksesta mainitaan sen sijaan käsityö- ja manufaktuuriasetuksessa 12. 12. 1859, § 10.

235) Vrt. *Schmoller*, Die Strassburger Tucher- und Weberzunft, s. 80; *Sipilä*, Suomen työoikeus I, s. 123.

236) Metalliteollisuuden edistämiseksi annettiin Eskilstunalle v. 1771 huomattavia erivapauksia, jotka määräisivät mm., että hieno- ja mustataonnan johtajien tuli antaa työläisille näiden tarvitsemää ja haluamaa opetusta työmenetelmien ja työkalujen käytössä. Työntekijät saivat vapauden itse ottaa apulaisensa ja oppipoikansa. Kuninkaallinen julistus 16. 4. 1771. Säädökset 22. 2. 1787 sitten selittivät tarkemmin tämän vapauden soveltamista. Artikkelii III käsittelee mestarien, kisällien ja oppipoikien asemaa. Perustana ovat AJ 1720 ja HJ 1770 määräykset, mutta niitä on huomattavasti lievennetty. Tätä julistusta voidaan pitää Ruotsi-Suomessa ammattipakon ajoilta viimeisenä säädöksenä, joka yhtenäisesti määräsi oppilaskasvatusta.

237) AJ 1720, art. VIII, § 6.

238) *Möller*, Ammattikuntien kukoistuskaudelta Helsingissä, s. 64; *Krebs*, mts. 170 . . ., *Lundell*, Om handtverksskrån, s. 74.

239) *Heckscher* tähdentää, kuinka olennaisesti tämä seikka alkoi vähitellen lyödä leimansa koko kisällikuntaan: se painoi kisällin miltei palvelusväen tasolle. Sveriges ekonomiska historia II, s. 555.

240) *Lundell*, mts. 76.

241) Tällaisia säädöksiä on ollut vanhoissa ruotsalaisissakin ammattikunnissa. Vrt. esim. *Skräddarnes skrå*, art. 2 teoksessa *Klemming*, *Skrå-ordingar*, s. 102.

242) *Söderlund*, mts. 384. Monista tiedoista päätellen naineita kisällejä on ollut useissa maissa aina keskiajalta lähtien, eritoten erällä ammattialoilla. Suopein silmin ei heitä tosin missään katsottu. Vrt. *Schanz*, *Zur Geschichte der deutschen Gesellenverbände*, s. 73, viite 2, § 102—103, 130. *Levasseur* mainitsee säädöksiä, että mestareiden tuli maksaa oppipojilleenkin palkkaa, jos nämä menivät naimisiin eivätkä asuneet mestarin luona. *Histoire... avant 1789 I*, s. 308. Esittäessään vapaamestariuden poistamista Ruotsista ammattikunnat mainitsivat eräänä syynä nimenomaan, että se houkutteli kisällejä avioliittoon ennen mestariutta. Naineet kisällit pyrkivät yleisesti vapaamestareiden palvelukseen ja sitten vapaamestareiksi. Polemisoidessaan mestareiden käsityksiä vastaan *Nordencrantz* esitti suorastaan laskelmia siitä, kuinka paljon taloudellisesti hyödyttäisiin, jos kisällit itse vastaisivat ylläpidostaan päätyen 6.823.185 kuparitalariin. *Bachmanson*, *Arcana*, s. 187, 205—266.

243) AJ 1720, art. V, § 5; HJ 1770, art. VI, § 1; kuninkaall. kirje 8. 1. 1775 ja 1. 2. 1773.

244) *Söderlund*, mts. 385; *Ambrosiani*, mts. 14. E. F. Runebergin laskelmat v:lta 1757 ja 1760 osoittavat myös kiistattomasti, että naineita kisällejä oli jo vuosisadan puolivälissä runsaasti, sillä taulukossa esitetty sukupuolijaottelu tarkoittaa ne naisten osalta kisällien vaimoja. Näiden määrässä havaitaan selvästi nousua. *E. F. Runeberg*, mts. 231 ja 244.

245) *Nielsen*, *Industriens historia i Danmark III*, s. 101.

246) *Nielsen*, mt. III, s. 103. *Heckscher* mainitsee, että Ranskassa esikaupunkeihin asettui käsityöläisiä, jotka ylipäänsä eivät halunneet harjoittaa ammattiaan ammattikuntasääntöjen kahlehtimana. *Merkantilismen I*, s. 124. Vrt. *Dunlop—Denman*, *English apprenticeship*, s. 113. Meidän pienissä kaupungeissamme ilmiöllä ei voinut olla suurta merkitystä, mutta patustajien ahdistaminen osoittaa, ettei asia meilläkään tuntematon ollut. *Ruuth*, *Viborgs stads historia II*, s. 843. Työläisten sijoittamisesta erityisiin kaupunginosiin mainitsee mm. *Eskilstunan vapaa-oikeuksia koskeva säädös 16. 4. 1771*.

247) *Heckscherin* säätytilaston pohjalla laatima taulukko osoittaa naineiden kisällien määrän jatkuvaa nousua 1700-luvun toisella puoliskolla. V. 1751 oli naineita kisällejä Tukholmassa 21,9 %, maaseutukaupungeissa 7,4 %. V. 1800 olivat vastaavat luvut 52,6 % ja 23,5 %. *Sveriges ekonomiska historia II*, s. 550.

248) *Turja*, mt. liite 2.

249) *Kaukovaalta* kertoo tästä esimerkin. Uudenkaupungin historia III, s. 144.

250) Turun lääninkanslian passiluettelot vv:lta 1828—52. Naineiden kisällien luku on v. 1846 suurin, mutta miltei joka vuosi tavataan joku nainut kisälli vaeltavien joukosta.

251) Avioliiton solminen muutamilla ammattialoilla, esim. muurarien ja kirvesmiesten, oli yleistä jo melko varhain. Tämä johtui varmaan siitä, että juuri näillä

ammattialoilla apulaisten määrä mestaria kohden oli huomattavan suuri, joten useimmilla kisällillä ei ollut mahdollisuutta päästä mestariksi. Turussa oli v. 1794 esim. 38 kisällä yhtä muurarimestaria kohden. *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia II, s. 540, 551. Vrt. myös sen. tal. os. KTD 6/1 1842 liiteluettelo.

252) AJ 1720, art. VI keskittyy mestariksi pääsyn tarkasteluun. Hallijärjestyksen mukaan asia oli paljon yksinkertaisempi. HJ 1770, art. V, § 8. — *Wissell* esittää Saksan oloja silmällä pitäen seuraavan yhteenvedon kaikista vaatimuksista: Redliches Verhalten, Beendigung ordnungsmässiger Lehrzeit, Einhaltung bestimmter Wanderzeit, Einhaltung einer Wartezeit, der Nachweis des Könnens (Meisterstück), Aufnahmegebühr für die Zunft und oft auch für die Stadt, der Nachweis bestimmten Vermögens, die Gewährung eines Meisteressens, die Einheirat in die Zunft und endlich bei geschlossenen Zünften Freisein einer Meisterstelle. Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit I, s. 59.

253) Näin ilmenee esim. Hels. seppien ak:n ptk:sta 16. 12. 1822 ja 17. 2. 1843.

254) Englannissa voidaan havaita rakoilemista tämän, niinkuin monien muidenkin ammattikuntasäädösten osalta jo 1600-luvulla. Toisaalta taas eräät ammattikunnat yrittivät vielä 1800-luvun puolella sitkeästi puolustaa oikeuksiaan. *Kramer*, The English craft guilds, s. 139—142, 155—157, 160—161, 176, 186.

255) AJ 1720, art. VI, § 1 ja 2.

256) AJ 1720 art. VI, § 9 ja 11, art. X § 19. Tämä estely sai ulkomailla sellaisiakin eksklusiivisia muotoja, ettei paikkakunnan ulkopuolella suoritettua palvelua haluttu hyväksyä ollenkaan tai se hyväksyttiin vain osittain. *Heckscher*, Merkantilismen I, s. 126—127.

257) *Andren*, Arbetarvandringar, s. 40, teoksessa Arbetaren i helg och söcken. Mestarikisälli Isaac Randen Helsingistä korosti ammattitaidollista tasoaan mainitsemalla lehti-ilmoituksessa vaelluksistaan Pietarissa, Dresdenissa, Hampurissa, Kööpenhaminassa ja Tukholmassa. HT 61/1829.

258) AJ 1720 art. VI § 3; *Krebs*, mts. 214.

259) Periaatteessa nainen saattoi toimia mestarinakin ammatin opittuaan. AJ 1720 art. IV, § 4, art. X, § 13.

260) *Krebs*, mts. 214; *Wissell*, mt. I, s. 170—174. Vrt. kisällien luokittelua myös Ranskassa. *Levasseur*, Histoire... avant 1789 II, s. 968.

261) *Dunlop—Denmanin* mukaan mestarinäytteellä ei Englannissa koskaan ollut niin hallitsevaa merkitystä kuin saksalaisessa vaikutuspiirissä. Se tuli kysymykseen yleensä sellaisten osalta, joita ei tunnettu. Hänen käsityksensä mukaan näyte oli pikemmin monopolistisen pyrkimyksen kuin työn vaatimustason valvonnan väline. English apprenticeship, s. 213, 220—222.

262) AJ 1720, art. VI, § 2; HJ 1770, art. V, § 8.

263) Esim. Oulun nahkuriak:n ptk. 29. 1. 1827.

264) *Simon* luettelee ko. teoksessaan saksalaisia mestarinäytteitä 75 eri ammattialalta. Varsinkin 1800-luvun alkupuolella annettiin Preussissa useita erityissäädöksiä, joissa suorastaan lueteltiin mestarintutkinnoissa vaadittavat asiat. Työnäytteen lisäksi alettiin näet vaatia monenlaisia tietoja ja taitoja. Die Fachbildung, s. 21—33, 74—118; *Wissell*, mt. I, s. 179. *Hansson* mainitsee, että Ruotsissa kirjansitojien keskuudessa vaadittiin sitomaan tiettyjä kirjoja, mm. eräs raamatunpainos, jota painoksen loppumisen vuoksi oli miltei mahdoton saada. Bland mästare, gesäller och lärpojkar, s. 55.

265) AJ 1720, art. VI, § 4.

266) Esim. kauppakollegion kirje 16. 2. 1773; kuninkaall. kirjelmä 14. 12. 1802; Hels. sepp. ak:n ptk. 20. 6. 1860 ja 20. 6. 1861, joista ilmenee, että senaatti oli asettanut asiassa nuoren mestarin puolelle.

267) AJ 1720, art. VI, § 4. Maistraatin tuli säädöksen mukaan osallistua myös arvosteluun, mutta käytännössä se lienee supistunut maistraatin edustajan (notaarin) läsnäoloon.

268) Tällaisista tapauksista tietävät ammattikuntien pöytäkirjat kertoo. Hylkäämisen syyt ovat varmaan useassa tapauksessa todella olleet asiallisia, sillä lain vaatima oppi- ja kisälliaika oli sittenkin suhteellisen lyhyt. Suomen maalarityöntantajain liitto, s. 8.

269) Kustaa III joutui poliittisen tilanteen pakottamana v. 1789 antamaan porvaristolle lupauksen, joka heikensi kisällien mahdollisuutta AJ 1720, art. VI, § 1 ja 2 perusteella päästä mestariksi. Vakuus 23. 2. 1789, § 5. Ilmeiset väärinkäytökset voitiin maistraattien ja hallituksen päätöksillä edellä mainitusta vakuutuksesta huolimatta torjua. Vrt. myös kuninkaall. päätös 12. 12. 1734, § 23: »Till undvikande af fattigdom och bönhaseri inge flera till mästare och handvärckare i städerna må antagas än Magistraterne och vederbörande Ämbeten nyttige och nödige pröfva». Mestareiden lukumäärän rajoituspyrkimykset perustuivat siis hallitsijan antamaan lailliseen päätökseen.

270) Eräät ammattialat, kuten esim. rakennustoimi, vaativat silloin samoin kuin nykyisinkin suurta apulaisjoukkoa, jolloin mestariksi pääsy jokaisen työntekijän kohdalta ei voinut tulla kysymykseen. Jollei työntekijällä ollut tiettyjä teknillisiä ja organisatorisia taipumuksia, hän ei koskaan kyennyt kohoamaan apulaisen asteelta. *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia II, s. 541. *Gyldenin* mukaan oli 9 kirvesmiehellä v. 1842 Turussa yhteensä 224 oppipoikaa, siis 25 apulaista mestaria kohden. *Historiska och statiska anteckningar*, s. 140.

271) *Cederhielm* arvosteli terävästi useita epäkohtia, joita nimenomaan mestariksi otettaessa esiintyi. *Strödda tankar*, s. 10—11.

272) Tällä kannalla on myös *Lindeqvist*. Hämeenlinnan kaupungin historia II, s. 569,

273) SA 1842, § 8 ja 9.

274) SA 1842, § 11.

275) *Krebs*, mts. 232. Vaikka *Cederhielm* tuomitsi sukulaisuuden suosimisen yms. epäkohdat mestariksi pääsyssä, niin hän toisaalta esitti, että vaatimuksia olisi pitänyt lisätä tiedolliseen tasoon, alkupääomaan jne. nähden. *Strödda tankar*, s. 26—27.

276) Näin kävi esim. sepänkis. Kleinille Helsingissä 17. 12. 1836. Hels. seppien ak:n ptk.

277) AJ 1720, art. VI, § 1.

278) AJ 1720, art. V, § 5; näin myös Saksassa. *Wissell*, mt. I, s. 400.

279) *Krebs*, mts. 217; *Dunlop—Denman*, mts. 159.

280) AJ 1720, art. VI, § 5; HJ 1770, art. V, § 8.

281) Berch perustelee tätä vaatimusta nimenomaan mestarin yrittäjän aseman kannalta. Jollei mestari voinut olla yrittäjä, hänellä oli vain mestarin nimi, mutta hän oli itse asiassa kisälli. *Berch*, Inledning, s. 234. Ranskassa olikin jo 1600-luvulla kahdenlaisia mestareita: itsenäisiä kustantajamestareita (*maîtres marchands-fabriquants*) ja epäitsenäisiä työmestareita (*maîtres ouvriers*). *Heckscher*, *Merkan-tilismen I*, s. 127.

282) *Lindeqvist*, Hämeenlinnan käsityöläiset, s. 34.

283) AJ 1720, art. VI, § 7. Selostaessaan ko. asiaa *Wissell* käyttää saksalaisesta menettelystä suorastaan sanontaa »Einheirat ins Amt». Des alten Handwerks Recht I, s. 188. Vrt myös AJ 1720, art. V, § 5: »som in — eller utcm Embetet gifter är»,

284) *Heckscher* tavallaan syyllystyy myös tähän, joskin hän myöntää, että pyrkimyksen onnistumisesta on vaikea esittää tarkkoja tietoja. Sveriges ekonomiska historia II, s. 549.

285) Esim. Oulun leipurien ak:n ptk. 2. 10. 1866 ja nahkurien ak:n ptk. 11. 8. 1848; *Möller*, mts. 68. *Kramer* esittää, kuinka Englannissa jo 1700-luvun alkupuolella saattoi rahalla korvata oppiajan suorituksen. The English craft gilds, s. 188.

286) *Heckscher* esittää tästä käsitykseni mukaan omituisen tulkinnan: »Det finns sålunda exempel på att mästarsöner in- och utskrevos på en och samma dag och fingo åska ämbetet, d.v.s. över huvud taget icke behöfve undergå någon utbildning. Heckscher, mts. 549. Olen jo aikaisemmin osoittanut, että »sisään- ja uloskirjoittamisen» samanaikaisuutta esiintyi verrattain yleisesti muihinkin kuin mestareiden poikiin nähden. Menettelyn leimaaminen opin suorittamattomuudeksi on mielestäni erheellistä. Koeajan jälkeen poika oli ilman muuta oppilas, vaikka rekisteröintiä ei tapahtunutkaan. Mestarin pojalle menettely on saattanut merkitä ainakin osittaista välttymistä oppikauden pennalismista, mutta opin täydellistä syrjäyttämistä se tuskin on merkinnyt. Vrt. Hels. sepp. ak:n ptk. 16. 12. 1859.

287) Oulun maalarien ak:n ptk. 19. 12. 1820 ja 23. 11. 1843.

288) *Lindeqvist*, Hämeenlinnan kaupungin historia II, s. 571.

289) Esimerkkinä lesken naimisen vaatimustasoa lieventävästä vaikutuksesta Hels. seppien ak:n ptk. 24. 5. 1843. *Fougstedt—Raivion* tilaston mukaan olisi kaupungissamme v. 1805 ollut yht. 117 leskeä, jotka jatkoivat miestensä elinkeinonharjoitusta. Lukumäärä ei kuitenkaan koostunut yksin käsityöläisten leskistä. Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys, s. 44.

290) AJ 1720, art. VI, § 5. *Simon* mainitsee saksalaisista toimenpiteistä, joiden teho ei osottautunut kovinkaan suureksi. Die Fachbildung, s. 17.

291) *Hammar*, Tankar om svenska barn, s. 33.

292) AJ 1720, art. VI, § 6; HJ 1770, art. V, § 8. Ks. kuitenkin manufakt. ja käsityöprivilegiot 29. 5. 1739, § 32, mikä viittaa siihen, että yrittäjä voi harjoittaa elinkeinoa olematta porvariston jäsen. Kysymyksessä lienee maistraatin suojeluksessa oleva henkilö. *Gylden* esim. luettelee eri kaupunkien osalta lukuisasti tällaisia työntekijöitä. Historiska och statiska anteckningar om städerna i Finland.

293) Esim. Hels. sepp. ak:n ptk. 14. 12. 1816 ja 28. 6. 1856. Oulun nahkurien ak:n ptk. 23. 4. 1835 jne. *Lindeqvist*, Hämeenlinnan käsityöläiset, s. 38. Vapaa-mestareista annettu säädös ehkä myös vaikutti toiseen suuntaan. Asetus vapaa-mestareista 26. 5. 1719. Tapa oli käytännössä myös Saksassa.

294) *Kaukovalta*, Uudenkaupungin historia III, s. 144; *Lindeqvist*, Hämeenlinnan kaupungin historia II, s. 569—571; *Ruuth*, Björneborgs stads historia. s. 356.

295) Leipurit, teurastajat, ravintoloitsijat yms. olivatkin meillä yleensä suoraanaisesti maistraatin määräysvallan alaisia. *Lindeqvist*, Hämeenlinnan kaupungin historia II, s. 576; *Vaaramaa*, Kuopion kaupungin historia II, s. 146—154. Vaaraan mukaan mukaan maaherra Kuopiossa saattoi joskus myöntää oikeuden elinkeinon harjoittamiseen kaupungissa, vaikka valtuus varsinaisesti kuului järjestöoikeudelle. Vaaraan kuvauksesta päätellen ammattikuntiin kuulumista Kuopiossakin jossain määrin vaadittiin — mm. Oulun ammattikuntien pöytäkirjat nimeävät kuopiolaisia mestareita — samoin oli ammattien harjoittajilla paikallisia esimiehiä,

mutta vaatimuksiin nähden ei voida puhua ammattikuntien edellyttämästä tasosta. *Vaarama*, mts. II, s. 139—155. — Kaupunginhallinnon merkitys ammattikuntien ja työsuhteiden järjestyksessä oli huomattava useassa maassa. *Hauser*, *Travailleurs et marchands*, s. 136—140; *Kramer*, *The English craft gilds*. s. 179—184, 197; *Grieg—Norman*, *De sandvigske samlinger*, s. 38.

296) HJ 1770, art. V, § 8.

297) Hels. seppien ak:n ptk. 17. 12. 1811, 22. 6. 1820, 27. 2. 1823.

298) *Möller*, mts. 67; *Turja*, mts. 135; Hels. seppien ak:n ptk. 6. 8. 1824. Kisälli Thunbergin monivaiheinen pyrkimys päästä seppämestariksi Helsinkiin antaa erinomaisten kuvan siitä, millaisia mutkia asiassa saattoi esiintyä. Hels. sepp. ak:n ptk. 1850—57.

299) Erikoislaatuinen koulutusvelvollisuus oli säädetty Tukholman kaupungin arkkitehdille, jonka piti sekä tutkia kaupungin rakennustehtäviin tulevat että toimistossaan kouluttaa muihinkin kaupunkeihin mestareiksi aikovia. Sääntö 13. 7. 1736, § 6 ja 20 *Modée* II.

300) Kauppakaari, kapp. 3, § 1; *Drangel*, *Anmärkning*, s. 180.

301) HJ 1770, art. V. § 1—4 nimittää privilegion saaneita tehtailloiksi, opin suorittaneita yrittäjiä manufakturisteiksi ja kustantajiksi tehdasyritysten rahhoittajia.

302) *Förteckning öfver handverkare, gesäller och lärlingar i Finland år 1840*, sen. tal. os. KD. 6/1 1842. Vauraassa Turussa oli meillä kisällien määrä suurempi kuin oppipoikien, mutta muualla oli tilanne yleensä päinvastoin. *Sombart* esittää mestarien ja kisällien lukumäärän suhteeksi 2: 1, jolloin kisällit vielä saattoivat miltei normaaliajassa päästä mestareiksi. Der moderne Kapitalismus I, s. 120. 1800-luvulle tultaessa oli suhde useassa maassa muuttunut kisälleille epäedulliseksi. Mestarit eivät halunneet ottaa palvelukseensa mielestään kallista kisällityövoimaa, vaan tyytyivät mahdollisuuksien mukaan oppipoikiin. *Nyrop*, *Bidrag*, s. 14.

303) Hels. seppien ak:n ptk. 18. 1. 1831. Aateliston oikeus käsityöläisten pitoon privilegioissa 16. 10. 1723, § 30; tällaisten kisällien oikeudesta päästä mestariksi AJ 1720, art. VI, § 9; ammattikuntiin kuulumattomien käsityöharjoituksesta yleensä kuninkaall. päätös 28. 4. 1789; yliopiston oikeus pitää käsityöläisiä, *Lundell*, mts. 128; sotilaiden käsityöammattien harjoitusoikeudesta, *Drangel*, mts. 193—195. Entisten sotilaiden huolto oli valtion kannalta kiusallinen köyhäinhoidollinen ongelma, josta yritettiin selviytyä mahdollisimman vähin taloudellisin menetyksin. *Thunander*, *Fattigskola-medborgarskola*, s. 296; ks. myös *Lindeqvist*, *Hämeenlinnan kaupungin historia II*, s. 574.

304) *Kilpi*, Suomen ammatissa toimiva väestö I—II, taulukot;

305) *Bachmanson*, mts. 204.

306) MJ:n vuosikert. 1845.

307) *Möller*, mts. 96; *Kyöstiö*, *Ulkomainen kisällivaellus*, s. 248; *Alanen*, *Pohjanmaan historia IV*, s. 291. Turku lukuunottamatta oli kaupunkien käsityöläismestareilla palveluksessaan enemmän oppipoikia kuin kisällejä. Alanen esittää Pohjanmaan kaupungeissa mestarien ja kisällien suhteeksi noin 5:1, kun ei lasketa salvuonmiehiä, kalastajia yms. mukaan. Ruotsissa oli tilanne yksistään kaupunkien osalta v. 1843 seuraava: 5949 mestaria 5661 kisällä ja 7065 oppipoikaa. *Lundell*, mts. 247.

308) *Korpela* huomauttaa nimenomaan, että mestariksi pääsy oli ammattikuntalaitoksen loppuajoina helppo. Vaasan ammattikunnat, s. 17. *Kaukovaalta* mainit-

see sellaisia tapauksia, että kaupungit koettivat lehti-ilmoituksilla saada uusia mestareita paikkakunnalle. Uudenkaupungin historia III, s. 146; samoin *Ruuth*, Viborgs stads historia II, s. 844. Helsingin kaupunki ilmoitti Helsingfors Tidningariissa 38/1829. Tammisaari Åbo Tidningissä 51/1800.

309) *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 100, on melko jyrkästi sitä mieltä, että keski-Euroopassa jo 1700-luvulla vain harvat kisällit pääsivät mestareiksi. Sivulla 286 hän kuitenkin saksalaisista oloista puhuessaan mainitsee, että monilla aloilla kisällleillä oli säilynyt mahdollisuus kohota mestariksi vielä 1800-luvun alkupuoliskolla. Tällainen käsitys on myös *Claphamilla* Saksan oloista. Economic development, s. 85. Laskelmat Suomen osalta puoltavat viimeksi mainittua käsitystä. Käytännöstä katoavat ammatit olivat tietysti eri asia.

310) Ammattikunnat perustelivat jo 1700-luvun alkupuolella vapaamestariuden kieltämistä mm. siksi, että kisällien luvun vähentyessä mestaria kohti tuotteiden hinnat kallistuivat. *Bachmanson*, Arcana, s. 188. *Heckscher* on osoittanut, että muutamissa kaupungeissa eräät ammatinharjoittajat pyrkivät aikakauden näkökulmasta tarkastellen suuryrittäjiksi, jolloin kisällien pääsy mestariksi ko. paikkakunnilla estyi. Sveriges ekonomiska historia II, s. 539.

311) *Heckscher* esittää, että apulaisten, so. kisällien ja oppipoikien määrä mestaria kohden Turussa kohosi 1,9:stä 3,1:een aikana 1750—1794. Sveriges ekonomiska historia II, s. 546.

312) Vrt. esim. International Labour Conference: Recommendation (N:o 60) concerning apprenticeship, jossa Kansainvälinen työjärjestö pitää oppilaskasvatustajärjestelmää soveliaana koulutusmuotona ja suosittelee sille yhteisiä suuntaviivoja. Useimmat esitetyistä periaatteista ovat selvästi ammattikuntalaitoksen perua. Oppilaskavatuksen nykyisestä järjestelystä eri maissa ks. International Labour Conference, Thirthy-fourth session 1951, Report III, Part II, s. 33—48. *Kähler—Hamburger* antaa selvän kuvan oppilaskasvatuksesta nykyisessä USA:ssa. Teos sisältää myös lyhyen katsauksen eräiden Euroopan maiden oppilaskasvatukseen. Education, s. 173—207, 234—237, 285—311.

513) *Heckscher*, Svenskt arbete och liv, s. 307 ja 312.

314) *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 331. Samoin tekee *Kühne* Saksassa. Entwicklungstufen der Berufserziehung, s. 14—15.

315) *Dunlop—Denman*, mts. 133: »Apprenticeship was still the national training ground for the army of industrial workers, and was still the greatest system of training and education for the working-class boys wich this country has ever progressed.» Järjestelmä oli lisäksi yhteiskunnan kannalta halpa. Mts. 199. Sen kytkeytyminen ammattikunnan organisaatioon oli todennäköisesti syy, miksi vapauden ajajat pyyhkäisivät lapsenkin pesuveden mukana pois. Mts. 238—239. Tosin Englannissa ammattikuntalaitos ei talousorganisaationa ollut koskaan saanut siinä määrin etuoikeutettua asemaa kuin mannermaalla. Muiden yrittäjien mahdollisuuksista aina keskiajalta lähtien ks. *Kramer*, The English craft gilds. s. 204—210.

316) AJ 1720, art. II, § 8.

317) AJ 1720. art. X, § 9.

318) AJ 1720 art. II, § 6, art. X, § 2, 6—12, 18.

319) AJ 1720, art. X, § 4.

320) AJ 1720, art. X, § 17.

321) Ks. esim. Hels. seppien ak:n ptk. 11. 4. 1843.

III AIKAKAUDEN AATEVIRTAUKSET AMMATTI- KASVATUKSEN VIRITTÄJINÄ

- 1) *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 246.
- 2) *Dilthey*, Studien zur Geschichte des deutschen Geistes, s. 8; *Sombart*, Der Bourgeois, s. 135.
- 3) *Cubberley*, The history, s. 217.
- 4) *Leser*, Das pädagogische Problem I, s. 27. Lewis *Mumford* on teoksessaan The culture of cities (suom. Kaupunkikulttuuri) käsitellyt kiintoisalla tavalla kaupunkikulttuuriin liittyviä ongelmia, joskin perustana on alueellinen näkemys.
- 5) *Heckscher* väheksyy käsityön osuutta teknillisen kehityksen alueella antaen kunnian yksinomaan manufaktuureille ja tehtaille. Merkantilismen II, s. 545. *Jutikkala* taas tunnustaa käsityön merkityksen tässä mielessä. Taloushistoria, s. 246. Ks. myös *Sombart*, mts. 132—134.
- 6) *Leser*, mt. I, s. 28—32.
- 7) *Paulsen*, Geschichte des gelehrten Unterrichts I, s. 18... *Vogelhuber*, Geschichte der neueren Pädagogik, s. 11—12.
- 8) *Leser*, mt. I, s. 213.
- 9) *Heckscher*, Industrialismen, s. 11—12; *Sombart*, mts. 9.
- 10) *Sombart*, mts. 420—421, 445—452.
- 11) *Ashton*, The industrial revolution, s. 2. Uuden ajan luonnontieteen historiasta ks. esim. *Stedgwick—Tyler*, A short history of science s. 224... , teollisesta vallankumouksesta, s. 365.
- 12) *Hayes*, A political and cultural history of modern Europe I, s. 497—505. Popen säepäri kuvaa sattuvasti Newtonin merkitystä: Nature and Nature's laws lay hid in night, God said »Let Newton be», and all was light. *Cubberley*, The history, s. 385—395.
- 13) *Eby-Arrowood*, Development of modern education, s. 233.
- 14) Henkilökohtaisesta kosketuksesta Englantiin ks. *Rydberg*, Svenska studieresor till England under frihetstiden, esim. s. 147, 243—248.
- 15) *Barth*, Die Geschichte der Erziehung, s. 404.
- 16) *Muhs*, Geschichte des abendländischen Geistes, s. 269.
- 17) *Lowum*, Oplysningstids paedagogiske ideer, s. 28.
- 18) *Krieck*, Bildungssysteme der Kulturvölker, s. 334—336, 358.
- 19) *Erdmann*, Grundriss der Geschichte der Philosophie, s. 376—378; *Cubberley*, The history, s. 390.
- 20) *Österbladh*, Juhana Brovallius, s. 55; *Leinberg*, Handlingar III, s. 289; *Brovallius*, Naturkunnigheten, s. 2—3.
- 21) *Hayes*, A political and cultural history of modern Europe I, s. 506—512, 543—550. Hayesin maininta, että taloustieteen professuuri olisi ensin ollut v. 1754 Salernossa, ei pidä paikkaansa. Saksassa sellainen oli jo noin 30 vuotta aikaisemmin, Turussakin v. 1749. Ks. *Schauman*, Studier, s. 89.
- 22) *Lowum*, mts. 11.
- 23) Maankohoamisilmion, eli silloista sanontaa käyttäen vedenvähemisoingelman käsittely tarjoaa erään esimerkin, joka kuvastaa vanhan auktoriteettihengen ja valistuksen ennakkoluulottoman tutkimushalun keskeistä taistelua. *Österbladh*, mts. 94—111. Kalmin tieteen vapautta puoltavasta, mutta toisaalta uskontoa kunnioittavasta kannasta, ks. *Hjelt*, Naturhistoriens studium, s. 73. Syvä uskon-

nollisuus ilmenee etevän teknillisen konstruktöörin Polheminkin ajatuksista. *Bring*, Bidrag till Chr. Polhems levnadsteckning, s. 68—71.

24) *Lowum*, mts. 53; *Sombart*, Der Bourgeois, s. 295—296.

25) *Leinberg*, Handlingar III, s. 259.

26) *Kriek*, Bildungssysteme der Kulturvölker, s. 345.

27) *Cubberley*, Readings, s. 328.

28) *Comenius*, Suuri opetusoppi, esim. XVI luku.

29) *Comenius*, mts. 350.

30) Ks. Suuri opetusoppi, XVIII luku, 1. ohje: Koulussa on käsiteltävä ainoastaan sellaista, mistä on täyttävä ja pysyväistä hyötyä sekä tämän että tulevan elämän varalle.» Comeniuksen pedagogisten aatteiden suoranainen vaikutus Ruotsi-Suomen koululaitokseen lienee ollut vähäinen, mutta hänen oppikirjansa olivat latinakouluissamme kauan käytössä. *Hanho*, Suomen oppikoululaitoksen historia, s. 41.

31) *Schneider*, Geltung und Einfluss, 32—36.

32) Eräs perusteluista kuului näet: »They will certainly do most excellent work, being gentlemen, ambitious to excel ordinary workmen.» Pettyn osalta esitys pohjautuu pääasiassa *Bennettin* teokseen, History of manual and industrial education up to 1870, s. 44—48. Vrt. myös *Barth*, Die Geschichte der Erziehung, s. 414, 418.

33) *Smith*, The welth of nations I, s. 122—125. Smith korosti tässä asiassa erityisesti kilpailun merkitystä.

34) *Karl Marx*, Das Kapital, I, s. 235.

35) *Bennett*, mts. 51—60.

36) Mm. *Rydberg*, Svenska studieresor, ja *Löfberg*, Det nationalekonomiska motivet, s. 19, tuovat tämän esille.

37) *Locke*, Muutamia mietteitä kasvatuksesta, esim. §§ 94, 165, 201—206, 217.

38) Vertaillen saan Comeniuksen, Francken ja Locken hyödyllisyyskäsitettä *Parlapanoff* katsoikin sen olleen Lockella suorastaan perustavana periaatteena: »Bei Comenius und Francke die Wertschätzung nach dem Nutzen bald untergeordnet, bald parallel, bald selbständig gegenüber der idealen auftritt, sich dieselbe dagegen bei Locke von vornherein als ein wohlüberlegtes, bewusstes Prinzip äussert, dessen Forderungen sich durchaus alle pädagogische Fragen unterwerfen müssen.» Das Utilitätsprinzip, s. 42.

39) *Cubberley*, Readings, s. 343—345. Lasten työalojen perustamista esittivät 1600-luvulla useat muutkin englantilaiset, samoin Ranskassa mm. Montchrétien ja Descartes. *Kielhauser*, Geschichte, s. 128; *Nyrop*, Bidrag, s. 16.

40) *Löfberg*, mts. 92, 140—142.

41) *Leinberg*, Handlingar II, s. 354, 381.

42) *Österbladh*, mts. 55, 262, 370.

43) Wieniin 1675 perustettu Kayserliche Kunst-und Werk-haus käsitti pääasiassa värikemiaa varten tarkoitettua laboratorioa, työpajan fajanssiastioiden tuotantoa varten sekä silkki- ja villamanufaktuuria. Laitos lakkasi kuitenkin pian Becherin poistuttua Wienistä. *Kielhauser*, Geschichte, s. 129.

44) *Heubaum*, Geschichte I, s. 8—13. *Gans* huomauttaakin, että Becher oli yksi niistä harvoista, joka jo tuolloin pystyi tajuamaan ammattikasvatuksen laajakantaisen merkityksen valtion kannalta. Das ökonomische Motiv, s. 3—5.

45) Varsinaiset aktiiviset kasvattajat olivat Leibnizin mielestä opettajat, valtio ja kirkko. Kodille hän antoi hyvin vähäisen merkityksen. Syyn tähän *Körner* arvelee johtuneen siitä, ettei Leibniz itse ollut saanut kokea kodin hedelmöittävästä kasvatusta. Leibniz als Pädagoge, s. 7. 10.

46) Tämä ilmenee selvästi hänen ruhtinaankasvatusta käsittelevästä suunnitelmastaan, joka voimakkaasti tähdentää välttämättömän ja hyödyllisen merkitystä. *Körner*, mts. 19.

47) *Körner*, mts. 9.

48) *Paulsen*, Geschichte des gelehrten Unterrichts I, s. 506—510.

49) *Körner*, mts. 16—17.

50) *Körner*, mts. 11—12.

51) *Moog*, Geschichte der Pädagogik II, s. 5—14.

52) *Paulsen*, Geschichte des gelehrten Unterrichts I, s. 525.

53) *Körner*, mts. 27—32.

54) *Wickert*, Geschichte der Pädagogik, s. 88.

55) *Löfberg*, mts. 89—92.

56) Brovalliuksen suhdetta Wolffiin käsittelee *Österbladh*, mts. 14, 40, 54, 311.

57) Esim. *Leser*, Das pädagogische Problem, s. 393—395; *Cubberley*, The history of education, s. 418—419; *Schmidt*, Geschichte der Pädagogik III, s. 495.

58) *Urbschat*, Grundlagen I, s. 44—47; *Moog*, Geschichte, s. 19—27.

59) Ensimmäisen taloustieteen professuurin perustaminen juuri Halleen kuvas-
taa tätä omalla tavallaan. *Heubaum*, Geschichte I, s. 150.

60) *Parlapanoff* korostaa voimakkaasti pietististen koulujen hyödyllisyyden tavoittelua. Hän menee kuitenkin liian pitkälle väittäessään, että »aus diesen letzteren Realfächern heraus entwickelten sich später durch Semler und Hecker die Realsculen bzw. die verschiedenen Spezial- und Wirtschaftsschulen». Das Utilitätsprinzip, s. 28—30. Francken laitosten köyhäinkoulu oli esikuvana useille orpokodeille, joista mainittakoon ammattikasvatuksellisesti erikoislaatuinen Potsdamin sotilasorpokoti, joka perustettiin v. 1724. Siellä annettiin yleissivistävää ja sotilaallista koulutusta sekä työnopetusta. *Simon*, Die Fachbildung, s. 634—640; *Gans*, Das ökonomische Motiv, s. 22—24.

61) *Löfberg*, mts. 34—45, käsittelee laveasti ongelmaa, missä määrin pietismin voidaan katsoa edistäneen reaalkoulujen syntyä. Lähinnä Krameriin ja Heubamiin vedoten hän torjuu ajatuksen, että Francken laitokset olisivat olleet reaalkoulujen suoranaisena esikuvana. Amerikkalaisista *Eby-Arrowood* esittää pietismin suhteen reaaliopetukseen samassa valossa. Development of modern education, s. 336—337.

62) *Krieck* antaa tiiviin kuvan realismin ja empirismin aikaansaamista periaatteellisista muutoksista koulualalla Saksassa. Bildungssysteme der Kulturvölker, s. 362—372.

63) Uudet pyrkimykset loivat myös oman julkaisumuotonsa, aikakauskirjallisuuden. Vrt. esim. *Heubaum*, mt. I, s. 186, jossa korostetaan Leipziger Sammlungenin merkitystä reaalikasvatuksen ajajana.

64) *Heubaum*, mt. I, s. 122—124; *Löfberg*, mts. 48—49. *Barth* korostaa Weigelin merkitystä. Die Geschichte, s. 421, 502, 506; samoin *Gans*, Das ökonomische Motiv, s. 7.

65) *Semler*, Nützliche Vorschläge von Aufrichtung einer Mathematischer Handwercks-Schule, s. 4—5.

66) *Simon*, Die Fachbildung, s. 617.

67) *Semler*, mts. 11—12.

68) *Barth*, mainitsee, että opetusta jaettiin keskiviikkoisin ja sunnuntaisin köyhille klo 11—12 ja maksaville klo 14—15. Rahoitus tapahtui köyhäinkassasta, joten ensimmäinen reaalikoulu oli luonteeltaan perin vaatimaton. *Die Geschichte*, s. 503. *Heubaum* korostaa opetuksen yksityistä luonnetta ja epäilee siltä koulun nimen. *Geschichte I*, s. 124; vrt. myös *Simon*, mts. 618.

69) *Thyssen* katsookin *Semlerin* reaalikoulun toiminnan tulokset vähäisiksi — se oli hänen mielestään pikemmin *Becherin* esittämän »Naturalienkabinetin» kuin koulun tapainen — mutta ammatillisen opetuksen kehityshistoriassa sillä on tietty primääriasema. *Die Berufsschule*, s. 43; *Simon*, mts. 623.

70) *Hecker* myöntääkin tämän, *Nachricht vom guten Fortgang*, s. 7. Vrt. myös *Ranke*, *Johann Julius Hecker*, s. 12—15, 25.

71) *Urbschat* korostaa pietismin vaikutusta *Heckerin* reaalikouluun. *Grundlagen I*, s. 50—53. Samaa kantaa edustaa *Ranke* *Hecker*-biografiassa. *Johann Julius Hecker*, s. 5, 10—12, 29. *Gans* viittaa näiden lisäksi saksilaisen merkantilistin *P. J. Marpergerin* kirjoituksiin, joissa esitettiin käsityökouluun 9 erilaista spesiaaliluokkaa. *Gans*, mts. 47.

72) *Hecker*, *Nachricht von einer Oeconomisch-Mathematischen Real-Schule*, s. 4—8; *Ranke*, *Johann Julius Hecker*, s. 26.

73) Reaalikoulu muodosti siis vain osan oppilaitoksesta, jossa vuosi *Heckerin* kuoleman jälkeen oli kaikkiaan 1267 oppilasta, niistä reaalikoulussa 355. *Simon*, mts. 626—631; Latinakoulun ja reaalikoulun lisäksi laitokseen liitettiin *Francken* antaman esimerkin mukaan opettajainvalmistus. *Ranke*, mts. 31, 35. Lisäksi oli osasto tyttöjä varten. *Gans*, *Das ökonomische Motiv*, s. 58.

74) *Ranke* korostaa erityisesti elämänläheisen menetelmän merkitystä uudessa koulussa. Luonnontiedon, mekaniikan, maantiedon ja monien muiden aineiden opetuksessa ei tyydytty pelkästään havaintovälineiden käyttöön luokassa — mikä jo sinänsä merkitsi tuolloin edistysaskelta — vaan lisäksi opiskeltiin luonnossa, työpajoissa ja kaivoksissa. *Ranke*, mts. 26—27, 35.

75) *Heubaum*, mt. I, s. 305.

76) *Thyssen*, *Die Berufsschule* s. 44—45.

77) *Heubaum* antaa ammatillisen puolen kehittämistä suurensä *Heckerin* apulaiselle *J. F. Hähn*’ille. *Geschichte I*, s. 307; samoin *Ranke*, mts. 32—33. *Simon*, joka selostaa perusteellisesti *Heckerin* reaalikoulua, toteaa, että koulu antoi virikkeitä monitahoiseen ammattiopetukseen. Liian yleisluontoisena se ei voinut kauan vastata ajan tarpeita ammattioppilaitoksena, mutta *Heckerin* perusideat systemaattisen opetuksen tarpeellisuudesta myös käytännöllisten ammattien alalla olivat oikeat. *Die Fachbildung*, s. 631—632.

78) *Gans*, mts. 61—62.

79) *Löjberg*, mts. 55, 378. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria 44*, jossa selostus *Thenstedts* tekniskt inriktade internatläroverk; vrt. myös *Kaleen*, *Den svenska handelsundervisningens historia*, mts. 375.

80) *Ohlson*, *Det pedagogiska problemet*, s. 74; *Nikander*, *Nyttighetstendenser*, s. 220; *Jäntere*, *Koulunkäynti*, s. 82; *Kölmark*, *Utkast*, s. 369.

81) Tässä suhteessa reaalikoulu vastasi hyvin myös fysiokraattien kannanottoa. *Edelheim*, *Beiträge zur Socialpädagogik*, s. 81, 105, 127; *Nebenius*, *Über technische Lehranstalten*, s. X, 70—72. *Nebenius* huomauttaa nimenomaan, että reaalikoulut

ja niiden parannettu muoto, ylempi porvarikoulu, eivät olleet ammattikouluja (Gewerbeschule) sanan varsinaisessa merkityksessä. Hän katsoo perustavien geometristen, luonnontieteellisten ja teknologisten tietojen vähitellen liittyvän kaikkien sivistyneiden yleistietoihin.

82) *Herbart* piti mm. vahingollisena Saksalle, jos sen kaikki koulut järjestettäisiin humanistiseen suuntaan. Hän puolsi kouluja, joissa keskitytään käsityölle ja teollisuudelle tärkeisiin aineisiin. *Barth*, mts. 621—622, 624.

83) *Meister*, Humanismus und Realismus, s. 6. Kysymyksen pohdintaa kuvastaa myöhemmin meillä *Teknisk Tidskriftin* numeroissa 10, 11 ja 12/1853 ollut artikkeli *Det tekniska undervisnings-väsendet uti Tyskland*. Artikkelin pohjautui *Schödlerin* teokseen *Die höheren technischen Schulen nach ihrer Idee und Bedeutung*.

84) *Bendel*, Zur Frage, s. 3.

85) *Thyssen*, mts. 46.

86) *Dumreicher*, National-Wohlstand, s. 100—123. Ranskalaisten esikuvien mukaan kreivi Kaunitz, joka oli ollut lähettiläänä Pariisissa, sai aikaan Manufakturzeichenschulen perustamisen Wieniin. Bundeslehranstalt für Textilindustrie in Wien, s. 9. *Kielhauser* mainitsee ruhtinas Lichtensteinin jo v. 1623 esittäneen tuotannon kohottamista Itävallassa ammattikoulujen avulla. *Geschichte*, s. 127; ks. myös *Klimburg*, Entwicklung, s. 11.

87) Berliini 1696, Dresden 1705, Lontoo 1711, Tukholma 1735, Kööpenhamina 1738, Dublin 1741, Geneve 1748, Pietari 1765, Bergen 1772 jne. *Bennett*, History, s. 390. Tukholman koulun alkuvaiheista suomalaisen silmin ks. *Nervander*, Suomalainen kirkkomaalari Michael Toppelius, s. 19. Saksan osalta *Thyssen* luettelee useita kouluja. *Die Berufsschule*, s. 39.

88) *Simonin* mukaan alettiin Berliinin akatemiassa 1700-luvun lopulla kiinnittää huomiota käsityöläisten piirustuksenopetukseen. *Die Fachbildung*, s. 663—664.

89) *Haartman*, Konstföreningen i Åbo, s. 125—127; *Tikkanen*, Finska konstföreningen 1846—1896, s. 2, 24, 31—32, 36; *Tolvanen*, Taideopetuksesta Suomessa 1800-luvun alkupuolella, US 258/1951.

90) *Sjöstrand* tekee selkoa myös ulkomaisesta sotilasopetuksesta, mutta kirjan pääosa keskittyy Ruotsi-Suomen sotakoulujen tarkasteluun. Den militära undervisningen, s. 177—200. Kaupallisen opetuksen kehityksestä ulkomailla ks. *Kaleen*, Handelsundervisningen, s. 75—99. Rajoitetusti kaupallisten oppilaitosten aika ei ollut vielä 1700-luvulla kypsytynyt. Vrt. myös *Urbschat*, mt. I, s. 54—56.

91) *Dumreicher*, National-Wohlstand, s. 170—183, jonka mukaan Napoleon olisi lausunut — sotilaana hänelle kuvaavaa — tämän koulun tarkoituksena olevan valmistaa Ranskan teollisuudelle aliupseereja. Ks. myös *Levasseur*, Histoire... de 1789 à 1870 I, s. 527, 659—662, II, s. 152; *Nebenius*, Über technische Lehranstalten, s. 1—12; *Bennett*, History, s. 277; *Frauenfelder*, Geschichte, s. 49—53.

92) *Karmarsch*, Geschichte der Technologie, s. 62—64, pitää reaalikouluja Saksassa teknillisen opetuksen ensimmäisenä muotona. Varsinaisena reaalikouluna ei Collegium Carolinum Heubaumin käsityksen mukaan voi pitää. Se oli näet liian aristokraattinen. Hecker lausuikin ko. koulusta, »dass man sich mehr mit der vornehmen Jugend in das Galante der Wissenschaften als in das eigentlich Nutzbare einlasse». *Heubaum*. Geschichte I, s. 286—288. — Luodessaan v. 1833 katsauksen saksalaisiin teknillisiin oppilaitoksiin *Nebenius* jättää Collegium Carolinum kokonaan mainitsematta. Siitä päätellen laitos ei tuolloin vielä ollut teknillisen opetuksen kannalta merkittävä. Über technische Lehranstalten, s. 13—32.

93) Samanaikaisesti perustettiin useita maataloudellisia ammattioppilaitoksia. *Thyssen*, mts. 75. Arkkitehtuurin opetus kumpusi usein taideakatemiaista, näin esim. Berliinissä. *Simon*, mts. 678—690.

94) Berliinin oppilaitoksen nimenmuutokset kuvastavat osuvasti vähittäistä nousua: Gewerbeschule (joskus Technisches Institut) 1821, Gewerbe-Institut 1827, Gewerbe—Akademie 1866, Technische Hochschule 1879. *Simon*, mts. 726.

95) *Karmarsch*, mts. 67—80; *Meyer*, Grundzüge, s. 35; *Klimburg*, Die Entwicklung, s. 20—25.

96) Näistä mainittakoon erityisesti Die Hamburgische Gesellschaft zu Beförderung der Künste und nützlichen Gewerbe, per. 1765. Iven huomauttaa nimenomaan, että ko. saksalaiset seurat eivät olleet luonteeltaan niin teoreettisia kuin vastaavat englantilaiset ja ranskalaiset. Iselinin Baseliin perustama seura Gesellschaft zu Beförderung und Aufmunterung des Guten und Gemeinnützigen oli vastaavanlainen. Tanskalainen Patriotische Gesellschaft zu Nestved ajoi erityisesti kehuukoulujen perustamista. *Iven*, Die Industrie-Pädagogik, s. 67—76. Ruotsissa toimi Patriotiska sällskapet. Norjalaisista pyrkimyksistä ks. *Sollied*, Den lavere tekniske undervisning, s. 21—22.

97) *Barschak* pitää 1830-lukua Saksassa käänteentekevänä suhtautumisessa ammattikasvatukseen. *Die Idee*, s. 22.

98) *Nebenius*, Über technische Lehranstalten, s. 36, 45, 55—57.

99) *Henriques* korostaa Wienin koulun vaikutusta. *Skildringar I*, s. 23; *Karmarsch*, Geschichte, s. 89.

100) *Everlöf*, Om folkbildning af Brougham, s. 52—55.

101) *Schneider* esittää eri tutkijain lausumia mielipiteitä ja päätyy toteamukseen, että Basedow sai vaikutteita sekä Rousseaulta että toiselta ranskalaiselta, la Chalotaisilta, jonka Essai d'éducation nationale ilmestyi samoihin aikoihin kuin Rousseauin *émile*, mutta sen alistetummaksi ei Basedowin suhdetta ko. ranskalaisiin ole aihetta esittää. *Geltung und Einfluss*, s. 55. Vrt. myös *Lorenz*, Basedows Pädagogik, s. 273—282.

102) *Basedow*, Methodenbuch, s. 308; *Menschenfreunde*, § 3; *Elementarwerk*, s. 171—173.

103) *Lorenz* esittääkin, että Basedowin realismi on idealistista utilismia, ei itkeskeistä kuten Rousseaulta. Yksilön hyöty ei saa ylittää yleistä etua. *Basedows Pädagogik*, s. 254.

104) Moittiessaan aikansa latinakouluja *Basedow* lausui: »Warum sind oder heissen alle öffentliche Schulen der Städte lateinische Schulen! Was hilfft dem künftigen Tischler oder Maurer sein Vokabelbuch, sein Donat, sein lateinischer Katechismus!» *Menschenfreunde*, § 23.

105) *Basedow*, *Menschenfreunde*, § 7,35. Das Methodenbuch, s. 307—354 selostaa valtion kasvatuksellisia tehtäviä. Basedowin ja jo aikaisemmin Becherin esittämä kouluhallinto toteutui Braunschweigissa 1786 ja Preussissa 1787.

106) Aatteen koulujen erottamiseksi kirkosta Basedow lienee saanut la Chalotaisilta. *Lorenz*, *Basedows Pädagogik*, s. 278.

107) *Basedow*, *Menschenfreunde*, § 32, § 36—39. Opettajien koulutusta varten tuli perustaa seminaareja, muuten ei koulunuudistuksesta Basedowin käsityksen mukaan tullut mitään.

108) *Basedow*, *Elementarwerk*, s. 36—38.

109) *Basedow*, Menschenfreunde, § 36. Naisten kasvatuksesta puheen ollen mainittuja näkökohtia tarkastettiin kodin kannalta. *Wazniewski*, Theorien zur Frauenbildung, s. 34.

110) *Leinberg*, Handlingar III, s. 354 ja 412—414. *Ohlson* osoittaa, että erityisesti Gjörwell seurasi tarkoin filantropismin saavutuksia ja toi niitä esille lehdistään. Porthanin läheinen suhde Gjörwelliin on tunnettu. Det pedagogiska problemet, s. 95—96, 107, 113. *Porthan—Mollin*, Dissertatio academica exhibens cogitata quaedam educationem iuventutis publicam etc., s. 6, 13. Kirjastonhoitajan asema saattoi Porthanin erityisesti kosketukseen uuden kirjallisuuden kanssa. *Suolahti*, Henrik Gabriel Porthan, s. 40.

111) *Broocman*, Tysklands undervisningsverk II, s. 20—22, 33.

112) *Nikander* on sitä mieltä, että hyödyllisyyteen tähtäävät pyrkimykset olivat Suomessa selvästi etualalla vielä kustavilaisena aikana. Nyttighetstendenser, s. 214, 217—221. Kuinka suuri osuus filantropismilla oli tässä entisen hyötyajattelun ohella, on vaikea ratkaista. *Jäntere* katsoo sen vähäiseksi. Koulunkäynti, s. 89; vrt. *Ohlsonin* toisenlainen kanta Ruotsin osalta, Det pedagogiska problemet, s. 95—96, vastustavasta asenteesta, s. 100. — On näet huomattava, että filantropismilla ja varhaisella uushumanismilla oli nimenomaan opillisen koulun suhteen eräitä yhteisiä uudistusvaatimuksia. *Paulsen*, Geschichte II, s. 50; *Partapanoff*, Das Utilitätsprinzip, s. 88. Vanhan Suomen ja Baltian maiden realistisessa koululaitoksessa filantropismin vaikutus taas on todettavissa. *Rosenberger*, Nachricht, s. 2—3; *Rajainen*, Vanhan Suomen koulut I, s. 11. — Filantropismin suoranainen vaikutus Tanskaan on myös selvästi havaittavissa. *Larsen*, Bidrag, s. 58.

113) *Schmidtin* mukaan Resewitz oli teoreetikko, joka ei käytännön koulutehtävissä onnistunut. Geschichte III, s. 796.

114) *Resewitz*, Die Erziehung, s. 6.

115) Teoksessaan Gedanken, luku Fragen die bürgerliche Erziehung betreffend, s. 86—87, *Resewitz* edelleen valittaa käytäntöön tähtäävän kasvatuksen heikkoutta, mutta ei ole enään niin jyrkästi erillisten koulujen kannalla.

116) *Resewitz*, Die Erziehung s. 56.

117) *Resewitz*, Die Erziehung s. 67.

118) *Resewitz*, Die Erziehung, s. 73—76; vrt. Resewitzin esitys myös Allgemeine Revision VII, s. 400.

119) *Resewitz*, Die Erziehung, s. 185, 208.

120) *Broocman*, Tysklands undervisningsverk II, s. 83. Broocmanin kantaa, että Resewitz ei olisi ollut kosketuksessa filantropismin pyrkimyksiin, ei voi kuitenkaan pitää oikeana, sillä Resewitz viittaa eräissä kohdin nimenomaan Basedowiin, samoin hän oli mukana Allgemeine Revisionin toimittamisessa.

121) *Nikander*, Nyttighetstendenser, s. 213—214.

122) *Leinberg*, Handlingar II, s. 269—274.

123) *Ohlson*, Det pedagogiska problemet, s. 22, 117—119.

124) *Löfberg*, Det nationalekonomiska motivet, s. 57; *Bendokat*, Industriepädagogik, s. 1; *Schmidt*, Geschichte III, s. 729; *Iven*, Die Industrie-Pädagogik, s. 97.

125) *Basedow* lausui teoksessaan Elementarwerk, s. 145, seuraavasti: »Arbeit, liebe Kinder, ist Vergnügen, Arbeit schafft Brot und Bequemlichkeit, Arbeit setzt uns in den Stand, Andern wohlzuthun, Arbeit hält die Menschen von vielen Lastern entfernt, Arbeit erhält die Gesundheit, Arbeit und Geschicklichkeit bringt Gunst und Ehre. Die Mutter näht und die Kinder wickeln Garn . . .»

- 126) *Resewitz*, Die Erziehung, s. 76; Gedanken, luku Vorschlag zur Verbesserung der Dorf- und Landschulen, s. 41.
- 127) *Bendokat*, Industrie-Pädagogik, s. 1.
- 128) *L. G. Wagemann*, Gött. Magazin IV, s. 47—53.
- 129) *Iven*, mts. 49. Selvä uskonnollinen vakaumus ilmenee kaikkien industriaalipedagogien kirjoituksissa. Vrt. esim. Allgemeine Revision I, s. 48—51, 209; *A. Wagemann*, Ueber die Bildung des Volks zur Industrie, s. 53, 361; *L. G. Wagemann*, Göttingisches Magazin I, esipuhe, I, s. 258, 375.
- 130) *Sextro*, Ueber die Bildung, s. 35—43. *L. G. Wagemann* mts. II s. 11—12.
- 131) *Bendokat*, Industripädagogik, s. 33—34.
- 132) Allgemeine Revision III, s. 468—470, 489.
- 133) *Villaume* tosin lausuu perin nykyaikaisesti: »Man kann von dem Menschen sagen, dass er ein Rad in einer grossen Maschine, der Gesellschaft ist. Das Rad muss genau in die anderen Teile greifen.» Mutta ihmisyyttä ei valtio koskaan saa uhata. Allgemeine Revision III, s. 538.
- 134) *Campe* toi selvästi esille, että valtio ei saanut harjoittaa yksilöä kahlehtivaa sortoa kasvatukseenkaan alalla. Siksi valtion tuli tukea myös yksityisiä oppilaitoksia. Allgemeine Revision XVI, s. 4, 25—26.
- 135) Allgemeine Revision I (*Stuve*), s. 261.
- 136) *Bendokat*, Industripädagogik, s. 24; *L. G. Wagemann*, mt. I, s. 3.
- 137) Mm. *A. Wagemann* tähdensi industriaalikasvatuksen luonnetta muovaavaa vaikutusta. Ueber die Bildung, s. 23.
- 138) *L. G. Wagemann*, mt. II, s. 132, 147; *Bendokat*, mts. 5.
- 139) Kesken tätä taistelua eläneenä nuori *Broocman* nykyisyydenkin näkökulmasta katsoen arvosteli erittäin asiallisesti kummankin suunnan ansioita. Hänen sanontaansa »Båda partierna trodde sig försvara mensklighetens helgedom» matkakertomuksessa on pidettävä hyvin osuvana. Tysklands undervisningsverk II, s. 49. Myös *Kaleen* tuo esille käsityksen Broocmanin itsenäisestä asenteesta. Handelsundervisningens historia, s. 212—213. Ks. *Wagemannin* polemisointia työkouluun vastustajiin nähden. Gött. Mag. III, s. 313—321.
- 140) *Wickert*, Geschichte, s. 116.
- 141) Koska Porthankin arvosti latinan perin tärkeäksi, *Suolahti* katsoo voivansa sijoittaa hänet uushumanistien joukkoon. Henrik Gabriel Porthan, s. 27—29.
- 142) Vrt. esim. *Bennett*, History, s. 86; *Curtis*, History of education, s. 109—110; *L. G. Wagemann*, mt. II, s. 163—167; *Gans*, Das ökonomische Motiv, s. 115—116.
- 143) *L. G. Wagemann*, mt. II, s. 150—152.
- 144) *Burger* korostaa, että Kindermannille kuuluu prioriteetti työn sovittamisessa ko. kouluihin, mutta lausuu kuitenkin »wobei allerdings nicht an eine organische Verknüpfung gedacht werden kann.» Arbeitspädagogik. s. 71.
- 145) *Bendokat*, Industripädagogik. s. 32.
- 146) *L. G. Wagemann*, mt. III, 27—35.
- 147) *Iven*, Die, Industrie-Pädagogik, s. 101—110; *Burger*, Arbeitspädagogik, s. 73; *Klimburg*, Die Entwicklung, s. 13—15.
- 148) *L. G. Wagemann*, mt. I, s. 315 . . .
- 149) Lehteä toimitti *L. G. Wagemann*. Toinen veljistä, *Arnold Wagemann*, taas kirjoitti teoksen Ueber die Bildung des Volks zur Industrie. Siinä hän määritteli (s. 8) käsitteen Industrie seuraavasti: Industrie im allgemeinsten Sinn, ist Verwendung der Zeit und Kräfte zu den besten Zwecken, nach dem Gesetze der Spar-

samkeit. Johtavana ajatuksena oli ajan ja voimien käytön taloudellisuus. *Gans* katsoo kirjalla olleen huomattavaa vaikutusta ns. elinkeino- ja varuskuntakoulujen perustamiseen. *Das ökonomische Motiv*, s. 119—126. *A. Wagemann* pyrki soveltamaan industriaalista kasvatusta erityisesti talonpoikaissäätöyn.

150) *Bendokat*, mts. 12, 28.

151) Vrt. esim. *Kerschensteiner*, *Der Begriff der Arbeitsschule*, s. 22.

152) *A. Wagemann*, mts. 252—257.

153) *L. G. Wagemann*, mt. I s. 7, 13—14. 130, III, 292—294, VI s. 103—111. Niinpä esim. Magdeburgin koulussa valmistettiin v. 1789 (200 lasta) 276 paitaa, 80 laukkuja, 12 paria tossuja, 96 paria sukkiä, 24 lakkia ja 24 paria käsiineitä. *L. G. Wagemann*, mt. II, s. 113.

154) *Ohlson*, mts. 111—113. Aatteen sovellutuksesta mm. köyhäinkouluihin Ruotsissa, ks. *Thunander*, mts. 53, 315—318.

155) *Broocman*, mt. II, s. 75—79.

156) *Bendokat*, *Industriepädagogik*, s. 13—14.

157) Teoksesta ilmestyi 16 osaa 1785—1792 ja Campen ohella kirjoittajina olivat mm. Büsch, Ehlers, Fr. Gedike, Barth, Salzmann, Stuve, Resewitz, Trapp ja erityisesti Villaume. Teoksen V:stä osasta alkaen Campe nimeää itsensä Tukholman kasvatusseuran jäseneksi. *Broocman* piti Campen lastenkirjoja erinomaisina. Tysklands undervisningsverk II, s. 37.

158) *Allgemeine Revision V*, s. 146.

159) *Bendokat*, *Industriepädagogik*, s. 12.

160) *Salzmann*, *Ausgewählte Schriften II*, s. 265.

161) *Burger*, *Arbeitspädagogik* s. 69—70. Samaa kantaa ajoi myös hänen aikalaisensa *J. H. G. Heusinger*, jonka *Burger* katsoo Blaschen rinnalle asetettavaksi käsityönopetuksen tekniikan perustajana. Myös *Broocmanin* arvostelu Blaschesta oli myönteinen. Tysklands undervisningsverk II, s. 153.

162) *Burger* mainitsee niiden käynnin tulleen pakollisiksi joissakin etelä-Saksan valtioissa. *Arbeitspädagogik*, s. 76. Myös Berliiniin v:sta 1793 perustettuja työkouluja nimitettiin elinkeinokouluiksi. Poikaoppilaat sijoitettiin 14 vuotta täytettyään käsityönoppiin, tytöt palvelukseen. V:sta 1829 otettiin laitoksiin, jotka olivat eräänlaisia orpokoteja, vain tyttöjä. *Simon*, mts. 640—642.

163) Sveitsissä *Industrieschule* tarkoitti latinatonta oppikoulua, *Kunstschulen* uutta muotoa. Ne toimivat nykyisin *Oberrealschulen* nimellä. *Frauenfelder*, *Geschichte*, s. 19—20.

164) Edellä tehtyjen viittausten lisäksi mainittakoon *Pärssisen* tekemät huomautukset saksalaisista vaikutteista koulukomiteoiden työhön 1800-luvun alkupuolella. *Kasvatusopilliset virtaukset*, s. 508—510, 551, 563—567, 581, 624.

165) Vrt. esim. *Urbschat*, *Grundlagen II*, s. 5.

166) *Bennett*, *History*, s. 266.

167) *Simon* mainitsee, että useissa Saksan kaupungeissa kansakoulua nimitettiin latinakoulun vastakohtana saksalaiseksi kouluksi tai myös käsityöläiskouluksi, koska niissä kävi etupäässä käsityöläisten lapsia. *Die Fachbildung*, s. 601. Tanskassa käytettiin vastaavasti nimitystä tanskalainen koulu. *Thunander*, *Fattigskola — medborgarskola*, s. 268.

168) *Barschak*, *Die Idee*, s. 7.

169) *Thyssen*, *Die Berufsschule*, s. 13...

170) *Jacob*, Hauptsysteme, s. 3—5; *Thyssen*, mts. 24; *Rein*, Handbuch II, s. 938, *Kielhauser*, Geschichte, s. 131—132.

171) *Thyssen*, mts. 49. Saksalaisen vaikutuksen alaisena perustettiin Tarttoon viimeistään 1820-luvun alussa käsityöläisten sunnuntaikoulu, jossa opetettiin lukemista, kirjoitusta, laskentaa, piirustusta, uskontoa ja maantietoa. Opettajina toimivat opiskelijat ja oppilaita oli tuolloin jo 174 neljään eri luokkaan jakautuneina. *Rosenberger*, Nachricht, s. 58.

172) *Thyssen* huomauttaa suorastaan, että industrialipedagogiikan vaikutus-sijoilla käsityöläisten kouluopetus levisi helpommin kuin pelkästään kirkollisten sunnuntaikoulujen perusteella oli mahdollista. *Die Berufsschule*, s. 24—25. *Zellerin* esittämät käsityöläisten sunnuntaikoulut Brümmissä ja Tübingenissä olivat selvästi filantrooppisia luonteeltaan. *Historische Nachricht*, s. 16—24, 65—68, 73.

173) *Thyssen*, mts. 50.

174) *Rein*, Handbuch II, s. 938. *Jacob* huomauttaa, että ko. asetus ei kuitenkaan tehnyt Baijerin sunnuntaikoulua ammattilliseksi. Käsillejä ja oppipoikia opetettiin alussa yhdessä. Vasta pari vuosikymmentä myöhemmin käsällit saivat mm. piirustuksen opetusta erikseen. *Hauptsysteme*, s. 5, 41. Niinpä meilläkin kiinnitettiin tuolloin huomiota Baijerin sunnuntaikoulujen järjestelyyn. *FAT 177—178/1853*.

175) *Jacobin* mukaan olisivat useat Sonntagsgewerbeschulet myös toimineet hyvän-tekeväisyyden pohjalla. Väitteensä perusteeksi hän esittää, että suurin osa koulujen opettajista opetti palkatta. *Hauptsysteme*, s. 5; *Thyssen*, mts. 52—53.

176) Teuksensa esipuheessa hän esitti koko koululaitoksen reformoimista, sen irrottamista kirkon holhouksesta ja eri koulumuotojen järjestämistä toisiinsa liittyväksi kokonaisuudeksi. Alemmista ammattioppilaitoksista *Nebenius* käytti kirjassaan käsityöläiskoulun (*Handwerksschule*) nimeä. *Nebenius*, Über technische Lehranstalten, s. III—XV. *Thyssen*, mts. 54—55; *Barschak*, Die Idee, s. 21.

177) *Nebenius* teki selvän eron pelkästään käytäntöön tähtäävien alempien teknillisten koulujen (*Handwerksschulen*) ja ylempien, tieteellisin perustein toimivien oppilaitosten kesken. Edellisen tuli sinänsä olla kokonaisuus, ei valmistusaste ylempiin teknillisiin oppilaitoksiin, jotka edellyttivät oppilailtaan laajaa yleissivistävää pohjakoulutusta, lähinnä ns. porvarikoulujen jakamaa. Laajoista perspektiiveistä huolimatta *Nebenius*kin esityksissään jossain määrin vielä kuultaa aikakaudelle ominainen säätyajatus. Über technische Lehranstalten, s. 74, 99—100.

178) *Nebenius* viittaa teoksessaan nimenomaan näihin, samoin mainitsee ranskalaiset oppilastyöpajat. Über technische Lehranstalten, s. 82—86, 96—98. *Bennett*, History, s. 302—304.

179) *Nebenius*, mts. 60—61.

180) Opettajien kouluttamisen tarpeellisuudesta alempiin teknillisiin kouluihin oli jo *Nebenius* mainitussa teoksessaan painavasti huomauttanut. *Nebenius*, mts. 124—127.

181) *Thyssen*, mts. 56—57; *Frauenfelder*, Geschichte, s. 53—57; *Jacob*, Hauptsysteme, s. 4.

182) Hän nojautuu tässä Simoniin. Vrt. *Simon*, Die Fachbildung, s. 604—605, 835.

183) *Thyssen*, mts. 57—65; *Jacob*, Hauptsysteme, s. 7—9.

184) *Simon*, mts. 849—856.

185) *Löfberg*, Det nationalekonomiska motivet. s. 94.

186) *Nyrop*, De massmanske søndagsskoler, s. 13—14; *Iven*, Die Industrie-Pädagogik, s. 76, jossa mainitaan kehruukoulujen perustamista ajanut Patriotische Gesellschaft.

187) *Larsen* valottaa sitä vilkasta yritteliäisyyttä, joka Tanskassa vallitsi kansanopetuksen alalla noihin aikoihin. *Bidrag*, s. 39—79. Massmannin koulutyö muodosti vain osan tästä toiminnasta, mihin v. 1814 annetut säädökset toivat jonkin verran yhtenäisyyttä. *Larsen* ei, omituista kyllä, mainitse ollenkaan Massmannia.

188) Kööpenhaminassa oli jo 1600-luvun lopulla alettu vaatia eräillä ammatti-aloilla mestariksi pyrkiviltä mestarinäytteeseen liittyvät piirustukset. V. 1754 perustettu taideakatemia jakoi opetusta myös käsityöläisille. Teknillisen opetuksen järjestämisen tarpeellisuus tunnustettiin yleisesti. Köyhäinhoitoon liittyvän opetuksen järjestely Kööpenhaminassa 1790-luvulla on saattanut osaltaan valmistaa maaperää käsityöläisten sunnuntai-koululle. Köyhäinhoidon säädöksiä ei sovellettu käsityöläisväestöön, joten näiden oppipojat jäävät opetuksen suhteen heikkoon asemaan. Erityisten oppilaitosten perustaminen heille oli täten ajankohtainen tarve. *Kjøbenhavn's off. ntlige skolevaesens historie*, s. 59. Käsityöläiset onnistuivat saamaan samana vuonna (1800) tärkeän sosiaalisen etuuden Kööpenhaminassa: heidän edustajansa valittiin myös kaupungin valtuusmiesten joukkoon. Tämä arvontunnustus teki heidät entistä suopeammiksi koulupyrkimyksille. *Bidrag til dansk haandvaerkerundervisnings historie I*, s. 71, 262—263, 265.

189) *Nyrop*, De massmannske søndagsskoler. s. 17.

190) *Nyrop*, mts. 18—32; *Dansk haandvaerkerundervisnings historie* s. 158.

191) *Nyrop*, mts. 44, mainitsee Kööpenhaminan poliisipäällikön v. 1816 lausuneen, että sunnuntai-koulujen alettua toimintansa käsityöläiset eivät enää käytöksellään häirinneet kaupungin katuelämää.

192) *Nyrop*, mts. 72.

193) *Nyrop*, mts. 75.

194) Jo v. 1807 perusti kapt. *Jörgen Conradt* Institut for Metalarbejdaren, jota voidaan pitää maan ensimmäisenä ammattikouluna. Tanskassa oli siten 3 koulutyyppiä, jotka koettivat edistää käsityöläisten ammattitasoa. Näistä instituutti oli kuitenkin alaltaan liian rajoitettu, akatemian ornamenttikoulu yksipuolisesti taiteellinen, joten Massmannin sunnuntai-kouluille tuli aina teknillisen instituutin perustamiseen asti suurin ansio käsityöläiskunnan kohottajana. *Haandvaerkerundervisnings historie I*, s. 265, II, s. 383.

195) *Nyropin*, mts. 16, mukaan Kielin koulu olisi perustettu 1796; *Thyssen* taas esittää perustamisvuodeksi 1795, jolloin myös lähellä olevassa Lyypekissä alkoi sunnuntai-koulu. *Die Berufsschule*, s. 50.

196) *Nyrop*, mts. 36

197) *Larsenin* mukaan annettiin Kööpenhaminan köyhäinhoitosuunnitelmassa v. 1799 yksityiskohtaisia säädöksiä köyhien opetuksen järjestelystä. Näiden koulujen opetussisältö ja tarkoitus käyivät hyvin yksin Massmannin vuotta myöhemmin aloittaman sunnuntai-koulutoiminnan kanssa. *Bidrag*, s. 59—61.

198) *Sollied*, Den lavere tekniske undervisning, s. 22; *Prytz*, Fagutdannelse for håndverk og industri, s. 5.

199) *Ohlson*, Det pedagogiska problemet, s. 121—124; *Rabenius*, Stockholms borgarskola, s. 16—17. Ruotsiin perustetut sunnuntai- ja käsityöläiskoulut eivät myöskään tähänneet ammatilliseen, vaan yleissivistävään koulutukseen ja ottivat oppilaiskseen muitakin kuin käsityöläisiin kuuluvia.

200) *Nyrop*, mts. 15.

201) *Broocman*, Tysklands undervisningsverk II, s. 154.

202) *Teknologen* 35/1845.

203) *Ohlson*, mts. 122.

204) Tunnetuimmat näistä olivat Society for the Promotion of Christian Knowledge (S. P. C. K.) ja Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts (S.P.G.). *Cubberley*, *The history*, s. 449.

205) *Curtis*, *History of education*, s. 107—108.

206) *Dunlop—Denman*, *English apprenticeship*, s. 248—254. Aikakauden filantrooppinen katsomus piti sijoitusta käsityönoppiin köyhän lapsen parhaimpana osana.

207) *Cubberley*, *The history*, s. 453. Hän esittää, että tällaisten työpajojen opettajia varten perustettiin erityinen valmistuslaitos. Vuosisadan puolivälissä oli ko. laitoksissa 43 138 lasta ja 838 opettajaa. *Readings*, s. 529.

208) *Bennett*, *History*, s. 88—90.

209) *Cubberley*, mts. 617, esittää John Wesley'n ensi kerran kokeilleen aatetta v. 1737 Amerikassa, josta se kulkeutui Englantiin 1763. Täällä Raikes muokkasi sen vuosina 1780—83 käytäntöön soveltuvaan muotoon ja esitti sen sitten lehdessään Gloucester Journal. *Curtis* mainitsee myös tästä, samoin että Yorkissa olisi toiminut sunnuntaikoulu jo v. 1763. *History of education*, s. 111.

210) *Cubberley*, *Readings*, s. 508—525, *Dunlop—Denman*, mts. 269—272, 277. On syytä panna merkille Adam *Smithin* suopea asennoituminen köyhien kasvatukseen. *The wealth of nations II*, s. 269.

211) *Eby-Arrowood*, *Development*, s. 610—611.

212) *Clapham*, *History I*, s. 372.

213) *Bennett*, mts. 301.

214) *Curtis* esittää aatteen isäksi prof. *John Andersonin*, joka piti muutamia fysiikan luentoja työmiehille Glasgowissa jo v. 1760. Anderson pysähtyi kuitenkin tähän, joten hänen työskentelynsä ei muodostanut pohjaa jatkuvalle toiminnalle. Birkbeck tuskin on ollut tietoinenkaan Andersonin luennoista, vaikka toimi samassa yliopistossa. *Curtis*, mts. 301—302.

215) *Bennett*, mts. 302—307. *Genoud*, *L'enseignement professionnel*, s. 160. Ruotsalainen *F. A. Everlöf* julkaisi Broughamin teoksesta (*Practical observations upon the education of the people*) matkalla tekemiensä havaintojen pohjalla melko itsenäisen muokelman. Hän antaa siinä erittäin selvän kuvan mekaanisten instituuttien ja niitä edistävien seurojen toiminnasta Englannissa 1830-luvun alussa. *Om folkbildning*, s. 30... ja 60...

216) *Curtis*, mts. 303—304. On syytä mainita, että mannermaasta poiketen Englannissa valtio ei millään tavalla puuttunut ammattikoulutuksen tehostamiseen oppilaitosten perustamisen muodossa. *Kleinschrod*, *Grossbritanniens Gesetzgebung*, s. 270—281.

217) Tällainen luonne oli enimmäkseen myös Ruotsin sunnuntai- ja käsityöläiskouluilla. Käsityöläiset asetettiin etusijalle, mutta muitakin köyhiä lapsia otettiin oppiin. *Rabenius*, *Stockholms borgarskola*, s. 17—19.

218) Robert Peelin Health and Morals of Apprentices Act 1802 kielsi seurakuntalaisten yötyön ja rajoitti työajan 12 tuntiin vuorokaudessa sekä antoi määräyksiä asunnoista, vaatetuksesta, alkeisopetuksesta ja tarkastuksesta. V. 1819 ja 1833 laki ulotettiin käsittämään muutkin lapset. *Clapham*, *History I*, s. 372—378; *Ashton*,

The industrial revolution, s. 115; *Jutikkala*, Taloushistoria, s. 266—267. *Kleinschrodtin* tilaston mukaan v. 1835 oli manufaktuureissa vielä noin 20.000 alle 12-vuotiasta lasta. Grossbritanniens Gesetzgebung, s. 159.

219) *Everlöf* käyttää mainitussa teoksessaan laitoksista nimeä Hantvercks-Institut eller Slöjde-skola, mutta lukee ne toisaalta kansansivistyslaitoksiin. Om folkbildning, s. 56-57, 60-61. — Asia lienee ymmärrettävissä lähinnä niin, että ammattikasvatuksen käsite ei tuolloin vielä ollut kiteytynyt, joten työntekijäasteeseen kohdistunut opetus käsitettiin edelleen kansansivistämiseksi. Everlöf ei, omituista kyllä, mainitse ollenkaan Raikesin sunnuntaikoululiikettä luetellessaan kansansivistystä edistäviä laitoksia Englannissa.

220) *Cubberley*, Public education, s. 121—123; *Bennett*, History, s. 317—329; Teknologen 35/1845. Tämän tutkimuksen laatija on huomauttanut mahdollisesta amerikkalaisesta vaikutuksesta jo muussa yhteydessä (Kasvatus ja koulu 2/1950), mutta latomavirheen johdosta asia ko. artikkelissa on tullut liian voimakkaasti esille. Käsikirjoituksessa oli näet sanottu »sunnuntaikoululiike on tavallaan lähtöisin Saksasta ja Amerikasta», mutta kun allekirjoittanut ei saanut oikovedosta luettavakseen, niin latomon virhe jäi korjaamatta. Vrt. *Cubberley*, History, s. 617 ja Teknologenin mainittu numero sekä *Somerkiven* huomautus artikkelissa Sunnuntai-koulujen perustamisesta, s. 36.

221) *Pestalozzis* Sämtliche Werke XII, s. 152, VI, s. 33. *Feld* on voimakkaasti korostanut Pestalozzin ajatusten liittymistä ajan teknilliseen ja taloudelliseen struktuurinmuutokseen. Grundfragen der Berufsschul-und Wirtschaftspädagogik, s. 11—12, 24.

222) *Iven*, Die Industrie-Pädagogik, s. 75; *Meyer*, Grundzüge, s. 30; *L. G. Wagemann*, Göttingisches Magazin II, s. 117—134, III, s. 191 . . .

223) *Iven*, mts. 124.

224) *Barleben*, Pestalozzis . . . Industripädagogik, s. 48.

225) *Pestalozzis* Sämtliche Werke III, s. 247.

226) *Iven*, mts. 56; *Barleben*, mts. 61. *Bennett* käyttää Neuhofin yrityksestä sanontaa Industrial school. History, s. 110.

227) *Bendokat*, Die Industripädagogik, s. 43.

228) *Heubaum*, J. H. Pestalozzi, s. 143.

229) P. S. W. III, s. 252—257.

230) P. S. W. III, s. 259.

231) *Heubaum* huomauttaa perustellusti, että Pestalozzi ei tällöin kuitenkaan ajatellut yhteiskuntaa ja talouselämää staattisena, vaan muuttavana. J. H. Pestalozzi, s. 145.

232) P. S. W. III, s. 410—418; *Barleben*, mts. 70—72.

233) P. S. W. VII, s. 200: »Spinnräder, Webstühle und Ruhkissen waren also die ersten Bücher, . . . die er den Kindern in die Hände gab.»

234) P. S. W. VIII, s. 418.

235) P. S. W. VIII, s. 366.

236) Vrt. esim. P. S. W. III, s. 319; IX, s. 597.

237) P. S. W. VIII, s. 368—372.

238) *Bendokat*, Industripädagogik, s. 71.

239) P. S. W. IX, s. 236.

240) *Bendokat* esittää, että Pestalozzin industriaalipedagogiseen kantaan lähestyminen ei kuitenkaan merkitse luopumista ihmisyydeistä korkeimpana tavoitteena. *Industriepädagogik*, s. 64.

241) P. S. W. XII, s. 174.

242) *Wiget*, Grundlinien der Erziehungslehre Pestalozzis, s. 107.

243) P. S. W. XII, s. 325—326, 361, 382 jne.

244) *Kerschensteiner*, Der Begriff der Arbeitsschule, s. 27—28; myös *Wiget*, mts. 108.

245) *Wiget*, mts. 110.

246) *Bennett*, History, s. 158.

247) *Bennett*, mts. 182—192, 303; samoin *Kähler—Hamburger*, Education, s. 11.

248) *Cubberley*, The history, s. 546—547; 800—801; vrt. maininta HT 84/1829.

249) *Frey*, Das Aargauische Lehrerseminar, s. 105; *Weinmann*, Seminar Kreuzlingen, s. 15.

IV ESIVAIHEEN KOULUMAAILMA JA AMMATTI-KASVATUS

A. Aikakauden koululaitos ammattien kannalta

1) Vanhin koulujärjestys oli vain osa kirkkolakia. *Sjöstrand*, Grunddragen, s. 119.

2) Sillä ymmärretään tässä organisaatiota, jossa ihmisten keskinäinen vuoro-vaikutus mahdollisimman vapaasti pääsee ilmenemään. Valtiota ei sen mukaan käsitetä yhteiskunnaksi, vaikka jokin yhteiskunta alueellisesti vastaisikin valtiota.

3) Kustaa Vaasan reg. VIII, s. 210—212; *Broocman*, Magasin II: 1, s. 17.

4) Tähän toteamukseen päätyy myös *Sjöstrand* sotilaskoulutusta koskevan tutkimuksensa pohjalla. Grunddragen, s. 201. — *Jäntereen* käsityksen mukaan vuoden 1693 koulujärjestys oli eräänlainen taka-askel ja vakaannutti koulun kirkollisen tehtävän. Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä, s. 13; *Halila*, Suomen kansakoululaitoksen historia I, s. 32. — KJ 1693, esipuhe kyllä mainitsee koulun kasvatustehtävistä sekä hengellisiä että maallisia toimia varten, mutta varsinainen koulujärjestys jättää kaksinaisen päämäärän huomioon ottamatta. Kun tämä koulujärjestys »unohti» apologistanluokan ja toisaalta teki heprean pakolliseksi oppiaineeksi, se kieltämättä entistä tehokkaammin viittasi kirkolliseen suuntaan. Käytännössä apologistanluokat kuitenkin Turun hiippakunnassa jatkoivat toimintaansa suunnilleen entiseen tapaan. *Hanhö*, Suomen oppikoululaitoksen historia I, s. 46—48.

5) KJ 1693, I, § 5, KJ 1724, I, § 3. — Meillä prof. Bilmark piti 1770-luvulla tällaista ylentämismenetelmää vahingollisena koulutoimelle. *Bilmark—Dahlgren*, Kortta och enfaldinga tankar, s. 11; samoin *Kalm—Snellman*, Tankar, s. 34. — Vasta v. 1774 määrättiin, että kymnaasin matematiikan lehtorin piti suorittaa tutkinto yliopistossa juuri tämän tieteen alalla. *Sjöstrand* katsoo — ehkä liian korostetusti — sotilaskoulutuksen voimakkaimmin edistäneen asiaa. *Sjöstrand*, mts. 152.

6) KJ 1724, IV, § 1; vrt. yliopiston konsistorin ptk. 22. 4. 1826.

7) Kirkkolaki 1686, XXIV, § 3; papiston privilegiot 1723, esim. § 2—5.

8) *Hernlund*, Bidrag, I A, s. 18—19.

- 9) *Hernlund*, mt. I A, s. 20—25; I B, liite V.
- 10) *Hernlund*, mt. I A, s. 29—38.
- 11) *Ohlson*, Det pedagogiska problemet, s. 170—171; *Sjöfors*, Kanslersgillet, s. 5—6.
- 12) *Pärssinen*, Kasvatusopilliset virtaukset ja koululaitoksen kehitys, s. 525, 582.
- 13) Näin pappissäätö teki esim. v:n 1741 valtiopäivillä. *Hernlund*, mt. I A, s. 37. Teologian professori W. G. Lagus leimasi akatemian antamassa lausunnossa, mikä koski koulukomitean mietintöä, v. 1826 kirkon ja koulun erottamisen valtiopäiväjärjestyksen vastaiseksi. Juridisesti hän lienee ollut oikeassa — asia olisi vaatinut valtiopäiviä — mutta hänen perustelunsa olivat lähinnä kirkollis-uskonnollisia. Vuosien 1843 ja 1856 koulujärjestyksetkin syntyivät ilman valtiopäiviä, samoin sunnuntaikouluasetus 1842. *Pärssinen*, mts. 544; Yliopiston konsist. ptk. 15. 4. 1826.
- 14) Tuomiokapitulien asema jäi vuoden 1724 koulujärjestyksessä hieman epäselväksi. *Pärssinen*, mts. 38—39. — Piispan osuutta koulujen eforina selostaa KJ 1724, X.
- 15) Esim. *Alcenius* VI, s. 96—102.
- 16) Tuomiokapitulien luvalla tehtiin useissa kouluissa realistiseen suuntaan tähtääviä pieniä muutoksia v:n 1724 koulujärjestyksen edellyttämään oppisisältöön, kuten vertailu Leinbergin esittämien tietojen ja koulujärjestyksen kesken osoittaa. *Leinberg*, Handlingar II, s. 281—361. *Sjöstrand* manitsee myös tällaisista poikkeamisista. Grunddragen, s. 203—206.
- 17) *Thyselius*, Handlingar I, s. 1; II, s. 264; Kustaa Vaasan reg. XVI, s. 80.
- 18) Asetus kaupunkien hallinnosta 26. 12. 1619; *Broocman*, Magasin II: 1, s. 18.
- 19) *Thyselius*, mt. I, s. 59 . . .
- 20) *Söderlund* huomauttaakin, että suurvaltakauden merkantilistiseen talouspolitiikkaan ei sovellu ajatus ammattikuntien lakkauttamisesta. Tanskassa tehty kokeilu osoitti lisäksi, ettei se käytännössä olisi onnistunutkaan. Koululaitoksen piirissä koulun ja kirkon täydellinen erottaminen olisi ollut vieläkin vaikeampaa. *Hantverkarna*, s. 143—145.
- 21) *Thyselius*, Bidrag, s. 81—86; *Hanho*, Suomen oppikoululaitoksen historia I, s. 35.
- 22) *Ohlson* mainitsee eräitä 1700-luvulla esitettyjä ajatuksia koulutoimen maallistamisesta. Det pedagogiska problemet, s. 159.
- 23) *Hernlund*, mt. I A, s. 32.
- 24) Ehdotus uudeksi koulujärjestykseksi v. 1760 on painettuna *Modée* VII, s. 4991—5030.
- 25) *Leinberg*, Handlingar IV, s. 376—377; *Hanho*, mt. I, s. 104.
- 26) *Hanho*, mt. I, s. 88; *Modée* XII, s. 388—389.
- 27) *Wichmann*, Suomen kasvatuksen ja opetuksen historia, s. 56.
- 28) *Ohlson*, mts. 168.
- 29) Porthan suhtautui eräänlaisella pelolla kanslerikunnan työhön. Hän ei liene pitänyt sen jäseniä pätevinä laatimaan lakiehdotusta, koska lausui mielipiteenään, että jokin taitava henkilö olisi lähetettävä Saksaan tutustumaan Hallen, Berliinin, Magdeburgin ja Göttingenin opetuslaitoksiin. Erityisesti hän suositteli Saksin ja Hannoverin koulujärjestyksiin perehtymistä. Schybergsonin mukaan Porthanin lausuma olisi lähinnä kohdistunut varsinaisiin opillisiin kouluihin hänen silti ole-matta vieras reaalikouluajatukselle. *Schybergson*, Porthan såsom medlem, s. 52.

30) *Sjöfors*, Kanslersgillet, s. 1—2, 8; *Hanho*, mt. I, s. 89; *Haavio*, mts. 78.

31) *Broocman*, Magasin I, s. 58—61. Broocman katsoi koululaitoksen takapajuisuuden huomattavalta osalta johtuneen siitä, ettei sillä ollut omaa keskushallintoa. Magasin II:4, s. 44.

32) *Jäntere*, Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä, s. 93; *Leinberg*, mt. II, s. 227, 527.

33) *Broocman*, Magasin, s. 130—131, 137.

34) *Broocman*, mts. 136—137.

35) *Pärssinen* esittää kantanaan, että Aleksanteri I olisi halunnut irrottaa koululaitoksen kirkon hallinnasta. Kasvatusopilliset virtaukset s. 513. Saksassa suoritettut muutokset olivat keisariin varmaan vaikuttaneet.

36) *Pärssinen*, mts. 626—631; KJ 1843, § 17—19, 30, 35, 36 ja 38.

37) V. 1748 pitämässään puheessa hän lausui mm.: »At igenom värja och pihlgiöra ett rike stort, det undervisar vett och mannamod: Men at grunda et Rikes vählfärd på förnuftiga Råd och inrättningar, på god ämbetens förvaltning och indrächtige näringzfång, det är et värck, som består i längden och hafvar välsignelse med sig, hvarföre ännu stäfftet af den rikaste Grefve och fattigaste Tårpare skall prisa sin uphofsman.» *Leinberg*, Handlingar III, s. 258.

38) Naisten kasvatuksen parantamista esitti meillä mm. Gadd korostaen asian kansantaloudellista merkitystä. Köyhille tytöille piti kaupungeissa perustaa julkisia oppilaitoksia, joissa nämä saisivat opiskella hyödyllisiä asioita. *Gadd—Armfeldt*, Medel at förekomma, s. 20—22. — *Hammar* oli huomauttanut tästä jo aikaisemmin kirjassaan *Tankar om svenska barn*, s. 15. Hammarin vaikutus Gaddiin oli *Löfbergin* mukaan ilmeinen. *Det nationalekonomiska motivet*, s. 193.

39) *Brovallius*, Oförgripeliga tankar, s. 4—5.

40) *Leinberg*, ms. I, s. 10—11; *Thyselius*, Handlingar I, s. 28—37; *Hernlund*, mt. I A, s. 14—15; KJ 1649, kap. IV; KJ 1693, II, § 14. — *Edlundin* väitöskirja käsittelee nimenomaan ongelman vaiheita ennen 1700-lukua.

41) *Hernlund*, mt. I B VII, s. 1—2.

42) *Hernlund* leimaa *Ruderin* enemmän tai vähemmän epäkäytännöllisten koulureformien väsymättömäksi tekijäksi. *Hernlund*, mt. I A, s. 51, I B VII, s. 2—4. — *Kaleenin* asenne *Ruderin* ehdotuksiin on huomattavasti myönteisempi. *Handelsundervisningens historia*, s. 199.

43) Tämä seikka lienee saanut *Löfbergin* leimaamaan *Ruderin* suunnitelmat kokonaan taloudellisista motiiveista kummunneiksi. *Ruderin* kantaa ei ole kuitenkaan syytä pitää niin yksipuolisena. Taloudellisiin aspecteihin painavasti viittaamalla *Ruder* toivoi saavansa menestystä itselleen ja asialleen, jota hän ansiokkaasti perusteli myös ihmisten fyysisten ja psyykisten taipumusten pohjalta. *Löfberg*, mts. 147; *Hernlund* I B VII, s. 18—20.

44) Mm. kirjanen »Anledning til läro- och näringsvärkets förbättring»; *Hernlund*, mt. I A, s. 51—52, I B VIII, s. 35—43.

45) Porvoon tuomiokapituli oli lausunnossaan erityisesti suosittellut köyhien opiskelijoiden tukemista julkisista varoista. *Leinberg*, Handlingar I, s. 287.

46) Piispa *Taneli Juslenius* edusti mm. tätä kantaa. Kymnaaseissa efori ratkaisi hänen mielestään parhaiten asian parin pappismiehen avustamana. Kouluun soveltumattomat ilmoitettiin maaherralle, joka huolehtisi näiden oppilaiden sijoittamisesta maanviljelykseen, käsityöhön, kauppaan tai sotapalvelukseen. *Hernlund*, mt. I B, VIII, s. 10.

- 47) *Hernlund*, mt. I B VII, s. 37—42; *Modée* VII, s. 4998, 5004.
- 48) *Hernlund*, mt. I B VIII, s. 109.
- 49) *Leinberg*, mt. I, s. 25, 144 . . . , 282—287; IV, s. 224.
- 50) *Hernlund*, mt. I B VIII, s. 2—4.
- 51) *Brovallius*, Oförgripeliga tankar, s. 14—16, 24. *Hernlund*, mt. I B VIII, 3, sisältää konsistorien Brovalliuksen ehdotuksista antamat arvostelut, mitkä yleensä eivät olleet suopeita. Porvoon ja Turun tuomiokapitulien vastaukset ovat *Leinberg*, *Handlingar* I, s. 114 . . . ja 299.
- 52) *Leinberg*, mt. I, s. 158.
- 53) *Leinberg*, mt. I, s. 116—120.
- 54) *Kraftman*, Utdrag af academiska föreläsningar, s. 69.
- 55) *Kraftman*, Tal om läsnings-verket, s. 21—22.
- 56) *Leinberg*, mt. III, s. 224.
- 57) *Jäntere*, Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä, s. 57.
- 58) KJ 1724, II, § 4—6.
- 59) *Sylwan*, Sveriges periodiska litteratur, s. 231; *Sylwan*, Svenska pressens historia, s. 139, 151.
- 60) *Ohlson*, mts. 142.
- 61) *Nordencrantz*, Tankar om hemligheter, s. 10. — Ehkä on syytä mainita, että *Nordencrantz* edusti myssyjä. *Rydberg*, Svenska studieresor, s. 124.
- 62) *Sjöfors*, mts. 8, 87—88, 94, 106.
- 63) *Modée* I, s. 529, VII, s. 5296.
- 64) *Halila*, Suomen kansakoululaitoksen historia I, s. 112.
- 65) Erittäin tärkeän ja yhteiskunnallisen perustan tälle asialle loi v:n 1772 hallitusmuodon vakuutus, että vain todelliset ansiot otettiin huomioon virkoja täytettäessä. Hallitusmuodon 10 §:ssä sanotaan näet: »Til alla dessa tjenster skall endast skickelighet och erfarenhet föra, utan afseende på gunst eller födsel, då de ej med skickelighet förknippade finnas.» Vrt. myös yhdistys- ja vakuuskirja 1789, § 4.
- 66) Mainittakoon vain G. C. Bonden, C. G. Boyen ja C. G. Löwenhielmin esitykset. *Hernlund*, mt. I A, s. 29—30, 41—43.
- 67) Esim. Samuel *Schultze*, Tal on ungdomens upöfvande i landtbruk 1750 ja C. G. *Löwenhielm*, Tal om landt-skötsel 1751, korostivat jo tuolloin maataloutta hyödyttävän opetuksen merkitystä. *Fr. Palmqvist*, Tal om mathematiska vetenskapernas nytta i allmänna lefvernet 1754, kohdisti huomion matematiikan merkitykseen.
- 68) *Schönberg*, Utkast om det allmänna upfostrings-verket, s. 48—49, 130—134.
- 69) *Kölmark*, Utkast til allmänna upfostrans förbättring, s. 90. 121—123, 135—142. *Kölmark* viittasi myös Basedowin ja Campen teoksiin.
- 70) *Wählin*, Om svenska national-scholor, s. 2, 29. *Wählin* lähetti esityksensä kanslerikunnalle, joten se on varmaan vaikuttanut kollehtorin luokan saantiin mm. Turun katedraalikoulussa.
- 71) *Jäntere*, Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä, s. 87.
- 72) Hyvin useat tässä tutkimuksessa siteeratut 1700-luvun teokset tai lehdet korostivat tätä seikkaa. Mainittakoon tässä vielä aikakauden laajin ruotsalainen kasvatusopillinen kirja, *Eklundin* Upfostrings-Lära, s. 361, 384.
- 73) *Hammarusköld*, Förteckning, s. XXIII.
- 74) Suolahti mainitsee ylioppilaista vain noin 40 % olleen läsnä 1700-luvun loppupuolella. *Suolahti*, Tilastollisia tietoja Suomen akatemian ylioppilaista, s. 78—80.

Kuninkaallinen kirje v:ltä 1690 vapautti ylioppilaat näin saatujen tulojen verotuksesta. *Leinberg*, Handlingar I, s. 15. Järjestelmän yleisyyttä kuvaa sekin, että *Porthanin* pedagogiset luennot tähtäsivät nimenomaan ylioppilaiden toimintaan kotiopettajina. Lucntosarja on painettuna *Leinberg*, Handlingar III, s. 353—429. Tällaisten luentojen pitämistä oli koulukomissio jo v. 1751 pitänyt suositeltavana. *Hernlund*, mt. I B IX, s. 18. Kalm—Snellmanin opetustyötä käsittelevä väitöskirja pitää yksityisopetusta aivan luonnollisena ja keskittyekin sen käsitteelyyn. Aikakauden koulu ei pystynyt tekijän mielestä ottamaan lapsen taipumuksia ja papistosta poikkeavaa ammattialaa huomioon. *Kalm—Snellman*, Tankar om informations-verket, s. 5.

75) *Hernlund*, mt. I B III, s. 33—36, VII, s. 36; *Jäntere*, mts. 74; *Bilmark—Dahlgren*, Korta och enfaldiga tankar, s. 4, 10. — E. Suolahti on osoittanut tutkimuksessaan, että kotiopettajien käyttö jo 1600-luvulla laajeni aateliskodeista varakaisiin porvarisperheisiin. *E. Suolahti*, Koulunkäynti ja sen aiheuttama säätykierto, s. 114—126.

76) Esimerkiksi 1830-luvun uusista ylioppilaista (1088) 729 eli 67 % saapui yliopistoon yksityisopetuksen turvin. Vielä v. 1852 oli »privatisteja» 48,6 %. *Carpelan*, Helsingfors universitets studentmatrikel, s. 11—92, 184—192 ja esipuhe. HM 30/1838. Numerossa 16/1838 oli ollut yliopiston opiskelijoiden jakautumista koskeva seloste, mikä varmaan oli antanut aiheen esitettyyn kirjoitukseen.

77) HM 33/1838. Lehden toimituksen kanta oli latinää puoltava. Vrt. 83/1837, jossa lehti latinää vastustavan kirjoituksen johdosta lausui eriävän mielipiteensä.

78) *E. Suolahti*, mts. 90, 172—177; *Suolahti*, Suomen papisto, s. 281—284; *Jäntere*, mts. 163, 170, 174, 178, 196—201.

79) *Jäntere*, mts. 26, 145; *Löwenhielm*, Tal •m ungdomens upfostran, s. 36. — *Thunander* huomauttaa, että koululaisilla oli oikeus kerjätä ja siksi kaupungin köyhät panivat lapsensa mielellään kouluun. Fattigskola-medborgarskola, s. 269. Tanskassa olisi latinakoulun rehtorin velvollisuuksiin kuulunut ottaa kerjäävät lapset kouluun.

80) *Hernlund*, mt. I, B X, s. 9, esittämän tilaston mukaan oli v. 1749 koko valtakunnan koulujen oppilaiden määrä (4249) jakautunut seuraavasti: aatelisten lapsia 31, pappien 631, porvarien 841, talonpoikien 1019 ja muiden 1727. — Turun akatemiassa oli opiskelijoiden vanhempien jakautuminen säädyn mukaan seuraava (1785—1790): aatelisto 1 %, aateliton upseeristo 4 %, talonpojat 19 %, porvaristo 20 %, virkamiessääty 21 % ja papisto 35 %. Virkamiesten, talonpoikien ja porvariston lasten määrä osoitti nousevaa suuntaa, *Suolahti*, Tilastollisia tietoja Suomen akatemian ylioppilaista, s. 62, 69—71. — *Sjöstrand* korostaa syynä erityisesti sitä seikkaa, että aatelisto tähtäsi yksinomaan sille tarkoitettuihin erikoisoppilaitoksiin. Grunddragen, s. 159—161, 229—260.

81) KJ 1724, VI, § 8.

82) *Leinberg*, Handlingar II, s. 322 mainitsee mm. historian.

83) *Pärssinen*, mts. 117—119.

84) KJ 1807, kohta VI sisälsikin melkoisesti realistiseen suuntaan viittaavia seikkoja, joten kanslerikunnan suostumus kollehtorin luokan perustamiseen Turkuun ennakoi apologistanluokan työn tehostamista. Jos mainittu koulujärjestys olisi otettu meilläkin käytäntöön, se olisi huomattavasti edistänyt maamme koululaitoksen kehitystä realistiseen suuntaan. KJ 1820 erotti apologistanluokan Ruotsissa kokonaan eri kouluksi.

85) Åbo Tidning, 1. 10. 1806; Hällström, Utdrag ur dom-kapitlets i Åbo circularbref, s. 270.

86) *Leinberg*, Handlingar II, s. 19, 254, 272. Suomen talousseura vaikutti myös myönteisesti tässä asiassa. *G. Cygnaeus*, Finska Hushållningssällskapet, s. 209; *Rhode*, Kyrka och skola, s. 48.

87) *Broocman*, Magasin II: 1, s. 32; II: 2, s. 44. — Broocmanin kouluehdotuksista ks. myös *Kaleen*, Handelsundervisningens historia, s. 213.

88) *Leinberg*, mt. II, s. 499.

89) Vrt. esim. *Broocman*, Magasin, s. 119—121. Vaikka reaaliaineet olivatkin saaneet sijansa koulun oppisuunnitelmassa, niiden hyöty tuli sopimattoman menetelmän johdosta kyseenalaiseksi. Broocman huomauttikin syystä, että esim. luonnonhistorian opetus oli tuonut vain yhden kirjatiedon lisää. Heuristisen menetelmän sijaan luettiin ulkoa suuria järjestelmiä. Magasin II: 4, s. 2.

90) *Kaleen* huomauttaa tämän seikan tehoa heikentävästä merkityksestä laskennan ja mahdollisen kirjanpidon opetuksen suhteen. Handelsundervisningens historia, s. 316. — Ehdotuksissa tosin mainittiin, että »apologistan borde hafva räknekonsten vid lande- eller köpmanskontor själv praktiserat», mutta käytännössä se ei päässyt vaikuttamaan. *Lokki* toteaaakin, että vuoden 1724 koulujärjestys takasi aritmetiikalle määrätyn aseman, mutta opetuksen laajuus ei mitenkään vastannut silloisenkaan ajan tarpeita. Piirteitä aritmetiikan opetuksesta, s. 21.

91) *Lönnbeck* esittää kantanaan: »Riktigast torde det vara att betrakta denna klass såsom en föregångare till den reala fackskolan respektive handelsskolan.» Folkskoleidens utveckling i Finland, s. 20 — Tätäkin tulkintaa voi perustella, mutta lähinnä apologistanluokka on johtanut reaaliopettajien oppikoulun syntyyn. Turun kauppakoulua perustettaessa ei millään tavoin viitattu apologistanluokkaan. *Lento*, Turun kauppapisto, s. 17, 20—21.

92) Porvarikoulu alkoi aikalaistenkin silmissä kiteytyä reaalisesti yleissivistäväksi oppilaitokseksi. Niinpä *Broocman* katsoikin suunnitelmassaan v. 1811, että koulua tulisi nimittää kansalaisyhteiskouluksi (medborgare-skola) eikä se saanut pyrkiä mihinkään erityiseen ammattiin. Hän määritteli koulun (8—14-vuotiaille) tarkoituksella, »att gifva ungdomens själskrafter en allmänt mensklig och medborgerlig bildning». Pestalozzin vaikutus on ilmeinen, mutta yhteiskunnan vaatimukset on myös otettava huomioon. Magasin II: 3, s. 5.

93) *Snellman*, Samlade arbeten V, s. 341—345.

94) Niinpä *Alcenius* VI, s. 211—215, mainitsee Turun tuomiokapitulin kieltäneen v. 1828 ottamasta apologistanluokallekaan lapsia, jotka eivät osanneet ainakin aapiskirjaa ruotsiksi. *Pärssinen*, mts. 179. *Kalm* tuomitsee ankarasti aikansa triviaalikoulun sekä opetussuunnitelman että -menetelmän, joista edellinen piti silmällä vain pappia, jälkimmäinen taas pelkästään muistia. *Kalm—Snellman*, mts. 33.

95) *Simonin* luonnehdinta saksalaisten latinakoulun »reaaliopetuksesta» on perin musertava. Die Fachbildung, s. 610—612.

96) *Hanho*, mts. 234. — Opillisen koulun tuntimäärät on edellä esitetty Hanhon teoksessa olevien taulukkojen pohjalla. Yksityisten koulujen kohdalla saattoivat poikkeamiset olla melko huomattavia.

97) *Pärssinen*, mts. 163—165; *Leinberg*, mt. II, s. 303.

98) *Rajainen*, Vanhan Suomen koulut I, s. 284—286; *Pärssinen*, mts. 425; Baltian piirikouluista ks. *Rosenberger*, Nachricht, s. 2.

99) *L. Hammarsköldin* luettelo Ruotsissa vuoteen 1817 ilmestyneistä oppikirjoista osoittaa, kuinka vähäisen osan nämä aineet saivat oppikirjallisuudesta. *Företeckning*, s. 275—276.

100) *Sjöstrand*, *Den formella bildningens och medövningsens problem* I, s. 36—40.

101) Esimerkiksi piispa Tengström oli melko suopea realistisille pyrinnoille, mutta piti 1800-luvun alussa kymnaasia vielä lähinnä pappien seminaarina. *Nikander*, Jacob Tengström, s. 133.

102) *Jäntere*, Koulunkäynti, s. 104. — Ruotsissa, jonka kouluoloja meillä 1800-luvulla tarkoin seurattiin, uushumanistinen näkemys säilyi kauan sitkeänä. *Sjöstrand*, mts. 62.

103) Kansliapresidentti Löwenhielm mainitsi tiedeakatemiassa pitämässään puheessa v. 1767 akatemiaan tulevan nuorison tietotason hyvin heikoksi. *Löwenhielm*, *Tal om ungdomens upfostran*, 38—39, 44. Syynä hän piti liian aikaista siirtymistä kymnaasista ja toisaalta matematiikan opetuksen vähäisyyttä. — *Silverstolpen* kuvaus 1800-luvun alkupuolelta on yhtä synkkä. *Paedagogiska handlingar* II, s. 39. 44. *Thunander*, mts. 92—94, tekee selkoa Silverstolpen valtiopäiville 1809 jättämästä esityksestä kouluolojen parantamiseksi.

104) *Sjöstrand*, *Grunddragen*, s. 124.

105) *Heikel*, Helsingin-lyliopisto, s. 356—395, 402; *Nikander*, *Nyttighetstendenser vid Åbo akademi*, s. 111.

106) *Broocman*, *Magasin* I, s. 138; II: 2, s. 41; *Larsen*, *Bidrag*, s. 43.

107) Vertauskohtana mainittakoon, että kansanopetus Englannissa rakentui aina v:een 1876 yksityisen hyväntekeväisyyden pohjalle. Mainittuna vuonna annettiin laki, joka kielsi pitämästä alle 10-vuotiaita työssä käsityön tai teollisuuden palveluksessa ja velvoitti nämä käymään koulua. *Dunlop—Denman*, *English apprenticeship*, s. 294.

108) Kansanopetuksen kirjavuudesta kaupungeissa antaa *Rabeniuksen* luettelo Tukholman osalta selvän kuvan. *Stockholms borgarskola*, s. 23. — *Larsenin* teos taas Kööpenhaminan olosuhteista, *Bidrag*, esim. s. 54.

109) *Snellman*, *Samlade arbeten* IV, s. 45.

110) *Lönbeck*, *Folkskoleidens utveckling i Finland*, s. 20—21; *Pärssinen*, mts. 110; *Hällström*, *Utdrag*, s. 290. — Vasta vuodesta 1691 alettiin pedagog. opettajille maksaa varsinaista palkkaa, joka vuoteen 1811 oli perin vähäinen. BT 1/1839.

111) Paikallisten olosuhteiden mukaan kansalaissivistyksen käsite saattoi hyvinkin vaihdella. Niinpä Rauman porvarit katsoivat, että merenkulun vuoksi heidän pedagogioissaan tulisi opettaa saksaa, mihin piispa Tengström tarkastuksessa v. 1811 suostui. *Alcenius* VI, s. 96—102. — Porvoon pedagogio taas pystyi lähettämään oppilaita kymnaasiinkin. *Leinberg* II, s. 339. — Lahjoitusvarojen turvin opiskeltiin Pietarsaaren pedagogiossa, mikä oli 2-luokkainen kuten Porvoonkin, 1820-luvulta alken saksaa, ranskaa ja englantia. *Pärssinen*, mts. 299.

112) *Kalm—Snellman*, mts. 32.

113) *Hanho*, mts. 318.

114) *Lönbeck* katsoo, että pedagogiot eivät varsinaisesti ole kehittäneet kansanopetuksen aatetta. *Folkskoleidens utveckling*, s. 22. Tässä hän on varmaan oikeassa, vaikka Halilan tapaan myönnettäisiinkin niiden antaneen vaikutteita ja sisältöä kansan yleiseksi sivistämiseksi tarkoitetuille pyrinnoille. *Halila*, mt. I, s. 31.

115) Esimerkkeinä mainittakoon Bergenheimin, Gripenbergin ja Laurellin koulut sekä pari vähäisempää yritystä, joista mm. ÅU 5 ja 55/1833 tietää kertoa.

- 116) *Somerkivi*, Bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä, s. 202—208; *Halila*, mt. I, s. 143—151.
- 117) Kirkkolaki 1686, II, § 10; kuninkaall. päätökset 5. 2. 1714, 22. 10. 1723, 20. 3. 1735, 10. 3. 1757, 10. 8. 1762; kuninkaall. kirje 19. 2. 1768; konventikkeli-plakaati 12. 1. 1726; vrt. *Thunander*, Fattigskola-medborgarskola, s. 17—23; *Hällström*, Utdrag ur dom-kapitlets circular-bref, s. 229—230; BT 1/1839.
- 118) *Leinberg*, Handlingar II, s. 146, 153, 155; *Kokkonen*, Elimäen pitäjän historia II, s. 91—94.
- 119) Niinpä kuninkaall. kirje 19. 2. 1768 ilmaisee asian seuraavasti: »Af alt hvad til Rikets förbättring och utkomst påtänkas kan, är intet ängelägnare, än den Store Gudens sanna kännedom och dyrkan. Den alstrar af sig et troget, redeligt och laglydigt Folk och samlar öfver Oss och hela landet den yppersta lycka och välsignelse.» *Modée* IX, s. 12.
- 120) Vrt. esim. *Carleson*, Hushålds-Råd, jan. 1734, s. 11, 18.
- 121) *Haavio*, Kansankirkkomme ja kansansivistystyö, s. 70.
- 122) Saipa tämä konservatiivisuus lehdissäkin puoltajia. AT 39/1782.
- 123) *Vikman*, Suomen kansan lukutaidon synty ja kehitys, s. 250.
- 124) Tällaisen toteamuksen tekee *Thunander* Ruotsissa varsinaiseen kansakouluunkin nähden sen alkuaikoina. Fattigskola, s. 239. — Borgå Tidning numerot 1, 2, 6, 7 ja 14/1839 sisältävät kiintoisan katsauksen kansanopetuksemme tilaan.
- 125) *Thunanderin* suorittama vastakkainasettelu, köyhäinkoulu-kansalaiskoulu, valottaa kiintoisalla tavalla tätä ongelmaa, joka esiintyi meillä suunnilleen sämantapaisena. Fattigskola-medborgarskola, s. 11.
- 126) *Hammar*, Tankar om svenska barn, s. 23.
- 127) *Löfberg*, Det nationalekonomiska motivet, s. 268—277. — Toimielias Ruder ansioitui tälläkin alalla ehdottaen v. 1749 parin lastenkoulun perustamista joka kihlakuntaan. Lapsille opetettaisiin uskontoa, lukemista, kirjoitusta, laskentaa ja luonnonhistoriaa. — Maataloudellinen näkemys oli voimakas E. F. Runebergin, Holmenin ja Gaddin kansanopetusta koskeissa esityksissä. *Löfberg*, mts. 191—195.
- 128) *Gadd-Armfeldt*, Medel at förekomma, s. 30—33. Tässä yhteydessä Gadd puhuu myös köyhien charity-kouluista. *Hammar*, mts. 19, 52—57.
- 129) *Leinberg*, mt. II, s. 270. — Ruotsissa oli vastaavanlaisia pyrkimyksiä pitäjänkoulujen muuttamiseksi käytännöllistä hyötyä palveleviksi laitoksiksi. *Löfberg*, s. 383—386. Kuningas Kustaa IV Adolf oli myös tällä kannalla. Hän kehotti kanslerikuntaa pitäjänkoulujen tai niihin verrattavien ohjesääntöjä hyväksyessään sovitamaan ohjelmaan maataloudellista opetusta. *Broocman*, Magasin I, s. 139. — Hyödyllisyysmotiivi tuli voimakkaasti esille vielä myöhemminkin. *Thunander*, mts. 112.
- 130) *G. Cygnaeus*, Finska Hushållningsällskapet, s. 199.
- 131) Portahanin vaikutus Ahlmaniin tämän hahmotellessa koulujen tarkoitusta on ollut ilmeinen. *Paasikallio*, Ahlmanin pitäjänkoulujen alkuvaiheet, s. 24.
- 132) *G. Cygnaeus*, mts. 210—211. — Tengström teki v. 1817 uuden ehdotuksen ko. koulujen työn järjestelystä nimenomaan hyödyllisyysnäkökohtia silmällä pitäen. Hushållningsällskapets handlingar II, s. 114; *Paasikallio*, mts. 29—33.
- 133) Mnemosyne 100 ja 104/1820.
- 134) Böcker yritteli itse muuten ahkerasti teollisenkin toiminnan allalla. Hänen hienomekaaninen työpajansa oli silloiset olosuhteet huomioon ottaen melkoinen yritys, sillä siinä työskenteli ajoittain parikymmentä henkeä. *Laine*, Suomen vuoro-toimi I, s. 125.

135) *Böcker*, Betänkande, s. 1—40, 47. — Hänen käytännölliset järjestelyehdotuksensa sen sijaan olivat epäkypsiä ja osoittavat ajan muotivirtauksen, vuoro-opetuksen, ihailua. Tosin B:llä oli silmää havaita useita vuoro-opetuksen ulkoisia heikkouksia.

136) *Löfberg*, mt. s. 195. — *Thunanderin* huomautusta, että porvarikoulusuunnitelmat ajallisesti vanhempina realistisina kouluyrityksinä antoivat hedelmällisiä virikkeitä kansanopetuksen järjestelyyn, voidaan pitää asiallisena näkemyksenä. *Fattigskola-medborgarskola*, s. 52.

137) *Broocman*, Tysklands undervisningsverk I. s. 96—97. — Meillä *Tengström* korosti järjen merkitystä uskonnon opetuksessa. *Nikander*, *Jacob Tengström*, s. 38—39, 60.

138) *Kerschensteiner*, *Der Begriff der Arbeitsschule*, s. 26.

B. Ammatillisia koulusuunnitelmia ja toteuttamisyhteyksiä

1) *Halila*, Suomen kansakoululaitoksen historia I, s. 54.

2) Sotilaskoulutus tapahtui Ruotsi-Suomessa 1700-luvulle asti myös pelkästään empirian pohjalla. Teknillinen kehitys ja aselajien erikoistuminen nostivat kuitenkin koulutuksen uudistamisen esille. Vanha latinakoulu osoittautui tulevan sotilaspäällystön tiedollisena pohjakouluna tarkoitustaan vastaamattomaksi. Upseeriston koulutuksen järjestämisessä armeijan erikoiskoulujen muodossa päästiinkin sekä Ruotsin että Suomen puolella ko. aikana pysyviin tuloksiin. Tästä työstä on *Sjöstrand* laatinut mittavan tutkimuksen: *Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst-och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792*.

3) *Hecksher*, *Merkantilismen II*, s. 271—276. — *Sombart* antaa tälle seikalle suuren merkityksen talouselämän kehityksessä. *Der Bourgeois*, s. 380—389.

4) Ks. *Ohlson*, *Det pedagogiska problemet*, s. 49—66, jossa ammatinvalinnan, *selectus ingeniorum*, probleemien silloista käsittelyä avarasti selitetään. *Löfberg*, *Det nationalekonomiska motivet*, s. 142, 179, 215. Asian varhaisempi esiintyminen, ks. *Edlund*, *Diskussionen om begåvningsurvalet*.

5) *Brovallius*, *Historiae naturalis nytta*, s. 11—13. — Sama ajatus tulee perustellusti esille *Kalm-Indreniuksen* väitöskirjassa *Hvad en præst kan bidraga til oecnomiens uphjelpande*, s. 10—11.

6) *Bachmanson*, mts. 49—57, 158—163, 217.

7) Manufaktuurikonttorin tiliselosteesta ilmenee, että tämäntapaisia palkkioita sittemmin jaettiin. *Utdrag af . . . manufactur-contoires hufvud-böcker*, s. 28.

8) Ranskalaisten käsillien ja työläisten ryhmittelystä 1700-luvulla ks. *Levasseur*, *Histoire des classes ouvriers . . . avant 1789 II*, s. 968. Ei itsenäisten, *journeymenien*, työskentelystä ja mahdollisuudesta saada ottaa tilauksia Englannissa ks. *Dunlop—Denman*, *English apprenticeship*, s. 168—170.

9) *Bachmanson*, mts. 202—208. — Manufaktuurikomissaari E. Salander oli hyvin jyrkkä vaatiessaan harvoja yrittäjiä ja paljon työntekijöitä. »The förre (Idkare och Hufvud-Mästare) måste vara rika och förmögne, annars äro the icke i stånd, at förlägga och underhålla the sednare (Wärkmästare, Geseller, Arbetshjon etc). These åter äro mäst utfattige, uhr hand och mund, annars arbeta the intet för the förre, ej heller för andre: Magan och Behofven, äro starkaste pådrivare.» Jos mestarit ovat kurjia ja köyhiä, ei heidän luonaan voi saada kunnan oppia. *Salander*, *Genväg til slögder*, s. 70—71. Samaan suuntaan esitti *Kryger*, *Tankar om svenske fabri-*

querne I, s. 24. — E. F. Runeberg vertaili taulukkojen pohjalla eri ammattiryhmiä kansantaloudellisessa mielessä ja päätyi tulokseen, että kullakin mestarilla tulisi olla sekä pari kisälliä että oppipoikaa, enn nkuin yritys olisi kannattava ja soisi harjoittajalleen tyydyttävän elintason. Keskimääräisesti tuli kuitenkin vain yksi oppipoika mestaria ja yksi kisälli kahta yrittäjää kohden. Todellisuudessa oli paljon mestareita, joilla ei ollut pysyvästi kumpaakaan. Runeberg, Kongl. tabell-commissionens anmärkningar, s. 231—232. *Kraftman* ulotti suuruusvaatimuksen myös maatalouden alalle. Utdrag af academiska föreläsningar, s. 33.

10) Nordencrantz oli poliittiselta näkemykseltään myssy. *Petander*, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige, s. 134—137.

11) *Bachmanson*, mts. 148—150.

12) *Petander*, mts. 53.

13) Vaitöskirjassaan Berch esitti asian hyvin jyrkästi. »Axiomatis igitur loco hanc propositionem pono, quod manufacturae sint bases atque fundamenta salutis Reipublicae, adeo ut, ubi manufacturae non florent, corpus politicum non possit non gravissimo laborare morbo.» *Schauman*, Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur, s. 24.

14) *Berch*, Inledning, s. 46—49, 232.

15) Liiallista opiskelua yliopistoissa *Berch* selosti laajasti puheessaan, jonka hän piti luopuessaan Uppsalan yliopiston rehtorin virasta v. 1749. Tal om den proportion, som de studerande ärfordra til de ledige beställningar i riket.

16) *Berch*, mts. 50—57.

17) *Berch*, mts. 152. — Tässä lienee havaittavissa englantilaista vaikutusta, sillä siellä oppisopimuslakia voitiin soveltaa myös maatalouteen. *Dunlop—Denmanin* mukaan oppisopimuksen teko maataloudessa oli kuitenkin harvinaista, koska se ei ollut siinä pakollinen. Menettelyä käytettiin pääasiallisesti vain köyhien lasten pakkosijoituksessa. English apprenticeship, s. 97—98.

18) *Polhem*, Tal om mekaniquen, s. 182—186.

19) Kuitenkin on Berchin esitys koululaitoksesta ja ammattikasvatuksesta ammatikuntalaitoksen piirissä huomattavasti selkeämpi kuin esim. saksalaisen *Dithmarin*, jolta hän sai vaikutteita. *Dithmar*, Einleitung in die oeconomische Policei-und Cameral-Wissenschaften, s. 109—114, 147—152. Berchin ko. teos käännettiin saksaksi v. 1763 ja sitä käytettiin paljon oppikirjana. *Petander*, De nationalekonomiska åskådningarna, s. 53; *Roscher*, Geschichte der National-Oeconomik, s. 468.

20) *Chydenius*, Politiska skrifter II, s. 1—48.

21) *Palmen*, Politiska skrifter af Anders Chydenius I, s. CLXXVI, CXCIV.

22) Huruvida landthandel för ett rike är nyttig eller skadlig etc., Politiska skrifter II, s. 327—331. Chydeniuskin ihaili Kiinan elinkeinonharjoitusta kuten aikalaisensa. Turgotin aikaansaama ammattikuntien lakkauttamista Ranskassa hän tervehti iloiten.

23) *Chydenius*, mt. II, s. 21—23.

24) *Chydenius*, mt. II, s. 311—318, 344 . . .

25) *Hernlund*, mt. I B, IX, s. 24.

26) Vallassa olevaa merkantilistista käsitystä edustivat useilla kirjoituksillaan manufaktuurikonnttorin virkamiehet E. Salander ja J. F. Kryger, joskaan he eivät olleet sovellutusta koskevissa asioissa täysin yksimielisiä. *Petander*, De nationalekonomiska åskådningarna I, s. 127.

27) *Lenström*, Sveriges litteratur- och konst-historia, s. 164.

28) Ehrenmalmin esitys on liitteenä *Schybergsonin* laatimassa biografiassa Lars Johan Ehrenmalm. Turun yliopiston taloustieteen professuurin perustaminen tapahtui juuri Ehrenmalmin aloitteesta.

29) Ohlson esittää, että uudet aatteet nousivat pääasiassa ajan utilitisesta hengestä. Toisaalta hän kuitenkin myöntää Ruotsin voimakkaan orientoitumisen Saksaan. *Ohlson*, mts. 68; vrt. myös *Rydberg*, Svenska studieresor till England s. 123; *Löfberg*, mts. 27—29; *Petander*, mts. 76—101; *Schauman*, Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur, s. 88—89, 96, 109.

30) Saksalainen Becher ja ranskalainen Montchrétien jo olivat 1600-luvulla kansantaloudellisissa kirjoituksissaan korostaneet kasvatuksen merkitystä valtion talouselämän edistämisessä. *Iven*, Die Industrie-Pädagogik, s. 24—29; *Sjöstrand*, Den formella bildningens och medövningens problem I, s. 26—28. Becher esitti sekä käytännöllisten koulujen perustamista että koulujen ja oppilaskasvatuksen asettamista valtion kouluviraston valvontaan. *Heubaum*, J. J. Becher, s. 158. . .

31) Ks. tästä esim *Anderberg*, Grunddragen, s. 10—11. Hiärne ehdotti elinkeinonjen edistämistä varten perustettavaksi erityisen Oeconomie-Collegiumin.

32) *Löfberg*, mts. 367—368. Laboratorium mechanicum teknilliset mallit ovat nykyisin Tukholman tekn. korkeakoulun kokoelmissa. Manufaktuurikonntorin tiliseloiteesta ilmenee, että vuosina 1727—38 ei Laboratorium mechanicumille ollut myönnetty varoja ainakaan tästä rahastosta. V:sta 1739 vuoteen 1764 sille sen sijaan annettiin yhteensä 22.268 hopeatalaria. Jaksona 1751—54 sen saama määrä oli vain 1012 hopeatalaria, joten on mahdollista, ettei se enää viimeisenä vuotena saanut ollenkaan varoja. Tätä olettamusta tukee capitaine mechanicus Carl Knutbergin kuninkaallisessa tiedeakatemiassa v. 1754 pitämä esitelmä, jossa tämä suosittelee laboratorion toiminnan uudelleen aloittamista. Esitys lienee osaltaan aiheuttanut, että Laboratorium mechanicum saatettiin v. 1756 jälleen toimintaan. Knutberg tähdensi laitoksen hyödyllisyyttä sillä, että se oli perustettu jo kuningas Kaarle XI:n aikana. Koska tämä kuningas, joka oli hyvin tarkka taloudenhoidossa, oli katsonut asialliseksi luovuttaa varoja laboratorion perustamista varten, niin rahojen taloudellista käyttöä ko. tarkoitukseen saattoi nytkin pitää varmana. Knutbergin mielestä laitos pitäisi asettaa laveammalle pohjalle kuin Polhemin aikana ja uskoa tiedeakatemian valvontaan. Siellä voitaisiin valmistaa eri akatemioiden teknilliseen opetukseen tarvitsemia välineitä, kehitellä erilaisia laitteita ja kouluttaa alan henkilökuntaa. *Knutberg*, Tal om nyttan af et Laboratorium mechanicum, s. 11—17; *Utdrag af . . . manufactur-contoires hufvud-böcker*, s. 14, 33; *Polhem*, mts. 184. *Anderbergin* mukaan ei laboratoriolle vuosina 1747—56 olisi myönnetty varoja. Grunddragen. s. 23; *Bring*, Bidrag till Christopher Polhems levnadsteckning, s. 33.

33) *Bring*, mts. 30—34.

34) *Henriques*, selostaa laveasti laitoksen myöhempiä vaiheita. Hän juuri mainitsee, että Polhemin mallikokoelman piirustukset olisivat joutuneet Suomen talousseuran haltuun todennäköisesti Ehrensvärdin Suomeen tuomina. Niistä olisi sitten v. 1830 otettu kopiot Ruotsiin. Skildningar ur Kungl. tekniska högskolans historia I, s. 56—69.

35) *Bring*, mts. 94—97. Esimerkkinä *Polhemin* kirjoituksista mainittakoon Om barna fostran, Om värkskohlor i Swärie, Undervisningsplan för döttersönerna till mechaniske redskaper och öfningar, Förslag til en svensk fakultet i ekonomi, manufaktur och kommers, Tanckar om mechaniquen, s. 183. Useita Polhemin kirjoi-

tuksia on tiedeakatemian toimituksissa. Vet. Acad. handl. 1739—40 (7), 1741—42 (9), 1743—44 (2), 1745—46 (2), 1753 (1). *Löfberg*, mts. 109—114, 154—159.

36) *Löfberg*, mts. 114, 159; *Kaleen*, Huvuddragen, s. 161.

37) *Anderberg*, Grunddragen, s. 9—12.

38) *Bennett*, History, s. 44—60. — Bring lausuukin: »Det torde vara obestridligt, att Polhem under sin utländska resa hämtat uppslaget till flere sina uppfinningar . . . En av dessa ideer framlade han genast vid hemkomsten från resan. I sin till bergskollegium inlämnade reseberättelse föreslog han nämligen, att Stockholm skulle inrättas ett mekaniskt laboratorium. *Bring*, mts. 30; ks. myös *Rydberg*, Svenska studieresor till England, s. 146.

39) *Carleson*, Hushålds-Råd, febr. 1734, s. 25, aug. 1735, s. 26—27, maj. 1735, s. 16. Duhren kansantaloudellista ajattelua on *Schauman* selostanut. Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur, s. 112—116. Duhren laitosta Ultunassa taas on Per *Hebbe* tutkinut. Anders Gabriel Duhres Laboratorium mathematico-oeconomicum.

40) *Löfberg*, mts. 153, 159—61, 364—367; *Hebbe*, Anders Gabriel Duhres, s. 587—590.

41) *Duhre*, Välmenta tanckar, s. 2—3, 6—9.

42) *Duhre*, Förklaring, s. 21—23.

43) Laitos muutettiin v. 1773 maalari- ja kuvanveistäjäakatemiaksi ja v. 1810 vapaiden taiteiden akatemiaksi. *Anderberg*, mts. 26—27. Tämän laitoksen yhteyteen perustettiin v. 1799 Polhemin kokoelmia apuna käyttäen mekaaninen koulu, joka v. 1813 siirrettiin maatalousakatemian yhteyteen. Koulun toiminta oli kaiken aikaa kuitenkin hyvin vaatimatonta, ja vasta teknologisen instituutin perustamisesta v. 1827 alkaa teknillinen kouluopetus Ruotsissa. *Anderberg*, mts. 28—30.

44) *Descamps*, Om nyttan af fria tecknings-scholor för handtverkerierne, s. 18—19, 29. Kirjasen käsityötä ja teollisuutta merkantilistisessä hengessä ylistävä kanta tuskin enää jaksoi innostaa, eikä se ammatillisen opetuksenkaan suhteen tuonut mitään uutta esille. Mutta teoksen ilmestyminen on varmaan vahvistanut vähäistä ammattikasvatuksellista ajattelua.

45) *K. Laine*, Otavalan pellavanviljely- ja kehruukoulut, s. 78—81.

46) *K. Laine*, mts. 60—70; *Kallio*, Köyhien lasten huolto, s. 86—87. — Taloudellisen pyrkimyksen vaikutuksesta tanskalaisiin kouluihin ks. *Larsen*, Bidrag, s. 33—36, 44—46, 68. Sen mukaan 1750-luku oli Tanskassa vilkkainta aikaa mainitussa mielessä, joskin toimintaa esiintyi myöhemminkin.

47) *Strähle*, Alingsås manufakturverk, s. 80—81, 103—113, 205. Ahlströmerillä oli kieltämättä useita pyrintöjä, mm. todellisen ammattikoulun perustamisedotus teknillisen tason kohottamiseksi.

48) Boijen kehruukoulu sai valtiolta yhteensä noin 47.000 hopeataralia. *K. Laine*, mts. 313.362. Kaikkiaan myönnettiin manufaktuurirahastosta kehräämöille 458.350 hopeataralia. Utdrag af . . . manufaktur-contoirs hufvud-böcker, s. 28.

49) *K. Laine*, mts. 85, 189, 289—292, 315, 441; *Boije*, Berättelse, s. 4—22.

50) *Heckscher*, Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige, s. 18.

51) *Petanderin* mukaan kiinnostus maatalouteen alkoi jo 1740-luvulla. De nationalekonomiska åskådningarna I, s. 114; vrt. myös *Arnberg*, Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi, s. 182—183, 244—245. — Tiedeakatemian toimituksissa julkaistiinkin maataloudellisia kirjoituksia jo 1740-luvulla, mm. *Schultze*, Tankar om landtbrukets upodlande genom gödsels samlande i städerna 1742; *Lantinghausen*,

Underrättelse huru jordpäron planteras och nyttas i Elsas 1747. Kohta havaittiin myös perunan kelpoisuus viinankeittoon. *Skytte*, Rön at utaf potatoes bränna brännevin 1747.

52) *Arnberg*, Anteckningar, s. 222—224; *Jahnsson*, Tutkimuksia Suomen kansantaloustieteen historiasta, s. 87.

53) *K. Laine*, mts. 346.

54) *K. Laine*, mts. 446—448. *Heckscher* esittää useita tietoja siitä, että kehruu ja kudonta noihin aikoihin yleistyivät sekä säätyläisten että varsinaisen kansan keskuudessa. Sveriges ekonomiska historia II, s. 566—570. — Vastaavanlaista toimintaa oli noihin aikoihin yleisesti muissakin maissa. Niinpä Itävallassa annettiin monenlaisia säädyksiä kehruu- ja kutomataidon yleistämiseksi. Bundesanstalt für Textilindustrie in Wien, s. 8.

55) *K. Laine*, mts. 447.

56) Asetus 68 ja 69/1930 sekä Maanviljelystoimituskunta-maatalousministeriö 90 vuotta, s. 146. Kotiteollisuus käsitteen määrittelystä ks. Valtiotieteiden käsikirja II ja Kotiteollisuuskomitean mietintö 1908, s. 1—5 ja liite 4, s. 6—9.

57) Se, että ne v:sta 1925 ovat olleet maatalousministeriön alaisia, on pelkästään hallinnollinen kysymys. Kun teollisuushallitus v. 1925 lakkautettiin, osa sen alaisista oppilaitoksista siirrettiin maataloushallituksen valvontaan. Missä määrin nykyinen järjestely kotiteollisuuskoulujen osalta on muuttuneissa olosuhteissa enää paikallaan, voidaan vakavasti asettaa harkinnan alaiseksi.

58) *K. Laine*, mts. 83, 281.

59) Manufaktuuri- ja käsityöprivilegiot 29. 5. 1739, § 10: »Nödig anstalt skal ock giöras til befördran af garn-spinnerierne, så at den ei allenast i Städerna, utan ock på Landsbygden i bland Allmogen, efter Landskapernes vilkår och belägenhet, må kunna utspridas: varande äfven om Spin- och Rasphus uprättande i åtskillige Städér faststält, hvaruti vanartige och okynnige människor och lättingar, så af Man- som qvinno-kiönet, måge instängas och med klädes-garns spinande sig födan förtiäna. Äfven skola och vid barnhusen, som nu äro, eller framdeles kunne varda inrättade, de där intagne barnen af bägge kiönen, så snart ären medgifva, jämte underrättelsen i Christendomen, skrif- och räknande, och så til spin- och stickeri anföres, på det de sedermera måge kunna sättias til Manufacturierne.» Vrt. myös § 5, 31, 34. Manufaktuuri- ja käsityöprivilegiot, jossa kehruukouluja nimitetään kehräämöiksi, viitataan nimenomaan ko. privilegioihin. Utdrag af . . . manufactur-contoires hufvudböcker, s. 28.

60) *Boije*, mts. 19; liite 5, Lit. B; liite 25, 26, 34, 66.

61) *Thunander*, Fattigskola-medborgarskola, s. 27—28, 275, 287.

62) *Boije*, mts. 18.

63) *Boije*, mts. 22. liite 5, Lit. B, liite 8; *K. Laine*, mts. 284—287, 441; *K. Laine*, Suomen talousseura pellavanjalostuksen elvyttäjänä, s. 233, 238; *Annala*, Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus, s. 148.

64) *Boije*, mt. liite 7 ja 11.

65) *Kallio*, Köyhien lasten huolto, s. 87; *Larsen*, Bidrag, s. 33—38.

66) *Boije*, mt. liite 19.

67) *Kallio*, Köyhien lasten huolto, s. 91—92. Köyhien kouluista työkouluina myös *Thunander*, Fattigskola-medborgarskola, s. 72—76; *Larsen*, Bidrag, s. 44—50, 96—99.

68) Seuran perustamispäätöksessä sanotaan mm.; »Societetens gööremål består därutinnan at framgifva så väl något nytt och före ohördt in re Literaria i gemen, som hvarjehanda Inventa, Observationer och Experimenter uti Mathematiske och Physicaliske Vetenskaper i synnerhet, särdeles at detta Rikets Historia naturalis må bättre utarbetad och högre brakt blifva. Hvarwid hälst sådene Experimenta Physica anställas, som äga någon nytta i det almäna lefvernet, såsom til förbättring af Landets Cultur, eller Oeconomie, til Smältværkens bättre inrättning, till allehanda mekaniske Kånsters befordran etc.» *Modée*, Publique handlingar I, s. 766.

69) Tämä ilmenee selvästi perussäännöstä 31. 3. 1741, § 1: Alla vetenskaper och kånster som äro värkeligen nyttiga i det allmänna, blifva ämnen till Academiens bemödande. — *Heckscher* on korostanut sitä suurta osaa, mikä tiedeakatemian puheilla ja kirjoituksilla oli ajan taloudellisessa keskustelussa. Sveriges ekonomiska historia II:2, s. 830.

70) Vet. Academ. handl. 1748, 1752.

71) *G. Cygnaeus*, Finska Hushällningssällskapet, s. 15—16.

72) Suorittamieni laskelmien mukaan akatemian toimituksissa oli vuosina 1739—1758 kirjoituksia seuraavasti: maatalous 91, lääketiede 89, eläintiede 76, tekniikka 74, kemia 73, meteorologia ja tähtitiede 64, fysiikka 60, kasvitiede 56. Loput artikkeleista, lähes 200, jakaantuvat noin 15 eri alalle. Varsinaista taloustiedettä ja teollisuutta käsittelevät kirjoitukset ovat suhteellisen vähäisiä. Lienee kuitenkin syytä huomauttaa, että usean kirjoituksen sijoittaminen johonkin määrättyyn luokkaan on tulkinnanvaraista. Maatalouden, kasvi- ja eläintieteen raja on epämääräinen, samoin fysiikan ja tekniikan jne. Vet. Acad. handl. 1739—1758. — Tiedeakatemian edeltäjästä, ns. Collegium curiosorumista, ks. *Anderberg*, Grunddragen, s. 25. Tiedeakatemian säännöissä v:lta 1807 määrättiin sen toimesta pidettäväksi luentoja elinkeinojen edistämiseksi. *Anderberg*, mts. 29.

73) Eräässä promootiopuheessaan v. 1748 Mennander huomautti yliopiston tiedekuntien muuttuneesta arvosta. Ennen tarkasteltiin kaikkea teologian kannalta, nyt oli hyödyllisyys tärkeä peruste. *Hjelt*, Naturalhistoriens studium, s. 111.

74) Luento syyslukukaudelta 1746: Utdrag af academiska föreläsningar uti landt-hushållningen, Sthlm 1747.

75) *Kerkkonen* antaa perusteellisen kuvan talousopin asemasta Turun akate-miassa teoksessaan Pietari Kalm talousopin professorina.

76) *Kraftman*, Utdrag af academiska föreläsningar, s. 47. *Kalm—Indreniuksen* väitöskirjaa voi pitää eräänlaisena propagandana, jonka tarkoituksena oli kiinnittää pappien ja teologiaa opiskelvien huomio taloudellisiin ja luonnonhistoriallisiin asioihin. Erityisesti häissä, ristiäisissä ja hautajaisissa tulisi pappien keskustella talonpoikien kanssa taloudellisista kysymyksistä. Hvad en präst kan bidraga til oekonomiens uphjelpande, s. 1—2, 6. Vrt. *Hjelt*, Naturalhistoriens studium, s. 184—185; *Hultin*, Det ekonomiska tidevarvet, s. 23—28.

77) *Gadd—Armfeldt*, Medel at förekomma, s. 28—30. *Hammarin* Tankar om svenska barn on varmaan antanut Gaddille eräitä viitteitä. Vrt. mts. s. 19, 53. *Löfberg*, Det nationalekonomiska motivet, s. 193—194.

78) *Hjelt*, mts. 83—90; *Hultin*, Det ekonomiska tidevarvet, s. 5, 23—25; 100—101.

79) *Kraftman*, mts. 15. Taloustieteen erilaisesta tulkinnasta yliopistollisena oppiaineena ks. *Kerkkonen*, Pietari Kalm talousopin professorina, s. 87—97.

80) Myös »talousopilla» oli yliopistossa nimellisesti useita edustajia, mutta heidän merkityksensä oli käytännössä vähäinen. *Jahnsson*, Tutkimuksia Suomen taloustieteen historiasta, s. 196.

81) *G. Cygnaeus*, Finska Hushållningssällskapet, s. 221—222, 296. *Porthanin* vesiyhteyksiemme parantamiseen tähdätty kirjoitus, Tankar om Finlands upodling, oli huomattava taloudellinen tutkimus. Åbo Tidningar 11—14, 16—17, 19—21/1797. Vrt. myös *Porthanin* reaalipohjaista näkemystä Suomen talousseuran toiminnasta. *Schybergson*, Porthan årsom medlem., s. 41—44.

82) *Schybergson*, mts. 51.

83) *Schybergson*, mts. 53.

84) *Leinberg*, Handlingar II, s. 269—276; *Schybergson*, mts. 54; *Jäntere*, Koulunkäynti, s. 82—83. *Porthanin* esityksellä on useita yhtymäkohtia Lundin akatemian sihteerin *Wählinin* kanslerikunnalle lähettämän esityksen kanssa. Om svenska national-scholar, s. 29. *Porthan* esitti tämän ajatuksen tosin varhemmin, kohta Saksan matkalta palattuaan julkaisemassaan väitöskirjassa. *Porthan—Mollin*, Dissertatio academia exhibens . . . educationem iuventutis etc., s. 8—12.

85) *Thunanderin* hahmottelemaa aatekehitystä voidaan hyvällä syyllä katsoa myös Suomen oloihin soveltuvaksi. Fattigskola-medborgarskola, s. 52. Vrt. myös *Rabenius*, Stockholms borgarskola, s. 19—21, 43—46. Mm. *Porthan* suunnitteli sekä kansakoulun että porvarikoulun.

86) *Gadolin* mainitsee muistiinpanoissaan Suomen talousseuran syntyneen hänen aloitteestaan. Hän oli koko pitkän elämänsä (1760—1852) ajan seuran uskollinen tukija. *G. Cygnaeus*, mts. 100, 194, 298, 318, 327; *Tigerstedt*, Johan *Gadolin*, s. 109.

87) *Gadolin*, Hvilka slöjder och manufaktur, s. 8, 20—23. *Gadolinin* autonomian alkuvuosina antamista lausunnoista metalliteollisuutemme kohottamiseksi on *Danielson—Kalmari* tehnyt selkoa. Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää, A I:n aika II: 1, s. 421—427.

88) *Adam Smithin* klassillinen kuvaus nuppineulan valmistuksesta työnjaon mukaisesti esiintyy *Gadolinin* mainitussa kirjoituksessa, joten *The wealth of nations* on ollut *Gadolinille* tuttu. Ulkomaanmatkansa aikana *Gadolin* oli käynyt myös Englannissa.

89) *Gadolin*, mts. 34—50. Vuoden 1804 työlaitosasetuksessa voidaankin *Virtanen* mukaan selvästi havaita kasvatuksellisia pyrkimyksiä. Filantrooppiset aatteet ilmenivät myös autonomisen ajan alkupuolen vankeinhoitotoimenpiteissä, joissa työkasvatusta pidettiin tärkeänä. *Virtanen*, Työ- ja ojennuslaitokset, s. 82, 84, 95, 97.

90) *Danielson—Kalmari*, Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää I, s. 304, 315; *Tigerstedt*, Johan *Gadolin*, s. 101—102.

91) *Gadolinin* kirja-arvostelut ja artikkelit Allm. Litteratur Tidningissä osoittavat ulkomaisten tapahtumien seuraamista. ALT 1803 eri numeroissa.

92) Omaelämäkerrassaan hän sanoo jo opiskeluaikoinaan lukeneensa ranskalaista kirjaa *Description des arts et des métiers*, mikä oli akatemian kirjastossa. Lisäksi hänen isänsä, fyysikko ja myöhemmin piispa Jaakko *Gadolin*, antoi erään miekanteikijäkisällin perehdyttää poikansa alan käytännöllisiin taitoihin. *Tigerstedt*, mts. 98—99.

93) *Gadolin*, mts. 59—63; *Wuolle*, Suomen teknillinen korkeakouluopetus, s. 30; *Tigerstedt*, mts. 98—101.

94) Gaddin koulu- ja plantaasiesitykset ovat ehkä osaltaan vaikuttaneet Gadoliniin, sillä ne on varmasti hyvin tunnettu Turussa. Vrt. esim. *Gadd—Armfeldt*, *Medel at förekomma*, s. 28—31 ja *Gadd—Löfman*, *Plantagers inrättande*, s. 1—3, 5—7. Gadd puhuu siinä mm. alueellisesta jaotuksesta elinkeinojen mukaan.

95) *G. Cygnaeus*, mts. 248.

96) Hushållningssällskapets handlingar III, s. 82—88.

97) *G. Cygnaeus*, mts. 355.

98) *G. Cygnaeus*, mts. 298—299. Ruotsissa Patriotiska sällskapet toimi samaan tapaan. Sen julkaisussa Hushållnings journalissa (v:sta 1776) käsiteltiin talouselämän ja siinä erityisesti maatalouden edistämistä.

99) Tämä oli virallisten hallintoelimiemme selvä kanta autonomian alkuaikoina. *Danielson—Kalmari*, mt. II: 1, s. 422.

100) *P. J. Bladhin* seuralle lähettämä kilpikirjoitus »Hvilka äro de hinder, som fjettra Finska Landtmannens idoghet?» kuvastaa vallitsevaa käsitystä.

101) *Thunander* korostaa, että ruotsin kielisellä sanalla idoghet, jota ko. kilpakyssyksessä käytettiin, juuri pyrittiin tulkitsemaan saksalaista Industrie-käsitettä. *Fattigskola-medborgarskola*, s. 43—45, 54.

102) *Danielson—Kalmari* mainitsee tekijäksi lääninkamreeri A. J. Winterin. Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää, Aleksanteri I:n aika V, s. 28. *Cygnaeuksen* Suomen talousseuraa koskevassa tutkimuksessa taas tekijäksi on mainittu kruununvouti R. Holmberg. *Finska hushållningssällskapet*, s. 194. Suomen talousseuran ptk. 2. 6. 1817.

103) *Holmberg*, *Om uppfostrings-, industrie- och barmhertighetsanstalter*, s. 192—199. On mahdollista, että Holmberg on soveltanut Adam Smithin esittämän, tiedollista tasoa koskevan vaatimuksen nimenomaan maatalouden alalle. *Smith*, *The wealth of nations* II, s. 270. — Samaa asiaa oli jo *J. Faggot* korostanut kirjoituksessaan *Landtbrukets hinder och hjelp* v. 1746; vrt. *Berch*, *Inledning*, s. 152. — Työkouluja kansanopetuslaitoksina käsitelti myös Norrköpingin triviaalikoulun rehtori *Silverstolpe* vuoden 1807 koulujärjestykseen antamassaan lausunnossa. *Paedagogiska skrifter* II, s. 31.

104) ALT n:o 69/1803. Selostus oli Tengströmin laatima.

105) *Paasikallio* katsoo Ahlmanin testamenttia ajan filantrooppisen ja utilistisen hengen ilmaukseksi. Ahlmanin pitäjänkoulujen alkuvaiheet, s. 23.

106) *G. Cygnaeus*, mts. 210—213.

107) Chalmerska instituutista esim. *Adler*, *Om det tekniska undervisningsväsendet i Sverige*, s. 21. Testamentin vaiheista ja sen hoitajasta, vapaamuurarien lastenkodin johtokunnasta, ks. *Dubb*, *Berättelse om Chalmerska slöjde skolan i Götheborg*.

108) Vrt. *K. Laine*. Suomen talousseura pellavanjalostuksen elvyttäjänä, s. 19.

109) Hushållningssällskapets handlingar III, s. 72—81.

110) Hushållningssällskapets handlingar III, s. 89—96.

111) Aate oli virinnyt uudelleen myös ulkomailla. Vrt. esim. *Simon*, *Die Fachbildung*, s. 763—764.

112) Katri Laineen mukaan olisi mallina pidetty ruotsalaista Gårdbyn opistoa. *K. Laine*, mts. 146—149, 167, 175—177.

113) *G. Cygnaeus*, mts. 340—342 ja 388—391; *K. Laine*, mts. 254—255.

114) Benvikin ja Turun kouluissa oli myös tiedollista opetusta, mutta sen osuutta ei ole suureksi arvioitava. *K. Laine*, mts. 180, 216.

115) *Heckscher* on tähdentänyt, että kotiteollisuuden nousu tuolloin oli mahdollista, koska maatalous ei ollut intensiivistä ja koska manufaktuuri- tai tehdasteollisuus oli tasoltaan heikkoa ja suhteellisen kallista. Sveriges ekonomiska historia II, s. 583.

116) Asiaa pohdittiin paljon silloisessa lehdistössä, esim. *Teknologen* 19/1848; *Thunander*, mts. 38—40, 72. Suomen sodan jälkeisinä vaikeina vuosina erilaisten työkoulujen perustaminen oli myös tullut voimakkaasti esille. *Danielson—Kalmari*, Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää V, s. 32, 40, 56.

117) *Broocman* esitti v. 1811 perustettavaksi kouluja köyhille tytöille. Vähäisen tietopuolisen opetuksen rinnalla rukki ja kangaspuut olisivat näiden koulujen keskeiset välineet. Göttingenin työkoulut ovat melko varmasti olleet B:lle esikuvina, sillä yhteiset piirteet hänen matkakuvauksensa ja tämän kouluesityksen kesken ovat niin ilmeiset. *Broocman*, Berättelse om Tysklands undervisningsverk, II, s. 78; *Magasin* II 3, s. 40—53. — Tyttöjen työkouluista ks. myös *Thunander*, mts. 327—336. Samanlaisia virtauksia esiintyi Suomenkin maaperällä, kuten maaherra Vibeliuksen yritykset Kuopiossa osoittavat: kehruu ja kutominen olivat kouluissa etusijalla. *Salenius*, En folk- och slöjdskola i Kuopio stad, s. 275.

118) Lasten kasvattaminen työllisyyteen ja uutteruuteen tulee erittäin selvästi esille ajan köyhäinhoidollisissa säädöksissä. Yleinen tiedollinen opetus saa näissä myös pysyvän sijan. Vrt. esim. Helsingin köyhäinhoidon ohjesääntö vuodelta 1812. *Danielson - Kalmari*, Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää VI, s. 203.

119) Hushållningssällskapets handlingar IV, 1. vihko, taulukot IV ja V. Vertauksen vuoksi mainittakoon, että Ångermanlandissa, josta pellavanjalostusta koetettiin maahamme siirtää, palkittiin v. 1827 yhden vuoden tuotantona 175.000 kyynärää. *Heckscher*, Sveriges ekonomiska historia II, s. 575.

120) *G. Cygnaeus*, mts. 377—380.

121) *G. Cygnaeus*, mts. 341.

122) Kotiteollisuuden edistämiskomitean mietintö 1873, s. 5.

123) Hushållningssällskapets handlingar V, 1. vihko, s. 15.

124) *K. Laine*, mts. 270. Naisyhdistyksen kalenteri v:lta 1914 sisältää liitteenä kartan kehruun ja kudonnan levinneisyydestä käsityönä Suomessa v. 1893.

125) Merikoulut perustettiin Helsinkiin, Turkuun ja Vaasaan 3. 4. 1812 annetulla julistuksella. Sotilaspäällystön koulutus taas alkoi meillä Sprengtportenin aloitteesta v. 1780 Haapaniemessä ja jatkui keskeytyksen jälkeen Haminassa.

126) *Thunander* tekee tämän toteamuksen porvari- ja talonpoikaissäätäytä hyödyttäviin kouluihin nähden yleensä. Fattigskola-medborgarskola, s. 54. Toteamus pätee vielä paremmin varsinaisten ammattioppilaitosten ollessa kysymyksessä.

127) *Hoffmann*, Stadien und Typen der Industrialisierung, s. 70—71.

128) Oppilaskasvatuksen aate sinänsä työntyy ammattien syntyajolle antiikin aikaan. Ks. esim. *Dolch*, Lehrlingswesen in Altgriechenland (Berufserziehung: 3/1930). — *Edelheim* katsoo aiheelliseksi asettaa ammattioppilaitosten työn täysin ammattikunnan kasvatustoimintaan rinnastettavaksi. Beiträge zur Socialpädagogik, s. 211: »Aber im Grunde sind sie nichts anderes als ein Aequivalent für die verloren gegangenen Rechte der arbeitenden Klassen, die sie früher in Zünften und Werkstätten auszuüben Gelegenheit fanden.»

V SUNNUNTAIKOULUAATTEEN LEVIÄMINEN
SUOMEEN

- 1) *Thyssen*, Die Berufsschule, s. 13.
- 2) *Halila*, Suomen kansakoululaitoksen historia I, s. 25 — Asetus 11. 11. 1741 eräiden pyhäpäivien (mm. kiiristorstai, apostolinpäivät jne.) peruuttamisesta määräsi nimenomaan näiden päivien aamupuolen käytettäväksi lasten ja nuorten katekismuksen kuulusteluihin. *Modée* III, s. 1785.
- 3) *Kokkonen*, Elimäen pitäjän historia II, s. 91. — *Hallio*, Pyhäkoulutoimintaa Orimattilassa, s. 152.
- 4) *Ruuth*, Suomen pyhäkoulun historia, s. 14; *Hällström*, Utdrag ur dom-kapitlets i Åbo circulär-bref, s. 393—394. Piispa Tengströmin kehotusta pidetään yleisesti sunnuntaikoulutyön alkuna maassamme. *Somerkivi*, Bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa s. 156. — Tengströmin vireää kiinnostusta ulkomaiden kouluoloja kohtaan todistavat hänen useat selosteensa lehdissä, mm. ALT I, 10, 11 ja 69/1803.
- 5) *Ruuth*, mts. 6; *Halila*, Suomen kansakoululaitoksen historia I, s. 169.
- 6) *Hällström*, mts. 419—420; *Ruuth*, mts. 17.
- 7) *Halila*, mt. I, s. 173. Mm. Fredrik *Fryxell* Ruotsissa suositteli v. 1835 ilmes-tyneessä kirjassaan kirkollista sunnuntaikoulua varsinaiseksi kansanopetusjärjes-telmäksi, jonka avulla myöhemmin voitaisiin siirtyä todellisiin kansakouluihin. Fryxellin hahmottelema sunnuntaikoulu oli tarkoitettu 9—15 vuotiaille lapsille uskonnon, lukemisen ja kirjoituksen, joskus muidenkin aineiden oppimista varten. Om folk-undervisning och söndagsskolor, s. 42—52. Tämä kirjanen on saattanut antaa arkkipiispa Melartinille viitteitä. Molemmat näet suosittelivat juuri kesä-kautta sunnuntaikoulujen pitoajaksi ja kirkkoa opetuspaikaksi sekä halusivat suoda papistolle suuren vapauden koulujen järjestelyjen suhteen. *Ruuth*, mts. 17.
- 8) Sunnuntaiopetusta on tapahtunut muissakin muodoissa kuin papiston ja käsi-työläisten sunnuntaikouluorganisaation jakamana. Niinpä ns. rouvasväen yhdistyk-set järjestivät sitä köyhille tytöille ja ylioppilaat molemmille sukupuolille. *Somer-kivi*, Bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä, s. 162. Pro fide et christianismo seuran aikuisille tarkoitetuista sunnuntaikouluista, jotka olivat valmistusta ripille pääsyyn, ks. *Ohlson*, Det pedagogiska problemet, s. 123. — Tukholmassa nimitet-tiin 1800-luvun puolivälissä sunnuntaikoulujen tapaisia oppilaitoksia monilla eri nimillä. *Rabenius*, Stockholms borgarskola, s. 43—45.
- 9) *Haavio*, Kansankirkkomme ja kansansivistystyö, s. 86—89. Asian suhteen on esiintynyt epäselvyyttä muuallakin. Vrt. esim. *Thyssen*, mts. 11.
- 10) Kanava 41 ja 42/1845, Suometar 18, 19 ja 31/1849, Maamiehen Ystävä 48 ja 51/1845.
- 11) *G. Cygnaeus*, Finska Hushållningssällskapet, s. 213.
- 12) Suomen talousseuran ptk. 1. 6. 1801, § 14.
- 13) Kansallinen elämäkerrasto I, s. 454.
- 14) *Nervander*, Fredrik Cygnaeus, s. 4.
- 15) Porthan kirjoitti pedagogiset luentonsa v. 1783. *Leinberg*, Handlingar III, s. 353—429.
- 16) *Lindeqvist*, Hämeenlinnan kaupungin historia II, s. 695.
- 17) Cygnaeuksen ehdotus on painettuna kokoelmassa Suomenmaan hallinnol-lista kirjeenvaihtoa vuodelta 1808 II, s. 368—374. — Ehdotus ei johtanut, osittain

läänin maaherra Munckin asenteesta johtuen, suotuisaan tulokseen. *Lindeqvist*, mt. II, s. 753.

18) Cygnaeuksen uutta ehdotusta lienee pidettävä tuloksena niistä yrityksistä, joita hän jo aikaisemmin oli tehnyt kaupungin köyhien lasten hoidon järjestämiseksi työhuoneen ja apurahaston turvin. Kun kansa vieroksui laitoksia, niin Cygnaeus kehitti huollon kotihoidon ja työkoulun yhteiselle linjalle. Tarvittavat varat saataisiin Hätilän kruununtilan vuokrista. *Lindeqvist*, mt. II, s. 654. 753.

19) Lindeqvistin tietojen mukaan Hämeenlinnassa oli. v. 1795 mestareilla (71) yhteensä 16 kisälliä ja 42 oppipoikaa. Eräänlaista sunnuntaikoulua olikin jo v. 1804 pidetty, mutta se keskittyi pääasiassa taitamattomien katekismuksen opiskeluun. *Lindeqvist*, mt. II, s. 564, 572, 697.

20) *Kuusi*, Hollolan pitäjän historia II, s. 276—281; Kansallinen elämäkerrasto I, s. 454; *Nervander*, Fredrik Cygnaeus, s. 4; *Lindeqvist*, Hämeenlinnan kaupungin historia II, s. 695; *Danielson-Kalmari*, Aleksanteri I:n aika VI, s. 275.

21) *Paasikallio*, Ahlmanin pitäjänkoulujen alkuvaiheet, s. 27.

22) *Lindeqvist*, mt. II, s. 652—656.

23) *Danielson-Kalmari* on julkaissut laajoja otteita Cygnaeuksen kirjeistä Stjernvallille. Suomen valtio ja yhteiskuntaelämää VI, s. 275—290.

24) Sunnuntaikoulutyö kuului siellä kummankin harrastuspiiriin. *E. G. Ehrström*, Historisk beskrifning, s. 75—76; HT 35/1829; *Lönnebeck*, Uno Cygnaeus, s. 35—37. *Schalinin* mukaan Pietarin s-koulutyössä olisi ollut Tengströmin vaikutusta. Ett avslutat kapitel i nordisk kyrkohistoria, s. 137. — Ottaen huomioon Cygnaeuksen aikaisemman toiminnan ideat tuskin ovat olleet Tengströmin virittämiä, vaikka hänen myönteinen asennoitumisensa sunnuntaikouluihin on voinut vaikuttaa edistävästi asiaan.

25) *Ohlson*, Det pedagogiska problemet, s. 114—121.

26) *Sjöfors*, Kanslersgillet, s. 104, 108, 178.

27) *Nyrop*, De massmannske söndagskoler, s. 18—32; *Ohlson*, mts. 124—125.

28) Jonkinlaista vaikutusta Lindblom lienee saanut myös saksalaisen Zellerin Tübingeniin v. 1803 perustamasta sunnuntaikoulusta, jota selostava kirjanen on tavattu piispa Lindblomin kirjastossa. *Ohlson*, mts. 123—124; *Zeller*, Nachricht etc.

29) Wählinin osuudesta on jo aikaisemmin Rhode huomauttanut. *Rhode*, Jacob Axelsson Lindblom, s. 229. Lundissa asuvana Wählin on myös melko varmasti tiennyt Kööpenhaminan kouluhankkeesta, sillä kosketus Tanskaan oli sieltä käsin vilkasta. *Thunander*, Fattisgkola-medborgarskola, s. 315. Wählin oli tunnettu laajoista pedagogisista harrastuksistaan. *Ohlson*, mts. 126.

30) Kööpenhaminan poliisimestari antoikin tästä asiasta paikallisiin tosioloihin pohjautuvan lausunnon. *Nyrop*, De massmannske söndagsskoler, s. 44.

31) Lindblomin suunnitelma ja asian johdosta syntynyt kirjeenvaihto on *Leinbergin* teoksessa, Handlingar II, s. 515—531.

32) *Simon* osoittaa Preussinkin käsityöläisten taidon sivistyksen perustavissa elementeissä perin vähäiseksi vielä 1800-luvun alussa. Die Fachbildung, s. 609.

33) *Ohlson*, mts. 127.

34) *Leinberg*, Handlingar II, s. 227.

35) Vapaaehtoisuuden tie tulikin esitettyjen porvarikoulujen kohtaloksi. *Broocman*, Magasin I, s. 130—131, 140—141; II: 2, s. 40. — *Wählinin* kansalaiskoulu jäivät myös ehdotuksiksi. Om svenska national-scholar.

36) Tutkimusteemansa puitteissa *Thunander* katsoo sunnuntaikoulut eräänlaisiksi köyhäinkouluiksi. *Fattigskola-medborgarskola*, s. 339—343. Tällainen näkemys on kuitenkin yksipuolinen eikä ota huomioon koulujen ammattikasvatuksellista tendenssiä. Viittaaminen siihen tosiasiaan, että kouluihin haluttiin vain käsityöläisten oppipoikia ja kisällejä, ei sinänsä oikeuta nimittämään laitoksia köyhäinkouluiksi eikä tee täyttä oikeutta varsinkaan Lindblomin ehdotukselle.

37) *Anderberg*, *Grunddragen*, s. 36. — *Silverstolpe* puoli industriskolan perustamista joka kaupunkiin ja piti sunnuntaikouluja erittäin hyödyllisinä. *Paedagogiska skrifter* 11, s. 32—33.

38) *Svenskt biografiskt lexikon* V, s. 789—791. — Brandtin aatteellisesta näkemyksestä, ks. DA n:o 224/1813 tai IT n:o 119/1813.

39) Näin myös Ruotsissa ja Englannissa, *Rabenius*, *Stockholms borgarskola*, s. 44.

40) Edellä on jo mainittu *Fryxellin* teos eräänä mahdollisena innoittajana. Melkoisen varmasti myös lordi Broughamin ajatukset ja Englannin mekaaniset instituutit tulivat *Evertöfin* v. 1832 ilmestyneen teoksen avulla tunnetuiksi. John Julinin, jonka puoliso oli englantilainen, usein toistuvat matkat Englantiin ovat ylläpitäneet henkilökohtaista kosketusta. Julin ansioitui erityisesti bell-lancasterilaisuuden levittäjänä maassamme, mutta tehtailijaksi Fiskarsiin siirryttyään hän tuskin on voinut olla kiinnostamatta huomiota nimenomaan varttuneempien työläisten koulutukseen, mitä mekaaniset instituutit Englannissa suorittivat. — Pietarissa ja Baltian maissa oli myös sunnuntaikouluja, mutta niiden vaikutus sunnuntaikouluihimme on epätodennäköistä. *Abramowin* mukaan sunnuntaikoulutyö alkoi varsinaisen venäläisen väestön keskuudessa vasta 1850-luvulla eikä se ollut nimenomaan käsityöläisiin kohdistunutta. *Die Sonntagsschulen in Russland*, s. 6—7. Vrt. myös *Somerkivi*, Bell-lancastarin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa, s. 130.

41) *Somerkivi*, mts. 56—62.

42) *Viitanen*, Turun kansanopetuksen historiaa, s. 47—50.

43) Vsv. akti 149/1831. Akti sisältää kaikkiaan kuusi asiakirjaa, jotka koskevat Turun kouluolojen järjestelyä. Turkulaisten anomuksessa ei ole päiväystä, mutta siihen liitetty valtakirja on pvm:ltä 18. 3. 1831.

44) Turun maistraatin ilmoitus 22. 1. 1844; MJ:n saap. asiak. BI, E III; sen. tal. os. KD 6/1 1842; MJ:n painetut vuosikert.

45) ÅU 34/1832, 79, 80 ja 86/1833; ÅT 79, 80 ja 86/1833.

46) Mainittu ohjesääntö on painettuna *Viitassen* teoksessa Turun kansanopetuksen historiaa, s. 72—74.

47) ÅU 88/1833; *Viitanen*, mts. 74.

48) Oulun Viikko-Sanomia 4/1829.

49) Vsv. venäjänkiel. kirjekonseptit 430/29. 9. 1830 ja 92/21. 2. 1831. Edellisessä ministerivaltios sihteeri pyytää kenr.kuvernööri Zakrevskia hankkimaan ao. maa-herrojen lausunnot Öhmanista ja toisessa hän ilmoittaa Öhmanille myönnetystä avustuksesta.

50) Kkk. kart. 12, n:o 427/1830; vsv. 198/1831.

51) *Kyöstiö*, Oulun käsityöläisten sunnuntaikoulu, s. 2. — Selostaessaan kansanopetusta artikkelissa *Folkskolor i Finland Borgå Tidning* ei mainitse mitään Porvoossa toimivasta sunnuntaikoulusta. BT 2/1839. Jos kaupungissa olisi sellainen ollut, niin lehti tuskin olisi jättänyt sen mainitsematta. Porvoon maistraatti huomautti Öhmania koskevassa lausunnossaan nimenomaan, että porvarien ja käsi-

työläisten lapset eivät olleet mainittuun opetukseen osallistuneet, sillä he saivat oppia kaupungin pedagogiossa.

52) HT 37/1833, 14/1835; BT 2/1839.

53) ÄT 50/1837; BT 2/1839; Uudenmaan läänin kuvernöörin kirjelmä 1. 2. 1843, manufaktuurijohtok. B I, aktit 1837—43; Tammisaaren pedag. vuosikertomuksia, Ttk. G. I. 10.

54) ÄT 34/1837.

55) Oulun läänin kuvernöörin tarkastuskertomus 20. 3. 1843, MJ BI, aktit 1838—43; MJ:n ptk. 28. 12. 1844; tarkastuskertomuksia vuosilta 1840—42, Ttk, G. I. 11.

56) Vaasan bell-lancasterkoulun asiakirjoja, Ttk. G. I. 12, s. 804; Vaasan läänin kuvernöörin kertomus 20. 3. 1843, MJ BI aktit 1837—43.

57) VT 26/1839, 25 ja 51/1841.

58) BT 1/1839.

59) Turun ja Porin läänin kuvernöörin kertomus 21. 12. 1842 ja 10. 4. 1843, MJ BI aktit 1838—43.

60) *Ruuth* Viborgs stads historia II, s. 886.

61) BT 1, 2, 6, 7, 14/1839.

62) ÄT 34, 50/1837. Tilanne oli lukutaitoon nähden Tukholmassa vielä yhtä heikko. *Rabenius*, mts. 14—17.

63) Ttk. G. I. 11.

64) Vuoden 1835 koulukomitean asiakirjat kart. XII, Förändringar vid elementarläroverken i Finland sedan år 1826; BT 1/1839.

65) *Haartman*, Konstföreningen i Åbo, s. 125; *Tikkanen*, Finska konstföreningen, s. 24.

66) *Viitanen*, mts. 75; *Koskenniemi*, Lukiolaiselämää Turussa 1800-luvulla, s. 72; *Tikkanen*, Finska konstföreningen, s. 14. Ko. piirustuksen opettaja, norjalainen taitelija Thomas Legler, lienee pitänyt myös omaa yksityistä piirustuskouluun. ÄU 75, 77/1833.

67) *Somerkivi* on tutkinut sunnuntaikoulujen toimintaa erityisesti tätä seikkaa valottaen. Bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa, s. 130—131.

68) *Viitanen*, mts. 72.

69) *Viitanen*, mts. 71.

VI SUNNUNTAIKOULUASETUS: KÄSITYÖLÄISTEN »OPPIVELVOLLISUUSLAIN» MONIVAIHEINEN ONGELMA

1) Jo vuosikymmen aikaisemmin oli ryhdytty tarmokkaisesti yrityksiin vuorityön elvyttämiseksi. Pyrittiin pääsemään irti Ruotsista malmintuotannon suhteen. Toimenpiteet johtivat eräänlaiseen keinotekoiseen kukintaan — tilanne muistutti jossain määrin hyödyn aikakauden teollisuuden pönkittämistä — mutta luonnollisten mahdollisuuksien puuttumisen vuoksi seurasi aikanaan voimakas lasku. *Laine*, Suomen vuoritoimi I, s. 14—20, 201.

2) Komitean asettamiseen liittyvistä toimenpiteistä, ks. *Harmaja*, Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana, s. 325—328; *Laine*, mts. 92; sen. tal. os. ptk. 11. 6. 1834.

3) Komitean muut jäsenet olivat senaatin kamaritoimituskunnan kamreeri J. G. v. Bonsdorff, vuoriviraston yli-intendentti Nils Nordenskiöld, Viipurin läänin maa-

herra August Ramsay ja tullilaitoksen ylijohtaja C. Avellan, joka ulkomaanmatkansa vuoksi tosin ei osallistunut kokouksiin. Sihteerinä toimi tullihallituksen sihteeri G. M. Byman. Molemmat maaherrat olivat olleet jäseninä hiljan mietintönsä antaneessa Suomen ja Venäjän kauppaa käsitelleessä sekakomiteassa. Vsv. akti 38/1835.

4) *Harmaja*, mts. 528—29, 549, 686—689.

5) *Henriques*, Skildringar I, s. 94—96; ПЯТИДЕСЯТИЛѢТНІЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКАГО ИНСТИТУТА 1828—1879, s. 1 historiallisessa katsauksessa.

6) Vsv. aktissa 38/1835 on liitteenä asian käsittelyä koskeva pöytäkirja. Siinä ei kuitenkaan mainita mitään siitä, että teknologista instituuttia koskevasta asiasta olisi keskusteltu. On näin ollen todennäköistä, että senaatin kirjelmään tulleet huomautukset ovat finanssitoimituskunnan tekemiä ja se on senaatissa yksimielisesti hyväksytty.

7) Vsv. akti 38/1835.

8) Tehtävien jakautumisesta senaatin eri toimituskuntien kesken noihin aikoihin ks. *Rauhala*, Keisarillinen Suomen senaatti 1809—1909 I, s. 156—161, 230—231.

9) Komitean kokouksissa Bonsdorff esitti, ettei finanssitoimituskunnan päällikköä saisi enää rasittaa tällä lisätehtävällä. Komitean enemmistö otti kuitenkin toisen kannan. Vsv. akti 38/1835. Myös Venäjällä ko. asiat kuuluivat finanssi-ministerille, jona toimiessaan kreivi Cancrin oli ratkaisevasti vaikuttanut Pietarin teknologisen instituutin aikaansaamiseen.

10) Man. johtok. kirjelmä 22. 6. 1836; sen tal. os. BD 29. 7. 1836.

11) Sama sanonta esiintyi Tukholman teknologisen instituutin säännöissä. *Henriques*, Skildringar I, s. 96.

12) Helsingin koulun palkkamenot olivat 11.050 pankkoruuplaa, Tukholman 7.500 pankkotalaria. Kurssisuhte 1 PT \approx 1,4 PR.

13) Ohjesääntöehdotus on suomenkielelle käännettynä *Wuolteen* kirjassa Suomen teknillinen korkeakouluopetus, s. 33—36; ruotsiksi teoksessa Matrikel öfver Polytekniska institutets lärare och elever, s. 4—6. Man. johtok. asiak. B 1 1837.

14) Sen. tal. os. ptk. 30. 11. 1837, 30. 5. 1838 ja 12. 12. 1838.

15) Matrikel öfver Polytekniska institutet, s. 7.

16) *Qvist*, Kort historik öfver Polytekniska institutet i Finland, s. 2.

17) Niinpä ministerivaltionsihteeri *Rehbinder* toimittamassaan katsauksessa v. 1836 totesi, että teknologinen instituutti varmaan olisi omiansa auttamaan taitavien ammattimiesten puutteen poistamisessa. Underdånig berättelse angående Storfurstendömet Finlands tillstånd och förvaltning, s. 24.

18) Haertmanin suopeutta ammattiopetuksen järjestelyä kohtaan yleensä osoittaa hänen samoihin aikoihin tekemänsä ehdotus agronomikoulun perustamisesta. Suomen talouseuran ptk. 1. 11. 1834.

19) Sekä Palmén että *Qvist* lienevät nojautuneet perustelussaan senaatin esittämään loppulausuntoon, jossa mainitut näkökohdat juuri tuotiin esille. Sen. tal. os. ptk. 12. 5. 1841. Vrt. myös *Rauhala*, Keisarillinen Suomen senaatti 1809—1909 I, s. 248.

20) Tämän tilaston synnystä ks. *Rauhala*, mt. I, s. 251—252.

21) *Laiho*, Mustialan opiston historia, s. 8.

22) Vertailut aikakauden vankeinhoito- ja paloviinapolitiikkaan tukevat tätä olettamusta. *Hytönen*, Suomen valtion paloviinapolitiikka vv. 1826—1866, s. 24, 33, 41; *Virtanen*, Työ- ja ojennuslaitokset, s. 84, 92.

23) Henriques, mt. 1, s. 142, 190; ПЯТИДЕСЯТИЛЕТНИЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКАГО ИНСТИТУТА, s. 22.

24) Asian loppukäsittely ilmenee vsv:n aktista 20/1841.

25) Vertauskohtana mainittakoon se vilkas ulkomaisten olojen tutkiminen, joka *Somerkiven* mukaan vallitsi bell-lancasterkoulujen ollessa kysymyksessä. Bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä, s. 56, 73—74, 80.

26) *Rabenius*, Stockholms borgarskola, s. 12.

27) Asiaa koskeva kirjeenvaihto on yhdessä senaatin tal. os. aktissa KD 6/1 1842.

28) Kaupungissa oli 9 kirvesmiesmestarilla yht. 233 kisälliä. Sen. tal. os. KD 6/1 1842. Ko. kirvesmiehiä voi siis pitää lähinnä urakoitsevana rakennusmestareina.

29) Sen. tal. os. ptk. 21. 11. 1838; vsv. 108/1839.

30) Sen. tal. os. ptk. 12. 12. 1838.

31) Vsv. akti 108/1839.

32) *Somerkivi* mainitsee tutkimuksessaan, että asia sai ministerivaltiosihteerin esittelyssä uuden ja kauaskantoisen käänteen. Sunnuntaikoulujen perustamisesta, s. 28. Käsitkseni mukaan senaattori Jägerhorn antoi alun tuolle käänteelle senaatin kokouksessa 21. 11. 1838. Asia ilmenee selvästi senaatin pöytäkirjasta ja keisarille lähetetystä kirjelmästä. Vsv. 108/1839.

33) Sen. tal. os. ptk. 13. 11. 1839; vsv. akti 20/1841.

34) Vsv. kirjekonsepti 110/21. 2. 1840; sen. tal. os. KD 63/6 1840.

35) Vastauksissa suhtauduttiin asiaan nimenomaan sivistyskysymyksenä myönteisesti. Mutta Naantalini, Uudenkaupungin, Kaskisten, Pietarsaaren, Raahen, Kuopion, Jyväskylän, Heinolan, Mikkelin, Käkisalmen, Lappeenrannan ja Loviisan kaupungit eivät katsoneet pystyvänsä vastaamaan opetuksen aiheuttamista kustannuksista. Sen. tal. os. KD 6/1 1842.

36) Sen. tal. os. ptk. 17. 2. 1841.

37) Sen. tal. os. ptk. 12. 5. 1841; vsv. akti 20/1841.

38) Teknologisen opiston pienenä korvikkeena perustettiin valtion varoilla samana vuonna Helsinkiin ns. mekaaninen instituutti, joka oli tarkoitettu yliopiston teknillisten välineiden valmistajaksi ja eräänlaiseksi mallikonepajaksi sekä siten suomalaisen teollisuuden kehittäjäksi. Työpajan johtajaksi nimitettiin baijerilainen mekanikko Martin Wetzer Pulkovan observatoriosta. Tarkoitettua asemaa laitos ei kuitenkaan koskaan saavuttanut. Vsv. 43/1841 ja 255/1845; FAT 106/1841. Manufaktuurijohtokunnan pöytäkirjoissa mainitaan useana vuonna konepajassa suoritetuista farkastuksista.

39) Vsv. 20/1841.

40) SA 1842, § 7.

41) HJ 1770, art. VI, § 11.

42) SA 1842, § 8 ja 9.

43) SA 1842, § 4 ja 11.

44) SA 1842, § 12.

45) SA 1842, § 8—10.

46) SA 1842, § 2; MJO 1842, § 19.

47) SA 1842, § 8.

48) SA 1842, § 2 ja 11.

49) SA 1842, § 4 ja 5; MJO 1842, § 20.

50) SA 1842, § 6; MJO 1842, § 18.

51) HKM:s nådiga instruction för Manufactur-Directionen i Finland 7. 12. 1842, lyhennys MJO. Senaatin ehdotusta erityisen manufaktuuri-intendentin, joka olisi MJ:n puheenjohtaja, viran perustamisesta finanssitoimituskuntaan ei kuitenkaan hyväksytty. Kenraalikuvernööri katsoi ko. virkamiehen tarpeettomaksi. Vsv. akti 20/1841.

52) MJO 1842, § 16.

53) Sen. tal. os. ptk. 13. 11. 1839.

54) Maistr. vastaukset, sen. tal. os. KD 6/1 1842; sen. tal. os. ptk. 12. 5. 1841.

55) SA 1842, § 3.

56) Vsv. 149/1831; *Somerkivi*, Bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa, s. 61, 71.

57) Pienten kaupunkien vastauksissa senaatille olikin kustannuksia peläten asetettu torjuvalle kannalle piirustuksen opetukseen nähden. Niinpä esim. Tornion, Tammisaaren, Porvoon ja Käkisalmen porvarit arvelivat, että kisällit voisivat hankkia piirustustaidon jossakin suuressa kaupungissa vaelluksella ollessaan. Sen. tal. os. KD 6/1 1841; asetuksen perustelut vsv. 20/1841.

58) Vuoden 1835 koulukomitean asiakirjat, kart. XII.

59) Senaatti lähetti mm. oululaisten anoman bell-lancasterkouluasian mainitulle komitealle. Sen. tal. os. ptk. 2. 6. 1835; vuoden 1835 koulukomitean esitys 24. 7. 1835. Koulukomiteain asiakirjat, kart. XII.

60) Sen. tal. os. ptk. 21. 11. 1838 ja 13. 11. 1839; vsv. 38/1835

61) KJ 1841, § 2, erotti johonkin ammattiin valmistavat koulut selvästi yleisen koulutoimen piiristä. Sunnuntaikouluja ei asetuksessa mainittu — nimettiin vain kadettikoulu ja merikoulut — koska niitä koskevaa asetusta ei ollut vielä annettu. Asetus on tältä osin vuoden 1835 koulukomitean tekemän ehdotuksen mukainen. Koulukom. asiak. kart. XII. Komitea oli kyllä tietoinen Turun sunnuntaikoulun toiminnasta. Asia ilmenee mainitussa kartoteekissa olevasta asiakirjasta *För-teckning vid elementar-läroverken i Finland sedan år 1826*.

62) Sen. tal. os. ptk. 13. 11. 1839.

63) Lisäykset liittyivät AJ 1720 IV:een ja VI:een kappaleeseen sekä HJ 1770, VI:een artikkeliin.

64) SA 1842, § 13.

LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO

A. PAINAMATTOMAT LÄHTEET

1. Valtionarkisto (VA)

Valtiosihteerinviraston arkisto (Vsv)

Asiakirjoja ja kirjekonsepteja

Keskeisvaltakunnan arkisto (Kkk)

Kirjediarioita ja asiakirjoja

Senaatin arkisto

Taloussaston pöytäkirjoja, kirjediarioita ja asiakirjoja, finanssitoimituskunnan kirjekonsepteja

Manufaktuuriyhtiön arkisto (Mj)

Pöytäkirjoja, diarioita, asiakirjoja sarjat: asiakirjat, saapuneet asiakirjat, reaalikoulua koskevat asiakirjat, järjestämätöntä aineistoa

Koulukomitean arkisto

Pöytäkirjoja ja asiakirjoja

Ammattikuntien arkisto

Ammattikuntien pöytäkirjoja, oppilaskirjoja ja sekalaisia asiakirjoja

2. Turun maakunta-arkisto (TMA)

Turun lääninkanslian arkisto (Tlk)

Passiluettelot vuosilta 1828—1852

Turun tuomiokapitulin arkisto (Ttk)

Bell-lancasterkoulua (ja sunnuntaikoulua) koskevia asiakirjoja, sarja G I

3. Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Ammattikuntien pöytäkirjoja ja oppilaskirjoja

4. Oulun maakunta-arkisto (OMA)

Oulun maistraatin arkisto

Maistraatin pöytäkirjoja

Oulun sunnuntaikoulun arkisto

Pöytäkirjoja, asiakirjoja, oppilasluettelot

Ammattikuntien arkisto

Ammattikuntien pöytäkirjoja ja asiakirjoja

5. *Helsingin yliopiston kirjasto (HYK)*

Konsistorin pöytäkirjoja

C. A. Alceniuksen käsikirjoituskokoelma

6. *Uudenmaan lääninkanslian arkisto (ULA)*

Passiluetteloja vuosilta 1840—1851

7. *Helsingin kaupungin museo (HKM)*

Kuvakokoelmat

8. *Suomen talousseuran arkisto, Turku (STA)*

Talousseuran pöytäkirjoja ja asiakirjoja

9. *Turun kaupungin museo (TKM)*

Käsityöläismuseon kuvakokoelmat

10. *Hämeenlinnan kaupungin museo, (HM)*

Mestari- ja kisällikirjoja, oppisopimuksia ja työsopimuksia

11. *De sandvigske samlinger, Lillehammer (Norja)*

Käsityöläismuseon kuvakokoelmat

B. SANOMALEHDET JA AIKAKAUSJULKAISUT

Aika 1915

Allmänna Litteratur Tidning (ALT) 1803

Ammattikasvatus 1949

Berufserziehung 1950

Borgå Tidning (BT) 1839

Dagligt Allehanda 1813

Die Pyramide 1951

Finlands Allmänna Tidning (FAT) 1841

Helsingfors Morgonblad (HM) 1837, 1838

Helsingfors Tidningar (HT) 1829, 1833, 1835

Historiallinen Aikakauskirja 1903, 1905, 1951, 1952

Historiallinen Arkisto 1950

Historisk Tidskrift 1951

Historisk Tidskrift för Finland 1951

Kanava 1845

Kasvatus ja koulu 1950

Kasvatustieteellinen Aikakauskirja (Tidskrift utgiven af Pedagogiska
föreningen i Finland) 1895

Koulu ja menneisyys 1937, 1948, 1950

Käsityö ja Teollisuus 1950

Maamiehen ystävä 1845

Mnemosyne 1820

Oulun Viikko-Sanomia 1829
 Saima 1844, 1846
 Suometar 1849
 Teknisk Tidskrift 1853
 Teknologen 1845, 1848
 Tidskrift utgifven af Juridiska Föreningen i Finland XXIX, 1894
 Uusi Suomi 1951
 Vasa Tidning (VT) 1839, 1841
 Åbo Tidningar (ÅT) 1782, 1797, 1800, 1806, 1833, 1837
 Åbo Underrättelser (ÅU) 1832, 1833

C. TUTKIMUKSET, LÄHDEJULKAISUT JA MUU KIRJALLISUUS

- Abramow, J. W.*: Die Sonntagsschulen in Russland, Paris 1900.
Adler, Victor: Om det tekniska undervisningsväsendet i Sverige, Sthlm 1897.
Alanen, Aulis, J.: Etelä-Pohjanmaan historia IV: 1, Hki 1948
Alho, K. O.: Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860—1914, Hki 1949.
 Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens I, III, V, XVI, Hamburg, Wolfenbüttel und Wien 1785—92.
Allenrath, J.: Das Lehrlingswesen und die Berufserziehung des gewerblichen Nachwuchses (Schriften der Zentralstelle für Volkswohlfahrt, Heft 7), Berlin 1912.
Ambrosiani, S.: Från de svenska skräämbetas dagar, Sthlm 1934.
Anderberg, Rudolf: Grunddragen av svenska tekniska undervisningsväsendets historia, Sthlm 1921.
Annala, Vilho: Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus Ruotsin vallan aikana, Hki 1928.
 Arbetaren i helg och söcken I—II (Den svenska arbetarklassens historia X), Sthlm 1944.
Arnberg, J. W.: Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi, Uppsala 1868.
Bachmanson: ks. Nordençantz, Andreas.
Ashton, T. S.: The industrial revolution, Oxford 1948.
Barleben, G.: Pestalozzis Stellung zum Industrieproblem und seine Industripädagogik, Würzburg 1933.
Barschak, Erna: Die Idee der Berufsbildung und ihre Einwirkung auf die Berufserziehung im Gewerbe, Leipzig 1929.
Basedow, J. B.: Elementarwerk, Stuttgart 1849.
 —»— Das Methodenbuch, Dessau 1773.
 —»— Vorstellung an Menschenfreunde, Hamburg 1768 (Reklams Universal Bibliothek, Leipzig).
Barth, Paul: Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung, Leipzig 1925.
Bendel, H.: Studien auf dem Gebiete des gewerblichen Bildungswesens in Oesterreich und Sachsen, Schaffhausen 1894.
 —»— Zur Frage der gewerblichen Erziehung in der Schweiz, Winterthur 1883.

- Bendokat, Br.:* Industriepädagogik bei den Philantropen und bei Pestalozzi, Halle 1934.
- Bennett, C. A.:* History of manual and industrial education up to 1870, Peoria 1926.
- Berch, And.:* Inledning til almänna hushållningen, Sthlm 1747.
- »— Tal om den proportion, som de studerande ärfordra til de ledige beställningar i helhet (övers.), Sthlm 1749.
- Berg, Edv.:* Matrikel öfver handtverks- och fabriksförhållandena i Helsingfors, Hfors 1904.
- Bidrag til dansk haandvaerkerundervisnings historie, Odense 1916.
- Bilmark, J.—Dahlgren, G.:* Kortta och enfaldiga tankar om upfostringsvärkets hinder i vårt. k. fädernesland, samt några medel til dess förbättrande, Åbo 1773.
- Bladh, C. E.:* Hvilka äro de hinder, som fjettra finska landtmannens idoghet? (Finska Hushållningssällskapets handlingar I), Åbo 1803.
- Boije, H. H.:* Berättelse om den för publici räkning på Ottavalla skatte-rusthåld, i Biörneborgs lähn, Öfre-Satagunda öfre dels härad och Messuby sockn, anlagde och inrättade Linnegarns spinne-schola, hvilken inrättning varit undertecknad såsom syssloman ombetrodd. Bilagor I—66. Sthlm 1766.
- Brentano, Lujo:* Die Arbeitergilden der Gegenwart I—II, Leipzig 1871—72.
- Bring, S. E.:* Bidrag till Christofer Polhems levnadsteckning (Minnesskrift utg. af Svenska Teknologföreningen 1911), Sthlm 1911.
- Broocman, C. U.:* Magasin för föräldrar och lärare I—II, Sthlm 1810—12.
- »— Berättelse om Tysklands undervisningsverk ifrån dess äldsta intill närvarande tider I—II, Sthlm 1807—08.
- Brovallius, J.:* Historiae naturalis nytta, Sthlm 1737.
- »— Oförgripeliga tankar om undervisningsväirket vid gymnasierna och scholarne i riket, Sthlm 1751.
- Bundeslehranstalt für Textilindustrie in Wien, Festschrift, Wien 1933.
- Burger, Eduard:* Arbeitspädagogik, Leipzig 1923
- Butler, N. M.:* Building the American Nations, New York 1923.
- Bäcksbäcka, L.:* St. Peterburgs juvelerare, guld- och silversmeder 1714—1870, Hfors 1951.
- Böcker, C. C.:* Betänkande om de utaf Kejsersl. Finska Hushållnings-Sällskapet på Ahlmanska donations-fondens bekostnad inrättade skolor och huru de för detta ändamål anslagne medel lämpligast kunna användas, Hfors 1828.
- [*Carleson, C.:*] Hushålds-råd, Sthlm 1734—35.
- Carpelan, Tor:* Helsingfors universitets studentmatrikel 1828—1852, Hfors 1930.
- Cederberg, A. R.:* Suomen historia vapauden ajalla II, Porvoo 1947.
- Cederhielm, Josias:* Strödda tankar om handtverkerierne i riket, Sthlm 1794.
- [*Chydenius, Anders:*] Politiska skrifter II (af E. G. Palmén), Hfors 1880.
- Clapham, J. H.:* The economic development of France and Germany 1815—1914, Cambridge 1921.
- Coelsch, Hans:* Deutsche Lehrlingspolitik im Handwerk, Berlin 1910.
- Consistorii ecclesiastici uti Åbo af trycket utgifna circular - bref VII, Åbo 1829.
- Cubberley, Ellewood P.:* Public education in the United States, Cambridge Mass. 1947.
- »— Readings in the history of education, Cambridge Mass. 1948.
- »— The history of education, Cambridge Mass. 1948.

- Curtis, S. J.*: History of education in Great Britain, London 1948.
- Cygnæus, G.*: K. Finska Hushållningssällskapet 1797—1897, Åbo 1897.
- Danckwardt, G. M.*: Sammandrag af gällande författningar rörande handtverkerier och manufacturer etc., Sthlm 1823.
- Danielson-Kalmari, J. R.*: Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18. ja 19. vuosisadalla I—VI, Porvoo 1925—28.
- »— Todistuskappaleita Suomen historiaan IV: II. 1 Hki 1895.
- Descamps, J. B.*: Om nyttan af fria teknings-scholor för handtverkerierne (övers.), Sthlm 1778
- Dilthey, Wilhelm*: Gesammelte Schriften 3,9, Leipzig 1927, 1934.
- Dithmar, J. C.*: Einleitung in die oeconomische Policei- und Cameral- Wissenschaften, Frankfurt a. O. 1745.
- Dolch, J.*: Lehrlingswesen in Altgriechenland (Berufserziehung 3/1950)
- Drangel, Emanuel*: Anmärkningar til Sveriges rikets lag, Sthlm 1766.
- Dubb, Pehr*: Berättelse om Chalmerska slöjde skolan i Götheborg (Facsimilenuttryck, Malmö 1948).
- Duhre, A. G.*: Förklaring öfver des tilförende uthgifne välmente tanckar, Sthlm 1722.
- »— Välmenta tanckar, angående . . . et laboratorium mathematico-oeconomicum, Sthlm 1722.
- Dumreicher, A. v.*: Ueber den französischen National-Wohlstand als Werk der Erziehung, Wien 1879.
- Dunlop, O. J.*—*Denman, R. D.*: English apprenticeship and child labour, London 1912.
- Eberstadt, Rudolph*: Der Ursprung des Zunftwesens und die älteren Handwerkerverbände des Mittelalters, Leipzig 1900.
- Eby, F.*—*Arrowood, C. T.*: Development of modern education in theory, organisation and practice, New York 1949.
- Edelheim, John*: Beiträge zur Socialpädagogik des französischen Revolutionszeitalter, Bern 1901.
- Eidler, P. J.*: Om börd och befordran under frihetstiden, Sthlm 1915.
- Edlund, Sven*: Diskussionen om begåvningsurvalet under reformations -och stormaktstiden I, Lund 1947.
- Ehrström, E. G.*: Historisk beskrifning öfver S:t Catharina och S:t Maria församlingar eller svenska och finska församlingarna i S:t Petersburg (Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistorie VII), Åbo 1829.
- Ehrström, Erik*: Öfversikt af det finska skräväsendets historia (Tidskrift utgifven af Juridiska Föreningen i Finland XXIX), Hfors 1894.
- Eklund, Eric*: Upfostrings-läran etc., Sthlm 1746.
- [*Ekman K.*—*Nordström W. E.*]: Högforsin tehdas I, Kouvola 1952.
- Erdmann, J. E.*: Grundriss der Geschichte der Philosophie, Solothurn 1930.
- Everlöf, F. A.*: Om folkbildning af Brougham. Med anteckningar om de i England befintliga handtverks-instituterna och sällskapet för nyttiga kunskapers spridande, Sthlm 1832.
- Faggot, J.*: Landtbrukets hinder och hjälp, Sthlm 1746.
- Feld, Friedrich*, Grundfragen der Berufsschul.-und Wirtschaftspädagogik, Langensalza 1928.
- »— Sinn und Aufgabe der Berufserziehung, Erfurt 1929.
- Finska hushållningssällskapets handlingar I—VI, Åbo 1803—69.

- Fougstedt, G. — Raivio, A.:* Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys vuosina 1751—1805.
- Frauenfelder, G.:* Geschichte der gewerblichen Berufsbildung der Schweiz, Luzern 1938.
- Frey, A.:* Das Aargauische Lehrerseminar, Wettingen 1946.
- Gadd, P. A. — Armfeldt, C. H.:* Medel at förekomma borgerliga seders almenna fördärf, Åbo 1765.
- Gadd, P. A. — Löfman, A.:* Om allmänna lagens upmärksamhet vid plantagers inrättande och vård i Sverige, Åbo 1765.
- Gadolin, Johan:* Hvilka slöjder och manufakturur äro för våra finska städer de tjenligaste och förmånligaste? etc. (Finska Hushållningssällskapets handlingar II), Åbo 1807.
- Gans, A.:* Das ökonomische Motiv in der preussischen Pädagogik des achtzehnten Jahrhunderts, Halle 1930.
- Genoud, Léon:* L'enseignement professionnel, Fribourg 1931.
- Grieg, S. — Norman, G. A.:* De sandvigske samlinger. Veileder til håndverksavdelningen, Oslo 1949.
- Gylden, G. W.:* Historiska och statistiska anteckningar om städerna i Finland, Hfors 1845.
- Gårdlund, Torsten:* Industrialismens samhälle (Den svenska arbetarklassens historia V), Sthlm 1942.
- Haartman, Axel:* Konstföreningen i Åbo, Åbo 1916.
- Haavio, Martti H.:* Kansankirkkomme ja kansansivistystyö, Lahti 1947.
- Halila, Aimo:* Iitin historia, Hki 1939.
- »— Suomen kansakoululaitoksen historia I, Turku 1949.
- Hallio, K.:* Pyhäkoulutoimintaa Orimattilassa 1700-luvulla. Suomen Kirkkohist. seur. vsk. 1934.
- Hammar, A.:* Tankar om svenska barn, Sthlm 1758.
- Hammarssköld, L.:* Förteckning på de i Sverige från äldre till närvarande tider utkomna scholae- och undervisnings-böcker, Sthlm 1817.
- Hanho, J. T.:* Suomen oppikoululaitoksen historia I, Porvoo 1947.
- Hansson, Sigfrid:* Bland mästare, gesäller och lärpojkar, Sthlm 1931.
- Harmaja, Leo:* Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana, Hki 1920.
- »— Tullipolitiikan vaikutus Suomen kansantalouden teollistumissuuntaan ennen maailmansotaa, Hki 1933.
- Hauser, Henri:* Travailleurs et marchands dans l'ancienne France, Paris 1929.
- Hayes, C. J. H.:* A political and cultural history of modern Europe I, New York 1949.
- Hebbe, Per:* Anders Gabriel Duhres »Laboratorium mathematico- oeconomicum» (Landbruksakademiens handlingar och tidskrift 1933), Sthlm.
- Hecker, J. J.:* Nachricht vom guten Fortgang der neuangelegten Real-Schule, Berlin 1748.
- »— Nachricht von einer oeconomicisch - mathematischen Real - Schule, Berlin 1747.
- Hecksher, Eli, F.:* Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige (Lychnos 1943), Uppsala.
- »— Industrialismen, Sthlm 1944.
- »— Protektionismens härstamning (Ekonomiskt Tidskrift, 1920) Uppsala 1920.
- »— Svenskt arbete och liv, Sthlm 1941.

- Hecksher, Eli F.*: Sveriges ekonomiska historia II, Sthlm 1949.
 ——— Till belysning af järnvägarnes betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling, Sthlm 1907.
- *Knoellinger, C. E.*: De ekonomiska studierna och deras hjälpme- d.l., Åbo 1945.
- Heikel, Ivar, A.*: Helsingin yliopisto 1640—1940, Hki 1940.
- Henriques, Pontus*: Skildringar ur Kungl. tekniska högskolans historia I, Sthlm 1917.
- Hernlund, H.*: Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidevarvet 1718—1809, I 1718—1760, Sthlm 1882,
 ——— Öfversigter och öfriga bilagor, Sthlm 1892.
- Heubaum, A.*: Geschichte des deutschen Bildungswesens I, Berlin 1905.
 ——— Johan Joachim Becher (Monatshefte der Comenius-Gesellschaft 9), Berlin 1900.
 ——— J. H. Pestalozzi, Berlin 1910.
- Hjelt, O. A.*: Naturhistoriens studium i Finland under sjuttonde och adertonde seklet, 1868.
- Hoffmann, Walther*: Stadien und Typen der Industrialisierung, (Schriften des Instituts für Weltwirtschaft und Seeverkehr an der Universität Kiel), Jena 1931.
- Holmberg, Reinh.*: Om uppfostrings-industrie- och barmhertighetsanstalter uti Finland (Finska Hushållningssällskapets handlingar II), Åbo 1807.
- Hultin, Arvid*: Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteraturhistoria, Hfors 1910.
 ——— Åbo Tidningar under Porthan-Franzenska tiden, Hfors 1917.
- Hutchins, B. L.—Harrison, A.*: A history of factory legislation, London 1911.
- Hunziker, ●.*: Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des gewerblichen Bildungswesens in der Schweiz (sarjassa Zeitschrift für schweizerische Statistik 1892, Bern).
- Hytönen, Viljo*: Suomen valtion paloviinapolitiikka vv. 1826—1866, Hki 1912.
- Hällström, G. G.*: Utdrag ur dom-kapitlets i Åbo circular-bref, Åbo 1824.
- Högman, D. E.—Sund, H.*: Ovålduge tankar om oeconomimens befrämjande etc., Åbo 1759.
- International Labour Conference, Report III:2, Geneva 1951.
- Iven, Kurt*: Die Industrie-Pädagogik des 18. Jahrhunderts, Langensalza 1929.
- Jacob, K.*: Hauptssysteme der gewerblichen Fortbildungsschulen in Deutschland, Tübingen 1912.
- Jahnsson, Yrjö*: Tutkimuksia Suomen taloustieteen historiasta vuosina 1810—1860, Hki 1907.
- Jutikkala, Eino*: Sääksmäen pitäjän historia, Jyväskylä 1934.
 ——— Uudenajan taloushistoria, Turku 1953.
- Jäntere, Kaarlo*: Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä vv. 1722—1843 silmällä pitäen erityisesti Porin triviaalikouluu, Turku 1927.
- Jääskeläinen, Lempi*: Välähdyksiä Viipurin kantajien ammattikunnan historiasta 1545—1945, Lahti 1945.
- Kaleen, Gustaf*: Den svenska handelsundervisningens historia fram till år 1830, Tierp 1952.
- Kalenteri Suomen naisten työstä, toim. Suomen naisyhdistys, Hki 1894.
- Kallio, Topi*: Köyhien lasten huolto Tukholmassa 18. vuosisadalla (Taloustieteellisiä tutkimuksia XXI), Hki 1916.

- Kallio, Topi*: Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla (Taloustieteellisiä tutkimuksia XI), Hki 1913.
- Kallio, V. J.*: Suomen käsityöläisten historiaa Ruotsin vallan aikana (Liite Suomen vaatturinharjoittajain keskusliiton historiaan), Porvoo 1945.
- Kalm, P.—Indrenius, A.*: Enfaldiga tanckar visande hvad en präst kan bidraga til oeconomiens uphjälpande, Åbo 1757.
- »— *Snellman, J.*: Tankar om informations-verket i Österbotn, i synnerhet det privata, Åbo 1762.
- Kanerva, Unto*: Pumpulilaisia ja pruuukilaisia, Tampere 1946.
- Kansainvälisen työjärjestön toiminta vuonna 1939 (Suomen sosiaaliministeriön julkaisemia tiedonantoja XLV), Helsinki 1944.
- Kansallinen elämäkerrasto I, Porvoo 1927.
- Karmarsch, Karl*: Geschichte der Technologie seit der Mitte des achtzehnten Jahrhunderts, München 1872.
- Kerkkonen, Martti*: Pietari Kalm talousopin professorina, Hki 1935.
- Kerschensteiner, Georg*: Der Begriff der Arbeitsschule, Leipzig 1930
- Kielhauser, E.*: Geschichte des gewerblichen Bildungswesens im alten und neuen Österreich, Klagenfurt 1931.
- Kilpi, O. K.*: Suomen ammattissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815—75, I Maaseutu, Hki 1913; II Kaupungit, Hki 1915.
- »— Suomalaisen kansanluonteen taipuvaisuus nykyaikaiseen industrialismiin ja kapitalismiin (Aika 1915).
- »— Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous, Hki 1917.
- Kleinschrod, C. T.*: Grossbritanniens Gesetzgebung über Gewerbe, Handel und Communicationsmittel statistisch und staatswirtschaftlich erläutert, Stuttgart und Tübingen 1836.
- Klemetti, Heikki*: Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla, Porvoo 1927.
- Klemming, G. E.*: Skrå-ordingar (samlade af G. E. K.), Sthlm 1856.
- Klimburg, R. v.*: Die Entwicklung des gewerblichen Unterrichtswesens in Oesterreich, Tübingen 1900.
- Knutberg, Carl*: Tal om nyttan af et laboratorium mechanicum (Inträdestal i K. V.A. 1754), Sthlm.
- Kokkonen, Heikki*: Elimäen pitäjän historia II, Hki 1931.
- Kongl. gymnasii och scholae ordning 4. 2. 1724, Åbo 1834.
- Konung Gustaf den förstes registratur VIIII, Sthlm 1883.
- Korpela, T. J.*: Vaasalaiset ammattikunnat 1690—1869, Vaasa 1929.
- Kotiteollisuuden edistämiskomitean mietintö, Hki 1873.
- Kotiteollisuuskomitean mietintö 1908, Hki.
- Kovero, Martti*: Suomen kotimarkkinatellisuus, Hki 1928
- »— Suomen vientiteollisuus, Hki 1926.
- Kraftman, Johan*: Tal om läsnings-verket, Sthlm 1751.
- »— Utdrag af academiska föreläsningar uti landthushållningen, Sthlm 1747.
- Kramer, S.*: The English craft gilds in theis progress and decline, Oxford 1927.
- Krebs, W.*: Alte Handwerksbräuche Basel, 1933.
- Kriek, Ernst*: Bildungssysteme der Kulturvölker, Leipzig 1927.
- Kryger, J. F.*: Den välmenande patrioten, Sthlm 1751.

- Kryger, J. F.*: Inträdestal om vetenskapernas nära förening med alla et rikes hushållsgrenar i gemen, och med handaslögdena i synnerhet (Inträdestal i K. V. A.), Sthlm 1755.
- » Tankar om svenske fabriquerne, Sthlm 1755.
- Kuusi, Sakari*: Hollolan pitäjän historia II, Porvoo 1937.
- Kühne, Alfred*: Entwicklungsstufen der Berufserziehung in Deutschland (Handbuch für das Berufsschul- und Fachschulwesen), Leipzig 1922.
- Kyöstiö, O. K.*: Eräs oppivelvollisuuslaki vuosisata sitten (Kasvatus ja koulu 1950).
 —»— Oulun käsityöläisten sunnuntaikoulu (käsikirjoitus Pohjois-Pohjanmaan Maakuntaliiton vuosikirjaan IX), Oulu.
- »— Suomalaiset Pietarissa käsityöaitoa oppimassa (Hist. Aikakauskirja 3/1951).
- »— Tiedollinen koulutus ja mestariksi pääsy (Käsityö ja teollisuus 6/1950).
- »— Työopetuksen teoriaa ja käytäntöä I, Hki 1954.
- Kähler, Alfred—Hamburger, Ernest*: Education for an industrial age, Binghamton NY 1948.
- Kölmarek, P.*: Utkast til allmänna uppfostrans förbättring, Sthlm 1794.
- Körner, Anton*: Leibniz als Pädagoge, Leipzig 1900.
- Laiho, Antto*: Mustialan opiston historia, Forssa 1928.
- Laine, Evert*: Suomen vuoroitimi 1809—84 I, Hki 1950.
- Laine, Katri*: Otavalan pellavanviljely- ja kehruukoulu, Hki 1935.
- »— Suomen talousseura pellavanjalostuksen elvyttäjänä, Hki 1943 (Suomen maataloustieteellisen seuran julkaisu 53)
- Larsen, Joakim*: Bidrag til Kjøbenhavns offentlige skole-vaesens historie, Kjøbenhavn 1881.
- Leinberg, K. G.*: Handlingar rörande finska skolväsendets historia I—IV, Jyväskylä—Hfors 1884—1901.
- Lento, Reino*: Turun kauppaopisto 1839—1939, Hki 1939.
- Lenström, C. J.*: Sveriges litteratur- och konst- historia, Upsala 1841.
- Leser, Hermann*: Das pädagogische Problem I, München 1925.
- Levasseur, E.*: Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France avant 1789 I—II, Paris 1900, 1901.
- »— Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France de 1789 à 1870 I—II, Paris 1903, 1904.
- Liakka, Niilo*: Ilmajoen pitäjä, Vaasa 1934.
- Lindeqvist, K. O.*: Hämeenlinnan kaupungin historia II, Hämeenlinna 1926.
 —»— Hämeenlinnan käsityöläiset, Hämeenlinna 1928.
- Lindfors, Gustav V.*: Finlänsons in tehtaat Tampereella I (suom.), Hki 1938.
- Locke, John*: Muutamia mietteitä kasvatuksesta (suom.), Hki 1914.
- Lokki, Olli*: Piirt itä aritmetiikan opetuks sta Suomessa, vuoteen 1841 asti (Koulu ja menn isyys VI), Turku 1948.
- Lorenz, Hermann*: Entwicklung und Bedeutung der Pädagogik Johan Bernhard Basedows im Lichte neuerer Forschung (Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik 148), Leipzig 1893.
- Lowum, A.*: Den franske oplysningstids pädagogische ideer 1762—89, Kristiania.
- Lundell, J.*: Om handtverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation, Lund 1846.
- Längelmäveden seudun historia I, Forssa 1949.

- Löfberg, David*: Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet, Uppsala 1949.
- Lönnbeck, G. F.*: Folkskoleidens utveckling i Finland, Hfors 1887.
—»— Uno Cygnaeus, Hki 1890.
- Löwenhielm, C. G.*: Tal om landt-skötsel (Praesidiealt i K. V. A. 1751), Sthlm.
—»— Ungdomens upfostran i et välbestäldt regemente (Praesidietal i K. V. A. 1767), Sthlm.
- Maanviljelystoimituskunta — maatalousministeriö 90 vuotta 1860—1950, Hki 1950.
Manufactur—Directionens i Finland . . . årsberättelse för åren 1842—50, Hfors 1845—52.
- Martin Saint-Leon, Etienne*: Histoire des corporations de métiers etc., Paris 1897.
- Marx, Karl*: Das Kapital I, Hamburg 1903.
- Meister, R.*: Humanismus und Realismus (Die Pyramide 1951), Innsbruck.
- Meyer, Kurt*: Grundzüge des gewerblichen Unterrichts in der Schweiz, Zürich 1947.
- Modée, R. G.*: Utdrag utur alle utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer I—XIV, ursprungliga utgivare R. G. Modée, Sthlm 1742—1829.
- Montgomery, Arthur*: Industrialismens genombrott i Sverige, Sthlm 1931.
—»— Svensk socialpolitik under 1800-talet, Sthlm 1934.
- Moog, Willy*: Geschichte der Pädagogik II, Osterwieck—Harz 1928.
- Muhs, Karl*: Geschichte des abendländischen Geistes, Berlin 1950.
- Mumford, Lewis*: Kaupunkikulttuuri (suomennos), Porvoo 1949.
- Möller, Sylvi*: Ammattikuntien kukoistuskaudelta Helsingissä (Entisaikain Helsingi I), Hki 1936.
—»— Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella, Forssa 1954.
- Nebenius, C. F.*: Ueber technische Lehranstalten etc., Karlsruhe 1833.
- Nervander, E.*: Fredrik Cygnaeus, Hämeenlinna 1901.
—»— Suomalainen kirkonmaalari Michael Toppelius ja hänen teoksensa, Hki 1905.
- Nielsen, Axel*: Industriens historie i Danmark III, Kbhvn 1944.
- Niini, Aarno*: Ammattikasvatuksesta, Hki 1947.
- Nikander, G.*: Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808, Hfors 1913.
—»— Nyttighetstendenser vid Åbo akademi under den gustavianska tiden (Åbo academi årsskrift 1917), Åbo.
- Nikula, Oscar*: Tenala och Bromarf sockernas historia I, Hfors 1938.
- Nordencrantz (Bachmanson), Andreas*: Arcana oeconomiae et commercii eller handels och hushåldnings-wärkets hemligheter, Sthlm 1730.
—»— Tankar om hemligheter, tysthets- eder, censurer etc. Sthlm 1769.
- Nyström, John, Fr.*: Bidrag till svenska handelns och näringarnas historia under senare delen af 1700-talet, Uppsala 1884.
- Nyrop, C.*: Bidrag til dansk haandvaerkerundervisnings historie, Kbhvn 1893.
—»— Danmarks gilde- og lavsskraer fra middel-alderen I—II, Kbhvn 1895—1904.
—»— De massmannske søndagsskoler i hundrede aar, Kbhvn 1900.
- *Hilson, N. G.*: Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden, Sthlm 1936.

- *Smönsalo, Erkki K.*: Itsevaltiuden kausi (Suomen historian käsikirja II), Porvoo 1949.
- Paasikallio, Erkki*: Ahlmanin pitäjänkoulujen alkuvaiheet, Koulu ja menneisyys VI.
- Palmen, E. G.*: Politiska skrifter af Anders Chydenius I (Med en inledning om Chydenii plats i Finlands historia), Hfors 1877.
- Palmen, K. E.*: En blick på den högre tekniska undervisningens uppkomst och utveckling i Finland (Matrikel öfver . . . polytekniska institutets i Finland lärare och elever 1849—1897 jämte historiker . . .), Kotka 1899.
- Parlapanoff, Ivan*: Das Utilitätsprinzip in der Pädagogik vom Auftreten der Reformpädagogogen bis Pestalozzi, Leipzig 1902.
- Paulsen, Friedrich*: Geschichte des gelehrten Unterrichts I—II, Leipzig 1919—1921.
- Pestalozzis Sämtliche Werke* (von Seyffarth) I—XII, Liegnitz 1899—1902. (P.S.W.)
- Petander, K.*: De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen I, Sthlm 1912.
- Polhem, Chr.*: Tanckar om mechaniquen (K. V. A. handlingar 1740), Sthlm 1743.
- Porthan, H. G.—Mollin, J.*: Dissertatio academica, exhibens cogitate quaedam, educationem iuventutis publicam in scholis inferioribus, spectantia, Aboae 1781.
- Prytz, E. K.*: Fagutdannelse for håndverk og industri, Oslo 1930.
- Pärssinen, J.*: Kasvatusopilliset virtaukset ja koululaitoksen kehitys Suomessa 1801—1843, Iiki 1911.
- Pääpiirteet Suomen väestötilastosta vv. 1750—1890, Suomenmaan virallinen tilasto VI, Hki 1899.
- Пятидесятилетний юбилей санктпетербурскаго практическаго технологическаго института 1828—1878, санктпетербургъ 1879.
- Qvist, E.*: Kort historik öfver polytekniska institutets i Finland uppkomst och utveckling (Polytekniska institutet i Finland 1849—1899), Hfors 1899.
- Rabenius, Olof*: Stockholms borgarskola under hundra år 1836—1936, Uppsala 1936.
- Rajainen, Maija*: Vanhan Suomen koulut I, Normaalikoulut vv. 1788—1806, Hki 1940.
- Ranke, K. E.*: Johann Julius Hecker, der Gründer der königlichen Realschule zu Berlin, Berlin 1847.
- Rauhala, K. W.*: Keisarillinen Suomen senaatti 1809—1909 I, Hki 1915,
[*Rehbinder, R. H.*]: Underdånig berättelse angående Stor-Furstendömet Finlands tillstånd och förvaltning, Hfors 1836.
- Rein, W.*: Ensyklopädisches Handbuch der Pädagogik, II Langensalza 1906.
- Resewitz, F. G.*: Die Erziehung des Bürgers, Copenhagen 1773.
- »— Gedanken, Vorschläge und Wünsche zur Verbesserung der öffentlichen Erziehung I—II, Berlin und Stettin 1778—80.
- Rhode, E.*: Jacob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping, Sthlm 1905.
- »— Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet, Lund 1908.
- Rikens höglofl. ständers handels och manufactur-deputations berättelse om manufactur-fondens förvaltning och nu varande tilstånd, Sthlm 1766 (Cal. Naum. B. 52 HYK).
- Rikens ständers handels- och manufactur deputations berättelse om svenska manufacturers uppkomst och närvarande tilstånd, samt hvad nytta riket af deras använde medel tilflutit, Sthlm 1766 (Cal. Naum. B 52 HYK).

- Rinne, T.*: Turun kisälliveljeskunnat vv. 1648—1868 (Varsinais-Suomen Maakuntakirja 3), Turku 1929.
- Roscher, Wilhelm*: Geschichte der National-Oeconomik in Deutschland, München 1874.
- Rosenberger, [O. B. G.]*: Nachricht über den gegenwärtigen Zustand der Schulen des Dorpatischen Directorates, Dorpat 1823.
- Runeberg, E. F.*: Kongl. tabell-comissionens anmärkningar om folkhopens politiska fördelning (V. A. handl. 1767), Sthlm.
- »— Om Svea rikets folk-nummer och naturliga styrka (V. A. h. 1764), Sthlm.
- Runeberg, E. ●.*: Svar til den unge Polaetus om handels- och slögde- friheten, Sthlm 1765.
- Ruuth, J. V.*: Björneborgs stads historia, Hfors 1897.
- »— Viborgs stads historia I—II, Hfors 1906.
- Ruuth, Martti*: Suomen pyhäkoulun historia, Hki 1928.
- Rydberg, Sven*: Svenska studieresor till England under frihetstiden, Uppsala 1951.
- Salander, E.*: Genväg til slögder, Sthlm 1754.
- Salenius, J. M.*: En folk- och slöjdskola i Kuopio stad under vårt sekels första årtionde (Kasvatusopillinen Aikakauskirja 1895), Hfors.
- [*Salvius, Lars*.] Tanckar öfver den svenska oeconomien, Sthlm 1738.
- Salzmann, Ch. G.*: Ausgewählte schriften I—II von Ackermann, Langensalza 1897, 1901.
- Sariola, V.*: Jyväskylän käsityöläiset 1837—1930, Jyväskylä 1930.
- Sarva (Lindström), Gunnar*: Suomen kaupasta Aleksanteri I:n aikana, Hki 1905.
- »— Suomessa vallitsevat kansantaloudelliset mielipiteet ensi vuosina maan erottua Ruotsista (Historiallinen aikakauskirja 1905), Hki.
- Saukkonen, Jussi*: Oulun kaupungin käsityöläisten elämästä 1800-luvulla (P. Pohjanmaan Maakuntaliiton vuosikirja II, 1934).
- Schalin, O. D.*: Ett avslutat kapitel nordisk kyrkohistoria (Talenta quinque), Hki 1953.
- Schauman, George*: Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur, Hfors 1910.
- Schanz, Georg*: Zur Geschichte der deutschen Gesellenverbände, Leipzig 1877.
- Scheffer, C. F.*: Tal, hållit för Kongl vetenskaps academien, vid praesidii afläggande, Sthlm 1755.
- Schmidt, K.*: Die Geschichte der Pädagogik III, Köthen 1883.
- Schmoller, G.*: Die strassburger Tucher- und Weberzunft, Strassburg 1881.
- »— Zur Social- und Gewerbpolitik der Gegenwart, Leipzig 1910.
- Schwerin, F. ■.*: Skrifter i uppfostran och allmän cultur, Upsala 1805.
- Schybergson, M. G.*: Lars Johan Ehrenmalm, Hfors 1888.
- »— Porthan såsom medlem af Finska hushållningssällskapet, Hfors 1906.
- Schönberg, A.*: Utkast om det allmänna upfostringsvärdet, Sthlm 1770.
- Selinheimo, Vilho*: Turun porvariston sukunimiä 1700-luvulla (Suomen sukututkimusseuran vuosikirja VII), Hki 1923.
- Semler, M. Chr.*: Nützliche Vorschläge von Auffrichtung einer mathematischen Handwercks—Schule, Halle [1705].
- [*Sextro, Ph.*] Ueber die Bildung der Jugend zur Industrie, Göttingen 1785.
- Sillén, A. W.*: Svenska handels och näringarnes historia till år 1809, Sthlm 1886.

- Silverstolpe, G. A.*: Paedagogiska handlingar I—II, Norrköping 1813.
- Simon, Oskar*: Die Fachbildung des preussischen Gewerbe- und Handelsstandes im 18. und 19. Jahrhundert, Berlin 1902.
- Sipilä, Arvo*: Suomen työoikeus I, Imatra 1947.
- Sjöfors, D. T.*: Kanslersgillet och 1807 års skolordning, Karlskrona 1919.
- Sjöstrand, Wilhelm*: Den formella bildningens och medövningsens problem I (Uppsala Universitets årskrift 1945), Uppsala.
- Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792, Tierp 1941.
- Smith, Adam*: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations I—II (edited by Edwin Cannan), London 1904.
- Snellman, J. W.*: Samlade arbeten V, Hfors 1894.
- Sollied, P. A. R.*: Den lavere tekniska undervisning i Norge 1814—1914. Kristiania 1914.
- Sombart, Werner*: Der Bourgeois, Altenburg 1913.
- Der moderne Kapitalismus I—II, Leipzig 1902.
- Somerkivi, Urho*: Bell-lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa, Hki 1952.
- Sunnutaikoulujen perustamisesta (Koulu ja menneisyys VIII, 1950).
- Sedwik, W. T.* — *Tyler, H. W.*: A short history of science, New York 1949.
- Stiernman, Andr. Arton v.*: Alla riksdagars och mötens besluth etc., Sthlm 1728.
- Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar etc. I—V, Sthlm 1747—75.
- Ståhlberg, K. J.*: Irtolaisuus Suomen lain mukaan, Hki 1893.
- Suolahti, E.*: Koulunkäynti ja sen aiheuttama säätykierto Suomen porvariston keskuudessa 1600-luvulla, Porvoo 1946.
- Suolahti (Palander), Gunnar*: Suomen papisto 1600- ja 1700-luvulla, Porvoo 1919.
- Tilastollisia tietoja Suomen akatemian ylioppilaista (Hist. Aikak. 1903).
- Susitaival, Paavo*: Puusepänteollisuuden vaiheita, Lahti 1950.
- Svenskt biografiskt Lexikon V, Sthlm 1925.
- Sylvan, Otto*: Svenska pressens historia, Lund 1896.
- Sveriges periodiska litteratur, Lund 1892.
- Szterényi, Josef*: Industrie, gewerbliches und commerzielles Unterrichtswesen in Ungarn, Budapest 1897.
- Söderlund, Ernst*: Hantverkarna II (Den svenska arbetarklassens historia), Sthlm 1949.
- Thunander, G.*: Fattigskola- medborgarskola. Studier i den svenska folkskolans historia med särskild hänsyn till Malmö, Malmö 1946.
- Thyselius, P. E.*: Bidrag till svenska kyrkans och läroverkens historia, Sthlm 1848.
- Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia I—II, 1839—41.
- Thyssen Simon*: Die Berufsschule in Idee und Gestaltung, Essen 1954.
- Tigerstedt, Robert*: Johan Gadolin, Hfors 1877.
- Tikkaren, J. J.*: Finska konstföreningen 1846—1896, Hfors 1896.
- Tolvanen, Jouko*: Taideopetuksesta Suomessa 1800-luvun alkupuolella (Uusi Suomi 258/1951).
- Turja, H. A.*: Helsingin kirjansitojain ammattikunta 1835—1868 (Entisaikain Helsinki I). Hki 1936.
- Urbschat, F.*: Grundlagen einer Geschichte der Berufserziehung I—II, Langensalza 1936.

- Utdrag af riksens höglöfl. ständers landshjelps-deputations och manufactur-contours hufvud-böcker öfver de medel, som til manufacturerens upkomst använde och disponerade blifvit ifrån och med 1727 til och med 1764, Sthlm 1766 (Cal. Naum. B 52 HYK).
- Wagemann, Arnold*: Ueber die Bildung zur Industrie I, Göttingen 1791.
- Wagemann, L. G.*: Göttingisches Magazin für Industrie und Armenpflege I—VI, Göttingen 1789—1803.
- Valtiotieteiden käsikirja II, Hki 1922.
- Waris, H.*: ks. Wright-Kekkonen.
- Wazniewski, Marquerite*: Theorien zur Frauenbildung im pädagogischen Denken der Schweiz, Dietikon 1944.
- Weinmann, E.*: Das Seminar Kreuzlingen 1833—1933, Kreuzlingen 1933.
- Wichmann, V.K.E.*: Suomen kasvatuksen ja opetuksen historia, Hki 1903.
- Wickert, Rikhard*: Geschichte der Pädagogik, Leipzig 1929.
- Wiechowski, J.*: Ferdinand Kindermanns Versuch einer Verbindung vom Elementar- und Industrieschule (Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte, Heft IX, Wien-Leipzig 1907, VII 1905).
- Widén, Johan*: Reflexioner öfver Sveriges allmänna hushållning samt penninge- och drätsel-verk, Sthlm 1793.
- Wiget, Theodor*: Grundlinien der Erziehungslehre Pestalozzis, Leipzig 1914.
- Viitanen, Otto*: Turun kansanopetuksen historiaa, Turku 1947.
- Wikman, K. O.*: Suomen kansan lukutaidon synty ja kehitys Ruotsin vallan aikana, Hki 1910.
- Virtanen, Veikko*: Työ- ja ojennuslaitokset irtolaissaädännön ja vankeinhoitotoimen kehityksen valoesä 1800-luvun puolivälissä, (Hist. Ark. XLIX), Hki 1943.
- Vogelhubel, O.*: Geschichte des neueren Pädagogik, Neustadt/Aisch 1951.
- Voionmaa, Väinö*: Punseppäin, räätälien y.m. apurahaston 150-vuotiset vaiheet, Hki 1914.
- Tampereen kaupungin historia I, Tampere 1929.
- Wright, V. v.—Kekkonen, J.*: Maamme käsityön ja teollisuuden murroskaudelta (H. Waris: johdanto), Hki 1939.
- Wuolle, B.*: Suomen teknillinen korkeakouluopetus 1849—1949, Hki 1949.
- Wählin, O. C.*: Om svenska national-scholor, Sthlm 1809.
- Årsböcker i svensk undervisningshistoria 44, Lund 1935.
- Åström, S-E.*: Den s.k. barnexporten från östra Finland till Petersburg (Hist. Tidskr. för Finland 3—4/1951).
- Zeller, C. A.*: Historische Nachricht von einem Versuch über die Anwendbarkeit, der Pestalozzischen Lehrart in Volksschulen und von zweckmässiger Einrichtung einer Sonntagsschule für Handwerker, Tübingen 1810.
- Österbladh, K.*: Juhana Brovallius, Turku 1929.

T A U L U K O T

	Sivu
1. Suomen väkiluku ja kaupunkien sekä teollisuusväestön osuus vuosina 1754—1850	17
2. Suomen tehdasteollisuus Ruotsin vallan aikana	21
3. Teollisuuden ammateissa toimiva väestö vuosina 1754, 1769 ja 1805	21
4. Suomen tärkeimmät teollisuuslaitokset v. 1805: omistajat ja työläiset	22
5. Teollisuudessa työskentelevät vuosina 1815—1850	23
6. Käsityöläismestarit, kisällit ja oppipojat vuosina 1815—1850	27
7. Ulkomaalaisille kisälleille Turussa myönnetyt passit vuosina 1828—52	78
8. Turussa kisälleille myönnetyt passit ulkomaille matkustamista varten 1828—52	80
9. Suomen kaupunkien käsityöläismestarit, kisällit ja oppipojat v. 1840	100

K U V A T

1. Norjalaisen kirjansitojan työpaja	33
2. Ammattikunta-asetuksen (1720) nimilehti suomenkielisessä asussa	34
3. Saman asetuksen ensimmäinen tekstisivu	35
4. Ote Hämeenlinnan kultaseppien oppilaskirjasta	43
5. Käsityöläisperheen keittiö	47
6. Kammantekijä Ahlrothin työpaja	50
7. Turun käsityöläismuseon kirjapainosta	51
8. Oppipoika A. Östfeltin työtodistukset	55
9. Kellosepän työhuone Norjasta	60
10. Maalaissepän paja	61
11. Helsingin satulaseppien ak:n antama kisällikirja vuodelta 1822 ...	67
12. Kisällit vaelluksella	73
13. Sepänkisällien seremoniaviihkosen nimisivu	75
14. Satulasepänkisälli H. Ingbergin työtodistus	83
15. H. Ingbergin Hämeenlinnasta saama mestarikirja	97
16. Asetus manufaktuurijohtokunnan ja konstikoulun asettamisesta	227

HENKILÖHAKEMISTO

- A**bramow, J. W. 305
 Adler, V. 301
 Ahlman, G. 172, 199, 200, 207, 208, 212, 218, 301
 Ahlströmer, J. 185
 —»— P. 247
 Alanen, A. J. 271
 Alcenius, C. A. 287, 291, 292
 Aleksanteri I 201, 209, 288
 Alho, K. O. 23, 24, 245
 Alopaeus, M. A. 150, 220
 Altenrath, J. 248, 250—252, 256, 257, 261
 Ambrosiani, S. 66, 256, 257, 260, 264, 267
 Anderberg, R. 257, 296, 297, 299, 305
 Anderson, J. 284
 Andren, E. 262, 268
 Annala, V. 19, 20, 23, 28, 29, 244, 245, 247
 Aristoteles, 105
 Armfeldt, C. H. 288, 293, 299, 301
 Armfelt, K. M. 201
 Arnberg, J. W. 186, 247, 266, 298
 Arrowood, C. T., ks. Eby
 Ashton, T. S. 273, 284
 Avellan, C. 307
- B**achmanson, A., ks. Nordencrantz
 Bacon, F. 108, 109, 111, 114, 115
 Bahrt, K. F. 281
 Barleben, G. 143, 285
 Barschak, E. 254, 278, 281, 282
 Barth, P. 273—277
 Basedow, J. B. 122—125, 278, 279
 Becher, J. J. 110, 114, 115, 118, 132, 183, 244, 274, 276, 278, 296
 Bendel, H. 277
 Bendokat, B. 126, 130, 279, 280, 285, 286
 Bennett, C. A. 132, 140, 141, 146, 255, 259, 274, 277, 280—282, 284—286, 297
 Bentham, J. 108
 Berch, A. 158, 175, 178—180, 182, 183, 244, 269, 294, 301
 Berg, J. F. 206
 Bergenheim, E. 292
 Bilmark, J. 286, 290
 Birkbeck, G. 142
 Bladh, J. B. 201, 301
 Blasche, B. H. 131, 281
 Blomroos (kisälli) 265
 Boije, H. H. 185, 186, 188, 189, 200, 297, 298
 Bonde, G. C. 156, 157, 289

- Bonsdorff, J. G. 306, 307
 Bonsdorff, P. A. v. 172, 226
 Boström (mestari) 253
 Boye, C. G. 289
 Boyle, R. 107, 112
 Brandt, J. K. 214, 216, 218, 305
 Brentano, L. 246, 250, 252, 255, 260—264
 Bring, S. E. 183, 274, 296, 297
 Broocman, C. U. 123, 130, 140, 165, 279—281, 284, 286—288, 291—294, 302, 304
 Brovallius, J. 108, 114, 116, 151, 156, 159—161, 176, 191, 257, 273, 274, 288, 289, 294
 Brougham, H. 142, 284, 305
 Buffon, G. L. L. 107
 Butler, N. M. 33, 248
 Byman, G. M. 307
 Bäcksbacka, L. 64, 65, 79, 259, 260, 265, 266
 Böcker, C. C. 172, 293, 294

C
 Campe, J. H. 126, 128, 130, 131, 280, 281
 Cancrin, J. F. 307
 Carleson, C. 74, 184, 293, 297
 Carpelan, T. 290
 Castren, M. A. 166, 168
 Cederberg, A. R. 29, 247
 Cederhielm, J. 255, 265, 269
 Chalotais, R. la 278
 Chalmers, W. 200
 Chydenius, A. 175, 180—182, 246, 252, 253, 266, 295
 Coelsch, H. 251
 Comenius, J. A. 110, 111, 114—116, 155, 247
 Conradt, J. 283
 Clapham, J. H. 254, 272, 284
 Cubberley, E. P. 110, 251, 273—275, 284—286
 Curtis, S. J. 280, 284
 Cygnaeus, F. 168, 209, 303, 304
 —»— G. 207, 291, 293, 299—303
 —»— U. 146, 213, 304
 —»— Z. 207—213, 223, 303, 304

D
 Dankwardt, G. H. 257, 264
 Dahlgren, G. 286, 290
 Danielson-Kalmari, J. R. 193, 195, 301, 302, 304
 Defoe, D. 253
 Descamps, J. B. 297
 Descartes, R. 274
 Denman, R. D., ks. Dunlop
 Diltthey, W. 273
 Dithmar, J. C. 295
 Dolch, J. 302
 Drangel, E. 248, 271
 Duhre, A. G. 74, 184, 297
 Dubb, P. 301
 Dumreicher, A. 277
 Dunlop, O. J. 245, 248—255, 258, 266, 268, 269, 272, 284, 292, 294, 295

E
 Eberstadt, R. 261
 Eby, F. 273, 275, 284
 Edenheim, J. 276, 302
 Edman, J. A. 222
 Edler, P. J. 244
 Edlund, S. 288, 294
 Ehlers, 213, 281
 Ehrenmalm, L. J. 182, 296
 Ehrensvärd, A. 183, 296
 Ehrström, E. 246, 251, 256, 257, 260, 264
 Ehrström, E. G. 64, 259, 260, 265, 266, 304

- Ekeblad, E. 190
 Eklund, E. 159
 Eklöf, A. 220
 Ekman, K. 244
 —»— R. W. 61
 Elenius, E. 254
 Erdmann, J. E. 273
 Eskolin, A. 220, 221
 Everlöf, F. A. 278, 284, 285, 305
- F**
 Faggot, J. 301
 Felbiger, J. A. v. 128
 Feld, F. 243, 285
 Fellenberg, F. E. 142, 146, 199
 Festetiz (kreivi) 199
 Fougstedt, G. 17, 20, 244—246, 270
 Francke, A. H. 110, 116, 118, 251, 274—276
 Frauenfelder, G. 277, 281, 282
 Frey, A. 286
 Fryxell, F. 303, 305
- G**
 Gadd, P. A. 32, 107, 172, 191, 288, 293, 299, 301
 Gadolin, G. 218
 Gadolin, Jaakko, 300
 Gadolin, Johan, 32, 107, 111, 192—200, 212, 248, 253, 300, 301
 Galilei, G. 107
 Gans, A. 274—276, 280, 281
 Gedike, F. 281
 Geijer, E. G. 168
 Genoud, L. 284
 Gjörwell, K. K. 279
 Grenfors (mestari) 256
 Grieg, S. 261, 271
 Gripenberg, A. M. 200, 292
 Gårdlund, T. 245, 248
 Gylden, G. W. 269, 270
- H**
 Haartman, A. 257, 277, 306
 Haartman, L. G. v. 30, 220, 224, 225, 228, 231—234, 240, 307
 Haavio, M. 288, 293, 303
 Halila, A. 62, 161, 258, 259, 286, 289, 292—294, 303
 Haller, A. v. 107
 Hallio, K. 303
 Hamburger, E. ks. Kähler
 Hammar, A. 48, 253, 260, 288, 293, 299
 Hammarsköld, L. 289, 292
 Hanho, J. T. 274, 286, 287, 288, 291, 292
 Hansson, S. 250, 262—264, 268
 Harmaja, L. 30, 247, 306, 307
 Harrison, A. ks. Hutchins
 Hartlib, S. 111
 Hauser, H. 271
 Hayes, C. J. H. 108, 173
 Hebbe, P. 297
 Hecker, J. J. 117—119, 165, 192, 213, 275—277
 Heckscher, E. F. 13, 14, 16, 25, 26, 37, 103, 243—252, 255, 258, 263, 264, 266—270, 272, 273, 294, 297—299, 302
 Hedberg, F. G. 206
 Hegel, G. W. 166
 Heikel, I. 292
 Henriques, P. 253, 278, 296, 307, 308
 Herbart, J. F. 143, 277
 Hermelin, 247
 Hernlund, H. 286, 287—290, 295
 Heubbaum, A. 244, 274—277, 285, 296
 Heusinger, J. H. G. 281
 Hiärne, U. 182, 296
 Hjelt, O. 273, 299
 Hoffmann, W. 302

- Holberg, L. 137
 Holmberg, R. 199, 301
 Hultin, A. 299
 Hutchins, B. L. 251, 254, 256
 Hutton, J. 107
 Hytönen, V. 307
 Hähn, J. F. 276
 Hällström, G. G. 226, 292, 293, 303
- I**
 Indrenius, A. 294, 299
 Ingberg, H. 83, 97
 Iselin, I. 142
 Iven, K. 278, 279, 280, 282, 285, 296
- J**
 Jacob, K. 282
 Jahnsson, Y. 247, 298, 300
 Jalander (oppipoika) 256
 Julin, J. 305
 Juslenius, T. 288
 Jutikkala, E. 13, 26, 103, 243, 244, 246, 252, 254, 256, 259, 263, 272, 273, 285
 Jägerhorn, L. 232, 308
 Jäntere, K. 153, 168, 276, 279, 286, 288—292, 300
 Jääskeläinen, L. 246
- K**
 Kaarle IX 58
 Kaarle XI 257, 296
 Kaleen, G. 276, 277, 280, 288, 291, 297
 Kallio, T. 41, 249, 251, 252, 297, 298
 Kallio, V. J. 249, 258
 Kalm, P. 32, 107, 191, 273, 286, 290—292, 294, 299
 Kanerva, U. 249, 254, 258
 Karmarsch, K. 121, 254, 277, 278
 Kaukovalta, K. V. 267, 270, 271
 Kekkonen, J. ks. Wright
 Kepler, J. 107
 Kerkkonen, M. 299
 Kerschensteiner, G. 146, 281, 286, 294
 Kielhauser, E. 274, 277, 282
 Kilpi, O. K. 17, 26, 101, 244, 245, 248, 271
 Kindermann, F. 125, 126, 128—130, 280
 Kivi, A. 259
 Klein (kisälli) 269
 Kleinschrod, C. T. 250, 251, 255, 284, 285
 Klemetti, H. 62, 259
 Klemming, G. E. 250, 267
 Klimburg, R. 277, 278, 280
 Knoellinger, C. 243
 Knutberg, C. 244, 296
 Kokkonen, H. 293, 303
 Kopernikus, N. 107
 Korpela, T. J. 258, 261—263, 271
 Koskenniemi, M. 306
 Kovero, M. 24, 245, 248
 Kraftman, J. 32, 108, 109, 156, 159, 160, 163, 191, 289, 295, 299
 Kramer, D. G. 275
 Kramer, S. 252, 255, 261, 268, 270, 272
 Krebs, W. 66, 250, 251, 253, 255, 257, 260, 261, 263, 264, 267—269
 Kriek, E. 273, 275
 Kryger, J. F. 16, 119, 158, 184, 244, 294, 295
 Kustaa II Aadolf 151, 152
 Kustaa III 153
 Kustaa IV Aadolf 153
 Kustaa Vaasa, 58, 151
 Kuusi, S. 304
 Kühne, A. 272
 Kyöstiö, O. K. 251, 252, 254, 255, 258—260, 265, 266, 271, 305

- Kähler, A. 272, 286
 Kölmark, P. 119, 162, 276, 289
 Körner, A. 275
- L**agus, W. G. 287
 Laiho, A. 307
 Laine, E. 248, 265, 293, 306
 Laine, K. 85, 187—189, 201, 203, 297, 298, 301, 302
 Lantinghausen, 297
 Larsen, J. 251, 279, 283, 292, 297, 298
 Laurell, A. A. 292
 Lavoiser, A. L. 107
 Legler, T. 306
 Leibniz, G. W. 110, 115, 116, 118, 132, 275
 Leinberg, K. G. 273, 274, 279, 287—292, 300, 303, 304
 Lento, R. 255, 291
 Lenström, C. J. 295
 Leser, H. 106, 273, 275
 Levasseur, E. 251, 252, 254, 255, 261, 264, 267, 268, 277, 294
 Liakka, N. 258, 259
 Lichtenstein (ruhtinas) 277
 Lindbeck (oppipoika) 253
 Lindblom, J. A. 125, 139, 153, 154, 192, 213—216, 223, 240, 304, 305
 Lindeqvist, K. O. 246, 258, 262, 269, 271, 303, 304
 Lindfors, 247
 Linne, K. v. 107, 116
 Locke, J. 109, 110, 112—115, 122, 123, 162, 183, 274
 Lorenz, H. 278
 Lowum, A. 273, 274
 Lundell, J. 72, 250, 255, 258, 263, 267, 271
 Luther, M. 164
- Löfberg, D. 114, 183, 274—276, 279, 282, 288, 293, 294, 296, 297, 299
 Löfman, A. 301
 Lönnbeck, G. F. 291, 292, 304
 Löwenhielm, C. G. 289, 290, 292
- M**alin, G. A. 221
 Marberger, P. J. 276
 Martin Saint-Leon, E. 252, 253, 255, 261
 Marx, K. 112, 274
 Massmann, N. H. 138—140, 211, 214, 283
 Meister, R. 277
 Melartin, E. G. 150, 206, 218, 220, 303
 Mennander, K. F. 150, 191, 299
 Menshikov, A. S. 233
 Meyer, K. 278, 285
 Milton, J. 110, 111
 Modée, R. G. 243, 245, 252, 257, 264, 271, 287, 289, 293, 299, 303
 Mollin, J. 279, 300
 Montaigne, M. E. 110
 Montchrétien, 274, 296
 Montgomery, A. 18, 244, 252, 255
 Moog, W. 275
 Moxon, J. 112, 183
 Muhs, K. 273
 Munck, J. H. 304
 Mumford, L. 273
 Möller, S. 246, 252, 253, 256, 258, 260, 261, 264, 267, 270, 271
- Napoleon 16, 120, 131, 277
 Nebenius, C. F. 121, 135, 136, 276—278, 282
 Nervander, E. 277, 303, 304
 Newton, I. 107, 115
 Nielsen, A. 79, 265, 267

- Niini, A. 246
 Nikander, G. 276, 279, 292, 294
 Nikula, O. 258
 Niska, (raatimies) 256
 Nordençantz (Bachmanson), A. 29, 30, 72, 74, 158, 161, 175—179, 182, 247, 253, 263, 267, 271, 272, 289, 294, 295
 Nordenskiöld, N. G. 225—227, 306
 Nordström, W. E. ks. Ekman
 Norman, G. A. ks. Grieg
 Nyrop, C. 138—140, 250, 251, 257, 261, 263, 264, 266, 271, 274, 283, 284, 304
 Nyström, J. 247
- hlson, N. G. 125, 140, 214, 215, 276, 279, 281, 283, 284, 287, 289, 294, 296, 303, 304
- smonsalo, E. 247
- Paasikallio**, E. 293, 301, 304
 Palmén, K. E. 228, 229, 295, 307
 Parlapánoff, I. 274, 275, 279
 Paulsen, F. 273, 275, 279
 Palmqvist, F. 289
 Peel, R. 284
 Pestalozzi, J. H. 143—146, 173, 285, 286, 291
 Petander, K. 246, 266, 295—297
 Petty, W. 110—114, 132, 183
 Pipónius (mestari) 256
 Polhem, C. 74, 107, 113, 123, 158, 178, 180, 182—184, 295—297
 Pope, A. 273
 Porthan, H. G. 114, 119, 123, 125, 128, 162, 170, 172, 192, 207—211, 279, 280, 287, 290, 293, 300, 303
- Prytz, E. K. 283
 Pärssinen, J. 150, 281, 287, 288, 290—292
- Q**uintilianus 156
 Qvist, E. 228, 229, 307
- R**abelais, F. 110
 Rabenius, O. 283, 284, 292, 300, 303, 305, 306, 308
 Rajainen, M. 279, 291
 Raikes, R. 140, 141, 206, 284, 285
 Raivio, A. 17, 20
 Randén (kisälli) 268
 Ranke, K. E. 276
 Ranke, L. v. 11
 Ramsay, A. 307
 Ratke, W. 111, 116
 Rauhala, K. V. 307
 Rehbindér, R. H. 229, 307
 Rein, W. 282
 Resewitz, F. G. 124—126, 132, 138, 192, 195, 213, 279—281
 Rhode, E. 291, 304
 Richter, C. F. 240
 Rinne, T. 261, 262
 Rochow, F. E. v. 126, 130, 131
 Rohr, J. B. 183
 Roscher, W. 295
 Rosenberger, O. B. G. 279, 282, 291
 Rousseau, J. J. 108, 109, 117, 122, 123, 143, 154, 278
 Rudbeck, O. 183
 Ruder, G. 157—159, 288, 293
 Runeberg, E. F. 244, 246, 266, 267, 293, 295
 Ruuth, J. V. 261, 267, 270, 305
 Ruuth, M. 303
 Rydberg, S. 273, 274, 289, 296, 297

- Sackleen, L. 226, 232
 Salander, E. 255, 294, 295
 Salenius, J. M. 302
 Salvius, L. 246
 Salzmann, C. G. 126, 130, 131, 281
 Sariola, V. 246, 247
 Sarva, G. 247, 248
 Sattler, G. 221
 Saukkonen, J. 258
 Schalin, O. D. 304
 Schanz, G. 254, 261, 262, 264, 267
 Schauman, G. 273, 295—297
 Scheele, F. A. v. 107
 Scheffer, C. F. 244
 Schmidt, K. 275, 279
 Schmoller, G. 261, 263, 266
 Schneider, F. 274, 278
 Schwerin, F. B. 130
 Schultze, S. 289, 297
 Schybergson, M. G. 287, 296, 300
 Schödler, F. 277
 Schönberg, A. 119, 162, 289
 Scott, S. C. 259
 Sedwik, W. T. 273
 Selinheimo V. 249
 Semler, M. C. 115, 117, 118, 183,
 275, 276
 Sextro, Ph. 125, 126, 128, 130, 131,
 280
 Seylers, 215
 Silfwerantz, J. 184
 Sillén, A. W. af 245—247, 253
 Silverstolpe, H. A. 216, 292, 301,
 305
 Simon, O. 243, 245, 249—252, 254,
 255, 257, 259, 261, 263, 264, 268,
 270, 275—278, 281—283, 291, 301,
 304
 Sipilä, A. 39, 249, 266
 Sjöfors, D. T. 287—289, 304
 Sjöstrand, W. 277, 286, 287, 290,
 292, 294, 296
 Smith, A. 112, 255, 274, 301
 Snellman, J. 286, 290—292
 Snellman, J. W. 166, 168, 169, 254,
 291, 292
 Sollied, P. A. R. 278, 283
 Sombart, W. 49, 68, 244, 246, 251,
 252, 254, 255, 260, 261, 263, 271,
 273, 274, 294
 Somerkivi, U. 285, 293, 303, 305,
 306, 308, 309
 Sorbon, J. 247
 Sprengtporten, Y. M. 302
 Stiernman, A. A. 243
 Stjernvall, F. G. 212, 304
 Strähle, G. H. 247, 297
 Stuve, 280, 281
 Ståhlberg, K. J. 249
 Sundbärg, A. G. 266
 Suolahti, E. 290
 Suolahti, G. 280, 289
 Susitaival, P. 254
 Svebilus, O. 164
 Szterenyi, J. 257
 Sylwan, O. 289
 Söderlund, E. 26, 46, 66, 70, 72, 86,
 243, 246, 252—254, 256, 257, 259—
 267, 287
 Söderstrand, G. 222
 Tegner, E. 168
 Tengström, J. 162, 172, 206, 209,
 212, 218, 292, 294, 301, 303, 304
 Tessin, N. T. 257
 Thenstedt, N. 119, 165
 Thomasius, T. C. 116, 118
 Thunberg (kisälli) 271
 Thunander, G. 244, 271, 281, 290,
 292—294, 298, 300—302, 305

- Thyselius, P. E. 287, 288
 Thyssen, S. 133—135, 137, 205, 206,
 276—278, 281—283, 303
 Tigerstedt, R. 300
 Tikkanen, J. J. 277, 306
 Tolvanen, J. 257, 277
 Trapp, E. C. 281
 Turja, H. A. 44, 252, 253, 256, 258,
 262, 267
 Tyler, H. W. ks. Sedwik
- Urbschat, F. 255, 275—277, 281
- V**
 Vaarama, E. 270
 Wagemann, A. 125, 126, 280, 281
 Wagemann, L. G. 125, 126, 128—
 130, 280, 281, 285
 Wazniewski, M. 279
 Weigel, E. 118
 Weinmann, E. 286
 Wesley, J. 284
 Wetzler, M. 308
 Wichmann, V. K. E. 287
 Wickert, R. 275, 280
 Widen, J. 48, 253
 Wiget, T. 286
 Wikman, K. O. 293
- Viitanen, O. 223, 305, 306
 Wilgren (mestari) 250
 Villaume, P. 126, 127, 280, 281
 Winter, A. J. 301
 Virtanen, V. 249, 307
 Wissell, R. 250, 251, 261—266,
 268—270
 Vogelhuber, O. 273
 Voionmaa, V. 247, 249, 262, 263
 Wolff, C. 110, 116, 118, 275
 Voltaire, F. M. 109
 Wright, V. 246
 Wuolle, B. 193, 196, 228, 229, 300,
 307
 Wählin, O. C. 162, 214, 216, 289,
 300, 304
- Z**
 Zakrevski, A. 305
 Zedlitz, K. A. v. 124
 Zeller, C. A. 282, 304
- Å**
 Åström, S-E. 259
- Ö**
 Öhman, A. 220, 305
 Österbladh, K. 257, 273—275
 Östfelt, A. 55
 Östman, J. G. 219

DIE ENTWICKLUNG DER FINNISCHEN BERUFSERZIEHUNG AUF DEM GEBIET VON HANDWERK UND INDUSTRIE

I Teil

REFERAT

Einleitung

Unter dem Begriff Berufserziehung wird in dieser Untersuchung jede Art von Erziehung zur Erlangung von technischen oder anderen beruflichen Kenntnissen und Fertigkeiten oder zu ihrer Weiterentwicklung verstanden, einerlei, ob diese Ausbildung in der Schule oder am Arbeitsplatz erfolgt. *Der Ausdruck Berufserziehung entspricht somit hier hauptsächlich dem englischen »vocational trainings».* Durch diese Definition ist versucht worden, aus dem Inhalt des Begriffes beispielsweise die verschiedenen sittlichen und zur staatsbürgerlichen Erziehung gehörenden Normen zu entfernen, die jede Gesellschaft der Erziehung im allgemeinen setzt. Wenn nämlich diese Gesichtspunkte als ganz wesentliche Züge mit der Berufserziehung verbunden würden, wäre das geeignet, die Absonderung dieses Gebiets der Erziehung als selbständiges Forschungsgebiet zu erschweren. Man könnte ja allerdings daran denken, die Begriffe Berufsschulung und Berufserziehung nebeneinander zu gebrauchen, wobei der erstgenannte die »blosse« Einführung in den Beruf und der zweite eine durch irgendwelche zusätzliche Züge bereicherte Berufsausbildung bedeuten würde. Die Grenzziehung zwischen den Tätigkeiten, die durch die beiden Begriffe bezeichnet würden, wäre jedoch äusserst schwierig, denn einen allgemeinen erzieherischen Einfluss kann man auch durch »Reduktion« nicht völlig aus der Berufserziehung eliminieren. *Obwohl also die Berufserziehung auf die obige Weise als Beibringung und Weiterentwicklung technischer oder anderer beruflicher Kenntnisse und Fertigkeiten definiert wird, beseitigt das die allgemeine erzieherische Einwirkung nicht aus dem Inhalt dieses Begriffes.* Darum verknüpft man mit der öffentlichen sowie mit der von der Gesellschaft unterstützten und überwachten Berufserziehung oft bestimmte ethische und zur staatsbürgerlichen Erziehung gehörende Bestrebungen, die die betreffende Gesellschaft als für alle ihre Mitglieder wünschenswert betrachtet. Die obige Definition lässt der praktischen Regelung der Berufserziehung viele verschiedene Möglichkeiten der Durchführung.

Die Berufserziehung kann nach der von uns gegebenen Definition entweder in der Schule oder am Arbeitsplatz erfolgen. Es ist jedoch angebracht, diese Formen der Berufserziehung voneinander zu unterscheiden, wie es die Internationale Arbeitsorganisation in ihrer Empfehlung tut. Dann bezeichnet der Ausdruck »technischer

und Berufsunterricht» jede Art von wissenschaftlichem und praktischem Unterricht, der in Berufserziehungsanstalten erteilt wird. Der Ausdruck »Lehrlingserziehung« wiederum bezeichnet jedes System, bei dem der Arbeitgeber sich vertraglich verpflichtet, einen Jugendlichen einzustellen und ihn systematisch auszubilden, d. h. ihm Ausbildung für einen Beruf zuteil werden zu lassen, wobei die Zeitdauer im Voraus bestimmt ist; der Lehrling ist während dieser Zeit verpflichtet, im Dienste des Arbeitgebers zu arbeiten. In der Praxis können diese zwei Formen der Berufserziehung sich auf verschiedene Weise miteinander verflechten und einander ergänzen.

Das Gebiet der Berufserziehung ist wegen der grossen Zahl der Berufe und wegen der verschiedenen Stufen derselben sehr gross. Die vorliegende Untersuchung beschränkt sich auf den Bereich von Handwerk und Industrie. Diese Erwerbszweige und ihre Berufserziehung hingen noch vor einem Jahrhundert so eng zusammen, dass man es als vorteilhaft für unsere Untersuchung betrachten muss, sie beide gemeinsam zu behandeln. Eine andere Beschränkung ist hinsichtlich des Zeitraums vorgenommen worden. Die als Untersuchungsobjekt ausgewählte Periode erstreckt sich nur bis 1842; man hat sie die Vorstufe der finnischen Berufserziehung genannt. Bis zu diesem Zeitpunkt war nämlich die entschiedene vorherrschende, beinahe ausschliessliche Form der Berufserziehung die vom Zunftwesen überlieferte Lehrlingserziehung. Die Versuche, einen Berufsunterricht herbeizuführen, blieben in jener Periode nur Augenblickerscheinungen. Der Zeitraum wird abgeschlossen durch das Eindringen eines bescheidenen Schulunterrichts in das System der Lehrlingserziehung, dessen obligatorischer Teil er wurde. Damit beginnt die nächste Periode der Berufserziehung, die man das Stadium des Suchens einer neuen Berufserziehung nennen kann (bis 1885). Daran schliesst sich dann als eigener Zeitabschnitt die Phase der Begründung der heutigen Formen der Berufserziehung in Finnland.

Hinsichtlich der Benutzung und Art der Quellen bestehen zwischen den einzelnen Kapiteln beträchtliche Unterschiede. Bei der Darstellung der wirtschaftlichen Struktur hat sich der Verfasser ausschliesslich im Bereich des gedruckten Materials gehalten. Das Kapitel über die Lehrlingserziehung nimmt den breitesten Raum ein. Das rührt daher, dass diese Ausbildungsform während der Vorstufe die typischste und vorherrschende war. Der Verfasser ist bestrebt gewesen, diesen Gegenstand sowohl an Hand der Gesetzgebung als auch der Archivquellen zu klären. So ist versucht worden, eine möglichst wahrheitsgemässe Antwort auf die schon von Leopold v. Ranke seinerzeit gestellte kernige Frage, »wie es eigentlich gewesen«, zu erhalten. Der grösste Teil des zu diesem Kapitel gehörenden reichhaltigen ausländischen Materials ist aus Gründen, die in der Darstellungsweise liegen, im Anmerkungsteil untergebracht worden.

Die Erforschung des Einflusses der ideologischen Zeitströmungen auf die Berufserziehung hat aus verständlichen Gründen am meisten ausländische Literatur erfordert. Dieses Kapitel ist verhältnismässig umfangreich, aber bisher hat ja die Verflechtung der Berufserziehung mit ideologischen Einwirkungen nicht genug Beachtung gefunden. Bei der Betrachtung des Schulwesens der damaligen Zeit ist bewusst danach gestrebt worden, möglichst viel Schriften von Zeitgenossen zu benutzen, damit ihre Auffassungen von der Eignung der damaligen Schule für die Zwecke der Praxis deutlich zutage treten. Die zwei letzten Kapitel, die das Problem der Sonntagsschule klären, fassen hauptsächlich auf Archivmaterial.

I. DIE WIRTSCHAFTLICHE STRUKTUR ALS GRUNDLAGE DER BERUFSERZIEHUNG

In der sog. merkantilistischen Periode begann der Staat vielleicht zum ersten Mal ernstlich seine Aufmerksamkeit der Frage zuzuwenden, wie die Menschen dem Staat möglichst nützlich sein könnten und wie namentlich die Zahl der produzierenden Staatsangehörigen in richtiger Weise vergrößert werden könne, sowohl durch Erhöhung der Bevölkerungszahl als auch durch richtige berufliche Gruppierung. *Das Interesse für die Berufserziehung entstand auf einer realen Grundlage:* gutgeschulte Arbeiter verfertigen hochwertige Erzeugnisse. Im Zuge des Strebens nach Spezialisierung und Massenproduktion traten allmählich mit den alten Zünften in Wettbewerb die Manufakturen und Fabriken, die hinsichtlich der Berufserziehung neue Probleme mit sich brachten. Diese Erscheinungen liessen sich in Finnland erst am Ende des 18. Jahrhunderts deutlich wahrnehmen.

Die Tabellen, die Aufschluss über Zahl und berufliche Gliederung der Bevölkerung Finnlands geben, zeigen deutlich, dass *die berufliche Struktur der Gesellschaft* bis in die 50—er Jahre des 19. Jahrhunderts stark *agrardominiert* (80 % der Bevölkerung in der Landwirtschaft tätig) und vom flachen Lande beherrscht *war* (nur etwa 5 % der Bevölkerung Stadtbewohner). Die wenigen Fabriken standen sowohl hinsichtlich der Menge ihrer Produktion als auch hinsichtlich ihres Herstellungsprozesses den Werkstätten der Handwerker ziemlich nahe; diese Werkstätten bildeten denn auch das vorherrschende Element in der damaligen »Industrie«. Ausserdem waren ländliches Handwerk und Heimindustrie bedeutende Faktoren. Finnlands Loslösung von Schweden im Jahr 1809 und seine Vereinigung mit dem Russischen Reich als autonomer Staat bedeutete für lange Zeiten keine nennenswerte wirtschaftliche Veränderung, obwohl die Kraftreserven des Landes seitdem ganz für Finnland selbst ausgenutzt werden konnten. Der geringfügige Aufschwung der Industrie vollzog sich vorzugsweise auf solchen Gebieten, die einen verhältnismässig geringen Bedarf an Facharbeitern hatten, z.B. in der Sägewerks- und Textilindustrie.

Die Periode des Erwachens der Industrie und die der Herrschaft des Zunftwesens fallen in Finnland zeitlich zusammen (etwa 1744—1860). Die dünne Besiedlung, die kleine Bevölkerungszahl, die mit dem Vorherrschen der Landwirtschaft zusammenhängende Selbstversorgerwirtschaft, die gesetzlich festgelegten Beschränkungen für Industrie und Handel sowie die Primitivität des technischen Niveaus hinderten das Wirtschaftsleben des Zeitalters daran, sich deutlich von der Statik des Mittelalters zu lösen. Im Lichte der Statistiken erkennt man, dass sich in jenem Zeitraum keine bedeutende Veränderungen vollzogen, ausser in der Bevölkerungszahl, die sich während desselben vervierfachte. Auf das Konto der Herrschaft des Zunftwesens ist es zu setzen, *dass sich damals* die auf der Zunftorganisation beruhende Form der Berufserziehung, *die Lehrlingserziehung, erst eigentlich in Finnland einbürgerte*. Als jüngerer Bruder des Handwerks erhielt die Industrie ihre Berufserziehung in der gleichen »Schule«, in die sie aber allmählich neue Züge und Forderungen hineinrug.

II. DIE BERUFSERZIEHUNG ALS TRADITION DES ZUNFTWESENS

Im schwedisch-finnischen Reich gelangte man schon in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts hinsichtlich der Lehrlingerziehung zu einer Gesetzgebung für das ganze Reich. *Die letzte Zunftordnung wurde im Jahr 1720 erlassen* und galt bis zur Aufhebung der Zünfte im Jahr 1868. Neben der Lehrlingerziehung in den Zünften gab es auch eine solche in der Industrie, wo sie durch die Bestimmungen der *Hallenordnung* geregelt war (die letzte Hallenordnung wurde im Jahr 1770 erlassen). Die Absicht der Gesetzgeber war, dass zwischen diesen beiden Systemen namentlich in Bezug auf die Lehrlingerziehung eine enge Verbindung bestehen sollte. In der Praxis kam es jedoch nicht dazu.

Obwohl die Gesetzgebung über die Lehrlingerziehung das ganze Reich umfasste, war praktisch die Lehrlingerziehung in den einzelnen Berufszweigen und an verschiedenen Orten recht unterschiedlich. *Die Gesetzgebung bedeutete ein Kompromiss, während die alten Traditionen die Praxis bestimmten.* Nach beiden Auffassungen jedoch war die Stellung des Lehrlings deutlich ein Lehrverhältnis, bei dem die Hauptsache nicht das Arbeiten für den Meister war, sondern die Erlernung des jeweiligen Berufs. Die Stellung des Gesellen war schon mehr ein Arbeitsverhältnis, wenngleich sie gewissermaßen ein Zwischenglied zwischen reinem Lehrverhältnis und wirklichem Arbeitsverhältnis bildete. Arbeiter, die keine Lehre durchgemacht hatten, durfte ein Zunftmeister nicht beschäftigen, wogegen das in der eigentlichen Industrie gestattet war.

Die Bedingungen für *die Zulassung zur Lehrlingerziehung* sind in Finnland vielleicht von Anfang an *nicht so streng gewesen wie in vielen anderen Ländern.* Besonders in den letzten Zeiten des Zunftwesens rekrutierten sich die Lehrlinge immer häufiger aus den armen Bevölkerungskreisen. Auch in Finnland benutzte die Gesellschaft die Unterbringung in den Zünften als einen Weg zur Versorgung von Waisenkindern. Zwar durfte ein eigentliches Lehrverhältnis bei einem Meister erst beginnen, wenn der betreffende Junge 14 Jahre alt war, und in der Industrie, wenn er das 10. Lebensjahr vollendet hatte, aber die Überwachung der Einhaltung dieser Bestimmungen war nicht immer sehr genau.

Dem Abschluss des eigentlichen Lehrvertrags, der mündlich oder schriftlich erfolgte, ging gewöhnlich eine kurze *Probezeit* voraus. Ins Protokoll der betreffenden Zunft oder in ein besonderes Eintragbuch wurde ein Vermerk über die Einstellung als Lehrling eingetragen. Dieses Verfahren beweist ganz klar, dass *der Lehrling juristisch gesehen der Zunft gehörte*, nicht dem einzelnen Meister. Diese Auslegung wird auch durch die Bestimmung gestützt, dass die Entlassung eines Lehrlings nur mit Erlaubnis der Zunft erfolgen konnte. *Der Lehrvertrag* oder der protokollarische Vermerk enthielt immer die Angabe der Dauer der Lehrzeit, die nach der Gesetzgebung zwischen drei und fünf Jahren schwankte. Zuweilen wurden im Vertrag der Geldlohn und die Naturalleistungen aufgezählt, die der Lehrling in dem betreffenden Handwerk erhielt. Im allgemeinen wohnte der Lehrling beim Meister, dessen Züchtigungsgewalt er auch unterstellt war. Diese Tatsache hat man oft scharf kritisiert, aber man muss die Sache im Lichte der Anschauungen der damaligen Zeit betrachten. Der Meister war für den Lehrling »in loco parentis« und

wandte daher bei ihm die gleichen Züchtigungsweisen an wie bei seinen eigenen Kindern.

Die Gesetzgebung über die finnischen Zünfte enthielt verhältnismässig wenig Vorschriften über die eigentliche Lehre. Zwar hiess es im Gesetz, dass ein Meister nicht mehr Lehrlinge einstellen durfte, als er zu unterrichten imstande war. In der Praxis aber blieb die eigentliche Erteilung der Lehre Privatsache jedes einzelnen Meisters. Da jedoch der Meister von einem geschickten Lehrling mehr Nutzen hatte als von einem ungeschickten, haben die Meister ihre *Lehrpflicht* wohl kaum absichtlich vernachlässigt. Der Lehrling lernte bei der Arbeit, und *man kann dabei nicht von einer eigentlichen Lehrmethode sprechen*. Die pädagogische Forschung der Zeit hatte das Erlernen des Arbeitens noch nicht zu ihrem Untersuchungsobjekt gemacht, obwohl einige Erziehungstheoretiker schon seit Comenius die Bedeutung der Arbeit als Teil der Erziehung betonten. *Die Zunft war an und für sich ein Stück vom Leben selbst*, und gerade darin lag ihr grosser erzieherischer Wert. Die Lehrlingserziehung des Zunftwesens enthielt in ihren besten Zeiten ausser der Ausbildung der beruflichen Geschicklichkeit auch moralische und staatsbürgerliche Erziehung.

Nach Abschluss der Lehrzeit erhielt der Lehrling ein Lehrzeugnis (einen Lehrbrief) von der Zunft — wieder ein Beweis für den öffentlichrechtlichen Charakter des Lehrverhältnisses. Aus dem von mir benutzten Material geht hervor, dass aus verschiedenen Gründen *annähernd ein Drittel der Lehrlinge die Lehre abbrach*. Armut hinderte allerdings niemanden, Geselle zu werden, denn der Meister hatte die Einschreibgebühr zu bezahlen, wenn der Lehrling unbemittelt war. Dieser musste dann jedoch einige Zeit seinem Meister ohne Entlohnung dienen. Ausserdem erhielt man nach Abschluss der Lehre einen Gesellenbrief, wenn man die dafür festgesetzte Gebühr bezahlte. Eine besondere *Gesellenprüfung* wurde in einigen Zünften gegen Ende des 18. Jahrhunderts eingeführt, aber sie fand kaum eine allgemeine Verbreitung in Finnland. Mit Ausnahme von Kenntnissen in der Christenlehre wurden an die jungen Leute, die Gesellen werden wollten, keine wissenschaftlichen Anforderungen gestellt. Da die offizielle Sprache der Zünfte das Schwedische war, gab man den Lehrlingen gewöhnlich schwedische Familiennamen. Das ist mit eine Erklärung dafür, dass schwedische Namen auch heute noch als Familiennamen sogar völlig finnischsprachiger Personen häufig sind.

Handwerkslehre gab es ausser in den Zünften und gemäss der Hallenordnung *auch auf dem flachen Lande*, wo einige Handwerker, u.a. Schneider, Schuster und Schmiede, mit Erlaubnis des Landeshauptmanns der betreffenden Provinz ihren Beruf ausüben durften, ohne zu einer Zunft zu gehören. Die Städter betrachteten jedoch diese »Meister« als minderwertig, worauf die verächtliche Bezeichnung »Bönhase« hindeutet, und die Gesellen vermieden es, bei ihnen Arbeit zu suchen. Eine eigentliche Lehre konnte bei den ländlichen Meistern auch gar nicht stattfinden, denn *nur die jeweilige Zunft oder das Hallengericht oder der Magistrat*, der in den kleinen Städten die Aufgaben des Hallengerichts wahrnahm, *hatte das Recht, einen Lehrling zum Gesellen zu erklären*. Da man aber von einem Handwerker in einer Landgemeinde keine volle Berufsausbildung verlangte, sah man oft die Schulung als ausreichend an, die sie auf dem Lande erhalten hatten. Während um die Mitte des vorigen Jahrhunderts die 2027 Zunftmeister zusammen etwa 5300 Gesellen und

Lehrlinge hatten, gingen gleichzeitig bei 8052 ländlichen Meistern annähernd 3000 Jungen in die Lehre. Die Berufsschulung, die die ländlichen Meister vermittelten, war also zahlenmässig von Bedeutung, wenn sie auch qualitativ der in den Städten erteilten Lehre nicht entsprach.

Eine dritte Art, sich die Berufslehre anzueignen, war es, diese *Lehre voll und ganz im Ausland durchzumachen*. In der Zeit der schwedischen Herrschaft gingen viele Finnen nach Schweden in die Lehre und umgekehrt. Später wurde Petersburg für die Finnen zu einem sehr wichtigen Schulungszentrum, schon von der Grundausbildung angefangen. In dieser Grosstadt gab es viele nach deutscher Art organisierte Zünfte, obwohl das Zunftwesen sich in Russland nie zu einer Zwangsorganisation entwickelt hat. Besonders aus Ostfinnland gingen junge Leute nach Petersburg in die Berufslehre, wie aus den Akten der finnischen Passbehörde deutlich hervorgeht. Die Tabellen in der vorliegenden Untersuchung geben Aufschluss über die Zahl derjenigen, die in dem von uns betrachteten Zeitabschnitt eine Handwerkslehre durchgemacht haben (Tab. 5 und 6).

Die voll absolvierte Lehrzeit bedeutete praktisch, dass man Geselle wurde, aber es folgte noch die Formalität der Einlösung des *Gesellenbriefs*, und ausserdem mussten die traditionellen Aufnahmezeremonien der *Gesellschaft* überstanden werden. Zur Entstehung der finnischen Gesellen(brüder)schaften haben religiöse Ursachen wohl kaum beigetragen, wie es viele Forscher in Bezug auf Mitteleuropa vermuten, sondern es sind in erster Linie Faktoren sozialen und ethischen Charakters gewesen. Diese Vereine unterstanden einer ziemlich scharfen Überwachung seitens der Meister, angefangen von der Abfassung der Statuten bis zur Abhaltung ihrer Versammlungen. Für die geistige und moralische Entwicklung der Gesellen waren jedoch ihre Bruderschaften von allgemeinem erzieherischem Wert. Eine beschränkte *Gerichtsbarkeit*, ein *Selbstverwaltungssystem* und gegenseitige *Fürsorge* waren eine wertvolle Vorbereitung auf die Aufgaben, die den Gesellen später in der Zunft und in der Gesellschaft übertragen werden sollten.

In der Berufserziehung des Zunftwesens muss man grossen Wert der zusätzlichen Lehre beimessen, die durch die sog. *Gesellenwanderung* erreicht wurde. Diese Wanderschaft war nach der Zunftordnung nicht obligatorisch, man machte sie aber teils aus Tradition, teils weil man an dem Ort, wo die Lehre absolviert worden war, keine Arbeit finden konnte. Sobald der wandernde Geselle in einer anderen Ortschaft eingetroffen war, meldete er sich bei dem Meister oder Gesellen, der für die Arbeitsvermittlung sorgte. Die Unterbringung an einem Arbeitsplatz geschah nach dem sog. *Umlaufsystem* (Umschau). Oft trugen die Gesellenbrüderschaften Sorge für die Einhaltung dieser Reihenfolge, wodurch sie kontrollieren konnten, dass mit Sicherheit alle bei den Meistern angestellten Arbeitskräfte »organisiert« waren. Für die Berufserziehung kann man das Umlaufsystem nicht als vorteilhaft ansehen, denn sie berücksichtigte nicht, ob sich dem Gesellen am neuen Arbeitsplatz eine wirkliche Möglichkeit des Weiterlernens bot. Ohne unter dem Schutz eines Meisters zu stehen, durfte kein Geselle arbeiten.

Es ist unmöglich, über das inländische Gesellenwandern, das natürlich am häufigsten war, genaue statistische Angaben zu machen. *Das Wandern ins Ausland* hingegen wurde schon im 18. Jahrhundert der *Überwachung durch die Behörden unterstellt*, so dass die erhaltenen Passverzeichnisse ein ziemlich zuverlässiges Bild

davon geben. Ein wandernder Geselle musste einen behördlich ausgestellten *Pass* und im 19. Jahrhundert ausserdem ein besonderes *Wanderbuch* (oder eine *Kundschaft*) haben, in das die Arbeitsplätze und das jeweilige Verhalten des Gesellen eingetragen wurden. Die Stadt Turku, die die Zentrale der finnischen Zünfte war, wurde wegen ihrer geographischen Lage zum wichtigsten Knotenpunkt der Gesellenwanderung. Aus den Tabellen auf S 78 und 60 wird ersichtlich, dass in den Jahren 1828—52 dort 2356 ausländische Gesellen eintrafen, während 1454 finnische Gesellen von dort aus ihre Auslandwanderung antraten. Diese Zahlen sind im Vergleich zu denen in Mitteleuropa verhältnismässig niedrig, aber Finnland konnte als peripher gelegenes Land keinen sehr grossen Gesellenstrom anziehen und wegen seiner geringen Bevölkerungszahl nicht viele finnische Gesellen ins Ausland entsenden. *Für viele ausländische Gesellen war Finnland nur Durchgangsland* auf dem Wege nach Petersburg, wohin auch zahlreiche Finnen reisten, um ihre Berufsausbildung zu ergänzen. So manche von ihnen wurden denn auch dort ansässig, um ihren Beruf auszuüben. In jenem Zeitalter, als es weder Berufsschulen noch Fachschrifttum gab, war das Gesellenwandern sowohl für die Berufserziehung als auch für die Allgemeinbildung ein wichtiger Faktor. Die Meister bildeten in der jeweiligen Zunft eine Art von statischer Gruppe; die Gesellen fungierten als Verbreiter der Erfindungen auf dem Gebiet ihres Handwerks, auch über Staatsgrenzen hinweg. Und *die positive Bedeutung der Wanderjahre* beschränkte sich nicht auf die Erweiterung der beruflichen Fertigkeiten, sondern das Kennenlernen fremder Gegenden, Menschen und Sitten war geeignet, den unerfahrenen Jüngling zu einem Mann heranreifen zu lassen, der dann imstande war, sein Handwerk selbständig auszuüben und seinen Platz in der Gesellschaft einzunehmen.

Ziemlich selten dürften die Meister bestrebt gewesen sein, die beruflichen Fertigkeiten ihrer Gesellen planmässig zu steigern. Wenn der Meister geschickt war und vielerlei Bestellungen erhielt, lernte der Geselle durch das blosse Zusehen Neues, während andererseits die wiederholte Ausführung gleicher Arbeitsaufträge sein Arbeitstempo erhöhte. Der Meister und seine Gehilfen arbeiteten nämlich in ein und demselben Raum.

Dass *die Gesellen unverheiratet sein mussten*, zeigt ebenfalls den *Lehrzeitcharakter* dieser Lebensperiode. Ein verheirateter Geselle passte nicht in die Organisation der Zünfte, obwohl die Gesellschaft aus bevölkerungspolitischen Gründen die alte Tradition abzuschaffen versuchte. Die Meister vermuteten — sicherlich mit Recht —, dass verheiratete Gesellen in Folge der Niedrigkeit des Lohnniveaus besonders leicht bereit wären, «schwarz» zu arbeiten. Um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert vollzog sich denn auch ein Wandel in dieser Sitte, denn mit dem Wachsen der Zahl der Gesellen erwies es sich als unmöglich, von erwachsenen Männern langandauernde Ledigkeit zu fordern.

Die Erlangung des Meistergrades bildete den Abschluss der Berufsausbildung; deshalb waren die damit zusammenhängenden Bestimmungen einige der ältesten und wichtigsten Punkte der Zunftordnungen. Die in Finnland geltenden *Bedingungen für die Erlangung des Meistergrades lassen sich in drei Hauptgruppen zusammenfassen*: 1) beruflich-technische Anforderungen, 2) moralische Bedingungen und 3) wirtschaftlich-soziale Anforderungen. Zu der ersten Gruppe gehörten u. a. eine Lehr- und Gesellenzeit von bestimmter Dauer bei einem zugelassenen Meister, vielseitige Erfahrung (die durch das Wandern erreicht wurde), theoretisches Wissen

(nachgewiesen durch Zeichnungen aus dem Gebiet des betreffenden Handwerks), Führungsgeschick (nachgewiesen durch Tätigkeit als Meistergeselle und als wichtigstes die Meisterprüfung (durch das Meisterstück). Von diesen Anforderungen waren die erste und die letzte unbedingt, hinsichtlich der anderen dagegen schwankte die Praxis beträchtlich. Da man den Beruf damals gewöhnlich entweder *als öffentliches Amt* (schwed. ämbete) *oder als Berufung* (engl. vocation) betrachtete, ist es verständlich, dass moralische Anforderungen gestellt wurden. Der gute Leumund wurde durch ein pfarramtliches Zeugnis bescheinigt. Dass ein bestimmtes Vermögen gefordert wurde, lag an der Unternehmerstellung des Meisters und an der Verantwortung, die die Zunft für die Familien verstorbener Meister trug. Den Einfluss von Verwandtschaftsbeziehungen auf die Erlangung des Meistergrades kann man auch in Finnland wahrnehmen, aber diese Erscheinung war ja im ständischen Zeitalter in allen Kreisen häufig. Der Beruf wurde damals oft als Sache eines bestimmten Geschlechts aufgefasst, so dass das Streben nach Kontinuität begreiflich ist. *Die Behörden*, bei denen man sich über Versagung der *Meisterwürde* beschweren konnte, *verhinderten ungerechtfertigte Bestrebungen zur Bildung abgeschlossener Gruppen*.

Wenn wir die Erlangung des Meistergrades im Lichte der Statistiken betrachten, können wir feststellen, dass die Lage in Finnland für die Gesellen noch nicht unvoreteilhaft war. Benutzt man als Grundlage die Statistiken der Manufakturbehörde, denen man allerdings mit Vorbehalt gegenüber treten muss, so erhält man ein Zahlenverhältnis von 4:1 zwischen Meistern und Gesellen. Im Jahr 1845 gab es nämlich auf dem flachen Lande und in den Städten zusammen 9696 Meister, aber nur etwa 2500 Gesellen. Nach einer anderen Untersuchung soll es in dem eben genannten Jahr allein in den Städten 2923 Meister gegeben haben, die 1504 Gesellen beschäftigten. *Diese Situation war für die Gesellen noch nicht ungünstig*. Zwar konnte nicht jeder Geselle in den Städten innerhalb der vom Gesetz gestatteten Mindestzeit Meister werden, aber das flache Land bot Gesellen, die ihre Lehrjahre hinter sich hatten, reichlich Arbeitsmöglichkeiten. Viele hielten es jedoch für unter ihrer Würde, aufs Land zu gehen, und mussten deshalb viele Jahre warten, bis sie den Meistergrad erlangen konnten. In der Einstellung des Staates zu diesem Problem war unbestreitbar ein Widerspruch enthalten: einerseits gewährleistete die Zunftordnung jedem Gesellen das Recht, Meister zu werden, andererseits setzten die Privilegien des gewerblichen Bürgerstandes den Bestrebungen der Gesellen Hindernisse entgegen. Man kann jedoch nicht behaupten, dass *die Erreichung des Meistergrades* im Bereich der Zünfte in Finnland so stark erschwert worden wäre, wie es in vielen mitteleuropäischen Ländern geschah.

Es wäre sicherlich verfehlt, die Ursachen des Verfalls des Zunftwesens in dessen Ausbildungssystem zu suchen, in der herkömmlichen Lehrlingerziehung. Aber *die Unternehmerstellung* des Meisters und *die erzieherische Kontinuität* der **Organisation** gerieten besonders in der Umbruchperiode des Industrialismus in *einen Widerspruch untereinander*, der die Intensität der Lehrlingerziehung schwächte. Auch der Staat begriff lange Zeit nicht die grosse Bedeutung der von den Zünften geleiteten Erziehungsarbeit für die Gesellschaft. Dass die Lehrlingerziehung diese Krisenzeiten überdauert hat, beweist die Sachgemässheit ihres Grundgedankens.

III. DIE IDEENSTRÖMUNGEN DES ZEITALTERS ALS FÖRDERNDE FAKTOREN FÜR DIE BERUFSERZIEHUNG

Die unter dem Namen der Aufklärung bekannte Strömung wird gewöhnlich nur als geistige Bewegung verstanden. Die wirtschaftliche Entwicklung ist jedoch ein wesentlicher Teil des von der Aufklärung erzeugten Gärungszustands, dessen Grundlage man in einer neuen Einstellung suchen muss. Neben der Entwicklung der Vernunft war *das Streben nach Nützlichkeit für jene Zeit typisch*, und das sollte die erzieherischen Bestrebungen entscheidend beeinflussen.

Der früheste Erziehungstheoretiker der realistischen Richtung war *Comenius*, der im Erziehungsvorgang die Gegenwart höher wertete als die Vergangenheit, Sachen mehr schätzte als Worte und auf diese Weise die Aufmerksamkeit seiner Zeitgenossen auf die Welt der Wirklichkeit lenkte. In England trat *William Petty* schon in gewissem Grade mit der Forderung nach Berufserziehung hervor, indem er die Gründung von Arbeitsschulen (*literary workhouse*) und einer technischen Gesellschaft sowie Veröffentlichungen vorschlug. Er beeinflusste u. a. *Locke*, der schon früh auch in den skandinavischen Ländern bekannt wurde. Auf deutschem Boden war *Becher* ein Vorkämpfer eines Realismus in der Art von Petty. Die utilistischen Bestrebungen der *Pietisten* übten auch schon Einfluss auf die praktische Schularbeit aus. *Die Realschulen von Semler und Hecker* wurden zu Vorbildern auch für die in Finnland ausgearbeiteten Schulpläne, die auf die berufliche und allgemeinbildende *Erziehung eines ganzen Standes abzielten*.

Die Realschulen brachten die praktischen Bestrebungen des Zeitalters zum Ausdruck, führten aber nur in seltenen Fällen zur Entstehung einer Berufserziehung in Schulform. Hingegen nahmen einige *Zeichenschulen, Handelslehranstalten* und *Kriegsschulen* bald den Charakter von Fachschulen an. Neben ihnen entstand allmählich ein technischer Berufsunterricht, der zuerst in Frankreich deutliche Formen annahm. Für Skandinavien wurden jedoch deutsche Vorbilder bedeutungsvoller.

Der von *Basedow* vertretene Philanthropismus förderte mittelbar die Berufserziehung. Basedows Einfluss war bedeutungsvoll für den Aufstieg der sog. Bürgerschulen, obwohl man *Resewitz* als den kraftvollsten Sachwalter dieser Schulen betrachten muss. Aber das Nützlichkeitsstreben des Philanthropismus zeigte sich nicht nur in der Forderung des Mittelstandes nach Realschulen, sondern aus ihm entstand auch die auf die Arbeitererziehung gerichtete sog. *Industriepädagogik*, deren führende Pädagogen *Kindermann, Sextro* und die Brüder *Wagemann* waren. Der von ihnen entwickelte Begriff des »industriösen Menschen« spiegelte sich auch im finnischen pädagogischen Denken wider. Als grösste Leistung des Philanthropismus für die Berufserziehung kann man wohl die Tatsache ansehen, dass dank ihm *die Erziehung zum Beruf überhaupt zu einem pädagogischen Problem wurde*, wenn auch die Erforschung dieses Problems lange Zeit äusserst geringfügig blieb.

Während Kunst- und Militärlehranstalten wie auch Realschulen den technischen Hochschulen und den übrigen Spezialfachschulen Anregungen gaben, blieb die Berufserziehung in den unteren Stufen lange ohne die Unterstützung, die von Schulen hätte geboten werden können. Aus der unbestimmten Gruppe der *Sonntagsschulen*

hoben sich dann allmählich die Lehranstalten ab, die gerade für *die Handwerkslehre eine Ergänzung zu bieten begannen*. In Württemberg und Baden nahmen diese Schulen zuerst deutlich berufliche Züge an. Ihr Einfluss reichte, zum Teil über Dänemark und Schweden, bis nach Finnland, wo man jedoch andererseits auch Anregungen von den englischen Sonntagsschulen und mechanischen Instituten brachte.

Betrachtet man Entstehung und Entwicklung der Berufserziehung vom ideellen Standpunkt, so kann man auch in Bezug auf die nordischen Länder die Bedeutung nicht unerwähnt lassen, die *Pestalozzi* für das pädagogische Denken jenes Zeitalters hatte. Der Ausgangspunkt von Pestalozzis pädagogischer Arbeit war sozial und höchst lebensnah. Obwohl ihm als endgültiges Ziel die Menschenerziehung vorschwebte, betonte er stark die Wichtigkeit der Entwicklung der Fertigkeiten, die die Menschen für die Arbeit in ihrem Beruf brauchen werden. *Kerschensteiner* hat ganz richtig hervorgehoben, eine wie grosse Bedeutung Pestalozzi dem Beruf sowohl in der Erziehung als auch im Menschenleben überhaupt beigemessen hat.

IV. SCHULWESEN UND BERUFSERZIEHUNG WÄHREND DER VORSTUFE

A. *Das damalige Schulwesen Finnlands, vom Standpunkt der Berufe gesehen*

Kirche, Staat und Gesellschaft sind Machtfaktoren gewesen, die auf die Schule Einfluss ausgeübt haben. Von ihnen war die Kirche in Finnland bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts am einflussreichsten. Für den statischen Zustand des finnischen Schulwesens ist bezeichnend, dass die im Jahr 1724 eingeführte Schulordnung bis 1843 in Kraft war. Obwohl formal der Staat die Schulordnungen erlies, griff er nicht in die innere Arbeit der Schule ein. Den Interessen des Staates hätte es sicherlich entsprochen, wenn man in den Schulen solche Fächer unterrichtet hätte, die die künftigen Beamten brauchten. Die hauptsächlichsten Lehrfächer waren aber die sog. heiligen Sprachen und die Theologie. Zwar wurden im 18. Jahrhundert, dessen Mitte man in Schweden und Finnland »das Zeitalter des Nutzens« nennt, viele Vorschläge gemacht, die auf eine Umgestaltung des Schulwesens in realistischer Richtung abzielten, aber wegen des Widerstandes der Geistlichkeit führten diese Versuche zu keinem Erfolg. Hinsichtlich der Berufserziehung besteht Veranlassung, insbesondere die starke Beachtung zu erwähnen, die das Problem der Berufswahl (*selectus ingeniorum*) zu jener Zeit fand.

Das finnische Schulwesen bestand aus *Gymnasien*, *Trivialschulen* und *Pädagogien*: die letztgenannten gehörten eigentlich zur Volksbildung. Dazu gab es in Turku eine Universität. Die Hauptlinie der Trivialschule legte den Grund für die Ausbildung der Geistlichen, aber ausserdem enthielt diese Schule eine sog. *Apologistenklasse* für solche, die nicht eigentlich zu »studieren« beabsichtigten. Mit dem Namen dieser Klasse meinte man die Erteilung von Unterricht an solche, die ihren Beruf auf dem Gebiet des Handels, des Handwerks und der Industrie zu suchen gedachten. Die Bedeutung dieser realistischen Linie als Schule für die Praxis wurde jedoch durch

die tödliche Methode des Auswendiglernens und die Unkenntnis der Lehrer auf den praktischen Lebensgebieten herabgesetzt. Die Oberstufe der wissenschaftlichen Schule, das Gymnasium, enthielt in gewissem Umfang Realfächer, aber diese Lehrgänge waren kurz und der Praxis fremd. Die Tauglichkeit des Gymnasiums als Grundschule für die akademischen Studien mit Ausnahme der Theologie war schon in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts fragwürdig. In der Universität wiederum erklärte man solchen Unterricht, der dem gewerblichen Leben diene, lange Zeit für Utilismus, der dem akademischen Geist fremd sei.

Die Brauchbarkeit des Schulwesens wurde während des von uns untersuchten Zeitraums noch dadurch herabgesetzt, das auch in Finnland *alle Schulen schwedischsprachig waren*. Ausserdem wurde, als Finnland ein Teil des schwedischen Reiches war (bis 1809), das finnische Schulwesen auch in Bezug auf die Zahl der Schulen stiefmütterlich behandelt.

Die eigentliche *Volksbildung* blieb während des ganzen von uns betrachteten Zeitabschnittes *in den Händen der Kirche*. Zeit und Erfolg dieses Unterrichts waren die Kenntnis der Christenlehre und die Fertigkeit, mechanisch zu lesen. Allerdings traten bereits im 18. Jahrhundert utilistische Bestrebungen in der Volksbildung auf. So betonte man die Bedeutung der Kenntnis des Schreibens und Rechnens namentlich für die Wirtschaftsführung. Desgleichen betrachtete man es als wichtig, dass landwirtschaftliche Kenntnisse verbreitet wurden, sogar durch die Predigten der Geistlichen. Alle diese Massnahmen bereiteten allmählich den Boden für die Einführung neuer Zielsetzungen der Volksbildung. Vor der Schaffung des Volksschulwesens (1866) vermochte *die finnische Volksbildung jedoch nicht die grundlegenden Elemente der Kenntnisse und Fertigkeiten zu vermitteln, die die Voraussetzung für einen wirklichen Berufsunterricht sind*. Deshalb erhielten die allmählich entstehenden »Berufsschulen« in Finnland wie in vielen anderen Ländern anfangs einen stark allgemeinbildenden Charakter.

B. Berufsschulpläne während der Vorstufe und Versuche zu ihrer Verwirklichung

Die Hervorhebung wirtschaftlicher Gesichtspunkte und der allmähliche Aufstieg der Technik bildeten auch in Finnland die unentbehrliche Grundlage, auf der die Diskussion sowie die Vorschläge und Versuche zur Einrichtung von Berufsunterricht sich aufbauten. Viele der führenden Wirtschaftswissenschaftler des Zeitalters fügten die Frage der Schulung der Arbeitskräfte ihren Theorien ein. Von ihnen seien erwähnt zwei Schweden, der »Mützenpolitiker« *Nordencrantz* und der erste Professor der Wirtschaftswissenschaft an der Universität Uppsala, *Berch*, sowie der bekannte finnische Wirtschaftsliberalist *Anders Chydenius*, der schon etwas vor *Adam Smith* seine Theorie über die Freiheit des Handels vorlegte. In ihrem Kreise stellte man *das Ideal des »wirtschaftlichen Menschen«* (homo oeconomicus) auf und forderte, dass die Industrie zum Zentrum des gewerblichen Lebens werde.

Aus diesem Boden wuchsen die Versuche hervor, einen Berufsunterricht u. a. in Gestalt von Spinnschulen einzurichten. Diese Erscheinung war im 18. Jahrhundert über ganz Europa verbreitet. Auch in Finnland wurden sowohl vom Staat als auch von Privatleuten solche Schulen gegründet. *Die Tätigkeit der Spinnschulen war*

jedoch verhältnismässig kurzfristig. Als eigentliche Berufsschulen kann man sie nicht ansehen, auch nicht als eine Form der Lehrlingserziehung. Sie waren *eine Art von Lehrspinnereien*, Schnellausbildungsstätten für die Arbeiter (heutzutage würde man sie angelernte oder Teilarbeiter nennen) in der Produktion eines als wichtig betrachteten Rohstoffes.

In Finnland war die Universität Turku im 18. Jahrhundert der Mittelpunkt des wirtschaftlichen Denkens; schon seit 1747 gab es dort eine Professur für Wirtschaftswissenschaft. Durch Vermittlung der Studenten verbreitete sich das Interesse für Wirtschaftsfragen von der Universität aus über das ganze Land. Die Strömungen der europäischen Nützlichkeitspädagogik, in erster Linie die von Hecker, Resewitz und den Philanthropen vertretenen, fanden im Turkuer Professor *Porthan* einen eifrigen Interpreten. Bei diesen Bestrebungen kann man zwei Linien unterscheiden: die eine strebte nach Hebung des Niveaus der Handwerker durch Verbindung der praktischen Arbeit mit ergänzendem wissenschaftlichen Unterricht, die andere dagegen nach der Einführung eines vollständigen Fachunterrichts.

Unter den Schulungsplänen, die auf die Gestaltung der Praxis abzielten, verdient besondere Erwähnung ein Vorschlag, den der Turkuer professori *Johan Gadolin* als Preisschrift für die Finnische Wirtschaftsgesellschaft im Jahr 1802 vorlegte. *Sein Grundgedanke war die Verbindung von praktischer Fertigkeit und theoretischem Wissen*. Er vermutete, dass der niedrige Standard der finnischen Industrie gerade davon herrührte, dass die Errungenschaften der Wissenschaft und die praktischen Berufe voneinander getrennt waren. *Gadolin skizzierte ein Berufsschulnetz, das das ganze Land umfassen und 15 Berufsgruppen vertreten sollte*. Die Lehrerausbildung für diese Schulen sollte an der Universität Turku erfolgen, die auf diese Weise zu einer Art von technischer Hochschule geworden wäre. In Gadolins Vorschlag spiegelte sich die neuen Ideen wider, deren Verwirklichung damals auf finnischem Boden noch nicht möglich war.

Die obenerwähnte, 1797 gegründete Finnische Wirtschaftsgesellschaft machte sich auch als Förderin der Berufserziehung verdient. Ihre Tätigkeit richtete sich zwar hauptsächlich auf die Weiterentwicklung der Landwirtschaft und der Heimindustrie. Auf Initiative dieser Gesellschaft begann man *wieder Spinnschulen zu gründen*, wobei dem Spinnunterricht häufig *auch Webunterricht* hinzugefügt wurde. Während man in der vorhergehenden Periode in erster Linie die Beschaffung von Rohstoff für die Industrie im Auge gehabt hatte, waren nun die Förderung der Heimindustrie und die Anspornung des Fleisses (lat. *industria*) am wichtigsten. Der Unterricht war in diesen Schulen deutlich der Hauptzweck, so dass man einen Fortschritt gegenüber den Einrichtungen der Zeit des Nutzens verzeichnen kann.

Die geschilderten Unternehmungen führten zu keiner dauernden Tätigkeit auf den Gebieten des Handwerks und der Industrie, die die ständige Ausdehnung des Berufsunterrichts hätte fördern können. *Im Bereich der Berufserziehung gab es Kontinuität lediglich in der Lehrlingserziehung der Zünfte und der Industrie*. Das Eindringen der Theorie in die Berufsschulung vollzog sich äusserst langsam, aber man begann doch allmählich die Notwendigkeit eines Unterrichts zu begreifen. Für die Berufserziehung der Arbeiter bedeuteten die sog. Sonntagsschulen auch in Finnland eine wichtige Phase in der Suche nach einer geeigneten Form.

V. DIE AUSBREITUNG DES GEDANKENS DER SONNTAGSSCHULE FÜR HANDWERKER NACH FINNLAND

Der Sonntagsschulgedanke hatte in Finnland mehrere Ursprünge gehabt. Diese Schule war anfangs von allgemeinbildendem oder kirchlichem Charakter, einen Art Ersatz für eine eigentliche Volksbildung, aber allmählich entwickelte sie sich zur Berufsschule.

Soweit bekannt, machte den ersten Vorschlag zur Gründung einer Sonntagsschule eigens für Handwerker ein Pfarrer namens *Z. Cygnaeus* im Jahr 1800. Sein Vorschlag war in dem Boden verankert, den die Nützlichkeitsbestrebungen der Universität Turku und der Finnischen Wirtschaftsgesellschaft fruchtbar gemacht hatten. Auch gewisse moralische und philanthropische Aspekte, die in der humanen Persönlichkeit von *Cygnaeus* Widerhall fanden, hatten den Vorschlag beeinflusst.

Etwas später (1805) legte in Schweden Bischof *Lindblom* einen Sonntagsschulplan für das ganze Reich vor. Sein Gedanke war allerdings nicht original, sondern fusste auf deutschen und dänischen Vorbildern. Zweck dieser Schulen sollte es sein, das sittliche Niveau der Lehrlinge und Gesellen zu heben und ausserdem ihnen die im Beruf nötigen Fertigkeiten des Schreibens und Rechnens sowie der Buchführung beizubringen. Bischof *Lindblom* schlug vor, dass die Schulen kommunal sein sollten und ihr Besuch zu einem obligatorischen Teil der Lehre gemacht würde, aber es wurden nur in einigen Städten auf der Grundlage völliger Freiwilligkeit solche Lehranstalten gegründet.

In Finnland ging man *erst* in den 30-er Jahren des 19. Jahrhunderts daran, *Sonntagsschulen ins Leben zu rufen*. Sie entstanden auf *private Initiative* und nahmen auch andere als Handwerksburschen auf. Um die Bedeutung dieser Schulen namentlich für die Berufsausübung zu beurteilen, muss man hauptsächlich den allgemeinen Nutzen in Betracht ziehen, den die Beherrschung der grundlegenden Elemente des Wissens dem Gewerbetreibenden bringt. In der Sonntagsschule von Turku, die die bedeutendste war, wurde ausser den Grundfächern auch Zeichnen gelehrt. Die Turku'er Handwerker unternahmen denn auch einen entscheidenden Schritt, indem sie der finnischen Regierung vorschlugen, das in ihrer Stadt der Besuch der Sonntagsschule für die Lehrlinge und Gesellen obligatorisch gemacht würde. Dieser Schritt sollte seinerzeit zu einer das ganze Reich erfassenden Vorschrift führen.

VI. DIE SONNTAGSSCHULVERORDNUNG: DAS »SCHULPFLICHTGESETZ« DER HANDWERKER

Kurz vor dem Antrag dieser Einwohner von Turku hatte man in den Verwaltungsbehörden den Versuch unternommen, staatlicherseits einen Berufsunterricht in Finnland einzuführen. Ein Komitee, das über die Organisation des gewerblichen Lebens in Finnland beraten hatte, beantragte nämlich im Jahr 1834 *die Gründung eines technologischen Instituts* in Helsinki als eine Massnahme zur Hebung des Niveaus der Industrie. Ausserdem sollte für die Weiterentwicklung und Überwachung dieses Erwerbszweiges eine besondere Zentralbehörde, *die Manufakturdirektion*, ins Leben gerufen werden. Es wurde denn auch schon im folgenden Jahr eine Verord-

nung dieses Inhalts erlassen. Die zu gründende Schule sollte nach dem Vorbild der entsprechenden Lehranstalten in Schweden und in Petersburg organisiert sein. Der Senat (die damalige finnische Regierung) hielt jedoch die Schulgründung für vorläufig unnötig, und so wurde die Angelegenheit vertagt.

Als der Antrag der Turku-er Handwerker, den obligatorischen Sonntagsschulbesuch für die Handwerksburschen einzuführen, dem Senat unterbreitet wurde, vereinigte dieser schliesslich beides, die Sonntagsschule und das technologische Institut. Die Magistrate aller Städte durften ihre Stellungnahme zu dem Vorschlag, die Sonntagsschulen obligatorisch zu machen, vorbringen und deshalb dauerte die Verhandlung des 1838 gestellten Antrags jahrelang. *Im Jahr 1842 wurde dann eine Verordnung erlassen, wonach in allen Städten Finnlands mit einigen Ausnahmen Sonntagsschulen für die Lehrlinge und Gesellen des Handwerks und der Industrie ins Leben gerufen werden sollten.* Die Schulen in Helsinki und Turku sollten etwas anspruchsvolleren Unterricht erteilen, den man noch mit Hilfe von Stipendien im Ausland sollte fortsetzen können.

Die Sonntagsschulverordnung brachte die Fragen der Schulgründungspflicht und des Schulzwangs hervor. Einen Schulzwang setzte die Verordnung nicht direkt fest, aber sie verknüpfte mit der traditionellen Lehre solche Anforderungen, deren Erfüllung den Lehrlingen und Gesellen im allgemeinen nicht ohne den von der Sonntagsschule erteilten Unterricht möglich war. *Um Geselle zu werden, müssen ein Lehrling von nun an ausser der Erfüllung der eigentlichen beruflichen Anforderungen auch den Nachweis der Kenntnis der Christenlehre sowie der Fertigkeit des Schreibens und Rechnens erbringen.* Unter den Voraussetzungen *für die Erlangung des Meistergrades* wurde in vielen Berufsweigen neben den bisherigen Bedingungen noch die Fertigkeit des Zeichnens verlangt.

Als ein äusserst wichtiger und auch für die übrigen Schulen richtunggebender Umstand ist *die völlige Trennung dieser Schulen von der kirchlichen Verwaltung* anzusehen. Zu Vorstandsmitgliedern jeder Schule sollten Personen ernannt werden, die das gewerbliche Leben kannten. Die Schulen in Helsinki und Turku wurden sowohl hinsichtlich der Staatsbeihilfe als auch hinsichtlich des Umfangs des Lehrstoffes in eine Sonderstellung versetzt. In den kleinen Städten brauchte überhaupt kein Zeichenunterricht eingerichtet zu werden.

Die Unterbreitung des Vorschlags, die Sonntagsschule obligatorisch zu machen, durch die Handwerker selbst beweist eine Festigung der zerstreuten Bestrebungen des vorhergehenden Jahrhunderts und eine Verbreiterung des Bodens, aus dem die Bestrebungen hervorwuchsen. *Die Verhandlung dieses Antrags bedeutete die bisher gründlichste Erörterung des Problems der Berufserziehung in Finnland, wenn man auch die Frage des technologischen Instituts mitrechnet.* Damals wurde die Angelegenheit zum ersten Mal ausdrücklich vom Standpunkt der finnischen Verhältnisse erörtert, wenngleich wir Grund haben, als eine Art von theoretischer Skizze den Plan von Gadolin zu erwähnen. Die grundsätzliche Bedeutung der Verordnung war umwälzend für die überlieferte Lehrlingerziehung. *Sie bedeutete eine Änderung der alten Lehrlingerziehung, so dass dieser Begriff von nun an seine heutigen Kennzeichen hatte, nämlich die Lehre am Arbeitsplatz und den diese ergänzenden theoretischen Unterricht.* Andererseits hatte die Verordnung sowohl formale als auch sachliche Schwächen. Das Bestreben, mit ihrer Hilfe das umfangreiche Problem der Berufserziehung für Handwerk und Industrie in seiner Gesamtheit zu lösen,

war von vornherein zum Scheitern verurteilt. *Die Verordnung* achtete nämlich in erster Linie auf die Berufserziehung der Arbeiter, löste aber äusserst *mangelhaft die Frage der Schulung für anspruchsvolle technische Aufgaben*. In dieser Hinsicht war man denn auch ziemlich bald genötigt, eine Verbesserung durchzuführen; dann erst erreichte man einen solchen Berufsunterricht, wie ihn der Vorschlag betreffs des technologischen Instituts vorsah.

DIE ENTWICKLUNG DER FINNISCHEN BERUFSERZIEHUNG
AUF DEM GEBIET VON HANDWERK UND INDUSTRIE

I Teil. Die Vorstufe der Berufserziehung bis 1842

Inhaltsverzeichnis

	Seite
Einleitung	9
I. <i>Die wirtschaftliche Struktur als Grundlage der Berufserziehung</i>	13
1. Die allgemeine Bedeutung des Merkantilismus	13
2. Die berufliche Struktur der Bevölkerung Finnlands	17
3. Die Hauptzüge der wirtschaftlichen Entwicklung	28
II. <i>Die Berufserziehung als Tradition des Zunftwesens</i>	34
1. Das Lehr- und Arbeitsverhältnis	36
2. Der Anfang des Ausbildungswegs: die Lehrlingszeit	39
3. Die Gesellenzeit als Erziehungsphase	65
4. Die Erlangung des Meistergrades	87
5. Der allgemeine Erziehungscharakter der Meisterzeit	103
III. <i>Die Ideenströmungen des Zeitalters als fördernde Faktoren für die Berufserziehung</i>	105
1. Der erweckende Einfluss der Aufklärung	105
2. Utilistische Bestrebungen des pädagogischen Realismus	110
3. Philanthropismus und Industripädagogik	122
4. Entstehung und Ausdrucksformen des Sonntagsschulgedankens	132
5. Pestalozzi und die Berufserziehung	143
IV. <i>Schulwesen und Berufserziehung während der Vorstufe</i>	147
A. Das damalige Schulwesen Finnlands, vom Standpunkt der Berufe gesehen	147
1. Die Schule im Verhältnis zu anderen Institutionen: der Kirche, dem Staat und der Gesellschaft	148
2. Die wissenschaftliche Schule und der Beruf	163
3. Die Volksbildung und der Beruf	169
B. Berufsschulpläne und Versuche zu ihrer Verwirklichung	174
1. Die Auffassungen der führenden Wirtschaftswissenschaftler	175
2. Polhem und andere Unternehmer in Schweden	182
3. Der Spinnschulgedanke in Finnland	185
4. Die Zeit des Nutzens an der Universität Turku	190
5. Johan Gadolins Plan für Berufsausbildung	193
6. Die Schultätigkeit der Finnischen Wirtschaftsgesellschaft	198

V. <i>Die Ausbreitung des Gedankens der Sonntagsschule für Handwerker nach Finland</i>	205
1. Der Sonntagsunterricht im allgemeinen	205
2. Zwei bemerkenswerte Vorschläge aus der Periode des schwedisch- finnischen Reiches	207
3. Die Sonntagsschulen in Finnland vor der Verordnung von 1842	217
VI. <i>Die Sonntagsschulverordnung: das vielfältige Problem des »Schulpflicht- gesetzes» der Handwerker</i>	224
1. Ein administrativer Versuch zur Einführung eines technischen Berufs- unterrichts und die Gründung der Manufakturdirektion im Jahr 1835	224
2. Der Antrag der Turku-er Handwerker im Jahr 1838: die örtliche Schulpflicht für die Handwerksburschen	230
3. Von den Ideen und Versuchen zur Wirklichkeit: die Verordnung über die Ausbildung von Handwerkern und Manufakturisten vom Jahr 1842	235
Noten und Bemerkungen	243
Archivquellen, Zeitschriften, Literatur	310
Personenverzeichnis	325
Referat	333